ДИМИТЪРЪ Т. СТРАШИМИРОВЪ.

ИСТОРИЯ
НА
АПРИЛСКОТО ВЪЗСТАНИЕ

ТОМЪ III.
ВЪЗСТАНИЕ И ПЕПЕЛИЩА.

Издание и собственость на Пловдивската Окржжна Постоянна Комисия.

ПЛОВДИВЪ
1907.

СЪДЪРЖАНИЕ

Томъ III.

ГЛАВА ПЕТА

Около Панагюрище.

ГЛАВА ШЕСТА

Тържествата въ Панагюрище.

ГЛАВА СЕДМА

По брѣговетѣ на Марица.

ГЛАВА ОСМА

Начало на военнитѣ дѣйствия.

ГЛАВА ДЕВЕТА

Падане на столицата.

стр.

ГЛАВА ЕДИНАДЕСЕТА

Допълнение на катастрофата.

ГЛАВА ДВАНАДЕСЕТА

Героичната епопея въ Перущица.

ГЛАВА ТРИНАДЕСЕТА

Батакъ.

ГЛАВА ЧЕТИРИНАДЕСЕТА

Защитата на Брацигово.

Встжпителна бѣлѣжка къмъ III томъ.

Онова, което ще умаря и ще плаши ревностния читатель въ този томъ, то сж безброй собствени имена, често най-незначителни и даже тъмни и неизвѣстни, съ които е прѣтрупана всѣка една страница въ него. Това плаши и мене. Като четете постоянно имена и то имена се́ по-нови едно отъ друго, събитието се раздробява, историята се прѣвръща въ разпокжсани разкази за дѣянията на тогова и оногова, и интереса, трѣскавия интересъ за великото събитие се затъпква съвършено. И злото, при това, ще порастне още, ако кажа и самата истина, а тя е, че другояче не можеше да бжде. Велико събитие нѣма. Само съ послѣдствията си събитието печели вѣнеца на славата — съ послѣдствията, но искамъ да кажа, съ европейската намѣса, поради турскитѣ звѣрства—а само̀ не е велико, защото велико възстание нѣма. Батакъ е прѣдоставенъ на собственитѣ си сили, Перущица гори сама. Брацигово е откжснато, Еледжикъ захвърленъ, Петричъ, Поибрене, Мечка по на самѣ чакатъ смъртьта си, Копривщица се е прѣдала прѣди врѣме, а Панагюрище—столицата на цѣлото дѣло—се бие само̀ и само̀ се принася въ жертва за доброто на общото отечество. Гаче ли туй сж отдѣлни избухвания, — избухвания дори не въ едно и сжщо врѣме. Единството се заключава само въ туй, че нарочно даватъ врѣме на врага, съ метода и като по тактъ и съ пълно безгрижие да смаже подредъ, едно по друго, всѣко възстанало гнѣздо. Въ търновско е сжщото. Батошево, Кръвеникъ, Ново-Село, Дрѣновския манастиръ — всички сж захвърлени жертва на собствената си сждба. Вратца е заключена въ своитѣ си стѣни, Ботевъ е прогоненъ по дивитѣ балкански бърда и смазанъ безугледно, а Сливенъ е прѣданенъ и самъ е прѣдатель на синоветѣ си.

Кжсо — нѣма голѣмо събитие, съ гръмотевиченъ подемъ, съ героични перипетии и ослѣпително славенъ край: нѣма. Всичко е дребни боричкания и, при това, всѣкой желае да прочете името си, да види споменати жертвитѣ, страданията си. Ако не самъ, синоветѣ, внуцитѣ му желаятъ сжщото. И историкътъ пише, записва—грижливо записва всички, за да е правъ и хладнокръвенъ, и за да изчерпи, за да прѣдстави се́ пакъ въ пълнота онова, което е тъмно само̀ по себе си.

Това е цѣлия този томъ.

Разбира се, много отъ имената ще бждатъ излишни. Има случаи, дѣто цѣло село се съюзява и налага на изслѣдователя единъ снопъ имена, много отъ които вербувани по комшийски хатжръ. И изслѣдовательтъ записва, защото нѣма какво да стори, нѣма на що друго да се опре: защото нѣма надеждни източници.

Ето защо, азъ моля прошка отъ всички ония, които ясно видятъ, кждѣ по неволя съмъ билъ вълеченъ въ комшийската игра. Още повече нека ме простятъ ония, които по злоба, по зла вече игра, сж били отритнати и даже не сж били допустнати до мене. Азъ моля и еднитѣ, и другитѣ да не отдаватъ въ никой случай моята грѣшка било на нехайство или зломислие — което въ обикновения езикъ се нарича партизанство — а да бждатъ добри и да ми съобщатъ писмено поправкитѣ си. За всѣкой по-важенъ и съмнителенъ случай азъ ще направя ново пжтуване и ново изслѣдване. Макаръ и да е частность, ще си позволя—осланяйки се на добрата обща цѣль—да прибавя тукъ, че азъ съмь постоянно въ столицата, и писмата нека да се адресуватъ просто и направо само на мое име.

Прѣдполагамъ, че ще да има мнозина обидени и съ това, че имената сж, може би, погрѣшно минали въ печатъ. Това не е отъ невнимание или отъ незнание, а иде отъ редъ неудобства. Мжчно е да корегирате хиляди имена — иска се врѣме, съ което неразполагахъ. А въ печатницитѣ сжщо по нѣкога бъркатъ—и бъркатъ разбира се, безсъзнателно. Че още и отъ прѣписване първоначалния ржкописъ имало е сжщо забъркани имена. Та сега да корегирате тия хиляди названия ще рече, да търсите всѣко едно въ старитѣ ржкописи и за послѣдната буква даже да не вѣрвате на себе си. А това иска врѣме и пакъ врѣме! А отдѣ ще го земе сиромаха български писатель? При това и печатането се проточи: щѣше да се свърши за шесть мѣсеци, мина година! Главното е, че като се продължи печатането, азъ трѣбаше не само да забравя голѣма часть отъ имената, които иначе можехъ да познавамъ, но да отвикна съвършено и отъ ржкописитѣ си.

Прочее, моля пакъ, всѣкой заинтересуванъ търпеливо да ми обажда поправкитѣ си. Една история не се пише изеднажъ пълна и съвършена. Иска години, иска даже цѣли поколения, и то взаимна и многостранна работа.

Онова, което е още специална слабость въ този томъ, то е липса на надеждни данни отъ турски източници. Ние не знаемъ и не може да знаемъ точно, въ какъвъ размѣръ сж се движили войска и башибозуци отъ турска страна, какъвъ маршрутъ сж имали, отдѣ идатъ, какви загуби прѣтърпѣватъ и пр. Съврѣменнитѣ вѣстници, наши и чужди, сж пълни съ телеграми и донесения, често даже отъ официаленъ източникъ, но всичко това е тъкмо за туй ненадеждно, защото е отчасти или изцѣло официално. Турцитѣ крияха или прѣувеличаваха — споредъ характера на измислицата, която бѣха намѣрили, въ тоя или онзи случай, изгодна за себе си. Прочее, азъ се осланяхъ повече на показанията на живи поборници, които въ плѣнъ или послѣ, въ интимно съприкосновение съ турци, бѣха узнали кое-що, а помагахъ си и съ официалнитѣ донесения

на Скайлера и Макгехенъ, които донесения, обаче, не сж толкова надеждни, защото, въ по-голѣмата си часть, произхождатъ пакъ отъ турски източници.

Ще има сжщо неточности за малки случки отъ домашния ни кржгъ: както комшийски притурятъ и отнематъ имена отъ списъка, тъй пакъ комшийски, а намѣстѣ и вражески (партизански!), славятъ и корятъ. Нека не се сърди никой. То не е моя слабость, то е слабость на източницитѣ ни. Азъ се обърщамъ пакъ къмъ добрата воля на обидения, да ми пише благодушно и съ добра вѣра и да поправи грѣшката. Второто издание ще ни донесе нови данни, нови поправки! А който иска, нека направо съобщи въ печата възраженията си, но и да ги подкрѣпи съ данни. Но въ такъвъ случай — ако възражението е въ нѣкой провинциаленъ или малко извѣстенъ вѣстникъ — нека ми се отправи то, нека ми се обърне вниманието, за да не пропустна. Азъ не мога да виждамъ всички вѣстници, а иначе и цѣльта нѣма да се постигне!

Накрай, ще забѣлѣжа още едно. Азъ цитирамъ често моитѣ прѣдшественици по историята на събитието, като Захарий Стояновъ, Заимовъ, Г. Димитровъ и др., а най-често ги и поправямъ. Това може да се види утегчително. И наистина, утегчително е да се цитиратъ винаги почти едни и сжщи имена. Но азъ правихъ това съзнателно. А намѣстѣ даже нарочно отбѣлѣзвахъ, ако нѣщо съвършено липсва въ тѣхъ. Това бѣше, разбира се, въ ущърбъ на спокойния исторически разказъ. Но азъ и въ прѣдговора къмъ първия томъ отбѣлѣзахъ, че признавамъ, дѣто моя трудъ, по този начинъ, се прѣвърща въ грижлива анкета на досегашнитѣ източници, намѣсто да е спокойно и приятно разказана история. Та азъ си казвамъ: нека това ми бжде грѣхътъ за сега и приемамъ го, че е грѣхъ. Но онова, което дължа да отбѣлѣжа тукъ, то е, че читательтъ, отъ друга страна, може напълно да бжде спокоенъ. Азъ водихъ най грижливо и най-независимо своитѣ разслѣдвания, като имахъ прѣдвидъ непосрѣдствени източници, било живи, било писани, и така писахъ книгата си, но прибавихъ и критичната анкета, за да покажа точно, дѣ мога и дѣ не мога да вървя паралелно съ всички мои прѣдшественици. Послѣдното сѐпакъ ми трѣбаше, за да извоювамъ довѣрието на читателя, както и да дамъ пъленъ и закржгленъ образъ на труда си. И убѣденъ съмъ, че второто издание, облегнато вече на пълното довѣрие на обществото, нѣма да се нуждае отъ помощьта на много отъ сегашнитѣ съпоставяния и цитати.

И още едно. Да се планира този томъ бѣше много тежка работа, както е тежко изобщо да нарелите сичко, що е раздробено на безчислени малки трохи. Обикновено, моитѣ прѣдшественици сж държали, въ този случай, единъ неизмѣненъ маниеръ: тѣ нареждатъ сичкия си материялъ по мѣсто на произшествието, напр., разкажатъ всичко за Панагюрище и прѣминатъ към Брацигово, Батакъ,

Перущица и пр. Но азъ намѣрихъ, че, по тоя начинъ, събитието, колкото само по себе си и да е доста раздробено, раздробява се още повече. Ето защо, азъ държахъ, прѣди всичко, реда на врѣмето, като поставихъ възстаналитѣ окрѫзи единъ слѣдъ другъ, както слѣдва и избухването въ тѣхъ. И по отдѣлно въ сѣкой окрѫгъ, слѣдвахъ сѫщия редъ за единични гнѣзда. Тъй можеше да се въдвори една обща послѣдователность въ датитѣ. Но тъй като—въ четвърти окрѫгъ, напр.—отдѣлнитѣ пламъци се примѣсватъ, най-послѣ, по врѣме, азъ правихъ крѫгообразна екскурзия по окрѫга: обходихъ на първа рѫка всички кѫтове, дѣто избухването получава рѣшително начало, повърнахъ се пакъ и повторихъ, за да покажа развитието и зенита на цѣлото дѣло, и потретихъ, за да събера крайовете на нишката: да опиша капитулацията на всички възстанали. Тъй туряхъ печатъ на цѣлость върху дѣлото не само въ единъ окрѫгъ, но и въ всички окрѫзи заедно.

И при все това, съ мѫка прѣдвиждамъ, че книгата ми, въпрѣки всички мои старания, не ще да се покаже тъй интересна, както мнозина сѫ очаквали. Събитието не е велико, като събитие, героитѣ не сѫ едри, като герои, и ние, най-послѣ, ние сами сме дребни, ние сами не сме ний въ душитѣ си, а че, най-послѣ, и патриотизмътъ ни—и той отдавна е отишълъ по дяволи. Великитѣ гешефти и процеситѣ—шумнитѣ процеси за още по-шумни гешефти и афери: ето кое е по-интересно!

Февруарий 1907.

Д. Т. С.

ПЪРВИ ОТДѢЛЪ

Възстанието въ четвъртия окрѫгъ.

ПЪРВИ ОТДѢЛЪ

Въстанието въ четвъртия окрѫгъ.

ГЛАВА ПЪРВА.

Първата пушка.

I.

Начало на арести въ Копривщица. Събранието у Д-ръ Рашко. Рѣшение. Неджипъ у Каблешкови. Първоначалният планъ да го заловатъ. Перипетии. Първата пушка.

И така, славниятъ Каблешковъ и неговитѣ другари бѣха рѣшили още отъ вечерьта да извършатъ онова, което трѣба. Щомъ страшниятъ кѫр-агасѫ посегне на кого и да било отъ комитетскитѣ хора, пушкитѣ ще запукатъ и възстанието ще пламне. Така и станало.

На другия день, откакъ Неджипъ-ага се намираше въ Копривщица, още рано сутриньта стражаритѣ се разтичали изъ село да ловатъ. Първъ е билъ хванатъ и арестуванъ Георги Тосуновъ. Като държалъ кафене на пазаря, тъкмо срѣщу конака, Тосуновъ билъ първъ и най-близкия по редъ. Неговото кафене бѣше едно отъ свърталищата на народнитѣ хора. Домакинътъ дошълъ мирно да отвори заведението си, но билъ изненаданъ и, безъ забикалки, покарали го къмъ конака.

Въ това врѣме, Неджипъ самъ отишълъ да потърси Каблешкова у дома му, като употрѣбилъ хитрость. Той казвалъ, че за Каблешковъ носи писмо отъ Пловдивъ, та Каблешковъ самичъкъ да дойде въ конака и да си го земе.

А разбира се, дойде ли, щѣше да бжде задържанъ. Апостола пъкъ самъ, него часъ, билъ си въ кжщи, но домашнитѣ му не го обадили. Неджипъ тогава казалъ, че пакъ ще дойде. Ролитѣ били добрѣ разпрѣдѣлени между правителственитѣ агенти. Главниятъ полицейски чиновникъ търсилъ да тури на ржка главния комитетски водитель.

Въ сжщото врѣме, комитетскитѣ хора се събрали — на бърза ржка — у дома на Д-ръ Рашко. Трѣба да забѣлѣжимъ, че на 18 се бѣше състояло послѣдното мирно заседание на съзаклетницитѣ въ Копривщица. Тогава тѣ били събрани у Патю (Панчо) Млъчковъ, дѣто рѣшили послѣдующето събрание да стане на 20 Априлъ у Рашка. Тукъ дошли сега: Каблешковъ, Н. П. Брайковъ, Цоко Будинъ, Петко Кундораджията — който билъ избѣгалъ отъ дюгена си, защото дошли да го ловатъ — Г. Шулевъ и Лука Гйотлийски.

Вънка търсенията на полицията ставали сѐ повече обезпокоителни. Нервитѣ били напрѣгнати. Неджипъ повикалъ Брайко Еневъ, чрѣзъ стражаръ, да се яви въ конака на съвѣщание — защото, наистина, Брайко Еневъ се числѣше като единъ между азитѣ. Брайко се сѣтилъ, каква сждба го чака, и отишълъ у Рашкови да се допита до другаритѣ си отъ комитета, да иде или не. Явно е било, че ще турятъ ржка на него. Съзаклѣтницитѣ казали на Брайко Еневъ да иде, или просто, съвѣтвали го, да се прѣдаде. А съ това явно издавали и своята готовность да дѣйствуватъ съгласно сждбоносното рѣшение въ Оборище. Втсриятъ прѣдставитель на Копривщица бѣше се върналъ още прѣди нѣколко дни и съзаклѣтницитѣ знаяха това рѣшение. Прочее, щомъ стане явно, че дѣлото е прѣдадено и правителството почва да лови,—а това сега си е било повече отъ очевидно — трѣбаше тутакси да се подпали бунтътъ. А тъкмо този моментъ е билъ настжпилъ. Брайко Еневъ може да се прѣдаде, а другитѣ, въ това врѣме, ще се въоржжатъ и ще го освободятъ. И рѣшението на цѣлата дружина сега не е гласѣло друго освѣнъ тъкмо това.

Дори хората били тактични. Трѣбало първо правителството да арестува още и този Брайко Еневъ и да отвори

още по-добрѣ картитѣ си, та тогава и съзаклѣтницитѣ да заговорятъ съ по-голѣмо право.

Но, въ заседанието сега, зело се и друго едно рѣшение, защото, разбира се, рѣшени бѣха да го освободятъ, ако бжде хванатъ.

Найденъ П. Стояновъ, хилядникътъ на Копривщица, бѣше още на пжть отъ Панагюрище, та нѣмало кой да командува събранитѣ момчета. А единъ водитель се налагаше, защото момента е рѣшителенъ. Всичко е узрѣло за работа. Прочее, Каблешковъ, по достоинство, като апостолъ, натоварилъ се и съ команда при дѣйствието.

Планътъ билъ изцѣло начъртанъ, оставало само да се дѣйствува Ето какво рѣшили. То е било прѣдложение на Каблешкова. Юнацитѣ е трѣбало да зематъ оржжието си, да се съберать — колкото се може повече души — и прѣдпазливо, единъ по единъ, да се вмъкнатъ у тѣхъ — у Каблешкови. Домътъ на Каблешкови е голѣмо здание. Когато Неджипъ дойде повторно да търси Каблешкова у тѣхъ, съзаклѣтницитѣ е трѣбало да хванатъ опасния полицаинъ, а стражаритѣ и хората му да избиятъ. Послѣ туй, всички заедно ще нападнатъ конака, ще изловятъ мюдюрина и цѣлата му свита, ще убиятъ всѣкиго, който се противи, и ще освободятъ запрѣнитѣ.

И ето че за кжсо врѣме у Каблешкови се събира въоржжена дружина отъ около дваесетина юначни мжже, рѣшени да изпълнятъ съ достоинство дългътъ си. Всички били въ традиционната възстанническа униформа, — кжса дреха, тѣсни панталони, царвули на краката и левове на калпацитѣ — гордостьта и свѣтлината на ония врѣмена.

Нека поспремъ тази минута, нека погледнемъ мигомъ на това. Тъзи шепа юнаци, имено, сж първиятъ героиченъ цвѣтъ на пълната съ подвизи 1876 година. Тѣмъ се падна великата слава да понесатъ дѣвствения вѣнецъ на оная свѣтла епоха. Тѣхнитѣ имена сж приблизително запазени. Тѣ сж: Велю Серекътъ, Велю Мирчовъ, Алекси Кесяковъ, Либенъ Кукуринекъ, Никола Гайтанекъ, Матея Кривиралчовъ, Георги Тиханекъ, Недѣлю Тиханекъ, Георги Каменарчето, Антонъ Шопътъ, Стефанъ Шопътъ, Станю Нончовъ,

Рашко Нягуловъ, Георги Телчарътъ, Ив. Янтахтовъ, Стойчо Джуджовъ, Иванъ Фурнаджиятъ, Дамянъ Петковъ, Стоянъ Кундураджията. Между тѣхъ е сѫщо и Стоянъ Ангеловъ, единъ и най-важниятъ отъ ония, които миналата есень въ Пазарджикъ дигнаха рѫка върху развратния Недимъ бей, заслужената смърть на когото достатъчно познаваме.

Копривщица трѣба нѣкога паметникъ да издигне на своитѣ избрани синове, а отечеството да прослави ония, които възвеличиха себе си, като понесоха тежкия кръстъ на общото дѣло. На оня паметникъ ще личатъ за вѣчни врѣмена имената на славнитѣ тие мѫже, които имаха гордата самоотверженость, първи да дигнатъ пушка и да почнатъ паметната оная година. Да почнатъ годината, която дари скѫпа свобода намъ — тѣхни потомци.

На чело на тѣхъ стои Тодоръ Лулчовъ Каблешковъ, най-симпатичното и възторжено проявление на онази мечтателно висока епоха.

Но да се повърнемъ пакъ къмъ събитията.

Въ № 2 отъ копривщенскитѣ протоколи стои, че заседанието у Д-ръ Рашка станало въ часа 10 прѣди обѣдъ, послѣ което Каблешковъ въорѫжилъ чета отъ 21 души и нападналъ конака. Засѣданието у Д-ръ Рашко трѣба да е било малко по-рано — да речемъ, между осемь и деветь часътъ. Събранитѣ у Каблешкови въорѫжени хора сѫ били дѣйствително толкова, а имената имъ изброихме.

Неджипъ дѣйствително дохождалъ втори пѫть, както бѣ обѣщалъ, за да търси Каблешкова у дома му, но въорѫженитѣ комитетски хора още не били на своитѣ мѣста. Тогава домашнитѣ пакъ скрили Каблешкова, който, разбира се, билъ си въ кѫщи и чакалъ своитѣ другари. Неджипъ си отишълъ съ праздни рѫцѣ, а пъкъ самиятъ планъ за дѣйствие прѣтърпѣлъ една малка поправка.

Казватъ, обаче, и друго. Въ сѫщия моментъ, щомъ Неджипъ влѣзълъ отъ прѣднитѣ врата, Каблешковъ изскочилъ отъ заднитѣ, които водятъ прѣзъ черковния дворъ. Тогава той успѣлъ да събере на бърза рѫка нѣколко само другари, съ които пакъ билъ рѣшенъ да дѣйствува. Той поискалъ да прѣчака върлия кѫр-агасѫ и да го убие, кога

минава на обратенъ пѫть прѣзъ горната улица. Тѣ се загнѣздили въ стаята, до обора, на горния етажъ въ дома на Никола клисарътъ, а тази кѫща се намира до горния изходъ на черковата св. Богородица, отдѣто почва и улицата, наричана Геренилото. Въ самата стая живѣлъ братътъ на Никола, Цанко, десетникъ и единъ отъ съучастницитѣ, който сега живѣе въ София. За нещастие, обаче, Неджипъ вървѣлъ край стѣната, по тѣсния тротуаръ, и миналъ близо подъ обора, та бунтовницитѣ не могли да го виждатъ, за да стрѣлятъ въ него. Другари на Каблешкова сѫ били, казватъ слѣднитѣ лица, отъ които нѣкои сѫ още живи: Ц. Клисаровъ, Ненчо Смиловъ, Ст. Джуджовъ и Станчо Н. Сапунджиевъ. Но възможно е, че това сѫ само анекдоти.

Както и да е, първоначалния планъ прѣтърпѣлъ поправка.

И наистина, щомъ, най-послѣ, всички избраници на дѣлото се явили на поста си, зело се рѣшение, неотложно да нападнатъ конака и да освободятъ запрѣнитѣ, както и да спратъ по-нататъшнитѣ посѣгателства. Каблешковъ пратилъ едного да каже на Танча Шабана да удари „камбалото“ на св. Никола, отъ горната махла, съсѣдна до кѫщата му. Едноврѣменно, додѣто камбаната гръмне, юнацитѣ трѣбало да се изправятъ прѣдъ конака. А разпрѣдѣлено било сѫщо да екне и камбаната на св. „Богородица“ — сѫщата оная черкова, която е до гърба на Каблешковото жилище. Така, че тревогата щѣше да бѫде обща.

Прочее, дружината незабавно се раздѣлила на двѣ: седемь души тръгнали по Бѣла рѣка — тѣсна улица отъ дѣсно, а другитѣ четеринаесеть ударили прѣзъ Геренилото — въ лѣво, за да се съединятъ прѣдъ конака.

Когато седемьтѣ души по Бѣла рѣка стигнали прѣдъ Петка Кундураджията, дюгенътъ на който не е далечъ по наклонения пѫть отъ Каблешкови за конака, на вратата на дюгена, поставенъ отъ Неджипъ-ага, стърчалъ вече заптията Карахасанъ, съ заповѣдь да хване Петка. Човѣкътъ на миналото и хората на бѫдащето се споглеждватъ настръхнали за борба.

Това е първата срѣща на въоржженото възстание въ 1876 год. съ вѣковния врагъ. Но сега е явно, какво трѣбаше да послѣдва.

Георги Н. Тиханекъ, единъ измежду седемьтѣ, дига пушката, замѣрва и тегли; страшенъ грѫмъ екналъ срѣдъ мъртво-тихото село.

Карахасанъ, додѣ още да се окопити отъ първото очудване, че срѣща въоржжени хора, бива ударенъ въ челото, пада и издъхва на мѣсто.. Ето ни първата вълна на кървавото дѣло, залогъ за бѫдащето жестоко отмъщение на наранения властитель.

Тази е памятната първа пушка на Априлското възстание.

II.

Подробности по първия моментъ. Разказътъ на Г. Тосуновъ. Свидѣтелство на майката на Каблешкова.

Между това, първата дружина отъ Геренилото била се навалила вече къмъ конака. Моментално и тамъ запукали пушки.

Седемьтѣ души отъ Бѣла рѣка незабавно стигатъ и тѣ на мѣстото. Тогава се почва обща атака противъ всесилния конакъ. Момчетата зели пусия по околнитѣ дюгени и загърмѣли. Куршумитѣ се лѣпили по дуваритѣ и стрѣхитѣ на конака.

Енергичниятъ кѫрагасѫ, обаче, който похапвалъ въ туй врѣме, скочилъ мъгновено на нозѣ и завикалъ: „момчета на коне! Вратата затваряйте.“

А конетѣ били отъ рано напоени и стегнати. Неджипъ ималъ всичко прѣдвидъ. Когато запитвали заптиитѣ отъ страни, защо се стѣгатъ толкова рано, тѣ отговаряли: „ще бързаме днесъ за Филибе.“ Възможно е, че сѫ вѣрвали да поведатъ веригата навързани съзаклѣтници напрѣдѣ си.

Камбанитѣ не се забавили да грѫмнатъ и отъ двѣтѣ черкови — първо отъ св. Богородица, а послѣ отъ св. Никола, и цѣлото село скочило на кракъ. Възстанието било обявено.

Ето какъ Г. Тосуновъ—който бѣше затворенъ, както знаемъ, и който сега се намира вжтрѣ — ето какъ той описва въ подробности тоя забѣлѣжителенъ моментъ.

Неджипъ водилъ около тридесеть заптии [1]). Въ селото привтасали и стражари отъ беклеметата на Пловдивския и Панагюрския пжтища, — пакъ по поржка на кжрагасж. Неджипъ билъ ракжджия. Отъ вечерьта още пилъ много. Сега билъ сърдитъ, сумтѣлъ. Навѣрно и самъ не е подозиралъ, доколко е сериозна и доколко е узрѣла работата, но нищо и не обадилъ, за да сждимъ по-право за него. Рано сутриньта, прѣди слънце, Тосуновъ отишълъ да отвори своето кафене. Той прѣдупрѣдилъ домашнитѣ си, че днесъ има нѣщо зло да се случи. Като отнималъ кепенцитѣ, неговъ единъ комшия, касапинъ, обърналъ вниманието му на туй, че заптиитѣ поили конетѣ си, но коланитѣ имъ били стегнати. — „Тосунъ, рекълъ той загадъчно, какво ли ще да е пъкъ това?“ — Тѣ си иматъ нѣщо, казалъ гузно Тосунъ, защото билъ отчасти въ течение на работата. Но щомъ влѣзълъ въ дюгеня, не се минало четвъртъ часъ, привтасалъ онбашията съ десеть стражари. Поканили го вѣжливо да се яви въ конака, дѣто кжрагасж ималъ ужъ да го пита нѣщо, а повели го все пакъ безцѣремонно напрѣдѣ си. Когато Тосуновъ възлѣзълъ горѣ, въ мюдюрската стая седѣли кжрагасж въ срѣдъ, мюдюрътъ и Т. Х. Вълковъ, векилинъ, отъ двѣтѣ му страни. Другъ нѣмало. Тосунъ направилъ обичното темане, никой му не отговорилъ. Кжрагасж държалъ една книга — като телеграма — въ ржката си, билъ озлобенъ, но въздържалъ се. — „Тебе ли викатъ Г. Тосунъ“? попиталъ той. Тэзи подтвърдилъ. Неджипъ се обърналъ къмъ мюдюрътъ и като сочелъ телеграмата, казалъ хитро, за да смутолеви истината: „янлашлжкъ има; тукъ пише Г. Найденовъ, кафеджи. — Азъ съмъ Г. Найденовъ, рекълъ Тосунъ, другъ кафеджия Г. Найденовъ въ селото нѣма. Неджипъ извилъ глава и съ прѣсторена внимателность добавилъ: „ще почакашъ малко въ заптийската стая, додѣ провѣримъ.“ Въ сжщото врѣме привтасали аазитѣ Н. Вълчевъ и Илия Мангърътъ. Слѣдъ тѣхъ стигналъ и Брайко Еневъ. Аазитѣ, слѣдъ темена, който дали, запжтили се да седнатъ, като членове въ правителственния съвѣтъ. Неджипъ спрѣлъ Брайка: „ти не сѣдай: сана биръ даваджимъ варъ — съ тебе имамъ една давия“ — и заповѣдалъ на стражаритѣ да го арестуватъ. Тосунъ научилъ скоро какво го чака и то по неочакванъ начинъ. Щомъ го запрѣли, стражарътъ наивно го запиталъ: какво е станало, та ще го каратъ въ Пловдивъ? — Стражаритѣ знаяли, защото имъ било казано да се стѣгатъ за пжть. Тосунъ се сумясълъ да отговори хладнокръвно, като че нищо не е имало, което да го смущава: — „нищо, рекълъ той, има една работа за кабзамалитѣ, това ще

1) Числото е прѣувеличено.

да е". Историята, за която Тосуновъ намеквалъ, стояла така. Кабзамалитѣ сж махленски стареи, които събиратъ даждията. Комитета заповѣдалъ на кабзамалитѣ да събиратъ пари, но да не ги внасятъ въ Пловдивъ, защото пари трѣбало и за дѣлото. Но дошли чиновници и поискали събраното. Кабзамалитѣ казали, че още не сж събрани. И тъй като настжпило врѣме да дойдатъ пакъ чиновници за пари, то нарочно писали въ Пловдивъ, че кабзамалитѣ били изѣли събраното. Сега вече трѣбало срокъ отъ два мѣсеци, за да прѣгледатъ смѣткитѣ имъ. Така че въпросътъ стоялъ, по тоя начинъ, висещъ. Тосунъ искалъ нѣкакъ да обади вънъ, че е арестуванъ, и замолилъ заптията да поржча на Найденъ Берберътъ по едно кафе на всички стражари, които били въ стаята, на което оня се съгласилъ. Найденъ донелъ кафето, видѣлъ го запрѣнъ и първъ обадилъ вънъ за ареста. — Защото, ако е имало нѣкой да го види, като сж го водили въ конака, можеха да мислятъ, че е повиканъ за работа.

Сега вече, като запрѣли Брайко Еневъ, мензлишътъ цѣлъ, съ кжрагасж и мюдюрина, излѣзълъ изъ конака. Тѣ отишли ужъ да се разходятъ, а въ сжщность влѣзли у Каблешкови, за да го уловятъ. Майката на Каблешковъ, която е сжщо жива, дѣйствително си припомня, че у тѣхъ дошълъ цѣлиятъ мензлишъ.

На излизане, Т. Х. Вълковъ се надвѣсилъ на прозореца на заптийската стая и обадилъ на Тосуна, че трѣбало да се приготви кое що за пжть, защото ще го каратъ на Пловдивъ. Заптиитѣ довели Антонъ Захариевъ Шопътъ, кираджия, да си услови Тосунътъ единъ конь за пжть. Шопътъ билъ комитетски човѣкъ и щѣлъ да трѣба тукъ за работа. Тосунъ му казалъ, като подмигалъ скришомъ: „Нѣмамъ врѣме да плащамъ за твоитѣ дургунъ коне и пакъ да вървя пѣшъ" и го отпратилъ. Казалъ да търсятъ нѣкой си кираджия Ламбо.

Трѣбало нѣкой да иде до домоветѣ на запрѣнитѣ, за да обади да приготвятъ дрехи и други потрѣби за пжть. Повикали Лулчо Посланиковъ, и той отишълъ. Ето така цѣлото село вече знаяло за тѣхното запиране, че и за това, което ги чака.

Мензлишътъ се върналъ отъ Каблешкови, дѣто не го намѣрили. Неджипъ сега казалъ, че бърза за Пловдивъ, но иска отъ аазитѣ векиллеме (поржчителство), че тѣ сами ще прѣпратятъ въ Пловдивъ лицата, които той търси, иначе отговарятъ съ главитѣ си. Възможно е, че се е билъ уплашилъ. Хладнокръвието, скритостьта и зловѣщото мълчание на хората ще да сж го смутили. Той не вилнѣе като заповѣдническа власть, смисленъ е, прѣдпазливъ и бърза да очисти по-скоро. Всѣкой случай, не прѣдизвиква никого. А знае се, какво би било въ мирно врѣме; знае се, какво ще рече въ мирно врѣме турски кжрагасж. Така че, прибързаностьта и смущението на Неджипъ се обясияватъ.

Додѣто кятипинътъ писалъ векиллеме, агитѣ седнали да си похапнатъ. Минало се твърдѣ малко, и пушка пукнала горѣ къмъ моста. Първата пушка. Станало общо смущение въ конака. Всички слѣзли на двора. Отвънъ дружинитѣ привтасали прѣдъ конака. Пушкитѣ припукали отъ вси страни. Неджипъ се грозно заканилъ на аазитѣ, дѣто отъ вечерьта му не обадили, какво има, та му докарали тази бела на главата. „Да ви хвана сега азъ васъ, викалъ той, та на парчета да ви насѣка". Мюдюринътъ, единъ кротъкъ човѣкъ, се намѣсилъ: „Ефендимъ, рекълъ, гюрюлтията е за запрѣнитѣ". Неджипъ заповѣдалъ скоро да ги пустнатъ, като имъ поржчалъ да се върнатъ и му обадятъ, какво искали ония отвънъ. Тосунъ и Брайко не се рѣшили да излѣзатъ прѣзъ вратата, защото — казали —може да ги застрѣлятъ, но поискали позволение да се прѣкачатъ прѣзъ стѣната, което имъ се позволило. Тосунъ щомъ стжпилъ на свободна земя, притекълъ се до Каблешковъ, който билъ на близо. Този, обаче, завикалъ му още отъ срѣша да не се мае, ами да бърза да се въоржжи и така да се яви. Тосунъ се притекълъ до дома си, но оржжието му билъ зелъ Шопътъ, за да върши работа. Тосунъ намѣрилъ оржжие отъ нѣкой свои рода, който отсжтствувалъ отъ село, и се върналъ прѣдъ конака. Тукъ билъ вече и Найденъ Попъ Стояновъ.

Трѣба да забѣлѣжимъ, че докато събитията се развиватъ по начъртания вече редъ, отъ Панагюрище привтасватъ и членоветѣ отъ извънредната комисия — Н. Караджовъ и Найденъ П. Стояновъ. Клисурскиятъ прѣдставитель се отбилъ у Танча Шабановъ, и като се научилъ, че юнаци се приготовляватъ да нападнатъ конака, притекълъ се да намѣри Каблешкова, и не се отдѣлилъ вече отъ въоржженитѣ. *) Това трѣба да е било въ момента, когато въоржженитѣ се съединили за да нападнатъ правителствения домъ. А Найденъ П. Стояновъ като оставилъ Караджова да иде у Шабанова, самъ се отбилъ у дома си, за да се прѣоблече, пристегне и въоржжи. Тогасъ вече и самъ слѣзълъ прѣдъ конака и се присъединилъ къмъ обсадителитѣ. А тукъ пристигнали въ това врѣме въоржжени хора отъ всички страни изъ селото.

Нека още прибавимъ и друго. Споменитѣ на майката на Каблешкова се движатъ по слѣдующия начинъ. Тя не помни, карагжса да е идвалъ два пжти у тѣхъ. Първиятъ пжть се явилъ само стражарь или онбашия, дори и нѣколко пжти се явилъ само стражарь,

---

*) Записки на Танчо Шабановъ, стр. 39.

което е твърдѣ за вѣрване. Но ето и цѣлиятъ нейнъ разказъ: „Отъ заранньта идвалъ два пжти пандуринъ да вика Каблешкова; и двата пжти апостолътъ си билъ дома, но го скрили. Трети пжть дошълъ единъ заптия, но пакъ го скрили. И четвърти пжть пакъ дошълъ заптия, но майката била тогазъ въ черкова, та другитѣ домашни отпратили заптията. Когато послѣ тя се върнала отъ черкова, Каблешковъ билъ отишълъ на нѣкждѣ. Слѣдъ нѣкое врѣме той се върналъ и зекъ да чисти и реди оржжието си. Този часъ забѣлѣзали, че прѣзъ „Гумното" — една издигната площадъ прѣдъ кжщата — идатъ турци къмъ тѣхъ. Каблешковъ бърже напустналъ дома прѣзъ заднитѣ врата. Неджипъ правилъ видъ, че го търси приятелски, но пакъ блъсналъ вратата на онази стая, която майката посочила като спалня на Каблешковъ. Неджипъ билъ придруженъ отъ аазитѣ: Илия Мангърътъ, Н. Вълевъ и съ него бияъ още Ганчо Личовъ. Имало заптии, които седнали долу на двора. Майката почерпила всичкитѣ съ кафе и сладко. Правителственитѣ хора се маяли повече отъ часъ и чакали. Тя имъ казала, че Каблешковъ е боленъ и скоро трѣба да си дойде. А наистина втрисало го по това врѣме, та той се прибиралъ често, за да си легне. Слѣдъ като Неджипъ и другитѣ си отишли, Каблешковъ се явилъ скоро, но не вече самъ. Отъ всички страни надошли хора множество, и всички въвржжени. Тукъ привтасалъ и Н. Караджовъ. И той, изненаданъ прѣдъ въоржжената дружина, трѣба да е завикалъ още отъ вратата: „че защо бързате бе джанамъ толкова?" Но самъ отстжпилъ прѣдъ необходимостьта или по-добрѣ оставилъ се мирно да бжде повлеченъ и самъ отъ потока.

Така стои въпросътъ изцѣло съ оня моментъ, който просто и справедливо се нарича „първата пушка" и който не е друго освѣнъ начало на Априлското възстание.

ГЛАВА ВТОРА.

Нападението на конака.

I.

Особености на обсадата. Всички комитетски хора подъ оржжие. Стратегия на Неджипа. Бѣгство. Жертви.

Въ туй положение, Неджипъ не само зелъ мѣрки да се въоржжи и не само се затворилъ въ конака, слѣдъ като заповѣдалъ да се заключи портата, но още задържалъ аазитѣ Т. Х. Вълевъ и Илия Мангърътъ при себе си, като за-

логъ за своята безопасность. Това е било и най-хитрата прѣдпазителна мѣрка, може би, която е могълъ турскиятъ чиновникъ да земе въ оня опасенъ за неговия животъ моментъ.

Гърмежитѣ сега — разбира се, повечето безврѣдни и въ въздуха — означаваха повече демонстрация или избухване на първия моментъ, но, всѣкой случай, безъ да лъжатъ, че възстанието е прието и провъзгласено. А това, заедно съ прѣдварителнитѣ упжтвания, които му сж били давани още въ Пловдивъ, трѣба ясно да сж говорили на страшния Кжрагасж за пропастьта, която е зинала напрѣдѣ му.

А борцитѣ не спѣли. Бърже и по всички части на градеца биватъ разпратени съзаклѣтници да привикатъ хората на оржжие и да образуватъ чети. Викали: „Да живѣе България", а мнозина произволно изпразвали пищовитѣ си въ въздуха. По такъвъ начинъ, цѣлото балканско гнѣздо за единъ мигъ пламнало. Отъ всѣкждѣ се притичали въоржжени хора и образували чети. Начъртания още отъ порано организационенъ планъ се турялъ въ дѣйствие. Хората търсили своитѣ десетници и стотници и се туряли въ боевъ редъ.

Зели мѣрки, щото новообразуванитѣ чети да завардятъ изходитѣ отъ селото. А така се осигурявали да не изпустнатъ Неджипа да избѣга.

Обсадата на енергичния кжрага въ конака трае едва ли не нѣколко часа. Но, разбира се, не е могла да отиде и по-дълго, защото обсадителитѣ били нетърпѣливи и потърсили всѣкакво срѣдство за да принудятъ крѣпостьта да се прѣдаде. Каблешковъ заповѣдалъ да донесатъ газъ. Танчо Шабановъ се притекълъ до своето кафене и натоварилъ човѣкъ съ една пълна тенекия. Не слѣдъ много подпалителниятъ товаръ се мждрилъ прѣдъ конака. А то не ще да е останало тайна за обсаденитѣ.

Тогава Неджипъ, чрѣзъ аазата Т. Х. Вълковъ, завелъ прѣговори съ обсаждающитѣ. Тие му прѣдлагали, слѣдъ като освободи всичкитѣ задържани още аази, да се прѣдаде и той самъ, което не е значило друго, освѣнъ безусловно прѣдаване. Неджипъ не се съгласявалъ, разбира

се. Но обсадителитѣ извършили една безтактность. По сѫщия Т. Х. Вълковъ било съобщено на Неджипа, че пѫтя за Пловдивъ е заварденъ. Това е било една закана къмъ правителствения чиновникъ, за да капитулира по-скоро, но той заканата употрѣбилъ за въ своя полза. Пѫтя за Клисура е твърдѣ върлъ, та се прѣдполагало, че бѣгащиятъ мѫчно може да се измѫкне отъ тамъ. По това плитко съображение, съзаклѣтницитѣ оставили изхода въ тая посока безъ стража. Нѣкои обаче все пакъ твърдятъ, че по клисурския пѫть билъ поставенъ десетникъ да пази, но той рекълъ на своитѣ момчета да идатъ изъ село да сбиратъ дружина, защото Неджипъ не могълъ да мине отъ тукъ — а това и да е истина, не измѣня ни на косъмъ положението.*)

Конакътъ отъ дѣсна страна граничи съ кѫщата на Стефанъ Петровъ. Тамъ почнали да пробиватъ мъзгали на стѣната. Прѣзъ тѣснитѣ дупки щѣли да стрѣлятъ вѫтрѣ въ двора и да принудятъ Неджипъ да се прѣдаде.

Хитриятъ полицейски се рѣшилъ, най-послѣ, съ каквато цѣна и да било, да избѣга. Той заповѣдалъ на стражаритѣ да яхнатъ конетѣ си. За да възседне самъ своя конь, употрѣбилъ слѣдната стратегема. Неджипъ и другаритѣ му се намирали горѣ въ конака. Тъй като опасно е било да се слѣзе долу и прѣзъ двора да се влѣзе въ общия оборъ — защото стълбитѣ се обстрѣлвали отъ вънъ — пробили отъ горѣ потона и така се пустнали при конетѣ. Казватъ, че въ послѣдния моментъ Неджипъ се опиталъ да приложи още една хитрость въ дѣйствие. Той заповѣдалъ на нѣкои отъ задържанитѣ около му българи да вървятъ прѣдъ тѣхъ, като разчиталъ, че бунтовницитѣ, отъ страхъ да не убиятъ своитѣ си, нѣма да стрѣлятъ и ще пропустнатъ правителствения агентъ да избѣга съ своитѣ хора. Но никой не се рѣшилъ пръвъ да изложи гърдитѣ си на бунтовнитѣ куршуми. Тогава Неджипъ рѣшилъ и така да излѣзе, и заповѣдалъ да отворятъ портата. Но тукъ се разиграла една толкова щастлива за рѣшителния кѫрагасѫ, колкото и смѣшна сама по себе случайность.

---

*) Сравни запискитѣ на Танчо Шабанътъ, стр. 42.

Още при първо разклащане на вратата, наелектризиранитѣ до изтощение бунтовници отвънъ конвулзивно притиснали своитѣ пушки и теглили безъ да мигнатъ. Моментално единъ общъ залпъ проглушилъ околностьта. Куршумитѣ се налѣпили по неотворената още порта, а пушекътъ, що се дигналъ отъ гърмежитѣ, замъглилъ очитѣ на всички. Сега вече Неджипъ могълъ безопасно да излѣзе. Въ никоя пушка нѣмало готовъ патронъ. Така именно безстрашниятъ кжрагасж пустналъ своя бързъ конь прѣзъ портата, и, послѣдванъ отъ своитѣ хора, спечелилъ стръмния брѣгъ къмъ Клисура.

Като стрѣла се пустнала тази шепа бѣгащи хора прѣдъ самитѣ очи на замаянитѣ и неопитни за оржжие бунтовници, прѣгазила Тополка и закривила по височинитѣ нагорѣ по своя пжть. Разказва се, че въ общата замаяность, и като били пушкитѣ праздни, нѣкои налѣтѣли съ тояги въ ржка да заградятъ пжтя на бѣглецитѣ. Така, че единъ дори сполучилъ съ кривака си да удари Неджипа, и той изтървалъ своята сабя. Стражаритѣ изгърмѣли съ револверитѣ си, което още повече ще да е смутило бунтовницитѣ.

Заедно съ Неджипъ ага въ конака още бѣше, както знаемъ, и мюдюрина. Нещастниятъ нѣмалъ конь. Всѣкой отъ стражаритѣ гледалъ да не остане отъ службата си, че и да спаси собствената си кожа, та на мюдюрина нѣмало кой да отстжпи едно животно. Прочее, бѣдниятъ тръгналъ пѣшъ да бѣга заедно съ конницитѣ. Една пушка гръмнала отъ страна и мюдюринътъ се прѣхлупилъ на мѣсто. Падналъ и единъ стражаръ, когото отбѣлѣзва и Макгаханъ. Отъ бунтовницитѣ е имало само единъ раненъ, Найденъ Нончовъ, и то леко въ крака. Ще да е било вече около обѣдъ. *)

*) Бѣловѣждовъ „Първа пушка", 77. Рапорта на турската специална комисия отъ Пловдивъ твърди, че сж паднали нѣколко стражари (Ср. „Приложение" къмъ втори томъ).

II.

Необходими разпоредби. Жертви до Чалжковата воденица. Правителството въ трѣвога. Нѣкои критични съображения по изпращането на Неджипага въ Копривщица. Първото извѣстие въ Пловдивъ за бунта.

Още отъ начало на обсадата, Каблешковъ се оттеглилъ за минутка на страни, за да изпълни единъ важенъ свой дългъ, като водитель и апостолъ. Съгласно рѣшението въ Оборище, всѣко село, всѣко революционно гнѣздо можеше, въ случай на нужда, да почне бунта, ала възстанието можеше да бжде обявено само отъ центра на окржга. Прочее, Копривщица, която почва дѣлото, трѣбваше да извѣсти Панагюрище, а отъ тамъ вече възстанието щѣше да се обяви като общо за цѣлия окржгъ. Това извършилъ сега неотложно и Каблешковъ. Той написалъ писмо до Бенковски въ Панагюрище. То е извѣстно подъ името кърваво писмо, защото е носило знакъ — обикновено кръсть — отъ кръвьта на падналитѣ вече врагове. Такива кървави писма Каблешковъ е написалъ едноврѣмено и до Карлово и Клисура. Послѣднитѣ зелъ Н. Караджовъ, който веднага и тръгва за своето родно мѣсто — Клисура — за да го подигне. Писмата до Карлово и Клисура, безъ да бждатъ — споредъ произхождението си, което е частично — безъ да бждатъ дефинитивна заповѣдь, пакъ сж били пръвъ и необходимъ знакъ за възстание. При туй, важни практически съображения сж диктували тази мѣрка. Клисура и Карлово сж далечъ отъ центра. Додѣто извѣстието стигнѣше въ Панагюрище, и отъ тамъ да послѣдва общо разпореждание до крайнитѣ ония точки, щѣха да се изминатъ дни. А не днитѣ, но часоветѣ бѣха сега скжпи.

Между туй, ето какво става още въ самата Копривщица.

Ония, що първи излизатъ да пазятъ Пловдивския пжть, до Чалжковата воденица — наброй въ начало десетина, а послѣ около петдесеть души, подъ началството на Р. Радомировъ — още въ първия моментъ се натъкватъ тамъ на двѣ турски овчарчета, които, поканени, не си дали оржжието. Тѣзи овчарчета сж били сжщо убити на мѣсто.

Не слѣдъ много по шосето се задалъ коненъ стражаръ. Припукали възстанически пушки насрѣща му и той прѣпустналъ назадъ за да избѣга, но падналъ раненъ и билъ прѣбитъ. У тоя стражаръ намѣрили писмо съ допълнителни наставления до Неджипъ ага. Прѣпоржчвали му отново да бжде твърдѣ прѣдпазливъ, а главно, съобщавало му се да не бърза, че скоро щѣли да му пратятъ нови сили на помощь, за да прѣмаже движението.

Турското правителство е било не малко разтрѣвожено отъ свѣденията, които отъ часъ на часъ се получавали, отъ откритията, които е правило и които сѐ по-убѣдително му говорили за голѣмитѣ размѣри на онова, що било готово да избухне. Стражаринътъ, по всѣка вѣроятность, е прѣпускалъ цѣла нощь и билъ уморенъ. Така може само да се обясни неговото пристигане едва единъ день, слѣдъ като самъ Неджипъ е стжпилъ въ Копривщица.

Не се минало ни часъ, нови двама стражари привтасали откъмъ Пловдивъ. Тѣхната задача е била, навѣрно, да слѣдатъ отъ близо за сждбата на Неджипъ ага, както и за всичко що става въ Копривщица, и моментално да донесатъ въ Пловдивъ. Като имаме прѣдвидъ, че най-малкия опитъ да се ловатъ съзаклѣтници може да прѣдизвика избухване — нѣщо, което вече въ правителственитѣ крѫгове се е знаяло, поради прѣдателството на Ненка — може лесно да разберемъ напрѣгнатото внимание, съ което властитѣ слѣдили мисията и сждбата на Неджипъ ага.

И другадѣ още видѣхме, че въ свръзка съ прѣдателството, само̀ турското население изъ околнитѣ мѣста ще да е било вече на щрекъ прѣдъ събитията, които се очаквали. По тоя начинъ, и стражаритѣ, ако не направо отъ началството си, то отвънъ сж могли еднакво да знаятъ, какво може да ги чака въ Копривщица, та били будни и прѣдпазливи. Двамата нови конни заптии щомъ издалечъ зарнали трупа на убития си другарь, който се валялъ на пжтя, не му се притекли на помощь, или не показали понататъшенъ полицейски интересъ, но бърже издухали назадъ къмъ Пловдивъ, като че цѣлата обстановка имъ била твърдѣ ясна и очаквана.

Нека направимъ тукъ и нѣкои критични наблюдения. Ако може фактически да се докаже онова, което твърди г. Г. Димитровъ, а именно, че Ненко прѣдательтъ билъ стигналъ въ Пловдивъ едвамъ на 18 Априлъ [1]), може да се приеме, че Неджипъ, който рано на 18 тръгва за Копривщица, билъ е пратенъ само слѣдствие на по-раншното прѣдателство на Копривщенскитѣ чорбаджии. А на тъзи мисъль може да ни наведе и друго едно обстоятелство. И наистина, едно нѣщо поразява въ дѣйствията на тоя хитъръ полицейски чиновникъ. То е, че никой отъ живитѣ поборници не споменува, Неджипъ да е търсилъ да лови Найденъ Попъ Стояновъ, Копривщенски прѣдставитель въ Оборище. Ако не другиго, Ненко него трѣбваше да прѣдаде по память, защото Н. П. Стояновъ, както знаемъ, бѣше избранъ за членъ въ извънредната комисия за изработване планътъ на възстанието, та бѣше единъ отъ виднитѣ прѣдставители на Оборище. Така, че Неджипъ тъкмо него не е търсилъ да лови. А въ такъвъ случай, убитиятъ стражаринъ и другитѣ двама, които успѣли да избѣгатъ, сѫ били вѣроятно и плодъ на новото прѣдателство на Ненка, което прѣдателство не е могло да не усили трѣвогата въ правителственитѣ крѫгове. За жалость, обаче, не може положително да спремъ върху тѣзи съображения. Прочее, иска да добавимъ, че колкото и смѣло г. Димитровъ да твърди, какво сѫщия оня день и Копривщенския прѣдатель Черню привтасалъ съ писмото си въ Пловдивъ, той фактически не установява туй важно обстоятелство. Ако писмо дѣйствително е сѫществувало, защото и туй обстоятелство е тъмно, както вече разяснихме на свое мѣсто [2]) то Черню, додѣто е лежалъ боленъ въ Крастово, пратилъ го е чрѣзъ другиго, или чорбаджиитѣ сѫ извършили по таенъ начинъ устно прѣдателство. Но тъкмо послѣдното обстоятелство не може да се докаже. Прочее, принудени сме да приемемъ, че изпращането на Неджипъ и на Ахмедага е било едноврѣменно и въ свръзка съ прѣдателството на Ненко, което е само допълнило другото, ако по-

1) „Княжество България" т. II, 401.
2) В. т. II, „Прѣдателство".

добно е имало по-рано извършено отъ страната на Копривщенци. Правителството не е притежавало пъленъ списъкъ отъ Оборище и Ненко е могълъ да забрави нѣкого. Стражаритѣ, що стигнали по-късно, показватъ само живия интересъ на правителственитѣ кржгове, да слѣдятъ всѣкой часъ, какъ ще се развиятъ събитията въ бунтовното гнѣздо. Съ една дума, само това е положително, а всичко друго остава още да се потвърди.

Двамата забѣгнали стражари сж били първитѣ, които и донасятъ въ Пловдивъ извѣстието, че бунтътъ въ Копривщица е свършено дѣло. Тѣ сж стигнали тамъ късно прѣзъ нощьта, а Неджипъ ага привтасалъ едвамъ на другия день прѣди обѣдъ, 21 Априлъ.

Писмото до Панагюрище, писано въ присжтствие на Н. Караджовъ, Каблешковъ далъ на куриера Гайтанекъ да го отнесе веднага по мѣстоназначение. Споредъ едни, писмото е било писано въ кжщата на Каблешкови, а споредъ други въ аптеката. Послѣдното е по-вѣроятно. Въ ония трѣвожни часове, когато се обсаждалъ конака, Каблешковъ — който го редактира — едва ли щѣше да се оттегли отъ тамъ, за да иде до кжщата си. Напротивъ, аптеката е съвсѣмъ близо до конака, та отъ тамъ Каблешковъ е могълъ едноврѣмено да редактира своитѣ послания и да поддържа водителството на обсадата. Писмото до Панагюрище било нацапано съ кръвьта на убитиятъ прѣдъ конака мюдюринъ или, може би, на падналия пакъ тамъ заптия.

Гайтанекъ отредилъ на пжть своя помощникъ по куриерство, П. Разложковъ, комуто дали за другарь Сжбо Загорчиновъ. Послѣдния билъ на конь.

Ще добавимъ, че Бѣловѣждовъ твърди, какво кървавото писмо за Панагюрище било написано на кьошка на Чалжковата воденица и изпратено при редъ изложени отъ него обстоятелства. Каблешковъ, имено, явилъ се тамъ и билъ на конь. Носилъ у себе си книга, а Бѣловѣждовъ носилъ перо и мастило. Каблешковъ заповѣдалъ да напише писмото, отъ което трѣбва да разберемъ, че Каблешковъ е диктувалъ, а Бѣловѣждовъ писалъ. Послѣ повикали единъ „младъ, пъргавъ възстанникъ“, Каблешковъ му далъ коня

си и казалъ да го не жали, но да стигне колкото се може по-бърже въ Панагюрище. „Много искахъ, добавя Бѣловѣждовъ, да намѣря тоя човѣкъ, защото заслужва да му се отбѣлѣжи името, но това до сега не ми се удаде. Посочиха ми нѣколко лица, но не можахъ да се убѣдя, че сѫ тѣ“ [1]). Макаръ Бѣловѣждовъ и да е дѣецъ въ събитието и ние съ уважение трѣбва да гледаме на неговото свидѣтелсво, обаче, нѣкои обстоятелства говорятъ противъ онова, що той твърди. З. Стояновъ е сѫщо свидѣтель на епохата; той ни е прѣдалъ на памятъ даже текста на писмото, а писмото помнятъ и живи още комисари въ Панагюрище. Ала сѐ пакъ всички едногласно твърдятъ, че къмъ писмото на Каблешковъ имало приписка отъ Караджсва: „Бѣхъ очевидецъ, когато се извърши всичко горѣказано и пр.“ [2]) Г. Бѣловѣждовъ не ни обажда, дали Караджовъ е билъ на Чалжковата воденица. Той не е могълъ да твърди това, защото вѣрно слѣдва своитѣ спомени. И дѣйствително, Караджовъ нѣмаше защо да ходи на Чалжковата воденица. Откакъ съ Каблешкова написали писмото за Клисура, той бързалъ да се стегне за пжть и отпжтувалъ веднага. Защото, още него день, рано слѣдъ пладнѣ, той е въ Клисура и обявява възстание, което ще видимъ и на свое мѣсто [3]). Писмото, за което разказва Бѣловѣждовъ, е било допълнителна работа, може би, къмъ онуй, което Каблешковъ билъ вече писалъ въ аптеката. То се прѣдназначавало за Старо Ново Село.

Момъкътъ, който е занесълъ това писмо, вика се Рашко Бончевъ. Той е още живъ. Нему Каблешковъ е далъ коня си. А П. Разложковъ, който понася писмото въ Панагюрище, е сѫщо живъ. Той твърди, че е билъ пѣшъ. Писмото донесли у дома му, отдѣто и той тръгналъ. Другарътъ му билъ на конь. Споменитѣ на Панагюрци говорятъ пакъ за въ полза на обстоятелството, че двоица сѫ стигнали съ кървавото писмо, а това сѫ били П. Разложковъ съ неговия другарь.

---

1) „Първа пушка“ 73.
2) З. Стояновъ „Записки“ т. II. 13.
3) „Самуилъ“, стр. 52, Хр. Ф. Поповъ.

ГЛАВА ТРЕТА.

Първитѣ вълни на възстанието.

I.

Критически моментъ. Разпространение на движението. Дѣйствията на Караджова въ Клисура. Неджипъ въ бѣгство. Бѣлѣжки за приблизителното врѣме.

Слѣдъ като пушкитѣ запукаха, слѣдъ като извѣстителното писмо до центра на революционния окржгъ е подписано, пжтьтъ за по-нататъкъ е опрѣдѣленъ и даденъ. Въ сжщность, обаче, бждащето на възстанието сега виси на косъмъ. Момента е критически. И наистина, единъ сждбоносенъ въпросъ се люлѣе и носи изъ въздуха, готовъ сѣкой мигъ да донесе пропасть или бждаще. Този въпросъ е простъ и ясенъ. Пита се: ще признаятъ ли и другитѣ мѣста възстанието за станало или не? Ще възстанатъ ли и тѣ, или не? Или сами копривщенци ще бждатъ изоставени да се пържатъ въ своето собствено масло?

Ако Панагюрище, Клисура и др. не се веднага поведатъ по Копривщица, Копривщенскитѣ герои, оставени сами на себе, ще да се разпилѣятъ като пилци още сжщия день, или ще хванатъ балкана, за да бждатъ разпилѣни още другия день отъ властьта — съ една дума, ако пламъцитѣ останатъ само тукъ — въ Копривщица — и огъньтъ не се подпали нийдѣ другадѣ, то и възстание въобще нѣма да има.

За щастие обаче, стигнала еднажъ до своя зенитъ, стрѣлката на събитията вече не пада: не само не пада, но удря напрѣдъ.

Работитѣ скоро зематъ желания обратъ. Искрата еднажъ пусната, пламъцитѣ бързо и методично се разпространяватъ по всички посоки.

Нека прослѣдимъ събитията по редъ и врѣме.

Клисурци първи послѣдватъ зова на Копривщица. Додѣто въ столицата на Каблешкова събитията още прѣсно се развиватъ по своя редъ, Н. Караджовъ, яхналъ своя конь, озовава се въ Клисура.

Трѣбвало да повдигне цѣлото село. Кого дѣ срѣщне Караджовъ — още отъ първия моментъ, откакъ стжпва въ своето родно мѣсто — праща да викатъ съзаклѣтницитѣ на общо събрание. Това събрание трѣбва да стане въ училището. Дѣлото наистина успѣва. Скоро тамъ, на означеното мѣсто, вѣстява се и самичъкъ Караджовъ. Въ сжщото врѣме обаче, Хр. Поповъ, Трувчевъ и всички учители сж още въ часъ. Врѣмето е работно — слѣдъ обѣдъ, между два и четири. Хванали кжсия пжть. Дѣцата били бърже разпуснати. Много отъ тѣзи крѣхки сжщества влѣзли сами въ положение — защото въ жилитѣ имъ течала патриотическа кръвь — и припнали весело да викатъ комитетскитѣ хора на работа.

Караджовъ се явилъ съ брата си Хараламби. А хората се вече стичали отъ вси страни. Той заварилъ извѣстна навалица и запѣлъ още отъ вратата: „Боятъ настана, тупатъ сърдца ни“. Обясненията не били дълги. Огъньтъ грѣеше въ гърдитѣ на всички; пламацитѣ сж готови да изригнатъ. Всички се пръсватъ въ мигъ по домоветѣ си, да се облекатъ, като бунтовници, да се въоржжатъ, да възкръснатъ като духъ. Възстанието, почнато съ пѣсни, бива възприето пакъ съ пѣсни.

Скоро събиратъ се пакъ, но въоржжени. Тукъ забѣлѣзали едно отдѣление суарии — конни стражари — които прѣпускали по Шайковецъ — горната часть на Клисура. Всѣкой отъ събранитѣ помислилъ, че суариитѣ идатъ въ село. Сърдцата затуптѣли за отмъщение. Всички били готови да почнатъ борбата. Приготвили пушкитѣ си. Но — това бѣше Неджипъ, който бѣга. Той билъ вече миналъ прѣзъ сърдцето на Клисура и бѣгалъ отъ другата страна.

Ето какво се е случило още съ него.

Слѣдъ като се измъква изъ капана въ Копривщенския конакъ, той съ свѣткавична бързина миналъ пжтя помежду двѣтѣ гнѣзда, а не поискалъ да спрѣ нито въ Клисура, колкото и да е билъ жестоко уморенъ поради върлитѣ пжтища. Уплахътъ трѣбва да се е дигалъ до високъ градусъ въ гърдитѣ на правителствения агентъ.

Цанко Бояджиски, богаташъ и търговецъ въ Клисура, който и другъ пжть билъ гощавалъ кжрагасж въ своя домъ, та се считали достове съ него, зарналъ го сега пакъ, и като не е знаялъ, отдѣ и защо бърза, поканилъ най-вѣрноподанно да приеме и да слѣзе, като винаги, у тѣхъ, за да си поотпочине. И наистина, този Бояджиски нито подозиралъ, какво се е случило, защото и нищо не билъ още подчулъ. Ала за негово очудване, Неджипъ показалъ озлобено лице и безъ да се колебае ни минута, продължилъ пжтя си. Не е вѣрвалъ вече въ душата си да има вѣренъ на царщината българинъ въ свѣта.

Когато Неджипъ миналъ прѣзъ Клисура, ще да е било около три часа послѣ обѣдъ. Споредъ туй може да се опрѣдѣли, приблизително, колко е траяла обсадата въ Копривщица. Отъ Копривщица до Клисура е три часа пжть пѣшъ, или два часа съ конь — обикновенъ ходъ. Пжтищата сж, както казахме, върли, та коньтъ често трѣба да се води. Неджипъ, като е бързалъ, стигналъ е, навѣрно, за часъ или часъ и половина. Прочее, той ще да е излѣзълъ отъ Копривщица около два часа послѣ обѣдъ, или малко по-рано. Караджовъ ще да е потеглилъ сжщо около обѣдъ, разбира се, прѣди бѣгството на Неджипъ. Прѣди да се яви въ училището въ Клисура, той ходилъ у дома си, кждѣто ще се е помаялъ. Той е много уморенъ. Цѣлата нощь е билъ пжть отъ Панагюрище за Копривщица. Безъ почивка той присжтствува на първитѣ случки около обсадата на конака и отпжтува откакъ се убѣди, че правителствениятъ домъ е твърдѣ добрѣ обсаденъ, и че вьоржжени момчета се явяватъ достатъчно, а още, че и пжтищата сж завардени, та нѣма страхъ да избѣгатъ обсаденитѣ. По тѣзи съображения, началото на обсадата въ Копривщица не може да се тури по-кжсно отъ 10 часа. То ще да се е почнало около 9 или 10 часътъ прѣди пладнѣ. Споредъ казването на всички живи свидѣтели, Неджипъ ага е стоялъ заприщенъ въ конака 4—5 часа, което е правоподобно. При изступлението и захласа отъ първия възторгъ, часоветѣ ще сж били губени и бързо сж летѣли въ обща и безцѣлна бѣготня. Прочее, невѣрно ще да означава и Мак-

гаханъ, че обсадата е траяла цѣло денонощие. Впрочемъ, Макгаханъ е зелъ прѣдвидъ официалния докладъ на Берингъ, секретаря на английския прѣдставитель въ Цариградъ. Последния дѣйствително твърди — въ своя обстоятелственъ рапортъ — че обсадата е траяла едно денонощие — „twenty-four hours“ *) Освѣнъ това, Караджовъ бѣше изчакалъ да се напише кървавого писмо до Панагюрище, което и приподписва. Самъ Каблешковъ не е могълъ да напустне току-така обсадата на конака и да седне да пише писмо, докато не се убѣдилъ, че работитѣ стоятъ твърдо, т. е. че Неджипъ е здраво запазенъ и че всички хора и цѣла Копривщица сж на кракъ и пр. А за всичко туй се е искало врѣме. Навѣрно, Каблешковъ се оттеглилъ слѣдъ пристигане на Найдена П. Стояновъ. А Даскалъ Найденъ се явява едвамъ слѣдъ като обсадата е доста напрѣднала.

Сжщо и писмото въ Панагюрище стига — както ще видимъ по-подробно послѣ — около 4 часа подиръ обѣдъ. При усиленъ ходъ и прѣзъ правата пжтека на Бѣлотрупъ, пжтьтъ отъ Копривщица до Панагюрище е 4—5 часа. Отъ написване на писмото дордѣ се стегнатъ куриеритѣ за пжтъ ще се е изминало най-малко часъ. За да стигнатъ въ Панагюрише, около четири часа, трѣбало е куриеритѣ да тръгнатъ отъ Копривщица около обѣдъ. Така че писмото за Панагюрище е писано не прѣди 11 часа, слѣдъ което и Караджовъ ще да е потеглилъ за Клисура.

II.

Успѣха на дѣлото въ Клисура. Заробване на правителствения домъ. Н. Караджовъ.

Да се повърнемъ къмъ събитията въ Клисура.

Въ събранието, за което говорихме,—и което не е друго освѣнъ обявяване на възстанието—било рѣшено, между друго да се повикатъ още най-виднитѣ и заможни хора въ селото—тие, които не били заклѣти досега, па да имъ се съобщи за туй, което е станало въ Копривщица и което

*) Correspondence respecting the Affairs of Turkey. 1876, I, p. 157.

се върши сега и въ Клисура. Дошли всички и никой не се обявилъ противъ. Даже поменатиятъ Цанко Бояджийски, приятель на Неджипъ ага, явилъ се сжщо приятель на бунта[1]) Направилъ го е, може би, противъ сърдцето си, като е видѣлъ общото настроение.

Скоро хората на възстанието открито се явили и на улицата вълрженни. Цѣлото село земало бунтовенъ видъ. Въ конашкиятъ дворъ се излежавали четирима заптии. Да се атакуватъ тѣ било най-леката задача. Прѣдложили имъ да се прѣдадатъ. Тѣ, изплашени отъ въоржженитѣ хора, които изкочили тъй ненадѣйно и кой знае отдѣ, разбѣгали се; прѣскочили отъ задната страна на двора и, прѣзъ стѣната, хванали бахчиитѣ отдирѣ и скоро се озовали на свобода. Възстанницитѣ пушкали по тѣхъ, ала никой не билъ достигнатъ отъ бунтовния куршумъ. Само единъ отъ тѣхъ, кога се цапъвалъ на горѣ по „кривинитѣ", билъ засегнатъ въ петата, но раненъ билъ леко и можалъ да избѣгне. Всички стигнали здрави и читави още вечерьта въ Карлово и съобщили за станалото.

Караджовъ разпоредилъ да излѣзатъ чети и да завардятъ селото отъ разни страни. Така, на Зли-долъ и прѣката пжтека, къмъ Карлово, и къмъ Златишкия пжть—на кулата—застанали стражи, които не се прибрали вече въ домоветѣ си. Съ тѣзи дѣйствия възстанието е било всенародно провъзгласено и възприето.

Заслужава да се запознаемъ по-отблизо съ главния виновникъ на цѣлото дѣло—единъ твърдѣ искренъ и отечестволюбивъ, отличенъ младъ мжжъ.

Никола Ив. Караджовъ, водительтъ на Клисура, е роденъ пакъ тамъ въ 1841. Баща му, Иванъ Данчевъ Караджовъ, билъ нѣколко врѣме абаджия въ Цариградъ, отдѣто се прибралъ въ родното си село въ 1867, а починалъ на слѣдующата година. Никола отъ малъкъ билъ даденъ въ училище. Слѣдъ основното образование, което добилъ въ Клисура, Никола продължилъ учението си и въ Копривщица. Въ 1854 той вече билъ на работа при баща

1) Хр. Ф. Поповъ „Самуилъ", стр. 54.

си въ Цариградъ. Макаръ и да усвоилъ скоро абаджилжка и дори станалъ и единъ видъ съдружникъ на баща си, младиятъ Караджовъ, недоволенъ, види се, отъ чисто практическа работа, въ 1858 постжпилъ въ Бебешкото училище въ Цариградъ, дѣто слѣдвалъ до 1862, а отъ тукъ за-

Н. Караджовъ.

минава за Загребъ, дѣто въ 1866 свършилъ гимназия. Караджовъ е единъ изъ многото младежи българи, които въ тъмнитѣ ония врѣмена, получиха покровителството на южно-славянския благодѣтель, хърватския владика Щросмайеръ. Въ 1867 Никола постжпилъ като слушатель въ духовната семинария въ Загребъ. Въ 1869, поканенъ за учитель въ Пловдивското класно училище, приелъ тъзи длъжность, на

която остава до 1871. Тукъ, обаче, слѣдъ като наслѣдилъ отъ баща си значителни капитали, той се отдава отново на свободното търговско поле — търговецъ на шаеци и гайтани въ Цариградъ и Силиврия. Нъ пролѣтьта 1876 отвлича го и отъ избраното ново поле, или да кажемъ по-добрѣ — кипежътъ на духоветѣ въ тая толкова забѣлѣжителна епоха привиква и Караджова на смъртна борба съ врага. И той, както мнозина други отъ неговитѣ съграждани, бърза, тази пролѣть, да се прибере въ родния си градъ, дѣто и намѣри, както ще видимъ, своя раненъ гробъ.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

Първиятъ день въ Панагюрище.

I.

Ахмедъ ага въ Баня. Тревожнитѣ обстоятелства на 20 Априлъ. Главния складъ за бунтовни муниции като квартира на Ахмедъ ага. Разпоредби. Куриеритѣ отъ Копривщица. Рѣшение на комитетския съставъ. Въ Тутевата кжща. Първитѣ пушки.

Нека продължимъ пжтя, който сме хванали, нека видимъ какъ постепено се разтилатъ пламъцитѣ и какъ пожарътъ на вълни обхваща цѣлия четвърти окржгъ.

Не подлежи на съмнѣние, че най важно бѣше извѣстието отъ Копривщица да стигне колкото се може по-скоро въ столицата на окржга — Панагюрище. Прѣди всичко, тамъ трѣбаше да знаятъ за извършеното и да заматъ своитѣ мѣрки. Съгласно извѣстното вече намъ рѣшение на Оборище, другитѣ комитетски центрове нѣмаха право да обявяватъ общо възстание. Напротивъ, ако нѣкой отъ тѣхъ се принудѣше да развѣе знамето на бунта, длъжно бѣ да извѣсти по-скоро главнитѣ апостоли въ центра, и тѣ отъ столицата на окржга да обявяватъ възстанието за общо.

Двамата коприщенски куриери, съ кървавото писмо на Каблешкова, стигатъ благополучно въ Панагюрище. По обикновеному, тѣ слѣзли въ ханътъ на Найденъ Дриновъ, който бѣше централна станция за цѣлия комитетски свѣтъ.

Естествено, духоветѣ въ Панагюрище него день трѣбаше да бждатъ особено възбудени, а това може лесно да се разбере. Изложихме на свое мѣсто, какъ едновременно съ Неджипъ ага, който тръгва отъ Пловдивъ за да гони Копривщица, Ахмедъ ага, колагасж отъ Т. Пазарджикъ, хваща, съ сжщото назначение, пжтя за Панагюрище. Но като по-прѣдпазливъ, или по-неенергиченъ и страхливъ отъ Неджипа, Ахмедага не влиза направо въ столицата на четвъртия окржгъ, но, стигналъ наблизо, отбива се въ Баня, и тамъ прѣкарва и нощьта. Това е било на 19 Априлъ.

На другия день, чиновницитѣ въ Панагюрския конакъ сж загрижени, какъ да посрѣщнатъ гостенина и кждѣ да го настанятъ на квартира, защото колагасж пратилъ вече извѣстие отъ Баня, че е готовъ да слѣзе въ града. И тъкмо ханътъ на Дринова билъ удобренъ за приеменъ конакъ на полицейския агентинъ. Около обѣдъ извѣстили вече на Дринова за опасния изборъ, а надвечерь колагасж пристигалъ, за да се настани въ комитетското гнѣздо.

Туй интересно съвпадение живо стрѣснало всички революционери. И тукъ, въ Панагюрище, повторило се, въ този моментъ, сжщото онова трѣскаво шушнене и размѣняне на мисли, както въ Копривщица, когато Неджипъ пристигна за да лови. Но и специални обстоятелства имало въ Панагюрище, които напрѣгали болезнено нервитѣ на комитетския свѣтъ. Ханътъ на Дринова билъ главния складъ за бунтовни муниции и за оржжие. Други пжть колагасж туряли винаги въ частна нѣкоя кжща. Комитетскитѣ хора помислили, че това е хитра маневра отъ страна на колагасж, за да улови по-лесно бунтовния складъ както и да открие всичко друго.

Разбира се, че на бърза ржка прикжтали което могло — за сѣки случай. Но, безъ да се гледа на това, Найденъ Дриновъ свикалъ другаритѣ си отъ комитета на съвѣщание. Питало се, защо Ахмедъ ага иде, и коя е скритата цѣль, за която е той пратенъ въ Панагюрище. Рѣшило се, естествено, че Ахмедъ ага слиза нарочно въ хана, защото има намѣрение да лови и затваря. Гузниятъ негоненъ бѣга, или поне винаги се бои, че неприятельтъ дебне прѣди

всичко най-болното му мѣсто. Прочее, прѣдвидъ на всичко това, Хорчо, стотникъ, билъ натоваренъ да е готовъ съ четата си, и щомъ Ахмедъ ага посегне да хване нѣкого, четата да блокира хана. Ако полицейския чиновникъ не се прѣдаде, трѣбало живъ да го изгорятъ, съ хана заедно, та и съ това поне тържествено да се обяви възстанието[1]).

Ясно е, послѣ това че струната на нервитѣ е била разпната до скжсване. И наистина, хората се настанили въ дюгенитѣ на Т. Влайковъ и Х. Цоковъ,—кръчма и бакалница—и въ дюгенътъ на Ив. Дудековъ, който е билъ държанъ по онуй врѣме отъ самия Хорчо.

И ето че тъкмо срѣдъ туй трѣвожно ожидание, пристигатъ двамата куриери, съ кървавото писмо отъ Копривщица. И имената на тѣзи двама куриери дадохме на свое мѣсто; тѣ сж: П. Разложковъ и Сжбо Загорчиновъ. Носительтъ на писмото запиталъ по приетия редъ—за кжщата, дѣ се намира Бенковски. Ала—както може да се догадимъ поради онова вълнение, което го е трѣскаво люлѣло—разказалъ въ сжщото врѣме устно оня страшенъ пожаръ, който подпалили неочаквано съгражданитѣ негови отъ Копривщица.

Нѣма що повече да се каже: пламъкътъ ражда пламъкъ.

Разказътъ на куриеритѣ е падналъ не като гръмъ слѣдъ буря, а дошълъ като подземенъ трусъ срѣдъ нощна тишина. Съ великото смущение нахлула и свѣтлина въ духа. Моментътъ билъ узрѣлъ.

Като мълния новината се разнесла отъ уста на уста изъ цѣлия градъ. Това е станало прѣди още да е било разпечатано сждбоносното писмо. Самъ Найденъ Дриновъ се притекълъ, наедно съ куриера, къмъ Марешъ, за кжщата на Ив. Тутевъ, дѣто бѣше Бенковски на послѣдна квартира. Но отбилъ се по-напрѣдъ къмъ черковата св. Георги, къмъ кждѣто го тикала неудържимата трѣвога. Тамъ, около тъзи черкова, въ едно кафене, прѣдвидъ на крайно тревожнитѣ врѣмена, членоветѣ на комитетския съставъ били презъ послѣдно врѣме почти непрѣкжснато на съвѣщание. Никой не се отлъчвалъ на нѣкждѣ и никой съ

1) „Записки на Найденъ Дриновъ."

нищо частно се не занимавалъ. Може да се помисли, до каква висока степень е стигнало болезненото напряжение въ сърдцата на тия рудокопачи на бѫдащето. Сега, членоветѣ на състава били събрани пакъ въ едно отъ малкитѣ ѳния кафенета, срѣщу назованата вече черкова св. Георги, а тамъ привтасалъ и Н. Дриновъ съ безпокойния пламъкъ въ очитѣ. Съвѣщанието се почнало веднага. Но — по чудо — благоразумието надвило на първъ моментъ. Прочее, рѣшили на бързо да уговорятъ апостолитѣ да се не бърза, до нѣколко дни, додѣто се получатъ пушкитѣ отъ Цариградъ. Ще си припомнимъ, че тъкмо тѣзи дни А. Балтовъ и Ив. Джуджовъ бѣха отправени, съ голѣма една сума, до турската столица, за да снабдятъ народното дѣло съ необходимитѣ муниции.

И следъ туй вече всички съвѣтници скупомъ се запѫтили за Тутевата кѫща — при Бенковски.

Измежду всички очевидци, моментътъ е най-ярко възпроизведенъ отъ З. Стояновъ, който и самичъкъ е присѫтствувалъ на мѣстото.

Може да се помисли, какво трѣбаше да послѣдва. Слѣдъ свѣткавицата гръмъ, слѣдъ гръмътъ трѣбаше да се разрази буря. Буйниятъ анадолски делия не бѣше годенъ да се впрѣгне въ мирната благоразумна кола на панагюрскитѣ индустриалци.

Внезапното появяване на куриера и то, придруженъ скупомъ отъ кортежа на комисаритѣ, е била неимовѣрна изненада за апостола.

„Часътъ около $8^1/_2$ по турски, казва отличниятъ повѣствователь, портитѣ на бае Ивановата кѫща, т. е. вънкашнитѣ, се похлопаха. Хорчо надникна прѣдпазливо, да види кой хлопа, но като се увѣри, че гоститѣ му сѫ хора познати, отвори имъ. Удивително! Когато сичкитѣ работници знаяха, че въ тая кѫща, гдѣто се намиратъ апостолитѣ, двама души заедно не трѣба да влизатъ деня, за да не се турятъ въ подозрѣние хората и да не научатъ гдѣ живѣятъ страшнитѣ хора, можете да си въобразите до каква степень бѣхме зачудени ние, когато видѣхме, че не единъ или двама души влизатъ въ нашето неприкосновенно жилище, но сичкитѣ почти панагюрски комисари, на брой около 10—12 души. Въ числото на тие послѣднитѣ се мѣркаше младъ 25 годишенъ момъкъ, непознатъ намъ, на когото отъ почернялото и опрашено лице и отъ по-

критото му съ потъ чело, твърдѣ лесно можеше да се види, че той ще иде отъ дългъ пжть и че и твърдѣ много е бързалъ. Комисаритѣ вървяха съ наведени глави. Тѣ бѣха умислени, и отъ лицата имъ ясно можеше да се прочете, че работата не е чиста, че има да се е случило нѣщо важно.

— Готови револверитѣ! извика Икономовъ и синца, скочили на крака, посрѣщнахме комисаритѣ още на вратата.

— Какво се е случило господа? Какво е това отъ васъ? Защо сте се събрали до толкова? питахме ние съ единъ гласъ. — Да нѣма прѣдателство? . . .

— Такова нѣщо нѣма . . . Но работата се е свършила вече . . ., отговориха комисаритѣ слѣдъ нѣколко минутно мълчание.

— Не ме мжчете! Казвайте скоро, викаше Бенковски гърмогласно,

Комисаритѣ се споглеждаха, единъ други, като да бѣха виновати въ нѣщо. Тѣ мълчаха, лицата имъ вземаха различни изражения и бои; а това бѣше знакъ, че дѣйствително работата не е чиста. Ние помислихме, че се е случило прѣдателство.

—*Три часа става вече*[1]) отъ какъ въ Копривщица гърмятъ пушкитѣ! . . .

— Възстанието е дигнато, отговори Бобековъ съ развълнуванъ гласъ.

— Кой е видѣлъ това? . . . Казвайте братя, ако сте истински българи! викаха апостолитѣ.

— Писмо носимъ отъ Каблешкова, отговориха нѣколко души отъ комисаритѣ.

Едри сълзи като дъждъ, потекоха отъ очитѣ на синца ни; сички въ единъ гласъ извикаха: бунтъ! на оржжие!"

Всички протѣгали ржцѣ за сждбоносното писмо. Воловъ първъ го зелъ, но ржцѣтѣ му треперали, и той не можилъ да го разпечати. Отъ неговитѣ ржцѣ го поелъ Икономовъ и захваналъ да го чете, но щомъ произнесълъ думата „братя", язикътъ му се прѣплелъ.

Бенковски, най-подиръ, прочелъ писмото съ високъ гласъ, а писмото гласѣло:

„Братия!

Вчера пристигна въ село Неджипъ ага, изъ Пловдивъ, който поиска да затвори нѣколко души заедно съ мене. Като бѣхъ извѣстенъ за вашето рѣшение станало въ Оборишкото събрание, повикахъ нѣколко души юнаци и слѣдъ като се вооржжихме, отправихме се къмъ конакътъ, който нападнахме и убихме мюдюрътъ, съ

1) Читательтъ се сѣща вече за неточностьта на врѣмето въ това описание.

нѣколко заптии . . . Сега, когато Ви пиша това писмо, знамето се развѣва прѣдъ конакътъ, пушкитѣ гърматъ, придружени отъ екътъ на черковнитѣ камбани и юнацитѣ се цѣлуватъ единъ други по улицитѣ . . . . ! Ако вие, братия, сте били истински патриоти и апостоли на свободата, то послѣдвайте нашиятъ примѣръ и въ Панагюрище . . . .

Копривщица, 20 Априлий 1876 г.

Т. Каблешковъ".

„Бѣхъ очевидецъ когато се извърши сичко горѣказано въ писмото на Тодора. Тръгвамъ за Клисура за да направя сѫщото.

Н. Караджовъ".[1])

Но лирическиятъ моментъ не е могълъ да бѫде дълъгъ. Нервитѣ не можеха да издържатъ това странно разтягане. Единъ рѣшителенъ обратъ се диктувалъ наложително.

Комисаритѣ се поокопитили за минута. И тутакси между тѣхъ и Бенковски се завързва горещъ споръ. Панагюрци, съгласно съ земеното си рѣшение, прѣпорѫчвали благоразумие и чакане. Особно развълнуванъ отъ спора билъ Бобековъ. Той упорито настоявалъ да защити мнѣнието на комитета. Ала чудно! Бенковски, въ този най-рѣшителенъ за цѣлото дѣло мигъ пакъ надвилъ. Но нека кажемъ истината. Надвива не той, надвива не личностьта, а ентусиазъма е, който одържалъ побѣда надъ всички. Бобсковъ, отличенъ патриотъ и ентусиастъ при това, заразява се отъ възторга, отъ патриотическия пламъ, който достига до пароксизмъ въ тая сублимна минута, заразява се и остава да го повлече всесилниятъ потокъ. А по него повличатъ се и всички панагюрци — сѫщо тъй добри патриоти и ентусиасти като него. Нищо не възвишава единъ мѫжъ, единъ човѣкъ толкова, колкото оня пламъкъ, който гори въ гѫрдитѣ му за едно високо дѣло. И колкото повече този пламъкъ е по-непритворенъ и по-силенъ, толкова по-гордъ и по-независимъ е и духътъ въ мѫжа и толкова по-безсилни сѫ да го отбиятъ дребното честолюбие и личнитѣ ежби отъ вънъ. Както

1) За идентичностьта на това писмо не може дума да става. То е възпроизведено късно на память. Споредъ него, Караджовъ ще да е тръгналъ отъ Копривщица слѣдъ избѣгването на Неджипъ, при който случай биде убитъ, както знаемъ, и мюдюрина — обстоятелство, което не може да отговаря на реда на събитията, изложени по-прѣди. Ние заемаме това писмо, както е възпроизведено то отъ Захарий Стояновъ.

Бобековъ, така и панагюрци въ тая истински възвишена минута, когато дългътъ къмъ отечеството ги вика на работа, заставатъ на онова високо мѣсто, което имъ подобава.

Прочее, Бенковски заповѣдалъ — въ оня моментъ той не е могълъ мирно да съвѣтва или да дава мнѣние — заповѣдалъ всички да се разотидатъ по домоветѣ си и да се вържжатъ, което било извършено.

Новината, между туй, бѣше вече почти обща, както знаемъ, за разтревожения градъ. Всички тичали да грабнатъ оржжието си. Бенковски, естествено, вънъ е вече отъ себе си и бърза повече отъ всѣкой пжть. Съ твърдѣ малцината хора, които сж около него, той излиза на двора, а отъ тамъ всички изхвъркватъ на улицата. Тѣ сж въоржжени. Търпение нѣма. Пушкитѣ гръмватъ. Възстанието е обявено.

Комисаритѣ били още на пжть. Както е било уговорено, трѣбало да се върнатъ въоржжени и само тогава да се дѣйствува. Но кой ще чака!

Симеонъ Х. Кириловъ, кжщата на когото е отвждъ моста, билъ още прѣдъ конака, когато пушкитѣ припукали. Първи гръмналъ благодушниятъ ентусиазтъ Воловъ съ своето шаспо два пжти едно слѣдъ друго. А слѣдъ туй вече бурната оная, ала и епична пѣсень на 1876 запѣла се отъ всички гърла.

II.

Разнитѣ живи източници. Критически бѣлѣжки върху онова, което е приемливо.

Ето тъй именно става това забѣлѣжително избухване, което изеднажъ — официално, тъй да се каже — сваля булото на до сега тъй грижливо скриваното страшно съзаклятие: сваля онова дѣвствено още було и то въ самата столица на бунтовния окржгъ.

Източницитѣ за тоя забѣлѣжителенъ моментъ отъ възстанието сж твърдѣ разнорѣчиви. З. Стояновъ твърди, че панагюрскитѣ комисари дълго врѣме задържали пратеника на Каблешкова при тѣхъ [1]), а послѣ се явили всички ску-

1) „Записки“, т. II, стр. 11, забѣлѣжка.

помъ при Бенковски, заедно съ самия куриеръ отъ Копривщица. Т. Георгиевъ, сжщо свидѣтель на момента, бѣлѣжи, че тѣ сж били само троица — З. Стояновъ, Т. Бѣлопитовъ и той — при апостолитѣ у Тутеви и работили като писари, когато куриерътъ отъ Копривщица похлопалъ на вратата. При апостолитѣ, които сж сжщо трима — Бенковски, Воловъ и Икономовъ — нѣмало никой другъ. Куриерътъ влѣзълъ самъ, въведенъ отъ Хорча. Бенковски сетнѣ свикалъ комисаритѣ [1]).

Найденъ Дриновъ не споменува въ своитѣ записки, дали е идвалъ при него куриеръ съ кърваво писмо отъ Копривщица. Напротивъ, той твърди, че въ оня моментъ комисаритѣ се тъкмо намирали при Бенковски. Самъ той е още между живитѣ, но не може да си припомни повече отъ това, което е записалъ. Най-послѣ, самиятъ куриеръ, Разложковъ, — сжщо живъ — твърди, че писмото е занесено въ Найденовия ханъ; живъ е и вториятъ куриеръ и подтвърдява сжщото. Така че послѣдното е най-вѣроятно. Малцина сж знаяли, дѣ е прѣнощувалъ Бенковски, и дали е въ Панагюрище. Най-малко е могълъ да знае това куриерътъ отъ Копривщица. По приетия редъ, той ще да е упжтванъ да се яви на нѣкое централно, познато въ селото мѣсто, и отъ тамъ вече да го поведатъ за по-нататъкъ. Така е и станало.

Сетнѣ, проблематично е още, какъ изпъква самъ Хорчо при Бенковски въ този тежъкъ моментъ. Ние знаемъ, че той пазилъ около хана на Дринова. Н. Дриновъ помни, че, като се върналъ отъ Тутевата кжща, той съобщилъ на Хорчо за обявяване на възстанието и пратилъ го при Бенковски. Самъ стариятъ Хорчо, който е сжщо между насъ, разказва, че се намиралъ при Бенковски, кога получили писмото. И наистина, нашиятъ Хорчо е могълъ за една минута да се намѣри при Бенковски по хиляди причини и пакъ да пази поста си. Ханътъ на Дринова не е далечъ отъ Тутевата кжща — 5 минути стигатъ, за да се прѣхвърли човѣкъ отъ едното мѣсто на друго. Така че, разказътъ на Хорча е твърдѣ вѣроятенъ и случаятъ не е недопустимъ.

[1]) Стр. 16.

Най-накрай, има и едно малко противорѣчие у самия З. Стояновъ. Споредъ него, щомъ комисаритѣ се изправятъ прѣдъ Бенковски, казали му, че носятъ писмо отъ Каблешкова, подписано съ кръвь[1]). Ала на другата страница става явно, споредъ изложението че писмото не е било още разпечатано отъ комисаритѣ и че отваря го едвамъ Воловъ. Вѣроятното е, прочее, да приемемъ нѣщо друго. А то е, че комисаритѣ сж кратко разисквали срѣщу черковата св. Георги, само възъ основа на казването на куриера, а писмото е отворено въ присжтствието на Бенковски. А възможно е сжщо, че, щомъ куриерътъ е стигналъ въ Найденовия ханъ, този е повикалъ Хорча и му казалъ да заведе куриера у Тутевъ, а самичъкъ Найденъ, който вече узналъ устно отъ куриера, каква е работата, поржчалъ на Хорча да обадятъ на Бенковски, че отива да свика комисаритѣ и че веднага ще дойдатъ всички при него. И тъй като изгубили врѣме въ разискване, то Бенковски ги посрѣщналъ съ хокане: „Тъй ли се събирате вие?"—което обстоятелство помнятъ, както Найденъ, така и Симеонъ Х. Кириловъ. Колкото за въпроса, че пушкитѣ изгърмѣли, щомъ Бенковски прочелъ писмото, а послѣ привтасали комисаритѣ, както твърдятъ Тома Георгиевъ и З. Стояновъ, това не се потвърдява, а би било и безсмислица.[2])

---

1) „Записки", т. II, стр. 11.

2) Г-жа Мария Ив. Тутева свидетелствува, че на 19 Априлъ тримата апостоли съ другари Зах. Стояновъ, Ив. Соколовъ, Тома Х. Георгиевъ и Ив Хорчовъ се прѣмѣстили у тѣхъ. Илйо Петстотникътъ разказва, че П. Щърбановъ му далъ три тенекии барутъ за фишеци за да посрѣщнатъ Ахмедага. Възможно е, щото Илйо да е билъ поставенъ да варди около хана на Найдена, а Хорчо, на когото пъкъ дюгенътъ бѣше на срѣща, да е билъ сжщо прѣдупрѣденъ за планътъ и да се е навърталъ него моментъ тамъ, додѣто Найденъ Дриновъ го пратилъ съ копривщенския куриеръ до апостола. Азъ разказахъ великолѣпния моментъ само въ главнитѣ му чърти. Писмото по единъ или другъ редъ стига до Бенковски. Комисаритѣ сжщо отиватъ до тамъ и възстанието е възприето и обявено.

III.

Слѣдъ първия моментъ. Бѣгството на Ахмедага. Бунтовниятъ щабъ прѣдъ конака. Бѣгството на Даутъ онбаши. Критическиятъ моментъ. Начало на общото въодушевление.

Сѫщата оная минута, когато Воловъ съ пушката си поздрави отъ Тутевата кѫща началото на възстанието, Ахмедъ ага, съ своитѣ двадесетина стражари, билъ на пѫть откъмъ Баня за въ града. Криво, прочее, съобщава К. Величковъ, че Ахмедъ ага билъ избѣгалъ още отъ Баня, слѣдъ като видѣлъ, че насрѣща му идѣла възстаническа чета [1]). Напротивъ Ахмедага се вече билъ надвесилъ надъ Панагюрище и билъ толкова близо, че чулъ гърмежитѣ. Върху баира на св. Богородица, именно, той е билъ поразенъ отъ първитѣ избухвания на бунтовната буря и, уплашенъ наздраво, хукналъ да бѣга назадъ. Страхътъ на правителствения агентъ ще да е билъ толкова силенъ, че той за единъ мигъ се озовалъ между юрушкитѣ колиби по посока къмъ Т.-Пазарджикъ.

По тоя начинъ, едва-що възникналата бунтовна държава въ Панагюрище бива почти съвсѣмъ оставена на миръ отъ вънка; неи прѣдстои само да се разправи съ сънливия мюдюрски конакъ, което е било една твърдѣ лесна работа.

И наистина, шепата ревнивци около Бенковски незабавно се запѫтва къмъ моста на Луда Яна, който се разтила лице съ лице срѣщу правителствения домъ. Тѣзи рѣшени на всичко хора намѣрили и развѣли едно знаме. То е било сѫщото онова малко знаме, което Воловъ донесе отъ Карлово и за което споменахме и по-рано. Това знаме сега било безъ дърво, та на бърза рѫка намѣрили нѣкаква върлина, прикачили го да се развѣва и тръгнали напрѣдъ.

Всички запѣли дружно Стамбуловитѣ стихове — толкова любими въ ония врѣмена:

Хей народъ поробенъ
Що си тъй заспалъ? . . . .

Пѣли и вървѣли бодро напрѣдъ, като търсили и приканвали съчувственици.

---

1) В. „Лѣтописи“ I, № 5, стр. 98.

Шествието не е било лишено отъ театралность. Всички дѣйствующи лица били облѣчени въ бунтовна носия — нѣщо твърдѣ ефектно за врѣмето: формени калпаци съ дъна и на калпацитѣ блѣстящи левове, а въ ржка изтеглена гола сабя, която въ онуй възбуждение се е въртѣла високо изъ въздуха, за да заплашва нѣкого . . . А надъ всичко— зеленото знаме допълняло декорацията! Пѣли и провиквали се неодържимо: „бунтъ! бунтъ!"

Когато стигнали на площада — току до моста — прѣдъ манифактурния магазинъ на Петраки Гешановъ седѣли троица заптии: седѣли си безгрижно вънъ, върху издадения къмъ пжтя тезгяхъ и люлѣли си лѣниво краката. Тия правителствени човѣци трѣба да сж били тъй беззавѣтно сънливи, че дори, кога театралното шествие се озовало подъ носа имъ и слѣдъ като до самитѣ имъ уши екналъ страшния зовъ „бунтъ! бунтъ!" тѣ зѣпнали отъ забава и удоволствие и съ невъзмутимия си господарски смѣхъ викали: „бака, бунларъ сархоштъръ" — „я вижте, тѣзи се насвѣткали!"

Ала дружината внезапно обърнала пушкитѣ си срѣщу тѣхъ и така ги разбудила отъ блажения сънь. Тогава тия заптии, вжтрѣ въ едно мигновение не се видѣли единъ прѣзъ другъ. Никой обаче отъ тѣхъ не е билъ настигнатъ отъ сархошския куршумъ. Така дружината продължила своята театрална екскурзия.

Въ кафенето на Ив. Налбантина — пакъ около моста — Даутъ онбаши игралъ карти съ кятибинътъ отъ конака, а Дѣлчо Цоловъ, стотникъ, игралъ сжщо табла съ Ненча Налбантина. Щомъ припукали пушкитѣ, онбашията и кятибинътъ издухали като вѣтъръ къмъ конака. Скоро послѣ това, Даутъ, съ не по-малка бързина и снишенъ на своя конь, прѣпускалъ по Драгулинъ махала нагорѣ, за да спечели отъ горна страна пжтя за Пазарджикъ. Когато дружината, най-послѣ, свърнала да нападне открито конака, Даутъ вече опъвалъ по ребрата на Драгулинъ-долъ нагорѣ и се спасилъ. Сжщо и нѣкакъвъ стражаръ успѣлъ да се присъедини къмъ него. Бунтовницитѣ гърмѣли по тѣхъ, но и тукъ никой не билъ досѣгнатъ. Даутъ, който скоро спечелва глад-

кото шосе, ще да е билъ пръвъ, който донася въ Пазарджикъ извѣстие за пламналото вече възстание.

Дружината правила живи усилия да сгжсти редоветѣ си съ нови храбреци.

Бенковски далъ своята пушка на Дѣлчо Цоловъ и го прибралъ въ дружината.

Ала никой още не се подавалъ на улицата. Изглежда, че дори прибързаностьта на Бенковски е могла да даде твърдѣ фаталенъ край на цѣлото начинание, ако конашкитѣ заптии се бѣха овреме окопитили да се възпротивятъ съ оржжие, или ако Ахмедъ ага нея минута не бѣ избѣгалъ, а смѣло нападнѣше съ своитѣ двадесетина конни стражари — всички отлично въоржжени.

Даже, било е единъ моментъ, когато Икономовъ, стрѣснатъ отъ уединението и отъ глухотата на панагюрци, помислилъ, дали и тукъ нѣма да се повтори пакъ старозагорската история отъ миналата есень.

Но единъ по единъ почнали да прииждатъ надеждни хора.

На жгълътъ, срѣщу моста, издигала се главната правителствена йошурджийница — хамбарътъ за десятъка отъ храни — десятъкъ, който правителството земаше въ натура. Нѣколко турци йошурджии отъ Пазарджикъ едва-що били стигнали, за да дигатъ събраното. Дружината, настървена вече въ гърмежи, обърнала пушкитѣ си и срѣщу тѣхъ. Йошурджиитѣ, изненадани, отговорили сжщо съ оржжие. Единъ отъ тѣхъ дори успѣлъ съ ножъ да рани въ челото Ив. Дражевъ. Но Дѣлчо Цоловъ гръмналъ овреме и турчинътъ билъ убитъ на мѣсто. Трупътъ, който се простналъ върху прага на самия входъ, билъ измъкнатъ вънъ, а другитѣ йошурджии се затворили вжтрѣ. Споредъ Т. Георгиевъ, йошурджиитѣ били двама [1]). Черновѣждъ ги нарича „нѣколко“ [2]). Но тѣ сж били не по-малко отъ троица.

Прѣдъ конака сжщо били убити двама стражари, които не успѣли съ врѣме да избѣгатъ. Този фактъ, колкото и

---

[1]) „Бѣлѣжки по срѣдно-горското възстание“, стр. 17.

[2]) „Кратка история на Панагюрското възстание“, стр. 32.

разноречиво да е отбелезванъ, ще да е действителность. Г. Димитровъ твърди, че сж били убити трима [1]). Хорчо разказва само за двама. Черновеждъ пъкъ ги намира трима [2]), Т. Георгиевъ не знае за убити стражари. З. Стояновъ не знае сжщо [3]). Но убити стражари, съгласно живи източници, ще да е наистина имало.

Дружината хванала пжтя презъ средъ чаршията, по направление къмъ Долна махала.

Единъ отъ йошурджиите, на име Хюсеинъ, билъ засрещнатъ на улицата. Въоржжените хора го нападнали съ револверни вистрели. Нещастниятъ не знаялъ де да се укрие. Найденъ Дриновъ, който успелъ да се въоржжи и бързалъ да застигне дружината, стрелналъ въ него и го наранилъ въ ржката. Отпосле тоя турчинъ идвалъ въ затвора въ Пловдивъ, та си му отмъстилъ съ хубавъ бой. Въ сжщиятъ йошурджия стрелялъ и Ив. Соколовъ и му нанесълъ още една рана. Тъзи е случката, за която З. Стояновъ разказва съ чудесна фантазия.— „Целувайте, братя, по-напредъ револвера ми, а тогава мене, говореше Соколовъ, когато се срещнахме, и поднасяше напреде ни кървавото железо на тоя свой револверъ, съ който, казваше, че убилъ турчинъ малко по-нагоре“ [4]). Разбира се, че железото на револвера се е билю разкървавило отъ гръмване само въ преносна смисъль. Екзалтацията ще да е била въ ония минути на своя върхъ. А споменътъ за тая екзалтация не напустна и по-кжсно и никога З. Стояновъ.

Турчинътъ билъ най-после хванатъ и арестуванъ. Церили го, оздравелъ, а по-късно, следъ падането на Панагюрище, явява се предъ сждилището да свидетелствува за онова, що е станало.

Всички били въ изступление, всички забравили, че революционния уставъ запрещава да се нападнатъ беззащитни хора отъ каквато и да сж народность.

Дружината съ знамето слезла до края на града. Всекжде викали: „Бунтъ! Излизайте, възстанието е обявено!“

---

1) „Княжество България“, т II, стр. 421.
2) „Кратка история и пр.“ стр. 32.
3) „Записки“ томъ II, стр. 20, 17.
4) „Записки“, т. II, стр. 22.

А скоро и тукъ, както въ Копривщица, екнали и черковнитѣ камбани. Когато Бенковски и дружината се върнали пакъ на моста, цѣлото Панагюрище било вече на кракъ. Всички излизали въорѫжени единъ по единъ и съ войнственъ видъ. Поздравления, прѣгърщания, цалувания—нѣмало край. Всички били вънъ отъ себе си, мнозина плакали отъ радость.

Въ хамбарътъ за десятъкъ, дѣто се скрили турцитѣ йошурджии, имало между тѣхъ и единъ българинъ, който билъ посветенъ въ революцията. Пушкитѣ запукали срѣщу задръстената врата и куршумътъ пробилъ дъсчения заслонъ. Българинътъ заохкалъ раненъ и прѣдалъ се. Üслѣ туй, още единъ турчинъ падналъ мъртавъ на мѣстото.

Отъ долния край на града съобщаватъ, че по Пазарджишкия пѫть се задала талига — идѣлъ новиятъ мюдюринъ. Множеството на часа тръгнало на долу, гачели цѣлата армия на султана вече нападала Панагюрище. Близо край града възспрѣли колата. Много пушки изгърмѣли изеднажъ върху бѣлия покривъ на бричката и бѫдащия мюдюринъ плувналъ въ своята кръвь.

Отъ тъзи случка вниманието на всички било приковано къмъ шосето отъ Т. Пазарджикъ, отъ дѣто най-скоро се очаквало нападение. Слѣдъ убийството на мюдюрина, още на мѣстото рѣшили да се завардятъ височинитѣ на Св. Никола, които владѣятъ входа за въ града. За тамъ билъ опрѣдѣленъ главенъ началникъ И. Соколовъ, когото едноврѣмено назвали и комендантъ на цѣлия градъ. Соколовъ се върналъ отъ позицията, за да се приготви по-добрѣ, а за св. Никола се отправилъ стотникътъ Павелъ х. Симеоновъ съ тридесетина души. По тоя начинъ проходътъ билъ провизорно заварденъ.

Не по-малко опасенъ е билъ входътъ откъмъ Златишкия пѫть. Златишкото поле хранѣше много турски села и махли, че и населението въ ония мѣста бѣше много фанатично, та е задавало страхъ на Панагюрци. Илю Петдесетникътъ билъ отправенъ да заварди на Медетъ оня опасенъ Златишки пѫть. Около 200 души се приготвили веднага за тамъ. Тѣ прѣспиватъ отъ горна страна, близо

до града, а сутринята рано голѣма часть отъ тѣхъ, около 80 възстаника, изкачватъ се на самия Медетъ, дѣто копаятъ шанцове. Тукъ, на тая позиция, за помощникъ на Иля е билъ отреденъ и Манчо Маневъ, за когото вече и други пжть споменувахме.

IV.

Врѣменно правителство и военниятъ съвѣтъ. Кратки биографически бѣлѣжки за членоветѣ. Филипъ Щърбановъ. Кр. Ив. Гешановъ. П. Р. Мачевъ. Искрю Мачевъ. Ив. Ст. Джуджевъ. Т. Влайковъ. Захария Койчевъ. Маринъ Шишковъ.

Едноврѣмено съ насочени единично за самоотбраната на града военни мѣрки, направени били и административни разпореждания отъ общъ характеръ за цѣлия окржгъ. Революционниятъ комитетъ се нарекълъ Врѣменно правителство, а сжщо и военenъ съвѣтъ. Но тъзи мѣрка е била уговорена още отъ по-рано, и то кога се изработвалъ планътъ на възстанието. Въ сжщностъ обаче, тя е отгласъ на онова рѣшение, зето въ Оборище, споредъ което Панагюрище се признаваше за административенъ и воененъ центъръ на революционното царство.

Прочее, членове на военния свѣтъ или новото правителство трѣбваше да бждатъ сжщитѣ пакъ ония лица, които образуваха и комитетския постояненъ съставъ. Прочее, тѣ сж: Найденъ Дриновъ, Симеонъ х. Кириловъ, П. Бобековъ, Филипъ и Петъръ Щърбанови, Искрйо Цв. Мачевъ. Зах. Койчевъ, Тодоръ Влайковъ, Маринъ Дѣлчевъ Шишковъ, Кр. Ив. Гешановъ, Ив. Джуджевъ и П. Р. Мачевъ. Животътъ на нѣкои отъ тѣхъ, като Симеонъ х. Кириловъ и Найденъ Дриновъ, ние познаваме въ кжси чърти. Остава да разкажемъ по нѣщо изъ миналото и на другитѣ, за да ни сж сжщо познати, защото еднакво ще ги срѣщаме и по-нататъкъ при постепенното развитие на събитията.

Филипъ Щърбановъ, единиятъ отъ новоизбранитѣ градски векили, за когото се спомена по-напрѣдъ, билъ младъ мжжъ, едвамъ на тридесеть и петь години. Той е роденъ на 10 Септември 1841 година — въ Панагюрище, разбира

се — по-малъкъ братъ на Петра. Бащата, Стефанъ Павловъ Щърбановъ, билъ богатъ и не безъ образование човѣкъ, ползувалъ се е съ уважението на всички свои съграждани. Той се погрижилъ да обдари сина си, покрай грижливото домашно възпитание, още и съ наука. Прѣзъ 1847 година, Филипъ постжпилъ въ мѣстното училище и свършилъ— по тогавашната програма — трети класъ. Слѣдъ туй вече той започналъ да работи, подъ ржководството на баща си, абаджийство. Слѣдъ бащината си смърть и до възстанието, Филипъ се занимава съ сжщата търговия, и като виденъ и почтенъ гражданинъ, бива избранъ векилинъ.

Филипъ живѣеше послѣ въ столицата, биде два или три пжти народенъ прѣдставитель, и почина едвамъ неотдавна[1]).

Кр. Ив. Гешановъ.

Вториятъ векилинъ — Кр. Ив. Гешановъ — е роденъ прѣзъ 1847 г. Той е билъ синъ на богати родители. Като чорбаджиско чедо, още повече, като любимецъ на баща си, той не по-малко е билъ обичанъ и между съгражданитѣ си.

Изначало, като търговецъ въ родния си градъ, а по-послѣ пакъ като такъвъ въ Пловдивъ, той се научилъ да прѣзира турцитѣ за своеволията имъ. Прѣзъ Септемврий 75 година, Гешановъ напустналъ Пловдивъ, за да се върне пакъ въ Панагюрище. Пролѣтьта вече той влиза членъ въ революционния комитетъ и бива избранъ за векилинъ. Споредъ разказътъ на нѣкои, като членъ на военния съвѣтъ, Гешановъ считали и за помощникъ на хилядника Бобековъ, който като интелектуаленъ шефъ на комитета, сега бѣше и воененъ глава на правителството. Но тѣзи твърдения, разбира се, не почиватъ на никакви данни, а пъкъ и

1) Азъ го виждахъ много пжти. Макаръ и грухналъ подъ товара на годинитѣ и на прѣживѣнитѣ тегла, той бѣше все още младъ и свѣтълъ по ентусиазъмъ. Рѣдко съмъ виждалъ тъй сърдеченъ, разсждливъ и доброжелателенъ синъ на отечеството си. Нетърпимо го мжчеше и до послѣдно врѣме мисъльта за Македония и за безразсждното нехайство, и на правителство, и на всички у насъ, които, споредъ него, прѣстжпно безумствували по дѣлото (Портрета му читателя ще намѣри въ II томъ).

самитѣ наименования, като шефъ, помощникъ и пр., нѣмаха, както знаемъ, формално установенъ характеръ. Гешановъ бѣше сѫщо единъ отъ тия, които съ орѫжие въ рѫка зеха живо участие въ борбата противъ врага. Той почина въ 1898 година.

Най-стариятъ между всички членове на правителството, по години, е билъ Дѣдо Петко Ралйовъ Мачевъ, роденъ въ 1820—26.

Дѣдо П. Р. Мачевъ.

Дѣдо Петко е джелепски синъ, богатско чедо, затова малъкъ още свикналъ да си държи главата права. Самъ той

твърдѣ младъ още станалъ джелепинъ. Храненъ жребецъ като вихъръ го е носилъ, левентъ и безстрашенъ, по стамболскитѣ кърища. Голѣмъ салтанатъ го обикалялъ: сеизи, ясакчие,—всички съ отборъ коне, скжпо оржжие и разкошно облѣкло. Въ 1876, новъ идолъ вече въ душата му става комитетската светиня. Като възрастенъ и влиятеленъ гражданинъ, Петко Мачевъ билъ избранъ членъ въ революционниятъ комитетъ, а слѣдъ прогласяването на възстанието, естествено става членъ на Военния съвѣтъ. Прѣзъ врѣме на революцията той почти постоянно придружава, както ще видимъ, воеводата — Бенковски. А това е ставало, съ цѣль да подкрѣпя авторитета на послѣдния — тъй като громкото негово джелепско име естествено се ползувало съ прилично обаяние между народната маса въ цѣлата оная околность.

Дѣдо Петко доживѣ да види освобождението.

За Искрйо Цвѣтковъ Мачевъ, другарь на Бобековъ по учителство, бившъ прѣдставитель въ Оборище, споменувахме не веднажъ досега. Той се родилъ на 22 Февруарий 1844. Макаръ и овчарь, неговиятъ баща, Цвѣтко Мачевъ, билъ доволно събуденъ човѣкъ. — Особено обичалъ и уважавалъ той ученитѣ хора на своето врѣме. Ето защо, щомъ чедото му, Искрйо, станалъ на седемь години, бащата го изпратилъ въ училището. Тукъ Искрйо показалъ бѣлѣжити природни дарби, които привлекли вниманието както на учителитѣ, така и на гражданитѣ. Бащата билъ въ възторгъ отъ успѣхитѣ на сина си. Така той рано се прощава съ любимата на всѣкой баща мисъль да даде на сина си своя собственъ занаятъ — овчарство — и рѣшава да посвети Искрйо на учителство, макаръ че туй звание въ ония врѣмена и да бѣше съвсѣмъ незавидно. И наистина, щомъ Искрйо свършилъ курса на Панагюрското училище — което, споредъ тогавашната програма, притежава само три класа — условилъ се учитель въ родния си градъ. На тази длъжность той прѣстоялъ до 1 Септември 1869 година. Прѣзъ учебната 69-70 Искрйо слѣдвалъ въ Пловдивската семинария. Слѣдъ свършването на учебната година обаче, завърща се пакъ въ Панагюрище, дѣто наново се заловилъ за учителство, занаятис, на което го намираме и сега, кога-

то се прогласява и възстанието. Той бѣше, както знаемъ, единъ отъ двамата панагюрски прѣдставители въ Оборище.

Иванъ Стояновъ Джуджевъ ни е сжщо до извѣстна степень познатъ. Той е сжщиятъ, който въ надвечерието

Искрю Мачевъ.

на самото възстание биде пратенъ въ Цариградъ, заедно съ Андонъ Балтовъ за пушки. Той се родилъ на 2 Октомври 1844 година, синъ на знатния и доволно богатъ панагюрски търговецъ, Стоянъ Джуджевъ. Когато станалъ на седемь години, пратили го на училище, ала младиятъ

човѣкъ едва що научилъ що годѣ да чете и пише, и смѣтливиятъ и набоженъ баща го оставя при себе си, за да му води търговскитѣ книги. Прѣзъ туй врѣме Джуджевъ изучилъ и абъджилъка. Отъ рано свикналъ съ земания—давания,

Ив. Джуджевъ.

Иванъ скоро се обявилъ и самостоятеленъ търговецъ на абаджийска стока. А той е билъ тогава едвамъ на около 15—16 години. Той прѣкарвалъ бало и шаеци въ Сърбия, отдѣто, въ замѣна, освѣнъ богатство, придобилъ и духъ за свобода. Той бѣше главниятъ доставчикъ на оржжие за Панагюрище, както и за цѣлата околность. Като нѣмало

вече какво да се купува въ Пазарджикъ и Пловдивъ, хваналъ да прѣскача и до Цариградъ. Прочее, пакъ тамъ го заварва послѣдния пжть и възстанието.

Тодоръ Влайковъ е роденъ прѣзъ 1833. Бащата му билъ строгъ човѣкъ, а майка му кротка и работна жена. Сѣмейството било бѣдно. Бѣдностьта не позволявала на

Т. Влайковъ.

родителитѣ да полагатъ особени грижи за възпитанието на сина си. Все пакъ, въ дѣтинство Тодоръ получилъ извѣстна грамотность и научилъ абаджилъка. На 18 годишна възрасть, съ спестенитѣ отъ калфалъка сто-двѣстѣ гроша, отворилъ кръчма въ Панагюрище и спечелилъ добри парици. Прѣзъ 1857 напуща обаче кръчмарството и започва абаджилъкъ. Изпървомъ вьртѣлъ тази търговия съ шита сто-

ка въ южнотракийския градъ Чорлу, а отъ 1864 зарѣзалъ тържищата въ оня край на Турция и започналъ да търгува съ София, Нишъ, Пиротъ, Видинъ и съ тогавашна Сърбия, но не вече съ готови дрѣхи, а съ сурови аби и шаяци. Съ тази търговия се занимава той и до прогласяване на възстанието. Прѣзъ послѣдната година той е съдружникъ на „Градското абаджиско дружество,“ което разполага съ единъ капиталъ отъ не по-малко отъ двадесеть хиляди гроша.

Гурбетътъ и постоянното кръстосване по Османската Империя благотворно се отразили върху неговото развитие. Сигурно, пакъ тамъ е коренътъ на свободния духъ у негс. Разказватъ, че при едно връщане отъ Сърбия, като минавалъ прѣзъ нѣкакво село по пѫтя между София и Панагюрище, видѣлъ една сцена, която дълбоко го възмутила, и която имала по-послѣ рѣшающе значение въ неговия животъ. На селския мегданъ заптиета навързали почти всички селяни, накарали ги да легнатъ на земята и ги бияли по гърбоветѣ, послѣ ги обърщали, и бияли ги по корема. Кметътъ качили на една върба, а единъ селянинъ накарали да сѣче върбата. Разбира се, че тия заптии сѫ били законни правителствени агенти и сѫ събирали данъци! Тази дивашка сцена, това унижение на цѣлото племе силно покъртило душата на мислящия вече и свободенъ по духъ мѫжъ, и чувството на възмущението легнало като сѣме за отмъщение въ душата му. По-нататъкъ ние вече знаемъ, какъ той става единъ отъ първитѣ привърженици на Бенковски, още отъ начало, когато апостолътъ се явява въ Панагюрище.

Захария С. Койчевъ бѣше вроденото человѣколюбие между ония, които се гласяха кръвь да проливатъ. Той се родилъ въ Панагюрище прѣзъ Юли мѣсецъ 1836 година. Макаръ и богаташки синъ, не е билъ разглезенъ, а расълъ въ трудолюбие и кротость. Въ Панагюрище Койчевъ получилъ първоначалното си образование, а около баща си заловилъ се и за търговия. Прѣдъ възстанието той се занимава пакъ съ абаджилъкъ и билъ е доволно богатъ. Той е единъ отъ най-симпатичнитѣ личности между всички чле-

нове на Приврѣменното Правителство. Захария Койчевъ се обявява искрено противъ пълномощията, гласувани въ Оборище, но, по своя хуманенъ духъ, не малко способствува отпослѣ за да се изгладятъ распритѣ между Бенковски и Панагюрци. Въ сраженията около Панагюрище изпослѣ той зема лично участие и, както почти всички членове на Приврѣменното Правителство, доживѣ да види свободата на България.

Захария Койчевъ

Маринъ Дѣлчовъ Шишковъ (Юруковъ) се родилъ прѣзъ 1840. Той е синъ на родители, които по материалното си положение се броятъ като хора отъ срѣдна ржка. Въ панагюрското училище Маринъ получилъ грамотность и още отъ малъкъ се прѣдалъ на търговия. Революционниятъ духъ въ него се дължи, по всѣка вѣроятность, на влиянието на мѣстнитѣ неправди. Когато Шишковъ билъ твърдѣ младъ и никакъ не запознатъ съ революционното движение, случило се, че едно заптие покарало бѣденъ нѣкой си човѣкъ да го арестува за неизплатена вергия (данъкъ). Това било прѣдъ дюкяна на Шишкова. Възмутенъ отъ дълбочинитѣ на душата си, той залѣпилъ на заптието такава една плѣсница, че оня е трѣбало дълго да я помни. Разказватъ, че заптията е билъ пораженъ отъ смѣлостьта на младия човѣкъ, напусналъ бѣдняка и си отишълъ. Слѣдъ малко обаче, ето ти че иде онбашията съ трима вече заптии, които хващатъ дръзкия застжпникъ и го арестуватъ. Ала множина младежи — повечето немирни глави — по единъ заплашителенъ начинъ се застжпили за затворника, и властьта се видѣла принудена

да го освободи. Трѣба да забѣлѣжимъ, че подобни лудешки постжпки често си оставатъ въ ония тъмни врѣмена като домашна разправия. Законътъ нѣма още тия широки разклонения и не разполага съ оная гжста и всѣкждѣ ед-

М. Д. Шишковъ (Юруковъ).

накво сплетена и обща мрѣжа, въ която днесъ ще попадне всѣкой, малъкъ или голѣмъ прѣстжпникъ, макаръ кждѣто и да се извърши прѣстжплението. Съ своя живъ и безпокоенъ духъ, Шишковъ естествено става изпослѣ единъ отъ

яркитѣ съдѣйци на комитетското начинание. Той сжщо придружава Бенковски въ нѣкои отъ обиколкитѣ му.

Съ живота на П. Щърбановъ, братъ на Филипа, героичната смърть на когото краси страницитѣ на борбата въ Панагюрище, по-късно ще се запознаемъ отблизо.

Тѣзи сж, прочее членоветѣ на приврѣменното правителство.

V.

Общи разпоредби. Възвание по окржга. Убиване на пждари. Петлешковъ и другитѣ комисари на пжть. Конакътъ на новата държава въ Панагюрище.

Сега, да се повърнемъ пакъ къмъ административнитѣ и общи разпоредби.

Слѣдъ като вълната на първото безумно изступление прѣминала, разпоредено било да не се убиватъ повече турци. Кятибинътъ отъ конака и други безоржжни мохамедани, хванати изъ града, били запрѣни въ нарочно отредена за затворъ кжща. Наредили да ги пазятъ, както и да ги хранятъ и нагледватъ — което вече дѣйствително показва мждъръ държавнически тактъ.

Прѣдстояло неотложно да се извърши най-важното — да се разпратятъ възвания по цѣлия окржгъ, че възстанието е провъзгласено. Текстътъ на възванието бѣше изработенъ отъ специалната комисия и нуждното число написани екземпляри чакали само да се подпишатъ. Мѣстото за дата, кога е обявено възстанието, оставили праздно. Разбира се, че сега вече могли и това да запълнятъ, или, по-добрѣ, нѣмали никакъ нужда отъ дата. Споредъ ранното онова рѣшение, възванията трѣбаше да отидатъ по своето назначение петь деня прѣди срока на възстанието, а тогава само и датата щѣше да има значение, но сега всичко иде изеднажъ. Петлешковъ се заловилъ живо за работа. Той подписвалъ всѣки листъ възвание, като турялъ отъ долу по единъ червенъ кръстъ — отъ кръвьта на убититѣ турци.

Сжщиятъ този день — дваесети Априлий — въ града били слѣзли мнозина отъ околнитѣ села. То било вторникъ

— день за пазаръ въ Панагюрище. Сега, това сборище отъ хора улеснило и прокламирането на новото дѣло. Всѣкой земалъ по една прокламация и се отправялъ въ селото си да дига възстание.

На всички селяни Бенковски строго заповѣдалъ, щомъ провъзгласятъ възстание въ своето гнѣздо, да убиватъ, прѣди всичко, пѫдаритѣ си. Съ тази мѣрка Бенковски гонилъ двояка цѣль. Ролята на пѫдаритѣ въ всѣко село е била по онова врѣме сѫщата, както оная до неотдавна въ Македония. Пѫдаринътъ е билъ обвѣзателно турчинъ, а найчесто арнаутинъ. Той не е човѣкъ на длъжностьта, т. е. не е слуга на селото, но назначението му е било да бѫде прѣдставитель и ухо на властьта. Като такъвъ, той, съ доноситѣ и клѣветитѣ си, билъ е страшилище, и доминиралъ е селото и притискалъ мирнитѣ жители. Въ ново врѣме трѣбаше цѣла европейска намѣса, за да се прѣмахнатъ — съ специални реформени мѣрки — тѣзи драконски пѫдари отъ селата на бѣдна Македония: толкова турското правителство чувствуваше още опора въ тѣхъ. Разбира се, че изгодитѣ отъ тѣзи евтини шпиони сѫ били по-добри, а не по-лоши и въ 1876 година за правителството. Съ заповѣдьта, всѣко село да убие своя пѫдарь, Бенковски е гонилъ, казахме, двѣ цѣли едноврѣмено. На първъ редъ, всѣко село се спасявало отъ по единъ върлъ шпионинъ, и послѣ, селянитѣ сами се кръщавали въ бунта. Бенковски добрѣ прѣдвиждалъ, че при първа несполука съ възстанието, слабодушниятъ селякъ ще се повърне въ покорность и дори ще се обяви противъ своитѣ водители. Пролѣе ли, обаче, еднажъ кръвь, и то на единъ вѣренъ агентъ на властьта, селякътъ вече ще знае какво го чака, и ще се държи докрай за дѣлото.

Ония членове отъ специалната комисия, които не били се още разотишли, побързали, съ възвание на рѫка, да се завърнатъ по своитѣ мѣста. Попъ Груйо тръгналъ за Баня, Нено Гуговъ се завърналъ въ Петричъ. Той билъ задълженъ, по пѫть, да ускори възстанието въ Мечка и Поибрене.

В. Петлешковъ, брациговски прѣдставитель, натоварилъ се да разнесе новината за възстанието почти по цѣлия ро-

допски край. Той зелъ възвания за Т. Пазарджикъ, Пещера, Батакъ и Брацигово и още сжщата вечерь се отправилъ на пжть.

Едноврѣмено били пратени възвания и въ Пловдивъ, Сливенъ, Г. Орѣховица и Вратца. Отъ Пловдивъ единъ екземпляръ отъ възванието минава и въ Перущица.

Куриерътъ отъ Копривщица се върналъ още сжщата вечерь съ писмо на ржка, че възстанието е възприето и провъзгласено въ цѣлия окржгъ. Черновѣждъ допустналъ една голѣма неточность, като твърди, че съ куриерътъ тръгналъ за Копривщица и Найденъ П. Стояновъ. Ние знаемъ, че Даскалъ Найденъ е привтасалъ на обсадата на Неджипа въ конака. Сжщата неточность възприелъ и повтаря г. Димитровъ [1]). Найденъ стигна, както знаемъ, заедно съ Караджовъ, и то доста рано утриньта въ Копривщица.

Най-хубавото здание въ Панагюрище — кжщата на Х. Лукови — било избрано за помѣщение на врѣменното правителство. Околнитѣ згради били отчуждени и прѣвърнати въ лѣярници за курщуми, складове за муниции и други припаси, за конюшни и т. н. Надъ широкитѣ порти на правителствения домъ развѣло се революционното знаме. На вратата поставили стража. Една нова държава бива издигната и стои вече на свои нозѣ.

ГЛАВА ПЕТА.

Около Панагюрище.

I.

Духоветѣ въ Стрѣлча. Четата на Хорча. Воловъ и Икономовъ на пжть до Стрѣлча Обиръ на турската махала и начало на обсадата на турската джамия. Помощь отъ Копривщица.

Сега, единъ сериозенъ въпросъ, който не бива да се отлага ни на минута, остава неразрѣшенъ: освобождението на Стрѣлча.

1) „Княжество България“, томъ II, стр. 422.

Въ Стрѣлча — това ние знаемъ — живѣяха една махала — на брой до 40 кѫщи — съ 130 души турци и друга махала 32 кѫщи и 70 души татари. Трѣбаше прочее съ тѣхъ най-първо стрѣлчани да си видятъ смѣтката, че тогава едвамъ да считатъ себе си господари на селото. Освѣнъ това, наблизо до Стрѣлча е разположено чисто турското гнѣздо Османово. Неминуемо бѣше, османовци да не дойдатъ на помощь на своитѣ едновѣрци въ Стрѣлча. А въ такъвъ случай, стрѣлчани щѣха да се изложатъ на голѣма опасность, като попаднатъ между два огня. Но най-главното е, че можеха да бѫдатъ разбити още въ самото начало на възстанието.

За щастие, върху тази фатална страна на стрѣлчанскитѣ работи мислятъ не само въ Панагюрище, но едновремено и въ Копривщица.

Още къмъ обѣдъ, на 20 Априлий, отъ лагера на Каблешкова тукъ привтасалъ Илйо Кидосковъ, за да яви на стрѣлчани, че възстанието е пламнало. Това извѣстие турило въ трѣскаво движение селянитѣ. И веднага отъ Стрѣлча тръгватъ за Панагюрище Енчо Фингаровъ, Милю Филиповъ и Милю Балтовъ, за да видятъ какво ще стане и тамъ, та да провъзгласятъ, най-послѣ, и тѣ, ако трѣба, възстание въ селото си. Вънъ отъ това, пратеницитѣ имали за задача, да поискатъ неотложна помощь.

За това отиване въ Панагюрище, Милю Балтовъ — макаръ и противорѣчиво донѣкѫдѣ — бѣлѣжи въ запискитѣ си: „На 20 Априлъ сутриньта, въ турското кафене единъ турчинъ се захвалилъ на българитѣ, че Неджипъ кърагасѫ отъ Пловдивъ отишълъ въ Копривщица да лови комити и че отъ тамъ ще доде въ Стрѣлча. Това се донесло веднага на стрѣлчанския комитетъ, който се уплашилъ. Тоя на часътъ изпратилъ съ писмо до Бенковски по тъзи работа Милю Балтовъ, Милю Филиповъ, Енчо Фингаровъ и Димитъръ Костовъ малкиятъ. Додѣто Бенковски прочете писмото на стрѣлчани, привтасалъ и куриерътъ отъ Копривщица съ кървавото писмо. Енчо Фингаровъ се метналъ на аления конь на убития йошурджия и пръвъ пристигналъ въ Стрѣлча за да съобщи за провъзгласеното възстание.

Коньтъ на йошурджията билъ познатъ на стрѣлчани и послужилъ за най-добро доказателство. Сжщеврѣмено и отъ Копривщица привтасалъ Илйо Кидосковъ, стрѣлчанинъ, който него день случайно се намѣрилъ тамъ, и който пъкъ извѣстилъ за станалото и тамъ възстание".

Пратеницитѣ отъ Стрѣлча могли сж да тръгнатъ прѣди или слѣдъ копривщенския куриеръ, но сж извършили едно и сжщо.

Така че, по единъ или другъ редъ — за по-голѣма точность тукъ не може дума да става — до надвечеръ, 20 Априлъ, стрѣлчани имали извѣстие и отъ Копривщица, и отъ Панагюрище, че огънътъ гори. Ще си припомнимъ, че Стрѣлча се намира почти на еднакво разстояние — отъ 2 до 3 часа—отъ едното и отъ другото бунтовно гнѣздо.

Стрѣлча е много важенъ пунктъ между Копривщица и Панагюрище. Ако това село не възстанѣше, сношенията между двата възстанически центрове бѣха почти прѣкжснати По-късно ще видимъ, че щомъ Стрѣлча падна въ турски ржцѣ, бърже бѣше рѣшена сждбата, както на Панагюрище така и на Копривщица.

Отъ тримата стрѣлешки пратеници, Енчо Фингаровъ, както казахме, се повърналъ веднага, като билъ яхналъ коня на убития въ Панагюрище прѣдъ очитѣ му йошурджия. Сега, стрѣлчани вече знаяли, че слѣдъ Копривщица дигнало се и Панагюрище. Прочее, не могли и тѣ вече да стоятъ мирни. Фингаровъ донесълъ насърдчителното извѣстие, че още тая вечерь една чета панагюрци ще дойде на помощь на Стрѣлча, и че неговитѣ двама другари - Милю Филиповъ и Милю Балтовъ — останали назадъ, за да придружатъ панагюрската чета насамъ.

И наистина, това бѣше сжщинска дѣйствителность. Бенковски прѣдложилъ енергичната и необходима мѣрка, а пъкъ и панагюрци сами не стояли далечъ отъ мисъльта за нея. Съ една дума, рѣшено било да пратятъ незабавно помощь на стрѣлчани.

Трѣба да забѣлѣжимъ, че това разпореждание, дадено еднажъ, бѣше и първата военна, административна и завоевателна стжпка на революционното правителство и — за щастие — стжпка твърдѣ мждра и своеврѣменна.

Оставаше да се види, дали ще сполучи тя като първъ опитъ или не.

Новината за помощь особно окуражила и тъй силно възбуденитѣ и въ революционенъ възторгъ плуващи стрѣлчани. Било привечерь. Черковнитѣ камбани ударили на трѣвога. Всичкото мѫжско население отъ 200 кѫщи и 750 жители, скочило на кракъ, въорѫжено и готово да се пустне въ промѣнливитѣ изпитания на борбата. Турцитѣ, уплашени отъ движението и особно като чули, че Панагюрище и Копривщица възстанали — което се трѫбило, то се знай, съ тържество на вси страни изъ селото — притаили се въ домоветѣ си. А въ това врѣме, развълнуваното българско множество се качило на Сърбенецъ — една височина на половина часъ надъ селото — за да причака панагюрскитѣ спасители.

Духовенството, разбира се, сѫщо не оставало на страна отъ вѣролюбивото паство. Съ хорѫгви, кръстове и свѣщи излѣзло то до „Сливата" — пакъ вънъ отъ селото — за да благослови идящето христово воинство.

Панагюрци не можеха да закъснѣятъ и да не се явятъ. Гонени отъ сѫщия ентусиазмъ, отъ сѫщата трѣска на стрѣлчани, тѣ ѝврѣме се стегнали отъ дома си. Слънцето не се било още скрило на западъ, когато една чета, подъ воеводството на стотника Ив. Мариновъ Хорчовъ, хваща пѫтя за Стрѣлча. Свѣденията за численностьта на тая чета, както и всички други свѣдения отъ тоя родъ — особно за цифри и всѣкаква подробность — съ които разполагаме, сѫ ненадеждни и разнорѣчиви, защото и паметьта на хората е непостоянна. Споредъ едни съучастници, четата е била около седемдесеть души — или, както казва Милю Балтовъ, опрѣдѣлено — седемдесеть души; а споредъ думитѣ на самиятъ воевода, който, както знаемъ, още е между живитѣ, четата е брояла 105 души. Ала най-вѣроятното е, че на края на Панагюрище хората сѫ били повече отъ 105, но за по-късно, като имъ омрѫзналъ пѫтьтъ, не малко ще да сѫ се върнали.

Разтоянието отъ Панагюрище до Стрѣлча е между два и три часа за пѣшаци. Дружината, която се запѫтила при

заникъ слънце, ще да е стигнала въ Стрѣлча слѣдъ 9 часа прѣзъ нощьта, посрѣщната съ гръма на черковнитѣ камбани.

Съгласно рѣшението на военния съвѣтъ въ Панагюрище, съ дружината сж пжтували Воловъ и Икономовъ. Тѣхното назначение било да идатъ за Копривщица, а отъ тамъ Икономовъ билъ назначенъ да мине и по-нататъкъ — къмъ своя районъ: споредъ общия планъ.

Първото разпореждане на Хорча, щомъ пристигналъ въ Стрѣлча, било, да се завардятъ главнитѣ изходи на селото. Поставени били стражи на Панагюрския и Копривщенски пжтища („Крушака"), на Св. Петка и Св. Георги, височини, които пазятъ отъ къмъ Османово.

Споредъ нѣкои свѣдения, още съ пристигането си въ Стрѣлча, Воловъ пратилъ Гавраилъ Гуджевъ и Динчо Кръстевъ, стрѣлчани, до селата Крастово и Старо-Ново село да прогласятъ и тамъ възстанието. Ала на Старо Ново село бѣше извѣстено, както знаемъ, още прѣзъ деньтъ и то отъ Копривщица.

Между това, работитѣ вжтрѣ въ самата Стрѣлча се развили твърдѣ своеобразно.

Още сжщата нощь, 20 срѣщу 21 Априлъ, възстаницитѣ нападнали твърдѣ немилостиво турската махла и я ограбили и изгорили. Трѣбва да се признае, че тѣ, въ тоя случай, сж дѣйствували твърдѣ непростително и противъ всички резолюционни правила. Това е заставило, навѣрно, и турцитѣ да се защищаватъ съ рѣдка твърдость. Накрай, нападнатитѣ се скриватъ и укрѣпватъ въ единствената въ селото джамия, разположена до самия източенъ край на селото, на брѣга на Стрѣлченската рѣка.

Нека пакъ отбѣлѣжимъ, че съ дѣйствията си тукъ възстаницитѣ показватъ, колко у тѣхъ сж били силни безумнитѣ страсти, а е слаба дисциплината, и колко тѣ сами сж слабо приготвени като войници и безсилни за всѣко военно прѣдприятие. Мнозина отъ възстаницитѣ се увлекли да грабятъ котли, килими, нанизи, като забравили, за какво сж били пратени тукъ. Самъ Хорчо допипалъ една огърлица отъ златни монети — издърпана насила отъ шията на нѣкоя бѣдна и беззащитна туркиня при общото и неокаче-

ствимо плѣчкосване — и заграбения блѣскавъ нанизъ безсрамно пришилъ на калпака си. Трофей! Естествено, началникътъ на бунтовницитѣ ще да е ималъ, при тая театралность на своето натруфване, видъ на полудивъ азиатски бандитъ. Ала изступлението е било тъй велико, че още никой не се опомва. Тия бунтовници, всѣкой отъ които е единъ почтенъ и достоенъ работникъ, сега сж неузнаваеми. Дори Хорчо има смѣлостьта да се гордѣе и да се хвали прѣдъ всички, че е побѣдитель на турската махла. Че и навалицата е ликувала за лесната плѣчка, като се вѣрвало дори, че тъкмо тя — плѣчката—е търсената побѣда, безъ да прѣдвиждатъ бързото и горчиво разочарование.

Обаче, безумието на възстаницитѣ да грабятъ и да плѣчкосватъ имало и едно добро послѣдствие. То ще да е помогнало именно, и да се избѣгне прѣстжпното клане. Погълнати отъ тарашуване на цѣнни прѣдмети, освободителитѣ на България изпустнали изъ видъ враговетѣ си. Турцитѣ, въ това врѣме, използуватъ момента на лакомията, за да прикриятъ своята челядь въ джамията и джамийския дворъ, заграденъ съ високи стѣни, а сами, въоржжени доста добрѣ, приготвили се на отчаяна самоотбрана. Тѣ били достатъчно хитри, за да не се разбѣгатъ по полето, дѣто можеха да бждатъ поединично и лесно избити.

Пожарътъ и безчинията погълщатъ цѣлата нощь вниманието на ратницитѣ. Сутриньта едвамъ тѣ пристжпили къмъ своята важна задача — обсадата на турския лагеръ. Но тукъ скоро тѣ сами виждатъ, че сж безсилни съ старитѣ свои пушки не само противъ крѣпостьта на стѣнитѣ, но и срѣщу по-доброто оржжие на неприятеля.

Джамията е разположена на равно и ниско мѣсто и се намира, както казахме, на източния край на селото, отдѣто протича малка балканска рѣчица. Турцитѣ заели позиции по всички отвори на сградата и дори отъ покрива обстрѣлвали неприятелитѣ си, отъ които никой не смѣялъ не само да се доближи, но и да излѣзе на лице. Възстаницитѣ стояли околовръстъ, прикрити задъ шумака и воденицата — на срѣщния брѣгъ на рѣката, която въ сухо врѣме е една бара, и по голѣмитѣ каменни буци, навалени въ лег-

лото й, може всѣкой да я прѣскочи, безъ да си накваси обущата. Но имало прикрити нападатели и по близкитѣ на джамията здания.

Врѣмето се губило въ безцѣлна прѣстрѣлка. Подаде ли се чалма на прозорецъ или отъ нѣкѫдѣ, възстанницитѣ дружно изпразвали пушкитѣ си по нея, изхарчвали сиромашкия български куршумъ безъ да улучатъ нѣкого. Воловъ прѣдложилъ да се иска помощь отъ Копривщица. Той чувствувалъ, може би, че трѣба най-скоро да се свърши съ тия турци, защото може отвънъ да имъ дойде помощь, а тогасъ всичко щѣше да бѫде изеднажъ изгубено.

За Копривщица билъ изпратенъ да иска помощь Ганчо Гилимняновъ. Копривщенци се отзовали бързо на зова на своитѣ съсѣди и пратили една чета отъ двадесетина момчета, които стигнали кѫдѣ привечерь на 21 Априлий, подъ воеводството на хилядника Найденъ П. Стояновъ, въорѫжени всички съ шишанета. Новитѣ нападатели зели позиции на Св. Георги — височинка на другия брѣгъ на рѣката — и макаръ да сѫ били малко по-далечъ отъ другитѣ обсадители, обстрѣлвали, обаче, съ по-голѣмъ успѣхъ джамията, защото пушкитѣ имъ били по-силни.

II.

Първо излизане на Бенковски отъ Панагюрище. Пѫтьтъ на „генералния щабъ". Възстание въ Мечка. Убийството на пѫдаря Вайсалъ. Рѣшението на Мечани да не се прѣселватъ въ Панагюрище.

Но да се върнемъ пакъ въ Панагюрище, за да видимъ какви нови разпореждания слѣдватъ изъ столицата на възстанието и какъ тия разпореждания раздухватъ все по-нататъкъ пожара по близкитѣ до центра мѣста изъ околностьта.

Самъ Бенковски не искалъ да стои нито единъ часъ вече бездѣйственъ въ Панагюрище. Слѣдъ като изпраща Воловъ и Икономовъ за Стрѣлча и Копривщица, той си подбралъ една дружина или, по-добрѣ, „единъ щабъ", както сполучливо се изразява З. Стояновъ, и всички, около двадесеть души, на коне се отправили за Мечка.

Въ дружината били, освѣнъ Крайчо, още Т. Георгиевъ, Т. Бѣлопитовъ, З. Стояновъ, В. Соколски отъ Перущица, и отъ Военния Съвѣтъ П. Мачевъ и М. Шишковъ.*) Къмъ дружината се присъединилъ и Отецъ Кирилъ, игуменъ на Калугеровския манастиръ Св. Никола, който послѣ не се връща, а продължава своя пѫть къмъ манастира. Той отнесълъ порѫката на Бенковски да възстанатъ всички вѣрни села въ оня центъръ и да се събератъ на удобно стратегическо мѣсто въ планината.

Било вече нощь, когато дружината тръгва за Мечка, та и късничко стигнали прѣзъ нощьта въ самото балканско гнѣздо.

Тамъ, въ Мечка, работитѣ бѣха, разбира се, тъй напрѣдъ, както въ всички подговени мѣста въ окрѫга. Това село още отъ самото начало на приготовленията принадлежеше и къмъ най-прѣдаденитѣ на революционната идея. Още на 31 Мартъ цѣлото село и въ черква,—публично, тъй да се каже, — дава клѣтва да бѫде вѣрно на дѣлото—нѣщо, което описахме на свое мѣсто.

Околностьта е горска и хората, като обитатели на планината — дѣто скитатъ като овчари и дървари — били всички отъ врѣме още въорѫжени съ кремъклии и евзалии пушки и съ шишенета.

Първото извѣстие за възстание стига тукъ по слѣдующия начинъ.

На 20 Априлъ, около 5 часа послѣ пладнѣ, отъ Панагюрище се прибрали Андрея Кърбала, Андонъ Дзяпковъ и други селяни, които донасятъ на своитѣ съжители извѣстие не само за провъзгласеното възстание, но и порѫката на Бенковски да прѣмахнатъ пѫдаря си. Не се минало ни часъ, мѣстния комитетъ, свиканъ на съвѣщание, рѣшилъ, възстанието да се провъзгласи и пѫдаринътъ — куруджията Вайсалъ — да бѫде незабавно убитъ.

И двѣтѣ рѣшения били безпрѣпятствено и бързо изпълнени.

Селянитѣ се раздвижили. На подозрителния ага, който въ послѣдно врѣме билъ вече подушилъ за приготовленията,

*) З. Стояновъ „Записки", томъ II, стр. 34.

казали, че ще посрѣщатъ колагасж Ахмедъ ага, който идѣлъ отъ Панагюрище. Вайсалъ не се догадилъ, че съ измама искатъ да го изведатъ вънъ отъ село, за да го убиятъ по-лесно, и безъ шумъ, и запжтилъ се къмъ горния край на селището — къмъ Панагюрския пжть. Съ него тръгнали 8 души рѣшени за работа възстанници. Между тѣхъ сж: Ив. Ф. Домусчийски, Цвѣтко Клисурецъ, Ненчо и Само Дуракови и Цвѣтко Стояновъ. Едва-що стжпили накрай селото, на открито, Домусчийски сграбчилъ ржцѣтѣ на невѣрника отдирѣ, Цвѣтко Стояновъ му отнелъ оржжието — ножъ и чивте пищове — отъ поясъ, и отвели го въ Гудже-връгово дере — наблизо отдѣсно.

Само Дурака носилъ сабя — работа на единъ самороденъ майсторъ, Никола Ковачъ, циганинъ отъ шопско. Този ковачъ, живъ още, е и великиятъ Крупъ на възстанието по тия мѣста. Той фабрикувалъ много ножове — нѣкакви изправени и тежки коси отъ ковано съ чукъ желѣзо — и поправилъ не малко вехти пушки и пищови: единствената опора на възстанието. Съ ножа на Дурака заклали клѣтия турчинъ, а съ собствения неговъ ножъ го доклали, защото рѣзалъ по-хубаво.

Въ селото нея вечерь никой не мислилъ за сънь. Упоението било всеобщо. Новото искуство да колятъ турци и да се радватъ на свобода, разбужда задрѣмали, спотаени инакъ, но вродени чувства.

А въобще и тукъ, както по всички развълнувани мѣста въ онази чудна и памятна пролѣть, изглежда като че ли възстанието — това рискувано дѣло, което обѣщаваше само кръвь и разорение — като че ли то, възстанието, да не е сега въ своето начало, но като да се е свършило вече, увѣнчано съ успѣхъ, и сега, при ослѣпителния изгрѣвъ на свободата, настжпватъ празденства, ликувания и бляскави срѣщи. Такъвъ унесъ може да люлѣе само единъ наивенъ народъ, една слѣпа маса, но не и будно едно общество.

Когато наближили Мечка, Бенковски изпратилъ отъ своята дружина Крайча Самоходовъ, съ още единъ, за да обадятъ на селянитѣ, че той пристига. Било вече десеть часа прѣзъ нощьта, ако не и по-късно. Цѣлото село, като единъ чо-

вѣкъ, се притича на горния край, за да посрѣщне знатния воевода. Бенковски, който изобщо, по примѣра на старитѣ копривщенски чорбаджии, обича да си дава господарски видъ, държалъ на мечани громка рѣчь, безъ да слиза отъ коня си. Духовенството прѣдложило да служатъ благодарствена литургия въ черкова, но било имъ отказано, защото дружината бързала да продължи пѫтя си.

Бенковски отдѣлилъ до дваесеть души по-добрѣ въоржжени Мечене, образувалъ една чета, и пратилъ ги въ Панагюрище Тѣ стигатъ съ врѣме на мѣстоназначението си и прѣнощували на св. Никола — укрѣпленията на Пазарджишкия пѫть.

Нѣкои отъ въоржженитѣ хора Бенковски повелъ съ себе си, за да увеличи своята свита, а съ това и самъ ставалъ по-внушителенъ и по-силенъ. Съ тѣхъ тръгва той за Поибрене и Мухово.

Като зелъ по-добритѣ въоржжени хора на Мечка, Бенковски заповѣдалъ на селянитѣ да се приберать всички въ Панагюрище. Но послѣднитѣ си останали на своето: мило имъ било да пазятъ огнищата си. Така оставатъ тѣ и до края на възстанието.

А тъй постжпиха, както ще видимъ по-послѣ, и много други мѣста, а съ това и планътъ на цѣлото дѣло се наруши сжществено.

Бенковски, съ увеличена дружина, тръгва незабавно за Поибрене. Разстоянието отъ Мечка до тамъ е единъ часъ.

III.

Въ Поибрене. Убийството на пждаря Рамчо. Разпоредби на Бенковски. Стражи по разни проходи.

Въ Поибрене работитѣ били вече сжщо напрѣдъ.

Тука, слѣдъ основаване на комитета, приготовленията бѣха вървѣли бърже въ своя развой. Бенковски посѣщавалъ често и самичъкъ селото. Населението бърже се въоржжавало. Събрали даже 82 лири, и тѣ били внесени въ комитетската каса въ Панагюрище за пушки. Но тия пари

отнесе Ив. Джуджовъ, та сумата остава безполезна. Своитѣ вoоржжени хора поибренци организували още съ врѣме на чети. Стотникъ билъ Георги Петровъ Лангерата и десетници Стоянъ Добревъ, Панчо Михаловъ, Стоянъ Караниколовъ, Ст. Чунчуковъ, Тане Бѣлишки и др.

Послѣ пладне, на 20 Априлий, тукъ дотърчалъ Антонъ Н. Зяпковъ, единъ отъ членоветѣ на комитета, и съобщилъ за станалото възстание. Бърже зели мѣрки да убиятъ пждарина Рамчо, който билъ помакъ. Този помакъ дълго пждарувалъ въ селото. — Той се задържалъ тукъ 15—20 години и се отнасялъ сравнително добрѣ съ българитѣ, но пакъ рѣшилй да го прѣмахнатъ. А туй било нуждно сега, за да изпълнятъ поржката на Бенковски, както и да освѣтятъ началото на възстанието съ кръвь. На Рамчо прѣдложили да прѣдаде оржжието си, което помакътъ извършилъ съ добро сърдце, срѣщу нѣкакво обѣщание. Дали му дума, че ще го пустнатъ свободно да си отиде по своему. Уливеръ и Стоянъ Добревъ го извели изъ кжщата на Даскала — ужъ да го съпроводятъ вънъ отъ село. Като излѣзли, обаче, накрая, опушнали го на вадата, близо до село. Постжпката е, безъ друго, отвратителна. Тя поне малко може да се оправдае. Но, въ ония критически минути, едва ли може да се иска и по-голѣма осмисленость отъ хора, рѣшени да воюватъ и да мратъ.

Цѣлото село излѣзло да посрѣщне Бенковски на полето. Апостолътъ повикалъ свещеникъ Недѣлйо Ивановъ и му заповѣдалъ да земе голѣмия кръстъ отъ олтаря на селската черкова и съ него въ ржка да застане на чело на воеводската дружина. Попъ Недѣлйо охотно изпълнилъ заповѣдьта.

Малко по-сетнѣ, както ще видимъ, когато на попъ Недѣлйо е нѣщо злѣ, та не може да пжтува, сжщиятъ кръсть, на чело на дружината на Бенковски, носи Отецъ Кирилъ, геройчниятъ игуменъ на монастиря Св. Никола при Калугерово. Но заслужва да се простна малко повечко върху тоя кръсть — една светиня на възстанието. Слѣдъ потушването на цѣлото дѣло, Поибренскиятъ кръсть падна въ турски ржцѣ, но сждбата бѣше отредила, той пакъ да се

върне на своето мѣсто, и сега вече краси пакъ хубавата селска черкова тамъ, както я красилъ и въ онова врѣме. На кръста четемъ днесъ единъ надписъ, който ний ще приведемъ, защото въ него личи послѣдователната история на тъзи драгоцѣнность. — „Московското и Петербургското словянско общество, гласи тоя надписъ, украсиха настоящия кръстъ за память на оная велика роль, която е той ималъ въ сѫдбитѣ на България. Съ тоя кръсть свещенникъ Недѣлйо и настоятельтъ на Татаръ-Базарджишкій-тъ монастиръ Св. Никола, Кирилъ (който умрѣ въ неволя отъ турцитѣ) сѫ подали знакъ за народно възстание на 20 Априлий въ 1876 година въ Панагюрище, подъ прѣдводителството на Бенковскій, когото турцитѣ убиха въ бойтъ и главата му се прѣнесе и погреба въ София. Настоящиятъ кръсть се зе отъ турцитѣ по ходатайството на Софийскиятъ Митрополитъ Мелетия и сега, въ 1878 година се връща въ с. Поибрене, въ Филипополската область въ слава на Всемогѫщаго Бога и за радость на възкръсналата България".

Трѣба, при случая въ Поибрене, дѣто единъ кръсть се туря на чело на възстаници, да отдадемъ право пакъ на Бенковски, че колкото и демагогъ и фанфаронъ да е той, но, като чедо на своето врѣме и на своята срѣда, пакъ плаща извѣстна дань отъ уважение къмъ всички емблеми на вѣрата. Естествено, въ тая постѫпка на Бенковски, че туря на чело на своята революционерска дружина пакъ кръста, трѣба да видимъ вѣрния тактъ и на единъ истински народенъ водитель. Защото, вѣрата е сé пакъ единъ отъ най-силнитѣ лостове, ако е дума да водимъ народни маси.

И тукъ, въ Поибрене, Бенковски отдѣля по-юначнитѣ и по-опитнитѣ въ орѫжие мѫже и ги причислява къмъ дружината си. Прѣди да отпѫтува, той разпоредилъ да се завардятъ грижливо всички проходи къмъ селото, като порѫчвалъ още, хората да сѫ на щрекъ срѣщу неочаквани нападения отъ турци и, въ случай на нужда, бърже да извѣстятъ въ Панагюрище.

Стражи били наредени: 1. на Меченския пѫть, на мѣстностьта „Гнилата"; 2. къмъ Петричъ на „Стругани камъкъ"; 3. срѣщу Раковица и София на „Св. Никола"; 4.

пакъ срѣщу Раковица и Бѣлица на „Гола Могила"; 5. къмъ Ихтиманско на „Селището"; 6. срѣщу Юруцитѣ на „Слатинска поляна"; 7. откъмъ Баня на „Вонещецъ". Стотникътъ Лангерата разпоредилъ въ всички стражи, кждѣ по 4, кждѣ по 6 души. Разпоредилъ сжщо да се направятъ обкопи около селото. Тѣзи обкопи и до сега сж отчасти запазени. Разпоредено било да се изнесе храна на скрито мѣсто въ планината. Поибренци избрали за тая цѣль Харамлиовецъ.

IV.

Въ Мухово и долнитѣ села. Убийство на бегликчии и цигани отъ муховци. Прѣселението на Цѣрово и на всички 8 долни села къмъ Еледжикъ. Дружината на Бенковски прѣзъ Юруцитѣ обратно въ Панагюрище.

По пжтя за Мухово дружината на Бенковски се увеличава още повече отъ околнитѣ балкански колиби, отъ дѣто прииждали въоржжени хора. Тя брояла сега до 200 души.

На зазоряване тая дружина стига въ Мухово. — Мухово е, както се знае, едно балканско село, на часъ и половина разстояние отъ Поибрене — пакъ на рѣка Тополница. Тука извѣстието за бунтъ било сжщо получено ѝврѣме и населението възстанало. Въ селото живѣли нѣколко сѣмейства турски цигани. Освѣнъ това, въ сжщия оня день на възстанието, въ селото пристигнали двама правителствени агенти да събиратъ бегликъ [1]).

Меджидиитѣ отъ правителственъ данъкъ били вече събрани, когато извѣстието за възстанието пристигнало отъ Панагюрище. На бждащитѣ свободни граждани се досвидѣло да изпустнатъ грѣшнитѣ свои бѣли пари, и тѣ на часа рѣшили да си видятъ смѣтката съ бегликчиитѣ. Нападнали ги неочаквано въ кжщата, дѣто били слѣзли на конакъ, и ги избили.

По тоя начинъ, и тукъ пламъка на възстанието пакъ се освещава съ кръвь.

---

[1]) З. Стояновъ пише 3—4 души. „Записки" т. II, 44. Мухово съвсѣмъ не се споменува въ рапортитѣ на Скайлеръ и Берингъ, които се опитаха да опрѣдѣлятъ числото на всички убити турци.

Единъ отъ мѣстнитѣ цигани, на име Хасанъ, се занимавалъ и съ шпионство прѣдъ властьта. Отъ неговитѣ донесения били вече пострадали мнозина селени. Послѣднитѣ сега, щомъ стигналъ Бенковски, оплакали му се за това. Воеводата заповѣдалъ да се хване тоя Хасанъ и да се обезглави за примѣръ на другитѣ. Екзекуцията се извършила на минутата, безапелационно. Тъй прочее, главата на циганина се търкулнала въ Тополница.

Другитѣ цигани, макаръ и мирни майстори-ковачи, били сжщо навързани и арестували ги пакъ по заповѣдь на Бенковски. Това се е вършило, за да не би, като се разбѣгатъ отъ страхъ по вси посоки, да съобщатъ на околнитѣ турски села за движението на четата. Споредъ разказа на нѣкои, въ числото на вързанитѣ билъ сжщо и селския куруджия турчинъ, което не е точно дадено отъ други изслѣдователи.

Когато четата стигнала въ Мухово, било призори. Почивали твърдѣ малко. Макаръ и да не спали цѣлата нощь, Бенковски бързалъ. Муховци били вече стегнати за пжть. Всичкия си имотъ, жени и дѣца турили на коля за да теглятъ къмъ сборното мѣсто на долнитѣ села.

По слънце четата се отправила за Цѣрово. Отъ Мухово се присъединили къмъ нея още тридесетина възстанници [1]). Въ самото Цѣрово не се отбили, защото вече не станало нужда. Цѣровци съ жени и дѣца, качени на кола, били вече на пжть за Еледжикъ, за кждѣто по изборъ се отправиха всички околни селища.

Трѣба да си припомнимъ, че Пазарджишкитѣ полски села, между Марица и Срѣдна-Гора, съгласно общиятъ планъ, изработенъ въ Панагюрище, бѣха свободни да си избератъ което обичатъ укрѣпено мѣсто въ планината. Водителитѣ отъ Цѣрово и Лѣсичово насочили върхътъ Еледжикъ, накждѣто сега бързали всички.

Четата застигнала цѣровци едва надъ селото и всички заедно тръгнали надолу къмъ Лѣсичово.

Нека кажемъ нѣколко думи повече за Цѣрово. Бенковски отъ напрѣдъ изпратилъ човѣкъ въ туй село, като

[1]) Зах. Стояновъ „Записки“ т. II ст. 45.

срѣдоточно мѣсто, съ заповѣдь да извѣстятъ на околнитѣ седемь други революционни гнѣзда да пратятъ по двадесеть души въ Лѣсичево, отъ дѣто ще мине четата. Но сега отъ Цѣрово се присъединили къмъ Бенковски 60 души, подъ водителството на Цвѣтко К. Брѫшковъ. Тѣзи по-късно защищаваха, подъ командата на Ив. Соколовъ, Панагюрище и тамъ падна отъ тѣхъ на прѣднитѣ панагюрски постове къмъ Срѣлча Митръ Г. Ропеновъ; а нѣкои отъ сѫщитѣ участвуваха и въ боя при Петричъ.

Повдигането на Цѣрово станало по слѣдующия начинъ.

Отъ Панагюрище дошли Ст. Г. Ковачевъ, Циганчето, и Ст. Сердаровъ и донесли прокламацията за възстание на 20 вечерьта. Едноврѣменно цѣровци влѣзли въ споразумение съ ближнитѣ села Лѣсичово и Калугерово. Въ послѣдното се бѣше върналъ Отецъ Кирилъ, за когото вече знаемъ. Оттукъ извѣстието бърже пропълзѣло и по другитѣ близки селища, като Карамусалъ, Славовица, Съртхарманъ и Девехарманъ.

Значи, още на 20 Априлий възстанието е било вече провъзгласно въ Цѣрово, а на 21 заранoccупьта изловили турскитѣ цигани. Цѣрово брояло, по Ст. Захариевъ, 120 кѫщи, съ 450 жители, отъ които до 15 кѫщи българи протестанти и до 20 души цигани. Възрастнитѣ цигани били арестувани и подъ стража закарани на Еледжикъ. Тамъ закарали и пазарджишкия евреинъ Исакъ Какомачо, за когото дълго ни разправятъ Макгаханъ и Скайлеръ.

Него день, 21, всички 8 села пристигатъ на Еледжикъ, съ жени и дѣца и съ всичка покѫщнина. Въодушевлението било голѣмо. Имало даже 80 годишни старци въорѫжени.

Прѣнасянето до Еледжикъ става по слѣдующия начинъ. На мѣстностьта гйола се събрали наедно всички възстаници отъ селата: Цѣрово, Карамусалъ, Калугерово, Лѣсичово, Славовица, Съртхарманъ и Девехарманъ. А Муховци отиватъ направо за Еледжикъ. Тамъ тѣ слѣзли въ дерето, наречено „Градище“.

Събранитѣ на Еледжикъ села си избиратъ и военепъ съвѣтъ: прѣдводитель Гене Г. Теллийски, помощникъ Теофилъ Бейковъ, [1]) членове: Ангелъ Г. Теллийски, Никола

1) З. Стояновъ „Записки“, том. I, стр. 107.

Клисурски (съртхарманецъ); Пено Урошовъ и Соколъ Качаковъ, отъ Славовица; Вълко Стойновъ и Христо Тотинъ, отъ Мухово; Георги Сираковъ, отъ Калугерово; Атанасъ Петровъ и Г. С. Мутевъ, отъ Карамусалъ; Ат. Добревъ и Томе Василевъ, отъ Лѣсичово. [1])

Щомъ дружината на Бенковски, зараньта на 21 Априлий, отминава Цѣрово, по-нататъкъ пѫтьтъ билъ съвършено задрѫстенъ отъ кола и въорѫжени хора. Цѣлото население отъ Лѣсичево и Калугерово, отъ туй хубаво корито на Тополница, като неимовѣренъ живъ потокъ се струяло къмъ Еледжикъ.

Картината трѣба да е била отъ рѣдка трогателность.

Има велики идеи и тѣхната сила ние познаваме въ душата си. Нѣщо повече: ний я мѣримъ съ силата на собственнитѣ си чувства. Но когато видимъ една обаятелна мисъль да възкреси неподвижнитѣ маси, туй поразява. Поразяватъ ни грамаднитѣ жертви, които не сме нито помисльовали, стрѣскатъ ни подробноститѣ, които до оня часъ не сме искали да знаемъ. Тука е имало немощни старци, съ патерица на рѫка, които напустнали топлитѣ си легла; до колата вървѣли пѣшъ едва що добили жени съ пеленаче на рѫка.

Всички отъ дружината на Бенковски се просълзили прѣдъ вида на великото народно движение. Заплакалъ даже и Бенковски, най-жилавиятъ оракулъ на подвига.

И отъ тукъ по-добрѣ въорѫженитѣ се присъединили къмъ дружината на Бенковски.

1) Трѣба да обясня, че за събитията на Цѣрово има два лагера, православенъ, по-голѣмъ, и протестански, по-малъкъ, които сѫ изложили своитѣ спомени сѫщо въ два протокола — по-голѣмъ и по-малъкъ. Току що даденитѣ имена за прѣдводители сѫ отъ голѣмия (православния!) протоколъ, ето сега списъкътъ и на малкия протоколъ: Г. Г. Теллийски воевода, помощникъ Никола Кочовъ; съвѣтници: Н. Клисурецъ; Ат. Малиновъ, отъ Славовица; Теофилъ Бейковъ, отъ Калугерово; Добри Стояновъ, отъ Лѣсичово; Ат. Динковъ, отъ Карамусалъ; Пенчо Котовъ и Вуко Стойновъ, отъ Мухово. Съвѣтътъ опрѣдѣлилъ стотници: Гене Балабановъ, Атанасъ Куртовъ, Христоско Гумнеровъ, Христоско Павловъ, Ангелъ и Пене Иванови Багови, Никола Кодуковъ, Ангелъ Н. Клисурски, Атанасъ Райчовъ (отъ Съртхарманъ), Ив. Пройкинъ, Кръстю Цѣровски, Гено Керака, Хр. Търлювъ, Стоилъ Жабаровъ, Ив. Карановъ, Найденъ Нейковъ (отъ Мухово), Маринъ Мараджийски и Атанасъ Добревъ. Разбира се, всички тия имена трѣба да земемъ на вѣра. Азъ не се опитвамъ дори да примиря и противорѣчието въ нѣкои точки, защото най-послѣ, малъкъ е интереса отъ това.

Четата се запжтила следъ това къмъ турскитѣ махали, наречени юруцитѣ.

Трѣба да се забѣлѣжи, че тука горскитѣ села повечето не съставляватъ едно цѣло заселище, а сж пръснати по нѣколко гнѣзда или махали, както се наричатъ тукъ, и отдѣлени на раздалечъ едно отъ друго по-между си съ долове и рътлини, често мжчно проходими. Такива махли има около Петричъ, Мухово и Поибрене. Такива сж били и Юруцитѣ.

Турското население, пръснато по полето на работа, се изплашило отъ многочислената конна дружина, сѐ въоржжени хора, и укрило се, както въ Стрѣлча, въ своята джамия. Страхътъ билъ още по-основателенъ, защото нѣкои отъ дружината не могли безъ да си опитатъ пушкитѣ по нѣкои бѣгащи.

Но за обсада не е могло ни дума да става. Защитницитѣ на джамията били успѣли да се въоржжатъ и не се прѣдавали доброволно. Трѣбало дружината да се измае два или три дни, за да ги принуди да сложатъ оржжие, а врѣмето за Бенковски е вече много скжпо. Слѣдъ нѣкои безцѣлни изгърмявания, дружината продължила пжтя си къмъ височинитѣ надъ Елшица, отдѣто побързали съ врѣме да се прибератъ въ Панагюрище.

На позициитѣ на Св. Никола били радостно посрѣщнати съ бунтовни пѣсни и изпроводени за града, дѣто влѣзли по мръкнало и по най-тържественъ начинъ, и дѣто имъ направили царско посрѣщане.

Туй е краятъ на първата обиколка на Бенковски, която — една рекогносцировка на видъ — имаше за цѣль да циментира по-ближнитѣ на Панагюрище възстанали мѣста наедно, да събере повече въоржжени сили подъ единъ водитель и да повдигне духоветѣ между цѣлата бунтовна околность. Разбира се, обиколката постига блѣскаво своето назначение, особено, защото опасностьта е още далечъ.

ГЛАВА ШЕСТА.

Тържествата въ Панагюрище.

I.

Освещаване на знамето. Ролята на Райна княгиня. Шествия изъ града. Начало на хвърковатата чета.

Въ Панагюрище прѣзъ цѣлия день на 21 Априлъ Ив. Соколовъ, комендантъ, ржководилъ копането на шанцове, за да се укрѣпи града. За копачи били употрѣбени както мжже така и жени, старци помагали на работата, а най-усърдно копали ония отъ мжжетѣ, които нѣмали пушки и нѣмало отдѣ да си ги набавятъ.

Още отъ вечерьта на 20 били дадени разпореждания, какъ окончателно да се заварди града, и още сжщата вечерь почти всичко най-важно въ тая посока е било вече свършено дѣло. Освѣнъ Медетъ дере и Св. Никола, завардватъ се още и другитѣ проходи къмъ града. Всѣкждѣ е опрѣдѣленъ по единъ стотникъ. Стоянъ Пжковъ билъ поставенъ къмъ Стрѣлча, надъ „Черѣшката рѣка". Дѣлчо Цоловъ къмъ Попинци, на „Жълтия сипей", и Никола х. Георгиевъ на „Високъ". Заедно съ Илийо петдесетника, на Медетъ, и Павелъ х. Симеоновъ на Св. Никола, тия стражи образуватъ единъ вѣнецъ около столицата на бунтовното царство.

Военния съвѣтъ прѣзъ цѣлия день на 21 Априлъ ималъ достатъчно работа. Отъ близкни и далечни села, притичали се пратеници да питатъ, какво трѣбва да се прави. Освѣнъ това, нѣкои отъ селата хванали да се прѣнасятъ въ града. Военнитѣ съвѣтници, въ сжщность, вмѣсто да гледатъ друга работа, погълнали се съ грижата на градски агенти: разпрѣдѣляли квартали и помѣщения за новопристигналитѣ селяни. Но занимавали се отчасти и съ въоржженитѣ мжже, които устройвали на чети.

Привечерь, когато Бенковски се задалъ на височината надъ Елшица, стражата на св. Никола помислила че сж турци. Специаленъ куриеръ дотърчалъ въ града за да обади,

че турци много идатъ, и че ще нападатъ града. Настанало голѣмо смущение, както лесно може да се разбере за хора непривикнали да воюватъ.

Но на св. Никола скоро се поправили отъ своето заблуждение, а това се с съобщило веднага и въ града. Сега страхътъ се е прѣвърналъ въ раздирателно ликуване. Видътъ на нѣколко стотинъ въоржжени мжже отъ толкова чужди села подигналъ куража на панагюрци. Тѣ почувствували, че не сж сами. Дружината на Бенковски и сама разбирала ролята, която играе въ момента, като първо българско воинство, та наредила се въ добъръ редъ и тъй, съ мжжественъ постжпъ, всички влѣзли въ града, обсипани съ поздравленията на зачуденото и възрадвано множество.

Хората отъ дружината били настанени да нощуватъ въ училището. А самъ Бенковски, по примѣра на турскитѣ паши, трѣбвало да отиде въ правителственния домъ.

Слѣдъ всичко туй намислили да наредятъ едно голѣмо тържество: осветяване на бунтовното знаме. Новото централно правителство на България се нуждаеше да има и свое знаме, а туй знаме трѣбаше непрѣменно и да се освети. Истина е, че съ всичко туй безцѣлно се губи твърдѣ много врѣме, ала и всичкото друго врѣме въобще изглежда че е било изгубено за възстанницитѣ, които прѣкарватъ днитѣ въ пълно изтупление и въ самозабрава.

Трѣба да кажемъ нѣколко думи и за самото знаме, за което и по-рано се спомена.

Когато на 20 Априлъ се обяви възстанието, главното знаме не бѣше още привършено и тогава си послужиха, както знаемъ, съ малкото знаме, нарѣчено Карловско. То било ушито, по поржка на Волова, отъ Мария Ганева, дъщеря на дѣятелния въ Карлово революционеръ и приятель още на Левски, Ганю Маджарчето. Самъ Воловъ го донесълъ въ Панагюрище [1]).

Главата на лева не била още дошита върху голѣмото знаме, оставало нѣщо, и надписътъ не билъ привършенъ. Този надписъ гласи, разбира се, „Свобода или Смърть".

[1]) Г. Димитровъ „Княжество България" томъ II, 421.

Споменахме нѣкждѣ, че тоя девизъ е завѣщанъ отъ Раковски. Всички по-кжсни революционери го зематъ изъ „Горски пжтникъ“ — политическото евангелие на онази епоха.

Малко дни прѣди възстанието платътъ за знаме бива прѣнесенъ отъ Г. Нейчеви въ дома на Захария Койчевъ, а учителката Райна Попъ Георгева Футекова продължила и тукъ да идва всѣкой день, както напрѣдъ у Нейчеви: идвала утринь рано, отивала си вечерь късно, за да не я виждатъ дѣ ходи и какво прави. Нейното отсжтствие отъ училище прикривали въ града съ туй, че ужъ е лежала болна.

На 20 Априлъ, кога запукали пушкитѣ, знамето вече било прѣнесено въ самата кжща на учителката. Но сега вече не за друго, а за да се пришие надписътъ „Свобода или Смърть“. Изпомежду, види се, главата на лева ще да е била закржглена на бърза ржка. Така, че на 21 учителката Райна свършва знамето и го прѣдава въ ржцѣтѣ на Военния Съвѣтъ [1]).

И тъй, членоветѣ на съвѣта веднага закачили знамето на вратата на правителствения домъ. Когато Бенковски се връща вечерьта на сжщия день съ дружината си отъ първата обиколка, разкошното мораво знаме се развѣвало на своето мѣсто. Така именно и самъ войводата получава желание по-скоро да го освети като генерално знаме на възстанието. Той заповѣдалъ, и военниятъ съвѣтъ приелъ освещението да стане колкото се може по-тържественно.

Всѣкой случай, тържествената церемония по освещаването не ще да е била безъ значение за духоветѣ въ онова врѣме. И интересно е въобще да се види, отдѣ е произлѣзла самата идея за тържеството.

Азъ прѣдполагамъ, че дългитѣ странствувания по разни страни ще да сж дали на Бенковски опитность да знае,

---

1) Славната тази учителка, която отпослѣ биде наречена блѣскаво: Райна, българска княгиня, бѣлѣжи сама въ запискитѣ си (стр. 16), че работила знамето отъ срѣдата на Мартъ до 15 Априлъ у Нейчеви; прѣзъ ноіцьта на 15 Априлъ знамето било прѣнесено у Зах. Койчевъ. Тукъ работила главата на лева. На 20 Априли липсалъ още надписа „Свобода или Смърть“. На 21 прѣдала знамето на Военния Съвѣтъ у х. Лукови и при вечеръ то се вече развѣвало надъ широкитѣ правителствени врата. Райна издаде своята „Автобиография“ и на руски и тамъ сжщо е казано, че знамето привършила „второй день свободы“, което е на 21 Априлъ („Автобиографія Панагюрской учительницы Райне Георгиевной, прозваной турками болгарскою королевной“. Изданіе дамскаго отдѣленія славянскаго благотворителнаго комитета, Москва 1877 стр. 21.)

какъ се почита военното знаме по цѣлия свѣтъ, дѣто има правителство и войска. Той ще да е виждалъ паради въ Романия и турско, които безъ знаме не ставатъ. И така, той ще да е искалъ, може би, да посѣе въ сърдцата на всички ратници за свобода почитъ къмъ знамето. А за това му високо правдиво желание едва ли може да го сжди нѣкой.

Въ четвъртъкъ, на 22 сутриньта, черковнитѣ камбани заклепали отъ рано на праздникъ. Всичкиятъ свѣтъ въ града, който отъ избухването на възстанието насамъ билъ сѐ въ празднично настроение и ликувалъ сѐ въ нова и великденска прѣмена, притекълъ се завчасъ сега прѣдъ правителственитѣ порти. Духовенството стояло на свое мѣсто съ първъ пастиръ Попъ Груйо, който вече се налагалъ като архиерей. На централното мѣсто около прѣстолната маса застаналъ Бенковски, заобиколенъ отъ своитѣ секретари и отъ военния съвѣтъ, начело съ хилядника Бобековъ. Тукъ наредъ стоялъ Крайчо Самоходовъ, отъ рано още назначенъ знаменосецъ.

Посрѣдъ благоговѣйна тишина, разбира се, знамето е било осветено.. Службата била тържествена: Попъ Груйо, въ съслужение съ не по-малко отъ десетина свещеници, подвизавалъ се блѣскаво. Славниятъ този и немиренъ духовникъ билъ вече въ своя елементъ.

Бенковски и тукъ не се стърпѣлъ и казалъ пламенно слово. Всичко било но своето мѣсто и дотъкмявало се. Духътъ на мждро пламенната церемония се поддържа отлично въ възторжено патриотически и религиозенъ тонъ.

Послѣ вече, една малка случка дава изеднъжъ пъленъ театраленъ обратъ на цѣлото тържество.

Ето какъ настава това. Райна, художницата на знамето, слѣдъ като оттикала пъстрото общество, смѣло си пробила пжть напрѣдъ. Така и застава бързо тя на редъ съ Бенковски. Екзалтираната учителка била рѣшена да носи знамето, което сама шила.

Ако може да вѣрваме на запискитѣ й, слѣдъ възгласа на Архиерея: „Съ нами Богъ, разумѣйте языци и покоряйтеся, яко съ нами Богъ“, тя се обърнала къмъ Бенковски съ рѣшителни думи: „Войводо, както сама азъ съмъ шила

знамето, сама искамъ и да го понеса; искамъ да бжда войникъ въ редоветѣ на войницитѣ“!

Бенковски, поласканъ, може би, отъ тържествения начинъ, по който била направена тази чудновата молба, която свръхъ това произхождала още и отъ едно младо женско сжщество, — дѣто, споредъ Тургенева, славянскиятъ ангелъ е въобще слабъ — и като билъ и така привикналъ твърдѣ малко да държи смѣтка за чувствата на другитѣ, далъ на минутата своето началническо съгласие, и знамето прѣминало въ ржцѣтѣ на дѣвойката. Множеството, което по цѣлъ свѣтъ е майсторъ да бжде впечатлително, развеселило се изеднъжъ отъ случката. Скоро чули се дори и възгласи отъ разни страни: „Да живѣятъ князъ Бенковски и княгиня Райна“! А туй се́ е значило нѣщо. Разбира се, анадолскиятъ делибашинъ не се пробудилъ или, просто, не поискалъ да отстжпи.

Ако слушаме пъкъ по-старитѣ, които присжтствували тамъ, туй не само прѣвърнало божията служба на театро, но дало още и чисто зевзешка боя на инакъ светия моментъ. Трѣба, наистина, да си помислимъ, че случката ще е послужила за източникъ на разни шеги по адресъ на Бенковски и княгинята, зашото, знаемъ, че кога е дума за мжжъ и жена, въображението на нашитѣ хора отива право къмъ цѣльта и никаква срѣдина не знае.

Трѣбва да прибавимъ, но съ прѣдпазливость, разбира се, че, собствено, и сама Райна Футекова, въ своитѣ записки, признава че е питаяла въ сърдцето си любовь къмъ Бенковски, младъ и прѣдставителенъ мжжъ, както може да си мислимъ. Тя дори намеква, че и той не билъ хладнокръвенъ къмъ нея, и съ особна страсть отивалъ да погледва, когато е тя работила знамето. Но послѣ, отъ прѣдпазливость, хваналъ много по-рѣдко да се показва при нея. А ний ще прибавимъ, че въобще Бенковски, въ частния си животъ, е твърдѣ строгъ къмъ себе си и твърдѣ цѣломждренъ. Не е вече той оня сжщи малоазийски зебешки делия, когото познаваме съ най-невъздържливи подвизи, макаръ и да се проявява още тукъ-тамъ, но неволно. Той имаше и врагове, както знаемъ, тѣ не биха му нищо прѣмълчали, ако имаше за какво

да го заядатъ, но никой и никога не е се осмѣлилъ да го стрѣля имено въ тая посока. И никой отъ доживѣлитѣ не хвърля сѣнка върху апостола, а това сѐ пакъ много може да ни каже. Отъ всички страни погледнато, голѣмиятъ успѣхъ, що Бенковски имаше, като народенъ водитель, трѣба да отдадемъ толкова на природния му умъ, на дарбата му да внуши вѣра и въодушевление, че и да заповѣда, колкото и на желѣзния характеръ, въздържанието и примѣрния патриотизмъ, който проявява почти всѣкждѣ.

Осветяването се свършило, по прѣдложение на Бенковски, още и съ тържествено шествие изъ града. Нѣколко стотинъ души потеглили на коне. И княгинята получила свой Буцефалъ. Това особно ще да е развличало добродушната селска маса, непривикнала да гледа амазонки. Процесията минала прѣзъ срѣдъ града.

Отбили се и покрай конака на събореното вече османско царство. Той сега служилъ за тъмница на нѣколко хванати турци. Тия затворници, които спокойно сега наблюдаватъ отъ прозорцитѣ на затвора си, отъ послѣ разказаха на властитѣ най-добрѣ за нѣкои лица, които познавали. Попъ Груйо, който съ кръстъ въ ржка вървѣлъ на първия редъ, отпослѣ, кога падна въ турски ржцѣ, плати най-скжпо за бунтовното тържество.

На чело на шествието вървѣлъ Бенковски съ знаменосицата. Всички пѣли бунтовни пѣсни. Отъ конака завили въ лѣво за къмъ края на града. Тука спрѣли на една равна мѣстность, която е малко на страна отъ селския пжть за Стрѣлча и се пада тъкмо подъ върха Св. Петка. Туй мѣсто се нарича Койчева ливада.

Било около пладне. Бенковски държалъ пакъ убѣдителна рѣчь, въ която прѣпоржчалъ да се състави една конна чета отъ най-рѣшителни мжже. А тази чета, подъ негово лично воеводство, трѣбало да обикаля всичкитѣ крайнини на разбунтувания окржгъ. На нея прѣдстояло много да върши и да бжде „всѣкждѣ и никждѣ“ заключилъ той.

Още на мѣстото се отдѣлили 50 — 60 момчета, рѣшени да вървятъ съ него па дори на явна смърть. Тъй се туряло начало на славната хвъркovата чета на Бенковски, за която има твърдѣ много да говоримъ.

Шествието потеглило назадъ въ града и послѣ се възкачило до позициитѣ на Св. Никола, по Т.-Пазарджишкото шосе.

По тоя начинъ, за освещаването на знамето употрѣбяватъ почти цѣлиятъ день, защото едвамъ привечерь хората се прибиратъ въ града отъ Св. Никола.

Бенковски далъ заповѣдь, хвърковатата чета да бѫде готова за пѫть. Сѫщата вечерь, около 3 часа по турски, четата дѣйствително потегля по своето назначение.

II.

Библиографически указания. Спорни и противорѣчиви данни. Историческото значение на случката за цѣлото събитие.

За освещаване на знамето, както и за всички други събития този день, заслужва да направимъ нѣкои библиографически бѣлѣжки.

Осветяването на знамето, заедно съ своето историческо шествие е, разбира се, интересно и само по себе си, като единъ епизодъ отъ възстанието. И наистина, то го илустрира, дава ни картини по духа и характера на врѣмето. Най-знаменателното нѣщо, обаче, свързано съ него, е образуванието на хвърковатата чета. Ето защо и трѣба да бѫдемъ особно внимателни и точни, кога повѣствуваме за тоя забѣлѣжителенъ день.

Колкото и да сѫ разнорѣчиви за всичко друго по тая случка живитѣ и книжни източници, тѣ пакъ се съгласяватъ въ едно, че хвърковатата чета води своето начало отъ шествието. И естествено, само поради туй даже шествието добива за насъ и особно историческо значение. Най-разнорѣчиви сѫ мнѣнията за деньтъ, датата, кога, имено, освещаватъ знамето. Черновѣждъ, а по него и Г. Димитровъ, приематъ, че знамето се осветило на 23 априлъ, Гергйовдень; а споредъ туй и първото излизане на Бенковски ще бѫде не на 20, а на 21 вечерьта — като смѣтаме, че вънъ той се мае само единъ день, а дошълъ тукъ, пристѫпя изеднъжъ къмъ церемонията. Г. Димитровъ отива дори тъй

далечъ, като твърди, че Воловъ и Икономовъ заминали за Стрѣлча на 21, което никакъ не се съгласява съ дѣйствителния ходъ на работитѣ[1]). Г. Димитровъ, който всепакъ е твърдѣ старателенъ събирачъ на свѣдѣния, тукъ не е разполагалъ съ нужднитѣ източници и повтаря дума по дума писаното отъ Черновѣждъ. Това всѣкой може да види, като сравни цѣлата цитирана страница 36 у Черновѣждъ съ страници 422 и 423 у Г. Димитровъ. Отъ живитѣ поборници, Найденъ Дриновъ въ запискитѣ си споменува, че знамето се осветило на 23 априлий и Бенковски тръгналъ на 21, а върналъ се на 22. Ив. Соколовъ, който почина неотдавна, твърдѣше прѣдъ насъ сѫщото; въ своитѣ записки той не отстѫпя отъ това. Поборници като Павелъ Х. Симеоновъ и Дѣлчо Цоловъ повтарятъ сѫщото. У всички грѣшката е една: тя лежи въ неточностьта на паметьта. З. Стояновъ, много по паметливъ и прозорливъ, не е забъркалъ реда на събитията, въ които и самъ участвува. Той ни е разказалъ най-поетично излизането на Бенковски на 20 вечерьта; тѣ се връщатъ на 21, а на 22 сутриньта е освещаване на знамето[2]). Тома Георгиевъ, тоже съучастникъ, приема сѫщия редъ. Той е писалъ своитѣ записки въ 1882, тъкмо когато сѫ писани и запискитѣ на З. Стояновъ. Тѣ сѫ имали сѫбитията още съвсѣмъ прѣсни въ паметьта си. Черновѣждъ като се е водилъ по живитѣ поборници, нѣкои отъ които едва-що споменахъ, не се повѣрилъ на З. Стояновъ, който, между прочемъ казано, малко е извѣстенъ въ Панагюрище. А запискитѣ на Т. Георгиевъ излѣзоха твърдѣ кѫсно на бѣлъ свѣтъ—едвамъ прѣзъ 1901. Азъ приехъ този редъ на З. Стояновъ и Т. Георгиевъ по слѣдующитѣ съображения. Съ излизането на Бенковски на 20 сѫ свързани случки въ Мечка, Поибрене и другадѣ, които не могатъ да се турятъ на 21 вечерьта и нито могатъ да бѫдатъ забравени. Ние ги разказахме както си сѫ и както хармониратъ съ запискитѣ и споменитѣ на поборници отъ тия мѣста, които имаме. Поборницитѣ отъ Панагюрище не можеха да знаятъ това.

---

[1]) Сравни: Черновѣждъ „Кратка история на Панагюр. възст." стр. 35 и Г. Димитровъ „Княжество България" стр. 422.

[2]) „Записки", т. II, стр. 57.

А да търсишъ въ паметьта си деньтъ на една случка послѣ 20—30 години не е лесна работа, и може лесно всѣкой да се обърка. Мечени и поибренци сѫ безъ друго, по-сигурни източници за въ случая, защото идването на Бенковски при тѣхъ е събитие свързано още съ обявяване на възстание и съ убийства. Осветяването на знамето ние приемаме да е станало на 22, още и заради това, че както се развиватъ сѫбитията, което читательтъ ще чете въ историята по-нататъкъ, на Георгйовдень сутриньта Бенковски е въ Петричъ и тукъ става първото сражение. Така говорятъ споменитѣ на всички живи петричани. З. Стояновъ грѣши като е отбѣлѣзалъ, че избора на хвърковатата чета станало край Стрѣлешкия пѫть въ една ливада.[1]) Г. Ст. Заимовъ, който прѣди насъ е обиколилъ и провѣрилъ мѣстата на всички по-главни произшествия, направилъ е снимка на въпросната ливада; по тази снимка, що носихъ, азъ самъ потърсихъ мѣстото. То прилича да е мѣстностьта, наречена Мочинъ Шаваръ (папуръ) на политѣ на Балабановата кория, до единъ валокъ, който слиза въ Свинарската рѣка. Малко по-горѣ, къмъ сѣверъ, е Буево Ниве (по гребена), тамъ сѫ станали посѣтнешни събития, които ще опишемъ. А ливадата, дѣто се отлъчила хвърковатата чета, е прѣдъ Балабанова кория и се нарича Койчева ливада, както и означихъ на свое мѣсто. Тъй че, струва ми се, оная снимка на г. Заимова едва ли ще отговаря на прѣдмета си.

ГЛАВА СЕДМА.

По брѣговетѣ на Марица.

I.

Обстоятелствата въ Т.-Пазарджикъ прѣзъ 20, 21 и 22 априлъ. Причинитѣ за дѣто комитетскитѣ хора не успѣватъ да възстанатъ.

Да излѣземъ сега вънъ отъ Панагюрище. Нека минемъ къмъ брѣговетѣ на Марица.

Въ Т.-Пазарджикъ работитѣ се развиватъ по своеобразенъ редъ. Работницитѣ тукъ знаятъ, че сѫ слаби да завладѣятъ сами града Така че, въ деньтъ на възстанието

[1]) „Записки“ т. II стр. 63.

въоржженитѣ хора трѣбало да съставятъ чета и тази чета да се присъедини къмъ най-ближния пунктъ.

Ненадѣйното избухване на възстанието, обаче, заварва пазарджичени още въ разгара на приготовлеиията, които, впрочемъ, сж пакъ слаби, а че и отъ напрѣдъ не бѣха тукъ особено надеждни. Специалниятъ куриеръ отъ Панагюрище стигналъ въ града съ кървавото писмо на разсъмване срѣщу 21.

Твърди се, че самъ Петлешковъ е билъ тоя куриеръ. Отонъ Ивановъ въ своитѣ записки потвърждава сжщото, а то е най-вѣроятно. Сжщо и Авторитѣ на „Историята на Брациговското възстание", изслѣдванията на които сж твърдѣ грижливи, съобщаватъ съ положителность, че Петлешковъ на 21 рано въ зори „на конь и непрѣоблеченъ" миналъ прѣзъ Пазарджикъ, „дѣто оставилъ прокламация" [1]).

Между това, ето какво е ставало сжщата нощь въ Пазарджикъ.

Съзаклетницитѣ до късно били на засѣдание у Петко Тодоровъ Маламовъ. Слѣдствие на прѣдателството на Ненка, тѣ прѣкарвали трѣвожни минути.

Случило се, че на гарата тъкмо въ това врѣме пристигнали комитетски пушки. Чрѣзъ Дрѣнски въ Пловдивъ тѣ били доставени отъ Одринъ, съ прѣназначение за града и околни нѣкои села. Пушкитѣ дошли по адреса на П. Пеневъ. Съ сжщия тренъ, на 20 априлъ, пжтувалъ и мютесарифътъ отъ Пловдивъ, Азизъ паша. Неговото идване било въ свързка съ прѣдателството. Мютесарифътъ ималъ намѣрение да надзърне, ако се може, до Панагюрище.

Пушкитѣ били на двѣ пратки, сега пристигнала само първата. Н. Стоименовъ билъ задълженъ да ги освободи отъ гарата. Тамъ, обаче, имало силна навалица, защото заедно съ пашата имало и жандармерийска и малка военна свита, и Стоименовъ се уплашилъ. На гарата имало българинъ чиновникъ, Ив. Костовъ, пиротчанецъ, който всѣкакъ помагалъ, когато дотрѣба, пъкъ и сега, съ негово съдѣйствие, работата не излѣзла на лице. Тука се случилъ въ

---

[1]) Иеремиевъ и Петлешковъ, „История на Брациговското възстание" стр. 72.

момента и Н. Петковъ, единъ отъ братята Петкови, родомъ отъ Бѣлйово, за които и другадѣ споменувахме. Н. Петковъ, макаръ и да не билъ прѣко посветенъ въ работитѣ, но споредъ брата си Ивана, не билъ и досущъ чуждъ, запрѣтналъ се да помогне. Сега му се удавалъ случай да покаже и ревность. Той ималъ да изтегля стока, и като се догадилъ, какво трѣбва да съдържа и тежкиятъ сандѫкъ, около който се бавичкалъ Стоименовъ, по едно кимване на Ив. Костовъ, натоварилъ го между своята стока. Пушкитѣ изтоварили въ единъ притаенъ дворъ, срѣщу кѫщата на Петко Маламовъ. Сѫщата вечерь съзаклѣтницитѣ заседавали, както казахме, въ дома на послѣдния. Сандъкътъ отворили и половината отъ тѣзи пушки, на брой 120, на слѣдующата нощь били прѣнесени у Н. Стоименовъ; тѣхъ е трѣбвало той да изпрати въ Цѣрово. Цѣровци, за жалость, не могли да се сдобиятъ съ тѣзи пушки. Споредъ настаналия общъ уплахъ, за който ще споменуваме още, никой не искалъ вече да се покаже вънъ.

По-късно, когато Еленджикъ се разби и Цѣровци паднаха въ плѣнъ въ турски рѫцѣ, нѣкои отъ тѣхъ изказали своята поржчка. Тогава правителството хвана въпроснитѣ пушки у Стоименовъ.

Втората пратка стигнала два дни по-късно — на 22 Априлъ. Ив. Костовъ, сѫщия пакъ чиновникъ отъ гарата, извѣстилъ на комитетскитѣ хора за пристигналата стока, ала никой не се рѣшавалъ да ги прибере, пъкъ и нѣмало кѫдѣ да се прѣнесатъ: правителството прѣтърсвало навредъ. Тѣзи пушки лежали петнадесеть дни на гарата, додѣто най-послѣ правителството ги сѫщо откри и задигна.

Но ето какъ се развили по-нататъкъ работитѣ.

И. Христовичъ, единъ отъ градскитѣ нотабили, съобщилъ на Я. Матакиевъ, чрѣзъ бащата на своя слуга, че Азисъ Паша, мютесарифътъ отъ Пловдивъ, ще тръгне на други день, 21, за Панагюрище. Съобщението се е правило съ цѣль, комитетскитѣ хора отъ Пазарджикъ още съ врѣме да упрѣдопрѣдятъ панагюрци, а тия да зематъ всички мѣрки за да укриятъ, което трѣба.

Всичко туй става, разбира се, прѣди още пазарджишкитѣ патриоти да знаятъ за възстанието.

Прочее, така именно съзаклѣтницитѣ се събрали вечерьта на съвѣтъ у Петко Тодоровъ. Тамъ рѣшили да изпратятъ съ писмо въ Панагюрище П. х. Пенчовъ, който навѣрно, щѣлъ е да тръгне слѣдующия день. Разотишли си късно прѣзъ нощьта. На съмване човѣкъ потропва у Я. Матакиевъ, прѣдседателя на комитета. Това било кървавото писмо. Значи, съобщението на Христовичъ дошло късно, или идѣло съвършено на врѣме: нѣмало вече нужда да прѣдупрѣждаватъ никого.

Мютесарифътъ, дѣйствително, на 21, придруженъ отъ Николаки Христовичъ и Велчо Чорбаджи, и съ едно отдѣление конница, подошълъ до Калагларе, което е на срѣдата на пжтя между Панагюрище и Пазарджикъ. Но принуденъ е билъ да се върне назадъ. Движението бѣше вече обхванало и тѣзи крайнини. Прѣдпазливиятъ чиновникъ не могълъ да не разбере опасностьта, която го чака, ако продължи пжтя си.

Неговото отиване до Колагларе и връщането му назадъ отбѣлѣзва, по официални данни и Берингъ въ своя рапортъ. Само че, споредъ послѣдния, Азисъ Паша отишълъ въ Пазарджикъ още на 19 Априлъ (1 Май), което не отговаря на нашитѣ свѣдения, и стоялъ тамъ единъ или два дни за да се информира. Отиването му, разбира се, е било въ свръзка съ доноса на Ненка. ([1])

До пладне, 21, въ Т Пазарджикъ и въ официалнитѣ мѣста се знаяло вече за избухналото възстание. Ахмедъ ага се върналъ, Даутъ онбаши сжщо се прибралъ отъ Панагюрище. Около пладне дотърчали циганитѣ, които се разбѣгватъ отъ Калугерово. Тамъ, съ избухване на възстанието — още вечерьта на 20 Априлъ — посѣгнали на тѣхъ. Отецъ Кирилъ, който изслуша първитѣ пушки въ Панагюрище, замъркналъ въ селото си, както и другадѣ отбѣлѣзахме, и запалилъ огъня. Тѣзи цигани дигнали най-голѣмото смущение въ града. Къмъ тѣхъ, малко по-късно, присъединяватъ се и бѣгащитѣ юручени. И еднитѣ, и другитѣ били очевидци на четата на Бенковски и на ве-

1) „Correspondence respecting the Affaires of Turkey," 1876, I, 154. (Англ. синя книга.)

ликото движение въ Цѣрово, Лѣсичево и Калугерово, и разказвали, че всичко е тамъ пълно съ комити. Трѣвогата отъ Пазарджикъ, поради особното стечение на обстоятелствата, лесно се прѣнесла и въ нѣдрата на Родопитѣ. На 21 и 22, най-късно до 23, всички български села въ Родопитѣ знаяли, че къмъ Панагюрище има голѣмо възстание, което силно сплашило беговетѣ. Особното стечение на обстоятелствата е това, че ония дни, 21 и 22 априлий тъкмо сж и навечерие на Георгйовъ день, когато, и българи, и турци колятъ курбани. Прочее градътъ билъ пъленъ съ селяни, слѣзли отъ планината съ овнитѣ си за пазаръ. А като е тъй, при настаналата суматоха всѣкой побързалъ да се прибере въ село и съ себе си отнисалъ и трѣвожното извѣстие.

Настаналъ уплахъ по цѣлия край, и за турци, и за българи. Първитѣ скоро послѣ трѣбвало да се ободрятъ съ пристигането на войски. Но положението на българитѣ е било твърдѣ критическо. Тѣ се изпокрили въ Пазарджикъ, ужасени отъ страхъ, че ще настане общо клане, като се почне отъ града. Мнозина се притаили въ двора на Петко Тодоровъ, дѣто стѣнитѣ били високи.

Лазаръ Илиевъ отъ Аликочово, когото поддържали тука по комитетски работи, билъ натоваренъ да развали желѣзната линия, като дигне моста срѣщу Саладиново съ барутъ. Лазаръ Илиевъ, доколкото може да се вѣрва на собствения му разказъ, достигналъ до мѣстото. Кантонерътъ тамъ билъ българинъ отъ Хаджиево, но линията, споредъ думитѣ на сжщия Лазаръ Илиевъ, била завардена отъ военна стража, та не могло нищо да се направи. Както и да е, но той никаква работа не можилъ да свърши.

Така че, за никакво движение по-нататъкъ не могло да става дума въ Пазарджикъ и въ най-близкитѣ негови околности.

II.

Пристигането на Петлешковъ въ Брацигово. Началото на възстанието въ цѣлия край. Прииждане на околнитѣ села.

Да вървимъ по-нататъкъ.

Брацигoвскиятъ прѣдставитель, В. Петлешковъ, който тръгна още съ врѣме отъ Панагюрище, натоваренъ съ кървавитѣ писма за Пещера, Батакъ и Брацигово, прѣзъ нощьта или призори миналъ прѣдпазливо прѣзъ Пазарджикъ, дѣто ще е оставилъ, казахме, прокламация, и стигналъ въ Брацигово въ срѣда около обѣдъ, на 21 Априлъ, безъ да се отбива нѣкждѣ. [1]) Въ Брацигово билъ въ сжщото врѣме Георги Ангелиевъ отъ Радилово, комуто Петлешковъ прѣдалъ или показалъ единъ екземпляръ отъ кървавото писмо. Г. Ангелиевъ, споредъ както самъ разказва, нарочно се маялъ въ Брацигово, защото, като се разчуло за прѣдателството на Ненка, считалъ за опасно да стои повече въ село, дѣто могли всѣкой часъ да го заловятъ. На неговитѣ спомени, впрочемъ, не особно може да се вѣрва, защото сж забъркани. Той се върналъ въ Радилово, което още сжщия день се раздвижило. Всички захванали да се прибиратъ за прѣселение. Въ четвъртъкъ убили единъ проходящъ турчинъ, съ което осветили и възстанието. Споредъ „Историята на Брацигoвското възстание,“ Петлешковъ още на идване срѣщналъ по пжтя Тончо Поповъ отъ Радилово, комуто обадилъ за възстанието. [2])

Въ Брацигово работитѣ стояли, повидимому, доста твърдо, благодарение на голѣмото единодушие между хората. Брацигово е малка паланка, разположена на склона на Родопитѣ. Брояло 525 кжщи съ 3054 жители. [3]) Тукъ населението е чисто българско.

---

1) Г. г. Н. Петлешковъ и Іеремиевъ въ „История на Брацигoвското възстание“, стр. 72, казватъ, че стигналъ 3-4 часа слѣдъ обѣдъ, което мжчно може да се приеме. Отъ Пазарджикъ до Брацигово съ конь не е повече отъ 4 часа. На пжть Петлешковъ се отбилъ само въ Аликочово, дѣто нѣмало защо да се мае. Всички други автори сж още по-неточни по въпроса. Споредъ З. Стояновъ, Петлешковъ стигналъ прѣзъ нощьта 21 (т. III, стр. 296); по А. Мишевъ — вечерьта на 20/IV, което е съвършено невъзможно (стр. 231). Г. Димитровъ — сутриньта на 21 (II 455 — „Кн. Българ.“)

2) Іеремиевъ и Петлешковъ стр. 72.

3) Ibid, 16

Военачалството е било разпрѣдѣлено въ Брацигово по слѣдующия редъ. Стотници били А. Ничевъ, Н. Бояновъ и В. Петлешковъ, които наричатъ още и хилядници, [1]) но което едва ли е за вѣрване. А за стотници споменуватъ се още: Ст. Кйорколевъ, Стоянъ Гйошевъ, Хр. Юруковъ, Д. П. Янковъ, Атанасъ Ликомановъ, Г. Костовъ и др. Имало и съотвѣтствено число десетници, [2]) но разбира се, всичкия този редъ, по-късно, въ самия огънь, разбърква се и не се прилага въ точность.

Въорѫжението вървѣло дѣятелно, ала безъ да напрѣдне повече отъ онова въ Панагюрище и Т.-Пазарджикъ. Пушки и револвери купували въ Пловдивъ. Внесли за пушки една незначителна сума и въ Панагюрище, която трѣба да е отнесълъ Иванъ Джуджевъ. Имало частни подаръци. Петлешковъ подарилъ 80 оки барутъ и 400 оки олово; Н. Юруковъ купилъ 50 оки английски барутъ. [3]) Всички тия данни може и да сѫ прѣувеличени въ цифритѣ, но въ основата си тѣ ще бѫдатъ вѣрни. Всичко въ Брацигово имало 453 стари пушки, отъ които нѣколко шишената, 803 пищови и нѣколко револвера съ около 400 оки барутъ и 2500 оки куршуми. Приготвили си и ножове. Хладното орѫжие правилъ ножарътъ Никола. [4]) Съ тоя ножаръ станала една случка, която врѣменно турила въ цѣла изпитня приготовленията на брациговци. Властитѣ въ Пещера [5]), а споредъ запискитѣ на Отонъ Ивановъ, властьта въ Пазарджикъ — което по-отговаря на по-нататъшния развой на случката — подушила, че Никола работи ножове съ комитаджийско назначение. Пратени били двама стражари да обискуватъ дюгеня на тоя ножаръ, а самия него да откаратъ въ града. Порѫката била почти извършена. Но докато се маилъ още въ селото, брациговци изпратили Ив. Бояновъ, да обади на Т.-Пазарджишкия комитетъ. Никола билъ, разбира се, комитетски човѣкъ и, туренъ подъ мѫки, можалъ е да изкаже. Комитета въ Пазарджикъ се стрѣсналъ. Повикали на-

1) Ibid., 60.
2) Ibid.,
3) Jbid, 65.
4) А. Мишевъ, 17.
5) Іеремиевъ и Петлешковъ „История на Брац. възстание", стр. 67.

чалника на тайната полиция, Отонъ Ивановъ, и възложили му да заварди пжтя за Пазарджикъ, за да измжкне хванатия изъ ноктитѣ на онбашията. Споредъ твърдението на самия Отонъ Ивановъ, той, заедно съ хайдутъ Тодоръ отъ Радилово, завардили единъ мостъ, ала брацигoвци излѣзли понъргави и сами уредили своя въпросъ и стражаритѣ се върнали въ Пещера или Пазарджикъ безъ затворникъ. Ето какъ било станало това. Нѣколко съзаклѣтници, между които Атанасъ Дуковъ и Христо Велчовъ причакали стражаритѣ наблизо отъ село и отнели имъ затворника. Стражаритѣ, като останали съ праздни ржцѣ, защото злочиницитѣ станали невидими, заканили се, че цѣлото село ще пати отъ тая дързость. Но стареитѣ се намѣсили тогава и уредили въпроса съ подкупъ, като гарантирали, че ако дотрѣба, тѣ сами ще докаратъ Никола въ града, което и станало, но стареитѣ и отъ тамъ сполучили да измъкнатъ ножара. Този епизодъ, колкото и невѣроятенъ да изглежда той, се потвърдява отъ всички живи поборници. За него разказва и А. Мишевъ въ книжката си. [1]) Невѣроятна се види мекушавостьта на заптиитѣ. Турскитѣ чиновници, колкото и да сж имали слабость къмъ паритѣ, идвало ли е до оржжие, мжчно отстжпяха. По-вѣроятно би било, ако не се примѣсваше, че насила отнели хванатия; само съ пари и като гарантиратъ стареитѣ, могли сж всичко най-лесно да уредатъ. Турскиятъ чиновникъ счита за своя гордостъ или за свое право, да уреди юридическитѣ въпроси; но дойде ли редъ до насилие, неговото господарско самолюбие не търпи обиди, и той трѣба да си отмъсти.

Веднага съ пристигането си отъ Панагюрище, Петлешковъ, на 21, пратилъ кървавото писмо за Пещера по Ат. Дуковъ. На сжщия било повѣрено писмото и за Батакъ. Възможно е, че отъ Брацигово се извѣстява и въ Перущица за възстание. [2]) Іеремиевъ и Петлешковъ отбѣлязватъ мнѣнието на Ив. х. Тилевъ и Дим. К. Гичевъ отъ Перущица, които мислятъ, че получили кърваво писмо изъ Бра-

---

1) „Боятъ около Брацигово“, стр. 17—18; сравни сжщо: „Записки“, З. Стояновъ, т. III стр. 296; Іеремиевъ и Петлешковъ „История на Брацигов. възстание“ стр. 68.

2) Іеремиевъ и Петлешковъ „История на Брацигов. възстание“, стр. 74.

цигово. Ние сме се срѣщали съ тѣхъ. Тѣхнитѣ спомени не сж твърдѣ надеждни. Споредъ запискитѣ на Отонъ Ивановъ, кървавото писмо за Перущица е пратено прѣзъ Пловдивъ.

Както бѣха приготвени духоветѣ въ Брацигово, не прѣдставлява мжчнотии, да се провъзгласи тамъ възстание. Хората се въоржжили. Нѣколко турци, пжтници, които се ширили изъ селото, били обезоржжени и пропждени. Други трима, които се задали отъ вънъ, съ намѣрение да влѣзатъ въ града, били върнати съ гърмежи на пушки. Сжщата вечерь били завардени по-главнитѣ входове за селото съ силни стражи. Послѣднитѣ се наредили наоколовръстъ по слѣднитѣ мѣста: Кънчевия гюлъ, надъ Банщица, срѣщу гробето; Дуковата нива, подъ Св. Петъръ (Кошарица); Врайникъ; Кънчови ниви — гюлища къмъ изтокъ; Умишко (хума) дере; Дигнато кале; Габеръ — вѣнецътъ отъ височи на Сѣверо-изтокъ; Нерезе — лѣвия край на Габеръ; Кръстецъ — далечна стража къмъ Сѣверъ; Св. Атанасъ — подъ Нерезе; Ропенитѣ — задъ Св. Атанасъ; Широкъ пжть — шосето за Т.-Пазарджикъ; Сарачовецъ — срѣщу гробето; Малка и Голѣма пждарници — могили изъ лозята, които сж простнати въ нанадолището между Пещерския и Т.-Пазарджишкия пжть и които били тоже завардени.

Сжщеврѣменно било пратено извѣстие на околнитѣ села да се приберать въ Брацигово. На 22 Аликочово било вече тукъ. Малки схватки между турци и българи, при случайна срѣща по курскитѣ пжтища, били на дневенъ редъ. До 25 Априлъ тукъ се прибрали още селата: Козарско, Жребичко, Бѣга и Ясжкория. [1]) Отъ Ново Село дошли само нѣкои. [2])

Отъ всички, които се очаквали да пристигнатъ тукъ, не дошли хората само отъ Паничере (Чанакчиево) и Пещера. Паничере, населено почти по наполовина [3]) отъ турци и българи, не могло да мръдне, защото турцитѣ, по-добрѣ въоржжени отъ своитѣ християнски съселени, завардили из-

[1]) З. Стояновъ „Записки" стр. 297 т. III.

[2]) Іеремиевъ и Петлешковъ „История на Брацигов. възстание" стр. 78.

[3]) 50 кжщи турски и 45 български. Ст. Захариевъ „Описание на Т. Пазарджишката каза", стр. 30.

ходитѣ и не оставили никой съзаклѣтникъ да се измъкне вънъ отъ село.

III.

Положението въ Пещера. Сждбата на кървавото писмо. Какъ турцитѣ залавятъ кървавото писмо, прѣдназначено за Батакъ. Послѣдствия.

Не по-благоприятно отъ Паничере се развили събитията въ Пещера, дѣто сжщо имаше турци, както ги има още и днесъ. Но за тоя градецъ заслужава да се каже нѣщо повече.

Въ 1876 г. Пещера се брoеше село, но всѣкой случай, прѣдставлява единъ срѣдоточенъ пунктъ. Като стратегическо мѣсто, турцитѣ го заселили още съ врѣме, както изобщо правѣха тѣ съ всѣка педя земя, която има какво и да е военно значение. Пещера, разположена въ коритото на баташката (Стара) рѣка, владѣе пжтя отъ полскитѣ села за Чепинското корито. Процѣпътъ на Еллидере заработи въ по-ново врѣме, а напрѣдъ най-късиятъ и почти единственъ пжть за Чепино и Разлога е било прѣзъ Пещера и Батакъ. Селото брояло повече отъ 800 кжщи, отъ тѣхъ около 500 български и 50 цинцарски, а останалитѣ мохамедани. Много отъ българскитѣ сѣмейства се ближили съ цинцаритѣ, а тѣзи били въ търговски връзки съ Пловдивъ, та се гърчеели. Тука е имало мюдюринъ съ нѣколко стражари. Колкото и да сж били турцитѣ по-малко отъ българитѣ, особно като земемъ прѣдвидъ, че най-близки и значителни села като Батакъ, Брацигово и Радилово сж чисто български и даватъ силно надмощие на българския елементъ въ този край, все пакъ въ рѣшителния моментъ турцитѣ се указали надмощни надъ болшинството. Между причинитѣ може смѣло да се тури безпланното дѣйствие, липсата на прѣдприемчивость и рѣшителность у възстанницитѣ; обаче, истина е, че на страната на турцитѣ е била и властьта: нѣколко въоржжени стражари и привичката да имъ се подчиняватъ е всесиленъ факторъ за едно мирно и невъоржжено население.

На Пещера е недостигалъ единъ Каблешковъ, за да я издигне на идейна висота, както на цѣлата бунтовна орга-

низация липсваше единъ воененъ гений, за да я направи борецъ. Ако не бѣше тоя недостатъкъ, не щѣхме да имаме позиции между два неприятелски лагера, нѣмаше да имаме единъ Батакъ. Батачени не щѣха да легнатъ на кладата като овци или кози, както казва Берингъ, не щѣха да се подложатъ подъ брадва, ако не бѣха се случили между два огъня, — ако задъ гърба имъ не бѣше Пещера.

Но да дойдемъ до една интересна история, която се разиграва въ Пещера още въ самото начало на дѣлото. Рѣчьта е за кървавото писмо.

Когато А. Дуковъ пристигналъ въ Пещера съ кървавото писмо, пратено отъ Петлешкова изъ Брацигово, Ст. Поповъ, до когото идѣлъ той, като до централно лице тукъ, билъ у дома си. Куриерътъ попиталъ за него въ дюгеня на А. Барака, а тоя го довелъ у Попови.

Сега, на Ст. Поповъ прѣдстояло да извърши двѣ нѣща: да отправи въ Батакъ едното писмо, а другото да разгласи въ Пещера и да дигне възстание. „Той билъ много благоразуменъ и слабъ, та за писмото за Батакъ се посъвѣтвалъ съ баща си. Стариятъ попъ казалъ: Ти си, синко, младъ, да не станешъ зиянъ; нека всичко да се струпа на моята глава“ и приелъ грижата на себе си да отправи писмото. Ст. Поповъ се съгласилъ. Все е леко, щомъ една опасность може да стоваришъ върху гърба на другиго. Попътъ отъ своя страна направилъ сѫщото: той гледалъ сѫщо и колкото се може да омие и той рѫцѣ. Така, стариятъ човѣкъ далъ писмото на Атанасъ Вълчановъ да го занесе въ Батакъ—безъ да му обади, разбира се, какво е съдържало то. Попътъ намѣрилъ тоя начинъ за най-сигуренъ, за да си омие и самъ рѫцѣтѣ. [1])

Както и да е, този Атанасъ Вълчановъ поносилъ писмото у себе си и не знаялъ какво да го прави. Тогава прѣдложилъ на брата си Георги той да го занесе. Послѣдния

---

1) Атанасъ казва, че отишълъ до края, но имало турци, които завардили селото, и върналъ се. Това обстоятелство не може да се провѣри, защото липсватъ свидѣтели. Атанасъ е самъ живъ, но говори малко и прави гузенъ видъ; такива сѫ всички живи поборници, които сѫ извършили нѣщо безславно, и които сами не сѫ достатъчно извратени по натура, за да лъжатъ, а пъкъ особно ако и самата работа е доста ясна, както тукъ, дѣто и лъжата малко ще помогне.

отказалъ. Атанасъ билъ неграмотенъ, та, види се, и Дѣдо попъ тъкмо за това го избралъ за писмоносецъ, за да върви „яко овца на заколение,“ безъ да подозира опасната си мисия. Но той билъ любознателенъ, та, докато се щуралъ съ писмото, какво да го прави, далъ да му го разчете стария Кюсеивановъ; възможно да е давалъ и други лица да го четатъ. Като се убѣдилъ за опасния характеръ на писмото, и той отъ своя страна, като Поповцитѣ, потърсилъ да омие ржцѣ отъ него и далъ писмото на слугата на своя братъ—на Митю Тумбевъ, младо момче. Този още по-малко знаялъ какво писмо носи, но, всѣкой случай, не далъ да го разчитатъ, ами мушналъ го въ пояса си така, че, както разказватъ, единиятъ край на писмото се бѣлѣялъ отвънъ. Накрай селото, обаче, спрѣли го турци и прѣтърсили го всѣкждѣ. Писмото било уловено. Батаченчето пратили въ Пловдивъ, като сжщия часъ хванали и неговия господарь, когото слугата издалъ. Собствено и двамата братия, Танасъ и Георги били затворени, но Танаса, за чудо, пустнали. Георги казва, че поелъ всичко отгорѣ си, защото Танасъ билъ страхливъ. Обаче, най е за вѣрване, че Танасъ веднага издалъ всичко, което знаялъ, а турцитѣ сж милозливи къмъ подобни услуги. Осьѣнъ това, Танасъ е много простъ и не толкова заможенъ; а Георги задържали, като посветенъ на тайната, защото Танасъ и него издалъ, а че и като по-опасенъ; най-послѣ, той имъ трѣбалъ за откупъ, защото билъ богатъ.

Сжществува едно прѣдположение, че баташкото възвание се хванало по прѣдателство. Обвиняватъ Ат. Гаджовъ, чорбаджия и турско ухо, че прѣдварително още обадилъ на турцитѣ за писмото, което има да се праща въ Батакъ. Турцитѣ завардили пжтя и спирали да прѣтрашуватъ всѣкиго. Георги Вълчановъ твърди, че, слѣдъ като излѣзълъ отъ затвора, Мемишъ ага и неговиятъ синъ му обадили истината. Тѣ знаяли, че писмото ще иде на Батакъ и пр. Обаче, това едва ли е допустимо за Ат. Гаджовъ. Ат. Вълчановъ билъ годенъ за дъщерята на тоя чорбаджия, и като такъвъ, показвалъ е писмото на дѣдо си, макаръ и да отказва. Ала дѣдата нѣмаше да прѣдаде своя бждащъ зетъ;

можеше само да го посъвѣтва да не носи писмото. А турцитѣ и и безъ прѣдупрѣждение за писмо били вече на щрекъ и могли сж да спратъ и прѣтарашуватъ когото си щатъ. Тумбевъ, при това, и силно прѣпускалъ на конь, гаче ли ималъ да гони нѣкого, та обърналъ внимание. Обаче, изключено пакъ не е, Гаджевъ да е прѣдупрѣдилъ турцитѣ само въ обща смисъль, слѣдъ като Атанасъ го увѣрилъ, че самъ нѣма да носи писмото. Но даже тоя Гаджовъ и да е прѣдалъ, неговата постжпка не е тъй черна, защото той не билъ посветенъ, а поради това не е могълъ да оцѣни послѣдствията отъ постжпката си. Всичко пада, разбира се, върху слабодушието на Поповцитѣ.

Безхарактерностьта на Попови е двойно за осжждане, защото тѣ като сж имали малодушието да се боятъ за своята кожа, не направили нищо за да запазятъ една тайна, за която бѣха дали клѣтва глави да сложатъ. Нѣщо повече: тѣ побързали да изложатъ съвсѣмъ невинни и незнающи хора.

И съ кървавото писмо за самата Пещера Ст. Поповъ не особно бързалъ. Той го получилъ, навѣрно, скоро слѣдъ обѣдъ, а едва когато дългиятъ пролѣтенъ день отивалъ къмъ своя край, повикалъ въ черковната стая Георги Бараковъ, Г. Кюсеивановъ, Хр. Попче, Цикаловъ, П. Рѣковъ, Ат. Пасаровъ, Костадинъ Поповъ и Сотиръ Андоновъ на съвѣщание. Явилъ се споръ. Едни били на мнѣние, да не мърдатъ, защото турцитѣ сж по-силни. На това мнѣние били по-заможнитѣ, като К. Кюсеивановъ, Хр. Попче, Атанасъ Пасаровъ и П. Рѣковъ, които повече се бояли и за себе си. Но болшинството изявило желание да възстанатъ. Никакво окончателно рѣшение, обаче, не се зело; липсалъ всѣкой куражъ. Остановили се на това: да сж готови и да чакатъ заповѣди, на кждѣ да вървятъ.

Но трѣба донѣкждѣ и да имъ отдадемъ право за тъзи нерѣшителность.

Внезапното избухване на възстанието завари хората въ мъгла. Никой не знае плана на дѣйствията. Отдѣлнитѣ началници, отдѣлнитѣ гнѣзда и революционни единици оставатъ прикованы по мѣстата си, до втора заповѣдь. А от-

кжде щеше да последва тая втора заповедь? Наистина, Петлешковъ имъ поржчалъ да се приберать въ Брацигово, но после? Че и защо пъкъ да идатъ тамъ?

Когато съзаклетниците се разотивали предпазливо, единъ по единъ изъ черкова,—туй било вече по тъмно,—стражарите вече тичали по улиците за да търсятъ Попа: пръвъ, когото заловените—както казахме—предали.

А турците сжщиятъ день, 21 Априлъ, още по пладне се били известили за станалото въ Панагюрище; техни хора, пристигнали отъ Пазарджикъ, първи съобщили за тревогата въ града. И тукъ, както въ Пазарджикъ, турците сж очаквали незабавно нападения отъ страна на възсталите. Това се диктуваше отъ всички военни и стратегически съображения. Но възстанниците като не знаяха или не можеха да се възползуватъ отъ момента, сами турците зели енергични мерки за своята безопасность. Те били на щрекъ, завардили изходите, а щомъ се открива писмото и щомъ пипватъ края на нишката, настървено се пустнали да ловатъ, де кого могатъ.

Попътъ се скрилъ въ кжщата на Д. Маминчовъ; тамъ го преоблекли въ женски дрехи и преминалъ у П. Реховъ. Ст. Поповъ, синъ му, скрилъ се и той при него. Властьта дала напънъ на цялото българско население: или попътъ, или ще изгорятъ цялата българска махала. Съ това предложение явилъ се въ кжщи у Попови богатиятъ цинцаринъ Д. Бухслу, турско ухо. На утрината, 22 Априлъ, предложението било повторено по-настоятелно отъ сжщото лице. Попътъ, най-после, още преди обедъ самъ се представилъ въ конака, а до вечерьта билъ отведенъ въ Пазарджикъ. Оттамъ, на следующия день, закарали го въ Пловдивъ.

Турците, събрани на съветъ, решили да искатъ отъ всички българи 5 души като залогъ, че нема да възстанатъ. Билъ пратенъ Ахмедъ Ефенди до първенците да се съберать въ двора на черковата Св. Димитъръ. Искали: Г. Кюсеивановъ, Христоско Попче, (практикъ-докторъ, училъ въ Русия), Г. Костадиновъ, Ламбри Тодоровъ и Г. Гаджевъ. Това е било вечерьта на 22. На 23 Априлъ, Попче до-

шълъ у Кюсеиванови и прѣдложилъ да бѣгатъ въ Батакъ. Стариятъ Кюсеивановъ ималъ тогава имения си день — Георги, та у него се случилъ и Д. Миндовъ, рода неговъ. Въоржжили се четворица — Кюсеиванови баща и синъ и двамата гости — и по пладне хванали пжтя за Батакъ. Тѣ се промъкнали по отстранени пжтеки. Въ критическитѣ минути, които по-късно прѣживѣва Батакъ, тѣ се случиха тамъ, както ще видимъ на свое мѣсто. Къмъ тѣхъ, слѣдъ три дни присъедини се и Г. Гаджевъ, съ двама още пещерци, но тия се върнаха, прѣди още Батакъ да бжде обсаденъ.

Цикаловъ сжщо бѣгалъ съ Динчо Маминчовъ, щомъ узнали, че писмото е уловено и попътъ хванатъ. На 24 до 27 тѣ се криятъ по горитѣ въ околностьта. Бенковски пратилъ писмо до пещерци отъ Еледжикъ и искалъ 100 души хора; разбира се, нѣмаше кой да отговори. Ст. Поповъ сжщо се крилъ нѣколко дни около Пещера, ту въ лозята, ту въ гората и най-послѣ хваналъ пжтя за Батакъ. Послѣ всичко туй, въ Пещера не можеше, разбира се, да се мисли вече за работа.

IV.

Въ Батакъ. Възстание безъ кърваво писмо. Първи произшествия. Пратеници отъ Барутанлията. Прѣдложение на чепински турци за примирие. Наивностьта на Батачени и безцѣлно изгубеното врѣме.

Макаръ въ Пещера и да се хваща кървавото писмо, назначено за Батакъ, огъньтъ сѐ пакъ пламналъ отъ само себе си въ тоя балкански градецъ.

На 21 Априлъ по мръкнало селянитѣ, които се разбѣгали отъ Пазарджикъ, дотърчали изплашени и донесли новината за възстание[1]). Тогава селянитѣ се събрали и рѣшили сжщата нощь да завардятъ селото. Въ Батакъ се намиралъ тогава синътъ на Барутанлията Ахмедъ ага съ нѣкои другари. Рѣшили да го нападнатъ въ хана на Ангелъ Ганевъ. Обсадили ги, но домакинътъ тайно пропустналъ гоститѣ си,

1) З. Стояновъ полага 22, срѣщу Гергйовдень. „Записки“ т. III стр. 314; а въ „Батакъ“ отъ Бойчо се полага, че туй се е случило на 17 априлъ, което, разбира се не може да бжде, в. стр. 17.

които били спасени. Съ това, и неприятелскитѣ дѣйствия се почнали.

Съзаклетницитѣ били организувани по сжщия начинъ, както въ Брацигово и всѣкждѣ другадѣ. Имало стотници и десетници. За стотници се брояли П. Горановъ, Стефанъ и Ангелъ Трендафилови, Ив. Божинъ, Ангелъ Стойчевъ, Тодоръ Нейчевъ и Вранко Пауновъ. Имената на стотницитѣ се казватъ не еднакво отъ живитѣ поборници, азъ давамъ тѣзи, като по-близо до истината и които повече живи поборници потвърдяватъ; тѣхъ показва и Бойчо. Имената на десятницитѣ не се помнятъ; спомниха ми: Петъръ Батевъ, Д. Коларовъ, Ангелъ Н. Каравладевъ, Петъръ Ковачевъ, Горе Д. Хаджийски, Стоянъ Стойчовъ, Д. Тянчовъ и др. Нѣкои отъ тѣзи сж посочвани и като стотници, като З. Коларовъ, Ст. Стойчевъ, а Ив. Божинъ, стотникъ, нѣкои наричатъ десетникъ и пр. Съзаклетницитѣ се събрали още прѣзъ велики пости на Ташелийско дере и тамъ опрѣдѣлили изпомежду си прѣдводителитѣ. „Бойчо“ нарича петстотници Стефанъ и А. Трандафилови, а педесетници и десетници смѣсено: Стефанъ Несторовъ, Тодоръ Ангеловъ Кавлаковъ, Ангелъ Мерджановъ, Коста Вранчовъ, Петъръ Ковача, Димитъръ Г. Коларовъ, Д. Тянчевъ, Ив. Божиловъ и Н. Банчевъ. — Истинскитѣ военачалници въ сжщность били двамата Трандафилови, като по-вѣщи въ оржжие. Но и нѣкои отъ членоветѣ отъ комитета, които поели, разбира се, врѣменно управлението на селото, минавали сжщо за прѣдводители, както напр. П. Горановъ. Колкото до особнитѣ названия, петстотници, стотници, петдесетници и пр., обяснявахъ и другъ пжть, че на дѣло тѣ не сж играли важна роля. Въ рѣшителния моментъ всичко се разбъркало. Въ Батакъ наброяватъ всичко около 1000 или 1100 ратници[1]); като ги раздѣлимъ между Трандафилови двама, П. Горановъ и още нѣкои, може лесно да се види, доколко си чини труда да търсимъ петстотници и цѣлъ роякъ стотници. Освѣнъ туй, числото хиляда е твърдѣ голѣмо: толкова нѣмаше ни въ Панагюрище. Отъ тѣхъ сж били въоржжени едва ли половината.

---

1) Бойчо „Батакъ“ стр. 38

И наистина, въоржжението не е било по-добро отъ другитѣ мѣста въ революционния окржгъ. Измежду рѣченитѣ хиляда ратници, които брояло цѣлото село, имало 500 чакмаклийки пушки—много отъ които не хващали, разбира се, 380 пищова, 20 шишенета, и още разни ятагани и дълги ковани мъждраци[1]). Приготвили и два черешови топове, измасторени отъ Ангелъ Пейчиновъ. Но единия цъфналъ при първо гръмване, та втория билъ притегнатъ съ желѣзни обръчи и билъ поставенъ на Св. Никола. Пиринчевия топъ, лѣянъ отъ Георги Цуровъ, за който говори Бойчо[2]), не влѣзълъ въ работа, защото не билъ привършенъ.

Още сжщата нощь, или на 22, въоржжени хора излѣзли да пазятъ на позиции по стратегическитѣ мѣста и разнитѣ изходи изъ селото, като: Беглишкитѣ хармани, Иванова ливада, Галагонката, Св. Георги, Царевъ коминъ, Св. Троица, Сухо бърдо и Св. Никола.

На 23 всичкиятъ свѣтъ се събралъ въ черкова, дѣто се служила тържествена служба; слѣзли и по-голѣмата часть борци отъ позициитѣ. Нѣкаква незнайна до тогава радость била заседнала въ сърдцата на всички; батачени мислили дѣто сж сами и дѣто нѣма вече турци, и всички тържествували. Това е било само театрално, разбира се, било една въображаема революция.

До по-рѣшителни дѣйствия не смѣли, обаче, да пристжпятъ, защото имаше, както знаемъ, разногласия въ селото. Мнозина били благоразумни и се колебали. Още въ първата нощь, когато завардили изходитѣ, имало течение да прѣмахнатъ селския куруджия, Селимъ, който билъ и правителственъ шпионинъ, но благоразумното течение въ комитетската комисия, която наричатъ още съвѣтъ, надвило и Селимъ билъ само обезоржженъ и задържанъ подъ стража; съ другъ единъ турски чиновникъ, Саидъ, събирателъ на данъци, постжпили сжщо така. Изобщо между батачени не е имало единодушие за дѣлото. И тукъ, както на много други мѣста, бунтовнитѣ работи били скърпени съ гнили конци. Отъ тука произтече до голѣма степень — както забѣлѣзахме и напрѣдъ — горчивата сждба на батачени.

[1]) Бойчо „Батакъ“, стр. 27; Г. Димитровъ „Княж. България“ т. II стр. 440.
[2]) Ibid - 39.

При туй, трѣба да си мислимъ, че и тука липсваха опрѣдѣлени инструкции отъ центра на окржга, което още повече ще да е усилвало нерѣшителностьта. Като не получили кървавото писмо опрѣдѣлено за тѣхъ, билъ пратенъ човѣкъ до Петлешкова, който пратилъ прѣписъ отъ него. Спорeдъ „Историята на Брацигoвското възстание", прѣписа донесли на 23 Априлий Ив. Глувчевъ брациговецъ и нѣкой си Гюро Стояновъ отъ Ясжкория, които Петлешковъ самичъкъ изпратилъ, щомъ се узнало, че въ Пещера е хванато баташкото писмо. Пратенитѣ благополучно стигнали тамъ, прѣдали прѣписа и пакъ се върнали въ Брацигово.

На 24 били убити двама пратеници на Барутанлията Ахмедъ ага, — стражари и двамата — и страхътъ избухналъ съ още по-голѣма сила между благоразумнитѣ. Съ това разпритѣ и деморализацията почнали още отъ самото начало.

Убийството е станало на беглишкитѣ хамбари. Горѣ на Семераланъ имало кула, дѣто обикновено пазила турска стража. Кога станало извѣстно разбунтуването на Батакъ, турската стража се оттеглила и била замѣстена въ възстанници. А когато се явили двамата заптии, Караджа Хасанъ и Помакъ Мустафа, стражата ги пустнала като пратеници. Така тѣ влѣзли до Беглишкитѣ хармани — до самото село. Тукъ пазилъ Д. Тянчевъ. Той повикалъ отъ Св. Георги — ближна стража — Ст. Трандафиловъ. Заптиитѣ идѣли, пратени отъ Барутанлията Ахмедъ ага, кжрагасж (околийски началникъ) на доспатския помаклъкъ, да узнаятъ, дали наистина сж възстанали батачени или не, и какво желаятъ. Трандафиловъ разяснилъ, че батачени ще се биятъ за свободата. Когато стражаритѣ, извѣстни бабаити, тръгнали да си отиватъ и се поотдалечили, единъ отъ тѣхъ се заканилъ злѣ на батачени. Трандафиловъ го убилъ съ пушката си. Другия сжщо не можалъ да избѣгне вѣрния куршумъ, който го повалилъ мъртавъ.

Слухътъ за станалото се разнесълъ много скоро изъ село и по всички позиции и произвелъ голѣмо впечатление. Двама правителствени стражари убити — работитѣ съ това отивали далечъ. Ангелъ Кавлака, водитель на благоразумнитѣ, хваналъ да дига гласъ колкото трѣба и по-открито вече проповѣдалъ своитѣ страхове.

Освѣнъ това, трупали се тукъ тамъ по стражитѣ случайни убийства. Никола Бойчовъ на мѣстностьта „Дъното“ заклалъ едно турче, ученикъ отъ цариградскитѣ медресета, което било невъоржжено и беззащитно. Карауль̀тъ кждѣ Фотенъ засрѣщналъ проходящи турци, убилъ единъ отъ тѣхъ и нѣкои ранилъ. Сжщо билъ убитъ на „Кънйова борика“ единъ минареджия — строитель на джамии. Отъ една малка дружина помаци отъ около 6 души, убили двоица, двама ранили и двоица се спасили [1]).

По такъвъ начинъ, работитѣ се наостряли отъ двѣтѣ страни: отъ турска страна растѣла наежеността и остервенението, а тукъ страхътъ и упадъкътъ правили неочаквани завоевания.

Убиването на двамата стражари, тъй и другитѣ отдѣлни убийства на частни лица, стрѣснали помацитѣ. Всичко било съобщено съ най-голѣма бързина въ Пазарджикъ. Помашкото население се въоржжило и стегнало.

Отъ друга страна и внезапното избухване на възстанието породило бърканица, както видѣхме. Въ Батакъ трѣбаше да се приберать нѣколко села отъ Чепинската долина, ала разпореждания за това липсали. Ако подобни имаше, батачени можеха да прѣварятъ, и въ момента на първия уплахъ между помацитѣ, да приберать българскитѣ села. Въоржжени така и съ подкрѣпа отъ Пещера и Брацигово, батачени можеха да обезоржжатъ помацитѣ по цѣлото Чепинско корито и да направятъ селото си непристжпно за башибозукъ, а врѣменно и за редовната войска. Но всичко туй, разбира се, бива изпустнато.

Сега, батачени оставали сами на себе си, лишени отъ куража и нравствената мощь, които можеха да иматъ, ако сжществуваше разпоредителность и ако имаше взаимни дѣйствия въ цѣлия революционенъ окржгъ.

Сепакъ Привремения съвѣтъ пратилъ нарочно хора до Панагюрище за да искатъ опрѣдѣлени разпореждания. Отишли Ангелъ Трандафиловъ, Костадинъ и Митю Врачеви, но полето вече било непроходимо отъ башибозукъ, който кръс-

1) Сравни „Батакъ“ отъ Бойчо, стр. 40.

тосвалъ, и пратеницитѣ не могли да идатъ по-далечъ отъ Бѣлйово. Тѣ се върнали съ горчивата вѣсть, че Батакъ е прѣдоставенъ самъ на своитѣ собствени сили. Отъ тукъ натъй и деморализацията вече могла най-скоро да настжпи съ пълна сила [1]).

Към всичко туй се присъедини и хитрата маневра на помацитѣ, които въ начало, додѣто още бѣха сами и слаби, поискали примирие, както ще видимъ; и наивнитѣ батачени се съгласили; а послѣ, когато имъ пристигатъ подкрѣпления отвънка, тѣ нападатъ и смазватъ селото.

V.

Пловдивъ. Осуетения планъ за подпалване на града. Несполучливо приготовление. Желѣзницата неразрушена. Противодѣйствие отъ самитѣ съзаклѣтници. Слаби опити за пожаръ. Бѣгство на Кочо Чистеменски и Гого Търневъ.

Въ Пловдивъ движението не могло да се прѣнесе, както не се прѣнесе то въ Пазарджикъ и Пещера и въобще всѣкждѣ, дѣто имаше власть дѣто имаше турско население и чужди елементи.

Спóредъ плана на възстанието, Пловдивъ трѣбаше, както знаемъ, да бжде изгоренъ, или запаленъ на много мѣста. Желѣзницата на Одринъ щѣше да се разруши, и докато войска дойде на помощь по сухо, безъ желѣзница, околнитѣ възстанници отъ Перущица и родопскитѣ села щѣха да прѣвзематъ града и да разграбятъ военнитѣ складове. Съ разрушението на желѣзницата бѣше натоваренъ, както знаемъ, Г. Маневъ, но той нищо не извърши, защото бѣше прѣваренъ отъ възстанието, и хора най-послѣ, не можиха да му се изпратятъ.

Съ изгарянето на Пловдивъ билъ натоваренъ началника на тайната полиция въ Пазарджикъ, Отонъ Ивановъ, който, скоро слѣдъ Великдень се прѣселилъ въ Пловдивъ. Натоварилъ го лично Бенковски, съ тая задача. Отонъ билъ виканъ отъ Бенковски въ Поибрене, въ началото на Априлъ.

1) Бойчо, „Батакъ" стр. 40.

Планътъ за запалване на Пловдивъ, планъ много примитивенъ, състоялъ се въ слѣдующето. Отонъ трѣбало да се засели въ Пловдивъ, да наеме около 20 здания въ разни части на града, прѣимуществено въ турската махала, и да подготви дѣлото. Десетина дни прѣди да избухне самото възстание, прѣдвиждало се да му пратятъ около 20 души помощници, всѣкой отъ които ще се засели въ наетитѣ кѫщи. Като дойде врѣмето, всѣкой, по даденъ знакъ, ще запали своето гнѣздо. За тая цѣль, трѣбало всѣкой прѣдварително да прѣнесе у дома си запалителни вещества, като газь, фитили и др. Съ двадесетината пожарища прѣдполагало се да се произведе суматоха, посрѣдъ която възстаницитѣ ще се въоржжатъ и ще нападнатъ на града.

Несъмнѣно е, че тѣзи подпалвания сж и тука чрѣзмѣрно идеализирани, като революционно срѣдство, защото, при най-пълна сполука, тѣ не можеха да принесатъ очакванитѣ резултати. Впрочемъ, азъ говорихъ достатъчно за това и на друго мѣсто. Единъ пожаръ лесно се планира, лесно се дори върши, но и лесно се потушава. Сетнѣ, изгореното здание боли на притежателя си, на населението, но за правителството то си е нищо. Възстанието е имало по-важна задача: да съкруши военната мощь на тиранина, а не да пали кжщитѣ на мирнитѣ хора.

По-важенъ е билъ планътъ за разрушение на желѣзнични мостове: това се върши и въ най-модернитѣ войни. Единъ съборенъ мостъ е отрѣзанъ пжть; то е радикално спъване на противника. Но по тая посока нищо не е могло да се направи и сетнѣ, диганетo на мостове е една специална и много трудна задача, която не бѣше по сили за нашитѣ невъоржжени ни съ знание, ни съ нужднитѣ орждия и срѣдства възстанници.

Отонъ Ивановъ стигналъ въ Пловдивъ съ прѣпоржчително писмо отъ Бенковски до Свѣщаровъ. Въ скоро врѣме, съ помощьта на послѣдния и на Чистеменски, Отонъ наелъ двадесетина здания. Тъй като помощницитѣ не били още стигнали, казвало се, че тѣзи кжщи се зематъ за нѣкой близъкъ човѣкъ, търговецъ, който до нѣколко дни ще пристигне. А щомъ плащали добъръ наемъ, кжщи се

намѣрили сравнително лесно. Хората, обаче, не дошли, а работата възбуждала съмнѣние. Освѣнъ туй, пари се харчили напраздно; кжщитѣ пъкъ безъ работници не могли за нищо да се употрѣбятъ.

Отъ друга страна, единъ отъ гимназиалнитѣ учители, химикъ, Наботковъ, билъ натоваренъ да приготви динамитъ, но отъ това нищо не излѣзло. Материалътъ, като глицеринъ, азотна и сѣрна кислоти и пр. билъ доставенъ, но отъ това, до приготвянето на динамитъ и правенето на бомби и послѣ употрѣблението имъ искало се не малко дни. Лѣярътъ съзаклетникъ Лазаръ Велегановъ, живущъ и сега въ Пловдивъ, щѣлъ да излѣе бомбитѣ. Нищо обаче отъ това не излѣзло.

Наботковъ е самъ живъ и разказа ни, разбира се, всичко що трѣба. Още Бенковски го натоварилъ да приготви динамитъ за разрушение на мостове. Той се съгласилъ, колкото да покаже съчувствие, но не гледалъ сериозно на тая работа, като неизпълнима. И да произведе динамитъ, той, единъ човѣкъ, съ ограниченитѣ срѣдства и при лошитѣ условия, въ които билъ поставенъ, произведеното щѣло да бжде твърдѣ малко, и пакъ е било само материалъ. А кой щѣлъ да прави бомбитѣ? Кой щѣлъ да ги употрѣби? И за едното, и за другото трѣбало специално приготвени хора. Наботковъ едва що билъ свършилъ техническо училище въ Петербургъ, знаялъ теорията и малко нѣщо практика, колкото да прави опитъ въ химическата лаборатория и нищо повече. А за работа съ динамитъ иска се фабрика съ специални съоржжения. Наботковъ по-късно е билъ издаденъ и пролежалъ въ зätворъ до амнистията, като спасението си дължи повече на руското консулство, което се застжпило за него ужъ като русски поданикъ. Наботковъ е родомъ отъ Свищовъ.

Около 15 Априлъ Отонъ Ивановъ направилъ опитъ да си доведе хора отъ Станимака, защото хваналъ да губи надежда за Панагюрище. Той отишълъ въ Станимака и успѣлъ да състави тамъ комитетъ отъ слѣдующитѣ лица: Павелъ Костовъ, свещеникъ Матея Тодоровъ, х. Димитъръ Стоиловъ, Райчо х. Георгевъ, Тодоръ Райчовъ, Юрданъ х. Георгевъ, Н. Вълчовъ и Желю Пановъ. Само х. Димитъръ

Стоиловъ и Юрданъ х. Георгевъ тръгнали съ него за Пловдивъ.

Като не получилъ хора, а врѣмето напрѣдвало, на 18 Априлъ Отонъ пратилъ Юрданъ х. Георгиевъ въ Панагюрище, като съ нарочно писмо молилъ Бенковски да побързатъ за помощници, защото наетитѣ праздни кѫщи не чакали. На 21 Юрданъ х. Георгевъ пристигналъ съ два екземпляра отъ кървавото писмо за възстание и съ поржка отъ Бенковски, пловдивскитѣ съзаклетници да направятъ вече сами, което могатъ за подпалването. Незабавно Отонъ съобщилъ на Свѣщаровъ и Чистеменски и, въ съгласие съ тѣхъ, сѫщата нощь били викани по-виднитѣ съзаклетници на заседание. Споредъ свидѣтелството на Турчева, на това заседание присѫтствували и Лука Чепариновъ и Георги Крумовъ, послѣдни учитель отъ Мараша, натоваренъ да запали училището въ Новата махала.

Трѣбва да забѣлѣжимъ, че редоветѣ на съзаклетницитѣ въ Пловдивъ се бѣха въ послѣдно врѣме значителню разредили. Нѣкои отъ по-младитѣ и рѣшителни хора отидоха да дѣйствуватъ по роднитѣ си мѣста. Никола Караджовъ, Хараламби Караджовъ, Григоръ П. Бошковъ и Хр. Благоевъ. заминаха тъкмо на страстната недѣля за Клисура, а Тома Георгиевъ си отива отъ по-рано за Панагюрище, дѣто го знаемъ, че служеше за секретаръ на Бенковски.

На свиканото заседание, което щѣло да се състои въ жилището на Отона на Небетъ тепе, явили се твърдѣ малцина. Мълвата за прѣдателство, която се бѣ разпространила още отъ прѣди нѣколко дни, като слана попарила съзаклетницитѣ, които сега странили и дори се потайвали. Извѣстието за възстание сѫщо довтасало съ Ахмедъ ага, рано сутриньта на 21, или още прѣзъ нощьта чрѣзъ забѣгналитѣ стражари, и произвело суматоха въ града. Хр. Търневъ билъ търсенъ и откакъ се върналъ на 19 отъ Панагюрище, криелъ се. Затуй, на свиканото заседание освѣнъ Свѣщаровъ, явили се други твърдѣ малцина: били само Спасъ Турчевъ, Г. Кожухаровъ и Георги Търневъ.

Рѣшили: на другия день, вечерьта 22 Априлъ, всѣкой отъ присѫтствующитѣ да запали едно или по нѣколко зда-

ния, кждѣто му е по-лесно въ разнитѣ части на града. Мислили още да се прѣкъсне желѣзницата, като разрушатъ моста на Катуница. Колкото до самитѣ съзаклетници, едни рѣшили да заминатъ за Царацово и, като подбератъ полскитѣ села, да ги отведатъ въ Копривщица; други трѣбало да идатъ къмъ Сотиръ и околнитѣ родопски села, да ги ловдигнатъ и заведатъ въ Перущица, а отъ тамъ прѣзъ Брацигово пжтьтъ бѣше, разбира се, за Батакъ.

Д. Свѣщаровъ обѣщалъ да запали своята кжща на Новата Махла и дюгена си, който се намиралъ на самата Джумая, централния мегданъ въ Пловдивъ. Сжщиятъ прѣдполагалъ, че сигурно ще убѣди Атанасъ Семерджията да подпали и той своята кжща на Гюлъ-бахче, а Георги Атанасовъ Чешмеджията да тури огънь на едно голѣмо турско здание на Орта-Мезаръ. Спасъ Турчевъ отъ своя страна, се рѣшилъ сжщо да запали собствения си дюгенъ отъ бакалия, който се намиралъ на Унъ-Капанъ, отдолу между двѣтѣ тепета Небетъ и Джамбазъ; той се надѣялъ още и на учителя Машевъ въ Мараша, българска махла, който пъкъ да подпали нѣкакво турско здание. Чистеменски щѣлъ и той да запали своя дюгенъ и своята кжща — дюгенътъ на Узунъ чаршия, а кжщата въ Лохутъ Махла. Георги Търневъ трѣбало да подпали хана на баща си въ Каршиака, а пъкъ А. Кожухаровъ, ученикъ и живущъ въ пансиона около св. Недѣля, натоварили да прѣвърне въ пепелъ ученолюбивото заведение. За всички подпалвания се опрѣдѣлило едно общо врѣме, 12 часа срѣднощь. Колкото до моста на Катуница, сждбата му сега била изоставена въ ржцѣтѣ на Чепариновъ, бакалинъ тогазъ въ сжщото село, а въ ново врѣме адвокатствующъ въ Станимака. Дали му барутъ и фитилъ за цѣльта.

Всички съзаклетници годни за оржжие се броели въ Пловдивъ всичко на всичко до 30 души! Рѣшено било да се обади до колкото се може на всѣкиго да се намѣри слѣдующата нощь всѣкой на единъ отъ двата сборни пункта — кой кждѣто желае: въ Царацово или подъ Джендемъ тепе — на полето. На послѣдния пунктъ Спасъ Турчевъ щѣлъ да изнесе и Пловдивското знаме, изработено отъ Елена Трантеева.

Рѣшено ала несвършено.

Нѣкой отъ присжтствувалитѣ обадилъ на другия день на Ст. Дрѣнски, че нея вечерь свършено: палятъ. Дрѣнски намѣрилъ, че е луда работа, да запалятъ бѣдния български пансионъ; подобни работи не бивало да се почватъ отъ училище. Въ пансиона живѣли Наботковъ, Григоръ Караджовъ, Д. Благоевъ и Хр. Павловъ — учители, надзиратели. Дрѣнски обадилъ на Наботковъ, а този обадилъ на Караджова и т. н. Всички били добри патриоти, но съгласили се съ Дрѣнски, че пансиона баре не даватъ. Учителитѣ изправили напрѣдѣ си подпалвача ученикъ — Кожухаровъ. Тоя казалъ, че клѣтва е далъ и не може да изостави намѣрението си. Обискували стаята му, зели запалителнитѣ материали, а самия опасенъ ученикъ единъ видъ конфискували и съ туй — работата се свършила, разбира се.

Дрѣнски намѣрилъ за своята разрушителна агитация съчувственици и между други комитетски хора. Разтичали се да отвърнатъ Свѣщарова, Турчева, Чистеменски и други да не палятъ, че може да прѣдизвикатъ общо клане отъ страна на турцитѣ. Тѣхнитѣ усилия кждѣ сполучили кждѣ не, ала общо постигнала се цѣльта, защото работата не била вече тъй страшна.

Вечерьта на 22 Априлъ Спасъ Турчевъ вече билъ разубѣденъ или парализиранъ отъ брата си Георги, който научилъ намѣренията му. Всички други били докарани до сжщото или простичко казано: никой нищо не могълъ да направи. Обадено било и на роднинитѣ на Отонъ, които цѣла нощь гостували у него за да пазятъ, да не би да подпали роднинската кжща, въ която живѣлъ. Само Свѣщаровъ и Чистеменски настоявали, но и тѣ толкова направили, колкото да не е нищо. Свѣщаровъ поставилъ фитилъ въ дюгеня си, но самъ излѣзълъ, като оставилъ по-малкия си братъ да го подпали. Подпалването станало много рано — по 12 часа по турски, когато всичко е на кракъ. Полицията скоро зела мѣрки, пожарътъ билъ потушенъ, а Свѣщарова арестували по подозрѣние. Чистеменски сжщо поставилъ фитилъ въ дюгеня си, който се запушилъ малко по сетнѣ отъ Свѣщаровия, но тукъ прѣварили гасители още

по-скоро. Чистеменски, извѣстенъ за арестуването на Свѣщарова, още нея вечерь, близу срѣднощь, хваналъ пжтя за Перущица съ цѣлото си сѣмейство, като не сварилъ да подпали кжщата си. Отонъ на разсжмване, въоржженъ и яхналъ на конь, хваналъ пжтя къмъ Джендемъ тепе; билъ прѣсрѣщнатъ, обаче, отъ патрулъ, който вече на гжстъ кордонъ пазилъ града. Той се измъкналъ и ударилъ къмъ Сотиръ, но загоненъ и тукъ отъ помашки башибозуци, които на тайфи хванали да слизатъ въ града, отишълъ до Станимака, а оттамъ успѣлъ по-късно да се добере до нѣкои родопски села, дѣто направилъ опитъ за възстание. Отъ останалитѣ съзаклетници само Г. Търневъ хваналъ пжтя за Царацово и отъ тамъ вече успѣва да земе участие въ възстанието; ние ще намѣримъ слѣдитѣ на този юнакъ въ балкана. Всички други се смързватъ на мѣстата си и чакатъ сега, разбира се, да бждатъ тикнати въ затвора, което и не закъснѣва много. Така, революционното дѣло бива одушено още въ своитѣ пелени и то въ такъвъ единъ важенъ пунктъ, като Пловдивъ, до който вече и не припариха възстаници. За Хр. Търневъ, прѣдставитель на Оборище, трѣба да прибавимъ, че се крие 2—3 дни въ частно наета кжща но Небетъ тепе, защото го търсили, както казахме. Сжщата заранъ прѣдъ пожара, 22 Априлъ, опиталъ се да замине съ трена за Ямболъ, но погнали заптии да го ловятъ, и той едва сварилъ да се скрие въ русското консулство, дѣто дълго се навърталъ като слуга.

Отонъ Ивановъ като забѣгналъ на 23 отъ Пловдивъ, не може, както видѣхме, да се промъкне до Перущица, а прѣнощувалъ въ Станимака. На слѣдующия день той хваналъ пжтя къмъ родопскитѣ села, съ намѣрение, за дано възбунтува нѣкои отъ тѣхъ. Той заварилъ дѣдовци излѣзли съ жени и дѣца да се криягъ въ гората. Бойково направило сжщото. Отонъ мислилъ да дигне още Сотиръ, Яворово и Лѣсково и отъ тѣзи петь села като образува по-голѣма чета, да разгони башибозуцитѣ и да пробие къмъ Перущица. Но Лѣсково и Яворово били вече въ съюзъ съ ближнитѣ турци отъ Еникьой, за да се пазятъ взаимно. А башибозукътъ, който дебнелъ около Дѣдово, слѣдъ като

по настояването на Отона селянитѣ не си прѣдали оржжието, ударилъ и изгорилъ селото. Бойковци не искали да дойдатъ въ Дѣдово, но като били сжщо излѣзли въ гората, башибозукътъ запалилъ и тѣхното село. Селенитѣ послѣ събрали оржжието и прѣдали го въ ржцѣтѣ на башибозуцитѣ, за да не бждатъ изклани. Това е било вече на 26. Отонъ скоро послѣ това билъ принуденъ да се крие въ Станимака и Пловдивъ, дѣто го и хванали. Така че, въ Пловдивскитѣ села, освѣнъ за жертви и разрушения, за никакво възстание не може дума да става.

VI.

Работитѣ въ Перущица. Сношение съ Брацигово. Разнорѣчиви източници. Начало на бунта. Поведението на Брѣстовичени. Проблематично възстание. Пратенницитѣ на Ахмедъ ага Тъмржшлията. Убийство. Новъ пратенникъ. Оттеглянето на Брѣстовичани. Перущица оставена сама на своитѣ сили.

Перущица не възстана изеднажъ. Внезапното избухване на движението въ едно врѣме, за което никой не билъ прѣдупрѣденъ, липсата на опрѣдѣлена идея, на планъ, липсата на всѣко извѣстие за първитѣ дѣйствия, мжчнитѣ сношения и въобще отсжтствието на какво да е дефинитивно разпореждание — ето причинитѣ, които направили да се изгубятъ и тукъ нѣколко скжпи дни въ безцѣлно недоумение.

Духоветѣ въ Перущица бѣха, разбира се, приготвени. Перущенци отъ рано влѣзли сами отъ своя страна въ прѣговори съ ближни нѣкои села, особно съ Брѣстовица, да се защищаватъ взаимно. Идеята за самозащита се родила отъ само себе си; диктувана отъ създалитѣ се обстоятелства. Както всѣкждѣ въ страната, въ послѣдно врѣме, особно отъ Ст. Загорското възстание насамъ, турцитѣ често се заканвали да дигнатъ поголовна сѣчь надъ християнитѣ. А послѣднитѣ, стрѣснати отъ заканата, неволно се въоржжаваха, дори безъ да бждатъ засегнати отъ възстаническата идея. Идеята дошла само за да даде опрѣдѣлена цѣль на въоржжението. Духоветѣ въ Перущица били още по-натегнати отколкото другадѣ, поради ближното съсѣдство на това село съ върли турски гнѣзда, като Устина. Устинскитѣ турци

отдавна се заканвали открито на българскитѣ си съсѣди, да видятъ лоша смѣтка съ тѣхъ. А близостьта на Тъмрашъ било най-слабото мѣсто на Перущени. Тѣ сериозно мислили за своята мрачна сждба и стѣгали се. Отъ друга страна, близостьта на Перущица съ такъвъ интелегентенъ и важенъ центъръ за възстанието на цѣлия народъ, като Пловдивъ, отъ който Перущица е отдалечена едва на два-три часа, създалъ тукъ още отъ шесдесетьтѣ години будна интелинция. Прѣзъ 1876 въ Перущица имаше вече съдружие за да се основе тамъ специално земледѣлческо училище, за което споменахъ и другадѣ, и което изслѣдователи като Берингъ не изгубятъ изпрѣдвидъ, кога хвалятъ интелигентностьта на българина въ ония врѣмена.

Кървавото писмо тукъ е стигнало — не е сигурно дали отъ Брацигово или отъ Пловдивъ или даже и отъ двѣтѣ мѣста изеднажъ — на 21 Априлъ, азъ споменахъ свидѣтелството на Отонъ Ивановъ за писмо, пратено отъ Пловдивъ — свидѣтелство, на което нѣма защо да не вѣрваме. На 23 зараньта довтасва и Кочо Чистеменски отъ Пловдивъ.

Перущица е разположена на ребрата на Доспатъ и отъ високо наблюдава цѣлата равнина до Срѣдна-Гора. На 23 Априлъ далечнитѣ пламъци, едва-що вече блѣснали по полето, били най-добрия свидѣтель за възникналия смутъ и прѣдупрѣждавали перущени да заматъ мѣрки за да се упазятъ. Присжтствието на Кочо Чистеменски подѣйствувало ободрително. Вечерьта поставили стражи на изходитѣ на селото и това е било вече фактическо начало на въоржженото положение.

Ще добавя, че свѣденията за първоначалния моментъ на възстанието въ Перущица сж особно тъмни, противорѣчиви и пакъ оскждни. Главнитѣ дѣйци тукъ, като П. Боневъ, В. Соколски и др. легнаха подъ пепелищата на възстанието; останалитѣ живи поборници слаби сж да възкръсатъ потрѣбното. З. Стояновъ полага, че Спасъ Ив. Гиневъ дошълъ тукъ отъ Панагюрище на връхъ Гергйовдень, 23 Априлъ, и донесълъ кървавото писмо, което е невѣроятно. Спасъ Гиневъ бѣше народенъ прѣдставитель на Оборище, но Бенковски го върна още отъ Панагюрище, защото пълномощното

му било погрѣшно. Поради туй, връщането му не е било по късно отъ 13. Да се прѣдположи, че Спасъ Гиневъ послѣ това е седѣлъ до 22 — цѣли 9 дни въ Панагюрище за да си дойде на 23 у дома, почти е невъзможно. Ако той дѣйствително е билъ въ Панагюрище, безъ друго щѣше да тръгне още на 20 съ кървавото писмо, да придружи Петлешкова. На 21 въ Пазарджикъ сж знаели за възстанието, сжщия день имало турци по пжтя до Калагларе. Всичко е било на кракъ. Самъ човѣкъ тогава не е пжтувалъ отъ Панагюрище навънъ. Да се прѣдположи, че Гиневъ излѣзълъ на 20, но ходилъ по околни пжтища пакъ е невѣроятно. Не се знае отдѣ З. Стояновъ знае това: той рѣдко означава източника на свѣденията си; а тъй и поправката се затруднява. Той твърди още, че Кочо Чистемменски стигналъ на 21, което не може да бжде, защото сжщия день вечерьта той турилъ фитила на дюгеня си въ Пловдивъ. Ако нѣкой по слаба память му е разказвалъ, че Спасъ и Кочо подготвили възстанието, възможно е [1]). Ржководители по душа на работитѣ сж били В. Соколски и П. Боневъ; въ отсжтствието на В. Соколски, който осталъ въ Панагюрище, П. Боневъ билъ главенъ ржководитель, съ когото Кочо се сдружилъ. Г. Димитровъ прави сжщата грѣшка за Чистеменски като твърди, че той стигналъ въ Перущица на 22 Априлъ [2]). Азъ приемамъ, че найранното извѣстие за възстание е стигнало въ Перущица прѣзъ Брацигово отъ Петлешкова или даже прѣди него: П. Боневъ билъ въ Брацигово и върналъ се оттамъ на 20, [3]) безъ да дочака Петлешковъ; а тогазъ още въ Брацигово знаяли за бунтъ. Не можеше Петлешковъ да не помисли за тъй близкото голѣмо чисто българско гнѣздо до Брацигово. Наистина, свѣденията за това кърваво писмо сж много смжтни. Танчо Гйошевъ, който е живъ и твърди, че занесълъ по възстанието писмо за Перущица, може да е носилъ копие отъ Панагюрската прокламация или просто извѣстително, ала той е ходилъ въ Перущица, пратенъ отъ

---

[1]) З. Стояновъ „Записки" т. III стр. 275.

[2]) „Княжество България" т II стр. 471.

[3]) Іеремиевъ и Петлешковъ „История на Брациговското възстание", стр. 74.

Петлешковъ, щомъ тоя се върналъ отъ Панагюрище. Но той може да грѣши своя разказъ [1]). Ала даже никакъ да не знаемъ лицето, пакъ трѣба да приемемъ, че ако не на 21, то най-късно на 22 Петлешковъ е извѣстилъ въ Перущица да възстанатъ. Въ „Защитата на Перущица" е казано съ общи думи, че на 24 сутриньта дошълъ пратеникъ отъ Панагюрище „съ кървавото писмо за прогласяването на възстанието", [2]) което е невѣроятно поради късотата си. Г. Димитровъ туря за начало на бунта пристиганeто на Кочо Чистеменски и появяването на турци надъ монастира Св. Тодоръ надъ Перущица. Но той е така смътенъ въ данитѣ, че твърди, какво „турцитѣ били извѣстни даже за деня, въ който ще се провъзгласи възстанието, и завзели високитѣ върхове и пр." и остава ни да се чудимъ за кой день е думата, когато не се знае такъвъ опрѣдѣленъ за Перушенци. Ако е намекътъ за прѣдателството на Ненка, че възстанието ще се провъзгласи на 1 Май и турцитѣ заели позиции около Перущица още на 22 Априлъ или се извѣстили отъ Пазарджикъ за възстанието на 20 въ Панагюрище и на 23 вече били на кракъ да дебнатъ Перущица — то е другъ въпросъ. Но Г. Димитровъ е мислилъ, може би, нѣщо сжществено, а не го изказалъ ясно. Думата ми е, че източницитѣ сж твърдѣ осхждни, и нищо, за жалость, не могатъ ни каза по въпроса тѣ. Иностраннитѣ източници сж изобщо много повърхностни за всичко, що се относи до приготовления; никой не искаше по онуй врѣме да се пуща въ подробности за механизма на комитетското здание. Причината на това се крие въ обстоятелството, че всички иностранни изслѣдователи гледаха съ прѣнебрежение на възстанието, което Берингъ, напримѣръ, нарича „аларма", а не въоржжена акция. Онова, което ги занимаваше, бѣ звѣрствата, опустошенията и пожарищата, които послѣдваха. Освѣнъ туй, нашитѣ хора старателно бѣха скрили всички слѣди отъ организацията. Изслѣдвателната комисия въ Пловдивъ можа да научи само абсурди и отъ нея не можемъ никакви подробности научи. За Перущица

1) Сравни Ibid, 74.
2) Стр. 25.

Берингъ почва отъ появяването на тъмрашкитѣ башибозуци съ Ахмедъ ага. Скайлеръ изобщо отказваше да говори за нѣкакво приготовлявано възстание. Нашитѣ, разбира се, всичко бѣха направили за да го увѣрятъ, че подобно нѣщо нѣма и добриятъ американецъ не влѣзе въ подробности, пъкъ и нѣмаше защо.

Но да се повърнемъ на разказа по събитията.

Брѣстовичени, обезпокоени отъ положението на работитѣ, сѫщия день, 23, пратили въ Перущица А. Андреевъ, Д. Шишковъ и Попъ Семеновъ, да се споразумѣятъ за взаимна отбрана. Въ едно събрание, станало въ училището подъ прѣдседателството на П. Боневъ, зело се рѣшение, че съединението на двѣтѣ села е прѣждеврѣменно, защото нѣма явна опасность, а да се прѣнесе едно село въ друго ще влече съ себе си много неудобства, мѫки и разноски, и за еднитѣ, и за другитѣ. Остановили се на едно: което село бѫде нападнато първо, другото ще му се притече на помощь. Гаче ли се касаеше само до това!

Изобщо, като влѣзе човѣкъ въ всички тия подробности, губи изеднажъ нишката на събитията и съмнява се въ сѫщинския характеръ на това, що изучва. Невѣроятно просто става, дали се е приготовлявало тукъ възстание, или не, дали има бунтъ, или не: толкова се смѣсили страхътъ съ въодушевлението, пасивната отбрана съ активния революционенъ духъ! Това най-много заблуди отпослѣ чужденцитѣ и накара нѣкои отъ тѣхъ съвършено да отказватъ сѫществуването на една революция.

Перущени още разчитаха на помощь отъ Д-ръ Соколски, който ще се яви отъ Панагюрище съ силна чета, и това ги е карало да не настояватъ за бързо съединение съ съсѣдитѣ. Но както и да е, поканата все пакъ подѣйствувала и сега вече Брѣстовица на своя смѣтка се въорѫжила по енергично и поставила стражи.

На 24 Априлъ деньтъ миналъ въ Перущица съ копане на шанцове за защита. Революционниятъ духъ се разбудилъ, но и благоразумнитѣ, както въ Батакъ, заговорили. Дѣдо Рангелъ Ѓачевъ съ Георги Стояновъ [1]) се запѫтили

1) Г. Натевъ, 25.

за Пловдивъ, да се турятъ подъ защита отъ правителството като искатъ и завардване на селото, както отъ башибозуци, така и отъ размирнитѣ. Трѣба да се разбира, че тѣ отиватъ на своя смѣтка, а може би отъ страна на благоразумната партия, а не като прѣдставители на цѣлото село, както е прѣдставилъ това Берингъ, който впрочемъ говори само за дѣдо Рангелъ.

Но въ туй врѣме, тъмрашлията Ахмедъ ага се билъ вече надвѣсилъ надъ селото.

Будностьта на турското население, както тукъ, така и другадѣ, лесно се обяснява. Правителството, като подуши съ врѣме движението, направило бѣ своитѣ разпоредби да се въоржжи башибозукътъ.

Ахмедъ ага пратилъ на 24 трима помаци, подъ прѣдводителството на извѣстенъ бабаитинъ Дели Хасанъ. Пратилъ ги въ Перущица до П. Боневъ, ужъ да искатъ отъ селото два товара хлѣбъ, а въ сжщность за да узнаятъ какво става тамъ. Берингъ казва, че пратенитѣ сж били цѣла дружина отборъ хора отъ таборътъ на Тъмрашилята, ала туй не е вѣрно. Сжществующето въ Перущица разцѣпление сега естествено изпъкнало съ още по-голѣма сила. Благоразумнитѣ натоварили хлѣбъ, бунтовницитѣ го отнели, а тримата хора на Ахмедъ ага били вързани и хвърлени въ затворъ. Съ туй посѣгане се освещавало на дѣло и възстанието.

Сжщеврѣменно, единъ арнаутинъ, съгледатель отъ Кричимска страна, застрѣлилъ по полето Дѣдо Ковчо Гинчовъ, който се прибиралъ въ село отъ своя дюгенъ на с. Кадиево. Тоя Ковчо погрѣшно е означенъ отъ З. Стояновъ съ име Калоферъ [1]). Видътъ на невинно пролѣтата християнска кръвь разярилъ бунтовницитѣ и тѣ изклали сжщата вечерь хората на Ахмедъ ага. Съ това и откритото неприятелство почнало.

На 25 дошълъ пратеникъ, Дѣдо Ангелъ Кацара отъ Чуренъ, който Тъмрашлията проводилъ, за да си търси тримата човѣци. Тоя пжть Ахмедъ ага вече употрѣбявалъ

---

1) „Записки" т. III стр. 276. Г. Натевъ, 26.

за разузнавачъ не турчинъ, като, види се, прѣдвиждалъ какво ще бѫде. Перущенци отговорили, че подобни хора не сѫ били виждани въ селото имъ, но отъ това ставало още по-явно, че тѣ сѫ погубени.

Ахмедъ ага, прѣдизвиканъ по тоя начинъ и обиденъ кръвно, искалъ да нападне веднага и да си отмъсти, но нѣмалъ достатъчно хора. Той отложилъ за два дни наказанието, докато събере достатъчно пълчища отъ Кърждали и Рупчосъ, отдѣто живо идѣли голи, боси и гладни за плячка башибозуци.

П. Боневъ пратилъ настоятелно писмо до Брѣстовица да иска помощь, защото явно било, че нападението нѣма да се забави. Писмото занелъ Митю Ковачевъ. Около 30 души отъ по-юначнитѣ Брѣстовичани потеглили за Перущица, дѣто стигатъ на 25 вечерьта въ Недѣля. Сѫщата нощь Куртово-Конаре засвѣтило по полето, запалено отъ черкезки пълчища. Момчетата по позициитѣ около Перущица се зарадвали, като се мислило, че Соколски иде съ чета. Всички защитници на Перущица се брояли около 648, [1]) а туй число пакъ ще да е прѣувеличено. Цѣлиятъ день на 26 миналъ въ праздни ожидания, като за 27, вторникъ, се очакваха сериозни произшествия.

Още прѣзъ нощьта на 25 срѣщу 26 дошлитѣ тридесетина Брѣстовичени си отишли назадъ въ селото. Тѣ били разочаровани, като видѣли съ очитѣ си, че въ Перущица никаква помощь отъ вънка не пристигала. И тъй като прѣзъ нея нощь пламнали нѣкои пожарища и въ ближното село Пастуша, лежаще между Брѣстовица и Перущица, разчуло се, че башибозуци нападнали и на самата Брѣстовица. Брѣстовичени въ този слухъ намѣрили достатъченъ мотивъ за да се върнатъ въ селото си, което се е нуждаяло тоже отъ тѣхната защита.

Въ сѫщность тѣхъ никаква революционна идея не е сериозно въодушевлявала и тѣ нищо въстанническо не извършили въ селото си. Когато Дѣдо Рангелъ и Г. Стояновъ отъ Перущица отивали за Пловдивъ да се поставятъ подъ

1) Г. Натевъ, стр. 34.

милостьта на правителството, тѣ заминали прѣзъ Брѣстовица, и тукъ се разчула тѣхната мисия. Благоразумнитѣ отъ Брѣстовица сжщо се придружили къмъ Дѣдо Рангелови да искатъ покровителството отъ конака чрѣзъ Гюмюшъ Гердана и Найденъ Геровъ, за да не имъ се разорятъ огнищата. И дѣйствително, на 26 вечерьта тука идватъ двама сувариии (конни стражари), като прѣдставители на правителствената власть. Тѣзи двама правителствени агенти се оказаха послѣ наистина достатъчно силни за да отвратятъ башибозуцитѣ отъ селото и Брѣстовица остана невредима; защото, най-послѣ, всички тия башибозуци дѣйствуваха само по указание на правителството.

По такъвъ начинъ Перущица на 27, когато се почнали безчинията на башибозуцитѣ отъ близо, била съвършено сама и прѣдоставена е сега на своитѣ собствени сили.

VII.

Полскитѣ села около Пловдивъ. Пакъ по първото писмо отъ Копривщица до Старо Ново Село. Извѣстие въ Синджирлий и Айваджикъ. Неджипъ прѣдводитель на башибозуци. Царацово и други села на пжть. Георги Търневъ. Прѣселение на седемьтѣ полски села въ Копривщица.

Да минемъ сега къмъ полскитѣ села около Пловдивъ, на срѣщния брѣгъ на Марица.

Отъ Копривщица, освѣнъ писмото до Панагюрище, бѣха писани, както видѣхме, и други писма. Каблешковъ побързалъ да извѣсти въ Старо Ново Село, Синджирлии, Стрѣлча и др. Макаръ че по рѣшението въ Оборище и на специалната комисия, копривщенци трѣбваше да извѣстятъ само въ центъра на окржга, но тѣ излѣзли практични. Извѣстието догдѣ стигне въ Панагюрище и послѣ оттамъ до Старо Ново Село, щѣше да се забави; трѣба още да си мислимъ, че Панагюрище е далечъ; а отъ Копривщица до Старо Ново Село е само петь часа пжть. Писмото било написано на бърза ржка на Чалжковата воденица, което вече знаемъ. Рашко Балчевъ, комуто Каблешковъ далъ единъ пъргавъ конь, що самъ яздилъ него часъ, отпжтувалъ въ минутата.

Тъй като този въпросъ е малко споренъ, принудени сме пакъ да поспремъ тукъ малко и да направимъ една кратка бѣлѣжка.

И на друго мѣсто се отбѣлѣза, че г. Н. Бѣловѣждовъ е смѣсилъ въ паметьта си писмото до Старо Ново Село съ онова до Панагюрище. Азъ разясниxъ обстоятелствата по туй, може би достатъчно, когато говорихъ за Панагюрското писмо, но има още нѣщо да се каже. За Рашко Балчевъ, името на когото г. Н. Бѣловѣждовъ не знае, а го означава като неизвѣстно момче, пратено въ Панагюрище, сжщия писатель допуща и една невъзможность. Като се метналъ на часа върху коня, пратениятъ билъ „отлѣтѣлъ като вихъръ“ и стигналъ въ Панагюрище за единъ часъ, когато обикновено за тамъ се отива за 4—5часа. „Казаха, прибавя г. Н. Бѣловѣждовъ, че коньтъ, съ който той отиде, умрѣлъ и той (пратеникътъ) се завърналъ на другия день пѣша [1]). Прѣзъ Бѣлотрупъ—прѣкия пжть за Панагюрище—отива се за четире-петь часа, но пѣша, а съ конь стига се за три часа. Пжтьтъ е върлъ и не може всѣкждѣ да се ѣзди. Но и да положимъ, че имено Рашко Балчовъ е занесълъ писмото до Панагюрище, а не другъ, т. е. че онова лице, за което говори г. Н. Бѣловѣждовъ, а не друго е занесло писмото въ Панагюрище и стигнало за единъ часъ — това пакъ е несъобразность, която г. Бѣловѣждовъ не забѣлѣзалъ, защото му сж липсали свѣдѣния отъ други мѣста. Той само казва, че когато Каблешковъ дошълъ при него и писалъ писмото, съ други думи, когато куриера тръгналъ за Панагюрище, Неджипъ билъ още обсаденъ въ конака. Неджипъ можеше да стигне въ Клисура, както видѣхме, най рано послѣ два часътъ по обѣдъ, като е употрѣбилъ за пжть най-малко 1 часъ. Значи, най-късно Неджипъ се измъква отъ Коприщица въ единъ часа послѣ обѣдъ. Тъй, че писмото било писано, всѣкой случай, прѣди единъ часа слѣдъ обѣдъ. Сжщото писмо стигнало въ Панагюрище не по-рано отъ три часа слѣдъ обѣдъ; хората въ Панагюрище сж почти повечето живи и рѣдко нѣкой казва писмото да е стигнало даже

[1]) Н. Бѣловѣждовъ „Първа пушка“ стр. 74.

прѣди четири часа. Сега, може ли да се прѣдполага, че това писмо е отишло за единъ часъ въ Панагюрище? За толкова късо врѣме то не можеше да стигне и въ Старо-Ново-Село, което отстои отъ Копривщица дори малко по-далечъ отколкото Панагюрище. Рашко Банчевъ е живъ и г. Н. Бѣловѣждовъ може да провѣри свѣдѣнията си. Но — толкова за това писмо. Да прослѣдимъ сега развитието на събитията въ оня край.

Каблешковъ далъ на сжщия пратеникъ, Рашко Банчевъ, една записка до Генчо Димчовъ, учитель въ Елешница, когото подканялъ да обяви възстанание въ селото си. Банчевъ стигналъ вечерьта въ Старо-Ново-Село, а отъ тукъ Коста Негиновъ, новоселецъ, отнесълъ сжщата нощь записката на Генчо Динчовъ въ Елешница. Послѣдния впрочемъ твърди, че записката е била отъ Найденъ Сланинковъ. Генчо на 21 зараньта самъ се притекълъ въ Старо-Ново-Село и като видѣлъ кървавото писмо, върналъ се въ селото си и сжщия день Елешница се въоржжила; селянитѣ зели да се стѣгатъ за пжть. Съ писмото си Каблешковъ имъ съобщавалъ, че околнитѣ сѩла ще се приберать въ Старо-Ново-Село, а отъ тамъ въ Копривщица.

Но на 21 Априлъ още зараньта Каблешковъ пратилъ още Велйо А. Серекътъ заедно съ Петко Кундураджията и дванадесеть души въоржжени хора да идатъ и подигнатъ Старо-Ново-Село. На Даутова поляна тия пратеници на Каблешковъ забѣлѣзали една банда башибозуци. Това ги принудило да спратъ на единъ часъ разстояние отъ Старо-Ново-Село и пратили единъ отъ своитѣ, да се промжкне безъ оржжие до селото и да иска въоржжени хора на помощь за да нападнатъ турцитѣ. Обаче дошли само четири души за да кажатъ, че селото не желае да възстане, додѣто не види една чета отъ сто души въоржжени хора да имъ дойдатъ на помощь отъ Копривщица. Слѣдъ туй малката дружина се върнала назадъ.

Повторно ще да е идвалъ самъ Каблешковъ на 22 Априлъ но само съ 20—30; затуй споменува и Н. Бѣловѣждовъ [1]), а разказва за него и Динчо Генчевъ. Цѣлата

[1]) „Първа пушка", стр. 82.

околность се раздвижила. Тукъ зели да се точатъ вече кервани отъ околнитѣ възстанали села, ала новоселци не се съгласявали да напустнатъ селото си. Сѫщия день Каблешковъ се върналъ пакъ въ Копривщица, като оставилъ тукъ нѣкои отъ своитѣ хора.

Юначниятъ Георги Търневъ, като излѣзълъ отъ Пловдивъ, прѣзъ нощьта на 22 срѣщу 23 Априлъ, дѣто не можилъ да запали бащиния си ханъ въ Каршияка, защото, както видѣхме, кроежътъ билъ побърканъ отъ посветени хора, отишълъ при Ив. Арабаджията въ Царацово. Послѣдния, подпомогнатъ отъ Търнева, подигналъ Царацово и всички сѫщата нощь, срѣщу Гергйовдень, хванали пѫтя за Старо-Ново-Село.

Отъ Царацово отишли въ Строево — отъ дѣто къмъ тѣхъ се присъединяватъ десеть-дванадесеть кѫщи; въ Думанлии не се дигналъ никой, въ Паничери сѫщо. Въ Старо-Ново-Село, дѣто стигнали сѫщия день, заварили Елешница, Геренъ, Краставо и Синджирлии, — които нѣколко дни наредъ, дори до 25, постепенно се прибиратъ — и отъ тамъ точатъ се пакъ бавно послѣ по-нататъкъ, на пѫть къмъ Копривщица.

Въ Синджирлии, едно отъ най-рано и най-дружно възстаналитѣ села въ този районъ, получили, споредъ споменитѣ на Ботя Ивановъ, писмо чрѣзъ Паничери или Елшица — не може да се знае добрѣ — ала самото писмо (за възстание, разбира се (произхождало отъ Копривщица. Така че то стигнало въ Синджирлии още вторникъ вечерьта на 20 Априли. На слѣдующата заранъ Даскалъ Колю, по своя инициатива, пратилъ го съ Ганчо Ив. Трънчовъ въ Карлово, защото тамъ били въ туй врѣме Андонъ Стоиловъ и Ботю на пазаръ. Пратеникътъ срѣщналъ Ботя на пѫть край Джбене. Отбили се въ дюкянътъ на Иванъ Чукурлията и разчели писмото, което синджирлийскиятъ куриеръ носилъ въ навущата си. Ботю сега поелъ революционното послание и върналъ се въ Карлово, показалъ на Кара Ивановъ, показалъ го и на други тамъ, но карловци не смѣяли да мръднатъ. Когато вечерьта на 21 Априлъ Ботю се върналъ съ Андонъ Стоевъ въ Синджирлии, тукъ селянитѣ вече били на кракъ.

Дванадесеть души айренци—извѣстни въобще съ фанатизма си—минавали прѣзъ селото. Сега, при изблика на свободния духъ, селянитѣ се нахвърлили на тѣхъ да си отмѫстятъ за много прѣтърпѣни по-рано обиди. Турцитѣ били навързани и запрѣни, обаче, скоро пазачитѣ ги избили. Тѣзи дванадесеть души, заедно съ десеть други убити въ Ново Село, Берингъ възкачва на тридесеть души съ четири жени и дѣца между тѣхъ; Скайлеръ ги наброилъ до четиредесеть и деветь, безъ да открие жена, а турскитѣ източници ги възкачили на седемдесеть и единъ само въ Синджирлии. Сѫщата вечерь, 21 Априлъ, Синджирлии захванало да се прѣнася въ Копривщица. Така че на 23 и 24 Априлъ, въ Старо Ново Село сѫ вече събрани слѣдующитѣ села, кои цѣли, кои отчасти: Елешница, Синджирлии, Царацово, Строево, Долни Геренъ и Крастово, които дружно потеглятъ къмъ Копривщица. Мнѣнието на нѣкои, че и Сарѫгйолъ е тамъ, трѣбва да се гледа като прѣувеличение.

Айваджикъ билъ отъ Стрѣлча прѣдизвѣстенъ да въэстане. Цѣлото село потеглило направо за Копривщица, дѣто стигнали на врѫхъ Гергйовдень; тѣхни коля послѣ отиваха на Даутова поляна за да помогнатъ на другитѣ села за да се измъкнатъ и да се приберать и тѣ.

По разказътъ на нѣкои съврѣменници, Воловъ и Икономовъ, на 23. дошли въ Старо-Ново село съ една дружина отъ стотина въорѫжени хора, повечето отъ които ще да сѫ били на мѣстото вербувани. На 23 или 24 тѣ направили опитъ да подигнатъ Паничери, но въ околностьта на туй село били засрѣщнати вече отъ башибозушки банди.

Неджипъ като се върналъ на 21 въ Пловдивъ, натоваренъ билъ да организува на бърза рѫка отбраната. Отъ турскитѣ села Даутлари, Дурутлий, Думанлий, Карамустафалари и Насвакйой той образувалъ голѣма дружина, която, имено, изгонила Икономовъ и Воловъ отъ Паничери.

Колоната, която потеглила отъ Царацово, вървѣла е начело съ Георги Търневъ, извѣстенъ подъ име Гого, юнашката фигура на когото вдъхвала куражъ на бѣднитѣ и злѣ въорѫжени селяни. Той ездилъ отличенъ бащинъ конь, билъ въ възстанническа носия, съ добъръ винчестеръ на рѫка.

Личностьта му внушавала обаяние на масата още и съ туй, че Гого, младъ, хубавъ, синъ на заможни родители, прѣзиралъ всичкитѣ блага, които живота въ бѫдаще му обѣщаваше, и тръгналъ да търси ранна смърть за една добра идея. И до сега мнозина отъ тѣзи бѣдни хора, живи още, спомнятъ съ уважение младиятъ си прѣдводитель. Какъ масата, която ние тъй евтино пустосваме съ поетическо високомѣрие, че е тъмна, слѣпа, какъ тая маса всѣкоги макаръ мѫчно ала тъй вѣрно вижда! Гого можеше твърдѣ добрѣ да се укрие и да запази своята кожа, както пещерци, брѣстовичени, татаръ-пазарджичени, пловдивци и др., но той прѣдпочита да остане войнишки вѣренъ на дълга си.

Георги Търневъ е роденъ въ 1855 въ Пловдивъ, дѣто се училъ до втория класъ. Послушенъ на буйната си и, всѣкой случай, цѣлна натура, той напуща училището и скоро става извѣстенъ по своитѣ смѣли сбивания съ махленскитѣ турски бабаити, на които наложилъ респектъ прѣдъ своето прѣвъзходство. Но съ туй и животътъ му ставалъ невъзможенъ въ Пловдивъ. Като чувствувалъ нужда да се съвършенствува въ употрѣблението на орѫжие, той заминава за Ромѫния, дѣто постѫпилъ като простъ войникъ въ редоветѣ на ромѫнската армия. Тамъ той бива произведенъ унтеръ офицеръ. Когато чулъ за приготовляваното въстание, той се прибралъ у дома си, жеденъ да земе участие въ бѫдащата борба — велика задача, на която и до край остана мѫжки вѣренъ.

Всички прѣселници отъ събранитѣ седемъ села потеглили на 23 още, както казахме, за Копривщица; но всички спиратъ прѣдъ стръмния подемъ на Даутова поляна: липсвали коне, за да измъкнатъ тежко натоваренитѣ съ покѫщнина гйочове. Ездачитѣ войници отъ Копривщица се затекли до село и докарали още за впрѣгане добитъкъ на помощь. Още сѫщия день, 23, по-леко натоваренитѣ пристигатъ и биватъ размѣстени на жилища въ Копривщица. [1]) Прѣнасянето, разбира се, трае нѣколко дни. Бѣднитѣ жени, дѣца

---

[1]) Г. Димитровъ „Княжество България" стр. 406.

и старци, нощували подъ открито небе на Даутова поляна. Тукъ оная башибозушка орда, за която споменахме, налетѣла да нападне и завързала се дори прѣстрѣлка, но била разгонѣна. Нѣкои отъ по рѣшителнитѣ мжже нападнали на Айренскитѣ турци, твърдѣ фанатизирани, въ самото имъ село, съ които се сражавали. Но турцитѣ водили отмъщение по своему. Останалитѣ села станали тѣхна собственость. Жъдни за грабежъ, башибозуцитѣ тарашували врѣдъ, товарили на коля изоставенитѣ отъ домакина покжщнини, и слѣдъ като всичко е било задигнато, давали огъня на селото, но —това ще видимъ по-добрѣ на своето мѣсто.

ГЛАВА ОСМА.

Начало на военнитѣ дѣйствия.

I.

Около Панагюрише. Дѣйствията къмъ Калагларе. Плѣчкосвания въ Юрушкитѣ махали. Елшица, Щърково и Динката се прѣнасятъ въ Панагюрище. Противорѣчиви източници Обсадата на джамията въ Стрѣлча. Списъкъ на копривщенската дружина. Появяване на башибозуци Обшо бѣгство на възстаницитѣ. Лъжовното побѣдителство на Хорчо. Помпозни отзиви за стрѣлчанския походъ. Личностьта на Хорчо.

Около Панагюрище възстанието не всѣкждѣ се разпространявало съ пъленъ успѣхъ, и военнитѣ опити не отварятъ Богъ знае какви далечни хоризонти. На 20 Априлъ слѣдъ като Хорчо тръгна за Стрѣлча и Бенковски за срѣдногорскитѣ села, Ив. Соколовъ, началникъ на постоветѣ на Св. Никола, запжтилъ се съ нѣколко вoржжени хора за Бжта, ближно село на Пазарджишкия пжть, за да го възбунтува. Бжтчани се съгласили да възстанатъ, но казали, че ще си пазятъ селото нѣма да се прѣселятъ въ Панагюрище. На сутриньта Соколовъ зелъ двадесетъ вжоржжени бжтчани и отищълъ съ тѣхъ въ Попинци, сжщо ближно село—отъ другата страна на шосето. И селянитѣ отъ Попинци пожелали да останатъ въ селото си. Всѣкждѣ простата маса еднакво постигаше съ своя бистъръ и не-

прѣвзетъ отъ никоя фантасна идея умъ, че тѣзи масови прѣселявания за нищо не сж. Соколовъ пратилъ нѣколко бжтчани да идатъ до Калагларе, за да видятъ какво става тамъ, но указало се, че калагларци се съгласили съ своитѣ съжители турци, да се бранятъ взаимно отъ дѣто и да бждатъ нападнати, а сжщото съгласие между турци и българи се постигнало и въ селата Джумая и Кепелии.

Соколовъ се върналъ на Св. Никола и по пжтя запалили въ Газиандере попинската кръчма на шосето надъ Попинци и турския карауленъ домъ; кръчмарътъ самъ далъ огънь на своя дюгенъ и като се въоржжилъ, тръгналъ съ бунтовницитѣ.

Сжщеврѣмено копали се усилено шанцове на Св. Никола, като се мислило, че главната опасность грози откъмъ Т.-Пазарджикъ. Укрѣпили сжщо Газиандере, по-делечъ отъ Св. Никола, кждѣто копали шанцове, като поставили и силна стража подъ командата на Дончо Спасовъ.

На 21, когато става извѣстно, че пловдивския мютесарифъ, съ отдѣление конница, подошълъ къмъ Калагларе, запжтилъ се Ив. Соколовъ, като подбралъ и Дончо Спасовъ отъ Газиандере съ себе си. Пристигането на Азисъ Паша било прѣдизвѣстено на турцитѣ въ Калагларе, а отъ тукъ нѣкой отъ българитѣ успѣлъ да обади на стражата до Попинци. Пашата забѣлѣжилъ, може би, движението на въоржжени хора надалечъ отъ селото, а най вече като му сж доложили за всичко мѣстнитѣ турци, и побързва, както знаемъ, да се върне.

Калагларци скрили добитъка си, турски и български, въ ближната гора, кждѣто мислили, че прѣзъ това разбъркано врѣме той ще бжде въ по-голѣма безопасность. Четата, обаче, отъ Газиандере подбира тоя добитъкъ и нѣколко души въоржжени хора го откарали въ Панагюрище. Мжтнитѣ врѣмена будятъ у сѣкиго инстинктъ на своеволие и посѣгателство.

Соколовъ не смѣялъ да нападне Калагларе и на сила да принуди селянитѣ да възстанатъ, което не само че бѣше негова длъжность да направи, но щѣше да бжде и твърдѣ полезно за дѣлото. Той се боялъ, както ми казваше самъ,

отъ трайно противодѣйствие, като знаялъ, че и хората отъ Джумая и Кепелии ще се притекатъ на помощь на калагларци. А пъкъ неговитѣ хора бѣха малко и въоръжението бѣше твърдѣ слабо. Не се рѣшаватъ да вървятъ срѣщу едно малко село и то наполовина съ българи, а се бѣха опълчили една велика империя да съборятъ! „Тѣ, нашитѣ, бѣха дѣтински работи тогава“ — заключи своя разказъ покойниятъ майоръ въ запасъ отъ българската армия. . . .

Съ това се изпустна единъ удобенъ моментъ, когато, възползувани отъ смущението, което спъваше правителството да дѣйствува рѣшително, възстанницитѣ можаха да направятъ много, за да разширятъ по възможность района на възстанието. Изобщо панагюрци не умѣятъ да използуватъ сгоднитѣ за тѣхъ начални минути. Врѣмето се губи въ празенъ възторгъ, тържества и блѣскави срѣщи.

На връщане отъ Калагларе, четата се отбила въ Юруцитѣ, изпразднени вече. Юрушкитѣ турци, подплашени на 21, при връщането на Бенковски, забѣгнали на бързо въ Т. Пазарджикъ, като оставили селото си беззащитно и захвърлили на произвола на сѫдбата много отъ покѫщнинитѣ си. Четата, едва що забѣгнала отъ едно село, което било готово да ѝ се опре, отбила се сега въ опустѣлитѣ юрушки кѫщи и дала пълна воля на необузданнитѣ си страсти: всичко що може да се граби, било оплѣнено, а селото запалили.

Тука българскиятъ възстанникъ, въпрѣки строгитѣ и хуманни постановления на революционния уставъ, се показва до голѣма степень съревнователь на турскитѣ башибозуци. Имало възстаници, които се натоварили съ котли, за да си ги занесатъ въ Панагюрище!

Юруцитѣ сѫ отдѣлни четири махали, на които Берингъ въ своя рапортъ е далъ и имената: Окджиларъ, Джаферли, Дованли и Уратли. Английскиятъ консулъ, обаче, означава тѣзи колиби като изгорени отъ възстанницитѣ, което не е вѣрно. При прѣстрѣлката на 21 между четата на Бенковски и юручени могла е да се подпали нѣкоя плѣвня, ала нищо повече. Сѫщо и убийството на петь души

турци отъ тия колиби, за което споменува Берингъ, е прѣувеличено[1]).

Селата: Елшица, Щърково и Динка съ жени и дѣца, били вече напуснали жилищата си и се намирали на лагеръ подъ Елшица, между два баира, въ мѣстностьта „Столово". Внезапното появяване на въоржжената българска чета, която на обратенъ пжть отъ юрушкитѣ подвизи минала прѣзъ тука, била посрѣщната съ неописуемъ ентусиазмъ отъ бѣднитѣ, беззащитни селяци. Селата, ободрени сега, радостно се дигнали отъ мѣстата си и, водени отъ четата, прибрали се вечерьта въ Панагюрище, посрѣщнати, разбира се, шумно. Четата пакъ се върнала по своитѣ мѣста на Св. Никола и Газиандере, а Делчо Цоловъ билъ поставенъ съ петдесеть души на Саржяръ.[2])

Между това, обсадата на джамията продължавала въ Стрѣлча; турцитѣ се държали упорито и не искали да се прѣдадатъ. Възстанницитѣ, скрити задъ околни плетища, изъ зданията, въ ближнитѣ обори и кжщи, въ христалака на отсрѣщния брѣгъ на пѣсъчливата и камениста бара и около воденицата, шибали немилостиво съ своитѣ куршуми непокорната джамия, която не искала да се поклони прѣдъ тѣхната велика идея; куршумитѣ, колкото и яростно пратени, свирили плачливо и залѣпяли се съвършено безвредно ту по дъсченитѣ затвори на джамийскитѣ отвори, ту по стенитѣ, ту по керамидитѣ на турската крѣпость.

Трѣба да си припомнимъ, че още прѣзъ нощьта срѣщу 21, турската махла бѣше запалена и възстанницитѣ удариха на грабежъ. Обирътъ продължавалъ и на 21, когато се почва самата обсада на джамията. Воловъ, прѣдвидъ на това, че турцитѣ могатъ да се опратъ по-дълго и като по-

1) Correspondence respecting the Affairs of Turkey (1877) I, p 150.

2) Черновѣждъ твърди („Кратка история на Панагюрското възстание," стр. 36), че на 21, когато Бенковски тръгналъ по обиколка, въ Панагюрище се прибрали „мжже, жени и дѣца отъ селата: Попинци, Калагларе, Елшица, Кепелий, Ферезлий, Айваджикъ и Стрѣлецъ", което не отговаря на развитието на работитѣ. Айваджикъ прибѣгна въ Копривщица; Ферезлий остана на мѣстото си; Попинци възстана, ала хората не напустнаха топлитѣ си гнѣзда, а Калагларе и не мръдна. Отъ послѣдното село, по разказа на нѣкои, дошли нѣколко сѣмейства, което, обаче, трудно е да се потвърди. Излишно е, струва ми се, да отбѣлѣжа, че Г. Димитровъ повтаря сжщото, каквото е писалъ Черновѣждъ. („Княжество България", стр. 23).

лучатъ помощь отвънъ биха разбили селото, още отъ рано, на 21, пратилъ Ганчо Гилимяновъ съ писмо въ Копривщица за да иска и отъ тамъ бърза помощь.

Едноврѣменно апостолътъ билъ разпоредилъ, жени, дѣца и старци и всѣкаква покжщнина и храна да се прѣнесатъ пакъ тамъ—въ Копривщица.

Копривщени се отзоваватъ бърже на зова на стрѣлчени за помощь. И настина, отъ тамъ тръгва Найденъ П. Стояновъ съ една чета отъ 40—50 души [1]).

Имаме единъ списъкъ на участвували въ тази чета. Разбира се, точна провѣрка е мжчно дѣло. Ето списъка, въ който участвувалитѣ се наброяватъ до четиредесеть и деветь; той е съставенъ на 1901 година; кръстоветѣ означаватъ умрѣлитѣ до тази година. Помѣстяме го тукъ като илустрация и най-послѣ, интересно би било такъвъ списъкъ да имаме и за панагюрската чета подъ Хорча, но моитѣ старания въ тъзи посока останаха ялови. Излишно е, струва ми се, да обяснявамъ, че съставянето на единъ списъкъ е дѣло за мѣстни хора или учреждения, които посрѣдствомъ помощници и агенти да събератъ свѣдѣния, често като ходятъ отъ кжща на кжща; за единъ чуждъ човѣкъ, който не познава мѣстото, ни хората, не само да състави, но дори само да провѣри списъка е нѣщо непосилно. Ето прочее оня списъкъ, съставенъ отъ Цоко П. Сапунджиевъ, който билъ въ четата.

1 † Сжбо Амзата
2 † Димо Амзата
3 † Рашко Кривиралчовъ
4 Христо Теповичаровъ
5 Якимъ Младеновъ
6 Велйо Лудовъ
7 Рашко Нешовъ
8 Георги Костовъ
9 Атанасъ Попъ Ивановъ
10 Цоко П. Сапунджиевъ
11 † Тодоръ А. Моревенекъ
12 Цанчо Биволаровъ
13 Ламбри Бедрекъ
14 Динчо Бойчинъ
15 Цоко Макавеевъ
16 Ланко Мерджановъ
17 Станко Стефлекъ
18 Иовето (Иванъ) Стефлекъ
19 Стоянъ Стефлекъ
20 Стоянъ Цвѣтковъ
21 Кара Никола
22 Илия Цвѣтковъ

1) Бѣловѣждовъ, „Първа пушка“ 82.

23 Никола Димовъ
24 Лулчо Хаджийски
25 Рашко Т. Чапкѫновъ
26 Лулчо Шоторътъ
27 Гаврилъ Татарлиевъ
28 † Стойко Н. Лютовъ
29 † Лулчо Тумангеловъ
30 Тодоръ Н. Тумангеловъ
31 Ст. Нейчовъ Стотникъ
32 † Генчо Младеновъ
33 Христйо Дюлгерътъ
34 Димитъръ Вълювъ
35 † Павелъ Фурнаджията
36 † Васйо Мангърътъ
37 † Велйо Мирчовъ
38 Найденъ Врачътъ
39 Банчо Тодоровъ
40 † Павлето Краевъ
41 Савко Върбѣкъ
42 Коста Тротанъ
43 Панчо Лапердекъ
44 † Никола Капитанъ
45 † Георги Мирчовъ
46 † Димо Реввовъ
47 Стоянъ Влайковъ
48 Петко Разлошковъ
49 † Тодоръ Кривиралчовъ

Копривщенци стигнали по обѣдъ и заели рътлината Св. Георги отъ дѣсно на панагюрци, срѣщу джамията. Новопристигналитѣ били въоржжени съ шишената и, макаръ да застанали по-далечъ, мечкарскитѣ имъ шишенета, обаче, бияли силно, което изплашило турцитѣ.

Освѣнъ туй, възстанницитѣ запалили купъ сѣно, което било около джамията. Духалъ и вѣтъръ, та пушекътъ влизалъ въ турската светиня, а съ туй положението на обсаденитѣ се влошило, тѣ се задушвали нетърпимо. Тогасъ вече се видѣли принудени да дигнатъ бѣло знаме. Ала нѣкои отвънъ продължили да стрѣлятъ, та никакъвъ сговоръ не се постигналъ.

Споредъ други източници, когато върху покрива на джамията се бѣлнала кърпа, закачена на тънка върлина и турцитѣ искали да се прѣговарятъ, били размѣнени нѣкои думи отъ двѣтѣ страни. Но когато обсаденитѣ разбрали, че иматъ работа съ раи, а не съ московци, отказали да се прѣдадатъ.

Цѣлия день на 21 миналъ по тоя начинъ въ мирна единъ видъ обсада, и нощьта прѣминала пакъ тихо. Прѣзъ тази нощь, обаче, на 21 срѣщу 22, избѣгалъ изъ джамията Кара Мехмедъ, който отишълъ въ Османово и обадилъ за положението на работитѣ. Османовци били и напрѣдъ на позиции надъ нашитѣ, но не смѣли да нападнатъ, като се

бояли отъ московци. Сега, Кара Мехмедъ като имъ обадилъ кои сж тѣ, рѣшили се и тръгнали.

На сутриньта 22 въстаницитѣ хванали куруджията Ламбоолу Ахмедъ, който дебналъ около воденицата за да шпионира и да обади което трѣба на османовци. Той разказалъ за избѣгването на Кара Мехмедъ, но пакъ билъ опушнатъ. Тия подробности ние дължимъ на самия Хорчо.

Разпоредено било отъ друга страна да направятъ топъ, за да разрушатъ джамията. За тая цѣлъ употрѣбили бакърената тржба на единъ казанъ, въ който варили ракия. Но тржбата, разбира се, била тънка и слаба и затуй хванали се да я пристегнатъ съ яки дебели вържа. Топътъ на 22 заранъта билъ на привършване, но измайвали се все още около него. Единъ държалъ леката като перушина тржба подъ мишница, а другъ привързвалъ. Додѣто се бавичкали съ тъзи дѣтинска играчка, неочаквано възникнало смущение, което веднага измѣня и положението.

Стражата отъ височинитѣ надъ св. Петка и Св. Георги забѣгнала назадъ, слѣзла въ възстаническия лагеръ и общата трѣвога въ редоветѣ на ратницитѣ говорила явно, че турци идатъ.

Дѣйствително, пристигнали голѣми пълчища отъ башибозуци. Тѣ били събрани отъ селата: Османово (и двѣтѣ Горно и Долно), Дермидишлии, Алифъково. Имало въ тѣхъ и черкези отъ Крушево. Прѣдводители имъ били Кйоръ Мехмедъ отъ Дурутлии и отъ Алифъково Алишъ Пехливанъ.

Цѣлата орда съ единъ воененъ приемъ разсипала се въ разредена линия и обхванала възстанницитѣ въ тилъ, като едното крило се движило къмъ дола отлѣво, за да загради пжтя на отстжплението и да хване Хорча съ панагюрци и стрѣлчани.

Послѣ, ордата налетѣла изеднажъ стрѣмително съ викове и стрѣлба. Възстанницитѣ не сварили нито да хванатъ позиции, нито да гръмнатъ. Настаналъ общъ бѣгъ—кой на кждѣто види. Четата на Хорча се разпиляла като пилци; самъ той не знаялъ кой пжть да хване. Пжтьтъ на отстжпление къмъ Панагюрище билъ все още свободенъ, мнозина отъ панагюрската чета стигнали още сжщия день въ Панагю-

рище. Но Хорчо, като забъркалъ съвсемъ концитѣ, съ малцина отъ своитѣ четници, които напустнали Св. Петка, ударилъ въ посока за къмъ Копривщица и миналъ прѣзъ позицията на Даскалъ Найденъ, която, разбира се, била опустѣла вече. Копривщенци бѣгали толкова скоро, че споредъ разказа на очевидци и на самиятъ Хорчо, били си забравили и знамето, забито малко по-горѣ надъ Св. Георги. Хорчо задигналъ това знаме и губилъ се почти цѣлъ день изъ горитѣ, докато стигне въ Копривщица, като не смѣелъ да върви по откриния пжть, дѣто е могълъ да бжде нападнатъ. Танчо Шабанътъ твърди въ своитѣ записки, че отъ копривщени въ тоя походъ имало убити двама: Васйо Мангърътъ и Павле Фурнаджиятъ и уловени двама: Велю Мирчовъ и още единъ, на когото името нѣма означено.[1]) Въ Копривщица Хорчо стигналъ по мръкнало. Тука хитриятъ пандуринъ използувалъ случая съ знамето, за да прикрие своето прѣзглава бѣгане; той сега идѣлъ като побѣдитель, защото билъ отнелъ знамето отъ турски ржцѣ.

На другия день вечерьта, 23 Гергйовдень, Хорчо се върналъ въ Панагюрище. Забѣлѣжително, че и тука му устроили тържествено посрѣщане като на побѣдитель: камбанитѣ забили, китки понели, мало и голѣмо тичало юнакъ и чудо да види! Ония дни въ Панагюрище като да сж монументъ на лудость и класическо ослѣпление.

Почти въ сжщо врѣме съ Хорча стигнали въ Копривщица Воловъ и Икономовъ. Още на зараньта 22 тѣ искали да напустнатъ Стрѣлча, като отпжтуватъ за Старо-Ново село, тъй като Воловъ ималъ намѣрение да забиколи къмъ Карловско, съ надежда да разбунтува населението по тия мѣста. Икономовъ, както знаемъ, сжщо имаше назначение да бърза къмъ оня край и то дори да не остане въ Копривщица. Както и да е, зараньта на 22 и двамата искали да хванатъ пжтя за нататъкъ, но, овчари, като се прибрали отъ кжра, донесли извѣстие че всички пжтища сж хванати отъ башибозуци.[2])

1) Записки, стр. 51.

2) Т. Георгиевъ бѣлѣжи, че Икономовъ билъ прѣдназначенъ за Пловдивъ, което е погрѣшно. („Бѣлѣжки и пр.“ стр. 19.) Сжщото почти говори

Нека добавимъ, че твърдѣ сж помпозни отзивитѣ на нашитѣ лѣтописци за походитѣ и военнитѣ бунтовнически подвизи въ Стрѣлча. Зах. Стояновъ пише: „Пристигнаха сто и петь души възстанници, всичкитѣ вържжени, подъ прѣдводителството на стрѣлчанския герой Иванъ Ворчо, който бѣше успѣлъ вече да разсипе това село, за което замина на 20 Априлъ вечерьта. Освѣнъ това, той бѣ разбилъ една турска чета отъ околнитѣ села и отървалъ обратно едно копривщенско знаме, което турцитѣ успѣли да отърватъ по-напрѣдъ отъ копривщени". [1]) Тома Георгиевъ[2]) пише: „Въ сраженията, които послѣдваха между панагюрската и копривщенската чета отъ една страна и османовскитѣ и стрѣлчански турци отъ друга, знамето на възстанницитѣ падà на три пжти въ ржцѣтѣ на турцитѣ, но възстанницитѣ все пакъ сполучваха да си го вематъ назадъ. Въ отниманeто назадъ знамето отъ турцитѣ се отличавали главатаря на панагюрската чета Иванъ Орчовъ, извѣстенъ на мнозина по своята смѣлость и юначество". Черновѣждъ бѣлѣжи: „Хорчовъ благополучно свърши работата си въ Стрѣлча. Копривщенската чета подъ прѣдводителството на Найденъ П. Стояновъ, която пристигна прѣдъ панагюрската (!), била нападната не само отъ стрѣлецкитѣ турци, ами и отъ турцитѣ на село Османово, които дошли на помощъ на първитѣ и почти я разбили, та се разбѣгала и забравила знамето си край Стрѣлецъ, побито въ единъ плетъ, при оброчището св. Георги, отдѣто го зелъ единъ османовски турчинъ. Хорчовъ отнелъ знамето, четата много турци убила, опустошила и прѣобърнала на прахъ и пепелъ повечето турски кжщи въ Стрѣлецъ . . . На 24 Априлъ привечерь Ив. Хорчовъ се върна отъ Стрѣлецъ побѣдитель; той прѣминалъ съ знамето си прѣзъ Копривщица, заедно съ четата си (!) и нѣколко стрѣлецки бунтовници; когато доближи до

и З. Стояновъ, („Записки" т. II, стр. 32.) за което намекнахъ и другадѣ. Сжщо и Г. Димитровъ. („Княж. Българ." т. II, стр. 422.) Н. Бѣловѣждовъ не знае точно, кога Воловъ и Икономовъ сж стигнали въ Копривщица, като полага че е било на 24 или по-прѣдния день. („Първа пушка", стр. 83.) Черновѣждъ казва, че се е върналъ на 24 привечерь. („История на Пан. възст." стр. 36).

1) „Записки", II, 87.

2) „Бѣлѣжки и пр." стр. 20.

Панагюрище, нѣкои отъ членоветѣ на Съвѣта и мнозина други хора излѣзоха да го посрѣщнатъ".[1]) Г. Димитровъ повтаря казаното отъ Черновѣждъ пословно.[2]) Нека кажа нѣколко думи за личностьта на Хорча, който съ разказитѣ си е способствувалъ за да се скоЬатъ всички тия лъжи.

Прѣди възстанието Хорчо билъ правителственъ пандуринъ вь Панагюрище, като въ това занятие ималъ за другари арнаути и турски заптии—всички панти и класически мошеници. Ето защо и Хорчо самъ прѣдставлява отъ себе си типъ на хитрецъ, ловъкъ аргатинъ и умникъ, който всѣки удобенъ случай умѣе да използува за себе си. Той билъ посветенъ въ освободителната идея малко прѣдъ възстанието: никакъ не му довѣрявали, защото обичалъ да пие. Есеньта 1875 Манчо Манйовъ съ Крайча Самоходовъ бѣха убили единъ арнаутинъ заптия; Хорчо подушилъ отъ нѣкждѣ и поискалъ имъ откупъ за да не обади. Бенковски бѣше поржчалъ да го убиятъ, защото правителството е дирило убийцитѣ, и тѣ ако се хванѣха, приготвленията за възстание щѣха да пострадатъ; Хорчо се догадилъ и не миналъ отдѣто го причаквали. Тогава му дали пари, та си отворилъ малка ахчийница. Тука нагласили да го отровятъ, но той не се подалъ. Най-послѣ той почувствувалъ, че силата е на страната на бунтовницитѣ и станалъ възстанникъ. Пращали го за работа и давали му харчлжкъ. Когато го посрѣщали панагюрци като побѣдитель, на калпака му лъщѣли женски нанизи отъ разграбени турски кжщи въ Стрѣлча, слѣдъ като стъпанитѣ се спасиха въ джамията! Неговата хитрина и ловкость, както ще видимъ по-късно, спаси затворенитѣ апостоли въ Копривщица. Когато го хванаха турцитѣ надъ Габрово, той по пжтя до Търново и Пловдивъ се прѣструваше на ахмакъ и нѣмъ. Въ ново врѣме той служи като старши стражаръ и днесъ живѣе въ Т. Пазарджикъ.

Слѣдъ избѣгването на всички възстанници, турцитѣ изгорили и разграбили отъ своя страна българската махла, както по-напрѣдъ въстаницитѣ бѣха изгорили тѣхната. Умно бѣлѣжи Скайлеръ, че единственото мѣсто, дѣто упостошени-

[1]) „История на панагюрското възстание", стр. 36.
[2]) „Княжество Българ." томъ II стр. 423.

ята на башибозуцитѣ сж имали малко-много оправдание, то е Стрѣлча, защото тамъ и българитѣ не бѣха се показали по достойни отъ тѣхъ. Вечерьта башибозукътъ не останалъ въ селото, а нощувалъ на Мангърци—надъ Св. Петка. При бѣгането никой не падна отъ възстанницитѣ. Двама хора готвили ястия вжтрѣ въ воденицата: тѣ бидоха тамъ изгорени. Имаше сжщо мирни хора убити изъ гората, тѣхното число възлиза до двадесеть.

II.

Пжтя на хвърковатата чета. Мечка. Работитѣ въ Петричъ. Шанцове и стражи. Убийства. Първа срѣща съ башибозуци. Пристигане на Хорчо. Второ сражение. Едно демагогско писмо на Бенковски.

Още сжщата вечерь, на 22 Априлъ, откакъ се образува хвърковатата чета, момчетата се стегнали набързо за пжть. Въ сжщото врѣме иде извѣстие отъ Петричъ, че златишкитѣ турци нападнали; разбира се, петричени искатъ помощь. Съ туй и най-ближната станция въ маршрута на четата е дадена.

Въ хвърковатата чета влизали мнозина мечени, поибренци и др., които отъ вчера и завчера се бѣха присъединили къмъ Бенковски при първата обиколка. Начело пакъ застаналъ Попъ Недѣлйо отъ Поибрене съ кръста въ ржка. Воеводата яхналъ своя бѣлъ конь, а Крайчо понесълъ знамето. Било е около десеть часа прѣзъ нощь, кога потеглятъ на пжть. Въ четата влизатъ сжщо всички познати намъ вече лица отъ щаба на Бенковски. Придружаватъ я този пжть и членове отъ съвѣта: Петко Р. Мачевъ и Т. Влайковъ, още и Д-ръ В. Соколски, прѣдставителя отъ Перущица.

Четата брояла всичко около сто души, но това число е спорно. З. Стояновъ бѣлѣжи, че сж били 130 [1]). Черновѣждъ приема, че тя е брояла 50 души ратници освѣнъ свитата. Къмъ послѣдната той числи и В. Петлешковъ, което е нѣщо невъзможно [2]). Г. Димитровъ, като поправя тоя пжть

1) „Записки“ томъ II, стр. 71.
2) „Кратка история“ и пр. 42.

Черновѣждъ, твърди че хвърковатата чета брояла 50 конници, 100 пѣшаци и до 100 души селяни — всичко около 250 [1]). Къмъ четата Г. Димитровъ присъединява още и Хорча. Послѣдниятъ, обаче, на 22 не бѣше въ Панагюрище; той се връща отъ Стрѣлча прѣзъ Копривщица едва на 24. Черновѣждъ за Хорча твърди още, че той стигналъ въ Панагюрище на другия день, т. е. на 23, и тръгналъ да стига Бенковски съ стотина души пѣшаци [2]), което не само не е точно, но и не е вѣрно.

Споредъ колкото може да се прѣцѣни приблизително, четата е могла да брои около петдесеть души конници. Селянитѣ, които при първа обиколка ходили съ Бенковски, сега били пръснати отчасти по укрѣпленията, а пъкъ и не всички били въ Панагюрище: нѣкои отъ тѣхъ самички се върнали въ селата си. Но възможно е да е имало и отъ тѣхъ до петдесеть души пѣшаци, които послѣ оставатъ назадъ. Самъ Бенковски, който искалъ да бжде всѣкждѣ и никждѣ, не е могълъ да повлече голѣма маса пѣши хора. Попъ Недѣлйо опрѣдѣля въ своитѣ записки четата на 300 души. Т. Георгиевъ поставя 80 души само конница[3]). Така, че цѣлото число ще да се движи между 100—120 пѣши и конници.

Въ Мечка било пусто. Хората се били оттеглили въ планината. Бенковски раздѣлилъ четата. Пѣшацитѣ пратилъ да вървятъ право на Петричъ прѣзъ планинския гребенъ, Вранъ камъкъ, отъ дѣто върви прѣката пжтека за туй село, а конницата заобиколила прѣзъ Поибрене, за да стигне въ Петричъ по леглото на Тополница.

По срѣднощь потеглили отъ Мечка, а когато стигнали въ Поибрене, било вече призори. Твърдѣ малко се маяли тукъ. Бенковски далъ наставления на стотници и десетници, какъ да наредятъ четитѣ си въ боевъ редъ. Когато стигнали въ Петричъ, петъкъ, 23 Априлий, Гергйовдень, петричени се намирали въ черкова; службата била на привършване. Тукъ се съединили съ стигналитѣ прѣзъ Вранъ камъкъ пе-

[1]) Княжество България", II, 425.
[2]) Ibid.
[3]) „Бѣлѣжки по Срѣдно-горското възстание", 22.

шаци и заели рътлината надъ село, откъмъ Златишкия пжть, дѣто сж гробищата.

Въ Петричъ, между това, работитѣ се бѣха развили по слѣдующия начинъ. При обявяване на възстанието имало селяни въ Панагюрище, като Марко Бозаджията, който дотърчалъ сжщата вечерь, на 20, у дома си и съобщилъ на своитѣ съселяни поржчката на Бенковски да се дигатъ. Дошълъ и Нено Гуговъ. Но петричени не се лесно мърдали. Близостьта на нѣколко села съ фанатизирани турци по Златишкото поле приучило изоставенитѣ сами срѣдъ ония нѣми бърда селяци на покорностъ. Стоянъ Ганчовъ и Делчо Пепелъ сжщата вечерь присрѣщнали Бенковски съ въоржжена чета въ Мечка и донесли повторна заповѣдь въ Петричъ да възстанатъ. Послѣ туй вече петричени се разшавали. Поставена била стража къмъ Златишкия проходъ и по всички други по-главни входове за селото. Ето главнитѣ стражи: Раздолътъ по Тополка (двама), Сливовка — Златишко; Косбунаръ Влахово кале (къмъ Коланларе) и Смолска рѣка. На 21 изпратили хора, за да дигнатъ ближнитѣ села. Димитъръ Лѣщарьтъ и Филипъ Свинаровъ отишли за Смолско; Стоянъ Данковъ и Коста Бановъ—за Каменица и Ганчо Бѣлишки билъ пратенъ въ Раковица, Смолско се дигнало и до 23 се прибрало изцѣло въ Петричъ; каменчени съ жени и дѣца се скрили по върховетѣ на Харамлиевецъ, но селото бива изгорено, та нѣкои сетнѣ прибѣгнали въ Петричъ; раковчени сжщо отишли на Харамлиевецъ и тѣхното село биде сжщо изгорено. Отъ Куланлари, което бѣ съ смѣсено население, сжщо успѣли да прибѣгнатъ селяни, ала само нѣкои.

Още на слѣдующия день хванали да копаятъ шанцове, които били доправени по-послѣ, когато Бенковски дошълъ съ хвърковатата чета. Шанцове имало на Сливовка два, на Брѣста единъ, на Боището два и на Гуговъ долъ, къмъ панагюрския пжть, единъ.

Кръстили єе въ възстанието като убили трима турци, които били тукъ по търговия съ добитъка си. И тримата били убити и труповетѣ имъ скрили въ варницата на табахната. Имали куруджия турчинъ, когото само арестували

Тоя куруджия билъ свидѣтель за убиването на другитѣ трима турци и послѣ, когато се разби Петричъ, прѣдалъ убийцитѣ. Най-много налиталъ при убийствата Митю Стояновъ Даскалътъ.

На 21 хванали осемь турци по разнитѣ постове. Хванатитѣ били безмилостно избити. Двама говедари отъ Камарци, слѣдъ като били хванати по постоветѣ на Влаховъ долъ, довели ги до Машеникъ — надъ селото и тамъ ги убили. Едно турче отъ Челопецъ, докарано въ селото, прѣзъ нощьта било убито и тѣлото му хвърлили пакъ въ табашката варница.

Разбира се, че петричени отъ своя страна безъ жертви не минали. На Влаховъ долъ се явили четири турци, търсили медъ разбира се, за да го отнесатъ на общо основание: безъ нѣщо да платятъ. Стражата запушкала по тѣхъ и двама паднали на мѣсто, а другитѣ двама успѣли да избѣгатъ. Петъръ Балевъ се пустналъ да земе пушката на единия отъ падналитѣ, но той билъ още живъ и гръмналъ върху му: П. Балевъ, пронизанъ отъ куршумъ, издъхналъ на мѣсто. Тази случка съ всички плачове и наричания на женитѣ, поетично е възпроизведена отъ Зах. Стояновъ [1]), само че послѣдниятъ я туря като станала, когато вече хвърковатата чета е била въ Петричъ, т. е. отъ 23 напослѣ, което не може да се потвърди. На 23 вече неприятелствата сѫ открити, цѣли маси се биятъ, та не може да се мисли, че ще се явятъ само четворица души за грабежъ, а пъкъ убийството е свързано съ тая случка.

Бенковски и щабътъ, щомъ стигнали на 23 зараньта, като не бѣха дрѣмвали цѣла нощь, били си легнали да отпочинатъ, когато къмъ пладнина дотърча пратеникъ отъ прѣднитѣ стражи, за да извѣсти, че се появили башибозуци отъ Златишко.

Рѣка Тополница — която като слиза отъ Копривщица присмича се по края на Златишкото поле, за да пробие пакъ туловището на Срѣдна гора, отъ която е излѣзла — надъ Петричъ тече между високи рътлини, повечето камен-

1) „Записки", II, 84.

ливи и засѣчени помежду си съ дълбоки проломи — дѣло на бурливитѣ планински потоци. Рѣката прави рамо въ лѣво и като зема нѣколко малки притоци, изъ които всѣкой се задава изъ тѣсни и дълбоки ущелия, зинали като тъмни пещери срѣщу Петричъ, минава прѣзъ селото и гони надолу Поибрене и Тракийската долина.

На самата завивка на рѣката се образува трижгълна равнина срѣщу двѣтѣ ущелия — къмъ Златица и Куланлари. Тѣзи двѣ ущелия прѣрѣзватъ едни стръмни височини, наречени Върлина, които оставатъ въ срѣдъ. Турцитѣ се явили надъ Върлина, идещи отъ колибитѣ на Муртинъ камъкъ, и смъкнали се по ржта Чипянъ надолу. То е посоката откъмъ Куланларе.

Завързала се прѣстрѣлка.

Бенковски седѣлъ отсамъ рѣката, пакъ на високия брѣгъ, дѣто сж гробищата, и отъ тука, съ цѣлия си щабъ и съ конницата, наблюдавалъ прѣстрѣлката.

Имало копани шанцове долу въ политѣ на ржта и по низината, наричана Сливака. Тамъ били налѣгали петришкитѣ защитници, около сто души. Нападателитѣ били до двѣстѣ души, помежду имъ и черкези. Тѣхнитѣ пушки гърмѣли силно, въ сравнение съ ония отъ българска страна. Турцитѣ знаяха прѣвъзходството на своето оржжие, дори само по барута, който сами, както знаемъ, продаваха, на българитѣ, като го бѣха и фалшифицирали [1]).

Разбира се, още при първия пукотъ на турскитѣ шишенета, нашитѣ възстанници ударили на бѣгъ. Не били привикнали ушитѣ имъ да свирятъ куршуми край тѣхъ. Бенковски тогава пратилъ часть отъ конницата; самъ той потеглилъ сжщо напрѣдъ, но свитата не го оставила, за да се не излага безъ необходимость.

Конницата, водена отъ Крайча Самоходовъ, знаменосецъ, ударила нагорѣ по Тополница, къмъ воденицата, ужъ за да заобиколи башибозуцитѣ откъмъ тила, което не било възможно да се направи, защото турцитѣ се държали по твърдѣ стръмни мѣста.

---

1) З. Стояновъ, „Записки“ томъ II, 78.

Насърдчени, избѣгалитѣ се повърнали пакъ на мѣстата си и завързала се още по-силна прѣстрѣлка. Единъ черкезинъ падналъ ударенъ. Башибозуцитѣ скоро отстжпили, като отнесли съ себе си и ранения. Нашитѣ останали побѣдители.

Тази е най-ранната срѣща между възстанници и башибозукъ на открито поле.

Но петричени обладало голѣмо смущение. Трѣбало да се очакватъ още нападения, а пъкъ въоржжени хора въ Петричъ били много малко и то съ стари пушки и развалenъ барутъ. Бенковски прѣдвиждалъ опасностьта, ако веднага напустне селото. Като прѣдвиждалъ нападение отъ поголѣми сили, писалъ въ Панагюрище, да му изпратятъ помощь отъ тамъ и отъ Копривщица [1]).

На 24 рано сутриньта стражитѣ по височинитѣ надъ Смолско забѣлѣзали да се бѣлѣятъ чадъри далечъ подъ гребена на Гължбецъ, около Мирково, дѣто е краятъ на тѣсното Златишко поле; тѣзи чадъри трѣбало да означаватъ, споредъ разказа на мѣстнитѣ жители, приближаването на редовна войска, идяща откъмъ София. Официалнитѣ свѣдѣния, обаче, не казватъ, да е настжпвала войска отъ Гължбецъ. Възможно е било да сж били башибозуци отъ Орханийско. Гължбецъ е седловина, която съединява хълмищата на Срѣдня Гора съ гордия гръбъ на Стара Планина. Задъ Гължбецъ е малката и гиздава котловинка на Камарци, която отъ лѣво почва съ Ташкесенския проходъ, а отдѣсно свършва съ Арабаконакъ — пжтя отъ София за Орхание. Бенковски и свитата се изкачили надъ селото и, съ помощьта на далекогледа, който носилъ войводата, ясно могли да различатъ, че това не било друго, а чадъри. [2])

Не слѣдъ много, кждѣ деветь часа прѣди обѣдъ, стражата по Смолската рѣка съобщила, че прѣзъ Муртинъ се задали турци, идещи тоя пжть право отъ Златица.

Съ обявяване на възстанието и въ Петричъ, както другадѣ, появила се идеята да се направятъ черешови топове. Съ тази мисия билъ натоваренъ Дѣдо Дончо Анинъ, който издълбалъ до три топа. Първия топъ извадили, на 24, върху

1) З. Стояновъ („Записки" т. II, стр. 84), казва, че Бенковски писалъ едноврѣменно въ Копривщица и Панагюрище. Т. Георгиевъ споменува само за едно писмо до Панагюрище (стр. 23), което е повече за вѣрване.

2) Ibid., II, 83.

Боището, но при първо пукване той се разцъвналъ. Попъ Христоско прѣдварително порждчалъ на кехаята да вика изъ село, за да се не сплашатъ трудни жени! . . .

Когато дошло извѣстие, че турци идатъ по Смолската рѣка, извадили другитѣ два топа, но тоя пжть вече пристегнати съ желѣзни обръчи . . . .

На врѣме пристигналъ отъ Панагюрище и Хорчо съ стотина души на помощь. Той се върща отъ Стрѣлча прѣзъ Копривщица на 23 вечерьта. Сутриньта, на 24, тръгналъ за Петричъ. Бенковски съ свитата си вървѣлъ тоя пжть по височинитѣ на „Рътъть,“ подъ които ставало и сражението. Турцитѣ нападали откъмъ воденицата, която е въ изхода на тѣсното гърло на смолската рѣка. Сражението не траяло дълго. Черкезитѣ, които изобилвали още повече този пжть между башибозушката дружина, налитали най-стрѣмително, като доближили до самата линия на възстанницитѣ. Тѣ изгърмявали съ своитѣ винчестери и връщали се пакъ назадъ, отнесени бърже отъ пъргавитѣ си коне. Всички нападатели били конници.

Изходътъ на сражението се рѣшилъ отъ голѣмата загуба, която понесли турцитѣ. Прѣдводительтъ на черкезитѣ, който особно се подавалъ напрѣдъ, билъ простреленъ отъ Хорча; той увисналъ на коня си, който го отнесълъ назадъ и всѣлъ обезсърдчение въ башибозушкитѣ редове. Отъ българска страна раненъ билъ Дѣдо Цвѣтко Брушковъ отъ Цѣрово; дали имало ранени още — липсватъ спомени; убитъ се не споменува.

Воденицата, около която се държаха турцитѣ, била зета и прѣдадена на пламъци.

Двѣтѣ побѣди отъ 23 и 24 ободрили до значителна степень петричани, тѣ се чувствуватъ сега вече калени за бой, та Бенковски намиралъ основание за да продължи пжтя си до Еледжикъ. Споредъ разказа на нѣкои, отъ Еледжикъ дошла депутация на чело съ Отецъ Кирилъ и молили Бенковски да дойдатъ на помощь, защото задали се вече турци откъмъ Маркова врата [1]). Воеводата се запжтилъ на другата зарань, 25, за тамъ прѣзъ Поибрене.

1) З. Стояновъ, „Записки“, т. II, стр. 90.

На 24 вечерьта петричени, топли още въ куража си отъ дневната побѣда, рѣшили да нападнатъ прѣзъ нощьта куланларскитѣ турци и да ги обезоржжатъ. Походътъ, обаче, излѣзълъ нещастенъ. Близо до неприятелското село, едно отъ момчетата изпустнало въ тъмнината пушката си, тя изгърмява. Смутената дружина помислила, че е нападната. Тогава загърмѣли кой какъ завърне! Коланларци въ туй врѣме се разбудили и зели рѣшителни мѣрки за своята защита. Така петричани се видѣли принудени да се върнатъ безъ успѣхъ у дома си. Другиятъ день, 25, тѣ прѣкарали мирно, като пазили на постоветѣ; тоя день никой не ги безпокоилъ съ нападение.

З. Стояновъ твърди, че хвърковатата чета стояла въ Петричъ и на 25, когато имали още едно сражение, трето по редъ, съ едно отдѣление черкези. Обаче, на 25 четата бѣше вече на пжть. Тя стигнала съ врѣме въ Поибрене и продължила за Еледжикъ. Живитѣ поборници въ Петричъ не помнятъ трето сражение. Т. Георгиевъ споменува само за едно сражение, на 23, малко по-късно откакъ четата пристига въ Петричъ. За числото на хората отъ двѣтѣ страни, Тома Георгиевъ дава твърдѣ голѣми цифри — 500 души турци и 300 възстанници — нѣщо, което не е съгласно съ запискитѣ и съ споменитѣ на участвували и мѣстни дѣйци. Той полага още, че при отстжплението турцитѣ понесли съ себе си седемь убити и петнадесеть ранени, за които никой другъ не говори [1]).

Има още едно обстоятелство, за което споменува Тома Георгиевъ, нѣщо описано (не безъ юморъ) и отъ З. Стояновъ. Бенковски, слѣдъ сражението, въ което спечелилъ побѣда, написалъ писмо до златишкия мюдюринъ — български букви и турски слова — да го убѣждава, да стане и той бунтовникъ противъ султанската тирания — защото, моля ви се, оня азиятецъ трѣбало да разбере най-послѣ, че българитѣ не се биятъ за вѣра и кой знае за какво друго, а за граждански правдини, а граждански правдини липсватъ и на турци, и на руси, и на французи, и на всич-

---

1) „Бѣлѣжки по Срѣдногорското възстание", стр. 23.

ки! Т. Георгиевъ твърди, че писмото било отправено до коланларскитѣ турци, обаче всички живи поборници сж съгласни съ З. Стояновъ, че Бенковски отправилъ своятъ демагогски мемурандумъ право до златишкия мюдюринъ — въ което има повече смисъль.

Това писмо, за което не може да има съмнѣние, че е писано, макаръ и да не го притежаваме, говори твърдѣ много за умствения уровенъ на Бенковски, както и за епохата. Въ революционния периодъ до нашето освобождение, идеологията и демагогството бѣха пустнали достатъчно дълбоки корени въ духоветѣ — нѣщо, което ний имахме поводъ и другъ пжть да изтъкнемъ. Но то става особно ясно при този случай — толкова чудесенъ като илустрация. Тукъ имено видимъ, че дори и такъва цѣлна и ограничена натура, като Бенковски, пакъ е идеологъ и говори за работи, лежащи много далечъ отъ неговия кржгозоръ, и които можеше да заучи само като модни фрази. Въ рѣшителния моментъ, когато трѣба да изкаже девиза на своята борба, той не е на самостоятелна национална почва, той е все пакъ борецъ за идея, интернационаленъ мечтатель, каквито сж непосрѣдственитѣ му учители Каравеловъ и Ботевъ. Въ писмото било, разбира се, казано, че той не се бори противъ турци, противъ турското владичество — бори се противъ тиранията на султана и на всички султани! Споредъ Т. Георгиевъ, писмото е почвало: топрак-кардашларъ! (братя по пръсть—земя), сегашното правителство е тираническо; то безъ разлика тъпче правата на всички, безъ разлика на народность и религия и пр.: демагогски миш-машъ, тъкмо да влѣзе въ главитѣ не на други, а на гладни и жедни за плячка азиятски хищници.

III.

Хвърковатата чета въ Поибрене. Хоро и пѣсни. Подпалване на Смолско, Каменица и Раковица отъ бунтовницитѣ. До Еледжикъ. Подпалване на Паланка.

Четата стигнала слѣдъ обѣдъ, на 25 Априлъ, въ Поибрене, кѫдѣто всички отседнали конетѣ, за да си починатъ.

Било день-недѣля, когато всички селяни отъ околнитѣ колиби, пръснати на раздалечъ по планинскитѣ бърда, се събиратъ въ центра на общината, за да се повидятъ съ хора, да се повеселятъ и да си тропнатъ народното хоро.

Но нека посветимъ тукъ нѣколко думи и на кръстоносеца на четата.

Попъ Недѣлю, който на 22 вечерьта съ кръста въ ржка потегли на чело на хвърковатата чета отъ Панагюрище, на 23 слѣдъ обѣдъ му прилошавѣло въ Петричъ, та поискалъ позволение отъ Бенковски да се върне въ своето село — въ Поибрене. Майка му по онуй врѣме се прибрала отъ Мирково, дѣто била посѣтила свои, та по пѫть спрѣла и въ Петричъ. Попъ Недѣлю, споредъ както ни разказва самъ въ своитѣ записки, намѣрилъ я, но тъкмо що се прибралъ при нея и гледалъ болестьта си, башибозуцитѣ нападнали отъ „Върлина", загърмѣли пушки, засвирили куршуми и станало смущение въ селото. Сега вече той не можилъ да се стърпи затворенъ въ кѫщи, та бърже отишълъ и присъединилъ се къмъ свитата на Бенковски. Като се забавилъ и не можилъ да тръгне нея нощь за Поибрене, прѣнощували тукъ, а на утрото на деветь часа пакъ присѫтствувалъ на второто сражение при Мурта и едва слѣдъ пладнина стигналъ въ Поибрене.

Бенковски му позволилъ да си иде най-вече, защото отъ Поибрене дотърчалъ пратеникъ, който извѣстилъ, какво отъ Харамлиевецъ се били задали черкези, които нападали. Попъ Недѣлю трѣбало, както му порѫчалъ Бенковски, да се погрижи за защита на селото. Но той стигналъ въ Поибрене късничко на 24 и не можилъ сѫщата вечерь да се дигне до Харамлиевецъ. Сутриньта на 25 повелъ десетина души и качили се горѣ. Тамъ имало стража. Той я ободрилъ

и насърдчилъ, а пъкъ и опасностьта минала: черкезитѣ си били отишли.

Попъ Недѣлю слѣзълъ обратно въ село по икиндия — тъкмо когато селското хоро се люлѣяло по-сръчно и по-юнашки, отколкото всѣкой другъ пжть.

Тука, за обща радость, привтасалъ и самъ Бенковски съ своята хвърковата чета. Хорото спрѣло отъ изненада, ала общото веселие заразило и самитѣ юнаци, които идещи отъ побѣда, били бодри въ душитѣ, и воеводата заповѣдалъ да продължатъ хорото. Веселието се възродило; всички тропали сега съ нова, невидима сила. Възторгътъ възпламенилъ всички. Гаче ли това селско хоро, повтаряно по своему всѣка недѣля, сега се прѣвърнало чрѣзъ невидима ржка въ народно българско хоро и разведрило сърдцата. И старцитѣ дори се хванали за поясъ да тропатъ. Двѣ осемдесеть годишни бабички лудо повели дългия редъ, а Бенковски унесенъ самъ и забравенъ за минута, рекълъ: „пѣйте"! Тогава пъстрото море отъ моми и невѣсти, богато съ дяволска память и винаги находчиво за подходяща пѣсень, запѣло съ звънливи гласове:

„Защо ми стоишъ, Доне, на пжть подъ орѣхъ,
Баща ли тжжишъ, Доне, майка ли тжжишъ?
— Ни баща тжжа, Бего, ни майка жаля,
А тебе жаля, Бего, Бего сейменче,
Че ще да идешь, Бего, младо войниче,
Младо войниче, Бего, съ млада войвода."

И тропотъ, и провиквания, и пѣсни до Бога! А всички погледи, всички сърдца, всички радости и надежди—всичко бие въ една точка: въ младиятъ юначенъ воевода, който седѣлъ срѣдъ хорото. Нему послали царски столъ, съ алено пиротско килимче и облегнатъ на тежка сабя, той гледалъ и унисалъ се, ала скоро пакъ навелъ тжжно глава. Буйна бѣше тъзи глава и бурни свѣтли дни е прѣкарала тя въ младешкитѣ години, но колко бѣше строгъ послѣ той къмъ себе си и къмъ всички, и какъ гигантски и съ какви лишения понесе той тежкия апостолски кръстъ въ цвѣта на своитѣ мжжки сили! Сега, въ видътъ на тѣзи невинни, дѣтски възторжени хора, той е виждалъ, колко е далечъ

за него оня идеалъ за миръ и щастие срѣдъ свободенъ животъ, за който въ душа толкова копнѣялъ, и за който копнѣе всѣкой, за да заживѣе отново. И като помислилъ сега, като помислилъ всичко това, или нѣщо подобно, горещи сълзи се заронили по образа му. Така казватъ всички и нищо не може да се измѣни отъ това. Всички помнятъ и разказватъ за тия чудни сълзи. И навелъ, казватъ, глава. А ето защо е било то. И не мълчатъ и за това добритѣ доживѣли хора. Искалъ да скрие отъ хилядитѣ любопитни погледи своитѣ сълзи. И наистина, ще да е искалъ да скрие и най-невинната макаръ проява — сълзитѣ — на ония сурови и велики мисли, които и тъй сж били толкова дълбоко скрити въ душата му, че едва ли нѣкой можеше тамъ да ги разчете. Защото, нали достойна минута е било това! Трѣбало е и най-малкия знакъ на слабость, на мжка, на душевна мечта, да се потъпче: трѣбало! Разбира се, за да не се урони строгото, чисто и безстрастно лице на силния воевода, силенъ какъвто си бѣше тоя страненъ синъ на оназй още по-странна епоха въ въображението на всички ония кротки и идилични селяци. Навелъ той глава, а съ туй настаналъ бърже и краятъ на единъ отъ най-свѣтлитѣ епизоди срѣдъ оная замамчива и страшна 1876 година.

Четата незабавно потеглила за Еледжикъ.

Нека се повърнемъ сега малко назадъ.

На тръгване отъ Петричъ, отъ хвърковататата чета се отдѣлили нѣколко души и начело съ З. Стояновъ отишли да подпалятъ селата: Смолско, Каменица и Раковица. Поводъ за това дало най-много обстоятелството, че селянитѣ отъ тия села често напущали постоветѣ, и си отивали въ село, за да видятъ добитъкъ и оставена стока. Трѣбало да изгори всичко, за да станатъ добри възстаници. Това и станало. Отъ тритѣ села само Раковица останала непокътната, нея изгорили послѣ турцитѣ. Подпалницитѣ настигнали до вечерьта Бенковски въ Поибрене. [1])

Съ З. Стояновъ били Цвѣтко К. Бръшковъ отъ Цѣрово, помощника на Телийски и Ст. Сердаровъ. [2]) Дѣдо

[1]) З. Стояновъ „Записки", т. II стр. 94—102.
[2]) Ibid, т. II, 93.

Цвѣтко пише въ запискитѣ си, че билъ наричанъ отъ Бенковски хилядникъ, а Ст. Сердаровъ стотникъ (сжщо се казва въ малкия протоколъ). Съ тѣхъ билъ още тѣхния съселенинъ Ст. Захариевъ. Дѣдо Цвѣтко криво помни, като е казалъ, че изгорили Раковица, което З. Стояновъ справедливо отказва. [1])

На Харамлиецъ, освѣнъ Раковица, забѣгва още селото Бѣлица. Тукъ за възстание се извѣстили отъ Поибрене, отъ дѣто имъ билъ пратенъ Дѣлко Лулчовъ. Той съобщилъ на Ганчо Геновъ, душа на дѣлото въ Бѣлица, да почнатъ възстанието. Сжщия день, 21 Априлъ, Бѣличани рѣшили да възстанатъ, а на 23 Априлъ тръгнали за Харамлиецъ, дѣто дошли най-напрѣдъ, а послѣ Никола Николовъ дигналъ Раковица.

Отъ Поибрене четата пакъ тръгва на чело съ Попъ Недѣля кръстоносеца. Кога стигнали на Еледжикъ, било тъмна нощь, срѣщу 26 Априлъ. [2])

Тука вече се били събрали осемьтѣ села отъ леглото на Тополница и отъ околностьта, както вече ги назовахме: Цѣрово, Мухово, Калугерово, Лѣсичово, Кара-Мусалъ, Славовица, Сжртхарманъ и Дерехарманъ. Тома Георгиевъ като отбѣлѣзва пристигането на Бенковски на Еледжикъ, твърди, че изселването на много села ставало, имено, въ туй врѣме, като бърка, види се, въ паметьта си, първото минаване на хвърковатата чета съ второто. [3]) Напротивъ, всички осемь села още на 21 и 22 сж прѣнесени тукъ. Той бѣлѣжи още че всички събрани села били „около 15 до 20", което не е вѣрно. [4]) На Еледжикъ се прѣдполагаше да дойдатъ още Вѣтренъ, Динката, Голакъ и Шахларе, но тѣзи села не мръднаха.

На зараньта, 26, Бенковски прѣгледалъ всички укрѣпления и намѣрилъ мѣстото за добрѣ запазено. Разгледали ковачницитѣ, жилищата и пр. А най-послѣ пакъ се залюлѣло българско хоро!

---

1) Ibid, т. II, 102.
2) З. Стояновъ „Записки" стр. 105.
3) „Бѣлѣжки по Срѣдногорското възстание" стр. 24.
4) Ibid.

Бенковски настоялъ да се нареди полиция, която да пази редъ, както и да нагледва, да не се вмъкнатъ отъ нѣкждѣ шпиони. На постоветѣ хванали едно младо момче на около осемнадесеть години, което слѣдъ настойчиво разслѣдване се оказало да е черкезче, пратено да шпионира. Околнитѣ башибозуци и черкези въ своитѣ налитания прѣзъ първитѣ дни все още не могли да удовлетворятъ едно голѣмо свое любопитство: тѣ не могли да разбератъ, какви хора има на Еледжикъ, а твърдѣ много желали да се увѣрятъ, че тамъ сж прости раи, а не върли московци. Черкезчето било прѣоблечено по шопски и се казало на име Петко Христовъ. То се оправдало, че отива къмъ Вакарелъ и забъркало пжтя. Бенковски останалъ убѣденъ, че то е шпионинъ и съ особна стража пратилъ черкезчето въ Панагюрище, за да го подложи тамъ на военния сждъ!

Зах. Стояновъ споменува и за другъ шпионинъ, българинъ, на 40 години, родомъ отъ Ихтиманъ, който, хванатъ, билъ осжденъ на застрѣлване, ала прѣзъ нощьта избѣгалъ [1]).

Стефанъ Миличинъ, българинъ, който пристигналъ отъ Ихтиманъ, далъ свѣдения за турскитѣ сили; редовна войска вече била пристигнала, но била малко.

Бенковски разпоредилъ да идатъ 300 души, подъ воеводството на Цвѣтко К. Бръшковъ, и да изгорятъ турското село Паланката, да развалятъ мостоветѣ по Еледжишкия проходъ — по шосето отъ Пазарджикъ за Ихтиманъ — и да прѣсекатъ телеграфната линия. [2])

Сжщия день отъ Бѣлово пристигналъ пратеникъ съ извѣстие, че Бѣлово съ околнитѣ села сж готови да възстанатъ, но трѣбало външна сила, и четата още привечерь потеглила за тамъ.

Прѣди да тръгне за Бѣлово, Бенковски върналъ Хорча съ стотина души, които му бѣше довелъ тоя въ Петричъ.

1) „Записки“ т. II, 115.

2) Въ голѣмия протоколъ на Цѣровци, който вече познаваме, се казва, че Бенковски зелъ съ себе си отъ Еледжикъ по пжтя за Бѣлово триста души подъ началството на Телийски. З. Стояновъ бѣлѣжи противното, че Телийски останалъ да командува Еледжикъ, което е разумно. Не можеше Бенковски да остави толкова села готово възстанали и срѣдъ гора, заобиколени отъ неприятеля, безъ прѣдводитель и да имъ земе още 300 надеждни защитници.

Хорчо билъ върнатъ за Панагюрище, защото отъ тукъ извѣстили, че турцитѣ се вече задаватъ откъмъ полето. Хорчо дѣйствително тръгва и сжщата вечерь е билъ вече въ Панагюрище [1])

IV.

Хвърковатата чета пакъ на пжть. Славянската колония въ Бѣлйово. Блѣскаво посрѣщане. Прикриваната раздвоеность на духоветѣ. Единъ кървавъ епизодъ.

Пжтьтъ на хвърковатата чета лежалъ сега край Вѣтренъ.

Вѣтренци били извѣстени на 21 отъ Славовица, отдѣто пристигналъ Вълко Фолосчията, че възстанието въ Панагюрище е провъзгласено. Черковнитѣ камбани ударили и селото се разшавало. Жени, дѣца и старци били пратени въ Сестримския балканъ, за да бждатъ на скрито мѣсто. Нѣкои се скрили и въ Бѣлйово. [2]) Мжжетѣ, въоржжени, останали да си пазятъ селото. Нищо особно не се случило отъ тогава. Хвърковатата чета минала надъ селото, близо до Паланка, подъ Голешъ и бързала за Сестримо и Бѣлйово.

Паланка, отъ която много отъ турцитѣ забѣгнали, била въ туй врѣме запалена отъ нарочно пратенитѣ за това хора, а четата помогнала още въ подпалянето.

Пжтьтъ на четата понататъкъ вървѣлъ прѣзъ Голакъ, Момино и Сестримо.

На разсъмване, на 27 Априлъ, стигнала въ Сестримо, посрѣщната съ биене на камбани. Бенковски бързалъ. Далъ наставления да се въоржжатъ и да запазятъ селото си, а като видятъ опасность, да се прѣселятъ въ гората, за дѣто да изнесатъ още съ врѣме храни. Нѣкои сестримци, въоржжени, присъединили се къмъ четата [3]).

Нарочно изпратени прѣдвѣстници явили въ Бѣлйово за пристигане на войводата, скоро и тоя се явилъ. Било още ранна утрина, 27 Априлъ. [4])

---

[1]) Ср. Черновѣждъ „История на Панагюр. възст. стр. 52.
[2]) Г. Матаковъ „Село Вѣтренъ“, 1903, стр. 15.
[3]) Зах. Стояновъ „Записки“ стр. 123.
[4]) Ср. Юрданъ Неновъ, „Автобиография“, Мин. Сборникъ XIII 1896 стр. 348.

Въ Бѣлйово духоветѣ не сж били тъй открито революционни, както може да се прѣдполага. Пропагандата направила много, за да просвѣтли духоветѣ и нѣмало недостатъкъ въ симпатии къмъ освободителното дѣло, но приготовлението било слабо. Бенковски тука не стжпи никакъ отъ по напрѣдъ, и никой другъ апостолъ не бѣ посѣщавалъ селото, като не смѣтаме Каблешковъ, който, бидейки началникъ на станцията въ 1875 година, дигналъ тукъ читалище. Вържженитѣ сили не били обучени, не били организувани въ малко-много военна единица.

Извѣстие за възстанието въ Панагюрище се получило тукъ още на 21, а селото не се дигнало. Пратили свои хора и тѣзи имъ донесли сжщото извѣстие, че възстанието е провъзгласено, ала Бѣлювци пакъ не мръднали. Имало веселби, съ най-разкошни ястия и пиене, имало и заканване, че ще нападнатъ и разорятъ ближнитѣ турски села, разпространявали се най-крилати извѣстия, че сръбската войска иде на помощь, че българска войска нахлула отъ Влашко и пр., но — само това. А възстание нѣмало, [1]) макаръ и да било готово да избухне, а чакало се войводата „за да го отвори". [2])

Но въ сжщность духоветѣ били раздвоени. Селото ржководили по-старитѣ благоразумни хора. Додѣто възторгътъ у младитѣ отивалъ далечъ, за да гради фантастични испански кули за близката борба, старитѣ падали духомъ и въобще били песимистични. За насърдчение, Юрданъ Неновъ държалъ особна проповѣдь въ черкова, въ недѣля на Мироносицитѣ, 17 Априлъ. [3]) Цѣльта му била да прѣмахне разногласията и да всѣе надѣжди. Слабитѣ жени мироносици не се върнали отъ пжть, макаръ и да знаяли, че не могатъ подигна голѣмия камъкъ отъ гроба Господенъ! И все пакъ, когато си отишълъ Бенковски, въ селото зели рѣшение: „ако да се случи да се улови какъвто турчинъ и да е, да не се поврежда въ нищо, а само да се обезоржжи и прѣпрати на кждѣто иска да отиде, само кръвь

---

[1]) Ср. Н. I. Владикинъ „Бѣлйовското възстание" 31—32.
[2]) Мин. Сборникъ т. XIII стр. 378, Ю. Неновъ „Автобиография".
[3]) Ibid, 381.

да не падне". [1]) Владикинъ въ своята брошура поставя рѣчьта на Юрданъ Неновъ въ недѣля, слѣдъ като се получило извѣстие, че воеводата ще дойде. [2]) Като имаме прѣдвидъ, че Бенковски потеглилъ съ хвърковатата чета на 22, четвъртъкъ, отъ Панагюрище, може и да се допустне, рѣчьта на Юрданъ Неновъ да е била въ недѣля на 25, която е недѣля на Разслабления. Но невѣроятно ми се види, самъ Юрданъ Неновъ да измисля не само деня на словото си, но и прѣдмета. Запискитѣ на Юрданъ Неновъ внушаватъ довѣрие отъ край до край. Не можеше стариятъ учитель да държи слово за Мироносицитѣ, когато недѣлята била на Расслабления. Думата, впрочемъ, може да бжде и за друго, второ слово на Юрданъ Неновъ, но за което послѣдния не споменува въ запискитѣ си. А за подобно ние сжщо нѣмаме никакви свѣдения. Криво е, изглежда, и прѣдположението на Н. І. Владикинъ, че комитета „дори до тая минута" т. е. до появяването на Бенковски се страхувалъ и прѣдпазвалъ се отъ Юрданъ Неновъ. Послѣдния дошълъ въ Бѣлйово въ началото на Априлъ срѣщу Великденъ [3]) и като вече добрѣ познатъ и толкова годишенъ учитель въ Татаръ-Пазарджикъ и въобще по тѣзи страни, нѣмало е защо да не внушава довѣрие. Той се познавалъ и съ Каблешковъ и ще да е билъ отъ по-рано въ течение на работитѣ.

Четата била най-тържествено посрѣщната. Въ посрѣщането зела участие и славянската колония отъ сърби, хървати и др. работници по желѣзницата. Между тѣзи чужденци имало и италианци, които викали „вива капитанъ Бенковски" [4]). Четата, поканена, слѣзла въ кжщата на Ив. Шутича, далматинецъ. Бенковски далъ заповѣдъ да скжсатъ телеграфнитѣ жици, а колкото има турци въ селото да бждатъ изловени. Но явила се прѣчка: петь-шесть души чиновници и заптии на станцията не искали да се прѣдадатъ. Тогава ги нападнали и тѣ били немилостиво избити. Станцията прѣдали на пламъци. Единъ мостъ на же-

1) Ibid.
2) Н. І. Владикинъ „Възстанието въ Бѣлйово" стр. 32.
3) Министерски Сборникъ XIII стр. 388 „Автобиография".
4) З. Стояновъ „Записки" 126.

лѣзната линия билъ разрушенъ. Юрданъ Неновъ бѣлѣжи, [1] между друго още, че нѣмската колония, Баронъ Хиршовитѣ хора, Бенковски изпратилъ подъ стража за Цариградъ, което освѣнъ че не бѣше възможно да се изпълни, но и не отговаря на дѣйствителностьта. Напротивъ, единъ нѣмецъ, отъ сѫщитѣ хиршови хора, придружи четата, както веднага ще видимъ.

Слѣдъ нѣколко часове маене, четата напустнала Бѣлйово и тръгнала на обратенъ пѫть. Възторгътъ билъ неописуемъ въ селото. Къмъ Бенковски се присъединили да се биятъ за славянска свобода Ив. Сутичъ, съ млада жена Мария Ангелова; Кръстю, Георги и Ив. Неклановичи, още Стефо и Савва — всички далматинци, а нѣмецътъ се викалъ Албрехтъ.

Ето нѣкои свѣдения за тази славянска колония, черпени изъ запискитѣ на самия Ив. М. Неклановичъ. Съ него сѫ били неговитѣ братия Кръстю и Гоерги. Иванъ Марковъ Неклановичъ е роденъ въ Далмация, окрѫгъ Катарски, околия Будванска-Паштровиче, село Близикуче. Другитѣ далматинци въ четата: Лука Радоечъ (наричанъ Стефанъ Радоечъ, Стефо) родомъ отъ Паштровиче, село Режавичъ и Савва Давидовичъ отъ градъ Кастра. Ив. Сутичъ билъ отъ Дубровникъ. Неклановичъ излага нѣкои спомени отъ самото движение, които ние ще приведемъ макаръ и да образуватъ до известна степень повторение на туй що се каза до сега, но и сѫществено допълнятъ обстановката. Възстанието се провъзгласило когато се научили, че Бенковски е излѣзълъ отъ Панагюрище и по пѫть ще дойде въ Бѣлйово. Въорѫжили се и поставили стража около селото. Цѣлиятъ день 26 миналъ въ правене фишеци. Купили олово и барутъ отъ Пловдивъ, дѣто отишълъ затуй самъ Неклановичъ. Вечерьта на 26 Априлъ наговорили се да убиятъ Хаджи Арапа, който пазилъ турскитѣ бараки на станцията. Въ тѣзи бараки се пазили подвижни материали отъ турското правителство за желѣзницата. Вечерьта нападнали, но хаджи Арапъ се измъкналъ и скрилъ въ Хиршовата станция. Тогазъ съзаклетницитѣ запалили баракитѣ. Сутриньта 27 Ап-

1) М. Сборникъ XIII, 380 „Автобиография".

рилъ посрѣщали Бенковски.[1]) Воеводата, и дружината му слѣзли въ кѫщата на свещеникъ Михаилъ Радуловъ. Бенковски заповѣдалъ да доведатъ всички турци и гавазина, нѣкой си Саидъ. Явилъ се пратеникъ, секретарь на главния компански лѣсничей, заедно съ началника и казали: не даваме гавазина. Тоя билъ доведенъ; коня му платили и орѫжието, а самъ гавазина арестували. Т. Георгиевъ погрѣшно означава, че Саидъ билъ заптия.[2]) Некланович казва още, че Бенковски заповѣдалъ да прѣмахнатъ тоя гавазинъ, но той и Ив. Сутичъ го разубѣдили, като казали, че не трѣба да се убива единъ човѣкъ, който се самъ прѣдава. Бенковски се съгласилъ и тогава заповѣдалъ да изплатятъ коня му и орѫжието. Далматинцитѣ били шестима, които се съгласили да вървятъ съ четата: Кръстю и Георги Некланович, Ив. Сутичъ, Ив. Неклановичъ, Стефанъ Л. Радоечъ (Стефо), и Савва Давидовичъ.[3]) Кога тръгнали, задала се желѣзницата отъ Сарамбей и спрѣла въ лозята, защото имало мостове разрушени. Тукъ, отъ станцията, присъединилъ се единъ младежъ нѣмецъ Албертъ. Хванали двѣ момчета въ Вѣтренъ (протестанчета), които шпионирали. Отишли на Еледжикъ прѣзъ Славовица.

Отъ самото Бѣлйово къмъ четата се присъединили до десетина млади момчета[4]). Освѣнъ това, отъ тука се присъединилъ още и знаменитиятъ Тодоръ Хайдутинътъ отъ Разлога или Радилово — не може точно да се опрѣдѣли. Зах. Стояновъ го означава отъ Разлога[5]). Имало още нѣколко други лица, що постѫпили въ четата. Неклановичъ ги нарича панагюрци и самоковци. Старият учитель Юрданъ Неновъ довелъ сина си Владимиръ и прѣдалъ го въ рѫцѣтѣ на воеводата за да служи войникъ на отечеството си. Младежътъ знаялъ по френски и билъ опрѣдѣленъ за секретарь.

Четата хванала пѫтя къмъ Вѣтренъ.

---

1) Т. Георгиевъ „Бѣлѣжи и пр.", че е било бѣлѣжки на 25 Априлъ! стр. 25.
2) „Бѣлѣжки и пр." стр. 25.
3) З. Стояновъ Ср. „Записки" т II, 133.
4) Юрданъ Неновъ „Автобиография" стр. 380.
5) „Записки" т. II, стр. 139.

Идването на Бенковски въ Бѣлйово нѣмало никакви по трайни послѣдствия за дѣлото въ това гнѣздо. Знаменитото това посѣщение се ограничило почти само въ театрално парадиране прѣдъ шепата чужденци. Прѣзъ всичкото врѣме Бенковски е билъ трѣскаво афектиранъ, прѣвзетъ и безсмисленъ, като всѣкой парвеню, комуто неочаквано пада въ ржцѣ да играе важна водителска роль въ обществото, и абсолютенъ, като нѣкакъвъ африкански раджа. Както той, така и дружината му продавали кабадаилжка на старитѣ копривщенски чорбаджии, но за дѣлото нищо не направили. З. Стояновъ съ юморъ бѣлѣжи, че прѣди да влѣзатъ въ селото, Крайчо извадилъ огледало за да си осучи мустацитѣ, съ които справедливо се гордѣялъ! Самъ Бенковски оправилъ униформата си и заприличалъ на истински воевода.

Между това, макаръ мустакитѣ и униформата и да били прилично стъкмени, ала никакви точни свѣдения не се събрали, кждѣ е неприятельтъ и съ колко сили разполага. А той не бѣ далечъ и дебнѣше жертвитѣ си. Имаше войска, слѣзла вече на Сарамбей. Намѣсто да съсрѣдоточи сили, да нанесе бързъ ударъ на неприятеля или поне да положи грижи за да стори това, Бенковски намира за благоразумно да обърне гърбъ и да си иде по своему. Като че ли появяването му е трѣбвало да бжде и сжщинска есенция на цѣлото дѣло. Гаче ли като се покаже и въодушеви селото, съ това и всичко е свършено — свободата въ пазва. А на двѣ стжпки отъ тукъ, отъ Бѣлйово, силни възстанически пунктове, като Брацигово, Батакъ, Перущица, плуватъ вече въ кръвьта си, пжтищата сж вече непроходими! Бенковски нито се старае да проникне до тамъ, да съедини възстаническитѣ сили, да спаси едни, да поведе други на подвизи. Не само туй, но, въ такива тежки минути, намира още врѣме да парадира, да тържествува, да заплашва нѣколко беззащитни чужденци! Тъмнина, шеметъ и невѣжество е, разбира се, около него.

Колкото Бенковски билъ необмисленъ въ нѣколко часовото си маене въ Бѣлйово, толкова слѣдъ неговото заминаване Бѣлйовци се показали по-благоразумни, което вече

бѣше и отъ по-напрѣдъ, както намекнахме. На часъ отъ Бѣлйово изъ горитѣ вече димѣли огнйове, накладени отъ жедни за плѣчка башибозуци, но които още не смѣяли да нахлуятъ. Тѣхъ е плашила, както всѣкждѣ, неизвѣстностьта не знаятъ тѣ още, колко сж хлабави българскитѣ възстаници. Бѣлйовци настанили стража, дигнали позиции съ дърва и камъни отъ четиритѣ страни на селото. Тукъ били прибѣгнали и жителитѣ отъ ближнитѣ села: Мененкйой, Малко Бѣлйово и др [1]) Но какво може да направи едно село! Дигнали всичко 350 лошо въоржжени хора, отъ които нѣкои държали на ржка дървени върлини.... Тѣзи 350 души марширували край селото, за да правятъ видъ на многобройна войска и да стрѣскатъ будното инакъ око на дебнящия отъ надалечъ неприятель. Намѣрило се едно момче отъ Пазарджикъ, Георги Казака, което било служило нѣколко врѣме като простъ войникъ въ Казакъ алая на Саджкъ паша: това момче поело командата. Защото, нека не се чудимъ: то е било единствениятъ воененъ капацитетъ въ тая минута между всички Бѣлйовци! Старцитѣ останали да пазятъ вжтрѣ въ селото. [2]) Направенъ билъ и единъ черешовъ топъ. [3])

Скоро, обаче, пристигнали най-плачевни вѣсти отвънка. Чуло се, че възстанието е разбито. Бѣлйовци побързали о врѣме да сберать съ ума си. Когато пристигналъ Бенковски, всички фесове тържествено били замѣстени съ калпаци, сега фесоветѣ бърже заели пакъ своитѣ мѣста, а калпацитѣ били натъпкани въ възглавницитѣ. Майсторътъ, който издълбалъ черешовия топъ, побързалъ сега да свлече страшното онова оржжие въ избата и тамъ го нацѣпилъ на суровици за горене.[4]) Съ една дума, Бѣлйовци благоразумно свили изведнажъ бойното знаме. Тѣ направили всичко що трѣба „за да се скрие и потомяса всичко бунтовническо". Дали си за парола една дума: който ги пита, да казватъ, че възстанници не сж, но излѣзли да си пазятъ селото", [5]) което въ сжщность си е

1) „Министер. Сборникъ" г. XIII — „Автобиография" Юрданъ Неновъ стр. 381.
2) „Министерски сборникъ" Юрданъ Неновъ „Автобиография" 381.
3) Н. I. Владикинъ „Бѣлйовското възстание" стр. 48.
4) Ibid, стр. 49.
5) Мин. Сборникъ XIII „Автобиография" Юрданъ Неновъ 382.

било и така. Послѣ това дошълъ единъ нѣмецъ и донесълъ отъ бинбашията на войската, която квартирувала въ Сарамбей на турски написано писмо, съ което ги кани да се прѣдадатъ. Отговорили малодушно, както направиха и въ Копривщица, па и на много други мѣста, че не сж възстанници и просятъ по-скоро да имъ се изпрати царска помощь, за да ги пази. Но, разбира се, и турцитѣ въ тоя случай пакъ си каратъ своето. Гавазинътъ Саидъ, арестуванъ и когато дойде Бенковски, и на когото бѣха зели коня, сжщо и нѣкакъвъ евреинъ, сега били пустнати на свобода и тѣ обадили всичко що трѣба. А естествено, че послѣ това по-виднитѣ виновни Бѣлйовци влѣзли въ ржцѣтѣ на властьта.

Прочее, дошла войска, изловили повече отъ петдесеть души. Тѣхъ закарали въ Сарамбей, били ги, горили, обѣсвали ги полумъртви и ги тикнали въ затвора въ Татаръ-Пазарджикъ. Освѣнъ туй, по-късно, кога Хафжзъ паша минава по тия мѣста, поискалъ е 40,000 гроша откупъ, отъ бѣлйовци, които най-покорно му броили исканото. Така се свършва прославеното възстание въ Бѣлйово, безъ да е начевало нѣкога.

Нека прибавимъ тукъ, макаръ и съ тежко чувство, още двѣ думи.

Въ всичката тая бѣлйовска каша, има единъ кървавъ епизодъ, достоенъ за разказъ. Епизодътъ е описанъ много живо отъ Н. I. Владикинъ. Ние ще го прѣдадемъ само като илюстрация, за да се види, доколко въ Бѣльово сж били крѣхки духоветѣ за една истинска борба. Да се види, доколко, най-послѣ, бѣше глупаво и нещастно всичко онова, което се извърши, и което можеше никакъ да не се почва.

Когато запалили станцията отъ всички страни, пушекътъ прѣзъ прозорцитѣ навлѣзълъ въ горния етажъ. А тамъ се били скрили нещастнитѣ защитници на османската честь. Но димътъ сега почналъ страшно да ги задушва. А тѣ не искали да се прѣдадатъ. Тогава единъ отъ тѣхъ, задавенъ до смърть, излѣзълъ вънъ и билъ прѣбитъ съ суровици по главата отъ възстаналата и невъоржжена тълпа, която налитала немилостиво. Останалитѣ из-

лѣзли сжщо и били на прицѣлъ опушнати. Най-интересна била, обаче, сждбата на двама отъ тѣхъ. Единиятъ се хвърлилъ отъ покрива на зданието, и щомъ стжпилъ на земята, съвзелъ се и търтилъ да бѣга. Тогасъ, въоржжено едно момче отъ възстанниците, Михалачко Хр. Путуховъ, излѣзло напрѣдъ и изпразднило ловджийската си пушка, пълна съ съчми, въ гърба на злополучния османецъ. Тоя се прихлупилъ на очи, а настигнало и множеството отъ гонители и добили го.

Този Михалачко е, значи, единиятъ вързъ убиецъ отъ Бѣлийовчани. Но има още единъ другъ. Втория нещастникъ отъ обсадените, единъ стражаринъ, търтилъ и успѣлъ да се измъкне. Той стигналъ брѣга на Марица, прѣгазилъ рѣката и хваналъ другия брѣгъ. Той бѣгалъ съ всички сили, за да се спаси. Селянитѣ се спустнали да го гонятъ, но като стигнали рѣката, спрѣли: никой не искалъ да прѣгази. Тогава, пакъ едно младо момче, на 24 години, — Михаилъ Келешовъ — дигналъ голъ ножъ, хвърлилъ се прѣзъ рѣката, и по-пъргавъ отъ своя противникъ, догонилъ турчина. Но тоя, въ своето отчаяние, спрѣлъ на минута и грьмналъ съ пушката си. Не улучилъ. Пъргавиятъ Михаилъ сварилъ да легне и спасилъ своята луда глава. Тогава, обаче, настъпила развързката. Бѣдниятъ заптия нѣмалъ втори куршумъ въ пушката си, и единствена опора оставали му краката. А Михаилъ, по-бързъ и отъ ястребъ, догонилъ въ единъ мигъ своята жертва и замахналъ съ ножа-си право по глава. И послѣ, видите ли, остервенения робъ не се задоволилъ само съ това. Жертвата паднала, а той накълцалъ бѣдния заптия на кжсове.

Та този е билъ вториятъ Михаилъ.

Послѣ, когато робитѣ се прѣдадоха, случката станала, разбира се, извѣстна и закрѣщела до небеса за отплата.

Страшна жажда за отмъщение закипѣла въ гърди на околнитѣ турци, приятели на убититѣ. Та, когато, именно, Бѣлийово се прѣдало на милостьта на побѣдителя, всички побои и мжчения били насочени само къмъ едно — питали: кой уби бѣднитѣ ония двама. Уловили почти всички виновници, само двамата Михаиловци — сжщинскитѣ

убийци—липсали. А тѣ били потрѣбни повече отъ всички други. Питали: кой разсѣкалъ заптието, и послѣ, кой убилъ служителя на станцията, оня служителъ, който бѣгалъ.

Двамата Михаиловци се крили въ гората. Всички изтезания и побои не помогнали: никой не ги изказалъ.

Тогава, ожесточенитѣ отмъстители употрѣбили други срѣдства, за да издирятъ виновнитѣ. Тѣ обърнали съ кротка хитрина. А новото срѣдство намѣрило и своя роденъ майсторъ.

Единъ день дохожда въ Бѣлйово Ибряимъ ага, чифликчия отъ полето. Като съсѣдъ, той познавалъ всички селяни. Повикалъ по-виднитѣ, па и роднини на Михалевци, и казалъ имъ да му доведатъ момчетата, само да ги види. Искалъ билъ да ги попита нѣщо, да се поразговори съ тѣхъ, зло никакво не щѣлъ да имъ стори. Чичата на единия Михаилъ става сутриньта, отива при своя братанецъ въ гората и придумва го да слѣзе въ село. Този Михаилъ послѣ намира отъ своя страна другия Михаилъ, съгласяватъ се помежду си, и ето ги слизатъ и двамата при турчина. Ибряимъ ага, като ги видѣлъ, пропждилъ селянитѣ и затворилъ вратата. Турчинътъ се намиралъ самъ въ село, но духоветѣ били грозно отпаднали въ оскотѣлата отъ робски страхъ рая, и фесътъ билъ всесиленъ. Покорили се всички и изоставили жертвитѣ си на произвола на горчивата имъ сждба. Тогава, Ибряимъ ага повалилъ единъ по единъ и двамата, — които сжщо били обезумели отъ уплаха, — навързалъ имъ ржцѣтѣ назадъ, и нанизани на едно въже, яхналъ своя конь, вързалъ ги на седлото и покаралъ ги подирѣ си като добитъкъ. Тѣ вървѣли съ животинска покорность и слѣдвали своя джелатинъ.

Никой оттогава не чулъ вече нищо за тѣхъ: двамата Михаиловци изчезнали.

Сега, тѣзи двама, които се дали да ги навърже единъ само врагъ, и да ги подкара като ярета, вързани единъ до другъ, не сж били и не могатъ да бждатъ възстанници. Онова село, което прѣдава съ такава животинска тжпота тѣзи свои нещастни рожби, не е възстанническо село. Онова възстание, което брои и това село между своитѣ надеждни кжтове, то не е възстание.

Отъ затворенитѣ петдесетина бѣлйовци почти всички излежаха покорно нѣколко мѣсеченъ затворъ, нѣкои отидоха и на заточение. Само тринадесеть души сж убити или умиратъ при изтезанията.

V.

Кървавата драма въ Клисура. Позиции. Първи съгледатели. Бъбривата самоувѣреность на Клисурци. Пристигането на Воловъ и Икономовъ. Наказание на циганитѣ. Воловъ и Икономовъ отпжтуватъ. Приготовления на турцитѣ. Първи срѣщи. Нападение. Кжси перипетии. Бѣгство, клане и пламъци.

Додѣто Бенковски се измайва съ своята хвърковата дружина, дѣто трѣба и не трѣба, въ Клисура работитѣ се развиватъ много по-бърже, отколкото се е чакало. За нападение се надѣвали тукъ отъ двѣ мѣста: отъ Карловско и отъ Златица. Главната линия, обаче, за една сериозна защита клисурци метнали къмъ Злия Долъ — откждѣ Карловско.

За да си прѣдставимъ по-ясно работитѣ, трѣба да се мисли особното положение на Клисура. Селото е кацнало въ една тѣснина, отъ което си носи и своето име — защото, Клисура значи именно тѣснина или проходъ. Двѣтѣ горски цѣлини — Стара планина и Срѣдна-гора, които се точатъ надлъжъ, на извѣстно разстояние една отъ друга, на това мѣсто, дѣто се гнѣзди селото, се докосватъ. Точката на докосването — единъ невисокъ и разлатъ шийникъ, — който ги съединява, дѣли двѣтѣ продълговати и плодоносни долини една отъ друга — Златишката и Стрѣмската, които сж въ сжщность лице на една и сжща плоска балканска котловина, прѣсечена отъ ония седловидни и съединителни горски хълмища, въ които се гнѣзди Клисура. А единствениятъ проходъ отъ Златица за Карлово е прѣзъ селото.

По тоя начинъ, Клисура е съвършено притисната отъ стръмнитѣ бърда на двата планински гребена, които се протакатъ отъ изтокъ къмъ западъ. Единъ балкански ручей, наричанъ Стара рѣка, слиза отъ коприщенскитѣ срѣдногорски върхове, присмича се край селото и като тече успоредно съ Срѣдна гора, въ политѣ на която се е вкопалъ,

отива за Стрѣма. Въ леглото на тая рѣка, близо надъ селото, слиза пжтя отъ Пирдопъ и Златица.

Другъ единъ ручей, по-малъкъ отъ първия, слиза туку подъ селото отъ камениститѣ недра на Стара планина и стрѣмглавъ, подъ правъ жгълъ, пуща се въ Стара рѣка. Този малъкъ старопланински ручей, като се спуща въ ниското гърло, разровилъ е, въ своето лудо и поройно тичане, пѣсъчливата почва, като си образувалъ едно дълбоко ущелие, на което брѣговетѣ иматъ изгледъ на страшни проломи. Това е историческия Зли долъ, който прѣко дѣли Клисура отъ Стрѣмската долина. Като почва веднага отъ стръмната урва на Стара планина, Зли долъ отива до Стара рѣка; а всичко туй не е по-дълго отъ два километра. На правия жгълъ задъ Зли долъ, между него и Стара рѣка, но малко назадъ, е заседнало селото. Зли долъ образувалъ сега линията на укрѣпление на клисурци срѣщу Карлово. Хр. Благоевъ, стотникъ, пазилъ снишения край на правата пжтека, която криволи по леглото на Стара рѣка и води отъ селото къмъ долния край на Зли долъ; по тоя начинъ, неговата дружина образува дѣсното крило на клисурската защита. Тука Зли долъ като стига равнината на рѣката, снишава, изглажда се самъ, та мѣстото е отворено и равно. До тоя жгълъ, между Стара рѣка и Зли долъ, сж проснати лозята на Клисурци; а прѣзъ лозята извива правата пжтека—най късия пжть за Карлово; широкото шосе криволи по височинитѣ надъ главата на Зли долъ: тамъ на горния край пазилъ Минчо Кължчътъ и, съ една дума, образувалъ лѣвото крило на клисурци. Кължчътъ въ Клисура е сжщото, каквото Хорчо въ Панагюрище. И Кължчътъ е билъ пандуринъ и майсторъ на ножа и пушката, както другия.

По гребена на шийника за къмъ Златица пазилъ Власаки Иовковъ, сжщо стотникъ. Власаки Иовковъ нѣкоги служилъ въ казакъ алая на Саджкъ паша (Чайковски) и се считалъ, като Ив. Казака въ Бѣлйово, капацитетъ по военното искуство. Горѣ имало военна карулница, която възстанницитѣ изгорили още при избухване на възстанието—за да нѣма сега дѣ да се подслонатъ. Тамъ пазили по-напрѣдъ трима турски стражари, които били

избити. Броятъ на всички ратници, и на карулницата, и на Зли долъ, възлизалъ само до сто и петдесеть души — разбира се, злѣ въоржжени, както всѣкждѣ.

Чиновници и стражари изъ конака бѣха изпустнати изъ ржцѣ, както видѣхме, а тѣ съобщили още на 20 вечерьта въ Карлово за обявеното възстание. Като е така, нападението отъ страна на турцитѣ не можело да закъснѣе.

На 22 прѣкарали въ мирни ожидания за пасивна отбрана.

Тоя день троица съгледатели отъ ближното турско село Рахманларе се промъкнали близо до Клисура, за да надзърнатъ, що става вжтрѣ. И тука османската фантазия се разиграла отъ страхъ, че московци слѣзли въ гяурското село. Съгледателитѣ искали ужъ да се споразумѣватъ. Тѣ държали съвършено невиненъ язикъ. Ала между всичко туй, приближили се колкото трѣба до стражата при Злия долъ, за да си я погледатъ — на комшийски начала. Клисурци възложили на Власаки Иовковъ, който се намѣрилъ въ града, да прѣговаря, въ присжтствие на още двама клисурци, съ любопитнитѣ и невинни турци. Възстанницитѣ, разбира се, евтино влѣзли въ скроения капанъ: тѣ не само дѣто отворили очитѣ на хитрия азиатецъ, за да види той отъ край до край, че клисурци сж сами, съ своитѣ немощни ржцѣ и съ ръждясалитѣ пушки, но още и разбъбрали се и казали кое трѣба и не трѣба — казали, че бой искатъ да ядатъ, само да има кой да ги бие: т. е. казали просто и чисто — както ги учели апостолитѣ — че ще съборятъ турското царство.

А пъкъ изплашенитѣ отначало азиатци, които се боели отъ московецъ, само имъ бѣ дотрѣбало да знаятъ, че съ гола рая иматъ работа и съ самичко село, за да се дигнатъ послѣ туй мало и голѣмо жедни за плячка, и да смачкатъ наивнитѣ клисурци.

Но възстанницитѣ се изказали отъ игла до конецъ както трѣба, защото и сами били сплашени. Трети день, откакъ възстанали, и никой не имъ идвалъ на помощь. Уплашениятъ и деморализиранъ човѣкъ губи и най-елементарнитѣ нишки отъ съобразителность. Турцитѣ се оттеглили назадъ напълно радостни оттуй що чули и видѣли.

На 23 се повторило пакъ съгледателството отъ турска страна, само подъ новъ видъ. Нѣколко заптии конници се явяватъ върху могилата Архангеловдень, отвъдъ Злия Долъ. Огледвали се нѣколко врѣме и даже правили видъ, че ще стрѣлятъ, като да изпитвали военния духъ на клисурци и, подгонени, отишли си, безъ желание да се сражаватъ [1]).

На 23, Гергиовдень, по Стара Рѣка — на „Прѣсвета", хванали двама отъ селскитѣ цигани: Мустанъ Ментиоглу, прочутъ пехливанинъ, и Хорчо, които носили писмо отъ кятибина Мехмедъ Ефенди до Карлово. Съ тѣхъ трѣба да е имало и трети, името на когото не е отбѣлѣзано. Когато на 20 били погнати всички служащи въ конака и се спасили съ бѣгъ, Мехмедъ Ефенди, хванатъ и срѣщу обѣщание, че ще стои миренъ, билъ оставенъ живъ. Сега, той опитвалъ да шпионира възстанницитѣ.

Черковната служба още продължавала, когато отъ Копривщица привтасали Воловъ и Икономовъ. Двамата войводи, слѣдъ разбиването на Стрѣлча, прибрали се на 22 въ Копривщица. Отъ тукъ вече всѣкой отъ тѣхъ трѣбало да побърза къмъ своя районъ споредъ общия планъ. Но сега вече всичко се бѣше разбъркало, стариятъ планъ стана на каша, та ето защо двамата воеводи тичаха всѣкждѣ, кждѣто се почувствува нужда отъ тѣхъ като бѣха забравили опрѣдѣленитѣ си мѣста, дѣто трѣбаше за постояно да останатъ.

Стрѣснати сепакъ отъ съгледателството на турцитѣ, и като виждали безнадеждното свое положение, клисурци още на 21 писали въ Копривщица за помощь. И наистина, тѣ бѣха първия залъкъ прѣдъ устата на звѣра.

Воловъ побързалъ на 23 рано утриньта да се отзове на молбата на Клисурци. Той повелъ една чета отъ около петдесеть ратници, събрани изъ всички села, които се бѣха притекли въ Копривщица.

Радостьта въ Клисура е била неописуема при вида на стигналата помощь. Бѣднитѣ селяни, които тъй лековѣрно се бѣха отдали на капризитѣ на една толкова опасна аван-

---

1) Сравни „Самуилъ" отъ Хр. Ф. Поповъ, стр. 68.

тюра, люшкали се сега като корабъ безъ кормило по срѣдъ разбуненото море. Но като видѣли най-послѣ напрѣдѣ си българска дружина, сторило имъ се завчасъ, че близко може да е надеждата, да си иматъ и клисурци свое царство, дѣто ще бждатъ упазени отъ всѣка поразия. Разбира се, то е било само сънь измамникъ, ала пакъ на мнозина се искрили сълзи отъ радость на очитѣ.

Този день миналъ въ освещаване на знамето въ черква. И тогава трѣбва то да е изнесено и дадено въ ржцѣтѣ на дружинитѣ, а не както Хр. Поповъ съобщава, че това е ставало на 21. Клисурското знаме е шито отъ сестрата на Караджова и отъ една още учителка.

Веднага слѣдъ отпускъ на черкова, пристжпили да наложатъ прилично наказание на хванатитѣ цигани. Съвѣтътъ отъ Клисурци билъ за благоразумие — да се не пролива кръвь; но Воловъ настоялъ за смъртно наказание. Прѣдполагало се, че кятибинътъ пратилъ по тия цигани писмо въ Карлово, за да издаде, колко и какви сж ратницитѣ въ Клисура и да вика турци да нападатъ. Върху едного отъ циганитѣ дѣйствително намѣрили хартия, ала никой не можилъ да я разчете, макаръ и да знаяли по турски. Види се, учениятъ кятипинъ писалъ чисто арабски изрази. Осждили и циганитѣ и кятибина на смърть чрѣзъ застрѣлване.

Воловъ намислилъ да натовари съ изпълнение на присждата най-неопитнитѣ отъ стражата за да ги кали въ бой. Избранитѣ стрѣлачи били: Гр. Божковъ, Хр. Поповъ, Ив. Дончовъ, Хр. Цанковъ и още двама, които не се помнятъ.

Осжденитѣ извели вънъ отъ селото къмъ Прѣсвета. Най-напрѣдъ билъ застрѣленъ кятибина Мехмедъ Ефенди. Той умрѣлъ като истински османлия и не искалъ да моли за прошка ония, противъ които бѣше дѣйствувалъ като неприятель; съ него застрѣлили и единия отъ циганитѣ.

Другитѣ двама отъ хванатитѣ цигани трѣбало да бждатъ застрѣляни прѣдъ другата стража, на Злия Долъ — за да видятъ всички и да се кръстятъ въ проливане на кръвь. Като имъ вързали обаче ржцѣтѣ, Мустанъ Пехливанъ, който разбралъ участьта си, търтилъ съ все сили да бѣга. Загърмѣли подирѣ му, ала никой не го улучилъ.

Пжтьтъ му, обаче, билъ край долнята стража и Воловъ като го присрѣщналъ, свалилъ го съ ударъ отъ сабя. Другиятъ циганинъ билъ застрѣленъ на мѣсто.

Воловъ и Икономовъ отпжтували сжщия день, 23 Априлъ, слѣдъ наказанието на циганитѣ, за Копривщица. Тѣ оставили една часть отъ ратницитѣ-стрѣлчани за подкрѣпа на Клисура, а другата часть повели пакъ назадъ. Воловъ считалъ за важно своето присжтствие въ центра на района. Икономовъ трѣбало да погледне къмъ Старо-Ново-Село. Освѣнъ туй, Копривщица е на десетина километра отъ тукъ, та самъ апостолътъ би могълъ за три часа да прѣскочи винаги на помощъ на клисурци.

Врѣмето минавало, както и въ всички други възстанически пунктове, въ безцѣлно чакане, или въ дребни прѣдприятия като това, което едва-що разказахме: наказанието на циганитѣ.

Нѣколко черешови топове били свършени. На 25 направили опитъ съ единия. И тукъ, като въ Петричъ, глашатай викалъ изъ село да знаятъ и да се не плашатъ женитѣ, че топъ ще гърми. . . . . . Тази сцена е съ добъръ юморъ описана отъ Ив. Вазовъ въ „Подъ Игото".

Трѣба да признаемъ, че и съ идване на апостолитѣ нищо сжществено не е било направено за защита на селото, както нищо не се правѣше и за цѣлия районъ. Както при движенията и на Бенковски, Воловъ не прави нищо, за да проучи неприятеля, да разузнае какви сж неговитѣ планове, да стегне, да организува своитѣ хора и пр.

Между това, прѣдъ прага на Клисура, въ Стрѣмската долина, развива се трѣскава дѣятелность, за да се съсрѣдоточатъ повече башибозушки сили наедно. Извѣстниятъ фанатикъ отъ Карлово, Тосунъ-бей, съ воененъ косъмъ, свиквалъ пълчища отъ околнитѣ села, отъ Казанлъшко, отъ Рахманларе — цѣлата Стрѣмска и Тунджанска долини: безчислени пълчища грабители, които прѣвъзходствували бѣднитѣ клисурски защитници не само по число, но и по въоржжение. Казва се дори, че на Тосунъ-бея дошли на помощь даже и нѣкои помаци отъ Ловченско, което чуждитѣ пжтници не подтвърждаватъ. Но прѣимуществото на Кар-

ловския кеседжия се състояло явно въ това, че той вербува пълчищата си отъ официално свикани отъ властьта грабители, додѣто бѣднитѣ клисурци сж сами и вънъ отъ закона.

На 20 и 21 въ неприятелския лагеръ владѣлъ уплахъ, ала, благодарение на нерѣшителностьта на възстанницитѣ, на бездѣйствието отъ тѣхна страна, турцитѣ се укопитватъ; тѣ събрали сега сили и накрай се почувствували грозни. Отъ 22 до 25 мобилизацията била свършена и пълчищата потеглили напрѣдъ.

Сжщия день, 25 Априлъ, възстанницитѣ въ Клисура се готвили да прѣкаратъ въ обикновеното си бездѣйствие, като че ли възстание щѣло да рѣче, да земешъ пушка на рамо, да излѣзешъ на край село и свършено. И дѣйствително, тѣ нарамили пушки, щурали се въ своя тѣсенъ лагеръ и съ тжпо безгрижие очаквали горчивата си сждба.

По обѣдъ, на 25, показалъ се авангарда на Тосунъ-бея, състоящъ отъ двадесетина конници.

Конницата, обаче, — която щомъ клисурци зарнали, страхътъ имъ билъ неописуемъ, — подошла къмъ Злия Долъ, погледала, помирисала пакъ и отишла си назадъ. Тя затова била и пратена—да погледне и да си отиде. Тя видѣла, че отвъдъ Злия Долъ нѣма сили и че самитѣ позиции на възстанницитѣ сж праздна работа: не сж ролути и на тѣхъ не зѣятъ топове. Сега вече пжтьтъ билъ отворенъ за жаднитѣ за грабежъ азиатци: тѣ могли смѣло да се доближатъ и да захванатъ отъ дѣто имъ прилегне своето диво тържество.

Не тъй, обаче, разбирали клисурци. Като видѣли, че конницата се оттегля, нещастнитѣ селячи, повече отъ които за пръвъ пжть пипали пушка въ ржцѣ, и които виждали само онова, което би ги бодвало подъ носа, помислили, че турската сила е само тая конница и че тя се уплашила. Между туй, пълчищата идѣли бавно отдирѣ. Трѣбвало само още единъ день пжть.

На 26 се повторило отначало пакъ сжщото. Появила се утриньта конница, само че малко по-силна тоя пжть и въ двѣ отдѣления отъ по тридесетина души: едното хванало на дѣсно по шосето, а другото ударило въ лѣво, покрай леглото на рѣката.

Като се мине по горния край на Зли Долъ, пжтьтъ за Карлово криволи по политѣ на една рошава урва, която е прѣдно стжпало на Стара-Планина — една брадавица на страшния исполинъ. Тази могила се казва Черни връхъ; тамъ имало съгледателна стража, поставена върху най-издадения пунктъ — „Тъпанчето". Стражата съглежда отдалечъ турската конница, кога тя още се измъквала изъ Рахманларе, и съобщила въ село.

Страхътъ тоя пжть заговорилъ още по-чувствително въ лагера на възстанницитѣ. Военния съвѣтъ побързалъ да изпрати куриеръ, който извѣстявалъ на Воловъ въ Копривщица, че турци идатъ, и да побърза на помощь.

Сжщеврѣменно, като били убѣдени, че това е всичката турска сила, а пъкъ тя очевидно не била голѣма, клисурци извадили отвждъ Злия Долъ сжщо двѣ отдѣления, само по-многочисленни, и ги пратили срѣщу неприятеля.

По шосето, задъ Черния върхъ, има турска стражарница, наречена Кулата: тука излѣзло едното турско отдѣление; другото се загнѣздило въ корията, която е долу на дѣсния брѣгъ на Стара-Рѣка.

Този подвигъ, да скочатъ задъ Зли Долъ, излѣлъ пакъ евтинъ за клисурци, както и тѣ, види се, очаквали. Конницата, наистина, се повърнала, защото не търсила бой. Уплашила се отъ българската сила!

Клисурци, разбира се, тържествували. Възгордѣватъ се тѣ, че могатъ и сами, съ собствени сили, да отблъснатъ неприятеля, и побързали да се похвалятъ за това. Тѣ побързали да пратятъ въ Копривщица другъ куриеръ, който да отмѣни поржчката на първия за помощь. И въ Копривщица, сега, чули и разбрали: клисурци знаятъ сами да се защищаватъ, нѣматъ нужда отъ чуждо съдѣйствие!

Ала тъкмо тогава станало което трѣбаше да стане: работитѣ изеднъжъ се обърнали съ главата надолу. Нима можеше другояче да бжде?

По обѣдъ, слѣдъ полудневната мохамедова молитва, извили се като чудовищно гигантска вита змия чалмоноснитѣ пълчища по прашния пжть отъ Рахманларе за Клисура. Двадесетина зелени байряци се развѣвали надъ червеното

море отъ фесове, и безброй тъпани съ оглушително думкане въодушевявали хиляднитѣ джамбази и пехливани, които летѣли съ грабителска стръвь къмъ слабото селяшко гнѣздо. Не могло да има съмнѣние вече; картитѣ се откривали. А късно било и да се изпрати пакъ трети куриеръ въ Копривщица за помощь.

Тогава, клисурци помислили да не гледатъ вече напрѣдъ, а погледътъ си обърнали назадъ: той се въртѣлъ все къмъ оная страна, дѣто имало дълги пжтища за краката.

Турцитѣ смѣло излѣзли напрѣдъ: тѣ знаяли разположението на противника си. Не се минало една минута, и неприятелитѣ се гледали очи въ очи, тѣ могли да се разговарятъ отъ двата брѣга на Зли Долъ. По-смѣлитѣ отсамъ, колкото и да били малцина, загърмѣли отъ високата позиция на Калжча. Нѣколко нападатели се ранили и били отнесени отъ своитѣ. Калжчътъ самъ, съ първи куршумъ, свалилъ единъ знаменосецъ отъ коня.

Ала съ това се и свършило всичко.

Турцитѣ потърсили наоколо прикритие. Гюлевата бахча напрѣдѣ имъ била запазена съ низка камена ограда: тамъ налѣгали тѣ и отворили убийственъ огънь. Едноврѣменно, зели мѣрки, за да приложатъ традиционната обходна тактика. Една колона бърже се покатерила по ребрата на Стара Планина, забиколила Черния Върхъ, покатерили се по Ралювци и се отзовали надъ главитѣ и въ тила на Калжчътъ. Друга колона се смъкнала долу и, като хванала пжтя по Стара Рѣка, спокойно се отзовала въ тила на възстанницитѣ, а въ ребро на града.

Особно, като видѣли, колко малко пушки имъ отговарятъ, турцитѣ вече не спрѣли ни една минута. Онѣзи, нападателитѣ отъ Ралювецъ и другитѣ по Стара Рѣка се вмъкнали въ село отъ двата края, горния и долния, готови да заключатъ кордона задъ гърба на защитницитѣ на Злия Долъ.

Отъ долния край, дѣто хората се разбѣгали още при първо появяване на турцитѣ, най-напрѣдъ се извили пушаци нагорѣ къмъ небето: Слатинската махла горѣла. Това е било сигналъ, да бѣга кой на кждѣто види. Турцитѣ на Ралю-

вецъ, като видѣли да се дими на долния край, скоро се смъкнали и тѣ долу и запалили селото отъ горния край.

Настанало отчаяно бѣгане.

Клисурци отишли първи, за да спасяватъ своитѣ жени и дѣца, останали стрѣлченитѣ. Центъра на турската линия напъналъ на върха Зли Долъ, дѣто сж били тѣзи стрѣлчани, заедно съ твърдѣ малцината още защитници на българското царство. Всички сега се оттеглили къмъ Прѣсвета и оттукъ прѣзъ лозята въ село.

Въ сражението падналъ единъ стрѣлчанецъ, а споредъ Хр. Поповъ, но погрѣшно, новоселецъ, [1]) а клисурци паднали: Мачо Фурнаджията, Петъръ Пандуринътъ, Лало Балиновъ и Брайко Неновъ.

Скоро цѣлото село се обгърнало отъ пламъци. Башибозуцитѣ грабили, което може да се граби, и давали огънь на жилищата. Бѣгащитѣ се обръщали назадъ, хвърляли плахи погледи къмъ пламъцитѣ, дѣто сега изчезвало събраното прѣзъ цѣлия животъ съ кървавъ потъ добро, и карали безутѣшно напрѣдъ, за да спасятъ поне голата си душа. Бѣгали къмъ Копривщица.

VI.

Навалицата въ Копривщица. Никакви разпоредби. Противорѣчиви свѣдения. Дѣйствията на Воловъ и Икономовъ. Една дружина коприщенци за Панагюрище. Походътъ за Климашъ. Дъждове. Походътъ на Волова къмъ Карлово. Фалиментъ на дѣлото.

Още на 21 въ Копривщица рѣшили да направятъ черешови топове. Измасторени били до четири, които, обаче, отъ послѣ не стана нужда да влѣзатъ въ работа. Управлението на топоветѣ било повѣрено на Дѣло Базевъ Зехира [2]). Направили даже опитъ съ единиятъ, като го напълнили достатъчно съ барутъ. Но топътъ се пукналъ. Имало сжщо направени два топа отъ бакърениитѣ лули на гюлапханитѣ. Въобще правили се непрѣкъснати, макаръ и безпо-

---

1] Самуилъ 81.

2) Ср. Бѣловѣждовъ „Първа пушка 84.

мощни усилия, за да се оздрави каква да е защита на градеца.

Най-голѣмъ залисъ сж причинявали на врѣменното правителство навалицата пришелци отъ външни селяни, които се трупали отъ день на день все повече. Всички тѣзи нещастни хора трѣбвало да се размѣстятъ по жилища. Жени и старци отивали като гости по разни кжщя, а въоржженитѣ мжже разпращали по разни позиции. На 22 бѣха наченали, както знаемъ, да се точатъ събранитѣ села на Даутова Поляна. Сжщия день вечерьта привтасали и стрѣлчани. Всичко туй костувало почти безцѣлни залиси. Пращали коне и коля до Даутова поляна, за да помагатъ на прѣселяющитѣ се, да прѣхвърлятъ върлия тамъ баиръ; толкова гърла и добитъкъ искали храна и пр.

Между туй, все прииждали, а никой никждѣ не излизалъ.

А видѣхме, че Воловъ съ Икономовъ на 23 теглятъ за Клисура. Като се върща скоро оттамъ, главниятъ апостолъ е безпокоенъ и прѣдприема не единъ излазъ, обаче, едно слѣдъ друго безъ планъ. А изобщо, кога и кждѣ точно ходи Воловъ—този въпросъ е тъй заплетенъ, че едва ли нѣкой ще го разплете нѣкоги. Ние ще съпоставимъ нѣкои данни. Въ „Самуилъ“ се бѣлѣжи, че на върхъ Гергйовдень, 23, той билъ въ Клисура. Кога, обаче, се върналъ отъ тамъ, не се бѣлѣжи. Хр. Благоевъ, единъ отъ клисурскитѣ, стотници, твърди, че Воловъ не билъ самъ, но заедно съ Г. Икономовъ, и отпжтували и двамата сжщия день обратно за Коприщица. Сега, защо е трѣбало Г. Икономовъ да дойде въ Клисура, не може да се опрѣдѣли. Отъ друга страна Копривщенскитѣ протоколи отбѣлѣзватъ, че Икономовъ и Воловъ [1]) дошли въ Коприщица на третия день отъ провъзгласяване на възстанието „именно на 22 Априлъ“ и довели пловдивскитѣ села, „които били повдигнати!“

Очевидно, споменитѣ на копривщенскитѣ поборници трѣбва да сж се твърдѣ забъркали, което ще отбѣлѣжимъ и другадѣ. Въ сжщитѣ протоколи, въ биографията на Каблеш-

1) Протоколъ № 3, биогр. 14.

ковъ и на Велйо Серекътъ, е казано, че Каблешковъ пакъ на третия день на възстанието, т. е. 22, билъ въ Старо-Ново-Село, което дигналъ и се върналъ на 23! А отъ записки и спомени на всички, села, които се събрали въ Старо-Ново-Село знае се, че тукъ се явилъ Каблешковъ, но при повдигането имъ не се бѣлѣжи Воловъ, който по-късно излиза на сцената.

Явно става, обаче, и отъ самитѣ Копривщенски протоколи, че ако на 22 Воловъ е дигналъ Пловдивскитѣ села и ги довелъ въ Копривщица, нѣмало защо сѫщия день Каблешковъ да отива да довежда сѫщитѣ! Каблешковъ билъ помощникъ на апостола, а Воловъ, като главенъ, ималъ и по-голѣмо обаяние прѣдъ населението. Читательтъ като прѣглежда простото историческо изложение на фактитѣ, не може нищо да помисли за ония трудности, които се изпрѣчватъ прѣдъ единъ изслѣдователь.

Съ тѣзи прѣчки се е борилъ и Бѣловѣждовъ, единствения историкъ на трънливото коприщенско поле, и дѣйствително, избѣгналъ е много отъ бърканицитѣ, за което заслужва всѣка похвала. Но пакъ и въ неговата книжка, благодарение на грознитѣ противорѣчия, работитѣ сѫ нахвърлени често безъ вѫтрѣшна логическа връзка, което имахме и други пѫть случай да отбѣлѣжимъ. За Каблешковъ той казва напр., че прѣзъ нощьта на 21 срѣщу 22 Априлъ пристигнало извѣстие отъ Старо-Ново-Село, че селянитѣ не се рѣшавали да възстанатъ. Каблешковъ тръгналъ веднага съ 20—30 души за тамъ[1]), безъ да се казва, кога именно е тръгналъ. Воловъ и Икономовъ стигнали на 24, „или по-напрѣдния день“ [2]) и този день (кой?) „събрали и отдѣлили чети отъ доброволци (?) за да заминатъ за Гйопсата и къмъ Златица, „но Провидението не позволило, завалѣлъ силенъ дъждъ„ [3]).

Естествено е, че, по тоя начинъ—начинъ на не точно изложение— освѣнъ че се губи сѫщинския ходъ на работитѣ, но много, често цѣли важни случки или се прѣмълчаватъ или се прѣплитатъ.

1) Бѣловѣждовъ, „Първа пушка“ 82.
2) Ibid., 83.
3) Ibid.

Обемиститѣ записки на Танчо Шабанътъ отъ Копривщица, още и твърдѣ мжчно четливи съ своитѣ иероглифи, сж истински гордиевъ възелъ по отношение на дати и послѣдователность на фактитѣ. Изглежда, че тѣзи записки до значителна степень сж легнали въ основата на Копривщенскитѣ протоколи, за което и по прѣди намекнахме. Шабанътъ твърди, че прѣселяването на Ст. Ново село и другитѣ полски села въ Копривщица станало на 23 до 25, а послѣ пакъ казва, че на 25 той самъ участвувалъ въ четата на Воловъ и Икономовъ, когато отивали за Старо Ново Село, а тамъ срѣщнали на Зелена Поляна „всичкитѣ новоселски дѣца и жени.“ [1]) На другия день, 26 Априлъ, пристигналъ Воловъ съ трима души и съ горски топъ! [2]) Тѣ отишли да дигнатъ Паничери. Това е сега обратното отъ протокола само за имената на Воловъ и Икономовъ, а за факта е едно и сжщо, защото въ протоколъ № 3 стр. 14 е казано, че Воловъ билъ въ Копривщица, а Икономовъ стигналъ съ горския топъ. На 27 Априлъ клисурци поискали помощь. Тогава и Найденъ Попъ Стояновъ отишълъ въ Стрѣлча! Дошла турска войска та ги разгонила.... Тѣ се върнали, а вечерьта дошло извѣстие че Клисура гори и пр.!... Истински гордиевъ възелъ отъ бърканици.

Но да продължимъ разказътъ на събитията; разбира се, при това състояние на всички мѣстни източници, никой не може да гарантира за точность особно въ подробноститѣ.

На 23, когато Бенковски издържа първа битка съ башибозуцитѣ въ Петричъ, бѣше писалъ, както помнимъ, за помощь въ Панагюрище. Казахме, че навѣрно, той е споменалъ въ писмото си да се искатъ хора и отъ Копрището, ако дори и самъ не е писалъ направо, както казватъ нѣкои. Сжщия день, споредъ копривщенски източници, било пратено отъ приврѣменното правителство заповѣдъ до Копривщица да пратятъ хора въ Панагюрище. На 24 тръгналъ Велйо Серекътъ съ осемдесетъ души за тамъ. [3])

1) „Записки на Шабановъ“ стр. 48

2) Ibid. 49

3) Протоколъ № 6, 28, но тукъ се казва, че тръгнали деветдесетъ души и то на 25.

Дружината стигнала въ Панагюрище сжщата вечерь и прѣспала въ централното училище, сега „Дриновъ." Обаче, въ Панагюрище бѣше вече получено извѣстие, че нападенията на башибозука въ Петричъ сж отблъснати на 23, както и на 24, та копривщенската чета, която не е носила продоволствие съ себе си, покрай другата грамадна навалица отъ хора въ Панагюрище, била е въ тягость на града. Затова казали имъ на бърза ржка че сж свободни да се върнатъ у дома си, и четата на слѣдующия день вечерьта, 25, била вече въ Копривщица. По тоя начинъ, макаръ и да има много да се върши, разтакатъ се хората безцѣлно отъ едно мѣсто на друго безъ да прѣдприематъ нѣщо сериозно. Липсватъ смѣли, опитни прѣдводители, липсва планъ; главитѣ сж зашемадени, владѣе обща бърканица, и цѣли маси сж близо до лудость.

Но въ Копривщица усѣщатъ опасность отъ златишкитѣ турци, които, за голѣма изненада на копривщени, се забавили до сега да нападнатъ. Затова отредила се една чета да иде за Климашъ — мѣстность откъмъ Златишко поле.

Въ Копривщенскитѣ протоколи за Велйо Сейрекътъ е казано, [1]) че щомъ се върналъ отъ Панагюрище, сжщата нощь 25, (а спореди протокола 26) билъ пратенъ съ четиредесетъ души за Стрѣлча „съ цѣль да огледва мѣстностьта и наблюдението турскитѣ дѣйствия." Самъ Сейрековъ, който е живъ, разказва, че слѣдъ като се връща отъ Панагюрище, той отишълъ, на слѣдующия день, на Климашъ, което е по-вѣроятно. Съ похода до Панагюрище и назадъ той е билъ уморенъ и трѣбало на 25 вечерьта да си отпочине. Въ протокола е казано че на 27 Сейрековъ отишълъ на Загорчиновия мость, отъ дѣто се върналъ на 29, „когато се почнаха проектиранията за избѣгването на възстаницитѣ въ балкана." Сейрековъ, обаче, казва, че походътъ за Климашъ не се осжществилъ, защото на 26 хваналъ пороенъ дъждъ, който измокрилъ момчетата, развалилъ имъ барута и фишецитѣ, и тѣ се принудили да се върнатъ въ Коприв.

1) Биография № 23

щица. Тоя разказъ напълно съотвѣтствува на дѣйствителностьта. Небето, което се яви сжщо единъ непримиримъ неприятель за нашето възстание, помрачава се на 26 и почватъ ония дъждове, които послѣ не спрѣха и нанесоха най-силното поражение на слабо приготвенитѣ ратници. Дъждътъ почналъ веднага по пладнина, 26 Априли въ Стара Планина и Срѣдна Гора: облацитѣ скоро се разпрострѣли и цѣлиятъ хоризонтъ билъ обхванатъ. Прѣзъ нощьта дъждътъ се прѣнесълъ и на Еледжикъ. За него споменува Зах. Стояновъ съ фантастично описание, когато на 26 срѣщу 27 отиватъ за Бѣлйово. Сжщото е и въ Клисура. [1]) Разбититѣ клисурци едва излѣзли на 26, около три часа слѣдъ обѣдъ отъ селото си, и дъждътъ плисналъ.

Този дъждъ измокри всички и приготви поболѣването на по-голѣмата часть отъ жителитѣ на това село. Той още направи на каша всичкитѣ фишеци и пр. [2])

Между това, Воловъ не се отказалъ отъ своята мисъль, да се промъкне съ въоржжена сила въ Карловско и да дигне стрѣмскитѣ села. На 26 той се запжтилъ къмъ Изтокъ, като вървѣлъ по планинскитѣ височини. Слѣдъ пладне, той се билъ току що надвѣсилъ надъ Клисура, когато селото обгърнали пламъци. Той водилъ чета отъ педесеть до шеесеть души конница и направилъ усилие да събере клисурскитѣ ратници и, като ги тури въ редъ, да удари на башибозука. Но хората, слѣдъ прѣтърпеното поражение, били разбити духомъ. Като пилци, кога се зададе ястребъ, бѣгали тѣ сега, разпилѣни въ безпаметенъ страхъ. Не е било възможно да се повърнатъ. [3])

Воловъ продължилъ своя пжть, като държалъ височинитѣ. Той стигналъ върховетѣ на Дерелии, но тука, при една срѣща съ башибозука, указало се, че твърдѣ малко пушки въ цѣлата чета могли да стрѣлятъ. Отъ непрестанния дъждъ барута се прѣвърналъ въ калъ, която не само че не се палила нито съ главня, но пушката, затикната веднажъ съ тъзи маса, не могла вече да се изпразни, за

1) „Самуилъ“ стр. 81
2) Ibid., За силния дъждъ на 26 послѣ обѣдъ сравни и Черновѣждъ „Кратка истор. на Пан. възстание“, стр. 48.
3) Хр. Филиповъ Ср. „Самуилъ“, стр. 80

да я напълнятъ съ сухъ барутъ. По тѣзи причини, Воловъ, съ чувство на зловещо безсилие въ гърди, върща сè на 27 въ Копривщица, дѣто вече заварилъ духоветѣ отъ коренъ разтърсени. Самото негово завърщане е било вѣнеца на всичко. Възстаническата сила на Коприщица е била сломена въ самото съзнание на копривщени за възстание.

Тоя нещастенъ походъ на Воловъ до Дерелий е означенъ въ Копривщенскитѣ протоколи,[1]) че е craналъ на 28, отъ дѣто се върщатъ на 29, когато се рѣшило да заминатъ за балкана. Тѣзи данни сѫ, разбира се, неточни. Четата е означена сто души, което ще да е сѫщо прѣувеличение, защото не е могло да се съператъ толкова души конница. А пѣши хора не е имало този пѫть съ Воловъ. Бѣловѣждовъ прѣдставлява този походъ като прѣдизвиканъ отъ димътъ, който се издигалъ до облаци надъ запалената Клисура. Въ Копривщица настанала трѣвога и Воловъ, съ тридесеть — четиредесеть души се притекълъ да види. Обаче, пушекътъ не е могълъ да бѫде лесно виденъ въ Копривщица; а и четата не е могла изеднажъ да се приготви и да тръгне.

Авторътъ на „Самуилъ", който е отъ живитѣ свидѣтели на събитието, казва, че Воловъ ги присрѣщналъ на голитѣ височини надъ „Върлишница", което не е далечъ отъ Клисура.

И послѣ, сѫщия день клисурци, както видѣхме, пращатъ вторъ куриеръ въ Копривщица, съ извѣстие, че нѣма опасность. Колкото за датата въ протокола, трѣбва да се забѣлѣжи, че приготвленията за балкана станали още на 28 Априли, когато вече Воловъ трѣбва да е билъ въ Копривщица, а не на 29. Въ послѣдния день вечерьта било опрѣдѣлено да тръгнатъ, но дъжда попрѣчилъ. Не е мислимо онова рѣшение, да тръгнатъ, прѣди Воловъ да се завърне.

И така, на слѣдующия день, 28, когато Воловъ се върна тъй безславно отъ Карловско, фалиментътъ на духоветѣ и на цѣлото възстание около Копривщица е билъ

1) (Биогр. № 14)

пъленъ. Тогава, имено, възниква идеята, всички ратници да бѣгатъ въ балкана, а селото да се прѣдстави за мирно — ни лукъ яло, ни на лукъ мирише. По-добра илюстрация за мизерията и фалитътъ не можеше, естествено, да се измисли.

ГЛАВА ДЕВЕТА.

Падане на Столицата

I.

Голѣмата загуба отъ падането на Стрѣлча въ турски ржцѣ. Хафжзъ паша. Нападение върху Панагюрище прѣзъ Стрѣлченско поле. Отдѣ Хафжзъ паша събралъ башибозукъ. Заемане проходитѣ за Стрѣлча. Безполезнитѣ ликувания въ Панагюрище. Мѣстността между Стрѣлча и Панагюрище за военни дѣйствия. Първи позиции на Черешката рѣка.

Слѣдъ като разгонилъ обсадителитѣ на Стрѣлча, османовскиятъ башибозукъ, заедно съ освободенитѣ отъ него стрѣлчански турци, които бѣха обсадени въ джамията, макаръ и пълни побѣдители, не останали както отбѣлѣзахме, въ селото. Тѣхната най-главна работа за първия день на побѣдата било, да запалятъ и оплѣнятъ българската махла. И сжщата вечерь тѣ пакъ се оттеглили и спали вънъ отъ селото. Това се повтаряло на другия и по-надругия день: денѣ били господари на селото, нощѣ го напущали отъ страхъ да не бждатъ ненадѣйно нападнати, докато сж вжтрѣ.

За жалость, обаче, нито копривщени, нито панагюрци не се бѣха догадили да съединятъ силитѣ си и, докато още бѣ врѣме, да станатъ господари на положението.

Стрѣлча е значително село и макаръ да се гнѣзди въ пазвата на Срѣдна Гора, както Панагюрище и Коприщица, лежи по долу отъ тѣхъ и заема една малка долина, която е най-плодоносниятъ кжтъ между тия двѣ населени мѣста. Освѣнъ туй, котловината на Стрѣлча е отворъ за Панагюрище и отчасти и за Коприщица и, даде ли се веднажъ, отбраната на едното и другото отъ тия голѣми села става съмнително. Но военната тактика бѣше непозната планета

въ възтаническия лагеръ на Четвъртия окржгъ, а това имахме случай да отбѣлѣжимъ и другъ пжть; напротивъ, тамъ се ржководятъ по съображения отъ съвсѣмъ минутно естество, пъкъ и страститѣ не могатъ да се уталожатъ.

Благодарение на тоя хлабавъ и безмисленъ вървежъ на работитѣ, възстанницитѣ не се окопитватъ да заематъ съ съединени сили не само стрѣлчанско поле, но и проходитѣ къмъ него отъ Тракийската долина — като напримѣръ: Крастовския проходъ, оня на Окопана и цѣлъ редъ още други, съ което, като пазятъ още пжтя отъ Петричъ, можеха да осигурятъ на възстанието едно упорство отъ мѣсецъ — два.

Вмѣсто всичко туй, хората сж погълнати съ дреболии, което впрочемъ вече доста знаемъ и до сега. Отъ Копривщица на нѣколко пжти потеглили кола, водени отъ стрѣлчанци и, щомъ турцитѣ се теглили вънъ, ония нахлували въ селото, натоваряли си колата съ жито и съ всичко друго, което не успѣло още да изгори, и връщали се назадъ. Това се продължавало цѣли дни прѣзъ 23, 24 и 25.

Прѣзъ сжщото врѣме, въ Панагюрище пропущали сжщо скжпитѣ дни въ наивна вѣра, че главната опасность ще настжпи откъмъ Татаръ Пазарджишкото шосе отъ Югъ и отъ никждѣ другадѣ. Ето защо, като бѣха завардили Св. Никола — една височина, която владѣе този пжть — и Гъзяновъ Долъ — тѣсно дефиле подъ Св. Никола — дѣто поставиха най-многочисленитѣ стражи отъ всички други, които имаше, прѣкарваха днитѣ си въ безцѣлно чакане или въ праздни щурения, както ги видѣхме на 22 да палятъ и грабятъ изоставенитѣ колиби на Юруцитѣ.

Между това, официалната власть не дрѣме. Хафжзъ паша стига въ Т. Пазарджикъ съ нѣколко баталиона редовна войска и съ артилерия и незабаво се запжтва за бойното поле. На него е било заповѣдано да форсира Панагюрище.

Двѣ сж били съображенията, споредъ които официалната власть се рѣшила да напада по-напрѣдъ Панагюрище отколкото Копривщица: първо, тя е знаяла, че Панагюрище е столица на движението, и второ, че то е по-лесно достжпно отъ Копривщица.

Хафжзъ паша, като излѣзълъ отъ Т. Пазарджикъ, бърже свърналъ на дѣсно отъ правото шосе, ударилъ прѣзъ Балдйово и Ферезлии и, като се промъкналъ мълкомъ прѣзъ Ерелийското гърло, на което по-напрѣдъ благоразумно завзели върховетѣ, на 25 се озовалъ въ Стрѣлченското поле.

За да улесни още по-добрѣ изпълнението на своя планъ, турскиятъ главнокомандующъ изпратилъ едно малко отдѣление къмъ Калагларе [1]). Задачата на послѣдното се заключавало само въ стратегическа демонстрация. Това отдѣление не трѣбало да напада. Но неговото присжтсввие въ фронта на неприятеля трѣбало да държи тоя непрѣстанно на щрекъ и така да отвлича вниманието му отъ дѣто найтрѣба. И даже ако възстаницитѣ оврѣме биха забѣлѣзали обходното движение на Хафжзъ паша къмъ Стрѣлча, като видятъ че иматъ сжщо неприятель, който ще ги нападне отъ фронта, пакъ ще раздѣлятъ силитѣ си.

Естествено е, че благоразумния постжпъ на Хафжзъ паша налага и намъ въ тоя случай длъжность да му отдадемъ пълно право за неговитѣ дѣйствия. Колкото и да е билъ той добрѣ освѣдоменъ за силитѣ на възстаническия лагеръ, не е могълъ да не прѣдполага, че хора, които се рѣшили да хвърлятъ ржкавица на едно царство, като Турция, която нерѣдко е туряла на тѣсно дори и велики сили, тия хора не ще да излѣзатъ съ голи ржцѣ на бой — тѣ ще да иматъ непрѣмено една военна организация, чужда или своя, ще иматъ войници, орждия, опитни офицери и пр. Въ такъвъ случай, безумно е да се форсиратъ отъ фронта въ тѣснинитѣ на Попинци и Св. Никола, дѣто би трѣбало да се дадатъ много жертви отъ хора. Това съображение добива особна цѣна, когато се помисли, че отрядътъ на турския паша, като смѣтаме само редовната войска, билъ малочисленъ.

Берингъ не ни е далъ опрѣдѣлена цифра по тоя въпросъ, но Скайлеръ изчислява цѣлата армия подъ пашитѣ Абдулъ, Хафжзъ и Хасанъ, които водиха кампанията противъ Четвъртия революціоненъ окржгъ, всичко на 8000

1) Черновѣждъ „Кратка История" и пр. стр. 47, бѣлѣжи 200—300 души, което ще да е прѣувеличено.

души. Но Хасанъ не тръгва срѣщу Панагюрище, а за Абдулъ ние чуваме само отъ Скайлера. Може да се прѣдположи, че Абдулъ, който по-кжсно пристига отъ Цариградъ, за да подкрѣпи Хафъза, и който билъ по-старши отъ тоя, ще да е тръгналъ за Панагюрище, но връща се, като вижда твърдѣ скоро, че работата не е сериозна. Тъй че, Хафжзъ ще да е ималъ срѣщу Панагюрище не повече отъ 3—4000 редовни войници. Но той билъ придруженъ, разбира се, и отъ башибозукъ, който задигналъ отъ Пловдивъ и Пазарджикъ. А този башибозукъ е билъ вербуванъ, както ни свидѣтелствуватъ пакъ Берингъ и Скайлеръ, отъ цѣлия Доспатъ и дори отъ Хасковския кжржалжкъ. И сетнѣ, обстоятелствата се били стекли тъй, че Хафъзъ не е могълъ да очаква въ скоро врѣме значителни подкрѣпения. Турция, заната въ него моментъ, въ Босна и Херцеговина и на сърбскитѣ граници, дѣто бдящия вулканъ на племенния духъ бѣше зелъ зловѣщо да клокочи, разполагала съ твърдѣ малко свободни войски.

Но турскиятъ прѣдводитель, съ заемане на проходитѣ за Стрѣлча и послѣ на самото Стрѣлешко поле, добивалъ още грамадна изгода. Той се забивалъ като клинъ между двата най-значителни възстанически лагера, Копривщица и Панагюрище, като ималъ развързани ржцѣ да дѣйствува на тази или онази страна по свой изборъ. Той разединявалъ Копривщица и Панагюрище едно отъ друго, за да ги бие по отдѣлно, което е почти рѣшающъ придобивъ въ военни дѣла.

Пашата се разположилъ на шатри по височинитѣ надъ Стрѣлча — тъкмо на сжщитѣ мѣста, отъ дѣто възстаницитѣ обсаждаха джамията, и не посмѣялъ изеднажъ да нападне Панагюрище. Той се маялъ тукъ два-три дни, додѣто му стигнатъ още нѣкои подкрѣпления, макаръ и малки, каквито поискалъ отъ правителството, Когато и туй станало, той се рѣшилъ да дѣйствува, но, за всѣкой случай, твърдѣ прѣдпазливо.

Въ Панагюрище, слѣдъ тържествата по осветяване на знамето, на 22, и слѣдъ като изпратиха Бенковски сжщата вечерь, безполезнитѣ ликувания се продължавали още на

23. Царството си било царство както трѣба. Давали заповѣди, разпращали войски, правили шествия, разпореждали, тичали нагорѣ-надолу, пѣли бунтовнически пѣсни, играли народни хора, съ една дума, раздухвали патриотически вѣтъръ, яли пили — сарданапалствували.

На 24 стражътъ отъ „Илинъ-день", единъ отъ върховетѣ върху оня гребенъ, който отъ Изтокъ къмъ Западъ се простира между Панагюрище и Стрѣлча, почти паралелно на шосето, съобщилъ, че войска се движи отъ полѣто въ направление къмъ стрѣлченскитѣ проходи. Привечерь се бѣлѣли вече издалечъ шатри надъ Окопана — най-близкото отъ гърлата изъ Пловдивско за Стрѣлча. Въ Панагюрище зели да се стрѣскатъ, макаръ и късно. Венковски отсжтствувалъ. Сжщия день сутриньта заминалъ и Хорчо да го настига.

Извѣстили най-първо на Соколовъ, главния комендантъ на стражитѣ на Св. Никола, и комендантъ сжщеврѣменно и на града, да се погрижи за защита отъ кждѣ Стрѣлча, отъ дѣто се задали турци. Сжщата вечерь той зелъ тридесеть—четиредесеть души отъ Св. Никола и заминалъ къмъ Изтокъ. Било вече мръкнало и той не отишълъ по-далечъ, а прѣспалъ на Посранъ Камъкъ. Сутриньта, на 25, той вече ясно видѣлъ движението на турски войски въ Стрѣлченското поле. Обаче, тѣ спрѣли надъ Стрѣлча и не напрѣдвали.

Самъ Соколовъ не е никакъ могълъ да мисли за нападение. Освѣнъ тридесеть-четиредесеть души, съ който дошълъ отъ Св. Никола, той не разполагалъ съ други сили. Тука той не заварилъ никого, защото, както отбѣлѣзахме отъ по-напрѣдъ, въ Панагюрище не сж очаквали нападение отъ тази страна. Поради туй, първата грижа на Соколовъ, на 25, била да иска хора отъ Панагюрище и да избере позиции, на които да се укрѣпи срѣщу тоя пунктъ.

За да си уяснимъ по добрѣ всичко онова, което слѣдва, нека направимъ малко география върху ония мѣстности, които ще трѣба да споменуваме.

Панагюрище се намира на южния склонъ на Срѣдна гора, тъкмо подъ върха Братия, който е единъ отъ три-

тѣ най-високи великани на цѣлата срѣдногорска верига. Братия по височина е трети слѣдъ Богданъ и Буная. Но тукъ Срѣдна гора не е просто единъ планински гребенъ, както е тоя въ по-нататъшното си протяжение. Напротивъ, тя се разпада на цѣлъ единъ океанъ отъ хълмища, които отъ Ихтиманскитѣ прѣдѣли изпълватъ широкото пространство между Родопитѣ и Балкана, и образуватъ една своеобразна горска Швейцария. Самиятъ градъ Панагюрище е заседналъ въ една тѣсна пазва, образувана отъ Луда Яна, която слиза отъ ребрата на Братия и като кривули между грамада нахвърлени хълмища, които ѝ прѣпрѣчватъ пѫтя, стига Тракийската равнина, дѣто се влива въ Марица близо подъ Т. Пазарджикъ. Равно мѣсто около градеца има твърдѣ малко и то е собствено капризното измѣнчиво легло на лудата рѣка.

Стрѣлча се намира на два часа източно отъ Панагюрище по една посока, която лесно ще намѣримъ, като теглимъ една права линия, успоредна на главния гребенъ на Срѣдна гора. Както Панагюрище подъ Братия, така и Стрѣлча лежи право подъ Буная. Пространството между двѣтѣ населени мѣста прѣдставлява единъ кѫтъ отъ планинския океанъ, за който споменахме. Паралелно съ главния планински гребенъ върви откъмъ тракийското поле още другъ, който почва подъ Панагюрище и като стигне къмъ Стрѣлча, прави малка дѫга на югъ, колкото да остави по-широко поле на туй земедѣлческо село. Тази лѣсиста верига, която е просто едно разклонение отъ Срѣдна гора, както Сакаръ планина въ Тузлука е разклонение отъ Балкана, се нарича Усойна. На Усойната сѫ двата главни прохода за стрѣлчанското поле: Окопана и Краставското гърло. Така че, пространството между главния срѣдногорски скелетъ и Усойна е запълнено отъ Панагюрище до Стрѣлча съ вълнообразни хълмища. Тѣзи хълмища се засичатъ отъ планински поточета, слизащи отъ ребрата на Братия и на Буная. Като срѣщатъ прѣградата на Усойна, тѣзи поточета измѣняватъ посоката си и текатъ едни въ лѣво, като поятъ плодоносното Стрѣлешко поле, а други се извиватъ на дѣсно като гонятъ Луда Яна. Черѣшката рѣка дѣто Соколовъ е спрѣлъ, е едно отъ тѣзи

Ив. Соколовъ.

дерета, което щомъ допре до Усойната, извива се подъ вълнеститѣ й ребра и право тегли къмъ стрѣлешко. Отъ тука до Стрѣлча е само половина часъ или три четвърти.

Отъ Черѣшката рѣка до Стрѣлча се издига едно подуто плато не по-високо отъ 50 метра надъ естествено издигнатото ниво на планинския потокъ. Туй плато постепенно се спуща къмъ равнината и селото. То е по-стръмно въ гърба, дѣто го мие Черѣшката рѣка и отъ къмъ Усойната —дѣто потокътъ пробива между двѣтѣ цѣлини. Това тѣсно гърло се нарича Стрѣлешки Дервентъ.

Пжтьтъ отъ Панагюрище извива полегато по Свинарската рѣка,—сжщо такава една планинска вада, що слиза отъ височинитѣ между Братия и Буная и завива на дѣсно за да стигне Луда Яна,—послѣ пжтьтъ се издига по едни пѣсъчливи хълмища, наричани бѣлитѣ камъни, слиза въ леглото на друго едно дере — Куцъ, което е притокъ на Черѣшката рѣка, стига тая, минава Дервента и тогава, като се отклони малко въ лѣво отъ леглото на рѣката, която гони Окопана, влиза право въ Стрѣлча.

Най-просто и релефно би било да си прѣдставимъ мѣстностьта между Стрѣлча и Панагюрище като трапецъ. Двѣтѣ паралелни страни сж: Срѣдна гора и Усойната, непаралелни страни: Стрѣлча и Панагюрище. Двѣ вертикални прѣчки между паралелнитѣ страни сж рѣкитѣ Свинарска и Черѣшка и дѣлятъ трапеца на три главни цѣлини: въ срѣдата на трапеца между двѣтѣ рѣки оставатъ Бѣлитѣ камъни, между Свинарската рѣка и Панагюрище е Балабановата кория и между Черѣшката рѣка и Стрѣлча е онова подуто плато, което нѣма общо име.

Тукъ, прочее, на Черѣшката рѣка, Соколовъ избралъ позиция, за да защищава издалечъ града, на който билъ назначенъ за комендантъ.

Покойния Соколовъ споменува погрѣшно въ своитѣ записки, че позицията била на Куцка рѣка, което се опровергава отъ самото разположение на послѣднага. Единъ неприятель, който иде съ фронта си отъ Стрѣлча, има коритото на Куцка рѣка отворено право на срѣща си, като улей. Не може да се мисли такава позиция. Куцка рѣка е сухо

и кжсо дере, съ направление право отъ Панагюрище къмъ Стрѣлча. Цѣлата мѣстность наоколо, Стрѣлешко землище, се нарича Куцъ. Пжтя отъ Панагюрище за Стрѣлча минава на нѣколко стжпки и върви паралелно съ дерето. [1])

Възстанницитѣ се пръснали на верига по прѣчупеното рамо на рѣката: лѣвото крило отсамъ, а дѣсното въ тѣсния душникъ на Дервента. Тамъ, въ стръмния подпоръ на Усойна, върху дѣсния брѣгъ на малката рѣка, има габарлжкъ, който и днесъ стои: въ гжститѣ едва зазеленѣли шуми се залостили възстанницитѣ.

На 25 минало мирно. Турскиятъ командующъ, като е очаквалъ умѣло и отчаяно противодѣйствие отъ възстанницитѣ, прѣдвиждалъ е тежката задача, която му прѣдстои. Опасно било да се втурне съ малко войска въ туй море отъ хълмища, дѣто всѣко дере могло да му приготви по една засада. Трѣбало да пръсне войскитѣ си, да заеме всѣкой върхъ, всѣко гърло, да побѣди, да унищожи всѣка засада по отдѣлно, като е могълъ още на всѣка стжпка да бжде забиколенъ и изненаданъ.

Обаче, за негово щастие, възстанницитѣ малко били приготвени за такова жилаво съпротивление. Нѣмало между тѣхъ и будно око, което да оцѣни изгодитѣ на мѣстото.

Соколовъ слѣзълъ на 25 въ града, привелъ съ себе си стотина ратници, които настанилъ по двѣтѣ крила. На Чӗрѣшката рѣка поставилъ Тропчевъ и Ст. Пъковъ, а Дервента, като по-господствующе мѣсто, поедъ самъ да защищава, като ималъ за помощници Костадинъ Кацаровъ и Дѣдо Колю Голака — и двамата юначни съзаклетници отъ с. Ерелий.

---

[1]) Азъ водихъ тукъ и самия Соколовъ, когато покойния бѣше между живитѣ, и той, като разгледа отъ ново мѣстноститѣ, които прѣди 27 години защищавалъ и отъ тогава не бѣше виждалъ, отказа се, въ присжтствието на Найденъ Дриновъ и Павелъ Х. Симеоновъ, отъ твърдението си. По куцката рѣка нѣмало възстаници и не могло да има. Хората се били наредили по равнината на Черѣшка рѣка, както ще опиша на свое мѣсто.

II.

Появяването на неприятелския авангардъ. Първа срѣща на 27 Априлъ съ неприятеля. Сжщинската първа срѣща на 28. Бѣгство на възстанницитѣ. Опитъ да се съберять пакъ ратници на 29 Априлъ на края на Балабановата кория. Дъждъ. За отпоръ на 30 Априлий. Войската на „Високъ". Погрѣшната стратегена на възстанницитѣ. Базприпятственията маршъ на турцитѣ. Обхващане на града отъ двѣ страни съ кавалерия. Позицията на „Каменица". Сждбата на дървения топъ. Позицинтѣ на „Кукла" и „Спасовдень". Ожесточена борба. Послѣдно съпротивление на „Гумната" подъ „Спасовдень". Всеобщо бѣгство. Пламъци.

Зараньта на 25, както казахме, турцитѣ вече слѣзли въ равнината и тѣхнитѣ шатри се бѣлѣли надъ Стрѣлча. Прѣзъ цѣлия день тѣ не измѣнили своето положение. Хафъзъ паша имал нужда да проучи мѣстото на своето настжпление, а сжщо очаквалъ и подкрѣпителни войски и башибозуци, които на сжщия день вечерьта не се забавили да му пристигнатъ.

На 26 се показали вече турскитѣ кавалерийски разѣзди, които проучвали прѣднитѣ позиции. Тѣ много прѣдпазливо дебнали по издигнатото плато прѣдъ Черѣшка рѣка. Тамъ е имало поставена отъ Соколовъ прѣдна стража, която обаждала за всѣко напрѣдване на турцитѣ откъмъ Стрѣлча. Отъ това плато се видятъ, като на длань, околноститѣ на Стрѣлча, цѣлата равнина, далечъ отъ лѣво Буная, а подъ него пазвата на Срѣдна гора, дѣто е Копривщица, види се самата Стрѣлча и задъ нея сивитѣ баири на Вълкъ, по върлия гърбъ на които пъпли шосето отъ Копривщица за Пловдивъ, още цѣлото легло на Стрѣлешката рѣка, а въ дъното на долината личи Крастовоселския проходъ и поотсамъ процѣпа на Окопана: двѣтѣ врати, прѣзъ дѣто сж минали турцитѣ.

Едно малко отдѣление отъ конница, която на 26 изпитвала до кждѣ сж завардили възстанницитѣ, дошло до политѣ на въпросното плато и, като не забѣлѣзало неприятель, върнало се пакъ въ своя станъ. Сжщо такова отдѣление се задало и слѣдъ пладне на 26 и стражата била принудена да се оттегли назадъ, но и турцитѣ не напрѣдвали повече; тѣ се бояли отъ засада и не се впущали подалечъ отъ хълмистия океанъ.

Дъждътъ, който валѣлъ този день, много измжчвалъ възстанницитѣ.

Едновреѣменно, Съвѣта отъ Панагюрище писалъ на Бенковски, да се върне. Като му се явявало, че турцитѣ сж вече близо, канили го да си дойде по-скоро: Панагюрище имало нужда да събере всичкитѣ си сили на едно, което, наистина, щѣше да бжде най-разумно. Обаче, Бенковски отговорилъ, че има по-важна работа къмъ Бѣлйово, за кждѣто въ туй врѣме пжтуваше.

На 27 били привикани още сили. Въ Панагюрище Съвѣта знаялъ, че въ Стрѣлча има редовна войска, но прикривали, за да не стане смущение. Казвало се, че цигани и башибозуци се събрали въ Стрѣлча, но не смѣятъ да наближатъ. Дѣлчо Цоловъ, който пазилъ съ седемдесетина души Саржяръ, прѣхвърлилъ се тукъ. Той се промъкналъ самъ прѣзъ нощьта надъ Окопана и видѣлъ на съмване, срѣщу 28, че турцитѣ получили подкрѣпление: войска кавалерия и седемь горски топа. Цоловъ съобщилъ това въ Панагюрище и явила се мисъль да прѣнесатъ жени и дѣца вънъ отъ града, обаче, отложили, за да не би да стане паника, което било и мждро. Трѣбало да се сражаватъ, а прѣди това за бѣгане не могло да се мисли.

Черновѣждъ говори, дошли Адилъ паша и Селями паша съ три хиляди души и шестотинь конница[1]). Г. Димитровъ означава: отъ Цариградъ тръгнали на 22 Априлъ Селями паша и Тахиръ паша съ по два табура. На 23 изпратени още четире табура — всички се съединили при Стрѣлча съ Хафжзъ паша.[2]) Всички тия свѣдения почиватъ върху вѣстникарски източници, които трѣба да се зематъ съ резерва, Казахъ че Скайлеръ споменува само Абдулъ и Хафузъ паша. отъ които Берингъ ни е казвалъ само послѣдния, като прѣдводитель срѣщу Панагюрище. И наистина, освѣнъ Хафъзъ другитѣ имена мжчно се чуятъ или ако бждатъ споменати, то отъ мѣстни наши източници, които мжчно можаха да знаятъ нѣщо положително въ ония врѣмена. Послѣ, самитѣ ужъ официални телеграми, които изобилватъ изъ тогавашнитѣ вѣстници, сж политическа маневра на портата.

1) „Кратка история на Пан. възстание", стр. 47.
2) „Княжество България" стр. 326.

Трѣба да се признае, че Панагюрище е единствено мѣсто отъ всички възстанали села и градовце въ Тракия, дѣто показаха готовность да се биятъ срѣщу царскитѣ войски. Всѣкждѣ другадѣ, появяването на аскера бѣше сигналъ за капитулация. Панагюрци рѣшили да се борятъ докрай за идеята, въ която се клеха.

Близо до лѣвото крило на възстанницитѣ въ Черѣшка рѣка имало кошара на нѣкой стрѣлешки турчинъ. Ратницитѣ не могли да възпратъ своя буденъ разрушителенъ инстинктъ и отъ омраза къмъ турци запалили кошарата, безъ да мислятъ за послѣдствията. И наистина, пушацитѣ, които не се забавили да се издигнатъ, издаваха най-добрѣ мѣстонахождението имъ, а неприятельтъ отъ сега нататъкъ можеше да се движи съ най-голѣма сигурность, безъ да се излага на непрѣдвидени нападения.

Слѣдъ пладне сжщия день, 27 Априлъ, появило се едно кавалерийско отдѣление, сега вече по-силно отколкото вчерашното, и приближило къмъ мѣстото на запалената кошара. Нѣкои отъ бунтовницитѣ моментално се разбѣгали, но други се задържали и стрѣляли върху турцитѣ, отъ които, казватъ, падналъ единъ убитъ[1]) Официални свѣдения липсватъ. Конницата свърнала на страни по издигнатото плато, но като се надвѣсила надъ Дервента, скриттѣ въ срѣщния габарлжкъ възстанници изпразднили по нея пушкитѣ си и конницата забѣгнала назадъ.

Това е първата, макаръ случайна срѣща на панагюрци съ часть отъ турската армия. Ще забѣлѣжимъ, че Черновѣждъ погрѣшно полага, какво тази срѣща станала на 26.

Въ врѣме на прѣстрѣлката, обаче, турцитѣ успѣли да хванатъ въ плѣнъ едного отъ ратницитѣ, който се билъ заблудилъ въ гжстия шумакъ.

Черновѣждъ полага, че хващането робъ станало въ друго врѣме—при сражението на Черѣшката рѣка,—което можеше и да е вѣрно, защото надеждни източници липсватъ. Хванатъ билъ Димитъръ Налбантче и съсѣченъ още тамъ;

1) Черновѣждъ „Кратка история на панагюр. възстание", стр. 48.

неговото произхождение не ни е точно извѣстно; може да е Цѣровецъ.[1])

Прѣдполага се, че отъ хванатия турцитѣ узнали подробно, съ кого иматъ работа, което не малко ги ободрило. Както всѣкждѣ тъй и тукъ, турцитѣ сж прѣдполагали, че въ възстанническия лагеръ ржководятъ сърби или руси, които внесли тукъ и значително число пушки. Нещастникътъ, който, прѣдполага се, че е билъ вънишенъ селянинъ, слѣдъ като го изпитали, билъ наистина закланъ, а трупа му послѣ билъ вижданъ по тѣзи мѣста.

Сега вече, слѣдъ като турцитѣ, по единъ или по други начинъ, сж знаяли по-добрѣ противника си, кждѣ и кой е, тръгнали смѣло напрѣдъ. На 28 тѣ се явили на платото прѣдъ Черѣшка рѣка и веднага между двѣтѣ неприятелски страни се завързала прѣстрѣлка. Туй е сега първата сжщинска срѣща.

Обаче, възстанницитѣ скоро изгубили духъ. Тѣ се разпилѣли като пилци и не могли да се намѣрятъ единъ съ другъ.

Соколовъ, като комендантъ, оставилъ Дервента, дѣто лично командувалъ дѣсното крило, и ужъ да види какъ се държатъ другитѣ на Черѣшката рѣка, запжтилъ се за тамъ, но никого не намѣрилъ, рекълъ да се върне на своето мѣсто и изгубилъ се, не знаялъ накждѣ. Въ сжщность, то е било едно лудо бѣгане. Соколовъ билъ тъй сплашенъ, че въ бързото бѣгство не сварилъ да си земе дори и коня, който билъ вързанъ на близо о нѣкое дърво, и който падналъ въ турски ржцѣ. Разказътъ на самия Соколовъ въ запискитѣ му е най-добро огледало за състоянието на духоветѣ въ възстанническия лагеръ въ оня моментъ. Като избѣгалъ отъ тѣсния Дервентъ, дѣто си изгубилъ коня, той билъ въ пълно изступление и макаръ че бѣгалъ назадъ къмъ Панагюрище

---

1) За тази прѣстрѣлка около кошара Георги Димитровъ приема да е станала на 26, („Княжество България". т. стр. 426) а поробването при общо нападение на 27. Сжщото говори и Соколовъ. Истината, обаче е: запалването става на 27, съ прѣстрѣлката, що описахме. Приказва се още, че отъ турцитѣ паднали ужъ всичко трима, (Ibid., 327.) което официалнитѣ източници не извѣстяватъ. Ангелъ Шишковъ билъ при тоя случай отнелъ отъ едного винчестеръ, когото и заклалъ (Ibid.; Черновѣждъ. „История и пр. 48.)

и се билъ задърстилъ въ гжститѣ шумаци на Усойната, той продължавалъ безсъзнателно да вика изъ сѐ гърло: „дръжте, момчета“. разбира се, безъ да е имало нѣкой да го слуша, защото билъ самичъкъ изъ гората. „Коньтъ ми падна въ турски ржцѣ, казва той, и азъ слѣдъ като изгърмѣхъ нѣколко пжти въ турскитѣ войски и като викахъ и насърдчавахъ възстанницитѣ, отъ които никой отъ никждѣ не ми се обади, тръгнахъ изъ гората, за да се върна на първата си позиция“.[1])

По тоя начинъ, той се озовалъ вечерьта въ Панагюрище, безъ да знае, разбира се, кждѣ е, което, обаче, не му бърка да твърди, че прѣзъ всичкото врѣме търсилъ своя отрядъ; а пъкъ и послѣдния, като своя командиръ, сжщата вечерь благоразумно замърква въ Панагюрище.[2])

Обаче, като се бояли, да не би въ безразборното бѣгане на неприятеля да се крие нѣкаква хитро нагодена стратегма, каквато много би прилѣгнала на мѣстностьта и съвършено отговаряла на гражданския характеръ на войната, турцитѣ останали на мѣстото си, макаръ и да били пълни господари на бойното поле.

Забѣгналиятъ Соколовъ се събралъ въ Панагюрище съ Ст. Пъковъ и други, които се разпилѣли отъ Черѣшката рѣка, и рѣшили на зараньта пакъ да излѣзатъ срѣщу врага, ала нощьта заблагоразсждили да прѣминатъ на прикрито по домоветѣ си. Тука вече, разбира се, владѣялъ пъленъ уплахъ. Ако турцитѣ сж били освѣтлени за сжщинското положение на работитѣ, можеха още сжщата нощь, на 28 срѣщу 29, да се надвѣсатъ надъ Панагюрище и като хвърлятъ нѣколко топа, макаръ на въздуха, да накаратъ сухо и сурово да се разбѣга и послѣ да ловатъ избѣгалитѣ единъ по единъ по баиритѣ. Привремѣнното правителство привикало послѣднитѣ сили отъ Св. Никола. Тамъ се намиралъ още стотникътъ Павелъ Х. Симеоновъ съ около осемдесеть ратници. До Бенковски билъ изпратенъ члена отъ

[1]) Стр. 19.

[2]) Нека отбѣлѣжимъ, че Черновѣждъ („Кратка История на Панагюрското възстание“, стр 49) казва, какво на Черѣшката рѣка паднали трима убити: Ив. Шиндаровъ, Тодоръ Мечето и Тодоръ Дѣяновъ Налбантски. Найденъ Дриновъ приема въ запискитѣ си, че убити имало само двама. Нѣмаме източници за по-точна провѣрка. Хора има живи, но паметьта умрѣла.

Съвѣта Т. Влайковъ да му обади, че Панагюрище се намирало въ безнадеждно положение, нападнато отъ много войски, които вече се намиратъ отблизо, и ако той милѣе да помогне на града, сега и никога другъ пжть трѣбва да полети на помощь.

Но Влайковъ късно стига на Еледжикъ.

Соколовъ, Ст. Пъковъ, Тропчевъ и всички ратници рано въ зори на 29 се съгласили да се съб ератъ на края на Балабановата кория. За сборно мѣсто била опрѣдѣлена мѣстностьта Буево ниве. Тукъ протича свинарската рѣка и дѣли Балабанъ кория отъ Бѣлитѣ камъни. Ратницитѣ повели съ себе си и черешовия топъ съ топчията Ст. Финджиковъ. На Буево ниве поржчали да дойде и Павелъ Х. Симеоновъ, който като се прибралъ въ града на 29 сутриньта отъ Св. Никола, веднага потеглилъ за сборния пунктъ.

Но хората се прибирали мжчно, идѣли на части — по нѣколко души наедно — и неохотно, защото врѣмето е пакъ твърдѣ лошо. По пладне пристигналъ и Павелъ Х. Симеоновъ съ стотина души.

Въ туй врѣме плисналъ много силенъ дъждъ. Всички ратници били измокрени до кости и не се рѣшили да мръднатъ на никждѣ. Тука имъ била донесена и храна, а на мръкнало, тъй като продължавало да вали, а никакъвъ неприятель се не виждалъ отъ никждѣ, рѣшили всички да се върнатъ пакъ въ града. Всички чувствували нужда да се прикриятъ отъ природната хала и да се поизсушатъ.

Деньтъ билъ изгубенъ.[1])

---

1) Черновѣждъ съчинилъ за този день цѣло едно сражение, което изглежда че било най-славното отъ всички, станали около Панагюрище. Възстаницитѣ не били се само събрали на края на Балабановата кория на съвѣтъ, и дѣто похапнали и били кжпани отъ дъждъ: но се били укрѣпили и дали сражение на турцитѣ! „На 29, казва той, се захваналъ силенъ бой; турцитѣ все повече и повече нападали, а възстанницитѣ не отстжпяли отъ завзетитѣ си скришни положения въ корията, (Балабановата кория) додѣто се мръкнало, та турцитѣ се пооттеглили, ала и нашитѣ вече не могли повече да имъ противостоятъ. Прѣзъ тоя день юнашки сж се били всичкитѣ ратници, обаче, най-много се отличили стотницитѣ Стоянъ П. Пжковъ, Кръстю Х. Томовъ и Никола Хаджи Георгиевъ“, („Кратка История на Панагюрското възстание“ стр. 51). Г. Димитровъ повгаря сжщото, („Княжество България“ т. II стр. 327) „На 29, разправя той, Соколовъ отишълъ въ града, събралъ отъ възвърналитѣ се до четирестотинъ души възстанници и ги завелъ въ Балабанова кория при другитѣ, придруженъ отъ Кр. Ив. Гешановъ, Зах. С.

III.

Послѣденъ опитъ за отпоръ на 30 Априлъ. Войската на „Високъ". Безпрѣпятствения маршъ на неприятеля. Обходъ на кавалерия. Каменица и черешовото топче. Ожесточената борба на Черѣша и Кукла. Послѣдню съпротивление на Гумната подъ „Спасовдень". Бѣгство и общо клане. Панагюрище въ пламъци.

Рѣшението на възстанницитѣ, въ такива критически минути да се пръснатъ по домоветѣ си, за да се сушатъ, е било най-пагубното отъ всички, каквито нѣкога възстанницитѣ сж земали на тоя свѣтъ. За да се съберать пакъ на другия день изисквало се врѣме, а тъкмо туй врѣме и трѣбало на врага, който вече пазилъ на вратата, за да нахлуе внезапно и да ги завари въ разплохъ, както се и случило.

Още прѣзъ нощьта, срѣщу 30, цѣлата турска войска, която се намирала отвъдъ Черѣшката рѣка: пѣхота, артилерия и кавалерия, потеглила на пжть. Тя се държала прѣдпазливо по височинитѣ, дѣто не е могла да бжде изненадана отъ никоя страна. Казватъ, че пашата писалъ и прѣдлагалъ на Панагюрци да се прѣдадатъ. Бобековъ скжсалъ писмата. [1])

Войската като минала по бѣлитѣ камъни, надвѣсила се надъ Свинарската рѣка, прѣгазила я, но отъ горѣ, дѣто е Буево ниве, и дѣто вчера бѣха възстанницитѣ, и отъ тамъ, все по гребена на Балабанъ кория, изеднажъ се озовали надъ града.

Така прочее настъпва 30 Априлий — оня фаталенъ день, който рѣши сждбата на възстанническата столица.

Възстаницитѣ, които се пръснали по кжщитѣ си, за да се подсушатъ, не могли да се съберать изеднажъ, което

Койчевъ, а като пристигналъ Соколовъ, доближили корията и турцитѣ. Отворилъ се упоритъ бой и пр." — Соколовъ не споменува въ запискитѣ си за никакво сражение на Балабанъ кория, освѣнъ послѣдното, когато пада и Панагюрище. За Кр. Ив Гешановъ и Зах. Койчевъ Соколовъ е пропустналъ да спомене въ запискитѣ си, но при лична срѣща той каза, че зелъ тѣзи двама членове отъ Съвѣта, за да имъ покаже разположението на възстаническитѣ сили на Черѣшката рѣка, а това е било прѣди сражението тамъ, прѣди 28. — Найденъ Дриновъ смѣсва датитѣ въ своитѣ записки. Той туря срѣщата на Черѣшка рѣка да била на 29. „Сражението било страшно". . .

1) Черновѣждъ „Кратка история на Панагюр. възстан." стр. 47.

е трѣбало и да се очаква. Стотницитѣ ходили отъ врата на врата, за да ги викатъ и съbeратъ. Измаили се до два часа и пакъ всички не излѣзли. Владѣлъ страхъ между болшинството отъ ратницитѣ, да излѣзатъ на откритъ бой срѣщу редовна войска, макаръ че и рѣшителни глави не липсвали. Събрали се всичко двѣстѣ и дванаесетъ души, почти всички съ кремаклии пушки.[1])

Както въ начало на възстанието се вѣрваше, че турцитѣ ще настжпятъ по шосето отъ Пазарджикъ, тъй сега общото очакване е било, че нападенито ще дойде по Стрѣлешкия пжтъ — между Балабановата кория и Усойна, въ дола на Свинарската рѣка: защото, панагюрскитѣ стратези все още служатъ на тая хитроумна тактика, че войската ще си дойде по шосето. Затова и защитницитѣ се запжтили по тая посока, рѣшени да се прикриятъ въ корията, отдѣто извисоко ще владѣятъ положението и ще се сражаватъ, додѣто неприятельтъ напрѣдва по ниското и повече открито мѣсто въ дола.

Но колко повече тази смѣтка сега трѣбваше да излѣзе ялова!

Когато дружината наближила политѣ на Балабанъ кория откъмъ Стрѣлешкия пжть, турцитѣ се задали по гребена на сжщата и напрѣдвали въ верига съ единъ коненъ авангардъ. По тоя начинъ, разположението на двѣтѣ страни сега било съвсѣмъ противоположно на първия планъ: турцитѣ се озовали горѣ, а възстанницитѣ останали долу.

И послѣ, турцитѣ изглеждало да сж по близо до града отколкото нашитѣ.

Разстоянието отъ политѣ на Балабановата кория, дѣто сж били възстанницитѣ, до гребена е по-малко отъ единъ хвърлей, та прѣстрѣлката се почнала изеднажъ. Повече отъ половината отъ четата на Соколовъ сж били селяни отъ вънъ. При първо и второ изпразване на пушкитѣ, тия мирни по природа хора се разбѣгали.

Прѣстрѣлката траяла около половина часъ и въ туй врѣме ратницитѣ останали не повече отъ педесеть — ше-

1) Соколовъ, Записки, стр. 20.

есеть души [1]) Отстжплението настанало отъ само себе си. Но и турцитѣ не спрѣли ни на минута, а вървѣли напрѣдъ, като бързали да достигнатъ своята опрѣдѣлена цѣль.

Рунтавия гребенъ на Балабановата кория нѣма голѣма височина. Като се протака отъ бѣлитѣ камъни за къмъ Панагюрище, той се надвѣсва надъ самия градъ. Тукъ той не е вече лѣсистъ, а изправя надъ притаеното въ дола селище едно плѣшиво чело, извѣстно тукъ съ името „Високъ".

Вървещи напрѣдъ по гребена на Балабанъ кория, турцитѣ зачернѣли на „Високъ" и оглеждали сега града подъ себе си.

Височината отъ тукъ не се спуща изеднажъ въ града, но малко по-надолу образува неголѣма и наклонна тераса, която въ своитѣ краища се разпада на двѣ върлини: едната въ лѣво—Каменица, а другата на дѣсно—Кукла. Гледани отъ града, Кукла и Каменица прѣдставляватъ двѣ малки могили, помежду които стърчи сивото теме на Високъ. Между Кукла и Каменица дъждовнитѣ потоци образували ровъ, който се нарича Драгулинъ Долъ. Въ послѣдния се промъкналъ отчасти и града, и този край се нарича Драгулинъ махла.

Възстанницитѣ, които отстжпиха отъ Балабановата кория, дръпнали се по Св. Петка на Каменица. Черновѣждъ, между друго, погрѣшно бѣлѣжи, че позициитѣ на възстанницитѣ били на Високъ.[2])

Сжщеврѣменно, съ появяването на неприятеля върху „Високъ", всички почувствували злото на самата своя кожа и разтичали се за послѣдна защита. Хилядникътъ Бобековъ ходилъ изъ града, въоружавалъ, събиралъ и пращалъ защитници на Кукла. На Каменица били изкарани на бърза ржка два черешови топа. Всички още въоружени хора отъ Св. Никола биле събрани въ града. Само на стражата, която пазила на Медетъ—седемдесеть-осемдесеть души или по-малко,—не успѣли да обадятъ, и тя си останала на мѣстото, безъ да се притече на помощь на града.[3])

1) Записки Соколовъ стр. 21.
2) „Кратка история" стр. 51.
3) Но Черновѣждъ твърди, че и стражата отъ Златишкия пжть се била прибрала, което не се съгласява съ послѣдующето развитие на работитѣ. Съ Илйо Петдесетникътъ тамъ бѣше Манчо Маневъ, който още е живъ и

Турцитѣ, между това, не се ограничили съ завземането на „Високъ". Тамъ тѣ изкачили своята артилерия и заели височината съ пѣхота, а пъкъ едноврѣмено пратили два кавалерийски отряда да обхванатъ града отъ двѣтѣ страни, като отсекатъ пѫтя на отстѫпление както на ратницитѣ, така и на всички жители, които вече били хванали да бѣгатъ.

Завързва се жива прѣстрѣлка между защитницитѣ на Каменица и нападателя.

Позицията на турцитѣ отъ Високъ била, то се знай, господствующа надъ ония, заети отъ шепата възстаници.

Хората отъ Каменица били съвсѣмъ изложени на свободния прицѣлъ на неприятеля. Отъ двата черѣшови топове, първиятъ се задимилъ и цъфналъ—пръсналъ се. Тогава донесли втория, пристегнатъ съ желѣзни обрачи още и съ въжа, намазани съ катранъ. Топчията, Стоилъ Стояновъ Финджековъ, билъ виждалъ това искуство въ Цариградъ, дѣто билъ слуга при Даматъ Мехмедъ-али паша, и самъ далъ плана за прилагането му. Той е даже гордъ съ сполуката, защото стрѣлялъ срѣщу турцитѣ и топътъ не се пукналъ.

Но стрѣлбата отъ Каменица не спрѣла вървежа на турцитѣ. Въ разреденъ строй тѣ се смъкватъ внезапно надолу. Офицеринътъ, който вървѣлъ напрѣдъ, насърдчавалъ своитѣ войници по оригиналенъ начинъ. Той на нѣколко пѫти се навелъ и разравялъ куршума на възстаническитѣ пушки, които запрашили разораната почва около краката му. Намѣреното зърно той съ смѣхъ показвалъ на войницитѣ, за да се убѣдатъ и тѣ, че не е отъ военна пушка и не иде отъ сърби и московци. А свинецътъ казвалъ вѣрно, защото билъ валчестъ и сплеснатъ, а не дълъгъ, какъвто е на военнитѣ пушки.

Тъзи прѣдметна лекция на офицера не ще да е значила малко, защото войницитѣ безгрижно вървѣли напрѣдъ, убѣдени, че напрѣдѣ имъ стои хлабавъ неприятель, който не може да ги спре.

който твърди, че тамъ си и останали докрай. И дѣйствително, оттамъ, слѣдъ разбиването, както ще видимъ, Манчо Маневъ бива повлеченъ отъ бѣгащитѣ Бобековъ и Хорчо, което послѣдния сѫщо потвърдява.

Послѣ вече, кантаревия топузъ, изхвърленъ срjчно отъ здраво стегнатия топъ на Дѣдо Финджекъ, жално изсвирилъ надъ главитѣ на войницитѣ и произвелъ още по-добъръ ефектъ. Видѣло се ясно, какъ опашатия край на топката се въртѣлъ въ въздуха, ту напрѣдъ ту назадъ, като да правилъ фокусъ. Той дигналъ прахъ задъ рѣдката верига на войницитѣ, а нѣкои отъ тѣхъ се притекли, одровили го, и скоро топътъ се мѣталъ отъ ржка на ржка за общо удоволствие.

Прѣстрѣлката траяла твърдѣ малко. Ратницитѣ избѣгали. Топчията останалъ самъ и, слѣдъ второ изгърмѣване, оставилъ своя любимецъ съ катранивитѣ вжжа въ плѣнъ на неприятеля.

Павелъ Х. Симеоновъ хваналъ пжтя за Св. Никола, а Соколовъ, яхналъ на конь, бърже бѣгалъ по посока къмъ Мечка. Оттамъ, прѣзъ Поибрене, Еледжикъ, Сестримо, Радуилъ—той се намѣрилъ въ Самоковъ, дѣто дълго се крилъ и спасилъ кожата си.

По-главнитѣ сили на неприятеля ударили къмъ Кукла, дѣто съпротивлението бѣше по-упорито. Освѣнъ това, главниятъ обходъ трѣба да стане отъ тази страна, за да отсѣкатъ бѣгащитѣ къмъ балкана.

Мѣстностьта на Кукла е по-сложна. Подъ самата Кукла има още една терасовидна възвивка, наричана Спасовдень. Тукъ стигатъ и харманищата („гумната") на крайнитѣ кжщи въ града.

Слѣдъ малката прѣстрѣлка, възстанницитѣ отстжпили отъ Кукла на Спасовдень, а нѣкои се разбѣгали.

За жалость, бѣгащитѣ сж били болшинството отъ защитницитѣ на Кукла, между които и Хорчо. Послѣдния прѣгазилъ дола на Луда Яна, миналъ прѣзъ града и, като срѣщналъ Бобековъ на конь, който се присъединилъ къмъ него, хванали на дѣсно височината на Никулдень — единъ доста стръменъ хълбокъ, който закрива града отъ къмъ Сѣверъ отъ грамадното туловище на Братия, като отъ лѣво се спуща въ рѣката. По дѣсния брѣгъ на Луда Яна, тѣ отишли до златишката стража на Медетъ. Отъ тукъ се присъединили

къмъ тѣхъ Манчо Маневъ и тримата хванали планината на горѣ по посока къмъ Коприщица. [1])

На Спасовдень, обаче, се загнѣздватъ най-сърдченитѣ защитници на Панагюрище.

Завързала се наистина ожесточена борба. Залостенитѣ задъ плетищата на Спасовдень и на гумната ратници не повече отъ триесетина души, задържали на часъ и подълго побѣдоносния ходъ на турцитѣ. Това е спасило живота на мнозина отъ бѣганцитѣ жени, дѣца и старци, селяни и панагюрци, които, разпилѣни, като пилци, бѣгали по полето и ближнитѣ височини, все по посока къмъ планината.

При отстжпление отъ Кукла падналъ Маринъ Кацаръ, комуто веднага отсѣкли главата и тя била носена като трофей набодена на щикъ. Отъ турцитѣ, като нападатели, паднали повече, което се виждало, защото тѣ се движили въ цѣпъ по издигнатото, а нашитѣ сж били скрити долу.

Между тридесетината борци, закрити задъ плетищата на Спасовдень — едно истински крjгло плато, дѣто сж направени гумната на тази крайна махла на града,—безъ да мислятъ, че всичко е изгубено, продължавали да се защищаватъ. Тукъ е имало сжщо и единъ черешовъ топъ. Топчии били Дѣдо Генко Суровилиевъ и Н. Геровъ. Изгърмѣли веднажъ и кантаревия топузъ падналъ въ politѣ на Кукла прѣдъ войската. Когато опитали да гръмнатъ втори пжть, топътъ се пръсналъ.

На Спасовдень стотникъ бѣше Н. х. Георгевъ. Тукъ е имало нѣкои прости ратници, както Пено Якововъ, който Бобековъ въ послѣдния моментъ въоржжилъ и пратилъ тукъ. и тѣ държали до край. Тука били още Марко Нед. Нѣмски, Костадинъ Страхиновъ Кацара, Петъръ Димановъ Ружинъ, Станчо Мариновъ и др. [2])

Конницата, която отъ Високъ ударила въ лѣво, отиш-

[1]) Погрѣшно бѣлѣжи Черновѣждъ, че Ив. Соколовъ билъ на Кукла („Кратка история" на пан. възстание", стр. 52.) Ние видѣхме, че той по-рано избѣга отъ Каменица, или, както самъ бѣлѣжи въ запискитѣ си — отъ Драгулинъ Долъ.

[2]) Жално, че нѣмаме пълния списъкъ на тѣзи истински герои. Старание ми не липсваше, но свѣдения не намѣрихъ. (Ср. Черновѣждъ, „Кратка история и пр." 52.)

ла надъ Св. Петка, забиколила града отъ южна страна и прѣсрѣщала бѣгащитѣ, на които пжтьтъ билъ къмъ Св. Богородица и Баня. Другата конница отъ дѣсно слѣзла въ дола на Луда Яна и по стръмнитѣ поли на Никулдень прѣсичала пжтя на бѣгащитѣ къмъ Срѣдна Гора.

Слѣдъ като избѣгали защитницитѣ на Каменица, войската слѣзла, но твърдѣ прѣдпазливо, отъ двѣтѣ страни на могилата въ Драгулинъ долъ и въ Долна махла. Тукъ близо, въ кжщата на Дѣлчо Хаджи Симеоновъ, загнѣздили се юначнитѣ Стоянъ П. Пжковъ и неговия другарь Радъ Ив. Тусчийски. Тѣ убили изъ своята засада единъ турски офицеръ, който начело на едно отдѣление войска напрѣдвалъ въ града. Войската, подкрѣпена отъ башибозуци, които слѣдвали по стжпкитѣ й, обсадили тази кжща и се почнала упорита борба. Двамата възстаници поискали скжпо да продадатъ главитѣ си. Тѣ равномѣрно и съ сигуренъ прицѣлъ изпращали фишецитѣ си, и когато послѣднитѣ наближили да се свършатъ, тогава се измъкнали вънъ отъ града.

Много други още стрѣляли и убивали турцитѣ изъ засада отъ кжщитѣ си, за такива споменуватъ: Павелъ Добрйовъ Суйлйовъ, Дѣлчо Цоловъ, Илю Петдесетника, Кръстю х. Томовъ, Стоянъ Тропчевъ, Панчо Халаоидовъ, Костадинъ Стойчовъ Кацара, Дѣлчо Г. Калинчекъ, Радъ Кепелиеца, Никола Мулешковъ, Георги Джоловъ, Тодоръ Радиловеца, Киро Димановъ Ружинъ, Дѣдо Колю Чолака, Радъ С. Балабановъ, Станко Шопа и др.

Най-послѣ и послѣдни борци на гумната подъ Спасовдень останали 10—15 души. Когато войската стрѣмително се втурнала пакъ отъ Кукла, тѣ я отблъсвали на два пжти съ своето упорито стрѣляне, което нанасяло чувствителни повреди на неприятеля. Най-послѣ, турцитѣ се рѣшили на послѣденъ и упоритъ напоръ, съ който изтикали борцитѣ отъ тѣхнитѣ позиции. Троица отъ послѣднитѣ паднали на мѣсто, Димо П. Д. Ружинъ, Маринъ В. Кацарски и Станчо Мариновъ.

Сега вече останалитѣ десетина защитници на гумната върху Спасовдень се разбѣгватъ и тѣ, а съ туй бѣше сломено и послѣдното открито съпротивление на Панагюрище.

Войската нахлула отъ всички страни въ града и тамъ се почватъ поединични сбивания изъ засада.

Самитѣ официални власти (Врѣменното правителство), хванали съ врѣме пжтя. Н. Дриновъ, съгласно неговитѣ собствени записки, въ момента, когато турцитѣ се показали на Кукла — тъкмо когато Соколовъ, Хорчо и други бѣгали, и той хваналъ пжтя за планината, като ималъ да се крие отъ два врага: отъ турцитѣ и отъ възмутенитѣ и отчаяни селяни, които вече хванали да гледатъ не съвсѣмъ дружелюбно къмъ тѣзи, които сега считаха като причинители на своето разорение. Найденъ Дриновъ миналъ по Дошекова брѣгъ отъ кждѣ Джунови. Когато прѣгазилъ Марешката рѣка и стигналъ до Петровдень — пакъ прѣдгорие на Братия, само малко на лѣво — турската конница, бързаща откъмъ политѣ на Никулдень, вече прѣсичала пжтя на бѣгащитѣ. Стигналъ до гората на Шиндевица, дѣто се укрилъ, а привечерь отишълъ на Лисецъ; оттукъ, на 31 Май, той се качилъ на Братия. Тукъ били тогава Н. Х. Георгевъ, Кръстю Х. Томовъ петдесетникъ, Станко Шоповъ и др.

За Бобековъ — хилядникъ и прѣдседатель на привРѣменното правителство — отбѣлѣзахме, че и той въ сжщото врѣме, както Найденъ Дриновъ, хваналъ пжтя за планината. Придруженъ отъ Хорча, той стига до Медетъ и отъ тамъ зема Манчо Маневъ и слѣдва по-нататъкъ.[1])

1) На бѣгащитѣ — Бобековъ, Хорчо и др., Черновѣждъ приписва една велика задача, съ която ония, за жалость, не сж могли да се нагърбятъ, — така поне изглежда. Черновѣждъ казва, че тѣзи прѣдводители били събрали до 400 ратници и тъкмѣли да нападнатъ турцитѣ въ тилъ. Хорчо е живъ и не помни да е водилъ много хора съ себе си, когато, заедно съ Бобековъ, излизали въни отъ града. Така че, не знаемъ, отдѣ Черновѣждъ наброява четата до четиристотинъ душъ. Щомъ тѣзи хора дошли подъ Никулденъ, казва той, задала се турска конница, на която дошълъ и Селями паша на помощь съ още кавалерия, и хората се разбѣгали. Въ тоя разказъ на Черновѣждъ има голѣми неточности. Той казва още, че въ четиристотинтѣхъ души билъ между друго и Манчо Манйовъ, десетникъ, когото той нарича стотникъ. Манчо Манйовъ е между живитѣ и ний и на друго мѣсто отбѣлѣзахме, че той не помни да е защищавалъ Панагюрище на 30 Априль, защото си останалъ на стража на Медетъ.

Въ тоя расказъ има още една странна неточность. Когато турцитѣ, се казва тамъ, паднали Каменница и Кукла, Хорчо едва що се билъ прибралъ отъ Хвърковатата чета. Хората били уморени, но привРѣменното правителство, като ги събрало съ отстжпилитѣ ратници отъ Каменица, пратило ги къмъ Никулдень, за да нападнатъ отъ тила. Трѣба, обаче, да си припомнимъ,

Другитѣ членове на Съвѣта не се видѣли единъ съ други и разбѣгали се кой на кждѣто види. Никой отъ тѣхъ не падна въ откритъ бой, нито влѣзе въ турски ржцѣ при самото бѣгане.

Петко Р. Мачевъ и Тодоръ Влайковъ се крили въ горитѣ до амнистията. Другитѣ членове, като Найденъ Дриновъ, Сим. Х. Кириловъ, Искрйо Мачевъ и др., слѣдъ нѣколко дни криене, прибрали се въ града и били хванати. Тѣ пролежаха послѣ въ затворъ до като бждатъ амнистирани.

Войската бърже нахлула. Градътъ пламналъ отъ всички страни: плѣнъ и пожаръ — тази е била, разбира се, найблизката задача на варваритѣ.

че Хорчо ходй съ Хвърковатата чета само до Еледжикъ; отъ тамъ до Бѣлйово той не бѣ ходилъ, а се върна назадъ. Бенковски го изпровожда понапрѣдъ, и тогава съ останалитѣ хора тръгва за Бѣлйово И тъй като Бенковски стига въ послѣдното село на 27, както знаемъ, сутриньта, значи, тръгналъ бѣше за тамъ на 26 вечерьта; въ такъвъ случай и Хорчо е билъ тръгналъ най-късно на 26 за Панагюрище, дѣто ако не бжде стигналъ сжщата нощь, то ще да се е прибралъ най-късно до 27. Хорчо самъ, обаче, твърди, че сжщия день откакъ тръгналъ отъ Еледжикъ, стигналъ въ Панагюрище. Разбира се, на точностьта на неговата память едва ли може да се осланяме, особно кога се касае за една дата, и не може да опрѣдѣлимъ, дали е на 26 или на 27 и то слѣдъ тридесетина година. Но Хорчо помни реда на събитията. Въ Панагюрище, два дни прѣди да сж дошли турцитѣ, той билъ на караулъ на Каменица. Него не сж пращали далечъ отъ града, защото билъ уморенъ. На 29 той билъ пакъ на Каменица, което е все едно, че билъ въ града. Освѣнъ туй, ако Хорчо е стигналъ, да речемъ, на 30, то на другия день, 1 Май, Бенковски прѣспива, както ще видимъ, на Мечка. Значи, тѣ сж били почти заедно. Но Бенковски се нуждаеше тогава отъ хора, за да нападне самъ турцитѣ, и ако Хорчо почти до послѣдния моментъ е билъ съ него, то той нѣмаше и да го напустне. Въ въпросната чета Черновѣждъ туря още и Илйо Стояновъ, а Хорчо и Манчо Манйовъ казватъ, че Илйо билъ на Медегъ, което е най-вѣроятно. Илйо бѣше стотникъ на оная стража на Медегъ, кждѣто бѣше и Манчо Маневъ; до като тя е стояла тамъ, то и началникътъ й оставаше, разбира се, при нея. (Сравни Черновѣждъ Кратка история и пр., стр. 52 — 53). Хорчо твърди, че, заедно съ Бобековъ, тѣ намѣрили при бѣгството Илйо и Манча съ стотина души на Читашкия гйолъ, на Х Кръстевата бачия, тия никакъ не подозирали, че гори Панагюрище и разбѣгали се, като узнали нещастието.

ГЛАВА ЕДИНАДЕСЕТА.

Допълнение на катастрофата.

I.

Обратния пжть на Хвърковатата чета. Нѣколко думи за Вѣтренъ. Четата на Еледжикъ.

Нека прослѣдимъ наредъ разгрома и на всички останали още пунктове на революционния окржгъ.

Послѣднитѣ минути на Еледжикъ прѣдъ катастрофата сж тѣсно свързани съ дѣйствията на Хвърковатата чета въ оня край. Прочее, ще послѣдваме една минута четата на обратенъ пжть отъ Бѣлйово.

Тя сега заминава пакъ по край Вѣтренъ, а по тоя случай може да споменемъ мимоходомъ и за сждбата на това село, както въобще за ролята, която играе то въ цѣлото движение.

Не по-добрѣ отколкото въ Бѣлйово работитѣ се развиватъ и въ Вѣтренъ.

Четата спрѣла въ Вѣтренъ твърдѣ малко. Бенковски заповѣдалъ тука да прѣсекатъ телеграфната жица. Той поискалъ дори да се запали селото, което отчасти било извършено. К. Некллановичъ въ своитѣ записки говори, че кога стигнали въ Вѣтренъ, тукъ нѣмало почти никой, освѣнъ старци. Но той допуща и прѣдположението—невѣроятно впрочемъ—че всички други били отишли на Еледжикъ. Г. Лютаковъ, вѣтренецъ, напротивъ, ни свидѣтелствува, че хората сж били въ Сестримо и Бѣлйово, а само около четиредесеть души отишли въ Еледжикъ.[1]) А това е по-достовѣрно, макаръ точно и да не е. Ние не притежаваме списъкъ на лицата, които сж защищавали Еледжикъ. По спомени на други доживѣли лица, които сж били по височинитѣ на еледжикскиятъ укрѣпенъ лагеръ, може да се сжди, че тамъ е имало нѣкои вѣтренци, но колко сж били тѣ, това не може да се установи.

1) „Вѣтренъ", стр. 12.

Както и да е, сега около Бенковски събрали се всичко до стотина души, отъ които само нѣкои имали кремъклии пушки, а други били въоржжени съ ножове и криваци, и запжтили се и тѣ за Еледжикъ. Келъ Хасанъ паша послѣ напада съ войска беззащитно, изоставеното село. Ония нещастници, които били още останали, разбѣгватъ се. Въ настаналата бърканица биватъ, разбира се, и нѣкои избити — всичко до триесеть души. Двѣстѣ кжщи ставатъ жертва на пламъцитѣ. Мнозина, които отпослѣ се прѣдаватъ, биватъ затваряни, страдатъ дълго и пр. А всичко туй въ споменитѣ на тие нещастни хора се нарича възстание. Ала разбира се, да ли, при тѣзи условия, може да се говори за истинско възстание въ Вѣтренъ — това не само е другъ въпросъ, но още въпросъ и мжчно разрѣшимъ.

Хората сж въвлечени въ общата бърканица, но като не се държатъ наедно, губи се и цѣлостния образъ на оная роля, която играятъ въ движението на цѣлия край. Тѣ не се борятъ и не се защищаватъ. Въ Сестримо, дѣто сж отишли, за да се криятъ, възстание нѣма. Че и споменътъ за малкото души отъ тѣхъ, които ще да сж защищавали Еледжикъ, е, както спомѣнахме, твърдѣ ненадежденъ.

На 28, въ ранни зори, Хвърковатата чета стига на Еледжикъ. Нека се опитаме да установимъ по-точно тая дата.

Въ голѣмия („първия") протоколъ на Цѣровци (стр. 21) казано е, че Бенковски се върналъ отъ Бѣлйово и стигналъ на Еледжикъ на осмия день отъ възстанието. Ст. Заимовъ като отбѣлѣзва, кога Хвърковатата чета стигнала на Еледжикъ, криво цитира З. Стояновъ — ужъ, че пристигането станало на 29 Априлъ. [1]) З. Стояновъ не означилъ датата на пристигането, но тя се разбира, че е другия день, откакъ сж стигнали въ Бѣлйово. Но той отбѣлѣзва сжщо, колко врѣме сж стояли на Еледжикъ и какво се случило всѣкой день. А неговитѣ спомени се съгласяватъ съ „протокола" на цѣровци и съ запискитѣ на Неклановичъ, които притежаваме. И наистина, З. Стояновъ разказва послѣдователно — почти часъ по часъ—всичко, що четата е правила на Еледжикъ, и ние точно може да прослѣдимъ всичкитѣ

1) Ср. „Миналото", стр. 102.

й дѣйствия, както и всичко що става съ укрѣпения лагеръ. Нека видимъ това.

„На Еледжикъ ние стигнахме, казва З. Стояновъ, на разсъмване“ (стр. 139); по-нататъкъ (стр. 142) добавя: „Тоя сжщи день, ние рѣшихме да нападнемъ“. И продължава още пакъ на сжщото мѣсто: „Заранъта *на другия день* и пр.“ И пакъ на слѣдующата страница (143): „На 29 надвечерь, всѣки замързна на мѣстото си“ и пр. Тази дата г. Заимовъ по погрѣшка е зелъ за день на пристиганието, а пъкъ то се разбира, че между пристиганието и тоя „надвечерь на 29“ има още една заранъ, та послѣ вече иде—„на другия день“. Четата стигнала на 28 въ тъмни зори. [1]) Прѣстояли цѣлия день, и на 29 сжщо, а на 30 потеглили за Панагюрище. Захарий Стояновъ самъ е съучастникъ въ Хвърковатата чета, пише своитѣ записки скоро слѣдъ събитията и ние може да му вѣрваме — разбира се, не толкава на датитѣ, колкото на послѣдователния ходъ на самитѣ събития.

II.

Нападения на черкезитѣ върху Еледжикъ. Разпоредби на Бенковски. Лошитѣ извѣстия отвънъ. Пушацитѣ на Панагюрище. Отчаяние. Хвърковатата чета пакъ на пжть.

Между това, ето какъ се били сложили работитѣ въ самия укрѣпенъ лагеръ на Еледжикъ.

Додѣто отсжтствувалъ Бенковски, прѣзъ цѣлиятъ миналъ день, черкезитѣ и башибозуцитѣ подновили на два пжти своитѣ нападения върху възстаническиятъ укрѣпенъ лагеръ, но били отблъснати. Неприятельтъ далъ и двата пжти по нѣколко жертви. Възстанницитѣ виждали какъ отстжпающитѣ отнасятъ своитѣ ранени, а отъ лагера не пострадалъ никой.

Сега, съ пристиганието на воеводата, духоветѣ повече се ободрили. Но деньтъ прѣминалъ отчасти въ почивка, а сжщо и въ дребни разпореждания за укрѣпяване на мѣстото. Бенковски пакъ обиколилъ всички стражи. Между

1) Неклановичъ бѣлѣжи срѣднощь.

друго, споменува се, че поставилъ нова стража на една отъ стратегическитѣ точки на Еледжикъ къмъ Ихтиманъ. Пратенитѣ на тоя пунктъ четиредесетина души, били — както се разказва — тъкмо ония вѣтренци, за които прѣди малко споменахме. А тия вѣтренци се изгубили на другия день. Съ други думи, тѣ своеволно напустнали длъжностьта си и върнали се въ тѣхното село. Това трѣба да е и вѣрно, защото за него съ неутѣшително признание споменува въ брошурката си и Г. Лютаковъ, съгражданинъ на провиненитѣ [1]).

Но вѣтренци сж, може би, само началото на онова, което е общо за всички въ тоя пунктъ.

Униниeто и деморализацията пущатъ бърже корени въ лагера. Имало случаи отъ пиянство, и хората изчезвали тайно единъ по единъ. Този упадъкъ, който и самъ по себе лесно се разбира у тия бѣдни селяци, безъ орjжие, безъ опитность, безъ прѣдводитель и най-послѣ, безъ никаква надежда, поставени подъ куршума на върлия нападатель— туй разтление въ душитѣ, Зах. Стояновъ е описалъ твърдѣ живописно въ редъ страници. [2])

Станало дума, една малка чета да замине за Ихтиманъ, който споредъ думитѣ на пристигналия отъ тамъ Миличинъ, билъ готовъ да възстане и да се прибере на Еледжикъ. [3]) Малкото войска, която се видѣла тамъ, трѣбало да бжде нападната внезапно отъ възстанницитѣ и разбита. Този походъ щѣлъ да има особно важенъ придобивъ, защото въ Ихтиманъ имаше депо съ оржжие и барутъ. Но съгласие не могло да се постигне, собствено никой не се подчинилъ на заповѣдьта. Нѣмало смѣли хора, които да се рѣшатъ на сражение вънъ отъ укрѣпения Еледжикъ.

Но то се и лесно разбира само по себе си.

Въоржжението е твърдѣ слабо. Всѣкой се чувствува беззащитенъ, щомъ се открие на неприятелския прицѣлъ. Че и природата като че ли нарочно се бѣ опълчила, както знаемъ, противъ нещастнитѣ борци. Дъждоветѣ, които за-

1) с. „Вѣтренъ“, стр. 12.
2) „Записки“, т. II. стр. 141—147.
3) Протоколъ, стр. 22.

валяха вредъ още отъ 26 вечерьта, нѣматъ и тукъ спиране. Барутътъ се измокрилъ и при една стрѣлба за упражнение се указало, че отъ сто пушки хванали само половината. Второ едно упражнение на Еледжикъ отъ четиристотинъ „кавала", едва хванали десеть на стотѣ. [1]) При тия резултати, планътъ за нападение на Ихтиманъ падалъ отъ само себе си.

Между това, на Еледжикъ вече знаяли, че Стрѣлча бѣше изгубена, Клисура изгорѣ. Още на Бѣлйово самъ Бенковски получилъ писмо отъ Копривщица за клисурския погромъ.

На другия день, 29 Априлий, слѣдъ като стигатъ на Еледжикъ, задава се привечерь войска откждѣ Вѣтренъ. Царскитѣ служители бързали за „Капуджикъ", — врата, която води прѣзъ балканскитѣ междини за въ Тракийско поле, както и отъ тамъ за София. Щомъ стигнали прохода и го намѣрили незащитенъ, успокоили се, развили шатри върху една полянка на укрѣпено и по-високо мѣсто и останали да нощуватъ. Появяването на редовна войска още по-силно сплашило възстаническия лагеръ. Всички трѣперали отъ туй, което ги очаква.

Сега, Бенковски повелъ къмъ Капуджика всички въоржжени сили, съ които разполагалъ, и възстанницитѣ застанали лице съ лице срѣщу неприятеля. Еднитѣ били на една височина, а другитѣ на друга. Бенковски не далъ да се гърми. Разстоянието било голѣмо, и пушкитѣ слаби, а той не искалъ да покаже слабостьта на въоржжението си. Сетнѣ, по-угодно било на възстанницитѣ да държатъ отбранително положение.

Самата войска не искала сражение. Слѣдъ като противницитѣ се погледали нѣкое врѣме издалечъ, аскерътъ потеглилъ за Ихтиманъ. Турцитѣ чакали помощь.

Сжщата вечерь стигналъ куриеръ отъ Панагюрище, който извѣстилъ, че столицата на възстанието е въ отчаяно положение; редовна войска се надвѣсила да влѣзе въ града. Пристигнало сжщо извѣстие, че Петричъ е вече падналъ въ турски ржцѣ. [2])

---

1) Ср. З. Стояновъ „Записки" т. II, стр. 141.

2) Криво бѣлѣжи З. Стояновъ, че заедно съ Петричъ извѣстили и отъ Бѣлйово, че и то гори. Бѣлйово не горѣ, а се прѣдаде, но по-късно.

На другия день, 30 Априлъ, дигналъ се облакъ отъ димъ откъмъ Панагюрище, което, разбира се, горѣше. Нѣмало вече възможность да се укрие плачевното положение. Пристигнали едновремѣнно и бѣжанци отъ разорената столица и на лѣво и на дѣсно разказвали за своето нещастие. Естествено, тѣзи новини подѣйствували най-съкрушително върху бѣднитѣ еледжишки страдалци. Положението станало несносно. Бенковски рѣшилъ да събере по-голѣма чета и да иде да се сражава около пепелищата на Панагюрище. Въ сжщность, самъ той не ще да е знаялъ, какво трѣба да прави. Че и охотници за новия походъ събрали се малцина. Хората отъ Еледжикъ не искали да напустнатъ въ такива ужасни минути сѣмействата си. Самитѣ панагюрци, които били съ воеводата, бързали да вървятъ за родното си мѣсто. Тѣ били дори наклонни да напустнатъ своя военачалникъ — да си тръгнатъ, безъ да му искатъ позволение: толкова желанието да видятъ съ очи злочестата сждба на своитѣ разорени сѣмейства ги е деморализирало и обезличило.

Съ една дума, разложението става общо.

На първи Май Хвърковатата чета все пакъ потеглила отъ Еледжикъ и, прѣзъ Мухово и Поибрене, хванала пжтя за Панагюрище.

Протоколътъ на цѣровци казва, че Бенковски тръгналъ на 30 Априлъ, което едва ли е възможно. На сжщото мѣсто се казва, че на 30 вечерьта стигнали бѣжанци отъ разбитото Панагюрище, което отговаря на събитията. Турцитѣ влѣзоха въ Панагюрище, както знаемъ, на 30 Априлъ утриньта. А до надвечерь избѣгалитѣ можеха да стигнатъ Еледжикъ, или прѣзъ нощьта срѣщу 1 Май и до съмване, както твърди и Тома Георгиевъ. [1]) Споменитѣ на Зах. Стояновъ [2]) и тия на Тома Георгиевъ [3]) очевидци на събитията, не могатъ да ни лъжатъ. И двамата твърдятъ, че били на Еледжикъ, когато на обѣдъ на 30 Априлъ видѣли пламъцитѣ на Панагюрище. Такова трепетно за тѣхъ по онѣзи врѣмена събитие

[1]) „Бѣлѣжки по срѣдногор. възстание", стр. 28.
[2]) „Записки", т. II, стр. 151.
[3]) „Бѣлѣжки", стр. 29.

не може да не се запомни вѣрно. Сжщо не можеха да не запомнятъ, че положителни извѣстия чрѣзъ забѣгнали сж се получили на Еледжикъ. А това е било вече срѣщу първи, или на самия първи Май.

Хората отъ Еледжикъ били крайно възбудени, че воеводата ги напуща въ най-критическия моментъ. Безъ остри и даже неприлични прѣпирни не минало. Деморализацията господствувала. Въодушевлението, а заедно съ туй и уважението къмъ воеводата огаснали.

Тома Георгиевъ твърди, че отъ Еледжикъ се присъединияли къмъ четата тридесеть-четиредесеть души. [1]) Зах. Стояновъ, обаче, съвършено отрича Бенковски да е зелъ ратници отъ тукъ, [2]) а това е по-близо до ума.

Така, че ние приемаме, къмъ четата да не се е присъединилъ почти никой отъ мѣстнитѣ. Цѣлата чета брояла сега около осемдесеть до сто души, отъ които само до двадесеть и петь души на коне.

Зах. Стояновъ повѣствува за възмущението на мѣстнитѣ, че воеводата ги напуща безъ врѣме. Нѣколко души Муховци, слѣдъ като четата потеглила, изпрѣдили я, заловили пусия въ гората, съ намѣрение да убиятъ Бенковски. [3]) Тази нещастна случка, колкото и да изглежда невѣроятна, пакъ е, за жалость, една истина. Г. Заимовъ, въ своитѣ критически етюди, сжщо я потвърдява. [4]) За щастие, муховци не изпълнили чудовищния си планъ: казватъ, че размислили, раздумали се, и не посмѣли да посегнатъ върху живота на единъ човѣкъ, който ги бѣ толкова обаялъ.

Сжщата вечерь четата стига на Поибрене. Тукъ, обаче, нѣмало жива душа. Всички забѣгнали въ гората. Подминали по-нататъкъ и стигнали надъ Мечка. Тамъ, въ ближната гора, бѣха се притаили шумнитѣ по-рано мечани. Четата зела храна, нощувала, и на 2 Май въ зори стжпили на Сивата Грамада, отъ дѣто прѣдъ очитѣ имъ вече зинали пепелищата на Панагюрище, въ всичката своя ужасна голота. [5])

---

1) Ibid., 29
2) „Записки", т. II 152.
3) „Записки", т. II, стр. 103.
4) „Миналото", 103.
5) З. Стояновъ, „Записки", стр. 155.

III.

Бобековъ, Хорчо и Манчо Маневъ на пжть. Избиване на циганитѣ въ Копривщица Безнадеждното положение тукз. Засѣдание въ аптеката на Д-ръ Спасъ. Писмо за прѣдаване на Каблешковъ. Приготовления за балкана. Контрареволюция. Революционеритѣ арестувани. Сеймътъ на благоразумнитѣ. Ново писмо за капитулация. Бобековъ, Хорчо и Манчо Маневъ пристигатъ. Контра-прѣвратъ — Какъ се спасяватъ арестуванитѣ революционери. Походъ къмъ Балкана.

Бѣгащитѣ Бобековъ, Ив. Хорчовъ и Манчо Маневъ хванали пжтя за Коприщица, безъ нито да сънуватъ за оня нежеланъ край, който работитѣ бѣха зели тамъ.

Казахме, че отъ 27, откакъ Воловъ се връща отъ Карловско, дѣто бѣималъ прѣстрѣлка съ башибозукъ надъ селата Дерелий и Слатина, цѣлото възстанническо дѣло е било вече допрѣло въ Копривщица до своя разгромъ. Не ставало почти вече дума за борба, но само за бѣгство или прѣдаване.

Единъ печаленъ епизодъ, обаче, прѣдшествува прѣдаването. И тъй като този епизодъ не само е отъ важность, но и самъ по себе е твърдѣ характеристиченъ, то ние ще го прѣдадемъ съ всичкитѣ му особености.

Пристигналитѣ бѣжанци отъ Клисура окрасили запалването на селото си съ една странна измислица. Споредъ тѣхния разказъ, селото било запалено не отъ нападающия башибозукъ, но отъ мѣстнитѣ цигани. Макаръ че въ шпионската роль на циганитѣ нѣма кой да се съмнява, но при всичко че разказътъ билъ и прѣувеличенъ, подѣйствувалъ сега направо.

Копривщени били силно възбудени и рѣшили да навържатъ всички цигани. А тъй като тия се възпротивили и стрѣляли, рѣшено било да ги затриятъ.

Прочее, всички цигани въ Копривщица, единъ прѣкрасенъ день, били навързани и екзекутирани. Избититѣ цигани сж на брой до осемдесеть души[1]). Екзекуцията се извършила въ Чардашкия долъ отъ Кр. П. Радомировъ, Тодоръ Малевъ, Г. Кунчевъ, Цончо Н. Клисарътъ, Петко Гедженътъ и нѣколко още други. Била канена цѣлата чета на

---

[1]) Ср. Бѣловѣждъ „Първа пушка“, стр. 87; Г. Димитровъ „Княжество България“, т. II. стр. 407.

Брайко Еневъ за тая цѣль, но хората не показали охота; отказалъ и Георги Каменаровъ. Изобщо въ цѣлата случка има нѣщо варварско, нѣщо което говори, че копривщени се намирали въ началото на своето разпадане. Избиването е извършено прѣзъ нощь на 27 срѣщу 28. Споредъ нѣкои, между избититѣ цигани имало петь души турци, въ числото на които и гюмрюкчията и писарьтъ [1]).

Споредъ други, числото на избититѣ цигани е било по-малко: тѣ сж били четиредесеть [2]). Скайлеръ съвсѣмъ намалява това число; у него всички избити турци, съ мюдюрина и стражарина и съ убийствата въ Старо Ново село — всичко сж 26. Благородниятъ американецъ е гледалъ какъ да е да намали виновностьта на бѣдния робъ. Берингъ означава седемдесеть и единъ избити само въ Коприщица.

Положението било наистина безнадеждно, всѣкой съзнавалъ това. Съ разбиването на Клисура идѣло редъ за Копривщица. Отъ къмъ Златишко грозили тамошнитѣ турци. Стражата отъ Медетъ и Влъкъ обаждала, че надъ Стрѣлча бѣлѣятъ шатри. На 27 и 28, едно слѣдъ друго, получили се писма и отъ Панагюрище, че турци нападатъ; панагюрци искали помощь, за да отблъстнатъ съ общи сили неприятеля.

Ножътъ опиралъ до кокълъ.

Коприщенци виждали, че сж забиколени отъ всѣка страна, въ туй положение сами тѣ повече отъ всички сж имали нужда отъ помощь, а не да се откъснатъ въ тоя критически моментъ отъ малкото защитници на своитѣ собствени огнища.

Разбира се, малодушието въ случая трѣбаше да играе главна роля. Копривщени прѣдвидѣли, че селото имъ ще бжде разорено, и рѣшили, и честь, и дѣло и всичко друго да жертвуватъ, но кжщитѣ си да запазятъ. Това е било вече, разбира се, прѣдателство къмъ идеята, за която се клѣли да умиратъ, но има и едно общо оправдание: погромътъ и деморализацията.

Каблешковъ прьвъ схваналъ положението, но търсилъ да намѣри единъ по-хуманенъ изходъ.

1) „Шабановитѣ записки", 53.
2) П. Димитровъ, „Спомени", 24.

На 28 прѣзъ нощьта той свикалъ въ аптеката на Докторъ Спасъ на съвѣщание всички членове на управителния комитетъ, а сжщо и всички по-видни първенци въ селото. Въ неуспѣха на възстанието не е могълъ никой да се съмнява. Тукъ сърдцата не бѣха тъй упоени, като въ Панагюрище; умътъ въ Копривщица работѣше по-бистро.

Прѣдстояло да се намѣри едно разрѣшение: борцитѣ да си останатъ борци, и селото да оцѣлѣе. Слѣдъ дълги прѣпирни, дошли до единъ умъ: всички въоржжени и желающи борба, да излѣзатъ въ планината, а първенцитѣ на селото да напишатъ примирително писмо до правителството, съ което да го надхитрятъ. Въ писмото трѣбало да се каже, че възстанието било работа на бездѣлници, слѣзли отъ балкана, и че селото не имъ съчувствувало, но съ грубата сила имъ заповѣдали и тѣ били принудени да се подчинатъ. Сега, обаче, когато бездѣлницитѣ отъ страхъ прѣдъ царската войска се оттеглили пакъ въ планинитѣ, селото кани царската войска да дойде и да го запази. Тази идея, която излѣзла отъ Каблешкова, била добра и харесала се твърдѣ на всички, прѣгърнали я, прочее, всички. Възстанницитѣ се наговорили да потеглятъ на слѣдующата вечерь 29, за Стара планина. Писмо до правителството се писало още на часа и билъ отреденъ човѣкъ за да го отнесе въ Пловдивъ.

Но тръгне ли единъ възелъ, чорапътъ се разнищва до край. Онова, което Каблешковъ замоталъ тъй человѣколюбиво, благоразумнитѣ глави размотали по своему. Тѣ се събрали на слѣдующия день въ кжщата на Иванчо п. Михайловъ и, подъ ржководството на Д-ръ Спасъ, зели ново рѣшение. При по-зрѣла обсжда, благоразумнитѣ намѣрили, че тръгването на толкова души, което не ще се укрие отъ турцитѣ, ще повлече опасность за селото. Нѣщо повече: тая чета ще бжде опровержение на писмото. Едно село, което дало толкова ратници, не е могло да бжде безучастно къмъ възстанието.

А сжщия день се отдѣлили желающитѣ възстанници да хванатъ балкана. Тѣ се оказали значително число — около петстотинъ — шестотинъ [1]). Г. Димитровъ ги туря до осемстотинъ — произволно, разбира се [2]).

1) Бѣловѣждъ, „Първа пушка, 90.
2) „Княжество България“, II, 408.

Прѣдвидъ на тѣзи съображения, благоразумнитѣ рѣшили да опитатъ една контра агитация, за да отбиятъ всички ратници отъ влиянието на апостолитѣ. При владѣющия упадъкъ, отровата бърже подѣйствувала.

Случило се още, че привечерь, сѫщия день, 29 Априлъ, завалѣлъ силенъ дъждъ, като изъ ръкавъ, и възстанницитѣ не могли да потеглятъ. Тръгването, прочее, било отложено да стане рано сутриньта на 30. Това дало врѣме на противния лагеръ да дѣйствува. Цѣлата нощь, на 29 срѣщу 30, била употрѣбена, за да разубѣждаватъ готовитѣ за пѫть ратници.

Сутриньта, на 30, контрареволюционеритѣ се чувствували вече доста силни, за да снематъ маскитѣ отъ лицата си. Рѣшено било, да хванатъ всички по-видни бунтовници и да ги прѣдадатъ на турцитѣ, съ което да откупятъ селото си. Свикали голѣма маса отъ разбунени селяни прѣдъ аптеката, отдѣто дружината трѣбаше да потегли за балкана, и, по даденъ знакъ, тълпата се нахвърлила върху бунтовницитѣ, обезорѫжила и навързала най-виднитѣ отъ тѣхъ. Мнозина отъ послѣднитѣ искали да се защищаватъ съ орѫжие, но Каблешковъ не далъ да се лѣе братска кръвь. Така, че грозната междуособица се избѣгнала, но и възстанническитѣ водители били арестовани. Апостолитѣ: Каблешковъ, Воловъ, Икономовъ и съ тѣхъ заедно Хр. Н. Караджовъ, Хр. Благоевъ, Хр. Труфчевъ, Ф. Поповъ и Г. п. Божковъ, А. П. Минковъ и Лука Атанасовъ се оттеглили на горния етажъ на аптеката и тамъ били запрѣни: нападателитѣ заключили вратитѣ отвънъ съ дебели желѣзни кофари.

Отъ външнитѣ, всѣко село хващало своя водитель, връзвали и прѣдавали го на чорбаджиитѣ. Навързанитѣ запрѣли въ лудницата на черковата св. Никола.

Тамъ били запрѣни: Найденъ п. Стояновъ, Танчо Шабановъ, Цоко Будинъ, Нешо П. Брайковъ, Тодоръ Филиповъ, Ненчо Искрйовъ, Н. Бѣловѣждовъ, Яко С. Кацаровъ, Рашко Гуджевъ и др. [1]).

Въ гробницата, пакъ тамъ, били затворени: Г. Тусуновъ и Петко Георгиевъ Чуревъ отъ Калоферъ, бакалинъ въ Син-

1) Бѣловѣждъ, „Първа пушка", 93.

джирлии, Милю Балиновъ, Сава х. П. Евстатиевъ отъ Стрѣлча и Дѣлчо Динчовъ отъ Елешница.

Въ Метоха, който е сжщо въ двора на черковъта, били затворени цѣлъ редъ други лица, между които: Андонъ Стоиловъ отъ Синджирлии, и отъ Копривщица: Павелъ Млъчковъ и Тодоръ Душанцалията, послѣдний бившъ прѣдставитель въ Оборище.

Съ рѣшението, да се запратъ бунтовницитѣ, било унищожено първото писмо — хуманното дѣло на Каблешковъ. Въ новото писмо чорбаджиитѣ сега казвали, че виновницитѣ на злото сж хванати и навързани, остава само да се яви царска войска, за да й ги прѣдадатъ. Съ туй писмо билъ натоваренъ Матея Алексовъ Лудовъ, младъ абаджия, въ когото имали вѣра. Тоя, макаръ и да извършилъ точно възложената му работа, билъ, обаче, арестованъ въ Пловдивъ, защото правителството въ онѣзи разбъркани врѣмена не могло да се довѣри тъй лесно на хитри сдѣлки, като коприщенската. Още повече, защото правителството явно виждало, че покорностьта на коприщени въ случая се дължала само на побѣдоносния ходъ на щиковетѣ му.

Нека дадемъ и приблизителния списъкъ на сейма на благоразумнитѣ въ Коприщица. Тамъ били: Хаджи Лало, Докторъ Спасъ, Беню Царвулджията, Коста Каравеловъ, Хаджи пѣю Пѣевъ, Хаджи Иванчо Маджаровъ [1])

Не ще прѣмълчимъ, че Бѣловѣждовъ, не безъ основание впрочемъ, нарича тѣзи хора прѣдатели, но не съобщава имената имъ, защото, навѣрно, нѣкои отъ тѣзи лица сж му ближни или познати[2]). Г. Димитровъ сжщо не споменува имена [3]).

Положението на запрѣнитѣ по всички мѣста—въ аптеката, лудницата, гробницата и метоха — е било отъ най-окаянитѣ. Мнозина изъ тълпата заставали прѣдъ аптеката и хокали по най-безцеремоненъ начинъ апостолитѣ и виднитѣ дѣйци, щомъ нѣкой отъ тѣхъ се покажелъ прѣзъ дебелитѣ желѣзни пръчки на прозореца.

---

1) Зах. Стояновъ, „Записки“, т. III, стр. 105.
2) „Първа пушка,“ 34.
„Княжество България“, 408.

По тоя поводъ, Зах. Стояновъ бѣлѣжи, какво чичата на Каблешковъ идвалъ да ругае своя племенникъ по най-непростителенъ начинъ [1]). Обаче, това не е вѣрно. Защото въпросниятъ чичо на Каблешковъ, Тодоръ Каблешковъ, не бѣше по онуй врѣме тамъ. А това разгледахме вече на свое мѣсто [2]). Колкото за оня разказъ пакъ на З. Стояновъ, дѣто на жедни апостоли, които молили за вода, била изпратена една стомна, пълна съ нечистотии, за да се напиятъ — това, за щастие, не се подтвърдява [3]).

Въобще, апостолитѣ били твърдѣ неприятелски третирани, държали ги гладни и жедни. Нешо Попъ Брайковъ, когато да го арестуватъ, освѣнъ че билъ вързанъ, но го още и били, а че и брадата му оскубали [4]).

Обаче, най-жестокиятъ жребий на онеправданитѣ, не ще съмнѣние, бѣше душевната мжка за осраменото велико дѣло, и обидата да бждатъ затваряни, вързвани и унижавани отъ едномишленници, станали сега слѣпо орждие на безчувствени и долни хора. По стѣнитѣ на мрачната лудница въ двора на св. Никола и сега личатъ, въ надписи, ония тжжни изповѣди на беднитѣ затворници. Единъ отъ тия надписи, който по свидѣтелство на всички доживѣли участници, е дѣло на Найденъ п. Стояновъ, прави особно впечатление. Покойниятъ патриотъ-учитель се подписалъ на своя прижиivѣ поставенъ епитафъ съ инициалитѣ на името си. Прочее, цѣлата записка съ подписа гласи:

„Който за народъ ся труди и грижи,
Тукъ той въ гнусна темница лѣжи“

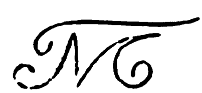

(Н. П. С.)

Ще прибавимъ, че г. Бѣловѣждовъ погрѣшно е прѣдалъ тоя надписъ — види се, не го е снелъ на мѣсто отъ стѣ-

---

1) „Записки“, III, 106.
2) В. т. II, 285.
3) Ibid, 107. В. и въ Г. Димитровъ, „Княжество България“ стр. 410. забѣлѣжка, II.
4) Бѣловѣждъ, „Първа пушка“, стр. 94.

ната на лудницата, дѣто си той стои и днесъ и, свърхъ туй, отдава го на Нешо п. Брайковъ, което не е вѣрно [1]).

Между това, додѣто затворницитѣ се изтезаваха съ тѣло и душа въ своитѣ дупки, безъ да има кой да имъ се притече на помощь, панагюрскитѣ бѣжанци: Бобековъ, Хорчо и Манчо Маневъ [2]), привечерь, около $11^1/_2$ по турски, привтасали въ Копривщица, съ надежда, разбира се да намѣрятъ тука подкрѣпа и спасение [3]).

Бѣгащитѣ били много смутени, кога още на край село имъ се казало, че всички водители сж затворени. Тѣ сами скоро почувствували недружелюбния погледъ на тълпата, която ги окржжавала. Приличало като да сж въ неприятелски лагеръ. Но хитриятъ Хорчо тукъ изигралъ най-добрѣ своята роля. Той пустналъ тънъкъ комаръ между копривщенци: Бенковски въ Панагюрище билъ разбилъ турцитѣ и сега съ петстотинъ юнашка конница иде да освободи и Копривщица! Комарътъ жилилъ на мѣсто: противнитѣ на възстанието онѣмѣли. А Хорчо не е билъ отъ ония, които изпускатъ скжпия моментъ: хитриятъ пандуринъ грабналъ сѣкира и като замахналъ съ все мощь, въ единъ мигъ разбилъ вратата на аптеката, безъ, разбира се, да срѣща вече стража, която би се съпротивила. Разказватъ още, че двама отъ освободенитѣ, Хр. Благоевъ отъ Клисура и Георги Търневъ отъ Пловдивъ, затекли се до черковата св. Никола; тѣ освободили запрѣнитѣ въ лудницата, както и ония въ гробищата и метоха, но всичко туй трѣба да се приеме съ прѣдпазливость.

Колкото за измислицата на Хорчо, тя е прѣтърпѣла до сега разни редакции, кждѣ по-малко, кждѣ повече поетична; самъ той прѣдава лъжата си въ тоя или приблизително въ тоя видъ [4]).

---

1) „Първа пушка", 94.

2) З. Стояновъ, „Записки", т. III, 107; Г. Димитровъ „Княжество България", т. II, стр. 410.

3) Бѣловѣждовъ твърди („Първа пушка", 95.), че съ тѣхъ имало още двама, безъ обаче да каже имената на послѣднитѣ. Бѣловѣждовъ е криво освѣдоменъ. Хорчо и Манчо Маневъ сж живи и не помнятъ да се имали още другари.

4) Сравни З. Стояновъ „Записки", т. III, стр. 107; Г. Димитровъ „Княжество България", т. II, 402 и Бѣловѣждовъ, „Първа пушка", 26.

Но ние мислимъ, че въ цѣлия разказъ за лъжата и послѣдствията отъ нея трѣба да се направятъ нѣкои допълнения или дори поправки. Единъ подвигъ никоги не е въ дѣйствителность тъй лесенъ и тъй непосрѣдственъ, както може да ни го прѣдстави по-късно единъ самохвалебенъ разказъ или една художествено стъкмена история; героитѣ на дѣло не сж тъй велики, както въ въображението.

Ето, прочее, приблизително какъ сж се развивали работитѣ.

Въ единъ градецъ, населенъ сега съ десятки хиляди хора, слѣдствие на прѣселението, и едва-що отъ миналата вечерь прѣгазилъ прага на контра-революцията, дѣто хората още ходятъ бѣсни, неизтрѣзвели отъ насилията, които се извършватъ нѣколко часа по-напрѣдъ, трима бѣжанци не можеха да влѣзатъ съ куражъ на побѣдители. Ала неочаквано, прѣдъ очитѣ имъ се извършва единъ процесъ, който ги научилъ какво да правятъ. Печалнитѣ насилнически дѣйствия отъ вчера сж тежали на душата на всѣкиго. Трѣба да признаемъ, че най-силниятъ лостъ въ механизма на събитията е чувството на правото. Страхътъ прѣдъ едно справедливо наказание разтърсва съвѣстьта, поразява волята, както чумната зараза разлага тѣлото; тоя страхъ е, като сила, нѣщо по-велико, отколкото животинския уплахъ или бѣсния неопрѣдѣленъ ужасъ на отмъщението. Настжпи ли той, — настжпи ли страха на справедливото наказание — тълпитѣ не сж вече ония разбѣснѣли диви звѣрове, както отвчера въ Копривщица, но прѣдставляватъ стадо отъ кротки, отрѣзвели сжщества.

Това и станало сега.

Измислицата на Хорча, пустната още край града, че панагюрци идатъ побѣдители, като мълния се разнесла въ единъ мигъ изъ цѣлото гнѣздо. Туй лесно се разбира, защото градецътъ е малъкъ, а пъкъ хората живѣяха или бездѣйствуваха скупомъ и безсмислено като подплашени стада по улицитѣ. Вѣстьта се разнесла за единъ мигъ и събудила въ смутенитѣ души миража на страшния оня сждъ на съвѣстьта и правото.

За по-нататъкъ, какво е станало, ние ще приведемъ разказа на участници.

Стое Стоевъ, Ботю Ивановъ и Колйо п. Димитровъ били вече пустнати отъ гробницата малко по-напрѣдъ, прѣди ония отъ аптеката.—Това се извършило така. Било се разнесло, че панагюрци ще дойдатъ на помощь. Стражата, като чула това, отишла си сама отъ себе си. Тогава и затворенитѣ излѣзли сжщо сами, неканени отъ никого.

Сега, тѣ бърже тръгнали кждѣ края на селото, защото се разчуло, че панагюрци идатъ; посрѣщачи се явили много и съединили се съ идещитѣ. Станало голѣмо смущение. Стражата прѣдъ аптеката била вече сжщо избѣгала. Стео, Ботю и другиятъ, още на отиване, зели знамето отъ прозореца на аптеката — то си висѣло забравено тамъ — и тръгнали да посрѣщатъ панагюрци. Вратата, обаче, на аптеката оставили заключени, за да видятъ и гоститѣ постжпката на копривщенци. Сетнѣ вече, кога посрѣщачи и гости се изправили прѣдъ нещастната аптека, дошълъ редъ и за сѣкира и за разбиване врати.

Разказътъ на тия трима пострадали е само една трошица отъ голѣмия прѣвратъ, който се извършилъ въ единъ дългъ часъ. Трѣба, разбира се, да прѣдположимъ, че тримата бѣжанци отъ Панагюрище се маяли доста, додѣ се изправятъ прѣдъ аптеката.

Но да продължимъ по-нататъкъ.

Сега вече Бобековъ и другаритѣ му като пустнали лъжата за московци или панагюрци-побѣдители, та освободили всички запрѣни, казали на ухо на по-виднитѣ водители, че Панагюрище е паднало, че работитѣ отиватъ злѣ и че трѣба да се бѣга и то, ако се може, още сжщата вечерь. Но да маскиратъ бѣгството, казали да се стѣгнатъ, че ще се направи прѣгледъ на всички стражи [1]).

Ето, прочее, по тоя начинъ, всички освободени, къмъ които се присъединили и мнозина привърженници на възстанническата идея, които врѣменно се потайвали прѣзъ бурята, рѣшили неотложно да хванатъ — още сжщата вечерь — пжтя за балкана, което и направили. Всички били на коне. Събраната дружина броила всичко двадесеть и седемь

1) Хр. Драгановъ, 3.

души [1]). Трѣба да се признае, че и тукъ цифрата силно клатушка, а да се установи точно число е почти невъзможно. Всички тридесетина [2]) Захарий Стояновъ качва до сто души [3]), а може би, били сж толкова, но кога съмнало, останали малко.

Така че, ето що може да се приеме. Тръгнали конници и пѣшаци, но послѣднитѣ скоро се и върнали, защото не могли да вървятъ съ конетѣ [4]). Числото на всички заедно могло е да бжде около сто. Хр. Драгановъ въ запискитѣ си не споменува числото на пѣшитѣ. Но конницата била, казва той, тридесеть и шесть души, които бързали право за къмъ балкана; а „съ конетѣ вървѣли, додѣто могло да се ѣзди, послѣ слѣзли отъ тѣхъ и ги пустнали" [5]). Ще прослѣдимъ по-късно сждбата на тая шепа борци по балкана, а сега нека видимъ накратко печалния край на работитѣ въ Копривщица.

IV.

Окончателната сждба на Копривщица. Появяването на Хасанъ бей съ войска и башибозуци. Убийства и грабежи.

Макаръ бунтовническата роль на градеца и да спираше още отъ по-рано, ала съ излизане на апостолитѣ и дружината имъ изъ селото, изчезва тамъ и послѣдния откритъ революционенъ елементъ. Контра революционеритѣ сега се поокопитили; тѣ поставятъ стражи, за да се запази селото отъ башибозуци — което било твърдѣ разумно.

Но, разбира се, часоветѣ бѣха вече броени; всѣкой чака да се яви войска, за да разполага съ бившитѣ бунтовници, както ѝ скимне. Тъй, че прѣдаването трѣбаше да бжде безусловно — на милостьта на всесилния врагъ.

Дружината тръгва по два часа по турски прѣзъ нощьта на 30 Априлъ.

---

1) Бѣловѣжодовъ, „Първа пушка", 97.
2) Г. Димитровъ, „Княж. Българ.", т. II, 411.
3) „Записки", т. III, 108.
4) Бѣловѣждовъ, „Първа пушка", 96.
5) Записки на Хр. Драгановъ, 3.

Още на другия день, откакъ се оттеглила тя, следъ пладне, появила се турска войска на височинитѣ на Св. Илия, отъ източна страна [1]). Войската дошла отъ Златишко. Бѣгащитѣ съ Волова видѣли настжплението ѝ отъ клисурскитѣ височини на 1 Май [2]). Прѣдводитель на пристигналата войска е билъ полковникъ Хасанъ бей [3]). Почти едновремѣнно съ неговото появяване почернѣли върховетѣ и на отсрѣщната страна, откъмъ западъ. Туй били башибозуци. За присжтствието на башибозуцитѣ, числото на които било значително — защото войската била малко — говори пакъ и П. Димитровъ. Аскерътъ дигналъ по пжтя си и доброволци отъ Златишко и тѣзи башибозуци се намирали подъ командата на сжщия полковникъ Хасанъ бей. Тѣ завзели върховетѣ Св. Димитрия и три могили.

Чорбаджиитѣ, които сега повече били въ своята роля, отколкото срѣдъ бунтовния водовъртежъ, на часа пратили священника Донча Плачковъ въ лагера на военачалника — единъ видъ като парламентйоръ. Нещастния попъ сърдечно поелъ върлитѣ поли на стръмнината, върху която бѣлѣяли шатритѣ на войската, ала не било му писано да стигне до горѣ. Щомъ пристжпилъ той близо до авангарда, който пазилъ къмъ гребена, злощастниятъ попъ билъ безмилостно разсѣченъ.

Това безпричинно убийство се дължи само на обстоятелството, че фанатизмътъ на турския войникъ, инакъ и самъ достатъчно жестокъ по навикъ, билъ сега до неимовѣрность разпаленъ; раздухали го не само отдѣлнитѣ малки схватки съ възстанници, които схватки бѣха станали до сега тукъ-тамъ, макаръ и съ други части и другадѣ и които мълвата скоро правѣше общо достояние за всички войски турени на кракъ, за да затисне движението, но още и отъ фантастичнитѣ слухове, които охотно разпространявало и самото правителство между турското население, че бунтовницитѣ ужъ

---

1) Бѣловѣждовъ, „Първа пушка", стр. 144.

2) Хр. Драгановъ, 4.

3) П. Димитровъ „Спомени", 25. П. Димитровъ придружаваше Скайлера; Г. Димитровъ, „Княжество България", 416, казва миралая Хасанъ паша, а -късно дошълъ отъ Панагюрище келъ Хасанъ паша на 6 Май. Тѣзи свѣдѣния сж ненадеждни.

подлагали на адски мжки всѣкой мохамеданинъ, когото хванатъ, че жени и дѣца сж избивани, села разрушени, живи хора одирани и горени и пр.

Заедно съ нещастния попъ тръгналъ, повече по свое желание, и стариятъ Хр. Павурджиевъ отъ Клисура [1]), който сжщо билъ закланъ.

Войницитѣ отсетнѣ намѣрили единъ претекстъ за своето звѣрско дѣяние; тѣ оправдавали своята постжпка само съ обстоятелството, че убититѣ не носили никакви знаци на парламентйори — които, както е извѣстно, трѣба да се въоржжатъ съ бѣлъ прѣпорецъ.

Споразумѣнието, обаче, съ Хасанъ бея се постигнало всепакъ посрѣдствомъ втори пратеници, снабдени съ бѣло знаме, които на колѣнѣ изпросили отъ вѣковнитѣ владѣтели милость за своитѣ грѣхове.

Послѣдвала заповѣдь селото да прѣдаде оржжието си. То е било събрано на два пжти. Вториятъ пжть събирането извършили самитѣ войници, което било форменъ обиръ; при всѣко прѣтърсване тѣ задигвали най-охотно и явно всѣка скжпоцѣнность; никой не смѣялъ, разбира се, нищо да имъ възрази. Вечерьта паша и войници се оттеглили пакъ по височинитѣ. Отъ тамъ били пустнати въ дълбока нощь нѣколко гранати, които съ бучене прѣхвърчели надъ гробно мълчащето тъмно село, и били назначени да увеличатъ смъртния уплахъ на покоренитѣ. По-видни селяни били затворени и откарани.

Грабежътъ и арестуванията се повторили на слѣдующия день, когато се появило ново отдѣление войска: новопристигналитѣ сжщо се пустнали да грабятъ [2]). Тогава копривщени се принудили да молятъ писмено Хафжзъ паша, който ужъ да ги закрили. Въ втората половина на Май Хафжзъ дѣйствително пристига, но неговата войска само допълва разграбването.

Защото, най-послѣ, цѣльта е била една за всички: да обиратъ, мачкатъ и разорявать, което било и постигнато. Коприщица, съ всички села прибѣгнали въ нея, лежали безжизненъ трупъ подъ нозѣтѣ на завоевателитѣ.

---

1) Бѣловѣждовъ, „Първа пушка", 144.
2) П. Димитровъ, „Спомени", 25.

V.

Сждбата на другитѣ гнѣзда около Панагюрище: Петричъ, Мечка, Поибрене.

Нека присъединимъ сега къмъ Копривщица и сждбата на Петричъ и други околности на Панагюрище.

Слѣдъ като на 25 Априлъ тръгна хвърковатата чета на Бенковски отъ Петричъ, деньтъ въ туй село миналъ спокойно. Хората седѣли мирно по своитѣ постове. Ала на другия день се явила вече редовна войска, съ която никой не билъ приготвенъ да се бори. Тя била сжщата, на която шатритѣ още Бенковски съ дружината си гледаха да бѣлѣятъ подъ Мирково. Тази войска настжпила на 26 отъ кждѣ Смолската рѣка и Върлина. Стражата веднага се разпръснала, а селянитѣ се разбѣгали изъ горитѣ. Едни се укрили на Св. Никола — единъ конусообразенъ и твърдѣ стръменъ връхъ срѣщу селото, — а други отишли до Вранъ Камъкъ — гребена на планинската верига между Мечка и Петричъ. Въ пещеритѣ на послѣднaта мѣстность, нарѣчена „Дупкитѣ", били прѣнесени още отъ по-рано брашно и други припаси, за всѣкой случай.

Съ войската се повърнали разбититѣ по-рано и прогонени отъ петричани златишки башибозуци, които като ястреби връхлетѣли върху изоставеното село и го ограбили. Съ тоя башибозукъ имало турци дори отъ софийско и цѣлата сгань се придружавала отъ нѣколко стотинъ коля, прѣдназначени да дигнатъ гладно очакваната плѣчка. Цѣлиятъ день миналъ въ грабежъ, отъ който не могли да дигнатъ очи ни войска, ни башибозуци. Вечерьта отъ прѣдпазливость прѣспали вънъ отъ село. На другия день, 27 Априлъ, грабителството продължавало. И като видѣли най-послѣ кжщитѣ опразднени, подпалили ги, като най-напрѣдъ дали огънь на училището.

Малцина отъ съзаклетницитѣ се оттеглили въ горитѣ съ рѣшение да се самозащищаватъ; такива били Н. Бабалевъ и Даскаловъ, убити съ пушка въ ржка. Зах. Спасовъ падналъ раненъ на Смолешката рѣка още при настжпление

на турцитѣ, отъ които не можилъ да избѣгне. Той билъ закаранъ въ Панагюрище и тамъ го добили.

Забѣгналитѣ на Вранъ камъкъ седѣли въ своето горско гнѣздо цѣла недѣля. На 3 Май войскитѣ, които плѣнили селото, срѣщнали се горѣ съ отряда на Хафжзъ паша, идещъ отъ Панагюрище, и нещастнитѣ бѣжанци се намѣрили между два огъня. Тукъ разорението вече е пълно, ала за това на друго мѣсто.

Мечка постигнала сжщата участь, както Петричъ.

Селото бива изпразднено още отъ самото начало. Бенковски и на двата пжти при заминаването си отъ тукъ, бѣше зелъ повечето въоржжени хора. Нѣкои отъ тѣхъ останали да защищаватъ Панагюрище, а други се маятъ въ хвърковатата чета. Селото се прѣнесло една часть задъ Илиндень, единъ остъръ и залѣсенъ върхъ на югъ отъ селото, и на Мерджановитѣ ливади, на Банския синуръ, а друга на Вранъ камъкъ, дѣто по-късно идатъ и петричане.

На първи Май башибозуцитѣ, които разорили Панагюрище, проникнали и тукъ и ударили на грабежъ. Тѣ подподпалили дюгенитѣ на Г. Панчовски и Матя Струнджевъ, както и нѣколко кжщи, а на слѣдующия деня привтасала и войска — часть отъ отряда на Хафжзъ паша. З. Стояновъ казва сжщо, че кога на 2 Май били на Лисецъ (Сивата грамада), едно отдѣление войска потеглила за Мечка и запалила селото. Далматинцитѣ поискали да нападнатъ това отдѣление, но отъ четата никой се не рѣшавалъ[1]). Войската хванала пжтя за Вранъ камъкъ, дѣто на 3 се срѣщнала съ войскитѣ, които разориха Петричъ.

Този отрядъ отъ Вранъ камъкъ, слѣдъ като слиза и разорява и Поибрене, на обратенъ пжть минава пакъ прѣзъ Мечка и досвършва съвършено селото. Останали само петь-шесть кжщи, а споредъ нѣкои, напр., споредъ запискитѣ на Кокля, оцѣлѣли тридесеть кжщи.

Трѣба да се догадимъ, че отрядитѣ, пратени отъ Хафжзъ паша, бързатъ да забиколятъ по-главнитѣ планински гнѣзда около Панагюрище: Мечка, Петричъ и Поибрене и

1) „Записки“ III т. стр. 167.

да ги приведатъ въ покорность. Затова и не се маятъ на едно мѣсто: щомъ стигнатъ въ Мечка и не намѣрятъ съпротивление, бързатъ за Поибрене, съ надежда да срѣщнатъ тамъ нѣкакъвъ остатъкъ отъ възстаннически сили и да го разбиятъ. Споредъ нѣкои, Хафжзъ самъ прѣдвождалъ тѣзи отряди. Разбира се, че липсватъ ни и тукъ официални свѣдения.

Въ Поибрене се повторило почти сжщото както въ Мечка. Никой не мислилъ да се противопостави на редовната войска. Селото, обаче, се спасило съ откупъ, който Хафжзъ паша охотно събиралъ отъ всѣкждѣ.

Отъ Поибрене Хафжзъ паша свърналъ пакъ къмъ Мечка и отъ тукъ къмъ Вранъ камъкъ и като заприщили тамъ петричени между два огня съ войскитѣ, които идѣли откъмъ Петричъ, слѣдъ споменати безчиния, Хафжзъ паша потеглилъ назадъ за Панагюрище, а отъ тамъ по-късно отишълъ за Копривщица.

Съ това, най-важнитѣ гнѣзда на възстанието бѣха смазани въ този край и възстаннически сили не се видятъ вече никждѣ въ самитѣ заселища.

VI.

Краятъ на Еледжикъ.

Но ето накжсо и сждбата на Еледжикъ, който напуснахме на 30 Априлъ, и който още тогава и самъ по себе стоеше на прага на единъ страховитъ и всеобщъ погромъ.

Какво можеше да послѣдва и тукъ, то си бѣ рѣшено веднага съ заминаването на Бенковски. На 1 Май турската войска отъ Ихтиманъ, подъ войводството на Хасанъ паша, който идѣше отъ Нишъ, придружена отъ башибозукъ и черкези, нападнала отъ три страни. Нападателитѣ били нѣколко хиляди, като се брои, че самъ Хасанъ водилъ не по-малко отъ около три хиляди войници.

Защитницитѣ на Еледжикъ, както знаемъ, брояха на повече отъ нѣколко стотинъ въоржжени съ стари кремъклии

пушки и съвършено деморализирани селяци, много отъ които носѣха само коси и сѣкири. Разбира се, че тази нищожна възстанническа сила не показва никакво съпротивление. При появяването още на неприятелскитѣ пълчища, който можилъ да свари изпразднилъ пушката си на посоки, и, сжщеврѣменно, обърналъ гърбъ. Главното е, че всички изеднажъ ударили на бѣгъ. Усилията на отдѣлни лица като Гене Г. Теллийски, да повърнатъ по-добрѣ въоржженитѣ момци за съпротивление, излѣзли ялови. При срѣщата, която, както казахме, съвпада съ бѣгането, отъ, страна на възстанницитѣ, падналъ само единъ: Кошо Вълчовъ отъ с. Славовица.

Всѣкой бѣгалъ за да спаси кожата си. Панически безуменъ страхъ обладалъ всички. Мжжетѣ напустнали жени и дѣца и гледали да спасятъ себе си. Женитѣ напустнали покжщнината си, пищѣли и бѣгали, безъ да знаятъ на кждѣ. Настанала сѣчь. Башибозуци и черкези убивали кого дѣ настигнатъ. Любница — Муховски колиби, — дѣто бѣгали най-много отъ Еледжишкия лагеръ, била запалена. Околноститѣ се покрили съ трупове. Убивани били безразлично, както мжже, тъй и жени, дѣца и старци.

Срѣдъ бърканицата отъ общото бѣгане билъ убитъ и воеводата Теллийски.

Относително това убийство, въ голѣмия Цѣровски протоколъ, написанъ навѣрно отъ сина на Теллийски, се разказва, че воеводата билъ убитъ отъ разочарованитѣ муховци, които вината на своитѣ нещастия сега товарили върху гърба на своя водитель. Разказътъ е подведенъ тъй, че срѣдъ общия хаосъ при бѣгането, единствениятъ свидѣтель на тая възмутителна случка билъ самичъкъ пакъ синътъ на Теллийски. Ето защо, и само заради това, цѣлиятъ мраченъ епизодъ не подлежи на провѣрка.

Хасанъ паша съ всички войски и башибозуци прѣнощувалъ сжщата вечерь на мѣстностьта Златаретѣ. На слѣдующия день, всички влѣзли въ Цѣрово и го изгорили. Изпратени били отдѣления до другитѣ села: Лѣсичево, Калугерово, Кара-Мусалъ, Славовица, Сжртъ Харманъ, Дере Харманъ и Мухово. Въ нѣкои отъ тѣзи села старци изли-

зали гологлави да измолятъ милость, безъ да постигнатъ нѣщо. Славовица била спасена, благодарение на прѣдателството на Митра Босковъ, турско ухо, който издалъ всички възстанници отъ селото си. Останалитѣ села били подпалени и по-голѣмата часть отъ къщитѣ въ тѣхъ изгорѣли. Много отъ възстанницитѣ, които влѣзли въ ръцѣ, били откарани въ Ихтиманъ. Въ всѣко отъ покоренитѣ села билъ оставенъ малъкъ гарнизонъ.

Нѣкои отъ скрититѣ въ горитѣ възстанници, около сто души, подъ водителството на Цвѣтко К. Бръшковъ, Гене Балабановъ, Стоянъ Сердаровъ и др. намислили да бѣгатъ къмъ Рила, но не могли да пробиятъ отъ башибозукъ, който пазилъ всѣкждѣ, и пакъ се повърнали по своитѣ мѣста. Съ туй и всѣка по-нататъшна възстаническа искра изгаснала по цѣлия край.

ГЛАВА ДВАНАДЕСЕТА.

Героичната епопея въ Перущица.

I.

Мисли за безтактното оттегляние на Бенковски отъ Бѣлйово. Тъмрашлията надъ Перущица. Примирителна комисия отъ Пловдивъ. Революционеритѣ искатъ борба. Първо клане.

Редътъ е сега вече да се прѣхвърлимъ пакъ на отвъдния брѣгъ на Марица, за да прослѣдимъ и тамъ несполукитѣ и пораженията.

Когато Бенковски се рѣши да се върща назадъ отъ Бѣлйово, безъ да протегне ръка на родопскитѣ възстанически гнѣзда, съдбата на Перущица, Батакъ и Брацигово бѣше рѣшена: тѣ оставаха да се пържатъ всѣко въ своето масло, докато поотдѣлно бъдатъ смазани едно по едно.

Крайната безтактность на Бенковски въ случая не подлежи на съмнѣние.

На негово мѣсто, всѣкой военачалникъ щѣше да направи всичко, за да възстанови съобщенията между отдѣлнитѣ

части на своитѣ сили. Това се е диктувало толкова отъ дългъ — защото, като водитель, той трѣбаше да прибере откжснатитѣ и да помогне на слабитѣ—колкото и отъ чисто практически съображения: щомъ безумно захвърля на произвола на сждбата такива силни центрове като Перущица, Батакъ и Брацигово, той се осжжда самъ на неминуема погибель.

Наистина, когато Бенковски е въ Бѣлйово, казватъ му, че не е възможно да се проникне до Брацигово и другитѣ мѣста, защото башибозукъ снове всѣкждѣ, и това е вѣрно. Ала ние знаемъ, че този башибозукъ не бѣше още никакъ страшенъ. Ако Бенковски бѣ направилъ опитъ, той щѣше лесно да разбие онѣзи недисциплинирани тълпи и съ това да получи двѣ изгоди: да спаси изоставенитѣ онѣзи села и да спаси — поне за нѣкое врѣме — и себе си. Даже ако башибозуцитѣ бѣха наистина страшни, той пакъ трѣбаше съ всички сили да нападне на тѣхъ и своето поражение да счита поражение на възстанието. Изгодата въ такъвъ случай ще състоеше поне въ съзнанието, че се е сражавалъ, но че билъ надвитъ отъ по-силния врагъ. А тъй, съ мирното свое оттегляне, той капитулира все пакъ, само че досущъ безславно. Нима послѣ това извърши той нѣщо макаръ на косъмъ полезно за дѣлото? Не! Защото самъ е билъ вече нравствено унищоженъ прѣдъ очитѣ на ония, които е трѣбало да води въ пжтя на борбитѣ и славата.

Нека признаемъ това и нека кажемъ просто и ясно. Бенковски, послѣ това, никждѣ не влѣзе въ бой, нито приготви сражение. Той бѣше „всѣкждѣ и никждѣ" т. е. вършеше всичко, за да не върши нищо. Той вече не сжществуваше като вождъ, а пъкъ и възстанието изгуби всѣка опрѣдѣлена цѣль.

Освѣнъ това, оттеглянето на Бенковски имаше морално влияние сжщо и върху самото възстанало население. Всички оставаха сега убѣдени, че възстаницитѣ нѣматъ за задача да се біятъ съ врага, да му нанесатъ побѣди и послѣ да третиратъ съ него за изгодно примирие, но цѣльта, която се гони, е, тоя врагъ само да се раздразни, послѣ което възстаналото население да се подложи подъ сѣкирата, а за послѣдствията има вънкашни сили да мислятъ.

На 27 Априлъ, слѣдъ като още по-прѣдния день брѣстовичени — единствената ближна помощь на Перущица — се оттеглятъ, перущени сѫ останали съвсѣмъ на собственнитѣ си мишци. А тъкмо тогава вече и тъмрашлията Мехмедъ ага разполагалъ съ достатъчно въоржжени сили за да удари селото.

Още отъ зараньта жестокитѣ кърджалии и тъмръшчани запалили мънастиря Св. Тодоръ, недалечъ на Югъ отъ Перущица, въ една скалиста пазва на Родопитѣ. Борцитѣ видѣли да се извива черния пушеченъ стълбъ и се приготвили да посрѣщнатъ близкия врагъ.

Въ сѫщото врѣме отъ Пловдивъ стигнала примирителната комисия. Отиването на Дѣдо Рангелъ и Г. Стояновъ въ града, които вѣрноданнически помолили да имъ се запази селото, подѣйствувало. Конакътъ пратилъ нѣколко лица, въ видъ на комисия, за да въздѣйствуватъ за примирие. Пристигналитѣ лица били: Хаджаръ Зааде, Х. Ахмедъ, Тодораки Власаковъ, членъ на епархиалния съвѣтъ и отъ правителствения мензлишъ (административенъ съвѣтъ) и Иванъ П. Черневъ. [1]). Но за съставътъ на тази комисия не сме тъй сигурни. Г. Димитровъ [2]) прибавя още Хаджи Рашидъ ефенди. Зах. Стояновъ споменува за сѫщия [3]) като казва, че цѣлата комисия състояла отъ шесть души, отъ които трима турци. Г. Димитровъ намеква, че трети турчинъ е билъ писарь (кятибинъ)! А пъкъ отъ българитѣ ние не намираме да е имало и трети; но комисията се придружавала отъ четири конни стражари.

Комисията имала за най-близка цѣль да примири перущени съ устинци, което почти изглежда невѣроятно. [4]) Ако правителството вѣрваше, че перущени сѫ мирни, съ едно заптие и съ една заповѣдь можеше да усмири устинци.

Но работата е, че Рангелъ, който отишълъ съ робски намѣрения, не искалъ да наклевети своитѣ съселяни, че сѫ бунтовници. При разбърканостьта на врѣмената, той прѣдставилъ работитѣ въ малко по-други видъ. Устинци и дру-

---

1) Г. Натевъ. „Защита на Перущица.“ стр. 38.
2) „Княжество България,“ т. II стр. 475
3) „Записки“ т. III, 275.
4) „Княж. България“ 174; „Записки“ 275.

ги околни османлии ужъ точили зжби на селото имъ, поради което неговитѣ съселяни дигнали оржжие да се бранятъ. Правителството, което знаяло повече, отколкото Рангелъ; което било сигурно че има възстание, употрѣбило тактиката на стария перущенецъ не за друго, освѣнъ като източникъ за свѣдения. То е знаяло вече, че въ Панагюрище владѣе уплахъ, че външна сила тамъ нѣма и това му стигало. То насърдчило турцитѣ да държатъ въ респектъ възстаналото село, додѣто войската се освободи откъмъ Панагюрско или пъкъ, ако може, башибозуцитѣ сами да се разправятъ, безъ да чакатъ помощь отъ редовната войска.

При това положение на работитѣ, комисията се оказвала пратена отъ конака само за очи: колкото да се каже, че той, конакътъ, се отзовалъ благосклонно на вѣрноподаническитѣ молби на една рая, а въ сжщность, той знаеше, че тая комисия нищо нѣма да постигне, защото и работитѣ другояче стояха въ Перущица. Устинци и тъмрашлии били вече извѣстни, че въ това село има сжщински комити, че османска кръвь е вече пролѣна и трѣба отплата.

Устинци най-добрѣ отъ всички разбрали назначението на тая комисия. Когато членоветѣ ѝ пристигнали въ Перущица, тъкмо билъ настжпилъ момента за дѣйствие. Нѣколко чалмоносци попълзѣли на ближната височинка—Мишова Могила — която доминира надъ черковата Св. Атанасий; единъ турски байракъ билъ забитъ тамъ горѣ. Комисията отъ друга страна спрѣла на „Беглишкия харманъ“ — една обла тераса, недалечъ отъ страни. Комисаритѣ повикали при себе си старѣитѣ: Дѣдо х. Ташко, Гочо Къневъ, Цвѣтко Илиевъ, Диню Гичевъ, Георги Ивановъ и Динчо Минчевъ [1]) или още х. Тодоръ Гинчевъ, Коста Гинчевъ, Гочо Кжневъ, Ап. Сасилевъ, Г. Ташевъ, които Г. Димитровъ [2]) сжщо означава, но безъ Коста Гичевъ. Повикани били и отъ турцитѣ нѣкои лица за съвѣщание, като; Хасанъ Чаушь Насуфовъ, х. Ахмедъ Кърмаджи, Арифъ Пехливанъ, Зъртъ Хюсеинъ и х. Сюлейманъ — всички отъ Устина. Съвѣщанието траяло доста врѣме, безъ да се постигне нѣкакво съ-

[1]) Г. Натевъ „Защитата на Перущица“ 38
[2]) „Княжество Българ.“ стр. 475

глашение. Устинци искали жени и дѣца залогъ, че нѣма тѣ сами да бждатъ нападнати отъ перущичени, иначе, казвали тѣ, веднага ще ударятъ селото.

Борцитѣ отъ комитета стояли въ сжщото врѣме на близо и слѣдили прѣговоритѣ. Самичъкъ управителния съставъ на комитета стоялъ прѣдъ черковата Св. Атанасъ, и когато му обявили искането на устинци, П. Боневъ, прѣдседательтъ, отказалъ да даде какъвто и да било залогъ. Чистеменски привтасалъ за една минута и удобрилъ отговора. Между възстанницитѣ настанало движение. Тѣ били въодушевени за борба. Имало и войнственни провиквания. „Да живѣе България" гърмналъ въодушевенъ зовъ срѣдъ редоветѣ на борцитѣ, и неприятелствата били съ това прогласени. Комисаритѣ устинци, разсърдени отъ упоритостьта на възстаналитѣ, хванали пжтя къмъ своето село. Тѣ повлѣкли съ себе си и комисията отъ Пловдивъ.

Сега идѣлъ редъ за дѣйствие. Турцитѣ башибозуци се чернѣяли по височинитѣ отъ Югъ и Западъ, готови да налѣтятъ на селото. Старѣитѣ, които били въ комисията, се изплашили. Тѣхното мнѣние било, перущичени да се прѣдадатъ. Съ тази идея тръгнали тѣ между хората и уговарвали жени и дѣца. Георги Ивановъ, Гочо Къневъ и Цвѣтко Насевъ подкарали женитѣ и дѣцата отъ черковата Св. Атанасъ, начело съ поповетѣ, Попъ Петъръ и Попъ Стоименъ, да ги водятъ за Устина, дѣто, като ги оставятъ за залогъ, да изпросятъ милость отъ турцитѣ

Множеството, водено отъ старѣи и попове, се повлѣкло къмъ Беглишкия харманъ, дѣто по-напрѣдъ бѣше примирителната комисия, и отъ тамъ съ нерѣшителни стжпки тръгнали къмъ лагера на башибозуцитѣ, които завземали на петдесетина стжпки въ лѣво върха Циганска Могила.

Възстанницитѣ викали на тѣзи нещастници нѣколко пжти да се върнатъ и, въодушевени отъ желание за борба, приготвили пушкитѣ. Първата стжпка направилъ Кочо Чистеменски, той изпразнилъ своя револверъ въ въздуха. Съ туй вече окончателно билъ даденъ знакъ за бой. За единъ мигъ загърмѣли пушки отъ двѣтѣ страни. Ив. Атанасовъ съ единъ куршумъ свалилъ знаменосеца отъ Мишова Могила.

Фанатизмътъ на турцитѣ пламналъ. Въ тоя моментъ къмъ тѣхъ се доближила и тълпата да се прѣдава. Удрайте! извикалъ прѣдводительтъ на устинци. Ятаганитѣ свѣтнали и бѣсната башибозушка сганъ съ кървожадна стървь се пустнала върху беззащитни жени и дѣца. Почнала се сѣчь. Нѣкои успѣли да избѣгатъ назадъ въ черквата Св. Атанасъ, други се разпилѣли изъ ближнитѣ лозя, дѣто се укрили и спасили, а всички други легнали на мѣстото, съсѣчени безмилостно. Имало и такива, които подъ ятагана измолили животъ и били отнесени въ Устина. [1])

II.

Начало на боя Пристигане на редовна войска. Защитата около долната черкова. Бомбардирането на 30 Априлъ. Послѣдни минути. Какъ великиятъ Кочо Чистеменски свършва борбата.

Всичко, разказано досега, случва се къмъ пладнина.

Послѣ, боятъ пламва отъ всички страни. Разположението на перущени е както слѣдва.

Най-силното нападение се очаквало отъ южна страна, отъ Тѫмрѫшъ, затова отъ тази страна бѣ издигната и най-укрѣпената позиция, наречена Табия. Тая имала донѣкѫдѣ несгодното положение да бѫде подъ Влаевица, отдѣто се задали турцитѣ. Но за да се прикриятъ и да не бѫдатъ замѣряни отъ горѣ, възстанницитѣ направили покривъ отъ дебели греди, които не могли да бѫдатъ пробити отъ куршумъ. Между гредитѣ имало отвори, мъзгали, отдѣто стрѣляли. На тази позиция имало около сто и двадесеть души, подъ воеводството на П. Бонevъ и Кочо Чистеменски. Единъ

[1]) Нека забѣлѣжимъ пакъ, че върху тоя фактъ се е писало различно. З. Стояновъ казва, че изпърво отишли да се прѣдадатъ тридесеть—четиредесеть души, които мирно били откарани въ Устина. Насърдчени отъ това, тръгнали слѣдъ тѣхъ други триста четиристотинъ мѫже и жени и на тѣхъ се нахвърлилъ башибозука. (Ср. „Записки“ т. III, 276—277). Г. Димитровъ бѣлѣжи, че първо тръгналитѣ били само сѣмейства на старѣи, отъ които Гичевци били съдружници съ устинеца Хюсеинъ Насѫфовъ; този турчинъ прѣдупрѣдилъ съдружницитѣ си да спасятъ своитѣ сѣмейства, които самъ посрѣщналъ и запазилъ. (Ср. „Княжество Българ.“ 476). Разбира се, това сѫ били частични (лични) спогодби. Общия ходъ на работитѣ билъ както разказахъ. Г. Димитровъ е още на мнѣние, че съвѣщанията на комисията станали не на Беглишкия харманъ, а въ Устина, което не е вѣрно.

по-малъкъ и подобенъ пакъ шанецъ билъ издигнатъ на Лачковото мѣсто, срѣщу върхътъ Вълковище. И тука имало загнѣздени до стотина души, подъ воеводството на Колоферъ Спасовъ и Колю Ивановъ Колакманътъ. Срѣщу Устина подобни „табии“ не били издигнати, но имало прости окопи. А база на цѣлата защита отъ тая страна била черковата Св. Атанасъ. Тукъ защитницитѣ сж възлизали върху двѣстѣ души. Прѣдводители били Спасъ Гиневъ и Павле Тилевъ.

Тъй като укрѣпленията, за които е дума, сж до самитѣ кжщи, то сражението ставало почти вжтрѣ въ селото. Подобна тактика винаги се е считала за най-лоша, защото писъка на жени и дѣца парализаратъ духа на борцитѣ. Но нашитѣ възстаници не знаяли това.

И тъй като куршумитѣ хвърчатъ отъ вси страни, жени и дѣца се укриватъ въ двѣтѣ черкови, каменнитѣ огради на които даваха донѣкждѣ надежденъ заслонъ. Цѣлиятъ день, 27 Априлъ, миналъ, по тоя начинъ, безъ особни произшествия, като изкюлчимъ клането на Беглишкия харманъ. Турцитѣ не смѣли да проникнатъ вжтрѣ въ селото. Само нѣкои плѣвни по краищата били запалени.

На 28 турцитѣ още въ тъмни зори почнали своитѣ налитания. Едно отдѣление отъ устински турци забиколили въ лѣво, слѣзли въ лозята (въ Перущинското блато), като опитали да се вмъкнатъ въ село откъмъ Пловдивския пжть. Тука, по тѣсния доль на Перущинската рѣка, между хана на х. Трендафилъ, съ прѣкоръ Кара Мустафа, и една воденица, била издигната единъ видъ барикада отъ коля, залостени още съ камъни.

Когато по-първата вечерь се почна прѣстрѣлката около Св. Атанасъ и въ горния край на селото, хората отъ тука, около тридесеть души, като не виждали противника насрѣща си, подъ прѣдводителството на Тодоръ Велчевъ и Рашко Куртовъ напустнали своята позиция и се притекли да помогнатъ на своитѣ другари въ другитѣ позиции, които влѣзли въ боя. Сега, на 26 сутриньта турцитѣ, намѣрили тукъ свободенъ входъ. Така, тѣ запалватъ хана и воденицата.

Тъмръшени отъ Власевица сжщо се пустнали надолу, но били присрѣщнати съ честь огънь отъ страна на „Лачковото укрѣпление." Около двадесеть турци легнали на земята и туй спрѣло щурмътъ върху главнитѣ бунтовнически позиции. Около обѣдъ черкези опитали да влѣзатъ откъмъ устинска страна, прѣзъ „Адамовъ Пазлжкъ", но като срѣщнали съпротивление, задоволили се само съ плѣчка — откарали нѣколко глави добитъкъ, който имъ попадналъ подъ ржка.

Нѣкой си отъ тия черкези се прокатерилъ върху единъ отъ брѣстоветѣ, каквито имало на тая мѣстность, и отъ тамъ замѣрялъ въ черковния дворъ и сплашилъ тамъ всички, но Стойчо Мънастирски го замѣрилъ и свалилъ.

Прѣстрѣлката се продъжавала упорно отъ всички страни и безъ прѣкжсване цѣлиятъ този день.

На мъркване отъ Пловдивския пжть се задава редовна войска, водена отъ Рашидъ паша.

Изеднажъ сега налитанията на башибозука станали понастойчиви. Разположението на възстаническата позиция подъ Власовица като било съвсѣмъ неудобно, възстаницитѣ рѣшили да се отдръпнатъ и се закрѣпили на вжтрѣ въ селото по разни згради, а селото пламнало отъ краищата. Но силниятъ дъждъ, който завалѣлъ тая вечерь, спира движението.

Зараньта, на 29, войницитѣ на Рашидъ паша, които прѣкарали дъждовната нощь подъ шатритѣ си на Куртова ливада, подъ селото, правятъ обходъ откъмъ Устина и изкачватъ единъ топъ на Мишовата могилка, една височина, която споменахме и по-напрѣдъ, и която владѣе надъ черковата Св. Атанасъ. Било около обѣдъ, когато се раздалъ първиятъ топовенъ гърмежъ. Той разтърсилъ цѣлото село, смутилъ борцитѣ за свобода, но болшинството отъ тѣхъ не отпадали духомъ, рѣшени да се борятъ докрай. Слѣдъ нѣколко гърмежи, черковата Св. Атанасъ била разбита. Хората прѣминали въ долната черкова Св. Архангелъ. Послѣ малко горната черкова била вече въ ржцѣтѣ на войницитѣ.

Единственото свободно мѣсто още, дѣто възстанницитѣ можели колко-годѣ да се държатъ, остава долната чер-

кова съ околнитѣ кжщи. Тамъ се загнѣздватъ сега, Colaкмана съ нѣколко души въ х. Тодоровата и Гичовата кжщи, които пазѣли черковния дворъ откъмъ югъ; сжщо хора се настанили и въ Бояджиевата кжща откъмъ сѣвероизтокъ. Въ такова положение останали работитѣ на 29. Перущени очаквали, че войската ще разпжди кръвожадния башибозукъ и като въдвори редъ, тѣ ще могатъ да се прѣдадатъ, което неминуемо трѣбаше да стане. Но войската се съединила съ башибозука и просто продължила начenатото отъ ония разбойници дѣло. Една часть отъ населението, около двѣстѣ и осемдесеть души, се опитало да избѣга и прѣзъ нощьта на 29 срѣщу 30 хванало пжтя къмъ полето. Тѣ се крили около Цалапица и слѣдъ нѣкои странствувания стигнали въ Пловдивъ, а нѣкои били избити. [1]).

На 30 бомбардирането на бунтовническия лагеръ вече става отъ съвсѣмъ близо. Топоветѣ били настанени въ двора на черковата Св. Атанасъ.

Новитѣ позиции на възстанницитѣ въ Тодоровата и Гичевата кжщи били разбити и борцитѣ се прибрали непосрѣдствено до черковата. Съ това бойната линия съвършено се стѣснявала. Войска и башибозуци владѣли по голѣмата часть отъ селото.

Сега, възстаници имало само закрѣпени въ Каймакамовата и Натевата кжщи. Сжщо и Цачовото кафене къмъ югозападъ, дѣто пазили П. Боневъ, Кочо Тилевъ и други храбри възстанници, се държало като най-далечна позиция отъ черковата. Тукъ падналъ прѣдводителя на перущени и душата на бунтовното дѣло въ този край П. Боневъ, ударенъ въ челото. Послѣ това и тази позиция била напустната. Тукъ паднали още, между друго, Насю Тилевъ и Колю Ивановъ Каламана.

Между туй топоветѣ били прѣмѣстени отъ долнà страна, защото указало се, че бомбардирането не върви добрѣ отъ горѣ на долу. Сега батареята заседнала на мѣстностьта Св. Недѣля и бомбардирала отъ близо долната черкова Св. Архангелъ.

1) Г. Димитровъ „Княжество България“ стр. 779; З Стояновъ „Записки“, 286.

Камбанарията, отдѣто нѣколко юначни възстанници безпокоили турскитѣ артилеристи, отъ които и нѣкои били убити, паднала, съсипана отъ една граната. Тукъ билъ убитъ юначния Ив. Натевъ.

Настжпвали послѣднитѣ минути на защитата.

Почти всички борци се прибиратъ сега въ самата ограда на черковата. Вънка нѣмало вече възможность да се стои. Дори и дворътъ на черковата сега става недостжпенъ. Турцитѣ се промъкнали до оградата, пробили дупки и замѣряли всѣкиго, който се мѣрне вънъ. Въ такъво положение заварила възстаницитѣ нощьта на 30 Априли

Положението на борцитѣ било съвсѣмъ безнадежно; не се надѣвали тѣ вече за помощь и отъ вънъ. Прѣзъ всичкото врѣме отъ по-напрѣдъ се крѣпили съ надеждата, че Соколски ще дойде на помощь, пратенъ отъ Бенковски. Сега знаяли, че сж сами; явно било сжщо, че сж слаби да се борятъ противъ редовната войска.

Трѣба да си мислимъ, че въ черковата сега сж били събрани повече отъ шестотинъ души. [1]) За прѣдводители слѣдъ смъртьта на толкова храбри мжже останали само Кочо и Спасъ Гиневъ, сжщия, когото Бенковски върна отъ Оборище.

Срѣдъ това безнадеждно положение прѣзъ тази ужасна нощь появила се, като спасителка, една едничка идея — да бѣгатъ или по-добрѣ, да пробиятъ срѣдъ нощния множъ пжть прѣзъ редоветѣ на войската.

Но, освѣнъ черковата и като послѣденъ оплотъ вънъ отъ каменната ограда на светилището, оставали още всепакъ непрѣвзети още отъ турцитѣ: Каймакамовата и Натевата кжщи, съ Гиневата яхна: — залѣпени отъ едната страна къмъ черковната ограда.

Когато било рѣшено да излѣзатъ, сжщеврѣменно разпоредили да се запали и Каймакамовата кжща, за да не би, като остане празднa сутриньта, да я завзематъ турци и да мѣрятъ отъ нея въ двора на черковата, което се и извършило. Избѣгали не голѣма часть, защото надеждата

1) Г. Димитровъ „Княжество България" т. II стр. 479

била слаба за да пробиятъ и не всѣкой се рѣшавалъ да излѣзе. Сждбата на тѣзи избѣгали е сжщата както на прѣдишнитѣ: тѣ се пропилѣли изъ полето. Нѣкои се спасили, а други били избити.

Сега оставали, значи, само Гиневата яхна и Натевата кжща, прилѣпени, както казахме, непосрѣдствено до оградата на черковата. Отъ тѣхъ се минавало въ черковния дворъ и то именно тъй: отъ Гиневата яхна въ Натевата кжща и отъ тукъ, прѣзъ единъ изкъртенъ прозорецъ, въ училището, а училището е свързано чрѣзъ странична врата съ черковата.

Прѣзъ нощьта срѣщу 1 Май, слѣдъ като излѣзли бѣгащитѣ, въ черковата и въ двѣтѣ поменати кжщи съ училището оставатъ още нѣколко стотинъ жени и дѣца и всичко сто и тридесеть и шесть души въоржжени хора. Сутриньта почва се бомбардирване на черковата. Сега вече топътъ забучалъ, разбира се, отъ съвсѣмъ близо. Черковата се издига на лѣвия брѣгъ на Перущинската рѣка, леглото на която е тѣсно и прорито. На дѣсния брѣгъ, отъ къмъ Изтокъ, който е по висъкъ, били поставени топове. Пашата замѣрялъ сега по прозорцитѣ на черковата. Гранатитѣ влизали вжтрѣ; тѣ повалили полилея, изкривили желѣзата, които поддържатъ каменитѣ черковни стълпове и пр.. Всичко туй си личи още днесъ въ печалнитѣ остатъци на тази черкова, останала въ развалини, която, навѣрно, ще трѣба да се запази така, като памятникъ на отчаяната робска борба.

До обѣдъ, всички хора отъ училището, Натевата кжща и Гиневата яхна се прибрали вжтрѣ въ черквата: около това врѣме турцитѣ — войници и башибозукъ — зачестили съ дружни залпове отъ височинитѣ.

Въ този моментъ отъ черковата се подалъ знакъ за прѣдаване: прѣзъ прозореца на женското отдѣление проврѣли черенъ платъ, закаченъ за кжса върлина — това било знаме за примирие.

Гърмежитѣ врѣменно спрѣли. Трима старци понесли черното знаме за къмъ неприятелския лагеръ.

Тѣзи старци парламентйори стигнали при турцитѣ, събрани подъ Власюзица, прѣговаряли късо врѣме, и когато

тръгнали назадъ, за да донесатъ разултата на прѣговоритѣ и обърнали гърбъ къмъ турцитѣ, били коварно упушнати. Цѣлото пространство между черковата и Власювица било вече равно поле — пожарътъ извършилъ своето — та всички обсадени въ черковата били очевидци на дивашката подлость. Имената на убититѣ сж: Стаменъ Карлювъ, Мишю Даневъ или Поповъ[1]) и Рангелъ Аракчиевъ.

Тогава настжпила героическата развързка — единствена въ това възстание: хората рѣшили да се борятъ до смърть.

Като не знаяли какво може да послѣдва, прѣзъ нощьта прѣнесли вода отъ черковния изворъ, който шуртѣлъ посрѣдъ двора. Прѣнасянето вода костувало десетина жертви, между които юначнитѣ Димитръ Малинчовъ и Костадинъ х. Танковъ. Турцитѣ, закрити задъ нѣкои развалини отъ околни изгорѣли и разрушени здания, измѣрвали на прицѣлъ жертвитѣ си. То не е било усилие на една властъ да приведе въ подчиненость разбунтувани поданици, но безсърдечна забава на кървожадни ловци, които се гаврили съ прѣдсмъртната агония на своя омаломощенъ отъ рани ловъ.

Тъмната нощь на 1 срѣщу 2 май издигнала своя черенъ плащъ надъ клетото възстаническо гнѣздо, дѣто се въдворила тишина, тъй величава понѣкога прѣдъ смъртьта.

На зараньта, 2 май, четвъртъкъ, всички въоржжени хора се броили до 116 души. Турцитѣ подпалили училището, като искали отблизо да блокиратъ черковната ограда. Скоро послѣ това и самия дворъ на черковата, който откъмъ училишето ималъ, както казахме, врата, се напълнилъ отъ башибозуци и черкези. Сега вече границитѣ на перущенското бунтовно царство били само четиритѣ стѣни на храма.

Рашидъ паша, въ послѣдния моментъ, пратилъ писмена покана да се прѣдадатъ борцитѣ. Писмото било донесено отъ едно младо момче Апостолъ Наневъ или Ивановъ,[2]) хванато прѣзъ по-първата нощь. Но възстанницитѣ не довѣрявали, а въ промежутъка на тѣхнитѣ двоумѣния, турцитѣ продължили неприятелствата. Дворътъ билъ отново задърстенъ съ хора, които ожесточено стрѣляли въ всѣкой про-

1) З. Стояновъ, „Записки“ т. III стр. 287.
2) З. Стояновъ „Записки“ т. III, 287.

Кочо Чистеменски.

зорецъ. Скоро и главната врата била разбита. Тъй че и самия храмъ вече билъ достжпенъ за врага. Двама отъ борцитѣ Стоянъ Късневъ и Тодоръ Велчевъ, хвърлили се на ножъ срѣщу нахлуващитѣ отъ пжтнитѣ врата войници, гонили ги до вънка, но намѣрили славна смърть на неприятелскитѣ щикове.[1]) Ранго Аивазовъ падналъ пронизанъ отъ куршумъ. Излѣзлитѣ отъ черкова борци пакъ се повърнали назадъ; Иванъ Тилевъ и Г. Натевъ, който ни разказва тѣзи сцени, били ранени.

Вънъ не могло вече да се излѣзе, а вжтрѣ нѣмало какъ да се седи: пушекътъ отъ гърмежи и отъ гранатитѣ задушилъ всички. Тогава се извършили ония сцени, които никоя епопея не може да възкреси.

Кочо, най-трогателниятъ отъ героитѣ на тази нещастна година, вдъхновенъ отъ безнадежностьта на положението, покачилъ се въ женското отдѣление, дѣто било сѣмейството му. Отчаяниятъ баща, подигналъ своето бозайниче на ржцѣ, помилвалъ засмѣното невинно сжщество и послѣ вече — това не може да се разкаже като фактъ, безъ да се просълзи човѣкъ — насочилъ хладната цѣвъ на револвера въ розовитѣ устица и теглилъ. Малкото ангелче само потреперало и огаснало така, безъ да подозира жестокитѣ мжки на родителя си. Тогасъ, великиятъ Кочо обърналъ спасителя-револверъ къмъ нещастната майка, която и тъй вече била полумъртва отъ ужасъ. Като свършилъ и съ нея, той, съ единъ свинецъ въ устата, простналъ и себе си до нейния трупъ.

Вѣрниятъ другарь на Кочо, Спасъ Гиневъ, който съ него заедно се покачилъ въ женското отдѣление, послѣдвалъ великия примѣръ. Всичко двадесеть и двама мжже, жени и дѣца намѣрили подобна героическа смърть, за да не попаднатъ въ вражески ржцѣ.

Захарий Стояновъ бѣлѣжи — което не може да се опровергае — че и Спасъ Спицеринътъ послѣдвалъ примѣра. Спасъ Гиневъ убилъ тритѣ си дѣца и своята жена; а два-

---

[1]) З. Стояновъ „Записки“ 288, III., казва, че Велчевъ разгонилъ турцитѣ, а на връщане паднали въ двора, пронизани отъ куршуми, което, макаръ и неточно, ала пакъ е едно и сжщо.

мата съ Спицерина убили, по собствена молба, осемнаесеть жени и тогава се самоубилъ. А самоубили се още: Коста Р. Арачиевъ, Калоферъ Пашевъ и Апостолъ Рупчевъ[1]).

Послѣ това, пушекътъ и голѣмия задухъ изтикали хората вънъ отъ черкова. Войската отворила пѫть и прѣдаването се свършило. Това било по мръкване: слънцето едвамо било зашло на западъ.

Окървавения трупъ на Перущица — най-трагичния, може би, отъ всички възстанали български гнѣзда — лежалъ безпомощно въ нозѣтѣ на тържествуващия врагъ.

ГЛАВА ТРИНАДЕСЕТА

Батакъ.

I.

Батакъ. Причини на разгрома. Прѣговори. Начало на катастрофата. Прѣговори съ Брацигово. История съ пратенитѣ коне. Появяване на Барутанлията. Начало на стълкновението. Разположение на Батакъ. Начало на бѣгството. Деморализация. Общо разположение на пълчищата. Стълкновение на долния край. Борцитѣ на „Галагонката". Исканията на Барутанлията. Кои бѣгатъ.

Отъ всички други мѣста най-нещастенъ е края на Баташкото възстание. Ако геройството се заключава само въ способностьта да се подложишъ подъ сѣкира, нѣма геройство по-голѣмо отъ онова на батачени.

И тукъ, както почти всѣкждѣ, слѣдъ като дадоха воля на ентусиазма и възстанаха, оставаше или да умратъ въ борба съ врага, или, като го виждаха по-прѣвъзходенъ, да му се подчинятъ. Но да се прѣдадатъ въ рѫцѣтѣ на башибозукъ, значеше се́ едно пакъ смърть, и затуй батачени трѣбваше да чакатъ редовна войска; дотогава, обаче, би трѣбало да се сражаватъ докрай. Ала тъкмо въ тая точка направиха тѣ голѣма грѣшка: ето защо ги сполетѣ печалната сѫдба.

---

1) „Записки" т. III, стр. 292.

И все пакъ трѣба да признаемъ, че ако Батакъ не лежеше на самата най-далечна граница на възстаналата областъ, войската щѣше да стигне тамъ по-скоро, и ние не щѣхме днесъ да имаме една отъ най-мрачнитѣ страници въ историята на оная размирна епоха.

Всички благоприятни условия тукъ си бѣха подали ржка, за да прѣдизвикатъ нѣщо най-чудовищно.

Не стигаше, че едно единствено село остана да разчита само на собственитѣ си мишци — защото споредъ плана, ако помнимъ, трѣбаше много отъ ближнитѣ села да се притекатъ въ него, а не се вѣстява нито едно; не стига, че туй самичко село лежеше още и на най-далечната точка отъ всичкитѣ възстанически сили, че за своето изолиране бѣ жертва не само на безтактностьта на общитѣ апостоли, но и на невѣжеството на епохата и на наивностьта на всичкия възсталалъ свѣтъ тогава и на своитѣ ратници — това не било достатъчно: трѣбаше слѣдъ всичко туй нещастниятъ Батакъ да бжде забиколенъ отъ най-закоренелитѣ главорѣзи, най-фанатизирани и невѣжи, които, за попълнение на злото, бѣха и най-многочислени тукъ отъ всички други възстанали краеве.

Тикнато дълбоко въ недрата на Доспатъ, Батакъ лежеше готовъ курбанъ на прага на Чепинския помаклжкъ и Родопскитѣ кържалии за да бжде разкървавенъ съ единъ размахъ.

Отъ обявяване на възстанието до 25 Априлъ, батачени пѣятъ бунтовни пѣсни, както всѣкждѣ другадѣ и, разбира се, нищо не прѣдприематъ. Не така било съ голѣмцитѣ-аги въ Чепинското корито — въ Ракитово, Дорково, Костандово и Корово. Тѣ съзнавали опасностьта на новосъздаденото положение и били сериозно загрижени да се измъкнатъ изъ него. Правителството въ Татаръ-Пазарджикъ, залисано отъ много страни не било въ състояние да помисли въ скоро врѣме за тѣхъ. А за това тѣ знаяли още отъ първитѣ дни на възстанието. Както ни свидѣтелствува Берингъ, който грижливо проучилъ въпроса, още на 21, когато Пловдивскиятъ мютесарифъ бѣше въ Пазарджикъ и направи, както знаемъ, екскурзия до Калагларе, която не донесе друго освѣнъ страхове, защото се разбра, че властьта въ оная

минута не е въ сила нищо да прѣдприеме — още него часъ, пазарджишкитѣ бегове, като се видѣли заплашвани отъ къмъ Панагюрище и подъ страхъ, да не се намѣрятъ скоро и подъ два огъня — защото прѣдвиждало се възстание и на отвъдния брѣгъ на Марица, писали на Барутинския кжрагасж Ахмедъ ага да поведе родопскитѣ фанатизирани пълчища на помощь на заплашванитѣ едновѣрци по полето.

А пъкъ, отъ друга страна, противницитѣ имъ, батачени, имали задъ себе си, както се говорило, много други възстанали мѣста, пъкъ още и сърби и московци. Агитѣ като прѣтегляли тѣзи важни обстоятелства, рѣшили да направятъ една необходима стжпка: да искатъ врѣменно примирие отъ Батакъ. Въ всички военни врѣмена тази мѣрка е бивала правена отъ по-слабата страна; да избѣгне съвършената катастрофа и, като залъже противника ту съ едно, ту съ друго, да спечели врѣме додѣ се приготви. Трѣбало наистина, да се почака, докато Ахмедъ ага привика своитѣ хора отъ Барутина и дори отъ по-далечни мѣста изъ коритото на Арда, и да се съедини съ чепинци.

Съ особенъ пратеникъ агитѣ изказали желание да се примирятъ. Вѣстоносецъ билъ Петъръ Говедаровъ, който дотърчалъ до възстанническия лагеръ и разяснилъ мисията си.

Баташкитѣ пълководци, които малко познавали военна дипломация, приели прѣдложението.

Насрѣдъ полето, между Ракита и Батакъ, рѣшено било да пратятъ комисари отъ една и отъ друга страна за споразумение. Отъ възстанническа страна били опрѣдѣлени Петъръ Трандафиловъ, Вранко Пауновъ и Ив. Божинъ. Срѣщата станала на „тумбата“. Отъ турска страна се явили Мохамедъ Имамовъ отъ Дорково и махлебашиитѣ отъ Ракитово и Костандово. Тумбата е малка могилка срѣдъ баташкото поле — продължение на блатото. Като защита на своитѣ комисари седѣли сто-двѣстѣ души турци по ребрата на отсрѣщната височина „Голакъ“, която съ разлатото си туловище дѣли Баташкото блато отъ Чепинското корито.

Недалечъ отъ тукъ, по височинитѣ на „Царевъ Коминъ“ Петъръ Горановъ, съ своята свита на коне, чакали резултата отъ прѣговоритѣ. За по-трънливи въпроси, нѣкой отъ комисаритѣ се притичалъ даземе мнѣнието на воеводата.

Работата била ясна: агитѣ искали едно — никой да ги не закача; колкото за тѣхъ, тѣ, разбира се, щѣли да стоятъ мирни. А пъкъ ако било писано да стане българско царство, тѣ отъ сега обѣщавали да му бждатъ поданници.

П. Горановъ отговорилъ наизусть, както знаялъ отъ апостолскитѣ проповѣди и отъ устава на революционнитѣ комитети: мирното население не закачаме.

Разбира се, че онѣзи аги не бѣха мирни хора, но кой ги е разбиралъ тогава!

Тъй, малко по-късно, поетътъ идеалистъ, Ботевъ, облеченъ въ формата на революционеръ-войвода, пуща единъ върлъ черкезинъ, хванатъ, когато обира сиромашкия потъ. Пустналъ го, защото оня, хванатъ и обезоржженъ, молилъ и обѣщавалъ покорность. Сжщия день, щомъ бива пустнатъ, хищникътъ билъ пакъ въ първитѣ редове на бишобозушкитѣ пълчища и налиталъ съ най-голѣма немилость върху изнемощѣлата възстанническа чета. . . .

Идеята си е друго, а дѣйствителностьта—пакъ друго.

Очевидно, агитѣ сж били невѣжи въ всичко, невѣжи дори и въ идеи и человѣколюбиви идеали, само не въ едно: да използуватъ момента отъ военно гледище.

Едничко условие имъ наложили батачени, а и него хитритѣ аги съумѣли да обърнатъ съ главата надолу и пакъ се изпълзнали изъ затруднителното положение. Батачени били съгласни да ги оставятъ на мира, но и тѣ се задължавали да отпуснатъ българскитѣ селяни въ Каменица и Ракитово да се прѣселятъ мирно въ Батакъ. Съ тази мѣрка, Батакъ щѣше да се усили съ нови защитници, а помацитѣ печелѣха нови врагове.

Но практичнитѣ стратези отъ Чепино, които не знаяли наизусть никакви революционни устави, ето какъ дипломатически разрѣшили тоя трънливъ въпросъ. Българскитѣ махлебашии отъ Каменица и Ракитово били въ тѣхни ржцѣ птиче въ кафесъ, което угажда на господаря си.

Прочее, Мохамедъ отъ Дорково, братъ на х. Имамъ, първенецъ, главния отъ прѣговорящитѣ, подбралъ отъ Каменица чорбаджи Пею, и отъ Ракита Тошко Тупаровъ. На другия денъ отъ прѣговоритѣ, тѣ се явили на мѣстностьта

Мехтера. Съ тѣхъ билъ още Метю Бекташътъ отъ Ракитово. Мехтаръ се нарича мѣстото до самия изворъ подъ Св. Троица, — височинка надъ самия Батакъ.

Сега, тѣхното послание било много практично и ясно.

Двамата коджабашии имали сърдечната поржка, да се изправятъ прѣдъ страшния баташки воевода, съ голѣмия калпакъ, и като му се поклонятъ най-страхопочитателно до земята, да му кажатъ, че тѣхнитѣ хора като сжщи братия си живѣяли въ любовъ съ своитѣ османски комшии и заради това не имъ е по сърдце да се прѣселятъ въ Батакъ.

По този начинъ, вчерашното условие, разбира се, паднало, а пъкъ батачени нѣмали нуждната воля, за да го наложатъ съ оржжие въ ржка.

Собствено, тѣ нѣмали и сила да сторятъ това, защото бѣха сами. Трѣбаше да нападнатъ тѣзи турски села, още докато е врѣме, да ги обезоржжатъ и приведатъ въ покорность, а не да се договарятъ съ тѣхъ. Но за туй трѣбаха сили, каквито въ Батакъ нѣмаше.

Оттукъ почва катастрофата. Чувствуващи своето безсилие, батачени трѣбало съ нехайството на единъ фаталистъ да чакатъ оня часъ, когато ще легнатъ на дръвника подъ сѣкирата.

Съ залъгванията по тѣзи прѣговори минаватъ цѣли три хубави дни: 25, 26, и 27 Априли. Разбира се, че изгубеното за Батакъ е било спечелено за главорѣзитѣ.

Въ сжщото врѣме не могло да се сбжедне и едно друго нѣщо за батачени, което можеше да има особно значение за бждащата защита на селото отъ неприятеля. Брациговци, заедно съ околнитѣ села, събрани тамъ, изявили желание да се прѣселятъ въ Батакъ, но и това се осуетило.

Както планътъ за това прѣселение, така и неговото ощетяване станало по слѣдующия начинъ.

Въ планътъ на възстанието, който бѣше твърдѣ добрѣ извѣстенъ на Петлешкова, стои, както знаемъ, че всички села отъ политѣ на Родопитѣ се събиратъ въ Брацигово и послѣ, споредъ развитието на събитията, оттеглятъ се въ планината къмъ Батакъ. Въ съгласие съ това, Петлешковъ писалъ писмо до Батакъ, като искалъ мнѣнието на бата-

чени, както и кждѣ да се съберать. Писмото отнесълъ на 26 Априлъ Ив. Глувчевъ, като ималъ за другарь единого отъ външнитѣ села.

Сжщия день отъ Батакъ се били отправили за Брацигово Ст. Поповъ, за когото говорихме подробно на свое мѣсто. Съ него тръгналъ П. Тошковъ, съ специална поржка отъ баташкия комитетъ. Послѣдната се състояла въ туй, че батачени желаяли да знаятъ, какво става въ Брацигово, да влѣзатъ въ споразумение съ своитѣ съсѣди и, въ случай на нужда, да си помагатъ взаимно.

Ст. Поповъ, който избѣга отъ Пещера, слѣдъ нѣколкодневно скитане се бѣше прибралъ, както знаемъ, въ Батакъ на 24 срѣщу 25 Априлъ. Той слѣзълъ въ кжщата на П. Горановъ. Тукъ имаше още забѣгнали пещерци: Кюсеивановъ баща и синь, Христо Попче и Д. Миндовъ. Ст. Поповъ обиколилъ сжщия день баташкитѣ позиции и тъй като страхливиятъ вижда често повече отъ всѣкой другъ, рѣшилъ, че Батакъ не може да се държи за дълго. Прочее, той намислилъ незабавно да бѣга за Брацигово. Рѣшението си съобщилъ на П. Горановъ, а тоя намислилъ да му даде за другаръ и проводникъ единъ батаченецъ, по който да може да чака писменъ отговоръ отъ Брацигово.

Ст. Поповъ и П. Тошковъ тръгнали отъ Батакъ по скрити балкански пжтеки на 26 сутриньта.

Въ леглото на баташката рѣка, на Поповъ чучуръ срѣщнали се обаче пратеницитѣ отъ Брацигово и Батакъ. Ив Глувчевъ рѣшилъ да се повърне за нови инструкции, и вечерьта всички били въ Брацигово. На другия день, 27, тамъ имало събрание на комитета. Написали ново писмо, което П. Тошковъ, придруженъ отъ Г. Ангелиевъ, отнесли въ Батакъ. Писмото гласяло, че Брациговци сж готови да се приберать на едно мѣсто съ Батачени, но искали отъ послѣднитѣ да имъ пратятъ коне за по-лесно прѣнасяне. Гого Ангелиевъ заминалъ сжщия день, 27, споразумението станало, и прѣзъ нощьта се върналъ, пакъ назадъ.

На 28, обаче, пристигналъ въ Брацигово батаченецътъ Ник. Хаджиевъ и разказалъ, че всичко е осуетено.

Ето какво се било случило прѣзъ това врѣме.

Батачени отредили около двѣстѣ коня[1]) и, карани отъ двадесеть въоржжени възстанници, подъ воеводството на Златанъ Вълчиновъ, пратили ги въ Брацигово съ по два праздни чувала всѣкой. Казало се, че Дѣдо Златанъ Вълчиновъ може да прѣведе конетѣ отъ безопасно мѣсто.

Но тази дружина не била достатъчно прѣдпазлива. Близо до Чанакчиево, тя налетѣла на турска засада и била мъгновенно пръсната. Конетѣ паднали плѣчка въ турски ржцѣ. Но казватъ, че нѣкои коне могли да се спасятъ и върнали се въ Батакъ. Само единъ отъ възстаницитѣ, образуващи ескорта, падналъ мъртавъ, а другитѣ се изгубили изъ гората. Никола Хаджиевъ можалъ да се добере до Брацигово и разказалъ за катастрофата. Планътъ за съединение на Брацигово и Батакъ се осуетилъ. Брациговци трѣбало отъ сега вече да се свиятъ за винаги въ своята чорупка, готови сами да се защищаватъ, както и Батакъ оставалъ самъ, жертва на хищницитѣ.

Додѣто Батакъ и Брацигово губили скжпото си врѣме за да се споразумѣятъ и съbeратъ за взаимна защита, безъ

1) Іеремиевъ и Петлешковъ, „История на Бр. възстание" стр. 90, бѣлѣжатъ 180 коня; Бойчо „Батакъ" казва двѣстѣ; А. Митевъ „Боятъ около Брацигово" съобщава за сто и седемдесеть, стр. 35; по голѣма точнесть не може да се постигне. Единствени писмени източници за сждбата на прѣговоритѣ между Брацигово и Батакъ сж краткитѣ бѣлѣжки, посветени за това въ книгата на Бойчо, „Батакъ" и на А. Мишевъ, „Боятъ около Брацигово", но и двата източника сж кждѣ малко, кждѣ много разнорѣчиви. А. Мишевъ пише, че баташкитѣ чорбаджии пратили сто и седемдесеть коня, защото „нѣкои си чорбаджии" пъкъ отъ Брацигово пожелали да се укриятъ въ Батакъ (Стр. 36). Види се, А. Мишевъ нѣмалъ възможность да събере по-точни свѣдения за сжщинския характеръ на събитието. Той даже въ разказа си прибавя, че брациговци се събрали и като намѣрили виновнитѣ двама, на които имената не сж дадени, казали имъ „съ голи сабли на ржцѣ, че ще бждатъ заклани, ако настояватъ да стоятъ на прѣдателската си идея, да напустнатъ своитѣ огнища и да идатъ въ Батакъ". Такова нѣщо никой не знае и би било противологично. Бойчо иде по-близо до истината, като отбѣлѣзва, че Петлешковъ пратилъ писмо по Г. Ангелиевъ, съ което извѣстилъ, че Брациговци съ всички села сж готови да дойдатъ въ Батакъ и искатъ коне, които имъ били пратени. Бойчо полага, че Гого Ангелиевъ билъ пратенъ отъ Брациговци заедно съ Ст. Поповъ. Послѣдния обаче е живъ и не знае да е ставало това. Той прѣзъ врѣме на обсадата стоялъ въ Брацигово, отъ дѣто избѣга само кога селото се прѣдаде. Относително датитѣ, и двата източника сж твърдѣ неопрѣдѣлени, което се и разбира. Бойчо казва „Тъкмо въ туй врѣме пристигна Г. Ангелиевъ и Ст. Поповъ и пр.", а туй „тъкмо това врѣме" се разбира, по разказа на събитията, 27 или 28. А. Мишевъ казва, че разграбването на баташкитѣ коне е станало на 28, което е, впрочемъ, вѣрно. Сжщата дата приема и „Историята на брациговското възстание".

нѣщо отъ това да произлѣзе, врагътъ вършилъ своето си. Всичката сгăнь отъ Доспатъ била свикана подъ знамената и; подъ прѣводителството на Барутанлията Ахмедъ ага, тръгнали за Батакъ. Прѣдвождания башибозукъ отъ Барутанлията е възлизалъ на нѣколко хиляди.

На 29 Априли по мръкнало, стражата, която пазила по далечния отъ Батакъ гребенъ на Семераланъ, забѣлѣзала, че сганьта приближава откъмъ доспатския пжть прѣзъ Ташъ боазъ. Това било съобщено въ Батакъ и стражата получила подкрѣпление.

Но и тукъ, както на всички други мѣста, военната наука на възстанницитѣ бѣше твърдѣ кжса. Тѣ пазили на главния отворенъ пжть, очаквайки неприятеля да дойде подъ тѣхнитѣ удари, безъ да слѣдятъ неговитѣ движения. За нещастие, турцитѣ знаяли да вървятъ и по околни пжтища. Зараньта, на 30 априлъ, всичкиятъ башибозукъ не само билъ задъ гърба на семераланската стража, но слѣзълъ на „Петрово бърдо", до самия прагъ на селото.

Единъ батаченинъ, уловенъ случайно изъ гората, билъ пратенъ въ селото да яви на първенцитѣ страшната воля на башибозушкия прѣдводитель. Посланието гласѣло: батачени — въ два часа врѣме — да прѣдадатъ оржжието си и да върнатъ живи убититѣ двама стражари, иначе — селото ще се прѣдаде на огънь.

Но и куражътъ на батачени още не билъ съвсѣмъ изгасналъ. Тѣ се осмѣлили да прѣдизвикатъ Барутанлията на борба: отказали да изпълнятъ желанието му.

Тогава, боятъ се почналъ.

За да разберемъ по-добрѣ дѣйствията на едната и на другата страна, нека направимъ малко едно описание на полесражението.

Батакъ е разположенъ надлъжъ по двата брѣга на една балканска рѣчица, наричана Баташка рѣка, по долътъ на която се нижатъ двата реда селски кжщи, покрити съ балкански плочи. Паралелно съ селскитѣ кжщи, които лежатъ ниско въ тѣсния долъ, точатъ се самитѣ брѣгове на рѣката, които заграждатъ леглото й; тѣ иматъ голъ гърбъ и горѣ се вълнуватъ ниви и ливади. При туй разположение на

Батакъ, въ него се влиза отъ четири страни: по двата входа, отъ долния и горния край, дѣто протича рѣката, и по двата издигнати брѣгове отъ лѣво и дѣсно, които не сѫ стръмни и високи. По долътъ на рѣката, отъ горния край, се отива въ Доспатъ, а пъкъ отдолу пѫтьтъ води за Пещера.

Турската сгань, разбира се, идва отгорѣ. Тукъ, близо до селото, долътъ на Баташката рѣка се раздѣля на двѣ, или по-добрѣ, рѣката получава притокъ отъ дѣсно, който разсича пакъ съ долъ високия дѣсенъ брѣгъ. Покрай този долъ криволи Чепинския пѫть. Разлата цѣлина, която остава въ ѫгъла, срѣщу двата тѣзи дола, се нарича Петрово бърдо.

Тукъ, имено, на Петрово бърдо се появили турцитѣ, рано утриньта на 29 априлъ.

Часть отъ башибозушката згань се тълпила въ низината, край Чепинския пѫть, готова да се плъзне по брѣга отсамъ и да обхване цѣлия дѣсенъ клонъ надъ селото.

Тукъ сѫ, обаче, позициитѣ наредъ отгорѣ на долу: Беглишкитѣ хармани, Кънева борика, Царевъ коминъ и Свети Георги. Тъй като мѣстностьта между Царевъ коминъ и Веглишкитѣ хармани, на длъжъ по Чепинския пѫть и въ фронта сега на неприятеля, не била достатъчно запазена, а пъкъ се заплашвала да бѫде незабавно нападната, П. Горановъ побързалъ да събере отъ Св. Георги и Царевъ коминъ стотина души и затекълъ се да хване могилата Кънева борика [1]).

Сѫщеврѣменно едно отдѣление отъ двѣстѣ триста башибозуци бързали за сѫщата височина и, като се видѣли изпрѣварени, заели въ лѣво бърдото Св. Троица.

Мѣстото, което държали батачени, е здраво и надеждно, ала сами батачени не бѣха ни здрави, ни надеждни. Още откакъ виждатъ сега отблизо врагътъ на срѣща си, страхливия червей ги заяда много дълбоко въ сърдцето.

---

1) Зах. Стояновъ казва: Влашка могила подъ Кънева борика, („Записки" т. III, 318), което не е точно. Азъ земамъ описанието на Бойчо, което при моята обиколка намѣрихъ за вѣрно.

Кжсо и ясно: бѣгството почва прѣди да пукне първа пушка; тѣзи, които останали, тѣ не помнили отъ страхъ себе си [1]).

II.

Начало на деморализацията. Агитатори отъ стария лагеръ. Богдановата кжща. Първо прѣдаване на оржжието. Клане. Всичкото оржжие прѣдадено. Касапница. Случая въ училището. Послѣдно клане въ черковата.

Забѣгналитѣ се прибрали въ село, а тукъ сега старото дѣление между благоразмни и революционери заговорило съ най-голѣма сила. Ангелъ и Вълко Ковлакови и Г. Серафимовъ се качили на Св. Георги и пустнали дума между момчетата, да се приберать въ село и тамъ да се защищаватъ. Идеята била, да слѣзатъ долу за да може послѣ да се каже, че селото не възстанало, но турци нападнали, а тѣ си защищавали огнищата. Такъвъ билъ гласътъ на благоразумието.

Всѣкога въ великитѣ събития началото на деморализацията се заключава въ туй, че хващатъ високо да говорятъ ония, които по-напрѣдъ сж мълчали [2]).

1) Тукъ Бойчо даже дава имената на забѣгналитѣ, („Батакъ", стр. 55), което не се опровергава отъ живи поборници. Нека припомнимъ, че Бойчо е псевдонимъ, а сжщински авторъ е героятъ на тъзи първа срѣща съ турцитѣ, П. Горановъ. За историята е важно да се знае хода на събитието, а частноститѣ се изпущатъ. Тѣ биха имали мѣсто и сж цѣнни въ монография, като тая на Бойчо, дѣто трѣба да се прѣдадатъ и мѣстнитѣ разпри. Сетнѣ, историята отбѣлѣзва: геройствата, заслугитѣ или грѣшкитѣ, направени отъ отдѣлни лица, само кога извършеното отъ тѣхъ е влияло на общия ходъ на работитѣ; но че Иванъ и Стоянъ изпомежду другитѣ били по-малко или повече прилежни да изпълнятъ дълга си, — съ това историята не може да се занимава.

2) Всички писатели, като Бойчо и Г. Димитровъ, говорятъ единодушно за безмислената постжпка на благоразумнитѣ, Зах. Стояновъ отива дори подалечъ съ своя рѣзъкъ тонъ: „Чорбаджийското калпаво владичество", казва той, „това подло съсловие", хората на което и въ Батакъ, както всѣкждѣ другадѣ „си останали чисти кръстени турци",— „тръгнали по позицитѣ и изъ селото да проповѣдватъ и обезсърдчаватъ, кого, гдѣ срѣщнатъ, да хвърляли оржжието и сѣки да си седѣлъ на мѣстото. Вслѣдствие на туй вжтрѣшно прѣдателство, момчетата отъ много позиции се върнали въ селото и оставили мѣстата си въ разположение на неприятеля" (Записки 320).

За жалость, азъ не мога да се съмнявамъ, че Зах. Стояновъ е правъ въ възмущението си, макаръ и да е прѣувеличено раздразненъ въ изразитѣ; чорбаджии, въ истинска смисъль на думата, въ Батакъ не е имало. Но

Разбира се, че самитѣ думи, които Кавлаковци разпущали между борцитѣ на Св. Георги и другадѣ, или по-добрѣ, доколко тѣ сж идентични, не може да се провѣри: всички ония хора сж отдавна между мъртвитѣ. Вълю Кавлаковъ е дори първата убита отъ турски куршумъ жертва въ Батакъ. Турцитѣ, стрѣлящи отъ Царювъ коминъ го прострѣли на площада прѣдъ черковата. Погребението му, казватъ, станало тържествено.

Четата отъ Св. Георги се поддала на отровата и се прибрала въ село. Това е била първа и рѣшителна стжпка за окончателно прѣдаване: веднажъ околнитѣ височини напустнати, не може да се мисли за защита въ едно село, мушнато въ дупка, което може да се пали и обстрѣлва отъ всички страни. Хората отъ Царювъ коминъ послѣдвали сжщия примѣръ, а слѣдъ тѣхъ се повлекли и хората отъ Кънева борика и срѣщу Св. Троица.

Отъ послѣдното мѣсто, П. Горановъ вече отсжтствувалъ въ тоя моментъ. Като видѣлъ, че хората отъ другитѣ позиции се разбѣгватъ, той оставилъ за свой замѣстникъ Серафинъ Милевъ Лулчовъ и припналъ до село, за да разубѣждава да се повърнатъ по позициитѣ. Но въ негово отсжтствие хората му сжщо потеглили назадъ за по домоветѣ си.

Турцитѣ използували сгодната минута на общо разклащане и завзели мѣстата на възстанницитѣ.

Хората на Беглишки харманъ, подъ воеводството на Ст. Трандафиловъ, най-ближна позиция при самия горенъ

умѣстно е пакъ да забѣлѣжа — азъ разгледвахъ и на друго мѣсто тоя въпросъ — че нито послѣдствията на печалната 1876 г., нито всеразрушающата сила на лѣтящитѣ години не разрѣши тоя вѣченъ споръ между благоразумни („чорбаджиитѣ" на З. Стояновъ) и борци и революционери. Възстанието, макаръ и въ кръвь потопено, донесе чужда намѣса и освобождение — тъй както очакваха борцитѣ — а благоразумнитѣ останаха прави въ своя възгледъ, че подобно слабо възстание, като това въ 1876 г., зето самò по себе си, противъ една Отоманска Империя, страшилище даже за велики сили по своята военна мощь, е безумие. Драматизмътъ, обаче, се заключава въ туй, че годинитѣ и разумътъ оправдаха и еднитѣ и другитѣ, безъ да разрѣшатъ спора. Днесъ нѣма живъ поборникъ и то отъ най-яркитѣ революционери — това азъ казвамъ слѣдъ старателно изслушване, — който да не е убѣденъ, че дѣлото на 1876 година е било луда работа, само дѣто освобождението дошло „дюшешъ" — ако искамъ да се ползувамъ съ юморния говоръ на мюзина — и покрило всичко. Но сé пакъ освобождението дойде — т. е. чуждата намѣса се прѣдизвика точно, както планираха лудитѣ необмислени глави.

входъ въ селото, повлечени отъ общия потокъ на деморализацията, сжщо се разбѣгали, макаръ и не всички. На болшинството въ единъ мигъ се понравило, види се, да влѣзатъ въ старата си роля на мирни селяни, защото изглеждало явно, че играта, която бѣха тъй лекомислено почнали, е твърдѣ опасна. „Вижда се, бѣлѣжи умѣстно „Бойчо“, че всичката история на приготовленията и на самото възстание, всичкитѣ по-напрѣжни въодушевления и възторзи не сж били друго освѣнъ минутно рабско увлечение“ [1]).

Горановъ продължилъ пжтя си за въ селото. Било около три часа слѣдъ пладне. Ст. Трандафиловъ и Тодоръ п. Нейчевъ, които макаръ и съ малцина момчета, останали още на Беглишкитѣ хармани, помаяли се тамъ нѣколко врѣме и прѣстрѣлвали се дори съ врага, а послѣ, кждѣ 11 часа по турски (около 5—6 часа), и тѣ се отдръпнали вжтрѣ. Тодоръ п. Нейчевъ съ нѣколко души влѣзълъ въ кжщата на Джамбазови, а Стефанъ Трандафиловъ зелъ въ лѣво къмъ тѣхната собствена кжща. Тукъ баща му го възпиралъ, да си остане въ кжщи, но той, слѣдъ малко маяне, побързалъ къмъ долния край, за да се измъкне, това го и спасява, наистина, послѣ.

Отъ тоя моментъ, за борба и сражения не е могло вече да се мисли; оставало само поле за частни прѣстрѣлки отъ разни кжщи; оставало е поле и за най-послѣдното — за пожарища и сѣчь.

Тодоръ п. Нейчевъ отъ Джамбазовата и Ст. Трандафиловъ отъ тѣхната кжща, разположени едната отъ една, другата отъ друга страни на главния входъ, спиратъ единъ моментъ побѣдоносното влизане на турцитѣ въ село.

Забѣгналитѣ четници се скрили, както казахме, всѣкой у дома си.

Турцитѣ заели на разредена верига височинитѣ и допрѣли непосрѣдствено до селото.

До Богдановата кжща, на долния край на селото, имало недоправена страда, още безъ покривъ, отъ тамъ хвърляли П. Горанови. Надъ Богдановата кжща имало три-четири чаркове, които първи пламнали.

---

1) „Батакъ“ стр. 56.

Още отъ началото на бѣгството, дигнала се страшна суматоха. То било общо бѣгане и щуране, кой кждѣ да се скрие. Моментътъ е добрѣ описанъ отъ Бойчо, по разказа на самия П. Горановъ. Ние ще приведемъ тѣзи думи, защото въ вѣрностьта имъ нѣма кой да се съмнява, а тѣ говорятъ освѣнъ за хода на събитията, още и за туй, какви черни страни има едно селско масово възстание, дѣто задъ гърба на борящитѣ се четници пищатъ жени и дѣца. „Улицитѣ на селото, казва Бойчо, прѣдставлявали страшна трагична и печална картина, когато влѣзълъ Петъръ Горановъ вжтрѣ въ селото. Било пладнина, часа кждѣ 8 по турски (около 3 — 4 слѣдъ обѣдъ). Мжже, жени, дѣца и старци бѣгали насамъ нататъкъ по различни посоки и никой не можилъ да опрѣдѣли накждѣ бѣга и защо бѣга. По-голѣмитѣ викали, по-малкитѣ плачели, дѣцата пискали... Мжжетѣ стояли посърнали, трепнати и като автомати машинално вървѣли по женитѣ си. Всички държали оржжието си, но го държали като безъ цѣль. Едни нарамили пушкитѣ, а въ ржцѣ пригърнали едно или двѣ дѣца, други награбили дрехи, трети скжпи вѣщи и богатствата си, четвърти подкрѣпяли старитѣ си бащи, или майки и разнообразието се допълвало съ всевъзможни картини! Едни бѣгали да търсятъ мѣста, които да не сж изложени на пожаръ, други носили да закопаватъ спестения си потъ, трети се мжчили да се освободатъ отъ домашнитѣ си, за да отиватъ да се биятъ съ неприятеля; но женитѣ и дѣцата съ отчаяни ревове се хвърляли върху имъ и ги запирали“ [1]).

Горановъ се опиталъ да събере въоржжени хора за защита, и викалъ кого дѣ срѣщне по улицитѣ; той заплашвалъ, убѣждавалъ, защото явно било, че селото ще се прѣвърне въ прахъ и пепель. Никой не го чулъ срѣдъ всеобщата обезумѣлость. „Всички само го гледали съ печалнитѣ и безмисленитѣ си очи и като че се чудили на ума му“.

Паниката била безподобна и „въ пълния смисълъ на думата“.

1) Ср. сжщитѣ впечатления у З. Стояновъ „Записки“ 324, дѣто се критикува системата на цѣлото възстание.

Както и да е, ала не избѣгали хората само отъ едно мѣсто — отъ Голагонката, кждѣто командували Колю Църпювъ и Тодоръ Колчювъ. Голагонката е брадавица по лѣвия брѣгъ, задъ чарковетѣ. Тукъ се били закрѣпили до тридесетина души. Първи тѣ загърмѣли противъ ония пълчища, които нападали отъ долния край; а тукъ сж били енимахленци. Трѣба да забѣлѣжимъ, че едновр҄ѣменно съ пълчищата на Барутанлията, които настжпиха прѣзъ Семераланъ, отдѣсно привтасватъ чепинскитѣ помаци — мирнитѣ договорители отъ вчера и завчера! — а отъ долна страна идатъ енимахленци и осеновци. Прѣдварителното съгласие между всички за общо и съвмѣстно нападение личи ясно[1]).

Въ единъ мигъ селото било обхванато отъ всички страни. Гладната за плѣчка и кръвь сгань, като се проточила като дълга скоба по лѣвия и дѣсния брѣгъ надъ селото, заприщила въ единъ мигъ изхода и отъ долния край, отдѣто можеха нещастнитѣ заприщени да се измъкнатъ за къмъ Пещера.

Но ето, приблизително, общото разположение на пълчищата, които нападатъ: отъ долния край налитали Карабулакъ, Енимахле, Осеново, Фотенъ, Настанъ, Грутно; отъ горѣ: Касякъ, Неплии, Доспатъ, Барутина, Аланджиево, Жижево и чепинскитѣ села.

Осеновци, енимахленци и други се покатерватъ върху Калина бърчина, при долния входъ, отъ лѣва страна; катерятъ се по ребрата на Божаново дере.

---

1) За нападенията на този день Зах. Стояновъ пише много неточни работи. Той приема, че всичко туй е станало на 31 априли, („Записки" 317). Но априлъ мѣсецъ, разбира се, има само тридесеть дни. Между другото, той споменува, че отъ прѣдводителитѣ баташки тоя день се най-много отличилъ Ст. Трандафиловъ, „който се пустналъ съ 15—20 души чакъ въ позицията на нападателитѣ, безъ да се повреди ни единъ отъ дружината му". („Записки" 323). Навѣрно, думата е за бѣгството на Ст. Трандафиловъ съ седемнадесеть души, за което споменувамъ на свое мѣсто. Г. Димитровъ, („Княж. Бълг." 415), който прѣразказва събитието напълно споредъ Бойчо, твърди, че Горановъ, нападнатъ на Гробето, „принудилъ се и той да отстжпи за селото". Обаче за отстжпление не може дума да става, когато Горановъ самъ казва, че момчетата му се разбѣгали. („Бойчо" „Батакъ" 58) Горановъ е живъ и пакъ подтвърдява това. Изобщо всичко, що е разказано за Батакъ, като сражение и дори малкото прѣстрѣлки, които и азъ самъ споменувамъ тука, би трѣбало да се зематъ, като часть отъ общото бѣгане, при което единични личности прибѣгватъ до самозащита.

Срѣщу тѣхъ привтасва П. Горановъ съ малкото души смѣли хора, които го слѣдватъ — не повече отъ четиридесеть души. Тѣ възлѣзли сега на Гробето. Завързала се малка прѣстрѣлка. Тукъ билъ изкаранъ и черешевъ топъ. Башибозуцитѣ се оттеглили за минута.

П. Горановъ

Пушки загърмѣли отъ всички страни, придружавани отъ дивия ревъ на несмѣтна тълпа разбойници.

Останалитѣ на Голагонката борци се държали по-упорито и продължили своя огънь. Нѣколко знаменосци отъ турска страна паднали единъ слѣдъ другъ. Зганьта напрѣла въ полукржгъ отъ три страни и въ гжсти редове се втурнала да задави юначната шепа борци. Завързала се ожесто-

чена схватка. Но слѣдъ единъ мигъ позицията вече не сжществувала: тамъ се развѣвалъ полумѣсеца.

Сега, нападателитѣ се обърнали съ всички сили къмъ Гробето. Тукъ работата се свършила по лесно. Върху малката дружина на Горановъ полетѣлъ кръстосанъ огънь отъ разни страни. Нѣколко души паднали ранени; мигомъ останалитѣ живи се разбѣгали. Самъ воеводата се запжтилъ мирно да си върви у дома.

Исканията на Барутанлията били ясни: пушкитѣ да се прѣдадатъ и двамата стражари да се върнатъ живи. Послѣдното не могло да се изпълни, ала убийцитѣ могли да бждатъ хванати и опрощението да се изкупи. Съ една дума, тукъ, както въ Копривщица, между благоразумнитѣ изникнала една и сжща идея: да хванатъ всички виновни, да ги навържатъ и прѣдадатъ на неприятеля, за да спасятъ собствената си кожа.

При Ст. Трандафиловъ, както твърди самъ той, се явили Ангелъ Кавлаковъ, Тодоръ Христовъ, Серафимъ Георгиевъ и др. за да го вържатъ; той се възпротивилъ и прпждилъ ги. Събрали се тогазъ всички, които убили стр жаритѣ, и хванали пжтя къмъ долния край, за да избѣгнатъ. Поели по Калино бърдо. Но скобата на башибозушката обсада била вече сключена, та бѣжанцитѣ били посрѣщнати отъ неочакванъ залпъ и повърнали се. Тогава извили къмъ Богдановата кжща, отдѣсно, пакъ на долния край. Тъй като се мръкнало, тѣ направили новъ опитъ. Извили тоя пжть прѣзъ рѣката въ лѣво, по стръмното ребро на Пюскюлиева (пѣсъклива) скала. Сега вече пробили. Ст. Трандафиловъ, споредъ както разказва самъ, повърналъ Ангелъ Цочевъ назадъ, да обади на П. Горановъ, за да се измъкне и той по сжщия пжть. Ангелъ Трепковъ и Илия Дроплювъ извели Горановъ по стжпкитѣ на Ст. Трандафиловъ, съ което, впрочемъ, самъ П. Горановъ не се съгласява *)

---

*) Но както за този моментъ на избѣгването, така и за непосрѣдствено прѣдшествующитѣ случки има още една интересна версия. Азъ ще я приведа за любопитство и като илюстрация, безъ да правя окончателни заключения, за което ми липсватъ нужднит данни.

Отонъ Ивановъ, който, въ битностьта си пещерски околийски началникъ, по поржка на Зах. Стояновъ, събиралъ свѣдения по възстанието, спе-

Заключението е неизмѣнно и едно: прѣдводителитѣ, а заедно съ тѣхъ, нѣкои по-смѣли и по-щастливи ратници успѣли да се измъкнатъ. Ангелъ Благоевъ Джурковъ е живъ и подтвърдява казаното отъ Горанова. И наистина, той билъ пратенъ още при бѣгство, а не слѣдующия день. Колкото

— —

менува въ запискитѣ си (стр. 2, точка 4) между другото, че П. Хаджи Горевъ (П. Горановъ) прѣзъ нощьта, слѣдъ като се почнали нападенията, „побѣгналъ изъ с. Батакъ съ цѣлата си фамилия, безъ да обади никому, и утриньта проводилъ извѣстие чрѣзъ слугата си Серафимъ Нисторовъ да бѣгатъ всички, слѣдствие на което обезкуражилъ батаченитѣ и тѣ влели въ споразумѣние съ врага за прѣдаване".

П. Горановъ опровергава всичко туй съ особна бѣлѣжка. Азъ ще я прѣдамъ тукъ цѣла, защото бѣлѣжката хвърля свѣтлина върху единъ интересенъ моментъ отъ баташката грозна сждба и читательтъ, въ бѣгния разказъ на П. Горановъ, ще има една илюстрация за цѣлото събитие. Допущамъ, че г. Горановъ прѣувеличава нѣкои свои дѣйствия; но читательтъ вече знае моето мнѣние за всичко онова, що се извършило при нещастната защита на Батакъ, та не е нуждно, мисля, да правя особни коментарии и тукъ. Ето бѣлѣжката:

„На 30 Априлий 1876 година нападнаха башибозуцитѣ на чело съ Ахмедъ ага Барутанлията с. Батакъ, като най-първо се явиха на западната страна на селото — Петрово бърдо Азъ, П. Горановъ, потеглихъ съ една дружина възстаници — около стотина души,—срѣщу тѣхъ, вънъ отъ селото, около половинъ часъ, на „Кънева Борика". Като пристигнахме на мѣстото, отъ башибозуцитѣ се отдѣлиха около двѣстѣ души срѣщу насъ, съ викане и псувни. Ний се пустнахме срѣщу тѣхъ съ сжщото. Спрѣхме се и хванахме въ изровени мѣста позиция. Тѣ се упжтиха къмъ тепето Св. Троица и се разпорѣдиха да сѣчатъ съ балтии дървета, задъ които да се вардятъ, въ сжщото врѣме пристигна единъ възстаникъ и ми съобщи, че отъ позицията Св. Георги всичкитѣ възстаници влѣзли въ селото, по приказанията на трима баташки първенци. Именно: Ангелъ Къневъ, Вълю Кавлакъ и Георги Серафинъ, азъ се споразумѣхъ съ моитѣ другари и тръгнахъ за селото да изуча причинитѣ и ги убѣдя да излѣзатъ всички на мѣстото „Кънева Борика". Влѣзохъ въ селото, разправихъ на С. Трандафиловъ и до гдѣто говорихме още, дружината отъ „К. Борика", изъ разни мѣста влѣзла въ селото и оставила позицията, нѣмаше що да се прави, азъ викахъ изъ селото да излѣзатъ отъ кжщитѣ, защото турцитѣ живи ще ни изгоратъ, никой не се виждаше въ селото. Стефанъ остана надъ селото съ една дружина отъ нѣколко души. Близо до селото, на „Гробето", чакахме пристигането на башибозуцитѣ, които бѣха зели позициитѣ: „Кънева Борика" и „Св. Георги". Башибозуцитѣ пристигаха медлено къмъ селото, трима отъ моята дружина прѣкараха и дървенъ топъ. Като наближиха турцитѣ, отвориха прѣстрѣлката, хвърлихме и топа два пжти. Турцитѣ като чуха гърмежа на топа, всички легнаха по гърба си, отъ противната страна други башибозуци градъ куршуми сипѣха върху насъ, ний лежехме по коремъ и не можеха да ни улучатъ. Това трая около два часа. Като видѣха моитѣ другари, че и съ топа не можихме нѣщо да направимъ на турцитѣ, единъ по единъ избѣгаха въ селото, азъ съ слугата си Никола Неновъ останахме на позицията и слѣдъ малко и ний бѣхме въ селото и се спрѣхме при училището, тамъ бѣ и учители Тонжеровъ и нѣколко души батачене. Като видѣхъ, че батачене се уплашиха, уплашихъ се и азъ; нѣмаше що да се прави, освѣнъ да можемъ да излѣземъ отъ селото, тамъ бѣше и Серафимъ Милевъ, не мой слуга, както е забѣлѣжилъ Отонъ Ивановъ, а другъ баташки жителъ,—пратихъ го

за дѣйствията на Ст. Трандафиловъ, ние ги прѣдадохме по собствения неговъ разказъ. Едно е безспорно: Ст. Трандафиловъ сѫщо напусналъ — по-рано или по-късно — бащината си кѫща и послѣ избѣгалъ отъ селото.

Селото останало безъ прѣдводители и готова плячка въ рѫцѣтѣ на кървожаднитѣ разбойници.

Слѣдъ здрача, въ тихо настѫпилата пролѣтна вечерь, пушканията продължавали отъ всички страни и всѣли ужасъ

въ Трендафиловата махала да обади на Трендафилови и всички тамъ въ кѫщята събрани, да потеглятъ всички къмъ долния край на селото, дѣто и азъ съ нѣколко души се упѫтихъ за тамъ. Като минавахме при моста, събрани около 30 души батачене въ Капинчовия дюкянъ, единъ отъ тѣхъ, именно: Илия Дроплевъ дигна пушката срѣщу менъ да ме застрѣля. Георги Тюфекчията дръпна пушката и азъ си заминахъ нататъкъ. Накрай селото се спрѣхме и се сражавахме съ други башибозуци. Серафинъ Милевъ се повърна отъ Трендафилови и ми каза, че тѣ не искатъ да излѣзватъ изъ селото, пристигна и Стефанъ Трендафиловъ съ триесетина души по вѣщи пушкачи, но слѣдъ като се притемни, изгубиха се. Серафинъ Милевъ ми каза йоще да се не връщамъ назадъ въ селото, защото ще мя убиятъ; азъ нѣмаше какво друго да правя освѣнъ да гледамъ по който и да е начинъ да излѣза изъ селото.

Георги Кюсеивановъ, Иванъ Кюсеивановъ, Христоско Попче, Мито Миндовъ — всички пещерци около мене се вьртѣха. Като се притъмни хубаво, Ангелъ Пигуроновъ, батаченецъ, ни поведе прѣзъ краятъ на селото въ едно дълбоко дере, още мнозина отъ тоя край батачене, мѫже, жени и дѣца, и щомъ наближихме турската позиция, обсипаха ни послѣднитѣ съ куршуми. Слѣдъ като отговорихме и ния съ нѣколко вистрѣла, всички наши избѣгаха обратно въ селото. Слугата ми и азъ, като останахме сами, и ний се върнахме въ селото. Слѣдъ дълго обикиляне изъ празднитѣ кѫщи, едвамъ можахме наново да намѣримъ пещерци съ 10-на души батачене, азъ имъ прѣдложихъ, както и по първий пѫтъ, да насилимъ съ орѫжие върху позицията, да излѣземъ, макаръ и съ жертви. Съгласиха се и всички тръгнахме, но изъ друго мѣсто излѣзохме, безъ никакви жертви. Щомъ захванахме изъ балкана, азъ и слугата ми се спрѣхме. Пратихме Ангелъ Благовъ Джурковъ, който е още живъ, да слѣзе изъ сѫщото мѣсто въ селото, гдѣто бѣха се събрали най-много мѫже, жени и дѣца — въ Богдановата кѫща, дѣто сѫ били и неговитѣ дѣца; той отиде, ний го чакахме, и слѣдъ малко, колкото е имало тамъ човѣци, жени, дѣца съ него заедно пристигнаха — въ които бѣше и моята фамилия, съ изключение на майка ми, братята ми и дѣцата имъ, които станаха жертва на турския ножъ.

Не е истина, че азъ съмъ избѣгналъ съ фамилията си, безъ да обадя никому това. Това е подла и шарлатанска лъжа, човѣка е още живъ, който се върна и съ него мнозина мѫже, жени и дѣца, съ които и моята фамилия.

Азъ не обезкуражихъ батачане, а тѣ мене обезкуражиха, като искаха да ме убиятъ и се оправдаятъ на турцитѣ. Това е истината надъ истинитѣ.

Можало ли е на другий день да пращамъ човѣкъ въ Батакъ, когато турцитѣ бѣха заобиколили селото отъ всички страни и не можеше птичка да прѣхфръкне и то Серафинъ Милевъ, който не е билъ съ менъ, нито е вънкъ излизалъ отъ селото на вънка. Здравия човѣшки разумъ зима ли го?

Тѣзи, които накараха да се прѣдаде орѫжието, тѣ бѣха противници на въстанието, но мълчаха, защото ги бѣше страхъ; па щомъ настѫпиха турцитѣ, тѣ се явиха първи при Ахмедъ ага Барутанлията за прѣдаване на орѫжието, но тѣ и първи станаха жертва на турския куршумъ."

въ душата на сплашенитѣ бѣдни селяни. Башибозукътъ стрѣлялъ на посоки върху жилищата, които вече били изпразднени. Всички се затворили въ избрани по-яки домове, които по-мжчно могли да се подпалятъ. Такива здания били черковата, училището и Кереловата кжща, въ центра на селото. Много сѣмейства отъ долния край били събрани, както казахме, въ Богдановата кжща; сжщо нѣкои се закрѣпили въ Келешовата кжща, отъ лѣва страна на рѣката въ самия долъ и отъ тамъ стрѣляли върху налитащитѣ откъмъ Пѣсекливата скала башибозуци.

Налегнала тъмна, ужасна нощь, прорѣзвана феерично отъ прѣхвърчащи куршуми и отъ искрещи се въ бездънното тъмно небе пламъци на разбѣснѣлитѣ внезапно страховити пожарища. Ревътъ на повилнѣли нападатели и пискътъ на изгубени майки и дѣца, на ранени — валящи се по разни кжтове — и на затрупани и задушени по пламналитѣ кжщя нещастни, допълнятъ картината.

Мирното и щастливо до тогава село се прѣвърнало въ всепоглащающъ центавръ и въ адска гробница за своитѣ собствени рожби.

Отъ този часъ вече по-нататъкъ сждбата на Батакъ е само агония. Ние ще прослѣдимъ накратко тѣзи ужасни часове и докрай, макаръ че тѣ, сами по-себе, не прѣдставлятъ моменти въ самото възстание. Трѣба да приемемъ, че съ разбиването на въоржженитѣ сили на революционеритѣ, прѣстава и всѣко възстание; всичко друго, що слѣдва, би съставлявало страници отъ своеволията на турското владичество въ България.

На 1 Май, цѣлиятъ день, положението почти не се измѣнило. Пожарътъ продължава да взема все по-голѣми и по-голѣми размѣри. Батачени защищавали своитѣ сборни пунктове: Богдановата и Кереловата кжщи, училището и черковата и кжщата на Джамбазови отъ горния край.

Отъ всички тѣзи пунктове, сждбата на жертвитѣ въ Богдановата кжща трѣбало най-скоро да се рѣши. Тази кжща, която е слѣдъ освобождението съградена отново и по-образъ на старата, се намира на самия доленъ край на селото, построена върху малка тераса по ребрата на дѣ-

сния брѣгъ и осамотена. Кжщата била на два етажа, безъ прозорци на долния етажъ, който се счита оборъ за домашния добитъкъ. По тоя типъ сж построени и сега много отъ баташкитѣ жилища. Сега, въ Богдановата кжща били събрани повече отъ 200 души, мжже, жени и дѣца. Порѣшителнитѣ мжже напустнали тази кжща и се прибрали въ черковата, като на по-защитено мѣсто. Отиването дотамъ, обаче, не било безопасно, защото неприятелски куршуми свободно свирили изъ отворенитѣ улици и дебнали жертвитѣ си. Освѣнъ това, на 1 Май много отъ по-дързоститѣ и лакоми за плѣчка башибозуци кръстосвали вече изъ селото.

З. Стояновъ, който отъ всичко, що е написалъ, найфантастиченъ е въ разказа си за сждбата на Батакъ, казва, че на 1 Май станала „най-отчаяната битка между баташкитѣ възстаници и башибозуцитѣ на Барутанлията. Въ една минута около четири хиляди пушки сж изгърмѣвали и отъ двѣтѣ страни. [1]) Явно е, че за никаква битка между възстанници и башибозукъ на 1 Май не може дума да става. Затворени по кжщята, батачени пушкали наистина, отъ врѣме на врѣме, ала само за да отпждятъ подпалвачитѣ, които охотно се доближавали, за да турятъ запалена главня подъ гяурската кжща. А башибозукътъ стрѣлялъ на прицѣлъ, дѣто му се видѣло по интересно.

Въ недѣля заранььта, на 2 Май, Енимахленския башибозукъ, който специално обсаждалъ Богдановата кжща, направилъ хитри маневри, за да придума обсаденитѣ да се прѣдадатъ: нѣколко души, които били познати на батачени, защото Енимахле е комшийско село, се доближили до сградата, прикрити задъ околнитѣ кжщи, и казали съ високъ гласъ, че никому нищо нѣма да стане, само трѣба да си дадатъ оржжието и да идатъ да гасатъ запаленитѣ си кжщи. Болшинството отъ затворенитѣ се поддало на примамванията, на всички се щѣло да подишатъ чистъ въздухъ и да се погрижатъ за опожарения си имотъ. Пъкъ и нѣмали надежда ни за помощь, ни за спасение: сѐ трѣбаше еднажъ да се прѣдадатъ на милость на врага.

---

1) „Записки“ 382.

Оржжието било прибрано на бърза ржка, нѣколко души го сграбчили и бърже го отнесли въ лагера на радостно настървенитѣ разбойници.

Нѣкои отъ доживѣлитѣ батачени твърдятъ, че прѣдаването на Богдановата кжща станало въ сжбота, на 1 Май, което не отговаря на развитието на работитѣ.

И тъй, пушкитѣ се дали.

Тогава, кървожадната сганъ мигомъ налетѣла отъ всички страни върху беззащитнитѣ жертви. Първо прѣтърсили и разблекли жени и мжже — за да кематъ всичко, що е цѣнно. Почти едноврѣменно се почнало и клане: кой когото долови.

За да не зацапатъ дрѣхитѣ, които башибозукътъ искалъ чисти да ограби, извели жертвитѣ си вънъ, поставили дръвникъ, съблѣкли ги и послѣ клали, собствено, сѣкли ги, като дърва за горене: стрѫкъ по стрѫкъ, единъ по единъ.

Въ сжщото врѣме, измамата се повторила и на горния край и сжщо имала успѣхъ. Ахмедъ ага Барутанлията пратилъ до събранитѣ въ черковата единъ куцовлахъ, докаранъ отъ планината, дѣто пасѣлъ своитѣ стада. Този куцовлахъ билъ запознатъ съ батачени, защото отдавна прѣкарвалъ по тия мѣста. Той билъ сега пратенъ да доведе Ангелъ Кавлака въ стана на Ахмедъ ага, което и сполучливо извършилъ — разбира се, пакъ подъ прѣдлогъ, че прѣдводителя на башибозуцитѣ иска миръ да сключи и да позволи на гяуритѣ да огасятъ подпаленитѣ си кжщи. Кавлакътъ отишълъ самъ въ турския лагеръ, дѣто било заповѣдано да му дадатъ свободенъ входъ.

Всички живи поборници разказватъ, че Ахмедъ ага тържествено се клелъ да не закача никого, ако раята мирно сама прѣдаде оржжието си. Това изучили сжщо Скайлеръ и Берингъ три мѣсеци слѣдъ произшедствието и разказватъ го.

Кавлакътъ се върналъ назадъ; най-напрѣдъ той отишълъ у Кerелови. И тукъ се повторила сжщата сцена, както въ Богдановата кжща, едни се съгласили изеднажъ да прѣдадатъ оржжието си, други прѣдвиждали катастрофата. Най-послѣ, миролюбието пакъ побѣдило, защото болшинството било на тая страна. Прѣди, обаче, да прѣдадатъ пушкитѣ,

рѣшено било, за успокоение на болшинството, нѣколко отъ по виднитѣ старѣи да идатъ въ стана на башибозука и сами лично да се убѣдатъ въ клѣтвата на Ахмедъ ага.

И тъй, отправили се като единъ видъ провѣрочна депутация: Трендафилъ Тошевъ Кереловъ, Вранко Димитровъ Пауновъ, Георги Серафинъ, Петъръ Трандафиловъ, Петъръ Кахведжийски и Георги Вълювъ.

Ала щомъ тѣзи старѣи стигнали въ неприятелския лагеръ, били заградени отъ башибозукъ т. е. плѣнени: не ги пустнали вече да се завърнатъ назадъ. И ето защо. Сега прѣдаването на пушкитѣ се искало наложително: старѣитѣ оставали залогъ.

Играта напълно сполучила.

Всичкото орѫжие било натоварено въ три коля и прѣнесено въ лагера на Ахмедъ ага.

Отъ клането при Богдановата кѫща се спасилъ съ бѣгство само Колю Христосковъ Кривовъ; но въ черковата, дѣто прибѣгналъ, владѣла такава тѣснота и бърканица, че неговиятъ разказъ за ужаситѣ на башибозука не могли да чуятъ всички.

Прочее и сега, веднага слѣдъ прѣдаване на орѫжието, почнало се клане.

Най-напрѣдъ била изклана депутацията отъ старѣи.

Оставени били за специално измѫчване: Трандафилъ Тошевъ, Ангелъ Кавлака и Горчо Вълевъ, които скоро послѣ това лѣгатъ подъ ятаганитѣ и биватъ различно изтезавани.

Клането на останалото множество ставало по специаленъ начинъ.

Щомъ прѣдали орѫжие, хората побързали да излѣзатъ отъ скрититѣ си мѣста, и бързали да се притекатъ до домоветѣ си и да гасатъ пожарищата. Въ туй врѣме и башибозукътъ привтасалъ: ето тогава се започнало чудовищното касапство. Кой както тичалъ по пѫтя, билъ съсѣченъ. Мнозина, които о врѣме разбрали измамата, заловили се за орѫжие: кой за ножъ, кой за сѣкира, случайно доловена и, прѣди да издъхнатъ, скѫпо платили на палача своята невинна кръвь.

А мнозина, ужасени отъ станалото, успѣли отъ ново да се повърнатъ и скрили се въ черковата и училището.

Нѣколко стотини души, които се скрили въ голѣмото здание на училището, не се спасили за дълго. Кждѣ мръкнало този день, 2 Май недѣля, башибозуцитѣ, които насилили вратитѣ на долния етажъ, проникнали вжтрѣ и произвели сѣчь. Хората, натжпкани единъ до другъ, чакали съ оскотени отъ уплахъ очи и съ скърстени ржцѣ да имъ дойде редъ, за да бждатъ сѣчени. Само нѣкои жени били изведени вънъ за обиръ, всички други легнали подъ ятагана.

При туй избиване на хората въ училището става единъ трогателенъ епизодъ. Попъ Нейчо Пауновъ и учительтъ Тонджеровъ отъ Самоковъ скрили се подъ дъскитѣ на единъ патъ (мендерлжкъ). Когато турцитѣ очистили стаята отъ всички други жертви, едно момче, на име Тодоръ Лявката, хванато и въ страха си, — навѣрно съ надежда да се откупи — изказало, кждѣ сж скрити двамата почетни хора. По-навънъ, подъ пата, билъ Попъ Нейчо, когото хванали прѣвъ и почнали да изтезаватъ. Извили му очитѣ и когато се говорило да го сѣкатъ, Тонджеровъ се хвърлилъ съ голи ржцѣ върху джелатитѣ, за да защити своя другарь. Той сполучилъ да повали двама съ ударитѣ на юмрука си и тогава билъ съсѣченъ наредъ съ свещеника. Случката не е прѣмълчана и отъ други повѣтствуватели, макаръ и малко иначе разказана. [1])

Мнозина още останали скрити въ самия подъ, дѣто имало праздно пространство. Слѣдъ клането, дали огънь на дървеното здание; нещастнитѣ изгорѣли тамъ до единъ.

Сждбата на скриттѣ вжтрѣ въ черковата не била порозова. Дворътъ билъ задрѣстенъ съ хора. Още вечерьта, 2 Май, тукъ проникнали башибузуци и произвели ужасно клане.

Сега вече оставали живи само ония, които се скрили въ храма. Но тукъ и не било възможно да се седи: хората умирали отъ задухъ и жажда.

Сутриньта, 3 Май, понедѣлникъ, наченала се развързката и тукъ. Появили се помаци на вратата и заговорили за прѣдаване, но като видѣли безпомощното положение на

[1]) Бойчо „Батакъ“ 89; Г. Димитровъ „Княжество България“ 451; З. Стояновъ „Записки“ 338.

хората, нахлули вжтрѣ и хванали да колятъ. Нещастнитѣ жертви, и тъй вече въ прѣдсмъртна агония, оставили се на волята на джелатина. Имало поединична самозащита на умирающи: голи ржцѣ срѣщу свѣтнали ятагани. Повечето смирено навеждали глава подъ острието на сѣкирата.

Нѣкои жени били отдѣлени и отведени пакъ вънъ — за обиръ.

Изведенитѣ били заклани на беглишкитѣ хамбари — горния край на селото, дѣто билъ главния лагеръ на башибузука. Тука събрали остатъка отъ всички прѣжни клането — повечето жени и по-малко мжже — всичко около триста души.

Барутанлията ималъ намѣрение да запази живота на тѣзи нещастници, за да засели отъ послѣ съ тѣхъ отново Батакъ. Той пратилъ, обаче, албанеца Селимъ въ Пазарджикъ, да пита на всѣкой случай беговетѣ тамошни за тѣхното мнѣние: да пощади ли гяуритѣ, или не. Пратениятъ заминалъ сжщия день, 3 Май, по-пладне и на заранъта, 4 Май вторникъ, върналъ се съ отговоръ на жестокия Али бей — да се изсуши коренътъ на баташкитѣ гяури.

Тогава настжпилъ часа на послѣдното клане. Повели тристата души назадъ на площада, прѣдъ изгорѣното училище и прѣдъ черковата. Подъ училището тече селска рѣка. На моста турили дръвникъ и заработила пакъ оная сжщата елементарна гилотина — печаленъ памятникъ на помашкия гений. Други дръвникъ билъ туренъ въ двора на самата черкова. Двойната машина работила усърдно. Жертвитѣ бивали прѣдварително грижливо събличани.

На 5 Май Батакъ прѣдставлявалъ най-ужасното гробище, което може да се мисли на земята. Обезобразени трупове се валяли всѣкждѣ. Нѣмало жива душа. Ахмедъ ага потеглилъ за Брацигово. Помацитѣ си отишли, като отнесли всичко, що могло да влѣзе въ работа. Само виенето на кучетата се разнасяло изъ глухата атмосфера. Малкото въоржжени мжже, които излѣзоха прѣзъ нощьта срѣщу 1 май — единствения ратнически контингентъ на батачени, не прѣдставлявали вече отъ себе си въоржжена сила. Всички се пръснали изъ гората и стараяли се кой

какъ може да се укриятъ и прѣхранятъ. За срѣща съ врага и за сражение не могло да става дума. Нѣкои отъ тѣхъ попаднали въ ръцѣтѣ на властьта и били освободени. Други дочакали амнистия въ горитѣ.

Уцѣлѣли сѫщо нѣкои хубавици невѣсти и моми, разнесени по разнитѣ хареми на охотливитѣ доспатски мохамедовци. Много отъ тѣхъ били послѣ повърнати, благодарение на европейската намѣса. За тѣхната сѫдба се редатъ множество рапорти на английски консули, печатени въ синята книга.

Отъ цѣлата депутация на старѣи останалъ живъ само Горю Вълювъ, когото Ахмедъ ага отвелъ въ Барутина, за да прави сапунъ, защото тоя билъ добъръ сапунджия!

ГЛАВА ЧЕТИРИНАДЕСЕТА.

Защитата на Брацигово.

I.

Първи стълкновения съ неприятеля. Спечелени сражения. Крѣпостния видъ на Брацигово. Мекушавость. Градска и селска партия. Прѣселяването въ Батакъ изоставено. Нападение на Паничери на 30 Априли. Пристигането на редовна войска. Условията за прѣдаване. Хасанъ паша милостивъ.

На 25 Априлъ събранитѣ борци въ Брацигово имали първия случай да се срѣщнатъ съ пъплещитѣ вече наоколо башибозушки маси. Завързало се сражение, което е било единъ видъ кръщавка за бѫдащитѣ боеве. Цѣлата случка състояла въ слѣдното.

Турцитѣ отъ Айдиновско поле и Кръчимъ дѣйствували вече въ съгласие едни съ други и заплашвали Козарско. Послѣдното село се намира почти на срѣдата на пѫтя между Кръчимъ и Брацигово по Сѣверо-Източна посока. Айдиново е на Сѣверъ. Козарчене не се прѣнесли още, защото възникнало нѣкакво недоразумѣние.

Комитета рѣшилъ да прибере Козарско и да нападне Айдиново и Кръчимъ, за да ги обезоржжи. Прѣдполагало

се, че турцитѣ сж съединени къмъ полето въ Айдиновско. Планътъ билъ простъ и добъръ. Козарско, Бѣга и Аликочово образуватъ полукржгъ срѣщу Айдиново. Аликочово е на лѣво, Козарско на дѣсно и Бѣга въ центра. На тритѣ мѣста пратили по една чета отъ стотина души. Казахме, че Козарско трѣбаше да се дигне; имало селяни отъ Аликочово и Бѣга, които искали да посѣтятъ напустнатитѣ си села и да прѣнесатъ което било изоставено. Тѣзи частични нужди внушили и горния цѣленъ планъ. Четата отъ Бѣга щѣла да нападне отъ центра и да ангажира неприятеля; двѣтѣ крила щѣли да се потайватъ до извѣстно врѣме и послѣ да ударятъ неприятеля въ флангъ.

Този планъ отпослѣ се видоизмѣнилъ. Когато дружината за Козарско, подъ воеводството на Ст. Гьошевъ и Т. Костовъ стигнала на своето мѣсто, отъ другия край на селото се задали кръчимскитѣ турци. Двѣтѣ вражески страни сега заели позиция на двата срѣщуположни краища на селото, което оставало по срѣдата. Завързала се прѣстрѣлка, която траяла три часа. Въ туй врѣме възстаническитѣ главатари отдѣлили една часть отъ борцитѣ и пратили да заобиколятъ неприятеля откъмъ тилъ. Въ рѣшителния моментъ, когато прѣстрѣлката достигнала до най-голѣма ожесточеность и заприличало, че двамата противника ще се хвърлятъ единъ върху другъ, турцитѣ чули задъ своя гръбъ сжщо гърмежи и възстанически провиквания и като разбрали, че сж заобиколени, въ единъ мигъ се разбѣгали изплашени.

Сражението било спечелено и насърчило не малко ратницитѣ за свободата, които се готвятъ за велика неравна борба.

Козарско послѣ това окончателно се прибрало въ Брацигово.

Едноврѣменно, и до Аликочово станало сблъскване съ башибозушки пълчища отъ Айдиновско, дѣто отново турцитѣ били разбити. Тѣ оставили на мѣсто, споредъ нѣкои, сто и петдесеть души мъртви и три знамена, обаче, това е прѣувеличено: отъ турцитѣ паднали седемь души, а отъ възстаницитѣ осемь и четири жени. Присжтствието на жени

се обяснява съ туй, че селянитѣ, както казахме, отишли да повидятъ своитѣ изоставени жилища, а съ тѣхъ тръгнали и жени. Тѣ влѣзли въ селото и били нападнати отъ башибозукъ. Четата, назначена за тукъ, довтасала и, подкрѣпена отъ другата изъ Бѣга, разгонила башибозушката тълпа, състояща, както казватъ, отъ около двѣстѣ души. [1])

На 26 и 27 се минало спокойно. Туй врѣме бѣше употрѣбено за вжтрѣшно устройство. Турцитѣ събирали сили въ Пещера и пратени били отъ тѣхна страна съгледатели, да разузнаятъ какви хора сж защитницитѣ на Брацигово, колко сж, съ какви сили разполагатъ и пр. И въ Пещера както всѣкждѣ на друго мѣсто, между турското простолюдие била разпространена мълвата, че възстаницитѣ не сж сами, а между тѣхъ има сърби и руси, тайно слѣзли отъ Балкана. За съгледатели били употрѣбени дори българи, отъ които брациговци хванали двама: Ив. Т. Чакжровъ и Хр. Пунджевъ и задържали ги.

Брацигово е една паланка, съ градски видъ и дори нѣщо повече: то прилича, както казва Иречекъ, на срѣдневѣковна малка крѣпость. Улицитѣ сж тѣсни; кжщитѣ, повечето двуетажни и безъ дворища, лѣпнати гжсто една до друга, и градецътъ прѣдставлява наистина крѣпость. По крайнитѣ кжщи били поставени стражи по двадесеть души. Тамъ, дѣто градътъ билъ отворенъ — дѣто излизали улици — направени били позиции, единъ видъ барикади, съ дебели греди. Общъ началникъ билъ назначенъ Гого Ангелиевъ отъ Радилово, а негови помощници: Лазаръ лиевъ и Ив. Т. Байчевъ.

Нека забѣлѣжимъ, че тѣзи сж и тримата вънкашни селяни. Този фактъ отъ една страна, а отъ друга обстоятелството, че Петлешковъ въобще не излиза като прѣдводитель — всичко туй не е случайность, а кара да се догаждаме за едни вжтрѣшни неуредици и тукъ, както на много други мѣста. А нуждно е да поспремъ малко на това, още повече, дѣто никой отъ повѣствователитѣ за Брацигово досега не ни е освѣтлилъ върху прѣдмета.

---

[1]) Ср. „Записки“ З. Стояновъ, томъ III, стр. 296; „Боятъ около Брацигово“ А. Мишевъ, 30; „Кн. Българ.“ Г. Димитровъ т. II, ст. 456 и „Историята на Бр. възстание“ отъ Іеремиевъ и Петлешковъ, стр. 82.

Нека помислимъ прѣди всичко, че до 26 и 27 априлъ, дѣто сме сега, брациговци имаха широко врѣме, за да прѣдприематъ всичко нуждно за бждащия правиленъ развой на движението. Отъ друга страна, самъ Петлешковъ, който подписа планътъ на възстанието въ Панагюрище, бѣше достатъчно ревностенъ ратникъ, за да не остави нищо да липса въ изпълнението му. Ето отъ тукъ трѣбваше да излѣзе, прѣди всичко, антагонизмътъ: брациговци мудни, а водительтъ имъ задълженъ да дѣйствува. Ние, които днесъ спокойно разглеждаме събитията, ние сме всички на единъ умъ: за насъ устави, принципи, закони и планове иматъ почти абсолютно значение; ние търсимъ тѣ да се прилагатъ грижливо, събитията да се развиватъ правилно, да постигнатъ единъ възвишенъ полетъ, та, най-послѣ, и нашиятъ духъ да има отъ що да се възхищава: всичко друго — частичнитѣ интереси, дреболиитѣ — всичко това намъ ни не трѣба. Но тогава не можеше да бжде така. Тия хора, които ще зарѣжатъ топла стрѣха, които ще повлекатъ жени и дѣца, за да бждатъ маджири по кжрищата или натрапници въ чужди колиби — тия хора не можеха да мислятъ като насъ. Брациговци не искали да се мѣстятъ. Нима панагюрци и копривщени не мислиха сжщо тъй? Нима Поибрене, Петричъ, Мечка и толкова други села не направиха сжщото? Ние обяснихме вече на толкова мѣста горчивитѣ страни на въпроса. Кой ще напустне безъ принуждение и безъ сълзи топлата своя стрѣха?

И така, брациговци сжщо не искали да се мѣстятъ. Въобще, самата мѣрка за масови прѣселявания бѣше ахилесова пета за дѣлото — това е за насъ вече ясно. Видѣхме, че на 26 Петлешковъ праща хора до Батакъ за споразумѣние. На 27 самичъкъ прѣдводительтъ Г. Ангелиевъ отива да иска коне. Ангелиевъ е, както знаемъ, отъ Радилово; по въпроса — той е на селска страна. Селянитѣ изобщо се бояли, че не ще могатъ се удържа въ Брацигово, поради неудобството и слабостьта на мѣстото. Но имало и друго, — прѣмълчавано, струва ни се, до сега обстоятелство: брациговци не сж особена охота излизали на позициитѣ. Всички повѣствуватели споменуватъ за строгостьта на прѣдводи-

телитѣ — селяни, които намѣстѣ удряли и плѣсници на гражданитѣ, за да ги приведатъ къмъ изпълнение на дълга. Това обстоятелство — мекушавостьта на брациговци — още повече обезкуражавало смисленитѣ селяни и тѣ мислили какъ да се прѣхвърлятъ въ Батакъ.

Така, именно, се обяснява, какъ лесно селянитѣ ставатъ партизани на прѣдложението на Петлешковъ, да се прѣселятъ и да се изпълни възстаническия планъ.

А сжщо и Петлешковъ отблъснатъ, по тоя начинъ, отъ своитѣ съграждани, лесно се сдружилъ съ селянитѣ. Тѣхъ издигналъ въ прѣдводители, защото, въ сжщность, тѣ бѣха и революционната сила въ града. Самъ Петлешковъ се дръпналъ назадъ, защото не искалъ да дразни и така възбудения духъ на неразбранитѣ. И послѣ, никой не е пророкъ въ своето село: трѣбаше външни да заповѣдатъ.

Планътъ за прѣселяване, както знаемъ, се осуети: турцитѣ отъ Чанакчии грабнаха на 28 Априлъ пратенитѣ отъ Батакъ коне, които щѣха да помогнатъ да се прѣхвърлятъ хората по-лесно за мѣстоназначението.

При тоя случай, може, струва ни се, да твърдимъ, че пакъ брациговци, макаръ и само до извѣстна степень, сж помогнали за неуспѣха. Ако тѣ усърдно желаеха да се изпълни планътъ, можеше енергични мѣрки да се зематъ и да се запазятъ конетѣ, пратени отъ Батакъ. А тъй пропаднало всичко. И ако, дѣйствително, брациговци и други обстоятелства не попрѣчеха, нѣмаше, може би, да имаме единъ Батакъ: събрани повече наедно, възстанницитѣ щѣха да отблъснатъ кръвопийцитѣ на Барутанлията, а по-късно можеха съ по-голѣма сигурность да капитулиратъ прѣдъ редовната войска.

Околниятъ башибозукъ на 28 вече се готвѣлъ да удари.

Брациговци отъ своя страна рѣшили да ударятъ по-напрѣдъ и да разбиятъ най-близкитѣ турски села. На 29 се приготвили. На 30 нападнали Паничери — първото по редъ турско село, което трѣбало да се разруши.

Завързала се прѣстрѣлка около селото, но брациговци скоро се видѣли принудени да вървятъ назадъ: сега вече самото Брацигово било нападнато отъ всички страни изеднажъ.

Тъмръшлията привтасалъ отъ Перущица, която съсипа; Айдиново, Кръчимъ и Ясжкория, съ татаръ-пазарджичени отъ долу, пещерци отлѣво, паничерци отгорѣ — обградили града и зели го като въ обръчъ.

Ала налитанията на башибозука били успѣшно отблъснати по всички точки. Присжтствието на нѣколко села заедно давало взаимно ободрение. И послѣ, сила отговаря на сила: нападатъ само башибозуци: тѣ сж, наистина, многочислени, но и брациговци не сж малко.

Излишно е, може би, да забѣлѣжимъ, че боеветѣ около Брацигово, въ тоя си видъ, иматъ характеръ на самозащита, но не и на бунтъ противъ царството. Мнѣнието е било общо, че щомъ се зададе редовна войска, ще се прѣдадатъ.

И тукъ внезапното избухване на възстанието направи да паднатъ духоветѣ още отъ самото начало. Никой не мислилъ да се бори съ редовната войска, пъкъ и немислима щѣше да бжде борбата.

Нападението на 30 привечерь било отблъснато съ много жертви отъ турцитѣ. Въ слѣдующитѣ дни турци и черкези дебнатъ изъ лозята, доловетѣ и височинитѣ на единъ хвърлей и врѣмето минава въ частични схватки отъ разни страни. Дружини отъ по нѣколко нападатели се приближавали ту отъ една, ту отъ друга страна, отъ дѣто се надѣвали да изненадатъ защитницитѣ, ала винаги бивали отблъснати. Защитницитѣ на Брацигово били бодри А така именно тѣ запазиха, своитѣ огнища отъ хищницитѣ, спасиха себе си, но безъ, разбира се, да спасятъ честьта на безъ врѣме смазаното българско възстание.

Така минаватъ 2, 3, 4 и 5 Май. Пушканията продължавали понѣкога и прѣзъ нощьта. Въ послѣднитѣ дни обсадата се стѣснява: неприятельтъ става сé по-многочисленъ и губи търпѣние. Малко по-малко прииждатъ пълчища и отъ Батакъ. На 6 Май пристига и самъ Барутанлията, ала нищо не помага; обсаденитѣ се държатъ, благодарение на своитѣ закрити позиции.

На 5 Май привечерь, единъ топовенъ гърмежъ откъмъ голѣмата пждарница въ долината извѣстилъ пристигането на редовна войска. Бомбадирването траяло малко и, повидимому, водило се неохотно и само съ заплашителна

цѣль. Повреди също не сж се случили. Нощьта турила донѣкждѣ край на заплашителното положение, обаче брациговци още отъ вечерьта дали сигналъ за прѣдаване. [1])

Пристигналъ Хасанъ паша, съ своитѣ нѣколко табори, съ които бѣ разсипалъ Еледжикъ. На другия день пристига и Рашидъ паша откъмъ Пловдивъ — сжщия — който довърши Перущица.

На 7 Май зараньта условията за прѣдаване тръгнали благополучно. Оржжието събрали и прѣнесли го въ лагера на пашата. Послѣ туй войската влѣзла въ града и хванала да лови когото иска.

Съ една дума, прѣдаването било пълно. За щастие, Хасанъ паша се показалъ по-човѣколюбивъ, той не позволилъ да стане плѣчкосване, колкото и да блазнило това гладния башибозукъ. Единъ чаушинъ, съ десеть войника, билъ оставенъ да пази селото, а Хасанъ паша отнесълъ съ себе си изловенитѣ първенци въ Т.-Пазарджикъ.

ГЛАВА ПЕТНАДЕСЕТА.

Послѣдни остатъци.

I.

Хвърковатата чета къмъ Балкана. Мнѣние за комплотъ противъ Бенковски. Четници избѣгали. Пусия надъ Етрополе. Заклания конь. Скитания безъ посока. Начало на разпадането. Убийството на Бѣлопитовъ. Кждѣ се изгубватъ В. Соколски и Тома Георгиевъ. Четата само двадесеть и петь души. Около Лопянъ. Послѣдно дѣление. Далматинската колония. Неморална страна на дѣлението. Деветьтѣхъ души калугеровци. Сждбата на далматинцитѣ. Убийството на Бенковски.

Нека още прослѣдимъ сега остатъка на въоржженитѣ сили на Панагюрище и Копривщица — послѣдна опора на Тракийското възстание.

Остатъка отъ Хвърковатата чета, начело съ Бенковски, която въ зори на 2 Май оставихме да си отспива подъ Мечка, и четата, що изъ Копривщица бѣга, за да се

---

[1]) Иеремиевъ и Петлешковъ „История на Брац. възст.", стр.

отърве отъ братския български, не турски — плѣнъ и единъ день по-рано, срѣщу 1 Май, се пуща на пжть: — и еднитѣ, и другитѣ бърже направляватъ стжпкитѣ си къмъ майка Стара-планина — поетически блѣнъ на всѣка юнашка българска душа отъ вѣкове — съ блажена цѣль, да отмъстятъ, закриляни отъ хайдушкитѣ балкански усои, стократно да отмъстятъ на врага и да подадатъ ржка братска на гордитѣ и непрѣклонни борци отъ Сѣверна България.

Но уви! то бѣше само една сладка мечта, както сладка мечта бѣ изобщо цѣлия блѣнъ на възстанието.

Нека вървимъ кротко по стжпкитѣ имъ. Хвърковатата чета има пжтеводитель най-яркатата звѣзда на тракийския бунтъ и на цѣлата Априлска революция — Бенковски, а копривщенската чета водятъ не по малко свѣтлитѣ жреци на свободата: Воловъ, Каблешковъ и Икономовъ. Като ги слѣдимъ, ние ще имаме двѣ важни задачи: да освѣтлимъ докрай героичната сждба на тѣзи гиганти на свободата и послѣ сжщо да изброимъ всички още, макаръ слаби стълкновения на споменатата българска мощь съ турскитѣ освирепѣли пълчища.

Рано сутриньта, на 2 Май, Хвърковатата чета била на Сивитѣ грамади, а послѣ и на Лисецъ, които сж поли на Братия. Отъ Лисецъ Панагюрище лежи подъ нозѣтѣ „като на тава", както се изразява З. Стояновъ. Къмъ четата никой не се присъединилъ, нито отъ Поибрене, ни отъ Мечка. На мѣстото на Панагюрище сега се виждали гжсти облаци отъ димъ, които се издигали бавно и задушително отъ догарящия пожаръ. Забѣгнали панагюрци имало съ челядьта въ шумака на Раслатица — току въ подножието на Лисецъ. Тамъ лежали тѣ въ хладната и влажна пролѣтна нощь подъ открито небе, кои яли, кои не.

Бенковски опиталъ да събере панагюрци, да усили четата и да удари на неприятеля, макаръ, разбира се, кжсно и да бѣше вече. Той повикалъ Маринъ Шишковъ, Тома Георгиевъ, Бѣлопитовъ, и нѣколко още други и пратилъ ги въ гората съ поржка, да привикатъ колкото момчета въоржжени има отъ разбитата панагюрска войска да се явятъ при него. Сжщеврѣменно, пратилъ и единъ куриеръ да иска бърза

помощь отъ Копривщица: петстотинъ души искалъ той отъ тамъ, безъ да мисли, че славното чорбаджийско село бѣ вече замѣнило позорно бунтовния калпакъ съ кирливия турски фесъ. Разбира се, куриера се върналъ съ неутѣшителна вѣсть. Освѣнъ това, Копривщица била вече обсадена отъ Хасанъ бей съ златишкитѣ башибозуци. Пратеникътъ не можилъ ни да влѣзе въ селото.

Другитѣ пратеници на Бенковски скитали до слѣдъ обѣдъ по ребрата на Братия, но и тѣ нѣмали успѣхъ. М. Шишковъ намѣрилъ жена си ранена нѣкждѣ и при нея останалъ и при дѣцата си. Тома Георгиевъ и Бѣлопитовъ описали прѣдъ изоставения воевода жестокото положение на работитѣ както трѣба: нищо не могло да се направи.

И тукъ, между панагюрци, както всѣкждѣ другадѣ, разочарованието и бѣдитѣ бѣха докарали, разбира се, извѣстенъ мораленъ отпадъкъ, макаръ и въ ограничени размѣри. Т. Георгиевъ споменува въ запискитѣ си, че прѣди Бенковски да тръгне за Стара планина, между другитѣ горчевини ималъ и това, да узнае, че нѣкои панагюрци искали да го убиятъ. „По побуждение на нѣкои отъ противницитѣ на възстанието, казва той, прѣди да отвори Сърбия война, готвило се убийство на Бенковски.“ [1]) Макаръ това съпоставление на Бенковски съ Сърбия и да свързва само чрѣзъ кралимаркови скокъ понятия не сходни помежду си, макаръ то и да граничи дори съ безсмислица, азъ пакъ направихъ всичко за да провѣря обстоятелствата на тоя комплотъ, но никакви слѣди не сж останали отъ него, или поне старателно сега се прикриватъ. Всѣкой случай, трѣба за такова нѣщо да се е говорило около Бенковски, по прѣдположение или подозрение, като за поводъ сж имали естествената, разбира се, упадналость и хладината на хората, но сериозенъ замисълъ за убийство едва ли ще да е сжществувалъ. Ний допущаме дори, че нѣкои по-слабодушни личности и да сж се заканвали да отмжстятъ на главния виновникъ на тѣхнитѣ нещастия, пакъ прѣдъ очитѣ на самия Бенковски никой нищо, навѣрно, не ще да е прѣдприелъ. Иначе, щѣше

1) „Бѣлѣжки и пр. 31.

не само Т. Георгиевъ да споменува за туй, но и други можеха да ни кажатъ по нѣщо. З. Стояновъ бълѣжи, че хората на Расдатица ги гледали „твърдѣ съ добро око".[1]) За комплотъ той казва, че Т. Георгиевъ, като ходилъ, чулъ да се говори изъ възстанническитѣ бѣжанци, но З. Стояновъ самъ не гарантира.[2])

Между това, не само нови другари не приидвали, но и старитѣ зели да се губятъ. З. Стояновъ споменува за нѣколко души, които се явили при Бенковски, но не казва по-нататъкъ дали сж останали съ него. Това сж били, навѣрно, лица, които, щомъ пристигнала четата, намѣрили се на близу отъ нея и не искали да се скриятъ. З. Стояновъ е не само повръхностенъ и неточенъ въ тоя пунктъ, но още и противорѣчивъ. Той казва първо: „мнозина отъ панагюрскитѣ юнаци не закъснѣха да се явятъ съ оржжието си при насъ,[3]) а малко по-късно казва другояче: „Освѣнъ нѣколко души, които бѣха дошли още въ начало, повечето неканени, никой другъ не се явяваше". Неклановичъ въ своитѣ спомени пише, че никой новъ не се явилъ при Бенковски, което ще бжде най-вѣроятно. Явилитѣ се „неканени", за които споменува З. Стояновъ, навѣрно не сж се присъединили къмъ четата.

При тѣзи условия, за едно нападение върху турцитѣ не е можело, разбира се, нито да се мисли. Крайчо, пратенъ да узнае численностьта на неприятеля, донесълъ, което трѣба и което ние твърдѣ добрѣ знаемъ: четата бѣше нищожна, за да излѣзе сама противъ страшния многочисленъ врагъ.

Тогава, при общо съвѣщание и сжщия день, 2 Май, рѣшили да тръгнатъ незабавно за Стара-Планина. Пжтьтъ имъ билъ прѣзъ Петричъ.

Четата състояла отъ осемдесеть души.[4])

Привечерь били въ Петричъ. Тукъ нѣмало ни жива душа. Почакали да се мръкне и тогасъ едвамъ дружината хванала пжтя за Стара-Планина. Но тукъ липсалъ Крайчо Самоходовъ,

1) „Записки" 165.
2) Ibid. 166.
3) Ibid., 150.
4) Т. Георгиевъ „Бѣлѣжки и пр" — 31.

знаменосеца на четата. Той оставилъ знамето забучено на една висока могила, а самъ се скрилъ въ горитѣ, отдѣто послѣ се връща въ Панагюрище. [1]) Бенковски пратилъ да го уловатъ, но не го намѣрили. Знаменосецъ на четата станалъ отъ тукъ на тъй Стефанъ Радоичъ (Стефо).

Напустнали четата сѫщо Тодоръ Влайковъ и Радъ Джуновъ, съ позволение, като сѣмейни хора. Както Крайчо, тъй и послѣднитѣ се укриватъ послѣ въ Срѣдна гора и уцѣляватъ.

Цѣлата нощь вървѣли. Прѣминали прѣзъ Златишко поле, подъ Мирково, и хванали Балкана на горѣ, на ребрата на който поздравили зората, на 3 Май, върху голата рѫтлина, Бабата. Ударили въ дѣсно. Наблизо въ лѣво остава Етрополе.

Тукъ забѣгнали отъ четата Тодоръ Банченина (хайдутинъ) и вѣтренеца Пено Хайдутина. Двамата хайдути отвели съ себе си и 6 отъ най-добритѣ коне на четата, между които оня на Бенковски, на Сутичъ и Неклановичъ и Мария Сутичъ.

Нощували на височинитѣ надъ Етрополе. Тукъ балканския ситенъ дъждецъ се прѣвърналъ въ лапавица, та измѫчилъ и така измѫченитѣ нещастни възстанници. Настаналиятъ день, 4 Май, билъ мъгливъ. Дружината минала прохода прѣзъ Лопянската планина и не много извървѣли, защото врѣмето прѣчило и сами тѣ не знаяли посока, по която да се движатъ. Въ прохода тѣ били съзрѣни отъ потера, която хванала стѫпкитѣ имъ и зела да ги слѣди. Тѣ прѣспали въ една гора по височинитѣ и заранъта, 5 Май, продължили своя пѫть нагорѣ.

Въ единъ долъ забѣлѣзватъ кошари и нѣколко души се отдѣлили съ мисъль да намѣрятъ хлѣбъ и ягнета. Но тамъ нѣйдѣ потерата се била скрила и ненадѣйно нападнала изъ засада отишлитѣ за храна момчета, които сега се разпилѣли кой на кѫдѣто види. Сава Давидовичъ падналъ на мѣсто; паднали и двѣ още момчета. Двама се върнали ранени: Господинъ Бакърджията и Янко Копривщенеца; Ив. Неклановичъ билъ сѫщо раненъ.

1) З. Стояновъ „Записки“ 182.

Тукъ скитали по тия мѣста безъ посока, изнурени, убити духомъ, и прѣнощували на 5 срѣщу 6 Май срѣдъ буковата гора. Дошла имъ идеята да заколятъ конь, което и направили, за да успокоятъ гладнитѣ си стомаси. Единъ четири годишенъ конь, който принадлежалъ на Павелъ Шоповъ, станалъ жертва на бунтовническитѣ ножове.

На 6 Май сѫщо скитатъ мъртвешки, безъ посока. Биватъ отъ близо слѣдени отъ потера, която ги напада изъ засада, като залъгала мнозина момчета съ блѣяне ужъ на овци. Тукъ паднали петь — шесть души отъ борцитѣ. Мнозина се изгубили въ бърканицата, въ врѣме на нападанието, защото уморената дружина се била разточила на дълго: по-силнитѣ вървѣли напрѣдъ и причаквали отпадналитѣ си другари.

Т. Бѣлопитовъ.

Тукъ падналъ Бѣлопитовъ. Той билъ само раненъ, но турцитѣ го сѣсѣкли. Носилъ всичката комитетска кореспонденция, която паднала въ вражески рѫцѣ[2]).

Между изгубенитѣ били още и Докторъ Соколски, Т. Георгиевъ — всичко петнадесеть души — разпилѣни изъ гората и изловени малко по-късно на разни мѣста: Орхание, Етрополе, Мирково и пр.[3]), между игубенитѣ З. Стояновъ туря и трима далматинци, което Неклановичъ въ запискитѣ си не споменува.

Останали само около двадесеть и петь души.

Дружината била близу при село Лопянъ, което остава въ лѣво. Наблизу е селото Брусенъ, а малко по далечъ въ дѣсно — Тетевенъ. Хванали трима лопянци, които казали, че селото имъ се намира на около два часа пѫть. Тая срѣща възродявала измѫчената чета, която отъ 5 дни не била виждала живъ свой човѣкъ. Двамата дошли до село

1) в. Неклановичъ, 29.
2) З. Стояновъ „Записки“ 214.
3) Т. Георгиевъ „Бѣлѣжки и пр.“ стр. 39.

и донесли хлѣбъ, ягнета, сланина и кисело млѣко. Нощьта, 7 срѣщу 8 Май, били водени отъ тѣзи овчари, които въ тъмнината успѣли да избѣгатъ.

Вървѣли почти цѣлата нощь.

Като се съмнало, дружината се вече била надвѣсила надъ долината на Тетевенъ. Въ това нощно скитане се изгубили още нѣколко момчета. [1]) Градътъ билъ близо. Единъ овчарь, на име Станчо, обадилъ, че въ Тетевенъ има много войска. Дружината паднала въ крайно униние.

На зараньта, 8 май, Бенковски показалъ самъ рѣшение да се раздѣлятъ останалитѣ петнадесеть-двадесетина души, а съ него си искалъ да земе само твърдѣ малцина— до петь души: З. Стояновъ, отецъ Кирилъ и двама далматинци.

Но цѣлата колония на далматинцитѣ, прѣдвидъ на безизходното положение на четата, рѣшила да се прѣдаде, Съ нея потеглили и нѣкои момчета. Други рѣшили да се върнатъ назадъ въ Тракия. Раздѣлата станала съ братски прѣгръщания. Рѣшенитѣ да се прѣдадатъ се обезоржжили. З. Стояновъ зелъ винчестера на Кр. Неклановичъ. Бенковски тръгналъ съ Зах, Стояновъ и отецъ Кирилъ, зели още Стефо, който не искалъ да се раздѣли отъ воеводата.

Имало и други такива, които искали да умратъ съ воеводата заедно. Тѣ сж били барометра на тоя драматически моментъ, дѣто вѣрнитѣ и покорни войници се показватъ по-велики въ душата си, отколкото тѣхния генералъ.

Безсърдеченъ, като всѣки резонеръ, въ минути, когато прояви енергия, Бенковски заповѣдалъ да обърнатъ пушки срѣщу тѣзи покорни герои [2]), безъ да мисли, че съ тази си постжпка запечатва съ безславие своя кратъкъ и буренъ животъ.

Имената на пропжденитѣ се помнятъ донѣкждѣ, защото имаме доста живи отъ тѣхъ. Павелъ Захариевъ Койчевъ, неотдавна кметъ въ Панагюрище, Павелъ П. Шоповъ, сжщо живъ, и Стефанъ Г. Х Лулчовъ се отбили въ Черни Витъ и отъ тукъ, водени отъ единъ селянинъ, прѣдали се на

1) З. Стояновъ „Записки“ 230.
2) З. Стояновъ „Записки“ 241.

властьта въ Тетевенъ. Отъ панагюрци още имаме: Нено Якововъ и братия Ангелъ и Станчо Станчеви. Нено е живъ и Станчо сжщо. Послѣдния до неотдавна бѣше градинаръ въ Пловдивъ. Отдѣлили се и деветь души калугеровци, които него день сжщо се прѣдали въ Тетевенъ. Имената имъ сж: Тома Г. Сираковъ, Захарий Стояновъ Сираковъ, братовчедъ на първия, Атанасъ Тренчевъ Котовъ, Ив. Кр. Котовъ, Никола А. Лазаровъ, Ил. Л. Чергаровъ, Христоско (Гачо) Райкинъ, Колю Васелинъ и Г. Т. Керемидовъ. Още единъ калугеровецъ, Ангелъ Керемидовъ. падналъ при послѣдното нападение. За нѣкои отъ тѣзи, напр. Захарий Ст. Сираковъ и Тома Сираковъ споменува и Захарий Стояновъ, че сж били прѣдани на дѣлото и твърдѣ юначни мжже [1]). Бенковски се отдѣлилъ отъ всички тия прѣдани хора, защото намиралъ, че като се раздѣлятъ на малки групи, улеснява се бѣгането, съ други думи, защото бързалъ да осигури, до нѣкждѣ, своята собствена кожа.

Отдѣленитѣ далматинци били хванати веднага отъ потерата и откарани въ Тетевенъ, отъ тамъ въ София. Били злѣ изтезавани. Български селяни отъ Български Изворъ ги приели братски и нахранили. Съ голѣма мжка стигнали въ София, отъ дѣто послѣ бидоха освободени като чужди поданици.

Бенковски, като отпждилъ тъй безсърдечно своитѣ юначни съратници, скрилъ се, заедно съ тримата си другари, въ една пещера, която имъ показалъ овчарьтъ Станчо. Като се бояли да не бждатъ заловени тамъ, хванали пакъ височинитѣ на балкана и се надвѣсили надъ село Брусенъ. Тукъ, въ една пуста кошара, нощуватъ на 7 срѣщу 8 Май, срѣдъ лапавица и снѣгъ, описани живописно отъ Захарий Стояновъ [2]).

Отъ тукъ единъ отъ овчаритѣ, Нено Николовъ, [3]) кога се съмнало, на 8 Май, завелъ ги до друга кошара, кждѣ Тетевенъ, на Свинарската лжка. Почти цѣлъ день скитали прѣзъ непроходими усои, замъркнали на снѣга, подъ открито небе, и на 9 по пладне били вече на Свинарска лжка

1) „Записки", ч. II — 242.
2) „Записки" 248
3) Г. Димитриевъ „Княж. България, ст. 435.

— два и половина часа отъ Тетевенъ. Тукъ тѣхния пѫтеводитель ги прѣдалъ въ грижливитѣ рѫцѣ на Вълю Стоиловъ Мечката отъ Горнянската рѣка, тетевенскитѣ колиби. Замръкнали въ една скрита и отстранена пещера, въ която ги закаралъ бае Вълю. Тукъ прѣнощували. На другия день промѣнятъ влажната пещера и прѣспали въ единъ долъ изъ балкана, указанъ пакъ отъ Въля. (Отъ лѣво кошара и отъ дѣсно Свинарица); малко по-долу тече р. Рибарица. На 11 се поздравили поради праздника Кирилъ и Методий. Пакъ прѣнощували на сѫщото мѣсто, храна имъ носилъ Вълю, който хитро се опиталъ да ги накара да захвърлятъ и дрѣхи и орѫжие. На слѣдующия день, едва привечерь, явилъ се благодѣтельтъ имъ и повелъ ги къмъ рѣката Костина или Свинарска, до кошарата на нѣкакъвъ свой зеть. До една ливада, дѣто имало мостенце, наредили се да минатъ единъ по единъ. Тукъ имало скроена отъ рано, по прѣдателство, на Въля, засада. Загърмѣли ненадѣйно пушки: убийцитѣ били шестнадесеть души помаци. Бенковски падналъ убитъ на мѣсто. Отецъ Кирилъ и Стефанъ Радоичъ паднали ранени. Отецъ Кирилъ послѣ умрѣ въ заточение. Само Захарий Стояновъ сполучилъ да се измъкне живъ. Той се скиталъ още цѣла недѣля изъ гората, додѣто хванали и него; той билъ закаранъ въ Троянъ. Съ смъртьта на Бенковски изгубва се не само най-голѣмиятъ виновникъ на Тракийското възстание, но угасва едва ли не и послѣдния лѫчъ отъ това възстание, защото Бенковски е единъ отъ послѣднитѣ въорѫжени бунтовници.

Всички други, които се отдѣлиха по-рано отъ четата и които скитатъ изъ горитѣ, биватъ изловени единъ по единъ, което впрочемъ се и спомена вече.

Отецъ Кирилъ.

II.

Сждбата на Копривщенската чета. Съставътъ на четата. Воловъ съ трима загубени. Пжтьтъ на четворицата. Смъртьта на Караджова. Срѣща съ други деветь другари. Пжтьтъ на четата. Четворица за Сопотъ. Кждѣ се отдѣлятъ Каблешковъ, Даскалъ Найденъ, Почековъ и Търневъ. Сждбата на послѣднитѣ единадесеть души. Надъ Троянския монастиръ. Къмъ Мара Гидикъ. Хващането на Хорча. Около Търново. Прѣдложение за послѣдна раздѣла. Осждителната страна. Три групи. Хващането на синджирлийци. Сждбата на копривщенското знаме. Смъртьта на Воловъ, Икономовъ и Стоянъ Ангеловъ отъ Т. Пазарджикъ. Спасенитѣ Бобековъ, Манчо Маневъ и Хр. Драгановъ. Животътъ имъ въ Самоводени. Срѣща съ Стамболова. Бѣгство въ Ромжния. Смъртьта на Търневъ и Почековъ. Хващането на Каблешковъ и даскалъ Найденъ. Грозната смърть на четворицата въ Сопотъ. Прѣдатель попъ.

Нека прослѣдимъ сждбата на копривщенската чета, за да заключимъ разказа си за окървавена Тракия.

И тъй, Воловъ, Икономовъ, Каблешковъ, Найденъ П. Стояновъ, Павелъ Бобековъ, Н. Караджовъ, Г. Търневъ, Хорчо, Манчо Маневъ, Танчо Шабанътъ и Н. Бѣловѣждовъ — все отборъ сили — потеглятъ, на 30 Априли, въ два часа по турски прѣзъ нощьта, за Балкана, по направление къмъ Троянъ.

Хр. Драгановъ, въ своитѣ записки, именува измежду другаритѣ си още: Хар. Караджовъ, братъ на Никола, Григоръ Бошковъ Поповъ, Атанасъ Минковъ Поповъ, Христо Труфчевъ — отъ Клисура, Стефанъ Почековъ — отъ Казанлъкъ, но пакъ учитель въ Клисура, Стео (Стефанъ) Ненчевъ Стоевъ и Ив. Г. Поповъ, което е погрѣшно, а трѣбва да се чете Колю попъ Димитровъ отъ Синджирлии и Ненчо Налбантина отъ Голѣмо (Старо Ново село) [1]), но родомъ, както знаемъ, отъ Душанци, при Копривщица, който ний ще срѣщнеме и по-нататъкъ. Четата състояла отъ двадесеть и седемь души, които при самото тръгване ще сж били повече. И тукъ числото при различни автори играе до неимовѣрность. Г. Димитровъ ни изброява четата отъ тридесеть и единъ ратници; Зах. Стояновъ я намира отъ сто и двадесеть души [2]); но, както всѣкждѣ, този писатель е небреженъ и тукъ съ цифрата: на друго мѣсто хората

1) Страница 3.
2) „Записки", III, 41.

сж вече само „стотина“ [1]) и пакъ нѣкждѣ сж цѣли двѣстѣ и четиредесеть души [2])!

Четата не вървѣла дълго врѣме скупомъ; хората зели скоро да се губятъ въ тъмната нощь — едни насамъ други нататъкъ. Прочее, на съмване, тѣ останали само двадесеть и седемь души.

Първоначално почти сж на коне, ала щомъ поематъ стърмната урва на планината, конетѣ били напждени.

Когато се спущали къмъ клисурската мѣстность, „Каменидица,“ дружината спрѣла да си почине въ една гора, а Воловъ, Н. Караджовъ, Манчо Маневъ и Хр. Драгановъ подминали съ намѣрение да причакатъ по-нататъкъ другаритѣ си. Сетнѣ вече не могли да се намѣрятъ. Отдѣленитѣ въ зори поели върлитѣ поли на Балкана, като се държали все къмъ Сѣверо-Изтокъ. Къмъ тѣзи четирима Бѣловѣждовъ [3]) погрѣшно смѣта и Бобековъ.

Отдѣленитѣ четворица стигатъ на 1 Май на Велюва черкова — клисурска мѣстность въ Балкана. Прѣзъ деньтъ тѣ сж надъ самата Клисура и виждатъ нейнитѣ развалини. Тѣ забѣлѣзали и къмъ Златица башибозука, който пъплѣше за Копривщица. До вечерьта стигатъ самия гребенъ на Балкана, дѣто и нощуватъ.

На 2 Май намиратъ пжтя, който води отъ Клисура до Тетевенъ, и по който и тръгватъ. На билото на планината ги срѣща потера, състояща отъ стражари и башибозуци, тридесеть — четиридесеть души, съ които почватъ прѣстрѣлка. Тѣ заематъ позиция на една скала, но потерата, като разбрала, че само сж четворица, насилва да ги заобиколи. Като виждатъ опасностьта, троицата избѣгватъ въ ближната гора; тѣ се спасиха. Н. Караджовъ, който билъ твърдѣ отпадналъ, остава на скалата, дѣто на утриньта си намира и гроба отъ настжпилия башибозукъ. Впрочемъ, върху тоя пунктъ сжществува разнорѣчие. [4])

1) Ibid., 108.
2) Ibid., 257.
3) „Първа пушка“ 98.
4) Азъ прѣдадохъ тукъ разказа на Хр. Драгановъ, който бѣше добъръ да ми даде запискитѣ си. Манчо казва, че прѣди да се теглятъ на скалата, въ нейнитѣ поли тѣ се натъкнали неочаквано на потера; тая дала залпъ и

Наблизо въ гората прѣспали забѣгналитѣ троица другари. На 3 Май скитали почти безцѣлно изъ лѣса, като слѣзли долу по сѣверния склонъ на Стара-планина и на мръкване пакъ поели билото. Узнали отъ единъ селякъ, който сечелъ дърва въ гората, че въ Троянъ нѣмало възстание, ала пакъ хванали пжтя къмъ Троянския манастиръ, дѣто Воловъ имаше, както знаемъ, познати и дѣто се надѣ сега да намѣри каква-годѣ помощь.

На 4 Май се нахранили на краварника на нѣкой си Х. Петъръ, на самото било на планината и продължили пжтя си за къмъ манастиря. Подушили засада отъ турци, затуй трѣбало прѣзъ нощьта да пжтуватъ, а прѣзъ деня да се криятъ. Нощьта била тъмна и забъркали пжтя. Измжчени посрѣщнали 5 Май срѣдъ балканскитѣ усои, слѣдъ като ги мокрилъ дъждъ цѣлата нощь. Този день пакъ се хранили при нѣкои дърводѣлци изъ гората съ чорба отъ бобъ и замръкнали на близо. Нощьта била пакъ дъждовна.

На 6 Май се борили съ мъглата, безъ да могатъ да опрѣдѣлятъ посоката, която трѣба да държатъ. Къмъ пладне на 6 Май, намѣрили случайно при една кошара деветьтѣ души отъ изгубената дружина. Тия деветь души, остатъкъ отъ цѣлата чета бѣха: Г. Икономовъ, Павелъ Бобековъ, Хорчовъ, Стео Ненчовъ Стоевъ, Колю П. Димитровъ отъ Синджирлии, Ненчо Налбантина, Найденъ Сланинковъ, Петко Шаламанътъ отъ Калоферъ (кюркчия въ Елешница), и Стоянъ Ангеловъ отъ Татаръ Пазарджикъ (убиецътъ на Неджипъ бея.)

Когато четворицата на 2 Май се сражавали на скалата, дѣто падна Н. Караджовъ, другитѣ чули гърмежитѣ и само зели позиция до една кула, а да се покажатъ не смѣли.

Но нека видимъ, какво бѣше станало съ цѣлата чета.

Казахме, че всички бѣха двадесетъ и седемь души, а слѣдъ като още първия день съ Воловъ се отдѣлятъ четворица, оставаха двадесеть и три. Сега, ето какъ се пръснали и тѣзи. Всички желаяли да намѣрятъ изгубенитѣ, още

Н. Караджовъ падналъ на мѣсто. Останалитѣ трима се качили на скалата и дали отпоръ. Турцитѣ на четири пжти правили обходъ; Манчо и Хр. Драгановъ държели двѣтѣ крила, а Воловъ срѣлялъ правъ и задружно тъй отблъсвили атакитѣ. Разликата, въ сжщность не е голѣма.

повече, че съ тѣхъ се намираше главниятъ апостолъ. Сѫщитѣ турци, които убиха Караджова, наскочили и на самата чета. Момчетата се оттеглили въ гѫстия букакъ. Хорчо и нѣкои стрѣляли и башибозукътъ се разбѣгалъ. Тукъ се отдѣлили Хараламби Караджовъ, Григоръ П. Божковъ, Ат. П. Минковъ и Христо Трувчевъ; тѣ ударили на дѣсно по балкана, съ намѣрение да слѣзатъ въ Сопотъ, дѣто имали познати, та надѣяли се да найдатъ спасение.

На другия день се отдѣлили още Каблешковъ, Найденъ П. Стояновъ, Георги Търневъ и Стефанъ Почековъ — последниятъ бивши учитель въ Казанлѫкъ. Каблешковъ, както знаемъ, бѣше болнавъ и не е можелъ да върви; сѫщо и Даскалъ Найденъ и Почековъ не били за пѫть. Гого останалъ отъ приятелство къмъ Каблешкова: ималъ познати въ Троянъ, знаялъ тѣзи мѣста и поискалъ да придружава приятеля си, за да го спаси. Намѣрили една кошара, кѫдѣто овчаритѣ обѣщали да се грижатъ за болния. Четата заминала напрѣдъ; сега оставали само петнадесеть души.

На другия день се отдѣлили пакъ Хр. Благоевъ, Танчо Шабановъ, Н. Бѣловѣждовъ и Лука Гиотлийски, които пожелали да се върнатъ въ Срѣдна-Гора. Споредъ запискитѣ на Шабановъ, обаче, той се отдѣлилъ на своя глава скоро слѣдъ Каблешкова и върналъ се къмъ Копривщица, дѣто се укрилъ; а това е по-вѣрно[1]) Въ сѫщото врѣме се изгубили Тилю (Стоилъ), който билъ кметъ въ Строево и на когото фамилното име не ни е извѣстно, и Енчо Х. Прѣлковъ Ивановъ, сопотненецъ; прѣдполага се, че тѣ сами се отлъчили: Енчо се надѣялъ да се укрие въ Сопотъ, а Тилю тръгналъ съ него. Тия двама дѣйствително стигатъ до Сопотъ, слѣзли у Енчови, но Тилю билъ пропѫденъ; послѣ, той хваналъ пловдивския пѫть, но го заловили въ Джбене и той издалъ другаря си Енчо, който сѫщо падналъ въ рѫцѣ. Почти въ сѫщото врѣме се изгубилъ и Ботю Ивановъ: той останалъ назадъ отъ дружината и послѣ не можилъ да я настигне. Отбилъ се въ нѣкакви колиби за хлѣбъ, дѣто го хващатъ башибозуци. Ботю днесъ живѣе въ Карлово.

1) Ср. Н. Бѣловѣждовъ, който е на мнѣние, че Танчо Шабанътъ останалъ съ Каблешкови: „Първата пушка", 107.

Той послѣ издаде мнозина. Неговата личность е очъртана съ неподражаемъ юморъ отъ Захарий Стояновъ.

И така, останалитѣ деветь души, подъ воеводството на Икономовъ, на 6 Май се намиратъ съ изгубенитѣ първи четворица, безъ Караджова, начело съ Воловъ. Икономовъ билъ вече пратилъ записка до Троянския манастиръ, дѣто ималъ познати, и дѣто дружината искала да слѣзе, но отговорили му, че светилището е забиколено съ турска стража.

Но тъй като новосъбранитѣ сега дванадесеть души бѣха много близо до самия Троянски манастиръ, пратили нова записка до игумена съ извѣстие, че били рѣшени да избиятъ стражата. Игуменътъ ги отсъвѣтвалъ и тогава слабата чета се рѣшила да тръгне по посока къмъ Габровския балканъ.

На 7 Май се отбили всепакъ около манастиря, за да се видятъ, за малко, съ нѣкои познати. Захванало да вали снѣгъ. Наблизо въ една осамотена колиба прѣкарали памятната снѣжна нощь на 7 срѣщу 8 и студенитѣ слѣдующи дни 8, 9 и 10 Май. Послѣдния день, 10 Май, надвѣсили се надъ самия манастиръ.

Тукъ Воловъ ималъ познати хора съзаклетници въ колибитѣ, отъ които повикали четири-петь души. Нѣмало надежда за възстание. Зели хлѣбъ и потеглили за Новоселския балканъ, за Марагидикъ.

На 11 Май сѫ вече тамъ и срѣщатъ новоселци, прѫснати изъ гората и бѣгащи отъ турци. Нощували наблизо, заедно съ много сѣмейства отъ Ново село. Тѣзи ги приели много дружелюбно.

На 12 Май хващатъ право къмъ Марагидикъ. По пѫтя се отдѣлили Даскалъ Найденъ Сланинковъ и Петко Шаламанатъ отъ Калоферъ. Послѣдния искалъ да се спаси въ Калоферъ и Даскалъ Найденъ съ него, като приятель. Дружината останала само съ десеть души. На 13 продължили сѫщия пѫть, слѣдъ като прѣспали на билото. Тоя день стигнали къмъ долината на Тодорчета — най-далечната махла на Тополешката община, Габровска околия, като държали пѫтя къмъ Габрово. Тукъ, обаче, отъ едни селяни, които пасѣли конетѣ си въ гората, узнали, че възстанието въ Габрово е до-

края смазано, че учители и други сж арестувани и закарани въ Търново. Тогава рѣшили да зематъ направление къмъ Свищовъ и да избѣгатъ, ако може, въ Ромжния. Отбиватъ се съ тѣзи коняри въ Тодорчета, но не прѣспиватъ, а сжщата нощь продължаватъ пжтя си, като прѣкарали цѣлия 14 Май скрити изъ едни камънаци надъ махлата Руевци. 15 Май прѣкарали въ една горичка изъ Трънченската община и прѣзъ нощьта продължили пжтя си къмъ сѣверо-изтокъ. Прѣзъ нощьта скитали изъ градинитѣ на Гарванската община и въ Ликовскитѣ лозя и на съмване, 16 Май, недѣля, отбили се въ една малка воденица. Сжщия день прѣсѣкли пжтя Габрово—Севлиево, газили рѣка Лопушница и държали отъ страни прѣзъ Ариянскитѣ лозя. Сетнѣ продължили пжтя си изъ едно дере, като били издадени отъ селянитѣ, що ги видѣли въ Янковската воденица. Появили се конни стражари. Тѣ се прѣхвърлили прѣзъ отвѣсния спусъкъ на едни като стѣна прави скали—Гарвановъ камъкъ.[1]) Всички могли да се покатерятъ и спасили се; само Хорчо осталъ, защото билъ тежъкъ, отдѣлилъ се отъ дружината и на другия денъ билъ хванатъ и откаранъ въ Търново. — Другитѣ се крили въ единъ храсталакъ задъ стѣната, не могли да бждатъ видени и прѣзъ нощьта продължили своя пжть прѣзъ Козирогската община. Призори стигнали до границата на Фердинандовската община и близо до Аджмово прѣгазили Янтра. Тукъ нѣйдѣ, пакъ въ малка горичка, крили се на 17 Май. Прѣзъ нощьта продължили пакъ. Тукъ узнали отъ едни селяни за участьта на Дрѣновския манастиръ. Прѣгазили пакъ Янтра и скрили се пакъ на 18 Май, като прибѣгвали отъ горичка въ горичка. Прѣзъ нощьта сжщо вървѣли, осъмнали до турското село Шемшу. 19 Май прѣкарали легнали край брѣга на Янтра. Прѣзъ нощьта стигнали до шосето Дрѣново—Търново. Влѣзли въ търновскитѣ лозя и на 20 Май се крили въ една колиба. Прѣзъ нощьта, като извили по височинитѣ на Марино поле, влѣзли въ Търновския боазъ.

Близо до Прѣображенския манастирь, въ гората, прѣкарали 21 Май. Тукъ Воловъ и Икономовъ прѣдложили,

---

1) Г. Димитровъ „Княжество България", стр. 414.

както Бенковски надъ Тетевенъ, да се раздѣлятъ на три групи по трима, за да бждатъ по-малко и по лесно да се спасятъ. Воловъ, Икономовъ и Стоянъ Ангеловъ отъ Т. Пазарджикъ първа група, Бобековъ, Манчо Маневъ и Хр. Драгановъ друга група и Стео Стоевъ, Никола Д. Поповъ и Ненчо Искревъ налбантина—трета група.

Раздѣлили се всепакъ сърдечно, освѣнъ Стео Стоевъ; той не искалъ да се прости съ Икономовъ. „До тукъ те водихъ и служихъ ти, казалъ му той—споредъ както самъ разправя—дѣто знаяхъ пжтя, а отъ тука дѣто ти го знаешъ, а азъ нищо не знамъ, ти ме оставяшъ. На второ пришествие ще се простимъ"! Тѣ склонили най-послѣ да го зематъ, но Ненчо и Даскалъ Колю не рачили да се дѣлятъ, а пъкъ и Стео не искалъ да зарѣже добри приятели.

Хр. Драгановъ бѣлѣжи въ запискитѣ си,[1]) че отъ цѣлата чета само Икономовъ и Воловъ познавали добрѣ тѣзи мѣста и пжтя до Свищовъ, но и тѣ искали да се отдѣлятъ двама, като вѣрвали, че тъй най-лесно ще спасятъ главитѣ си, а за другитѣ не искали и да знаятъ. Никой отъ другитѣ не знаялъ околнитѣ мѣста. Теглата и мизерията бѣха тъй голѣми, че успѣватъ да деморализиратъ и такава идеалистична натура като Воловъ.

Раздѣлата станала на 21 Май вечерьта. Най-напрѣдъ потеглили Воловъ и Икономовъ по боаза; по тѣхъ синджирлийци—пакъ по боаза. Най-послѣ тръгнали Бобековъ, Манчо и Христо Драгановъ.

Отъ всичкитѣ три, двѣтѣ групи не можиха да се спасатъ.

Двамата синджирлийци съ Ненчо Искрйовъ Налбантина били уловени до устието на Янтра и закарани въ Свищовъ.

Споредъ разказътъ на Ст. Стоевъ, тѣ тръгнали за Самоводени. Минали прѣзъ нощьта подъ селото, и прѣгазили моста на Росица. Лежали въ нивитѣ. Прѣзъ нощьта се срѣщнали пакъ съ Воловъ и Икономовъ, но пакъ се раздѣлили. Икономовъ заговорилъ Стео, искалъ да се помирятъ, но той се отказалъ. Отъ едно село, по шосето за

---

1) Стр. 35.

Бѣла, зели хлѣбъ. Осъмнали на Бѣленския мостъ, но като се бояли да го минатъ денемъ, повърнали се и спали въ нивитѣ. Послѣ, хванали по течението на рѣката къмъ Дунавъ. Осъмнали до нѣкакво село, но караулътъ ги усѣтилъ. Тѣ се скрили въ нѣкакви драки. Дигнала се тревога въ селото. Заградили скривалището имъ и намѣрили ги. Ненчо билъ заточенъ въ Акия, но послѣ повърнали и него при другитѣ въ Кипъръ, дѣто всички били държани въ затворъ. Съ тѣзи трима пропаднало и копривщенското знаме. Ст. Стоевъ бѣше избранъ за знаменосецъ на четата, на която Г. Икономовъ остана докрай воевода. Когато още първата нощь Воловъ се изгубилъ, Ст. Стоевъ навилъ знамето на поясъ и по кѫсно прѣдалъ го, заедно съ орѫжието си, на овчаря Кѫси Колю, около Бѣла. [1])

Воловъ, Икономовъ и Стоянъ стигнали до село Трембешъ, дѣто се крили день-два около една воденица, послѣ потеглили къмъ Бѣла. Тукъ нѣйдѣ не прѣдпазливо седѣли подъ едно дърво. Съзира ги единъ турчинъ (пѫдаръ). Искали му тютюнъ и заржчали да не казва. Той съобщилъ въ Бѣла. Потера нападнала незабавно. За да се спасятъ, тѣ се нахвърлили въ Янтра, съ цѣль да я прѣгазятъ. Тя се минавала, но заблудени отъ смущението, тримата нещастни ударили прѣзъ бента. Прочее, и тѣзи трима юначни борци за свобода намиратъ гроба си тукъ, въ Янтра, въ която се удавили. Водата ги отнесла и не знаемъ днесъ кѫдѣ сѫ тѣхнитѣ останки. Нѣмаме портрета на Стояна [2]).

1) Бѣловѣждовъ „Първа пушка" стр. 99; Г. Димитровъ „Княж. България" стр. 415.

2) Хр. Драгановъ бѣлѣжи въ запискитѣ си, че двамата апостоли съ Ангеловъ сѫ стигнали до с. Рѣсенъ и се удавили въ р. Росица, което не е вѣрно. (Записки стр. 41.) Георги Димитровъ пише, че удавянето станало на 22 Май, което не е съгласно съ хода на нѣщата. На 19 Май всички сѫ били надъ Търново, послѣ прѣминали насамъ, на 21 се раздѣлятъ, а сѫщо Г. Димитровъ казва, както отбѣлѣзахъ и азъ, че Воловъ и другаритѣ му прѣкарали нѣколко дни около с. Тъмбрешъ. („Княжество България", стр. 415). Като е тъй, смъртьта на апостолитѣ е била къмъ 25 или 26 Май. Хр. Драгановъ бѣлѣжи сѫщо, че два или три дни слѣдъ пристигането имъ въ Самоводени чули да се говори за трима удавени възстаници, което отговаря на хода на нѣщата. Захарий Стояновъ не е билъ добрѣ освѣдоменъ за врѣмето на смъртьта. Той го туря на посоки „послѣ двадесеть дена" („Записки т. Ш стр. 83) Франговъ бѣлѣжи погрѣшно, че се удавили Воловъ и Манчовъ. („Бѣлочерковската чета въ Дрѣновския манастиръ").

Тримата, Бобековъ, Манчо Маневъ и Христо Драгановъ, единственнитѣ, които се спасиха и не паднаха въ вражески ржцѣ, тръгнали не по стжпкитѣ на своитѣ другари. Тѣ ударили по височинитѣ, защото чули хлопки отъ ближнитѣ тамъ кошари и надвѣсили се надъ Самоводени. Тука слѣзли по баира Кобилица и попаднали въ първата кжща на края —въ Кобилишка махла, у единъ добъръ българинъ, Георги Трифоновъ Гецовъ, у когото прѣдпазливо похлопали прѣзъ нощьта и били приети. Гецовъ ги нахранилъ и укрилъ на 22; той почина на 5 Априлъ 1904; жена му Станка е жива и разказва съ всички подробности случката. Нѣмали хлѣбъ първата нощь и поискали отъ комшиитѣ. Колибата си стои сжщо и до днесъ.

Тогавашния въ Самоводени кметъ, Георги П. Мариновъ, сжщо билъ посветенъ въ укривателството и закрилялъ бѣжанцитѣ. Въ сжщото село крилъ се тогава и Ст. Стамболовъ, съ когото тримата тракийски бѣжанци се срѣщнали. Бобековъ го позналъ макаръ въ селски дрехи и положението на малката дружина се улеснило. Тукъ тѣ прѣкарали цѣлото лѣто.

Най-дълго и най-добрѣ прѣкарали тѣ въ кжщата на добрия старецъ Дѣдо Коста Мицовъ, който ги обичалъ като свои синове. Тоя дѣдо е между мъртвитѣ. Той е оставилъ най-трогателни спомени и въ двамата живи — Манчо и Христо Драгановъ.

Къмъ 15 Августъ Стамболовъ и Хр. Караминковъ прѣхвърлили Дунава. Тѣ извѣстили на оставената дружина за пжтя, който трѣбва да държатъ въ бѣгството, и вѣрнитѣ хора, до които да се обърнатъ. Било къмъ края на Августъ, когато и тримата другари, Бобековъ, Манчо и Хр. Драгановъ прѣминали благополучно Дунава, улеснени отъ патриотитѣ въ Свищовъ.

Нека прослѣдимъ още сждбата на нѣкои отъ тѣзи, що се отдѣлиха по-рано. Каблешковъ и другаритѣ му спѣли дълбоко, когато ги нападнала потерата. Гого Търневъ и Почековъ били заклани на мѣсто, а Каблешковъ и Даскалъ Найденъ ходиха въ Троянъ, Ловечъ и Търново. Н. Бѣловѣждовъ, Хр. Благоевъ и Л. Гиотлийски се въртятъ нѣкое

врѣме около Сопотненския манастиръ, послѣ слизатъ, между Овчелари и Киселере къмъ Пловдивъ, но въ Бѣлъ Чердакъ

Г. Търневъ.

ги прѣдалъ единъ ханджия; тѣ пролежаха въ затворъ до амнистията [1]).

---

1) Бѣловѣждовъ е твърдѣ забъркалъ споменитѣ си, като казва, че слѣдъ като скитали цѣла нощь срѣщу 2 Май, осъмнали до Мара Гидикъ! Пжтьтъ отъ Клисура за Мара Гидикъ съ скитане по планината не може да се измине нито за двѣ нощи („Първа пушка", 101). Изобщо географията е забъркана. Стигвали Мара Гидикъ, когато бѣха тръгнали за Троянъ! Ще прибавя, че историята на цѣлата чета е силно забъркана въ всички повѣствователи. Прочее, азъ намѣрихъ съ мжка свѣдения за тѣзи двадесеть и седемь души и тукъ изложихъ послѣдователно, което съмъ намѣрилъ.

Най-трогателна отъ всички била сждбата на четворица цвѣтущи момци отъ Клисура: Хар. Караджовъ, Гр. П. Божковъ, Христо Труфчевъ и А. П. Минковъ. Знаемъ, че тѣ се бѣха отдѣлили скоро, слѣдъ като Воловъ и другаритѣ

Хр. Труфчевъ. Гр. П. Божковъ. Хар. Караджовъ.

му се губятъ отъ дружината, и искаха да слѣзатъ къмъ Сопотъ, за да се укриятъ тамъ при познати. Слѣдъ дълги скитания тѣ се надвѣсили надъ селото. Черковата е на края на село отъ горна страна. Черковния дворъ е за-

граденъ съ ниска каменна стѣна. Тѣ се прѣхвърлили прѣзъ оградата и притаили се въ училището. Било по дрезгавина призори. Попъ Партени се явилъ да служи утрена. Момцитѣ се обадили на служителката баба Неда, а тази обадила на попа. Тоя се стрѣсналъ и запѫтилъ се завчасъ да иде у Чорбаджи Кирка, за да му съобщи за страшнитѣ гости. Момчетата искали само дрѣхи, да се прѣоблекатъ и да бѣгатъ. Попътъ ужъ щѣлъ да се погрижи и затова излѣзълъ. Въ двора на черковата има чешма. Тука е крайнина, както казахме, та наоколо живѣли цигани. Циганитѣ влизали често въ двора за вода. Циганката Арабия влѣзла внезапно и видѣла нѣкои отъ момчетата и, поразена отъ странното имъ облѣкло, притекла се сѫщо при Чорбаджията за мюжде (бакшишъ). Когато Попъ Партени, както ни разказва самъ, отворилъ пѫтнитѣ врата у Киркови, циганката вече си излизала. „Знамъ вече, знамъ“ казалъ чорбаджията, щомъ зарналъ Партения—безъ да му даде да говори—тъй поне разказва Партени, като, навѣрно, иска да изтовари грозното прѣдателство върху циганката. Послѣ това, обаче, Кирковъ, още прѣди попа, тръгналъ да иде въ конака и да обади, а попътъ се прибралъ въ кѫщата си и давалъ ухо навънъ, за да чуе, кога ще загърмятъ пушкитѣ. Това и станало, защото отъ конака въ Сопотъ извѣстили скоро въ Карлово. Башибозукътъ запъплилъ прѣзъ лозята и по височинитѣ надъ Сопотъ. Скоро училището било заобиколено отъ всички страни. Бѣднитѣ жертви се скрили въ тавана на училищната стая. Отъ вънъ, прѣзъ прозорцитѣ, запукали пушкитѣ. Куршумитѣ пробили покрива и кръвьта шурнала. Тримата паднали мъртви на мѣсто: Григоръ П. Бошковъ, Хр. Труфчевъ и Ат. П. Минковъ, а Хараламби Караджовъ, тежко раненъ свлекли долу, натоварили го на кола и закарали въ Карлово, а отъ тамъ въ Пловдивъ. Тукъ той скоро издъхналъ.[1])

Тримата паднали били заровени, безъ опѣло, единъ до другъ — нѣкакъ на страна, въ двора на черковата. Главитѣ

1) Нѣкои сѫ на мнѣние, че Хараламби Караджовъ издъхналъ още по пѫтя за Пловдивъ. Това не е вѣрно. Ст. Дрѣнски видѣлъ Хараламби въ затвора. Измѫченъ отъ ранитѣ и отъ звѣрски обноски на мѫчителитѣ си, Хараламби отпустналъ, казватъ, нѣкои имена, обаче, доколкото можахъ да проуча, никой не е станалъ жертва отъ това.

имъ били отрѣзани, турили ги въ чувалъ и Иванъ Данчевъ пандуринътъ, ги носилъ въ конака отъ дѣто ги пратили въ Карлово (за което, впрочемъ, нѣкои спорятъ); послѣ били повърнати.[1])

---

1) Когато бѣхъ въ Сопотъ, въ първата половина на Августъ 1908, дойде депутация отъ Клисура: клисурци искаха да приберать останкитѣ на своитѣ съграждани мжченици. Търсихме ги и намѣрихме, проснати единъ до другъ, подъ равната отжпкана земя: трима левентъ юнаци и главитѣ по отдѣлно сложени по една до всѣки трупъ. Коститѣ тържествено прѣнесоха въ Клисура. Азъ видѣхъ и попъ Партения. Да гледа човѣкъ нищожни и долни хора изобщо не е нѣщо утѣшително, но кога подобни сж още и въ расо, може лесно да се мисли какво е. Бѣше една топла вечерь, прѣзъ сжщото онова врѣме — Августъ, 1903. Казаха ми, че попътъ не обича да го запитватъ и крие се. Направихъ да ми посочатъ кжщата издалечъ и да ме оставятъ. Послѣ това азъ влѣзохъ внезапно и, тъй да се каже, заробихъ тоя мизеренъ попъ. Може да си помислите една бестиална натура, единъ надебелѣлъ, опустѣлъ и, навѣрно, прѣзъ цѣлия си животъ никога не чувствувалъ, ни мислилъ човѣкъ, освѣнъ дѣто хубаво е ялъ, пилъ и спалъ. Азъ ще го похваля само въ едно: той бѣше смутенъ, изгубенъ и прямъ, като всички слаби хора. Ние седнахме колѣно до колѣно въ една тъмна стая. Тоя интересенъ tête à tête трая само една минута. Той каза това, което азъ и разказахъ: уплашилъ се, обадилъ и чакалъ да чуе пушкитѣ. Азъ не го питахъ нищо по-нашироко, оставихъ го неподвиженъ на мѣстото му, поразенъ, навѣрно, и удивенъ отъ внезапната грозотия, съ която сж заечили сега тѣзи прости думи — думи, които той тридесеть години близо е повтарялъ въ паметьта си, безъ да разбере сжщинското имъ значение. Той направилъ всичко, за да прѣдаде и нищо, за да спаси. Не е било негова работа да жертвува спокойствието, да жертвува кожата си за хората, той пожертвувалъ хората за своя кожа. Единъ свещенослужитель на плътьта. Съ тая кожа ще се провали той въ пъкала. Умирающитѣ отъ гладъ ядатъ се помежду си. Той гладувалъ, за да яде людскитѣ души. Тоя Партени, съ мазно тѣло, низко чело, съ мазнитѣ и тъпи погледи порази ме както нищо въ живота. Чувството, че той е погребалъ, и толкова съзнателно, тѣзи цвѣтущи мжченици, не му липсваше. И наистина, ясно е отъ първъ погледъ, а че и той самъ не може да не съзнае днесъ, че достатъчно е било чрѣзъ бабата или самъ тайно да имъ обади да бѣгатъ, щѣше и тѣхъ да спаси, и себе си да не урони. Колкото за Чорбаджи Кирко, той билъ въ ролята си, и азъ му се не чудя; на звѣроветѣ дължимъ, струва ми се, извѣстно уважение за неприкосновенностьта имъ.

ВТОРИ ОТДѢЛЪ

Възстание въ окрѫзитѣ и възстанници отъ вънъ.

ВТОРИ ОТДѢЛЪ

Възстание въ окржзитѣ и възстаннници отъ вънъ.

ГЛАВА ПЪРВА.

Въ Сливенъ.

I.

Пакъ прѣдателство. Писмо до Стамболова. Арестуването на Нено Господиновъ. Кръвавото писмо отъ Панагюрище. Д. Топаловъ и раздвоение на духоветѣ.

Сждбата на възстанието въ другитѣ окржзи, откакъ избухна то безъ врѣме въ Панагюрско, зависѣше отъ двѣ обстоятелства: 1. дали извѣстието за възстание, при лошитѣ пжтни съобщения въ ония врѣмена и при строгия надзоръ на властьта, ще стигне на врѣме и въобще до революционнитѣ центрове и 2. дали послѣднитѣ ще се дигнатъ.

Между това, додѣто се получи извѣстието за възстание, работитѣ въ Сливенъ и въ Търново бѣха зели трѣвоженъ обратъ: и тукъ, както въ Панагюрище, прѣдателството успѣва да изпрѣвари бунтовницитѣ.

За да се разясни това, необходимо е да прѣминемъ за малко въ Търновско. Случкитѣ, които непосрѣдствено прѣдшествуватъ избухването на пожара, сж почти еднакви и тукъ, въ Търновско, както и въ Панагюрско, и свързани сж тѣсно помежду си. Нека се запознаемъ накратко съ тѣхъ.

Онова, което въ Панагюрище се извърши на 13—14 Априлъ — събранието въ Оборище — прѣдстояло тепърва още да стане и въ Търново. Революционеритѣ на старата столица стояли прѣдъ дилемата: или да приематъ безъ поправка рѣшенията, зети въ Оборище, или сами да привикатъ пакъ подобно общо събрание. Търновци, обаче, спиратъ на послѣдното. Мотивъ за това тѣ сж имали въ обстоятелството, че тамъ революционеритѣ въобще сж на мнѣние, бунтътъ да се провъзгласи по-късно — нѣщо, което достатъчно се освѣтли и на свое мѣсто.

Събранието е било назначено да бжде, по всѣка вѣроятность, на 25 Априлъ въ Горна-Орѣховица. [1]) Изискани били прѣдставители и отъ всички околни мѣста, а сжщо и отъ Сливенъ поканили единъ.

Въ родния градъ на Хаджи Димитра, обаче, срѣщу Гергйовдень, на 23 Априлъ, бѣше убитъ, както знаемъ, бюлюкбашията, който излѣзе да лови Стоилъ войвода въ Балкана.

По поводъ на това събитие, което макаръ и да бѣше насърдчително за бунтовницитѣ, поради успѣшното прѣмахване на единъ отявленъ врагъ, сѐ пакъ криеше трѣвога въ себе си, защото показа, че властьта не спи, а напротивъ, че е по стжпкитѣ на възстанието — по поводъ на това, Илирионъ Драгостиновъ отправилъ писмо до Стамболова. Освѣнъ за убийството на бюлюкбашията, сливенскиятъ апостолъ явявалъ сега, че Сливенъ нѣма да прати прѣдставитель на общото събрание, но че ще приеме онова, което се рѣши тамъ.

Ето тукъ, имено, съ туй писмо се почва развързката на събитията. Пратеникъ билъ Г. Николовъ Бъчовката.

1) Въ едно писмо на Стамболова изъ Г. Орѣховица до Георги Петковичъ въ Русе, съ дата 18 Априлъ, е казано, между друго: „Отъ вашия градъ се призовава единъ отъ първитѣ работници да дойде на нашето окржжно събрание, дѣто ще да се рѣшаватъ най-важнитѣ въпроси за нашиятъ окржгъ. Човѣкъ непрѣменно ще да ни изпратите, който да познава добрѣ силата ви и духътъ на населението. Чакаме го безъ друго да пристигне въ петъкъ или сжбота най-късно". Послѣднитѣ дни сж 23 и 24 Априлъ. А щомъ прѣдставительтъ отъ Русчукъ е трѣбвало най-късно да стигне на 24 въ Г. Орѣховица, събранието можеше най-рано да почне на 25. В. Захарий Стояновъ: „Опитъ за биография на Хр. Ботевъ", 299.

Като се има прѣдвидъ, че убийството е било срѣщу Гергьовденъ на 22 Априлъ, или, всѣкой случай, единъ два дни по-късно, [1]) то писмото на Илариона било писано въ свръзка съ тъзи случка и, разбира се, скоро послѣ нея, което се съгласява и съ послѣдующето развитие на събитията.

Пратеникътъ съ писмото намѣрилъ Стамболова въ Горна Орѣховица и на обратенъ пжть получилъ сжщо едно писмо отъ Търновския комитетъ за Сливенъ. Г. Николовъ се изказалъ на нѣкакъвъ учитель, навѣрно шпионинъ, съ когото случайно се срѣщналъ въ нѣкаква кръчма[2]).

Кжщата на Маринъ Станчовъ въ Лѣсковецъ, кждѣто се маялъ по-напрѣдъ Бъчовката, била нападната отъ властьта. Слугата на сжщия изказалъ за полученото писмо отъ Сливенъ. Г. Николовъ, хванатъ тугакси, изповѣдалъ че писмото било му дадено отъ Нено Господиновъ. Той носилъ и револверъ, който казалъ, че принадлежи на сжщия Нено Господиновъ. Властьта веднага телеграфира въ Сливенъ, и Нено Господиновъ, прѣдседатель на комитета, билъ арестуванъ. Обаче, всички книжа и бунтовнически вещи, които се намирали въ дома му, биватъ набързо прикрити другадѣ и нищо не влѣзло въ турски ржцѣ.

Арестуването на прѣдседателя силно стрѣснало съзаклетницитѣ. Едновръменно, обаче, получило се и кървавото писмо отъ Панагюрище, съ което се извѣстявало, че тамъ развили знамето; то било донесено отъ двама панагюрци, за които ний нѣмаме свѣдения. Писмото окончателно разбутало духоветѣ. Тогава набързо пакъ събрали послѣдни срѣдства за барутъ, олово и други бунтовни потрѣби.

Д. Кукумявковъ казва, че кървавото писмо стигнало „слѣдъ заминуването на пратения отъ Лѣсковецъ;“ [3]) тъй

[1]) Кукумявковъ „Сливенското възстание“ твърди, че е срѣщу Гергьовденъ; Нено Господиновъ — че е два-три дни по-късно или пъкъ порано. „Спомени“. Стр. 85.

[2]) Но ще добавя, че туй твърдение е отъ сливенски източникъ, който не е надѣжденъ: случката става въ Г. Орѣховица, доста далечъ отъ Сливенъ. По разпитванията, които правихъ въ Търновско, властьта по разни пжтища ще да е била влѣзла въ стжпкитѣ на съзаклѣтието. Както и да е, подробноститѣ не измѣняватъ сжществото на работата.

[3]) „Сливенското възстание“ 93.

като разстоянието отъ това заминаване, което пакъ точно незнаемъ кога е било, до хващането на Нено Господиновъ, се мжчно опредѣля, а пъкъ и не е далечъ, трѣба да приемемъ, че писмото се е получило едновремeнно съ хващането на Нено Господиновъ. Живия още Нено Господиновъ, който не изглежда да е особно памятливъ, твърди, че самъ е билъ хванатъ на 26 въ понедѣлникъ; тази дата, обаче, е правоподобна и отговаря на всичко послѣдующе, което ще разкажемъ.

Съ получване на кървавото писмо, било е наредено Курти Стояновъ, Георги Гиндевъ и Стоянъ Ивановъ пжҗарьтъ да заминатъ за полскитѣ села, да събератъ всички момчета, готови за Балкана, подъ знаме, да ги доведатъ въ града и отъ тукъ да се излѣзе.

На самитѣ балкански села се писало, че и тѣхъ ще заобиколи четата и ще подбере въоржженитѣ хора.

Сжщевремeнно и въ града свикали общо събрание, съ прѣдставители отъ всички махали. Дошли всичко около петнадесетъ души. Събранието станало подъ единъ орѣхъ въ Котленскитѣ лозя. Всѣкой отъ махаленскитѣ прѣдставители на думи прѣдставилъ съ колко души въоржжени момчета разполага махлата му. Били прѣдставени невѣроятни цифри отъ сто, двѣстѣ и повече души, отъ които нито десетата часть нѣмали пушки, а още по-малко били готови да излѣзатъ. Окончателно рѣшили, новоселци да излѣзатъ най-напрѣдъ, на слѣдующата вечерь да потеглятъ кумлученитѣ а най-послѣ юнацитѣ отъ Клуцохоръ, съ червенитѣ пояси.

Рѣшението било, четата да излѣзе на 1 Май, но като се закъснило, защото момчетата не се събирали, отложило се за 3 Май. Тѣзи дати сж, обаче, твърдѣ ненадеждни. Д. Кукумявковъ пише, че 1 май билъ въ Недѣля, а на ямболци извѣстили да стигнать въ срѣда. [1]) Но 1 Май е сжбота, значи, ямболци трѣбвало да стигнатъ на 5 май. [2])

Тукъ, обаче, станало едно внезапно раздвоение на духоветѣ. Нѣкой си Д. Топаловъ се явилъ самозванъ като

1) „Слив. възстание" стр. 98 и 99.

2) Ще забѣлѣжа, че за тъкмежитѣ на сливенци азъ повѣтствувамъ неохотно: отъ тѣзи тъкмежи нищо не излѣзе. Но изложението имъ бѣше необходимо, за да се отдѣлятъ трицитѣ отъ брашното.

прѣдставитель на Букурешския комитетъ [1]) и заявилъ, че възстанието се отлага, защото генералъ Киселовъ щѣлъ да мине съ въоржжени хора Дунава, а него били длъжни да чакатъ мѣстнитѣ комитети и да се не дигатъ сами. Отъ Влашко щѣли да минатъ още и прѣдводители, които да устроятъ и поведатъ хората. Мнозина повѣрвали и съгласили се да отложатъ тръгването за Балкана.

II.

Бързитѣ мѣрки на Илариона Драгостиновъ и Г. Обретеновъ. Четата въ Балкана. Ратници отъ Ямболъ. Походъ. Нейково и нейковци. Четата въ Жеравна. Потера. Срѣща надъ Нейково. Смъртьта на Обретенова и на Илариона Драгостиновъ. Разпръсване на четата. Смъртьта на Стоилъ воевода. Четицата на Таню Стояновъ.

Иларионъ Драгостиновъ и Обретеновъ, като видѣли ненадеждното състояние на духоветѣ между сгражданитѣ на хаджи Димитра, убѣдили се, че всѣко отлагание ще бжде пагубно, защото ще парализира волята и на останалитѣ още вѣрни съзаклетници. Ето защо, двамата апостоли

---

[1]) Кукумявковъ „Слив възст." 98.

Историята съ тоя Д. Топаловъ е твърдѣ забавна; той е живъ и притежава всички признаци на единъ ненормаленъ умъ; не вѣрвамъ да е билъ нѣщо повече и въ 1876. Азъ нѣма да се простирамъ за него; психологътъ би намѣрилъ много да изучава. Както мнозина въ оная бурна епоха, Д. Топаловъ страдалъ отъ остра мания да борави съ народни работи и да бжде единъ видъ герой на своето врѣме. Той билъ фотографъ, падалъ се нѣкакъвъ роднина на Рафаилъ Атанасовъ отъ Галацъ и скиталъ нѣкое врѣме въ Влашко. Въ 1875 той е учитель въ Айтошко, обаче, по подозрѣние отъ властьта или по своя воля, пакъ заминалъ, пролѣтьта 1876, за Галацъ. Тукъ, около Рафаелъ Атанасовъ, когото изумѣлиятъ маниякъ и днесъ продължава да нарича, безъ забикалки, глава на централния революціоненъ комитетъ, Д. Топаловъ подочулъ да се говори за генералъ Черняевъ, както самъ твърди, или за Киселски, както повѣствува Кукумявковъ — а пъкъ и едното, и другото е възможно. А говорѣше се тогава, че тѣзи генерали ще минатъ въ Сърбия, както наистина, биде по-послѣ, а за тамъ трѣбвало да тръгнатъ всички български воеводи и борци. Това бѣше, както знаемъ, идеята на една голѣма часть отъ нашитѣ емигранти, на чело съ Панайотъ Хитовъ. Казвало се още—а пъкъ и това ний знаемъ — че въ България не трѣбва да възставатъ, прѣди Сърбия да обяви война, защото иначе — всичко бърже ще мине подъ ножъ — което, впрочемъ, и стана. Тѣзи критики разбудили спящата idée fixe на манияка и той лудо запросилъ пари, защото нѣмалъ, и тръгналъ съ новата голѣма звѣзда въ глава за родния си градъ, който искалъ „да спаси"—както помпозно се изразява и сега съ всички интонации на забърканъ умъ. Истина е, че той въ читалището държалъ огнена рѣчь и разколебалъ и тъй халтавия духъ на сливенци.

неотложно нагласили, щото всички рѣшени за борба момчи да излѣзатъ безъ забава на Балкана. Кушъ-бунаръ — единъ отъ високитѣ скалисти върхове надъ Сливенъ, — билъ опрѣдѣленъ за сборенъ пунктъ. На Стоила, съ неговитѣ момчета, извѣстили да чака на близо — въ Кжшленскитѣ лозя.

Образувала се чета, която излѣзла подъ воеводството на Иларионъ Драгостиновъ и Г. Обретеновъ. Тази чета е била малобройна. Тукъ били: А. Кутевъ, П. Баневъ, Г. Комовъ отъ Кортенъ, Ставри Ненчовъ, Дели Петъръ Гендовъ, Цаню Александровъ, Юрданъ Димитровъ, Стефанъ Кънчевъ и Юрданъ Бакърджиевъ. [1]) Тѣ тръгнали прѣзъ нощьта на 3 Май и се настигнали въ лозята съ Стоила, който ги чакалъ съ своитѣ десетина другари.

Г. Дражевъ, отъ Ямболъ, който срѣщу 1 май идвалъ въ Сливенъ, за да пита послѣденъ пжть, кога сж рѣшили сливенци да излѣзатъ, завърналъ се да събере ямболскитѣ възстанници и на 3 Май тръгналъ съ тѣхъ за Балкана, ала прѣдателството го прѣварило. Г. Добревъ билъ пратенъ отъ ямболци да купи оржжие отъ Одринъ. Тукъ властьта го пипнала, турила го подъ изтезания, които го принудили да издаде. Телеграфически било заповѣдано да се заловатъ въ Ямболъ Г. Дражевъ, Киро Икономовъ и Панайотъ Гайдарски, но тѣ успѣли да се укриятъ, благодарение на Василъ Новачковъ, членъ въ мензлиша, който успѣлъ да имъ съобщи правителственото разпореждание.

Макаръ и да се криелъ, Г. Дражовъ успѣлъ да събере слѣднитѣ момчета: Жеко Андревъ, Панайотъ Мжнковъ, Ат. Тодоровъ и Зах. Великовъ; по пжтя къмъ тѣхъ се присъединили: Ставри Гажевъ и Стефанъ Серткостовъ. Всички прѣстояватъ на слѣдующия день скрити по Краставо поле, задъ Сливенъ, и послѣ се съединили съ воеводата на Кушъ бунаръ.

Стоилъ, съ своята чета, чакалъ на Кушъ-бунаръ нѣколко дни, за да се съберать всички момчета отъ Сливенъ, Ямболъ и отъ селата, но никой вече не дошълъ. Тогава развѣли знамето и тръгнали по балканскитѣ села, за да си

1) Кукумявковъ „Слив. вазсгание". стр. 102; Г. Димитровъ: „Княжество България" 486.

присъединятъ отъ тамъ другари. Пътьтъ имъ билъ найнапрѣдъ за Нейково. Тукъ стигнали на разсъмване, 7 май; четата право теглила на равнището прѣдъ селската черкова: тамъ е сега издигнато училище, Нѣколко момчета тръгнали отъ къща на къща, за да изведатъ способнитѣ за оръжие, които трѣбало да вървать съ тѣхъ. Съ новосъбранитѣ извършили клетва въ самата черкова.

Днесъ не може точно да се установи, колко момчета отъ Нейково сѫ присъединени къмъ юнацитѣ. Числото имъ едва ли ще да е било голѣмо, защото нѣмали оръжие. Помнятъ се имената на слѣднитѣ:

1). Бенчо Пѣевъ	13). Ради Тодоровъ
2). Иванъ Пейковъ	14). Геню Тодоровъ
3). Стефанъ Русевъ	15). Денчо Кирчевъ
4). Василъ Недевъ	16). Стойко Драгоювъ
5). Тодоръ Илиевъ	17). Доню Миховъ
6). Недко Тодоровъ	18). Василъ Добревъ
7). Димитъръ Шериховъ	19). Никола Христовъ
8). Еню Петровъ	20). Сава Милковъ Бебровецъ
9). Кирю Мариновъ	21). Петко Аврамовъ
10). Кирю Стояновъ	22). Атанасъ Петковъ
11). Василъ Костадиновъ	23). Стефанъ Дечевъ
12). Иванъ Костадиновъ	24). Илия Николовъ

Повечето тръгнали съ надежда, да зематъ оръжие отъ Жеравна, но скоро послѣ, единъ-по-единъ се разбѣгали. Други отнели оръжие отъ каракачанитѣ, които кѫшлуватъ по тия мѣста.

Слѣдъ часъ или два маене, дружината потеглила за Жеравна. Отъ Нейково до Жеравна е не повече отъ единъ половина часъ. Прочее, стигнали още прѣди обѣдъ.

Въ Жеравна извадили пакъ насила момчета и ги зачислили къмъ четата. Ето и тѣхнитѣ имена:

1). Василъ Дойновъ	7). Вендю Цонковъ
2). Юрданъ Диновъ	8). Иванъ х. Вълковъ
3). Митю Стоян. (дюлгеръ)	9). Руско Жейновъ
4). Стефанъ Д. Хрусановъ	10). Йовчо Николовъ
5). Гани Вичевъ	11). Боню Недѣлчевъ
6). Райно Люцкановъ	12). Киро Цонковъ

13). Нено Ивановъ
14). Райно Ивановъ
15). Колчо отъ Килифарево
16). Симеонъ Райновъ
17). Рашо Ивановъ.

Като земемъ прѣдвидъ, че Стоилъ потегли отъ Сливенъ съ едвамъ десетина момчета, отъ Нейково зема двадесеть и четири и сега оттукъ седемнадесеть, може да опрѣдѣлимъ численностьта на четата — единъ въпросъ, за който различнитѣ източници силно се и различаватъ. Прочее, като приемемъ, че момчетата отъ Сливенъ и Ямболъ сѫ били двадесеть — по-голѣмо отъ това число не може да се прѣдположи — ще имаме всичко 20+24+17; съ една дума, четата въ Жеравна брояло шестдесеть и едно момчета[1]).

Когато четата стигнала въ Жеравна, въ селото имало трима турци, които продавали брашно. За да не бѫдатъ издадени по-късно, възстаницитѣ се пуснали да убиятъ тѣзи турци, отъ които единиятъ успѣлъ да избѣга.

Но дружината сѐ маяла твърдѣ малко. Стоилъ, като опитенъ хайдутинъ, не се забравялъ. Потеглили за Разбойна, единъ отъ старопланинскитѣ върхове между Жеравна и Котелъ. Планътъ билъ, да почакатъ тукъ, догдѣ се съберагъ още момчета отъ останалитѣ села, и тогава да влѣзатъ въ Котелъ. Воеводата пратилъ И. Жековъ за Градецъ да подкани съзаклетницитѣ да излѣзатъ. А. Гендовъ билъ сѫщо пратенъ за Катуница и В. Желчевъ за Медвенъ.

Сѫщата вечерь, на 7 срѣщу 8 Май, когато дружината поема ребрата на Разбойна, тя е била спрѣна отъ лошото врѣме: знаемъ вече какъ прѣзъ тази нощь всѣкѫдѣ валѣ снѣгъ. Четата намалѣла, защото нѣколко отъ нейковскитѣ момчета избѣгали. Като се прѣброили на 8 Май, отъ шестдесеть и единъ останали всичко петдесеть.

1) Георги Димитровъ я изчислява на седемдесеть и двама. Нено Господиновъ въ ново врѣме изпросилъ по едно свидѣтелство отъ Жеравна, Сливенъ и въобще отъ всѣкѫдѣ, кѫдѣто е могълъ да ходи, въ което се казва, че Стоилъ дошълъ въ Нейково съ осемдесеть и петь момчета. Съ тия свидѣтелства, въ всѣко едно отъ които е трѣбало непрѣмено, и безъ никаква нужда, да се спомене, че Нено Господиновъ е билъ прѣдседатель на Слив. комитетъ, послѣдния, благодарение на своето класическо невѣжество и на своята изумялость, принася мечешка услуга на историята на миналото. Той безумно желае да означи сливенската чета по-голѣма, отколкото си е била тя, за да величае, види се, себе си, като прѣдседатель на тамошния комитетъ.

Между първитѣ избѣгали нейковци се споменуватъ: Петко Аврамовъ, Никола Христовъ и Еню Петровъ.

Тъй като нощьта била много студена, дружината слѣзла на Песи долъ, на лѣво отъ Разбойна, по посока къмъ Нейково, въ кжшлата на Паунъ Дойновъ. Тукъ запалили седемь огнйове, за да се грѣятъ.

Стоилъ билъ лютъ човѣкъ, както ще го видимъ и по-подиръ. Той се страшно разярилъ за избѣгналитѣ и настоявалъ непрѣменно да ги накаже. Отсѣкли пржчки, съ които щѣли да ги биятъ, и тръгнали пакъ къмъ Нейково, гдѣто се мислило, че ще ги уловятъ. Но още отъ кжшлата, като авангардъ, били пратени Дончо Кирчевъ и Киро Мариновъ, за да видятъ, има ли турци въ селото.

Между това, обаче, дружината била прѣдадена и потерата дебнала вече по слѣдитѣ й. Когато пратеницитѣ на Стоила се надвѣсили надъ Нейково, потерата владѣяла селото и веднага хванала двамата пратени бунтовници.

Прѣдателството извършилъ единъ циганинъ, когото четата изтървала още по-първия день между Нейково и Жеравна. Той билъ пратенъ отъ мютесарифина като съгледатель, но билъ хванатъ на Кушъ-бунаръ. Четата го повела съ себе си, додѣто отсамъ Нейково той се изскубналъ.

Споредъ нѣкои твърдѣ вѣроятни разкази, освѣнъ този циганинъ прѣдателство било извършено отъ самитѣ жеравненци, които пратили оплакване по дѣдо Петъръ хаджи Стефановъ, че въоржжени хора нападнали селото имъ. Имало и селяни отъ Нейково, които донесли сжщото. [1])

Мютесарифинътъ незабавно изпратилъ войска да прѣслѣдва четата, мѣстонахождението на която вече доста добрѣ знаялъ. Едно отдѣление тръгнало отъ къмъ Котелъ, за да я присрѣщне, а друго отдѣление, на 8 май, се озовало въ Нейково, дѣто турило ржка на пратеницитѣ на Стоила. Избѣгналитѣ момчета, които се криеха въ село, сжщо били изловени.

Сега, пратеницитѣ на Стоила, съ бой и мжки, били поведени отъ турската потера да й обадятъ, дѣ именно е спрѣ-

1) Сравни Кукумявковъ „Слив. възстание“, 130.

ла и дѣ се крие четата. Войската, която прѣзъ Ичера се запжтила за Котелъ, стигнала въ Жеравна и сжщо повела нѣкои отъ забѣгналитѣ отъ четата жеравненци, да обадятъ кждѣ сж другаритѣ имъ.

Тъй като пратенитѣ до Нейково закъснѣли да се върнатъ, Стоилъ пакъ страшно се разлютилъ. Той вече усѣщалъ, какъ се разкапва цѣлото дѣло, но инатинъ по своему, бърже повелъ отново четата къмъ Нейково, за да излови и накаже този пжть всичкитѣ. Но тъкмо стигналъ до бичкийницитѣ въ горния край на селото, което лежи въ едно дере, забѣлѣзали войската надъ селото — на пжть за къмъ Жеравна. Възстанницитѣ не разпознали изеднажъ, кого иматъ насрѣща си, но войската, водена отъ хванатитѣ, които й разказали всичкитѣ знаци на четата, зела оврѣме въ обходъ, като се старала да прѣсече на дружината пжтя назадъ за Балкана. Стоилъ ударилъ тогава на дѣсно, възлѣзълъ на срѣщния брѣгъ на Нейковото дере, и заповѣдалъ момчетата да вървятъ къмъ Раково, ближно село посрѣдъ хълместия океанъ на балкана и отечеството на Раковски, оттдѣто тоя носи името си.

Но войската била настжпила близо и завързала се прѣстрѣлка. Стоилъ, Иларионъ, Обрѣтеновъ и Маринъ Димитровъ останали надирѣ, заложили се задъ дървета и зели да гърматъ, за да възпратъ напорътъ на войската, дордѣто четата се отдалечи. Отъ войскаритѣ паднали нѣколко души ударени, а войводата се ранилъ леко въ лѣвата нога, сжщо и Маринъ подъ колѣното, но успѣли да се отдръпнатъ и да стигнатъ отстжпващата чета. Малко по-горѣ, обаче, слѣдъ като минали Соукъ-Бунаръ, въ мѣстностьта Харемъ-Бунаръ, черкезската конница — защото въ потерата имало и такава, — опитала се да прѣсече пжтя на Симеонъ Николовъ, който останалъ малко назадъ. Войводата побързалъ на помощь, пакъ съ сжщитѣ другари, и съ още нѣколко отборъ момчета; всички други пустнали напрѣдъ да държатъ посока край Раково, прѣзъ Демиръ-Капия за Кипиловския балканъ, дѣто мислили да се съединятъ съ четитѣ отъ Търновско.

Въ новата и по-ожесточена прѣстрѣлка, която се почнала, паднали около петь войника, но войводата се ранилъ въ пръста, който, впрочемъ на часа успѣли да прѣвържатъ.

Борбата била неравна, защото четата, като била въоружена съ кремъклийки, които се измокрили и не могли да хващатъ, почти не отговаряла. Само Обретеновъ и Стоилъ

Г. Обретеновъ.

стрѣляли съ своитѣ добри пушки, каквито имали. Обрѣтеновъ, който съ умѣлата стрѣлба привлѣкълъ вниманието на войницитѣ върху себе си, билъ замѣренъ отъ мнозина, улучили го и на мѣсто издъхналъ. Ранени били сжщо К. Кючюковъ и П. Бановъ.

Тръгнали бързо да отстжпятъ, но войската вървѣла по тѣхнитѣ стжпки. Малко по-късно, като спрѣли да си почиватъ, били пакъ нападнати и този пжть разпърснали се.

Около воеводата били събрани по-силни момчета: Илрионъ, Желчовъ, К. Каврьковъ, Дели П. Гендовъ, З. Великовъ, Ж. Андреевъ, Г. Дражевъ, А. Кутевъ, В. Кавлаковъ, Ст. Серткостовъ, Г. Колювъ и Юрданъ Димитровъ. Други се върнали къмъ Сливенския балканъ.

На 9 май останалитѣ съ воеводата се въртѣли въ Кална Усойна—гориста мѣстность между Раково и Сливенъ. Отъ тукъ хванали пжтя за Твърдишкия балканъ. На 10 тѣ били прѣсрѣщнати на Вратникъ отъ потерата на Османъ Бюлюкбаши. Тукъ падналъ Илрионъ, комуто главата отнесли на прътъ; сжщо били убити В. Кавлаковъ и Серткостовъ, байрактаръ на четата.

Нѣкои се изгубили или избѣгали. Войводата осталалъ само съ Г. Дражовъ, К. Каврьковъ, М. Гаджаловъ, В. Желчевъ и А. Кутевъ. Тѣ се смъкнали къмъ селото Бѣла, били прѣдадени отъ едно воловарче, отъ което искали хлѣбъ. Появила се потеря. Тѣ хванали пжтя за Терзоба, тукъ прѣнощували въ лозята. Пратили А. Кутевъ въ селото да вземе хлѣбъ. Той билъ прѣдаденъ отъ дюгенджията Енчу Ивановъ; хванали го. Измжчванъ жестоко, А. Кутевъ издалъ, дѣ се криятъ останалитѣ. Но Стоилъ бѣше прѣдпазливъ; той промѣнилъ мѣстото още съ врѣме. Додѣто потерата ги търсила, тѣ хванали пжтя за Алобасъ, сетнѣ възвили къмъ Бинкосъ. Тамъ, между Изикча и Бинкосъ настигнала ги потерата, а тѣ нѣмали вече ни патронъ, нито сили, за да се биятъ. Рѣшили да се прѣдадатъ. Стоилъ билъ убитъ още по пжтя.

Тъй е била унищожена послѣдната ратническа сила на Сливенския революционенъ окржгъ. Обаче, нека забѣлѣжимъ, че, почти въ сжщото врѣме, или малко по-късно, една малка чета отъ 5-7 души — навѣрно всички сливенци — се движи откъмъ Влашко и бърза на помощь на своя роденъ градъ. Тази малка четица е била подъ воеводството на Таню Стояновъ, когото имахме случай да споменемъ и по-рано [1]). Таню Стояновъ, младъ човѣкъ, на около 30 години, пъргавъ и юначенъ, бѣше прѣзъ днитѣ на Левски,

---

[1]) В. т. I, стр. 177.

началникъ на тайната полиция въ Сливенско и единъ отъ най-надеждниті тѣлохранители на Апостола. Но прѣдаденъ веднажъ, той успѣва да се измъкне отъ ноктитѣ на властьта и прѣминава въ Влашко. Когато се нареждаше Ботевата чета, въ началото на Май 1876, Таню е трѣбало да влѣзе

Таню Стояновъ.

въ нея, но прѣдпочелъ, съ 5 — 7 другари, да се запжти къмъ родния си градъ. Малката четица прѣминала незабѣлѣзана Дунавъ откъмъ Силистренско и — по стжпкитѣ на Панайота отъ 1867—прѣминала къмъ Османпазарско, като гонила, разбира се, да мине прѣзъ Герлово и Тузлука за

Сливенъ. Татъкъ, обаче, къмъ Османпазарско — мѣстото не се знае точно—дружината била, види се, издадена, нападнали я внезапно, въ сънь, и всички били изклани на мѣсто. Всѣкой случай, по-достовѣрни данни още липсватъ за тѣзи достойни борци отъ 1876 г.

ГЛАВА ВТОРА.

Въ Търновско.

I.

Начало на развързката. Послѣдното заседание у баба Пантеленица. Ново прѣдателство. Хващането на Измирлиевъ и Пановъ.

Началото на развързката въ Г.-Орѣховица ние вече засегнахме въ по-първата глава. Планътъ за общото „окржжно" събрание тукъ, на 25 Априлъ, или около тази дата, се прѣдвари отъ прѣдателството, което изложихме.

Въ сжщото врѣме, обаче, пристига и кървавото писмо отъ Панагюрище. Като оповѣстявало, че пламъцитѣ на възстанието вече свѣткатъ въ Тракия, туй писмо отваря очитѣ на хората въ този край и ускорява още повече бързия развой на събитията и тука. Кога точно и по кой пжть кървавото писмо иде въ Г.-Орѣховица — и дали сжщинското кърваво писмо е стигнало, или само достовѣренъ слухъ за възстание—това сега не може да се установи. Всѣкой случай, не сж много ония дни, които може да влѣзатъ въ прѣдположение тукъ. Кървавото писмо, ако го има, и ако би дошло по правия пжть прѣзъ Балкана, би стигнало въ Г.-Орѣховица най-късно на 23 Априлъ. Но тъй като съобщенията сега бѣха най-затруднителни, а по-нататъшния ходъ на събитията ни говори, че до 26 Априлъ тукъ вече иматъ извѣстие за станалото въ Тракия, то деньтъ на пристигането на писмото или на слухътъ за възстание ще трѣбва да туримъ между тия двѣ дати за въстание — 23 и 26.

Когато е билъ хванатъ Бъчовката и се напада кжщата на Маринъ Станчевъ въ Лѣсковецъ, властьта посегнала

да лови и въ Г.-Орѣховица. Прѣдателството било неоспоримъ фактъ. И не били прѣдадени само единични личности, но властьта държала слѣдитѣ на цѣлото дѣло.

Още на 25 заптиитѣ се разтичали да ловятъ. Мих. Х. Стояновъ билъ потърсенъ у дома му, но успѣлъ да се скрие.[1])

Пановъ, прѣдседатель на Горне-Орѣховския комитетъ, и Измирлиевъ пратили Ст. Филевъ до Стамболовъ въ Самоводени съ извѣстие за трѣвожнитѣ постжпки на властьта. Стамболовъ, който вече знаялъ за безврѣменното избухване на възстанието въ Тракия, а сжщо оцѣнявалъ, какъ дѣлото би се осуетило, ако властьта внезапно успѣе да тури на ржка всички по-видни дѣйци, заповѣдалъ да се съберать и провъзгласятъ и тукъ възстание. Но казватъ, че Стамболовъ е далъ разрѣшение само слѣдъ второ или трето искане, като — навѣрно — желалъ да се състои „окржжното" събрание, та послѣ и възстанието да се дигне по приетия редъ.

Отначало разтревоженитѣ и заплашвани отъ катастрофата съзаклятници били събрани въ кжщата на Коста Тодоракевъ. Кога тоя се върналъ вечерьта у дома си и видѣлъ чуждитѣ хора—а пъкъ трѣвогата изъ града въ туй врѣме била вече обща и домакинътъ не е могълъ да не знае каква опастность има и за него — уплашилъ се и, се едно, пропждилъ революционеритѣ. Тогава събранитѣ се прѣхвърлили у баба Пантелеица: двѣтѣ кжщи сж една до друга.

Рѣшили, като почакатъ до другия день, за да се съберать още ратници, да излѣзатъ на слѣдующата нощь. А планътъ имъ билъ още, като се съберать съ самоводенскитѣ и търновскитѣ възстанници, които трѣбало да настигнатъ всички—една чета до шестотинъ души — да хванатъ пжтя, както знаемъ, за Балканскитѣ поли.

Събранитѣ, които на 27 осъмнали у баба Пантелеица, били само деветь души: Пановъ, Измирлиевъ, Михаилъ х. Стояновъ, Петю Ивановъ, Хр. Стояновъ, Ант. Бендеревъ, Ст. Минковъ, Минчо Ивановъ и Г. Христовъ.

1) Разказътъ, че още на 24 билъ хванатъ Маню Тодоровъ, когато стрѣлялъ съ револверъ въ лозята, не е вѣрно; (Ю. П. Тодоровъ „Спомени", стр. 6) хващането на Маню е станало по Великденскитѣ праздници, на единъ мохабетъ съ гивечъ изъ околностьта.

Сега вече, нѣкой си Пав. П. Петковъ, турско ухо, който успѣлъ да се вмъкне между съзаклятницитѣ като вѣренъ човѣкъ, посочилъ на властьта самото мѣсто на събранието. Кѫщата на баба Пантелеица била завчасъ блокирана отъ заптиета. Възстанницитѣ излѣзли на двора въорѫжени. Захванала се кратка прѣстрѣлка, при която чаушинътъ падналъ раненъ. Съзаклятницитѣ се разбѣгали прѣзъ заднитѣ низки огради.

Краятъ на градеца не е далечъ оттука. Пановъ и Измирлиевъ се скрили въ кѫщата на баба Киряка, която е почти на самата крайность, дѣто почватъ градини. Тѣхъ подушилъ Атанасъ Кантарджиевъ и прѣдалъ ги. Рано сутриньта, 28 Априлъ, и двамата биватъ уловени. Тѣ бидоха послѣ обѣсени прѣзъ Май.

Иванъ Пановъ Семерджиевъ е роденъ въ Търново 1854, слѣдвалъ въ духовната семинария въ Одеса, а есеньта 1875 се условилъ учитель въ Г.-Орѣховица. Прѣди да свърши образованието си, политически бури го призоваватъ на работа, на която той посвѣти своя кратъкъ, но достоенъ животъ.

Още сѫщия день били заловени всички други по-видни двадесеть-тридесеть съзаклетници отъ Г.-Орѣховица, които незабавно биватъ пратени въ Търново.

Съ туй властьта успѣва да парализира центра на окрѫга. Търновци оставатъ на мѣстата си, безъ да проявятъ животъ. Сѫщо не мръдватъ самоводенци, отъ които Стамболовъ не може да подигне нито единъ човѣкъ. По тоя начинъ, цѣлото дѣло се е считало изъ тия мѣста вече за ощетено.

II.

Бѣлочерковски пунктъ. Попъ Харитонъ. Начало на Дрѣновската чета. Офицерътъ отъ руската армия Пармаковъ. Четата на пѫть.

Обаче, освѣнъ центра, Търновскиятъ окрѫгъ криеше въ себе си още други и твърдѣ надеждни за дѣлото гнѣзда по крайнинитѣ. Разбира се, че ако и тѣ не възстанѣха, нѣмаше търновско да считаме между бунтовнитѣ окрѫзи. Но работитѣ взематъ изеднъжъ другъ обратъ. Хората сѫ тамъ будни и залавятъ се за орѫжие.

И наистина, три надеждни точки въ окржга стояха още незасегнати отъ прѣдателството: селата около Мусина, Габрово и севлиевскитѣ прибалкански села. Тамъ, прочее, работитѣ зематъ отъ само себе си своя очакванъ развой. Нека прослѣдимъ това.

Когато на 26 Априлъ отъ Горня-Орѣховица извѣстяватъ на Стамболова въ Самоводени за грозящата катастрофа, останалитѣ воеводи: Попъ Харитонъ, Караминковъ и др. били събрани въ Мусина и тукъ, както въ центра, новината за бунтъ въ Тракия бѣше вече достигнала до ушитѣ на всички. Освѣнъ това, трѣбва да спомнимъ, че Мусина и съсѣднитѣ ѝ села никакъ не сж далечъ отъ Г.-Орѣховица. Прочее, още на 25 или 26 тукъ сж знаяли за началото на края — за прѣдателството иареститѣ. Ето защо, позволението на Стамболова, да се обяви възстание, било общо както за Г.-Орѣховица, така и за Мусина.

Попъ Харитонъ още отъ 26 вечерьта, слѣдъ кратко съвѣщание съ революционеритѣ, които го окржжаваха, разпоредилъ, като главенъ воевода, да се съобщи колкото се може по-скоро на околнитѣ вѣрни села, че възстанието е обявено. За сборно мѣсто опрѣдѣлили Мусина, а за день на обща срѣща—28 Априлъ.

И дѣйствително, на опрѣдѣления срокъ хората се притичатъ около доблестния воевода, който ги чака въ Мусина. На 28 Априлъ една чета отъ повече отъ двѣстѣ души стои тукъ подъ знаме.

Тази чета е извѣстна подъ разни имена. Св. Франговъ я нарича Бѣлочерковска, защото въ нея влизаха, дѣйствително, най-вече бѣлочерковци; но михалци се сърдятъ на тази кръщавка [1]). Ние мислимъ, че ако тази чета сама най-добрѣ свърза своята сждба съ Дрѣновския манастиръ, то и ние трѣба да свържемъ нейното име съ името на разореното светилище, като я наречемъ: чета на Дрѣновския манастиръ.

Хората идатъ отъ слѣднитѣ села: Бѣла Черкова, Михалци, Вишовъ Градъ, Дичино и Голѣмо Яларе. Бѣлочер-

---

1) Ср. в. „България“, № 42 1905 година.

ковци минаватъ прѣзъ Михалци, съединяватъ се и стигатъ Мусина; тукъ се събиратъ отъ разни страни и другитѣ.

Главенъ воевода е, както казахме, Попъ Харитонъ; негови помощници, подвоеводи: сѫ Хр. Караминковъ и Бачо Киро—всички ни сѫ добрѣ познати. Но въ тази чета сега има нѣщо друго, което липсваше на цѣлото Тракийско възстание: тукъ е Пармаковъ — офицеръ отъ руската армия: той е военниятъ рѫководитель и фактическиятъ комендантъ на четата. Биографическитѣ свѣдѣния, които притежаваме за Пармакова, сѫ твърдѣ оскѫдни; ние ще дадемъ това, което притежаваме.

Петъръ Николовъ Пармаковъ е роденъ въ селото Градецъ, Котленско, прѣзъ 1850 година, отъ родители българи отъ православно християнско вѣроизповѣдание—баба Станка (майка му) и дѣдо Никола Жейновъ — Алтѫпармака, нариčанъ тъй, защото ималъ на едната си рѫка на голѣмия пръстъ едно малко пръстче. Повече билъ извѣстенъ между населението на селото Градецъ подъ прѣкора: Дѣдо Кода. Той ималъ трима синове: Тодоръ, Василъ и най-малкия Петъръ и една дъщеря Руска.

Петъръ щомъ навършилъ петь-шесть годишна възрастъ даватъ го родителитѣ му да се учи въ селското тогава училище. По ония врѣмена градецкото училище е било тъй уредено, че стояло много по-високо отъ училищата на другитѣ околни села и градове, и то благодарение на учителя Димитъръ Русковъ, който се трудилъ неуморно да го постави на прилична висота.

Слѣдъ като е свършилъ III-ий класъ на тамошното училище, Петъръ Пармаковъ, по волята на родителитѣ си напустналъ е Градецъ и отишелъ овчаръ въ Добруджа, на бащината си кѫшла въ селото Малъкъ-Гаргалъкъ, Кюстенджанско.

Бащата на Пармаковъ е билъ по-рано овчарь, и като добилъ завидно състояние, купилъ този чифликъ (кѫшла) и като позастарѣлъ, прѣдалъ чифлика на синоветѣ си Тодоръ и Василъ, при които отива и най-малкия Петъръ. Дѣдо Никола — бащата, оставалъ въ Градецъ, за да управлява другитѣ си имоти: воденица, тепавица, даракъ, лозя, ниви,

П. Пармаковъ.

градини, ливади и да прѣкарва по-охоленъ животъ на стари години при сѣмейството си.

По балканскитѣ села: Котелъ, Жеравна, Градецъ, Медвенъ, Ичера и Катуница, печалбата на хората по ония врѣмена бѣше сѐ по „виделата Добруджа", както си я казватъ, още и до днесъ. Занимавали се главно съ овчарлѫкъ и земледѣлие отчасти. Много учение не трѣбало, па да е трѣбало, нѣмало уредени училища.

Пармаковъ билъ на тринаесеть години, когато отишълъ овчаръ. Овчарувалъ той три години. Послѣ това пакъ се върналъ въ Градецъ, но не слѣдвалъ тамъ, а отишълъ въ Котелъ. Тукъ той билъ на квартира у свакови си, Даскалъ Вълйо Бандата. Слѣдъ година и повече той напустналъ котленското училище, понеже е нѣмало за какво да слѣдва тамъ, и заминалъ за Тулча. Тукъ постѫпилъ въ мѣстното училище и въ врѣменния пансионъ. Учителитѣ му били Сава Доброплодний и Тодоръ Икономовъ. Когато имали ваканции, Петъръ е ходилъ да прѣкарва врѣмето си на кѫшлата при братята си—въ селото М.-Гаргалъкъ.

Като свършилъ наукитѣ си въ Тулчанското училище, въ 1870 заминалъ за Цариградъ. Тамъ той стоява при единъ евреинъ като работникъ въ търговска кантора до като си вземе паспортъ и уреди работата съ руския посланикъ въ Цариградъ за да постѫпи на училище въ Одеса.

Полковникъ Кишелски въ Одеса го настанилъ въ военното училище, въ което се постѫпало много трудно безъ прѣпорѫка и настояване отъ страна на нѣкои влиятелни лица.

На 21 Май 1875 година, той билъ произведенъ прапорщикъ въ 59 пѣхотенъ Люблински полкъ въ гр. Николаевъ—Херсонска губерния.

Прѣзъ годината 1876 Пармаковъ се явява при братята си въ селото Малъкъ-Гаргалъкъ, на 13-ий Мартъ, придруженъ отъ Данаилъ Огняновъ, котленецъ; Пармаковъ билъ облеченъ сега съ цивилни дрехи и съ френска шапка.

Когато заминалъ за Русия, билъ на деветнадесеть годишна възрасть, нѣмалъ мустаци и брада, а когато се завърналъ отъ училище, той билъ на двадесеть и шесть го-

дини, съ черни мустаци, срѣдни, и съ чаталеста срѣдна брада, черна.

Слѣдъ нѣколко дни върналъ се въ Кюстенджа и отъ тамъ заминалъ за Търново, дѣто билъ назначенъ като военнъ инструкторъ на I революционенъ окржгъ. Той се отбилъ въ кжшлата съ намѣрение да отклони братята си отъ овчарство и да ги направи революционери—но не успѣлъ. Навѣрно, теглило го още да ги види, слѣдъ като били толкова години раздѣлени. Отъ заминаването на Пармакова за Търново понататъшнитѣ случки изъ живота му влизатъ въ историята на възстанническото дѣло въ Търновско.

Точното число на ратницитѣ сега въ четата не е тъй добрѣ установено. Досегашното писано по това е пълно съ противорѣчия. Г. Димитровъ [1]) означава, че сж били двѣстѣ и осемдесеть души, но въ продължение на разказа си споменува четата като по-многочислена. Така, въ отговоръ къмъ турския военачалникъ, дѣто не искатъ да се прѣдадатъ, възстанницитѣ твърдятъ че сж четирестотинъ и деветнадесеть души [2]) и Г. Димитровъ не прави никакви бѣлѣжки. Послѣ, на 7 Май, кога искатъ да избѣгатъ изъ манастиря, тѣ се дѣлятъ на три отдѣления по сто души, значи сж триста [3]) и пр. Явно е, че Г. Димитровъ не е ималъ поточни свѣдения и прѣмълчавалъ поради туй противорѣчията.

Най-рано писа за дѣйствията на четата игуменътъ на Дрѣновския манастиръ Отецъ Похомий Стояновъ въ своята брошура „Очерки и разкази“ отъ 1882 година. Но списъкътъ на ратницитѣ, приложенъ къмъ тази книжка, е крайно неточенъ. Сжщо е неточенъ списъкътъ, който четемъ на каменния паметникъ, издигнатъ за слава на четата въ двора на Дрѣновския манастиръ [4]). Най-пълния списъкъ досега ни

1) „Княжество България“ стр. 495.
2) Ibid. стр. 497.
3) Ibid.
4) Когато посѣтихъ манастиря прѣзъ есеньта [1904], азъ намѣрихъ не само десятки имена отъ четницитѣ пропустнати въ надписа на памятника, който краси двора на светинята сега, но дори списъкътъ на загинали отци отъ самия манастиръ не бѣше точенъ, което азъ не скрихъ отъ сегашнитѣ служители на светилището. Но отговорътъ на послѣднитѣ бѣше много оригиналенъ. Божитѣ хора правяли тогава гроздоберъ и никой не намѣри врѣме да извади моливъ, за да запише имената на забравенитѣ отци; а заслужва-

е донесълъ Св. Франговъ въ своята книга: „Бѣлочерковската чета въ Дрѣновския манастиръ"; но и този списъкъ страда отъ голѣми неточности: едно и сжщо лице е писано и за убито и за живо, напр. Начо Пенчевъ отъ Михалци [1]), едни и сжщи лица сж броени два пжти въ една страница напр. Лажо (Желю) Тодоровъ [2]), Тодоръ Геневъ (Генчевъ)[3]), и пр. Азъ допълнихъ тоя списъкъ, колкото ми бѣше възможно, като посѣтихъ най-главнитѣ мѣста, отдѣто произхожда четата.

Бѣлочерковци сж излѣзли всичко осемдесеть и седемь души, които ни означава св. Франговъ въ своята книга. Съ допълнителенъ списъкъ, подкрѣпенъ съ печата на Бѣлочерковското поборническо дружество, св. Франговъ ни съобщи по-късно, че всички излѣзли отъ Бѣла-Черкова сж сто души, отъ които осемь чужди, а къмъ послѣднитѣ тукъ сж прибавени още двама. Та изцѣло отъ Бѣла-Черкова излѣли деветдесеть и двама души бѣлочерковци, а всичко сто и двама.

Цѣлата Дрѣновска чета се би достойно докрай, и заслужава да се запишатъ имената на всички ратници. Ето, прочее, списъкътъ на излѣзлитѣ отъ Бѣла-Черкова деветдесеть и двама души.

1. Даскалъ Киро (Бачо Киро)	11. Гатю Станчевъ Стоевъ
2. Попъ Гавр. Трифуновъ	12. Петко Иванчевъ Тончевъ
3. Даскалъ Вас. Недѣлчовъ	13. Райко Ц. Даскаловъ
4. Георги Тодоровъ Ничевъ	14. Хр. Петковъ Ботована
5. Димитръ П. Койвцалията	15. Юр. Тодоровъ Хаджиолу
6. Иванъ Дишовъ	16. Ив. Николовъ Хаджиолу
7. Колчо Тончевъ	17. Лука Райковъ
8. Тодоръ П. Бановъ	18. Петко Райковъ
9. Цачо Ненковъ	19. Стоянъ Миневъ
10. Захария Вълчевъ	20. Ангелъ Колевъ Рачевъ

ше тия имена да се споменатъ въ нѣкоя молитва. На тръгване, светитѣ отци се заинтересуваха съ моитѣ пжтнически обуща, каквито имъ се искаше и тѣ да носятъ; дълги съвѣщания се правиха дали кундураджиитѣ въ Дрѣново ще могатъ да подражаятъ такова нѣщо. Това ги интересуваше повече. . . .

1) Страница 97 и 101.
2) Стр. 101,
3) Стр. 97.

21. Недѣлчо Вачевъ
22. Петко Радевъ
23. Тодоръ Радевъ
24. Кръстю Христовъ
25. Сава Христовъ
26. Лазаръ Станевъ
27. Георги Заневъ
28. Георги Начовъ
29. Стоянъ Колевъ
30. Георги Цанковъ
31. Георги Кирчовъ
32. Руси Гергевъ (Кара Герги)
33. Дончо Стояновъ Гецовъ
34. Юр. Филевъ Дешковъ
35. Нед. Мариновъ Дешковъ
36. Илия Марчевъ
37. Недѣлчо Марчевъ
38. Иванъ Петковъ
39. Георги Петковъ
40. Недѣлчо Маринчовъ
41. Раню Тодоровъ
42. Ив. Димитровъ (Илчолу)
43. Стефанъ Бѣлчевъ
44. Личо Вачевъ (Сейковъ)
45. Трифонъ Димовъ
46. Стефанъ Петровъ
47. Петъръ Пенчовъ
48. Ангелъ Тодоровъ
49. Стоянъ Бакевъ
50. Петъръ Бакевъ
51. Цанко Куевъ
52. Тр. Дойчевъ (Петровлу)
53. П. Тотевъ (Павуновъ)
54. Петко Тотевъ (Павуновъ)
55. Юр. Георгевъ (Кръстеолу)
56. Недѣлчо Райчевъ
57. Юр. Михаловъ (Павуновъ)
58. Петъръ Кътевъ
59. Тошо Кътевъ
60. Георги Несторовъ
61. Анчо Ангеловъ (Неновъ)
62. Петъръ Карастояновъ
63. Стойчо Бакевъ
64. Захарий Кръстевъ
65. Алекса Поповъ
66. Петъръ х. Ангеловъ
67. Дончо Димитровъ Сейковъ
68. Тодоръ Душковъ
69. Ив. Дойчевъ (Заневъ)
70. Кучо Петковъ
71. Хр. Вълевъ (Хъша)
72. Мотю Начевъ
73. Тошо Анчевъ (Бановъ)
74. Пею Недѣлчевъ
75. Свещ. П. Франговъ
76. Юрданъ Матѣевъ
77. Цачо А. Неновъ
78. Димитъръ Куевъ
79. Атанасъ Марчевъ
80. Иванъ Недѣлчовъ
81. Георги Калчевъ
82. Георги Юрдановъ
83. Анчо Радиловъ (Князътъ)
84. Кръстю Ц. Жилковъ
85. Юрданъ Костадиновъ
86. Петъръ Андр. Бакевъ
87. Даскалъ Ат. Дойчевъ
88. Пенчо Колевъ Кирчовъ
89. Петъръ Ив. Тончевъ
90. Иванъ Цвѣтковъ
91. Дим. К. Камбуровъ
92. Ив. Марчевъ

Чужди сж:

93. Нено Рашковъ
94. Пан. Рашковъ
95. Нед. Маричовъ

} отъ Дрѣново

96. Т. Несторовъ } Марангози отъ Калоферъ
97. Ив. Димитровъ } Марангози отъ Калоферъ
98. Т. Генчевъ { отъ Г.-Орѣхов.
99. Рачо Халачинъ } отъ Търново
100. Станю Сжбевъ } отъ Търново
101. Киро Ковачъ { отъ Сухиндолъ
102. К. Морангозчето { отъ Ташъ-Авла.

Отъ Михалци се присжединили тридесеть и единъ, отъ които само трима не сж михалчени, а живѣли въ селото или се намирали тамъ: Лука Т. Лефтеровъ отъ Търново, учитель, Димитъръ Русчуклия, знаменосецъ на четата и Никола Червеноводецъ, когото понѣкога смѣсватъ съ Дѣдо Никола отъ Хаинето и който погрѣшно броятъ за апостолъ. Ето имената и на всички двадесеть и осемь души.

1. Св. Стеф. Трифуновъ
2. Петко Ивановъ
3. Антонъ Миневъ
4. Петъръ Калчевъ
5. Георги Х. Дафиновъ
6. Кост. Колевъ Маринчевъ
7. Кирилъ Пенчевъ
8. Димо Митевъ Кроснакъ
9. Желю Тодоровъ
10. Начо Трифоновъ
11. Тодоръ Станевъ Хубчевъ
12. Колю Ив. Бърборковъ
13. Юрданъ Начевъ
14. Начо Пеневъ
15. Минчо Господиновъ
16. Георги Кирковъ
17. Симеонъ Маринчевъ
18. Славчо Колевъ
19, Димитъръ Ст. Ковачъ
20. Ради Тодоровъ
21. Гено Станоевъ
22. Иванъ Христовъ
23. Ганчо Недѣлчевъ
24. Ив. Станевъ Папазъ
25. Колю Бъчваровъ
26. Тодоръ Георгевъ
27. Недѣлко П. Гължбовъ

Споредъ както разказватъ въ Михалци, Пармаковъ отъ тукъ потеглилъ съ четата.

Въ Мусина чакали подъ оржжие двадесеть и деветь души мусинци.

1. Аврамъ Петковъ
2. Юрданъ Петковъ
3. Хр. П. Иринчевъ
4. Петко Ганевъ
5. Петко Геневъ
6. Колю Геневъ
7. Ангелъ Димовъ
8. Георги Димовъ
9. Иванъ Добревъ
10. Трифонъ Г. Коциловъ
11. Димо Г. Коциловъ
12. Стоянъ Д. Рачковъ
13. Стойко Колевъ
14. П. Радевски
15. Рачо Панайотовъ (Рачевски)
16. Иванъ Пан. (Рачевски)

17. Илия Василевъ
18. Дончо Колевъ
19. Колю Геновъ
20. Н. Д. Бояджиевъ
21. Гено Димовъ
22. Величко Д. Помачето
23. Юрданъ Герчевъ
24. Г. Недѣлчевъ
25. Колю Ив. Куковъ
26. Генчо Димовъ
27. Дечо Димовъ
28. Юрданъ Аврамовъ
29. Цвѣтко Тодоровъ

Освѣнъ това, оттукъ се присъединяватъ, както споменахме, Попъ Харитонъ, Хр. Караминковъ, Г. Тюфекчийчето и Хр. Доневъ Тамбурата отъ Търново, значи всичко тридесеть и три.

А били събрани отъ околнитѣ мѣста, както слѣдва:

Отъ *Дичинъ* дванадесеть души:

1. Петко Мариновъ
2. Георги Неновъ
3. Христо Начовъ
4. Стойчо Ивановъ
5. Зани Ганевъ
6. Тодоръ Ивановъ
7. Иринчо Костадиновъ
8. Тодоръ Димитровъ
9. Паунъ Николовъ
10. Божилъ Кундевъ
11. Св. П. Драгановъ
12. Вел. Драгановъ

Отъ *Вишовградъ* шесть души:

1. Св. Балчо Колевъ
2. Рачо Колевъ (братя)
3. Гено Мариновъ
4. Колю Недѣлковъ
5. Симеонъ Сѫбевъ
6. Никола Радевъ

Отъ *Голѣмо-Елари* (Биляковецъ) двама:

1. Даскалъ Димитъръ и
2. Юр. Ив. Парцалевъ.

Освѣнъ това, имало двама отъ *Дъскотъ:*

1. Св. П. Драгановъ и
2. Величко Драгановъ (братя)

които слѣзли отъ Дичинъ и въ Мусина се присъединяватъ къмъ четата.

И тъй, всичко тръгватъ отъ Мусина сто и осемдесеть и осемь души извѣстни. Св. Франговъ възкачва тѣхното число до двѣстѣ и двадесеть души, [1]) като ни е далъ спи-

1) „Бѣлочерковската чета", стр. 16, Ю. П. Тодоровъ, повтаря сѫщото въ своитѣ „Спомени".

съкъ само на сто и осемдесеть и шесть души, отъ които четворицата погрѣшно повторени.

Нека прослѣдимъ сега точно пжтя на четата. Движението не е било тъй бърже, както се иска въ такива случаи, за да се избѣгнатъ всички непрѣдвидени опасности. Напротивъ, всички били опиянени, а все едно, че за никаква дисциплина не е могло да се мисли. Сборна точка е била една ливада накрай Мусина; то е малка тераса подъ мѣстностьта наричана „Чуката", до Димиговската гора, дѣто и днесъ още се намира малъкъ брѣстъ.

Рѣшено било да тръгнатъ вечерьта на 28, като вървятъ цѣла нощь по направление къмъ Габрово. До два часа по турски (прѣзъ нощьта) воеводата съ своя щабъ се измайвалъ въ плѣвнята на Ив. Рачевъ, а когато и той излѣзълъ подъ брѣста, за да тръгнатъ, рукналъ силенъ дъждъ. Тогава всички влѣзли въ двора на Дѣдо Гено Костадински — съсѣденъ тукъ, прѣзъ една градина. Въ избата имало бъчва вино, отъ което се черпили доволно всички. Въодушевлението и самозабравата били общи.

Осъмнали на Курудере надъ Балванъ, турско село, което едвамъ е три часа отъ Мусина! Мѣстностьта е отворена и четата не могла да се укрие. Двѣ воловарчета, които пасли добитъка, били непрѣдпазливо подгонени. Казватъ, че тия воловарчета имали пищови и гръмнали; отговорили имъ съ вистрѣли и отъ четата. Съ това дали сигналъ и въ селото, отъ което веднага тръгва потера отъ башибозукъ да ги слѣди. Едноврѣменно било извѣстено на правителството. Още до пладнѣ, сжщия день, 29 Априлъ, тръгнала войска и башибозукъ отъ Търново и Дрѣново, за да заградятъ пжтя на комититѣ.

Между това, бунтовницитѣ вървѣли твърдѣ полека съ осждителна нехайность.

Отъ Балванъ до Балванска махла, българско село, едвамъ е единъ часъ пжть. Четата минава срѣдъ махлата и спрѣла да си почине. Двѣтѣ села се дѣлятъ отъ една разлата височина. Кога възстаницитѣ слѣзли въ махлата, забѣлѣзали вече по диритѣ си балванската потера, която ги слѣдила отъ върха на баира. Тръгнали отъ кжща на кжща

да изведатъ бунтовници. Но всички млади хора въ селото се изпокрили. Присъединили се около десетина души, отъ които повечето избѣгали по пжтя. Останали докрай въ четата: Рашко Гергевъ Витановъ, Тодоръ Обрешковъ, Кръстю Ивановъ, Колю Мариновъ Топалътъ и Маринъ Драгановъ Бояджиевъ.

Въ селото имало единъ чаушинъ. По чудо, четата, слѣдъ като заловила този чаушинъ, обезоржжила и пакъ го пустнала, който, разбира се, я шпиониралъ отпослѣ.

Оттукъ натъй, пжтьтъ на четата лежи прѣзъ хълмести и планинисти вече мѣста. Минали прѣзъ срѣдъ Каломенъ, слѣзли въ леглото на дълбокото дере до Плачка. Славчо Колевъ, единственията плаченецъ, бакалинъ въ Михалци, отдѣто се бѣше присъединилъ къмъ четата, отбилъ се у тѣхъ си. Кжщата имъ е тъкмо на върлиятъ дѣсенъ брѣгъ отгорѣ, отдѣто надничатъ и крайнитѣ колиби на селото, покрити съ сиви плочи и пръснати още по планината нагорѣ. [1])

Отъ Плачка зели два коня — единиятъ на Хинко Колевъ, а другиятъ отъ съсѣдитѣ: Хинковия върнали, а другиятъ подкарали съ себе си, за да носи едно-друго. Било около обѣдъ, между десеть и дванадесеть часътъ.

Сега, забикалятъ селото Пѣйна, което остава малко на дѣсно, прѣсичатъ разлатия баиръ, обрасълъ съ рѣдка и стара джбова гора, надвѣсватъ се по малката височина надъ Рикя, пакъ слизатъ въ малко дере, възлизатъ отсрѣща по гжста и пакъ стара джбова гора, извиватъ отдѣсно отъ Геша и по правата пжтека прѣзъ хубави ливади прѣсичатъ селото Цинга прѣзъ срѣдъ. Отъ височинитѣ на Рикя, Янтра е вече прѣдъ очитѣ; нейнитѣ скалисти и живописни брѣгове се рисуватъ като успоредни и гигантски стѣни, които капризно се виятъ изъ хълместия океанъ на балканското прѣдгорие. Цинга е вече въ самата долина на манастиря. Когато слизали надъ Геша, единъ пждаринъ — османецъ,

1) Азъ минавахъ по стжпкитѣ на четата. Братътъ на Славчо, Хинко Колевъ, твърдѣ интелигентенъ и гостоприеменъ човѣкъ, е още живъ. Отъ високото мѣсто, което занимава тѣхната кжща, вижда се ясно противниятъ брѣгъ на дерето: а тамъ е дебнала потерата, която отъ Балванъ не губи изъ видъ бунтовната чета. Впрочемъ, тази башибозушка чета не била още голѣма.

разбира се — като хваща пусия задъ каменната ниска ограда на едно лозе край пжтя, обърналъ своето ръждясало шишене противъ цѣлата чета и заповѣдалъ велегласно да спратъ. Съ прѣзъ куршумъ отъ нѣколко отъ четницитѣ, той билъ прострѣнъ, както се разказва, на мѣсто.

III.

Защита на Дрѣновския манастиръ. Разположение на светинята. Дѣйствията на башибозуци и редовна войска. Въодушевлението на Бача Кира. Смъртьта на Попъ Харитона. Послѣдниятъ героиченъ опитъ. Смъртьта на Пармаковъ и Тодоръ Лефтеровъ. Краятъ на Дрѣновското дѣло.

Привечерь — около икиндия — четата била вече въ манастиря. Положението на светата обитель е много живописно и оригинално и дори само за това заслужва да се запознаемъ, — макаръ и на кжсо — по-отблизо съ него.

Дрѣновския манастиръ лежи на ключа на двѣ рѣки: Трѣвненската и Андешката, която иде по посока откъмъ Боженцитѣ, но нѣма свое легло, а влиза въ пещери, отъ които извира тъкмо надъ стѣнитѣ на светилището отъ юго-западъ. Изворътъ е една голѣма фурна, съ дълбоко тъмно дъно — зѣюща челюсть на гигантски китъ, отъ гърлото на който клокочи цѣлъ единъ балкански потокъ. Двѣтѣ рѣки скоро се съединяватъ и образуватъ една, която е притокъ на Янтра и се нарича Дрѣновска рѣка. Оттукъ до Дрѣново е не повече отъ половина часъ. Рѣката върви къмъ сѣверъ не повече отъ единъ километъръ и изъ Цинга извива къмъ изтокъ, за да стигне града. Това малко разстояние отъ Цинга до светилището е манастирската долина, съ тѣсни бахчи по леглото на рѣката, която често отвлича всичко. Двата брѣга тукъ образуватъ гигантски и върли урви, които по горнитѣ слоеве сж оголена скала и гледатъ като нарочно пристроени крѣпостни стѣни. Вѣковетѣ образували насипъ подъ самата стѣна и тукъ е гжсто залѣсено. Прочее, единственията входъ и изходъ за манастира е по леглото на рѣката или изъ гжстата гора, по която все пакъ трѣба да се катерите, защото е почти отвѣсна. Въ старо врѣме рѣката е извивала за къмъ Дрѣново изеднажъ отъ манас-

тиря, надъ който и дѣсната ужасна скала образува жгълъ. Но вѣковнитѣ насипи като оттикнали рѣката къмъ Цинга, образували една висока тераса, като подножие и стжпало на скалата, и тази тераса, като широкъ въ основитѣ клинъ изпълня сега завоя на потока до срѣщу Цинга. Горѣ туй стжпало на скалата е обрасло съ гжста гора, намѣстѣ изкоренена, дѣто сж и днесъ манастирскитѣ лозя. За военнитѣ дѣйствия за въ бждеще трѣба да имаме прѣдвидъ не само скалитѣ, които извисоко владѣятъ надъ манастиря, но и туй плато, което е не само единъ надежденъ изходъ, но сжщо опасенъ достжпъ къмъ него. Това е, което може да се каже за долината на манастиря. Дъното на тая долина, кждѣто се сключватъ двѣтѣ рѣки, е заградено съ непристжпни скали. Самото гърло на Трѣвненската рѣка прѣдставлява дълбокъ и тѣсенъ процѣпъ, въ дъното на който водата скача отъ виръ на виръ, губяща се въ вмнинитѣ на подровената върла скала. Само надѣсно, край голѣмата като фурна пещеря, отдѣто извира другата рѣка, извива се нагорѣ една пжтека, изкопана на стжпала върху самитѣ гърди на скалата, и по тая пжтека могатъ да се качватъ единъ по единъ пѣши пжтници. Тя възлиза горѣ на билото и води право за въ Габрово.

Четата не се маяла много въ манастиря, поотдъхнала си и потеглила изъ пжтеката нагорѣ. Но тукъ вече се разбрало, че башибозукъ и войска настигнали отъ Търново и Дрѣново и завзели двѣтѣ скали надъ манастиря. Ако четата продължеше пжтя си, тя щѣше безъ друго, още сжщата вечерь, да бжде заградена въ открито мѣсто и избита, може би, още на слѣдующия день.

Тогава рѣшили да се повърнатъ въ светилището, дѣто щѣха да намѣрятъ и храна за по-дълго врѣме, и заслонъ противъ многочисления врагъ.

И така, привечерь, на 29 Априлъ, четата се прибира въ манастиря, а на 30 врагътъ станалъ още по-многочисленъ, заелъ и скалитѣ на дъното и още отъ сутриньта обсадата на манастиря отъ башибозуци и войска се почнала.

Възстаницитѣ се държали извънредно жилаво на 30 Априлъ, 1 и 2 Май.

Прѣзъ нощьта, срѣщу 3 Май, изъ манастиря успѣлъ да се измъкне егуменътъ Пахомий. Той отишълъ въ Дрѣново и направилъ опитъ да спаси обительта.

Слѣдствие застжпванията на Пахомия да спаси майка си и калугеритѣ отъ манастира, военачалникътъ на турцитѣ, единъ бинбашия, [1]) написалъ ново писмо, съ прѣдложение, разбира се, четата да се прѣдаде. Но споразумѣние не се постигнало; борцитѣ не се довѣрявали. Споредъ Скайлеръ, тѣ поискали двадесеть и четири часа примирие, за да си помислятъ но послѣ неприятелствата пакъ почнали.

Между това, отъ Шуменъ настжпила, на 6 Май, [2]) нова войска подъ прѣдводителството на Фазлж паша. Той довелъ повече отъ два табора, съ два само топа, както казва и Скайлеръ. Освѣнъ това, съ редовната войска вървѣли множество черкези и башибозуци, гладни за плячка.

Насърдчителни рѣчи не липсвали въ манастирската крѣпость. Даскалъ Киро въ това отношение направилъ чудеса съ пламенното си слово, но и топовнитѣ ядра вършили своето. Твърдятъ, че около двѣстѣ ядра били хвърлени върху злополучния манастиръ. Г. Димитровъ ги означава сто и осемдесеть. [3]) Бомбардирването почнало на 7 Май. Сжщия день вечерьта, когато се мръкнало, възстаницитѣ се рѣшаватъ на отчаянъ опитъ: да пробнятъ и да избѣгатъ.

И наистина, нѣмало вече надежда, че ще могатъ се удържа въ манастиря. Всички огради въ двора били разрушени; покривътъ на манастиря сжщо рухналъ подъ ударитѣ на разрушителния топъ.

Прѣди опита да избѣгатъ, въ манастиря се случило голѣмо нещастие, което лишава четата отъ юначниятъ ѝ воевода Харитона. Воеводата влѣзълъ въ една отъ манастирскитѣ стаи, дѣто сж държали барута на защитницитѣ. Отецъ Гавраилъ, калугеръ отъ манастиря, правилъ фишеци. Пристигналъ четника Тодоръ Генчовъ отъ Гор.-Орѣховица, съ нѣкакво извѣстие отъ сражающитѣ се отвънъ. Тодоръ пу-

1) Англ. Синя книга, I р. 160. 187.
2) Ю. Тодоровъ, 13. „Спомени“.
3) „Княжество България“, стр. 497.

шилъ цигара, която забравилъ да хвърли вънъ; щомъ влѣзълъ въ стаята, за да покаже уважение къмъ своя воевода, добриятъ войникъ изпустналъ съ страхопочитание цигарата на пода. Ала по пода имало пръснатъ барутъ, който изеднажъ се подпалилъ. Тогава, подпалило се и голѣмото гърне, кждѣто държали запаса отъ барутъ. Взривътъ билъ ужасенъ. Килията се разрушила. Тримата нещастни изгорѣли. Харитонъ билъ още живъ, но съвършено лишенъ отъ зрѣние.

Слѣдъ това, четата избрала за разпоредитель и пъленъ воевода Пармакова.

Юначниятъ поручикъ грижливо подготвилъ излазътъ. Той държалъ една твърдѣ достойна рѣчь на борцитѣ. Той имъ открилъ, отъ военно гледище, опасното положение на четата. Една войска, заобиколена — казвалъ той — както сме ние, има два пжтя за спасение, или гърди съ гърди да излѣзе срѣщу врага и да си пробие пжть, или да се прѣдаде. Той не скрилъ, че такъвъ излазъ е много опасенъ и труденъ и че, обикновенно, костува живота на повечето борци; но хората, въодушевени отъ смѣлия прѣдводитель, прѣдпочели да умратъ, отколкото да се прѣдадатъ.

Тогава, потеглили прѣдпазливо на пжть. За нещастие, избрали най-защитената отъ турци, най-непрѣстжпната точка, дѣто да насочатъ удара си.

Читательтъ помни оная висока тераса, която описахме, че пълни завоя на рѣката срѣщу Цинга и до манастиря; казахме, че леглото на рѣката съставлява единствениятъ достжпъ до светилището, а пъкъ горѣ терасата е пакъ тъй нѣщо подобно. Рѣката протича между двѣтѣ високи стѣни на скалитѣ, но сама е малка и тѣсна и тече дълбоко. Скалитѣ сж на раздалечъ. Подъ самитѣ скалисти стѣни се образувалъ насипъ, обрасълъ съ гора и по двата брѣга на рѣката. Насипътъ отъ лѣво е незначителенъ и стръменъ, като една мазилка подъ скалата и тамъ може да се катерятъ хора само по единъ. Насипътъ отъ дѣсно е голѣмъ и образува терасовидно ребро на отвѣсната горѣ скала. На терасата сж манастирскитѣ лозя. Да тръгнатъ по рѣката, открито е: щѣха да бждатъ засрѣщнати отъ силната турска цѣпъ и бити още отдалечъ и отъ двата брѣга. Из-

брали терасата. Знаемъ, че тя бѣше гжсто обрасла съ гора. Тамъ извжтрѣ сж, казахме, и манастирскитѣ лозя. Къмъ тия, отъ заднитѣ врата на манастиря, подъ самата скала, води една стръмна пжтека, що се катери ребромъ по скалата и възлиза на оная тераса. Ето по тая пжтека тръгнали.

Било тъмна, дъждовита нощь, срѣщу 8 Май.

Горѣ, на самото плато, дѣто е равнището на лозята, имало редовна войска на бивакъ. Срѣщу излѣза на пжтеката, на стръмната урва надъ манастиря, турскиятъ военачалникъ поставилъ силна стража, като здраво уцѣнявалъ, че тукъ лежи единъ отъ главнитѣ изходи на обсаденото гнѣздо.

Излѣзлитѣ, които вървѣли по трима-четирма, се натъкватъ най-напрѣдъ на тази стража. Назадъ ги чакаше смърть и тѣ не искали да се върнатъ. Напрѣдъ, разбира се, е врагътъ. Отдѣсно се възправя гигантски гранитното чело на скалата и затваря всѣкой пристжпъ, а отлѣво терасата отвѣсно се пуща надолу и чуе се, какъ зловѣщо въ политѣ й се бие манастирската рѣка, която си тамъ проровила тъмни и опасни вирове.

Трѣбало да вървятъ напрѣдъ.

Стражата се оттегля въ шумата и открива огънь. Пармаковъ, който вървѣлъ напрѣдъ, спира първитѣ редове, събира сили и дава напоръ. Първата цѣпъ е пробита; дружината върви напрѣдъ.

Отлѣво, въ гората, явяватъ се нови нападатели. Юначниятъ прѣдводитель командува: напрѣдъ! И тукъ е изгоненъ врагътъ.

Но главнитѣ вражески сили, квартирующи горѣ на платото, разбуждатъ се въ туй врѣме и заематъ позиции, като образуватъ гжста фронтова верига. Тъкмо въ тоя моментъ и възстаническата колона се задава отъ края на гората.

Прѣзъ една неширока ливада почва едно отъ монастирскитѣ лозя; то стои и до днесъ, заградено съ низка стѣна отъ наредени масивни камъни, — за да не го гази добитъкътъ, който пасе наоколо. Задъ тази стѣна били скрити турскитѣ войници. Раздали се нетърпеливи вистрѣли отъ двѣтѣ страни. Юначниятъ воевода, съ дигната гола сабя

на ржка, извикалъ „ура!“ и повелъ щурмътъ. Нощьта е била тъмна като въ рогъ. Никой никого не виждалъ. Загърмѣли хората и полетѣли.

Станало туй, което се случи съ Наполеона въ Ватерло: страшнитѣ гренадери напълнили въ мълненосния си напоръ единъ невиденъ отъ тѣхъ трапъ.

Нещастнитѣ възстаници допрѣли до стѣната, на която е трѣбало да се катерятъ, и били съсѣчени или измушкани на мѣсто.

Нови вълни отъ хора приииждали отдирѣ съ бѣсенъ напоръ и лѣгали надъ легналитѣ вече трупове.

Пармаковъ билъ единъ отъ първитѣ, който падналъ, а по него всички други. Отъ осемдесеть до сто души легнали на мѣсто. Калугеритѣ разказваха, че само четири трупа отпослѣ се намѣрили на отвъдната страна отъ стѣната. Покатерили се и минали всепакъ нѣкои!

Но, като видѣли страшниятъ отпоръ, други се втурватъ на лѣво изъ гората и спущатъ се по стръмниятъ лесистъ брѣгъ долу, въ рѣката. Пороитѣ прорoвили тоя брѣгъ и хората пълзѣли по бръчкитѣ му и като се държатъ отъ коренъ на коренъ — успѣли да се пустнатъ на безопасно мѣсто въ рѣката.

Около четиредесеть души се повърнали въ манастира, за да намѣрятъ вѣрна смърть въ него. Бачо Киро се отдѣлилъ съ седемъ души, Попъ Балчо отъ Вишовградъ сжщо съ нѣколко души и Петко Франговъ, днесъ свещеникъ, съ други петнадесеть души: всички се спущатъ къмъ рѣката.

Слѣдъ този несполучливъ и ужасенъ опитъ, върналитѣ се четиредесеть души не мислили вече за борба.

Онищожени духомъ, тѣ излѣзли на зараньта отъ монастирската ограда съ бѣло знаме на чело, за да се прѣдадатъ; но тъкмо кога се приближили до войската, единъ залпъ по заповѣдь на пашата ги посрѣщналъ; всички, които не паднали мъртви, били съсѣчени. Числото на мжченически умъртвенитѣ по тоя начинъ нѣкои писатели опрѣдѣлятъ повече. Георги Димитровъ полага, че сж били седемдесеть и петь души. П. Димитровъ приема сжщо туй число; той го е нотиралъ отъ Скайлеръ, американския консулъ, когото придру-

жаваше; Скайлеръ въ своя рапортъ ни разказва и подробноститѣ, какъ били умъртвени нещастнитѣ мжченици.

Отъ цѣлата чета можиха да се спасятъ само около четиредесетъ души.[1]) Св. Франговъ ни изброява имената само на четиредесеть и трима поборника. Струва ни се, тѣ заслужаватъ всѣка честь, като истински възстанници.

ГЛАВА ТРЕТА.

Габровската чета.

I.

Начало на движението въ Габрово. Планътъ. Съставътъ на четата. Организация. Цанко Дюзтабановъ. Габровскиятъ монастиръ.

Въ началото на Априлъ, когато въ Горна-Орѣховица се гласѣше общо събрание, поискали, разбира се, прѣдставитель и отъ Габрово. Станало събрание на Гунинъ кладенецъ, една мѣстность край града, за да избератъ прѣдставитель; това било на 23 Априлия.

Тъкмѣли за прѣдставитель Цанко Дюзтабановъ, но той бѣше правителственъ чиновникъ и не можелъ да си издѣйствува отпускъ. Тогава спиратъ на другъ избора. На 25 Априлъ вечерьта, габровския прѣдставитель Асенъ Каменовъ билъ въ Търново, но тукъ вече Дж. Момчевъ му казалъ сутриньта, че работата е издадена.

На 28, когато и Асень Каменовъ успѣлъ да се върне, въ Габрово вече знаели положително за възстанието въ Панагюрище. Освѣнъ това, на 29 габровци сж били свидѣтели, когато тръгва войска, за да прѣслѣдва Дрѣновската чета. И наистина, пжтищата за мирно движение били вече затворени. Дюзтабановъ, като правителственъ чиновникъ, съобщилъ за официалната телеграма, съ която се искало войска и която самъ той билъ прочелъ. Съобщавало се, че четата се била появила край село Балванъ.

1) Ю. Тодоровъ. „Спомени" стр. 16.

Отъ Г. Орѣховица, дѣйствително, нѣмало никакви извѣстия: могло е лесно да се сѫди, че тамъ е всичко парализирано. Обаче, габровци пакъ рѣшили да възстанатъ. На 30 заранъта, събрали се при моста Щипка: Дюзтабановъ, Тотю Ивановъ, Хр. Конкилевъ, Екимъ Цанковъ, Пенчо Постомпировъ, Георги Кръстниковъ и Д. Денчевъ. Слѣдъ като се съвѣтвали малко помежду си, тѣ рѣшили още на мѣстото да възстанатъ. За воевода опрѣдѣлили Дюзтабановъ.

Планътъ билъ простъ: да свикатъ всички момчета подъ орѫжие и послѣ—да помогнатъ на четата, която се явила край Балванъ. Прѣдполагало се, естествено, че тази чета ще гони Стара планина.

Сборно мѣсто назначили Габровския манастиръ.

Отъ Габрово излѣзли тридесеть души, отъ Етъра се присъединили дванадесеть. Всички влѣзли въ колибитѣ Новата махала, дѣто станало общо провъзгласяване на възстанието. Ударили черковнитѣ камбани. Разбира се, владѣло общо опоение; пѣли, плакали.

Отъ тука се присъединили къмъ четата всичко тридесеть и седемь души.

До Габровския манастиръ хората минали прѣзъ колибитѣ: Недѣлковци, Петковци, Камилитѣ, Ганевци, Кръстевци, Баланцитѣ, Курвина могила, Бѣла рѣка, Златева бахчия, Потока, Власовци, Чарковетѣ, Бойчетара, Червена локва и на 1 Май, когато стигнали на сборния пунктъ, четата вече брояла сто и тридесеть и седемь души. Прѣзъ нощьта стигнали още осемдесеть и двама отъ Габрово, та станали всичко двѣстѣ и деветнадесеть души.

Рѫководители,—щабъ на четата,—се брояли: Христо Конкилевъ, П. Постомпировъ, Тотю Ивановъ, Г. Бочаровъ, Данаилъ Бурмовъ, Дѣдо Михаилъ Гешйовъ, Христо Партинковъ, Н. Каваловъ, Цвѣтко М. Каролевъ, а главенъ воевода, както казахме, билъ Цанко Дюзтабановъ. Той билъ младъ, интелегентенъ човѣкъ; роденъ въ 1844, а билъ синъ на извѣстния въ Габрово чорбаджия Христо Дюзтабана. Училъ се въ Габрово, но като билъ самъ даровитъ, изучилъ и чужди езици, като италиански и френски. Въ 1862 отишълъ да се учи въ Цариградското английско училище, дѣто

усвоилъ, разбира се, и английскиятъ езикъ. Той притежавалъ воденица край Севлиево, отъ приходитѣ на която живѣлъ. Богатъ и безпеченъ, още и правителственъ чиновникъ, той стърчалъ надъ своитѣ връстници и съграждани не само съ начетеностьта и дарбитѣ си, но още и съ своя независимъ и твърдъ характеръ, който, впрочемъ, не издържа

Цанко Дюзтабановъ.

докрай. Само съ влиянието, което, по умъ и дарби, упражнявалъ надъ своитѣ околни, се обяснява избирането му и за воевода, макаръ че самъ Дюзтабановъ — то се знай — нищо не разбиралъ отъ военни дѣла.

Четата била раздѣлена на седемь части, съ седемь подвоеводи: Тотю Ивановъ, Пенчо Постомпировъ, Христо Конкилевъ, дѣдо Михаилъ Гешйовъ, Данаилъ Бурмовъ, Хр. Партинковъ и Н. Каваловъ[1]).

1) Ще забѣлѣжа, че Бр. Гжбенски, въ своята „История на Габрово", употрѣбяватъ други термини, като раздѣлятъ всички ратници на седемь чети, съ седемь „четници" - (Страница 140). — название, което не съотвѣтствува

Прѣзъ нощьта, срѣщу 2 Май, опрѣдѣлили маршрута на своето бждаще движение. За Дрѣновската чета липсвали свѣдѣния, а пъкъ да напущатъ балкана—не е било мислимо. Освѣнъ това, четата е трѣбало да се храни, слѣдователно, длъжни бѣха да държатъ политѣ на планината, кждѣто има български села. Прѣдполагало се още, че въ Севлиевско — къмъ Батошево, имено, и Кръвеникъ и Ново Село — за сериознитѣ приготовления на които не можеше да не се знае въ Габрово и отъ по-напрѣдъ — прѣдполагало се, прочее, нататъкъ да намѣрятъ дори и възстанали села, които биха могли да послужатъ на четата като база за нейнитѣ по-нататъшни дѣйствия.

Ето така, значи, пжтьтъ на Габровската чета не можелъ да бжде другъ, освѣнъ къмъ западъ.

II.

Пжтьтъ на четата. Случката на Червенъ- Брѣгъ. До Батошево.

Четата потегля на пжть на 2 Май заранньта — както казахме, къмъ западъ. Както всѣкждѣ, тъй и тукъ дисциплината липсала. На Червенъ-Брѣгъ се завързала прѣстрѣлка между нѣкои четници и двама заптии, които придружавали пощата отъ Габрово за прѣзъ Балкана. Това е било около деветь часа прѣди обѣдъ. Разбира се, че по-голѣмо безумие отъ това не е могло да се измисли. Ако наистина бѣше необходимо да се нападнатъ пощата и двамата заптии—нѣщо, което никой не може доказа — трѣбало поне да се зематъ сериозни мѣрки, за да не се изпустнатъ правителственитѣ агенти, които прослѣ съ бързото си донесение трѣбаше да повредятъ на четата. Ала малко му мислили.

Жертви отъ прѣстрѣлката нѣмало отъ никоя страна. Заптиитѣ избѣгали назадъ. Но послѣдствията отъ това сж почти чудовищни. Сега не било въпросъ за думи, пѣсни и

на прѣдмета. Всѣкой участвувалъ е четникъ, а прѣдводителитѣ сж стотници, петдесетници, десетници или подвоеводи. Тъй като опрѣдѣлени названия всѣкой случай липсваха, което и тукъ става явно, азъ приемамъ по-общото: подвоеводи.

тържества, а замирисало на барутъ: четата се разкапала. По-голѣмата часть отъ момцитѣ заблагоразсѫдили да си се приберать у дома. Най-потрѣсающе подѣйствували силнитѣ правителствени пушки: шнайдеритѣ на двамата стражари биели на хиляда стѫпки и проглушили ушитѣ на борцитѣ, додѣто тѣхнитѣ кремъклии пушки прашили пѫтя далечъ, прѣди да помиришатъ неприятеля.

Останали всичко деветдесеть и четири души подъ знаме.

Намалената чета минала въ колибитѣ Стомонеци и Зелено Дърво и стигнала сѫщия день, 2 Май, въ Топлешъ, дѣто момчетата обѣдвали. По пѫтя къмъ четата се присъединили отъ ново възстанници и вечерьта на Моровешката стѣна, дѣто замръква, дружината нарасла до четиристотинъ души, но на зараньта, 3 Май, тя пакъ брояла едвамъ стотина момци защото прѣзъ нощьта повечето избѣгали.

Задъ колибитѣ Байновци, въ мѣстностьта Завой, къмъ четата се присъединили десетина габровци водени отъ Гавр. Кръстниковъ, съ знаме отъ червено сукно съ надписъ „Свобода или смърть", шито отъ Мар. Ив. Рѣскова. Тъзи малка чета носила и вѣнци, увити отъ габровскитѣ дѣвици отъ живи цвѣтя. Въодушевление не липсало въ прѣдводителитѣ.

Тукъ се получило писмо съ извѣстие, че войската отъ Габрово се затворила въ казармата. Тя била само единъ таборъ войска анадоллии [1]). Явило се мнѣние, да нападнатъ и да я обезорѫжатъ. Дюзтабановъ се противилъ, прѣдвидъ на общия планъ, да не удрятъ градове, но да държатъ Балкана. Послѣ, страхъ го било да не изгори Габрово. Мислило се още, че като нападнатъ Габрово, ще извадятъ насила ония съзаклѣтници, които не излѣзли доброволно. Окончателно наддѣлѣло рѣшението на воеводата Дюзтабановъ, да се навъртатъ въ политѣ на Балкана и да повдигнатъ селата.

Сега, цѣлата чета се раздѣлила на двѣ отдѣления, съ цѣль, да обхванатъ повече села и да съберать повече ратници. Едното отдѣление, подъ воеводството на Дюзтабанова, потеглило за Батошево; а другото отдѣление, което

---

1) Д-ръ Беронъ, „Арх. изслѣдвания", стр. 359.

води Бочаровъ, потеглило пакъ за Батошево, но отъ другъ пжть. Първитѣ трѣбало да минатъ прѣзъ Дебелъ-Дѣлъ и Гжбени, а вторитѣ прѣзъ Купенъ, Тумбалово и Стокитѣ.

Прѣди да тръгнатъ, обаче, Хр. Партинковъ съ нѣколко момчета се отдѣлилъ и върналъ се назадъ, само отъ вироглавие. Той поддържалъ, че трѣба да се нападне Габрово, и като не приели неговото мнѣние, зарѣзалъ и борбата.

Изобщо, липсва всѣка дисциплина, както забѣлѣзахме и по-напрѣдъ.

Дюзтабановъ миналъ прѣзъ Гжбени по два часа по турски прѣзъ нощьта, безъ обаче да намѣри съчувственници и продължилъ пжтя, и по срѣднощь стигналъ въ Батошево. Едвамъ на зараньта стигнало и другото отдѣление.

III.

Работитѣ въ Батошево. Начало на бунта. Печалнитѣ случки въ Севлиево. Хващането на Ст. Пешевъ. Защита на Батошево. Разорение.

Въ Батошево възстанието било провъзгласено сжщиятъ день, 3 Май. Този день дошли: Хр. Василевъ Глушковъ и Цв. Димовъ, пратеници отъ Кръвеникъ, които извѣстявали за възстание, като канили и Батошево да се дигне.

За да разберемъ, какъ сж се развивали работитѣ по тѣзи села, би трѣбало да се направи едно малко повръщание назадъ.

Душа на възстанието въ цѣлата Севлиевска околность бѣше, както знаемъ, Ст. Пешевъ. На 27 Априлъ Пешевъ самъ билъ въ Г. Орѣховица — трѣбало да присжтствува като прѣдставитель въ общото събрание. Прочее, той видѣлъ, какъ полицията напада и лови прѣднитѣ сили въ центъра на революционния окржгъ. Тогава, Пешевъ забѣгва бърже назадъ прѣзъ Търново. Отъ тукъ до Севлиево сж четиредесеть и осемь километра. Въ сжщото врѣме, обаче, властьта го потърсила въ Севлиево, което дава да се прѣдположи, че прѣдателството въ Търново е отивало по-далечъ отъ прѣдѣлитѣ на тоя градъ. Прѣдвидъ на грозящата опасность, и севлиевскитѣ съзаклѣтници като знаяли,

че Пешевъ, безъ да се сѣти, че го търсятъ, може всѣкой часъ да пристигне отъ Търново, пратили човѣкъ да го присрѣщне до Ново-Село (Търновско), за да го прѣдупрѣди да бѣга. Пешевъ, дѣйствително, продължилъ пжтя си до Богатово, но оттукъ хваналъ пжтя право за Балкана. За нещастие, обаче, рѣката (Росица) придошла и нѣмало откждѣ да я прѣгазятъ: трѣбало пакъ да се мине прѣзъ града. Призори Пешевъ билъ вече тукъ и се пригаява въ кжщата на своя зетъ, Спиридонъ Кънчевъ. На слѣдующия день се прѣхвърлилъ въ градината на Ив. Пенчевъ, но билъ прѣдаденъ, казватъ, и то отъ нѣкой роднина и хванали го. Това е било на 30 Априлъ [1].

По-живи революционери отъ Севлиево, като Іонко Карагйозчето, Ботю Илиевъ и др. успѣли все пакъ да се измъкнатъ и притекли се къмъ балканскитѣ гнѣзда, които, по тоя начинъ, получавали силенъ потикъ къмъ възстание.

Но, вънъ отъ това, въ Батошево, Кръвеникъ и Ново-Село, които не сж далечъ отъ града, знаяли веднага — още отъ 27 — че властьта вече посѣга въ Севлиево да лови бунтовници. Още повече, че посѣгателството скоро се прѣнесло и тамъ.

На 30 Априлъ довтасали въ Кръвеникъ до четиредесеть заптии съ башибозукъ и почнали всеобщъ обискъ въ селото: търсили оржжие. Тукъ душа на възстанието бѣха — както е споменато и другадѣ — Дѣдо Филю и неговиятъ синъ Хр. Филювъ. Щомъ на 1 Май се почва обискуването, привтасали още двама заптии съ опрѣдѣлена заповѣдь: да хванатъ Хр. Филевъ и да го каратъ въ града — при общото прѣдателство въ Севлиево, неговото име, найпослѣ, било сжщо издадено. Дѣдо Филю, обаче, успѣлъ да прѣдупрѣди сина си; тоя се облѣкълъ въ бунтовническата

---

1) Нѣкои искатъ да кажатъ, че Пешевъ, подложенъ на мжка, издалъ своитѣ другари, което азъ не мога да потвърдя. Заедно съ Пешева били хванати — само по подозрѣние, може би — доста видни граждани, като Тодоръ х. Ангеловъ и Ст. Богдановъ; послѣдния билъ касиеръ на табашкото дружество и дружествени пари похарчилъ за комитета Сега, стегнатъ, обадилъ истината и веднага били арестувани всички членове табаци. Арестували сжщо членоветѣ на терзийското дружество — пакъ по прѣдателство Така че смѣло би било да се изтовари, при тѣзи условия, прѣдателството върху Пешева.

си форма, привикалъ вѣрни съмишленници и—възстанието пламнало. Кръвеничени твърдѣ умно постжпили: тѣ излѣзли на боаза, който води право за въ града и заприщили пжтя на башибозука. Нѣкой се притекълъ, обаче, да имъ обади, че сж заградени. Тогава тѣ побързали да се очистятъ прѣзъ Батошево и оставили селото на мира. Така и работата почнала. Въ недѣля, 2 Май, явила се чета башибозукъ отъ ближното турско село Грѫдница, завързала се и прѣстрѣлка, безъ жертви, обаче; грѫдничени се върнали назадъ и всичко това не е било още сериозно, разбира се. На трети тукъ стигналъ Йонко Карагйозчето. Въ Табашка махла се криялн още Ботю Илиевъ, Дончо Фесчията и Никифоръ Симеоновъ — които подържали духоветѣ въ тия мѣста.

Когато пристигналъ Дюзтабановъ, селянитѣ въ Батошево поискали да заколятъ кехаята Хюсейнъ-ага, помакъ, но воеводата не далъ; въодушевлението за възстания и свобода било голѣмо у селянитѣ.

Съ обявяване на възстанието селянитѣ рѣшили да се оттеглятъ въ Балкана, а въ село да останатъ само способнитѣ да носятъ оржжие. Прѣзъ нощьта, срѣщу 4, батошевци дѣйствително пратили жени и дѣца въ „града"—залѣсена височина на юго-истокъ отъ селото.

На 4 Май дошълъ самъ Хр. Филювъ отъ Кръвеникъ и поискалъ помощь. Сжщото врѣме стигналъ и Г. Бочаровъ съ своето отдѣление и цѣлата дружина тръгнала за Кръвеникъ. Само десеть-петнадесеть души били оставени, подъ началството на Г. Бочаровъ съ Никифоръ Симеоновъ и Гавр. Кръстниковъ, да пазятъ Батошево. Тѣ образували, заедно съ батошевци, една значителна чета отъ четиристотинъ и осемдесеть души, но само четиредесеть - петдесеть души отъ тѣхъ били надеждно въоржжени. Извадили десетници, разпоредили стража, а Бочаровъ останалъ началникъ.

Поставили стражи на Чукара, въ лозята срѣщу Дерелии и Севлиево, Чуката пакъ срѣщу Дерелии и на Чукитѣ и Могили — къмъ Душево.

На 4 минало въ спокойствие. На 5 Май нападнали севлиевски турци откъмъ Душево. Тѣ били двѣстѣ-триста души, алг не се осмѣлили да напратъ сериозно. На 6, обаче,

башибозуци и черкези се връщатъ по-многочисленни и стрѣмително нападнали.

Селото било земено въ полукржгъ. Най-напрѣдъ нападнали отъ лѣво по Росица. „Чуката", която затваря дола до моста — входътъ въ селото — дала залпъ и нападателитѣ се теглятъ. Но тѣ забиколили на дѣсно и като се съединили тамъ съ главнитѣ сили, нахлули подъ „Чуката" и прѣзъ лозята.

Възстаницитѣ бърже се пръснали почти безъ съпротивление. Нѣкои се запрѣли на Ешовъ рътъ и стрѣляли, но не одържали напора. Бочаровъ даже не успѣлъ да напише записка до Дюзтабановъ, за да го вика на помощь. Черкезката конница нахлула въ селото и произвела сѣчь надъ бѣгащитѣ.

Двама отъ Габровскитѣ момци се залостили въ кжщата на Дѣдо Миня, Горна махала. Тѣ били Иванъ Тосевъ и Иванъ Дянковъ. Тѣ върнали два пжти съ умѣла стрѣлба нахлулата турска колона и помогнали на мнозина да избѣгатъ. Кжщата била запалена и двамата юнаци изгорѣли.

Бочаровъ съ Никола Симеоновъ успѣли да прибѣгнатъ до Кръвеникъ. Гавр. Кръстниковъ, Кънчо Буреновъ и Недѣлко Хрелски могли да стигнатъ до Ново-Село.

Батошево запалили отъ всички страни.

Привтасала редовна войска, изловила всички останали живи съзаклетници, които послѣ биватъ затворени въ Търново, а по-късно освободени.

IV.

Кръвеникъ. Боеветѣ около Ново-Село. Разорение. Бѣгство на Балкана. Хващане на Дюзтабановъ. Послѣдни остатъци отъ четата.

Нека прослѣдимъ пжтя на Дюзтабановата чета. Като тръгва на 4 Май отъ Батошево, Дюзтабановъ замръква на Енювъ ржтъ, а на 5 стига въ Кръвеникъ.

Но той не остава и въ Кръвеникъ. На 5 Май Дюзтабановъ заминалъ за Ново-Село, като оставя около четиредесеть души отъ Габровската чета въ Кръвеникъ. На 3

Май тукъ били дошли нѣколко въоржжени хора на помощь и отъ Ново-Село. Малката помощь оставена отъ Дюзтабановъ на 5, подъ командата на Гого Куевъ, севлиевецъ, пазила на Гръднишкия боазъ, ала на 6, четвъртъкъ, тя намѣрила за добрѣ да се прибере назадъ и, заедно съ новоселци, тръгнала да гони Дюзтабанова въ Ново-Село. Тукъ оставалъ сега само Н. Каваловъ, съ десетина габровци. Съ други думи, кървеничани били мълкомъ прѣдоставени сами на себе си.

432 Послѣ, ето какво се случва съ туй нещастно село. На 8 Май деньтъ миналъ спокойно.

На 9 Май Кървеникъ билъ нападнатъ отъ многочисленъ башибозукъ, подъ прѣдводителството на Плѣвенския каймакаминъ, Дели-Неджибъ и на едного отъ севлиевскитѣ фанатизирани бегове, Саадулахъ ефенди, които водили значителни тълпи сжщо отъ черкези. Селото било заобиколено. Дѣдо Филю, съ нѣколко възстаници, пробилъ си пжть прѣзъ редоветѣ на неприятеля; той стига послѣ на Зелениковецъ, около Мара Гидикъ, тамъ се крие нѣкое врѣме, но бива издаденъ и тъй като не се прѣдава, а сражавалъ се съ послѣдни сили, то пада като истински възстаникъ на мѣсто. Синъ му, Хр. Филювъ, бѣше хванатъ и обѣсенъ въ Севлиево.

Между това, въ Ново-Село кипѣла сериозна работа. И тукъ, както въ Батошево и Кръвеникъ, огньтъ пламва въ свръзка съ работитѣ въ Горна-Орѣховица.

Слѣдъ като правителството падна въ слѣдитѣ на гласеното възстание, покрай другитѣ апостоли, билъ потърсенъ сжщо и Христю Ивановъ Голѣмия. Той, обаче, успѣлъ да се укрие въ Троянския монастиръ. А тъй като изглеждало, че ще го издебнатъ и тамъ, той сполучилъ да се прѣхвърли до махлата Скандалото, а отъ тукъ дошълъ въ кжщата на Попъ Петка въ Ново Село. Духоветѣ били приготвени. На 1 Май отъ Кръвеникъ се върналъ Иванъ Машевъ, който съобщилъ, че тамъ сж вече на кракъ и че е стрѣляно противъ турци. На слѣдующия день бѣха имъ искали помощь отъ Кръвеникъ, както кръвеничани поискаха и отъ Батошево. А тъй като съ молба за помощь бѣше дошълъ самъ Хр.

Филювъ, когото въ Ново Село много добрѣ познаватъ, то и новоселци не се забавили да се въоржжатъ. Съ Христо Филювъ пристигналъ още Дончо Фесчията и Іонко Карагйозовъ. [1])

На 3 Май сутриньта хората били вече на кракъ. Погрѣшно, прочее, твърди Ю. П. Тодоровъ, [2]) че „възстанието въ Севлиевска околия избухнало прѣди 1 Май — на 26 Априлъ, по причина, че апостолитѣ работили много открито и пр." Йонко Карагйозчето зелъ прѣдводителството на една чета, която си поставила за задача да пази прохода откъмъ Дебнево. Друга една чета отъ седемдесеть и неть души заминали за Грѫднешкия боазъ къмъ Кръвеникъ. Втора една чета подъ воеводството на Дончо Фесчията отишла сѫщо да пази Грѫднешкия боазъ.

И тъй, още на 3 Май почнали сраженията около Новосело, защото, значителни тълпи башибозуци налитали да си пробиятъ пѫть откъмъ Дебнево, — отъ другия край на селото, — но били отблъснати.

Имало направени и два черешови топа, които Карагйозовъ поставилъ при Зла рѣка.

На 4 Май отъ къмъ Дебнево настѫпили до петстотинь души и повече башибозуци. Сражението се почнало. Възстаницитѣ се държали жилаво по своитѣ мѣста. Топовете сѫщо били запалени, ала единиятъ, който билъ буковъ, пукналъ. Турцитѣ, които познавали добрѣ мѣстностьта, прѣвели едно отдѣление отъ своитѣ хора изотзадъ и забиколили възстаницитѣ. Но Карагйозовъ налетялъ на атака, пръсналъ турцитѣ и пробилъ си пѫть. Отъ борцитѣ паднали дванадесеть души.

На 5 вечерьта пристигналъ и Дюзтабановъ. На 6 Май четитѣ се съединили и задружно се укрѣпили да пазятъ прохода на сѫщото мѣсто, при Зла рѣка, дѣто станало първото сражение. Заградили пѫтя отъ Дебнево съ камъни и дървета.

Турцитѣ се показали по обѣдъ, но само надзиравали, а сражение не станало. [3])

---

1) Ср. „Ново-Селското възстание" отъ Ив. Н. Марангозовъ, 1903 стр. 18.
2) „Спомени" стр. 39.
3) „Новоселско възстание" стр. 23.

Загубата на тоя день се заключаваше, обаче, въ туй, че турцитѣ насилватъ на Грждништкия боазъ; оставенитѣ тамъ около четиредесеть габровци се теглятъ къмъ Ново Село и башибозукътъ, макаръ още да не смѣе да излѣзе въ долината, но почти изцѣло владѣе входа.

За да разберемъ по-лесно ходътъ на работитѣ, добрѣ е да се мисли оригиналностьта на положението на селата, за които е дума. Прѣдставете си едно дълго прѣдгорие на Стара планина, една гигантска буца, една продълговата рунтава могила, която като завеса крие отъ Севлиевската равнина селата Батошево, Кръвеникъ и Ново Село — по на единъ два часа разстояние едно отъ друго. Отпрѣдъ е могилата, а отдирѣ гигантската стѣна на Мара Гидикъ. Помежду разлатата могила и балканската стѣна, образува се тѣсна планинска пазва, която не е друго, освѣнъ дълго планинско гърло, което въ форма на полумѣсецъ тръгва отъ Севлиевското поле, за да излѣзе пакъ на него, но отъ другата страна. Полумѣсецътъ е разсѣченъ на двѣ чрѣзъ тѣсния гръднишкия проходъ до Кръвеникъ. На двата рога на полумѣсеца сж Батошево, отъ дѣсно, и Ново-Село отъ лѣво, а въ срѣдъ е Кръвеникъ. Но трѣба да мислимъ още, че въ тая дълга тѣснина, между планината и прѣдгорието, освѣнъ тритѣ села, като герданъ се нижатъ още безброй колиби и „махали", както наричатъ тукъ малкитѣ селца. Освѣнъ това, двата края на тѣсната планинска пазва сливатъ въ полето отдѣсно съ Батошевската рѣка, а отъ лѣво съ Ново-селския или Дебневски боазъ, по който се изтича Зла рѣка. Тия сж двата главни входа за вжтрѣшностьта. И послѣ, въ срѣдата на завесата, Грждништкия боазъ, между Ново Село и Кръвеникъ, е най-правия пжть отъ Севлиево и води едноврѣменно и въ двѣтѣ села, а входътъ откъмъ Батошево е по-широкъ и по-достжпенъ. Турцитѣ виждали, прочее, че трудно е да се пробие прѣзъ боазитѣ Дебнево и Гръднишки, а за туй почватъ отдолу — откъмъ Батошево. Ние видѣхме, че на 6 Батошево пада. Едноврѣменно, обаче, съ нападението върху туй село, турцитѣ правили демонстрации отъ двата други боази, за да отвличатъ възстанническитѣ сили.

На 8 тѣ събиратъ сили около Кръвеникъ, който сега вече нападатъ откъмъ Батошево и Грждништкия боазъ, додѣто откъмъ Дебнево само заплашватъ. На 9 Кръвеникъ пада и съ туй иде редъ и за Ново Село, което трѣба да бжде нападнато откъмъ Батошево, Грждништкия боазъ (Кръвеникъ) и откъмъ Дебнево (Зла рѣка). Естествено е, че, по този планъ, на 8, както казахме, било е сравнително тихо около Ново Село. Освѣнъ това, този день вали снѣгъ и е студено, както всѣкждѣ въ България.

Но ето че настжпва 9 Май. Казахме, че Кръвникъ е на единъ часъ оттукъ. Побѣдителитѣ на това село продължили своя пжть. Едноврѣменно нападението се подело и отъ Дебневския боазъ

По тоя начинъ, възстанницитѣ се виждатъ изеднажъ забиколени отъ двѣ страни и не дочакали сражението. Дюзтабановъ далъ заповѣдь да се оттеглятъ въ Балкана. Мнозина се пръснали още на мѣстото. Нѣкои отъ селянитѣ се опитали да влѣзатъ въ селото си, но били избити.

Карагйозовъ забѣгналъ къмъ колибитѣ Каябашъ; тамъ го хванали и сетнѣ биде обѣсенъ въ Севлиево, наедно съ Ст. Пешева.

Іонко Карагйозовъ билъ младъ и енергиченъ младежъ. Той е ималъ не повече отъ 28 години. Въ революционнитѣ работи е дѣйствувалъ като дѣсна ржка на Пешева въ Севлиево, дѣто го знаяли като дѣловодитель на комитета. Баща му билъ сапунджия, а той работилъ при него. Отъ 1875 година билъ посвѣтенъ на дѣлото, за което и достойно слага своята глава.

Селото било дадено на сѣчь и огънь. Обиритѣ и безчинията траяли до 15 Май, когато стигнала редовна войска.

Колю Тодоровъ, ковачътъ на сабли, защищавалъ храбро своята кжща, но раненъ въ двѣтѣ ржцѣ, билъ хванатъ и съсѣченъ на кжсове.

Дюзтабановъ съ четата заскиталъ къмъ Мара Гидикъ. Тѣ били около сто души. [1]) Юнацитѣ се държали упорито. Черкезитѣ ги издебнали на 10 Май, нападнали ги нена-

---

1) Г. Димитровъ „Княжество България" стр. 501.

дѣйно отъ всички страни, и четата почти се пръснала, но пакъ повечето успѣли да се съберать на едно. [1])

Прочее, на 11 Май, остатъка отъ четата, около седемдесетина души, наближили Мара Гидикъ при Ранибунаръ. Тукъ близо при единъ изворъ били присрѣщнати пакъ отъ черкези и наченала се прѣстрѣлка, послѣ прѣминали въ бой гърди съ гърди. Постомпировъ и Фесчиевъ паднали съсѣчени, мнозина други били ранени; ранилъ се и самъ воеводата. Четата отстжпила и пръснала се изъ гората.

Ранения въ лѣвата ржка [2]) Дюзтабановъ, воденъ отъ единъ Новоселецъ, отишълъ къмъ върха на Мара Гидикъ — Калето, а тукъ къмъ него се присъединили двадесетина четници.

Раздѣлили се на зараньта на групи, за да пжтуватъ по незабѣлѣзано. Деветь души тръгнали съ воеводата: [3]) Г. Бочаровъ, Христо Конкилевъ, Илия Кончевъ, Тотю Димовъ, Г. Хр. Илювъ, Хр. Велчевъ Точилото, Христо Мацковъ и Кънчо Г. Буреновъ. Тѣ тръгнали по посока къмъ Изтокъ.

Подъ Мара-Гидикъ, въ дола на р. Тжжа, тѣ се срѣщнали на слѣдующия день съ дѣдо Филю. Той билъ самъ и

---

1) Нека отбѣлѣжимъ мимоходомъ, че най-капиталния трудъ въ нашата книжнина по габровскитѣ работи, книгата на Бр. Гжбенски, въ тази точка — бѣгането на Дюзтабановата чета по Мара Гидикъ — е твърдѣ отривоченъ. Гжбенски, на страница 172, казватъ, че четата била разбита и пръсната, като не обяснили, колко и кои четници сж паднали, а на страница 176 продължаватъ неочаквано, че четата тръгнала по билото и пр. и тутакси даватъ списъкъ на седемдесеть и двама души, отъ които се състоялъ остатъкътъ й! Но като земемъ прѣдвидъ, че цѣлото число на четницитѣ и прѣди не бѣше по-голѣмо отъ това (Г. Димитровъ „Княжество България", томъ II, стр. 501. означава 80 души) то ясно е, че четата не била пръсната. Изобщо — ще си позволя да прибавя — трудътъ на Гжбенски е една добросъвѣстна работа, що се отнася до записване само туй, което се чуе, и да се не притуря нищо, но обработката е слаба. Това е най-голѣмия недостатъкъ на книгата, като не се земе въ внимание, че събирателитѣ не могли да приведатъ отдѣлнитѣ движения въ Габрово, Кръвеникъ, Батошево и Ново Село подъ общъ знаменатель, като ги свържатъ съ разпространение на извѣстието за въстание отъ Панагюрище и Сливенъ до Горна-Орѣховица и послѣ вече послѣдователно и отдѣлно по тия мѣста. Тѣ твърдѣ слабо и откжслечно проучили и приготовленията. Слабо знаятъ революционната организация въ окржга и ходътъ на агитацията. Затуй не могатъ да сждятъ, кждѣ е пострадало общото дѣйствие. При тоя грамаденъ трудъ, който сж положили, можеха да напишатъ нѣщо по-систематично.

2) Ю. П. Тодоровъ „Спомени" 103.

3) Г. Димитровъ „Княж. България" стр. 501: групитѣ били по седемь души; Гжбенски „Габрово", 182, неопрѣдѣлено число, които пакъ се дѣлятъ.

казалъ, че бѣга въ Сърбия. Тѣ се раздѣлили, защото Филю зелъ къмъ Западъ.

Тази група скита безъ посока нѣколко дни, като Хр. Велчевъ се изгубилъ и останали осемь души. Най-послѣ, на 16 Май, тѣ се надвѣсили надъ колибитѣ Тодорчета. Тукъ се изгубили двама: Тотю Димовъ и Г. Хр. Илювъ, които отишли да зематъ хлѣбъ и не се върнали. Останалитѣ рѣшили да се пръснатъ, кой на кждѣто види. Съ Дюзтабановъ останалъ само Бочаровъ, и тѣ се запжтили къмъ Синковица, а къмъ тѣхъ се присъединилъ и Хр. Мацковъ. Нощували надъ колибитѣ Байновци. Дюзтабановъ тукъ се запжтилъ къмъ едни познати нему колиби, а двамата други, като били останали малко назадъ, изгубили го. Самичъкъ Дюзтабановъ слѣзълъ до колибитѣ Байновци, срѣщналъ познати. Колибаритѣ не се рѣшили да го приберать и пратили Д. Гаревъ да извѣсти въ колибитѣ Горнова могила. Ив. Колевъ, селския чорбаджия тамъ, щомъ узналъ, пратилъ да извѣстятъ въ Габрово. Сжщеврѣменно, съ още двама махлебашии, този Ив. Колевъ отишълъ въ Бойновци, самъ повѣлъ Дюзтабанова къмъ Габрово. Наблизо ги срѣщналъ Исинъ чаушъ, съ три заптиета. Дюзтабановъ като прѣспалъ една нощь, въ Габровския затворъ, отвели го въ Търново, дѣто и биде обѣсенъ. Двамата негови другари, които се изгубили, сетнѣ сполучили да се укриятъ у Христо Цоневъ отъ колибитѣ Цоневци, дѣто останали четиредесеть дни и послѣ се прибрали тайно въ Габрово.

Малкото отдѣление съ Тотя Ивановъ вървѣло пакъ къмъ Изтокъ. Надъ колибитѣ Тодорчета тѣ сжщо рѣшили да се пръснатъ по единъ въ познати колиби. Но до ямата на дѣда Стойно Минчевъ се събрали Тотю Ивановъ, Христо Конкилевъ, Колчевъ и Кънчо Буреновъ. Тукъ случайно дошли и Хр. Филювъ съ Коста Априловъ. Слѣдъ като се крили четиредесеть дни, пръснали си и тѣ. Тотю Ивановъ съ Христо Филювъ се крили още осемнадесеть дни и се раздѣлили. Хр. Филювъ се върналъ да се прѣдаде въ Кръвеникъ, Тотю останалъ и крилъ се пакъ въ горичката надъ селото. Билъ издебнатъ отъ властьта и забиколенъ. Той не искалъ да се даде живъ, стрѣлялъ срѣщу тридесетьтѣ души

обсадители и падналъ пронизанъ отъ куршуми. Главата му послѣ, набита на върлина, носили въ Габрово, на показъ. Той билъ синъ на заможни родители, на 28 години, свършилъ класното училище и прѣдалъ се на търговия.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

Послѣдни искри.

I.

Патревъ, Кирковъ и Гждевъ около Трѣвна. Несполука въ Шипка. Зборъ на четата отъ Трѣвна и другитѣ колиби. Срѣща съ башибозукъ надъ Новата махала. Разпрѣсване на четата. Улавянето на Тодоръ Кирковъ. Смъртьта на Патревъ.

Остава да разгледаме послѣдното бунтовно гнѣздо въ Търновския революционенъ окржгъ, — онова, въ което още избухватъ пламъци. Когато излагахме приготовленията, не минахме безъ да отбѣлѣжимъ четиритѣ точки, дѣто се явява движение въ окржга; а туй бѣха Търновскитѣ села, Габрово, Севлиевскитѣ села и Трѣвна. Търновци се защищаватъ въ Дрѣновския манастиръ, Габровската чета се бие заедно съ Севлиевци—всичко туй видѣхме: остава да прослѣдимъ що е станало въ Трѣвна и нейнитѣ околности.

Трѣба да се припомнятъ още имената и на три агитаторски сили, които заминаха къмъ този край: Хр. Патревъ, Т. Кирковъ и Ст. Гждевъ. Тѣ сж отправени да подготвятъ духоветѣ въ Шипка, и когато часътъ удари, да подадатъ ржка на борцитѣ отсамъ Балкана — въ Габровско.

Да видимъ сега, какво става около тѣхъ.

Когато и тримата тръгваха отъ Горна-Орѣховица, инструкциитѣ, които имъ даватъ оттамъ, гласѣли, че тѣ ще подготвятъ духоветѣ въ Шипка, а за възстание, ще чакатъ заповѣдь отъ Горна-Орѣховица. Но знаемъ, че въ Търново и Г.-Орѣховица не мислѣха за твърдѣ ранно възстание, та и тримата агитатори търпеливо очаквали врѣмето, безъ да сж имали особенъ успѣхъ въ Шипка съ агитацията си. Прѣди

всичко, тѣ стигатъ тукъ твърдѣ късно — кждѣ срѣдата на Априлъ, което и разгледахме на свое мѣсто.

Както и да е, а къмъ края на мѣсеца — почти въ сжщото врѣме, както въ Г.-Орѣховица и Бѣла-Черкова,—тѣ вече знаяли, че възстанието въ Панагюрище е обявено. Тогава зели да се стѣгатъ за въ Балкана и тѣ, но очакваниятъ сигналъ отъ Г.-Орѣховица не пристигналъ дори и до 2 Май. Тръгнали войски и башибозукъ отъ Казанлъкъ за Габрово; настанало страхъ и бъркотия. Шипчени се изплашили и пропждили опаснитѣ хора отъ себе си. Тогава Патревъ, Кирковъ и Гждевъ пишатъ писмо до Хр. Досевъ въ Новата Махла, като го канятъ на една срѣща. Тѣ се наистина срѣщнали, съ Хр. Досевъ, когото придружавалъ и Пейо Христовъ, пакъ Ново-махаленецъ. Срѣщата станала на мѣстностьта Сидачевецъ, не далечъ отъ колибитѣ Езерото, които сж подъ върха Кокотката. Цѣльта имъ била да се споразумѣятъ за възстание. Послѣ вече слѣзли заедно въ Новата Махла. Тукъ се събрали на общъ съвѣтъ до петнадесеть души и рѣшили: да тръгнатъ хора въ двѣ посоки, за да събератъ въоржжени възстаници изъ околностьта. Патревъ и Кирковъ, придружени отъ нѣколко мѣстни селяни, трѣбало да обиколятъ Трѣвна и Боженцитѣ, а Гждевъ, съ други задължилъ се да обиколи: Желтешъ, Костадинитѣ, Баланитѣ, Кряковци, Тодоровци и др. Колкото въоржжени момчета се съберать отъ една и отъ друга страна щѣли да се приведатъ въ Новата-Махла.

Въ Трѣвна всичко шестнадесеть момци посрѣщнали организаторитѣ на възстанието. Мюдюринътъ Ив. Бакаловъ билъ въ туй врѣме на отпускъ, властьта се прѣдставлявала въ градеца отъ единъ чаушинъ и четири заптии. Дружината посрѣщала своитѣ бждащи водители и забила байрякъ срѣдъ площада прѣдъ градския домъ. Чаушина и заптиитѣ избѣгали. Послѣ това, тръгватъ отъ кжща въ кжща, привикватъ всички желающи бой съ врага: събрали се деветдесеть души. [1])

Още сжщия день дружината потеглила на пжть. На Гатовъ-ханъ, който е единъ километръ отъ Трѣвна, оста-

1) „Нѣщо по възстанието въ Трѣвна" отъ Н. Балабановъ, 1901, Дрѣново, стр. 4.

нали само шестдесеть души — другитѣ изчезватъ; на колибитѣ Енчовци, дѣто прѣкарватъ нощьта, осъмнали двадесеть и петь души! На другия день сж вече въ Новата-Махла, но останали само петнадесеть души.

Между това, Гждевъ обиколилъ другитѣ колиби: Тодоровци, Илювци, Богдановци, Баланитѣ и Генчовци. Въ тѣзи колиби дѣйствувалъ въ сжщото врѣме още и габровеца Христо Петровъ. Нему Тоти Ивановъ, който миналъ на 30 Априлъ прѣзъ Новата-Махла, билъ поржчалъ да събере момчета и да ги доведе на сборния пунктъ въ Габровския манастиръ; Хр. Петровъ ги привежда, обаче, само до Новата-Махла.

Въ поменатитѣ колиби селянитѣ се кръстили съ кръвь по неочакванъ начинъ и възстанието се улеснило. Когато Габровската чета, на 2 Май, гърмѣла въ пощата на Червени брѣгъ, извѣстието за това скоро полетѣло изъ околностьта. Селянитѣ се наежили. Въ Генчовци имало двама заптии, Селимъ и Узунъ Али, които търсили кмета по правителствена работа. Събранитѣ при Хр. Петровъ десетина момчета въ Тоторовата махала, готови вече за пжть, рѣшили да убиятъ двамата заптии и примамили ги къмъ ония колиби, ужъ че търсениятъ кметъ е тамъ. По пжтя нападнали заптиитѣ изъ засада, обаче, никой не се наранилъ, и двамата търтили да бѣгатъ. Бѣгащитѣ били присрѣщнати отъ колибитѣ Богдановци и Бичкия. Узунъ Али падналъ раненъ и сетнѣ билъ прибитъ, а другиятъ се спасилъ. По тоя начинъ, въ убийството на единъ стражаръ зели участие и Колибарскитѣ махли, които вече знаяли, че ще има да отговарятъ прѣдъ правителството, а съ това вербуването на момчетата, рѣшени за борба, се улеснило. Хр. Петровъ събралъ, по тоя начинъ, тридесеть-четиридесеть души, отъ които сдружени още и съ Гждевъ, прѣвалили въ Новата-Махла само двадесеть и петь души и се присъединили къмъ събранитѣ тамъ. На 6 Май тукъ се събрали до седемдесеть души въоржжени хора. На другия день четата тръгнала съ развѣно знаме за колибитѣ Костадинитѣ. Четата провъзгласила за свой воевода Патревъ, като старъ бунтовникъ — другаръ на Х. Димитра — а Гждевъ и Кирковъ оставали като подвоеводи.

Въ колибитѣ Желтешъ, дѣто прѣспали, къмъ четата се присъединили попъ Георги Антиповъ съ осмина души. [1])

По пжтя за Боженцитѣ срѣщнали Пейо Недѣлчевъ, отъ Бѣла Черкова, раненъ, който бѣгалъ отъ Дрѣновския манастиръ и разказалъ имъ за разбиването на сжщия.

Четата обиколила още колибитѣ: Баланитѣ, Фърговци и Генчевци, достигнала числото сто и двадесеть души и върнали се пакъ въ Новата-Махла.

На 9 Май отъ Габрово потеглили много турци, подъ прѣдводителството на Афузъ ага и Исинъ Чаушъ. При това извѣстие, почти половината се разбѣгали отъ четата, като всѣки хващалъ горитѣ, за да се укрие по-здраво. Останалитѣ борци заели позиция надъ Новата-Махала, на мѣстностьта Дебели ржтъ или Чукара, дѣто причакали неприятеля.

Турцитѣ били башибозукъ и редовна войска. Башибозука се явилъ въ фронта на възстанницитѣ, за да ги залъгва, додѣто редовната войска, която още отдалечъ направила видъ, че ще се отдѣля, за да тръгне по друга посока, а въ сжщность прѣдприела обходъ, изкачила се задъ гърба имъ. Възстаницитѣ се борили съ куражъ противъ башибозука, който далъ десетина жертви въ прѣстрѣлката. Но кога видѣли, че ги забикаля редовна войска, отстжпили бърже и пръснали се изъ гората, безъ да могатъ послѣ да се съберать. Ст. Гждевъ се спасилъ, като се крилъ въ горитѣ около Шипка, послѣ въ Габрово, до пролѣтьта 1877, когато се прѣхвърлилъ въ Влашко. Тодоръ Кирковъ уловили въ една българска кжща, въ махалата Драгановци, около Елена, прѣдаденъ отъ една жена[2]) и той биде обѣсенъ на 24 Юни 1876 г. [3]) Патревъ прѣминалъ къмъ Сливенския балканъ. При село Ченгя (Провадийско), прѣдаденъ отъ единъ овчаръ, забиколила го потера. Това било въ края на Май. Патревъ се билъ до послѣдна минута и легналъ на юнашка смърть. Главата му, набита на вѫрлина, занесли въ Айтосъ. [4])

---

[1]) Гжбенски „Габрово" стр. 198.

[2]) З. Стояновъ „Записки" томъ II, 166.

[3]) Ю. П. Тодоровъ „Спомени" стр. 143, означава обѣсенъ на 29 Юни; билъ на около 28 години, високъ, снаженъ „Записки" З. Стояновъ, т. III 666: „момъкъ като планина".

[4]) Жално, че не разполагаме съ портрета му.

Нека отбѣлѣжимъ, че за четата на Патревъ, Г. Димитровъ споменува само тъй — мимоходомъ [1]) и то подъ име Партинковъ, което е грѣшка. Х. Партинковъ отъ колибитѣ Байковци, бие се юначно въ четата на Дюзтабанова [2]) и послѣ бива хванатъ и осжденъ на заточение въ островъ Кипъръ, дѣто и умрѣлъ. [3])

Тодоръ Кирковъ

Съ Патревъ и Гждевъ запознахме читателя още отъ напрѣдъ. И двамата сж отъ Шипка и връстници. Патревъ е билъ снаженъ и смѣлъ; той не бѣше по-старъ отъ двадесеть и осемь до тридесеть години. [4]) Въ 1868, когато минава съ Х. Димитръ, билъ хванатъ и пратенъ на зато-

1) „Княжество България" стр. 501.
2) Ю. П. Тодоровъ „Спомени" стр. 27.
3) Гжбенски Бр. „Габрово" стр. 245.
4) Ю. П. Тодоровъ „Спомени" стр. 143.

чение въ Акия, отдѣто сполучилъ да избѣга. Т. Кирковъ е роденъ въ Ловечъ, 1847, като е билъ приблизително пакъ връстникъ съ по-първитѣ. Той се училъ само въ родния си градъ, въ 1874 билъ посветенъ въ комитетски работи, а въ 1875, при усилнитѣ прѣслѣдвания на властьта Кирковъ забѣгналъ въ Букурещъ, дѣто живѣлъ при вуйка си, Ив. Драсовъ, [1]) а послѣ вече минава Дунавъ съ другитѣ воеводи.

ГЛАВА ПЕТА.

Вратца и Ботевата чета.

I.

Работитѣ въ Вратца. Списъкъ и прѣминаване на четата.

Накрай, слѣдъ като се запознахме съ всички опити за бунтъ въ тритѣ революционни окржзи — Търново, Сливенъ и Пловдивъ, остава да хвърлимъ единъ погледъ и върху послѣдния окржгъ, Врачански, за да видимъ, какво се извърши и тамъ.

Още когато излагахме приготовленията, биде споменато, че въ Вратца възстание нѣмаше. Като е така, този отдѣлъ можехме да завършимъ съ всичко онова, що се изложи досега, но едно особно обстоятелство ни задължава да се върнемъ пакъ къмъ врачанци.

Ще си спомнимъ, че въ окржга на Заимова оржжие не можиха да си доставятъ. Ала, при все това, голѣмитѣ суми, които бѣха събрани, било съ измамническата продажба на лойта, било посрѣдствомъ частни вносове — тия суми не пропадатъ. Напротивъ, като се вижда, че е твърдѣ рисковано да прѣносятъ оржжие прѣзъ Дунава, хората на Заимова се отказали отъ своето си, и прѣдназначили събранитѣ суми за една въоржжена чета, която да навлѣзе

---

[1]) Ср. писмото на Ив. Драсовъ въ „Градътъ Ловечъ“ отъ Д-ръ П. Ив. Стояновъ, стр. 72.

отвънъ. Така, именно, се въоржжава дружината на великия Ботевъ.

И отъ тази минута пакъ — откакъ вратчанци отстжпватъ своето оржжие — сждбата на бждащето движение въ окржга се свързва съ дѣйствията на четата. И ето защо, отсега вече рѣшението на вратчанци за бунтъ гласи нищо друго освѣнъ: тѣ ще възстанатъ тогава, когато мине четата. А съ други думи, ако четата не мине, то и за възстание въ Вратца не може дума да бжде; както и обратно, че щомъ мине чета, то и нейното движение се свързва съ Вратца.

Извѣстно е, разбира се, че въоржжената чета мина. Ние вече изложихме историята на нейното организуване. Нека продължимъ сега по-нататъкъ.

Точното число на ратницитѣ, които се рѣшили да минатъ Дунавъ, не е тъй установено, както не сж записани и самитѣ имъ имена, които би трѣбало добрѣ да знаемъ. Захарий Стояновъ, вѣчно небрѣженъ, когато се касае до цифри, казва ни, че сж сто и осемдесеть и петь, но това само на страница 20 отъ неговиятъ биографически трудъ,—добрѣ да се отбѣлѣжи: на страница 346 тѣ сж вече двѣстѣ, на страница 406 сж сто и деветдесеть и петь, а на страница 473 З. Стояновъ е пакъ за сто и осемдесеть, а пъкъ на цѣло ни е далъ списъкъ само на сто и седемдесеть и двама души и то, безъ да ни обяснява изоставената листа, разбира се! Ние споменахме вече за Иваница Данчевъ, че той много пише за себе си, не е забравилъ дори да спомене, че за четата самъ той билъ изхарчилъ цѣли 435 жълтици, които, впрочемъ, въ равносмѣтката за цѣлата чета, що притежаваме запазена, никакъ не личатъ — та за себе си човѣкътъ е много направилъ, ала никждѣ не спира да състави списъка, да спаси жестоко намѣстѣ осакатенитѣ имена на своитѣ бивши другари; а като тѣхенъ вербователь на врѣмето, той би могълъ сега да изправи кое-що. Сжщо и г. Заимовъ ни е оставилъ безъ никакви бѣлѣжки върху непълния списъкъ. Азъ съжалявамъ, че малкото врѣме, съ което сега за-сега разполагахъ, не ми позволи да поработя и върху тази точка; но надѣя се, че това ще мога направи въ

близко бждаще. Имаме доста още живи другари на Ботева, и цѣлиятъ поимененнъ списъкъ на героитѣ за свобода ще може напълно да се възобнови.

Но, по длъжность, тукъ даваме мѣсто всепакъ на непълния списъкъ, публикуванъ отъ Захария Стояновъ, върху който ще трѣба да се чопли за напрѣдъ.

1	Христо Ботйовъ	родомъ	изъ	Калоферъ
2	Давидъ Теодоровъ	„	„	Вратца
3	Никола Куруто (байрак.)	„	„	Джумая
4	Георги Апостоловъ	„	„	Ст.-Загора
5	Никола Обретеновъ	„	„	Русе
6	Воиновски (офицеръ)	„	„	Габрово
7	Иваница Данчевъ	„	„	Свищовъ
8	Перо Сп. Симеоновъ	„	„	Велесъ
9	Петъръ Н. Юрдановъ	„	„	Търново
10	Юрданъ П. Инджето	„	„	Търново
11	Сава Пеневъ	„	„	Търново
12	Кирилъ Ботйовъ	„	„	Калоферъ
13	Прокопий Дянковъ	„	„	Свищовъ
14	Юрданъ Кжршовски	„	„	Елена
15	Попъ Сава Катрафиловъ	„	„	Елена
16	Анастасъ Алексиевъ	„	„	Свищовъ
17	Димитъръ Ивановъ	„	„	Севлиево
18	Димитъръ Калевъ	„	„	Габрово
19	Христо Тодоровъ	„	„	Калоферъ
20	Петъръ Мариновъ	„	„	Ловечъ
21	Димитъръ Дишлията	„	„	Сливенъ
22	Георги Матевъ	„	„	Свищовъ
23	Сава Савовъ	„	„	Вратца
24	Митю Ангеловъ	„	„	Вратца
25	Сава Димитровъ	„	„	Вратца
26	Йовчо Х. Петровъ	„	„	Котелъ
27	Сава Димитровъ	„	„	Тетевенъ
28	Руско Робевъ	„	„	Котелъ
29	Иванъ Кожухаровъ	„	„	Ченге (Айтоско)
30	Иванъ Христовъ	„	„	с. Дели-Орманъ
31	Колю Черкезътъ	„	„	Бѣла-Черкова
32	Кънчо Скорчевъ	„	„	Трѣвна

33	Христо Ивановъ	родомъ изъ	Сопотъ
34	Петъръ Ивановъ	„ „	Ловечъ
35	Сава Младеновъ	„ „	Тетевенъ
36	Христо Ивановъ	„ „	Габровскитѣ колиби
37	Ицо Лазаровъ	„ „	Ловечъ
38	Петъръ Левски	„ „	Карлово
39	Тонко Биволчето	„ „	с. Микра
40	Колю Семовъ	„ „	Микра
41	Тодоръ Стойковъ	„ „	Микра
42	Единъ турски арнаутинъ	„ „	Албания
43	Петраки Жеорджеско	„ „	Македония
44	Едно 17 годишно момче	„ „	Лѣсковецъ
45	Христо Лазаровъ	„ „	неизвѣстно
46	Нѐдѣлчо Тончевъ	„ „	Търново
47	Димитъръ Кутевъ	„ „	Сливенъ
48	П. Боевъ	„ „	с. Микра
49	Димитъръ Батевъ	„ „	Чирпанъ с. Каймата
50	Димитъръ	„ „	Берковица
51	Вълчо Македонецътъ	„ „	Македония
52	Никола Майковъ	„ „	Ловечъ
53	Пенчо Христовъ	„ „	с. Микра
54	Василъ Петковъ	„ „	с. Микра
55	Дако Ионковъ	„ „	с. Гложене
56	Илия Минчевъ (Пандурски)	„	с. Гложене
57	Василъ Ненчевъ	„ „	Тетевенъ
58	Атанасъ Горовъ	„ „	Пещера
59	Спасъ Соколовъ	„ „	Тулча
60	Н. Кючукътъ	„ „	Сливенъ
61	Стоянъ Ловчелията	„	Ловечъ (мах. Хармането)
62	Стефанаки Савовъ	„ „	Вратца
63	Марко Бошняковъ	„ „	Вратца
64	Митю Цвѣтковъ	„ „	Вратца
65	Петъръ Ванковъ	„ „	Свищовъ
66	Коста Апостоловъ	„ „	Свищовъ
67	Йорданъ Апостоловъ	„ „	Свищовъ
68	Тинко Христовъ	„ „	Карлово
69	Никола Сопотлията	„ „	Сопотъ (десятникъ)
70	Пенчо Сопотнянецътъ	„ „	Сопотъ

71	Христо	родомъ	изъ	Севлиево
72	Върбанъ Господиновъ	„	„	Русе
73	Единъ руски князъ	„	„	Русия
74	Единъ бошнакъ	„	„	Босна
75	Димитъръ Тодоровъ	„	„	Н.-Махла (Габровско)
76	Димитъръ Икономовъ	„	„	Троянъ
77	Курти Чобанинътъ	„	„	Кара-Омуръ (Силистр.)
78	Илия Чобанътъ	„	„	Кара-Омуръ (Силистр.)
79	Димо	„	„	с. Атмаджаларе „
80	Стефанъ Поповъ	„	„	Бесарабия
81	Василъ	„	„	Троянъ [1])
82	Илия Тодоровъ	„	„	Ловечъ
83	Ненко Гачевъ	„	„	„
84	Иванъ Доктеровъ	„	„	„
85	Никола Астарджиевъ	„	„	„
86	Маринъ Петковъ	„	„	Тетевенъ
87	Станчо Василевъ	„	„	„
88	Славко Ивановъ	„	„	„
89	Иванъ Тоневъ	„	„	„
90	Христо Дачевъ	„	„	„
91	Тончо Кунчевъ	„	„	„
92	Пенчо Минковъ	„	„	Калоферъ
93	Хаджи Бенчо	„	„	Плѣвенъ
94	Иванъ Стойковъ	„	„	Сопотъ
95	Хаджи Георги Гржблата	„	„	Тулча
96	Стойко Фучеджи	„	„	„
97	Христо Арамовъ	„	„	Тетово
98	Тодоръ Стояновъ	„	„	Неврокопъ
99	Стоянъ Стайковъ	„	„	Якуруда
100	Антонъ Стояновъ (Танасовъ)		„	Призренъ
101	Янко Атанасовъ	„	„	Неврокопъ
102	Димитъръ Т. Ночовъ	„	„	Пирдопъ
103	Нено Ивановъ	„	„	Смолско
104	Димитъръ Кючюка	„	„	Егри-Паланка
105	Георги Костовъ	„	„	Неврокопъ
106	Кръстю Андрѣевъ	„	„	Карлово
107	Георги Андрѣевъ	„	„	„

1) Повторенъ въ списъка на З. Стояновъ.

108	Илия Видуловъ	родомъ	изъ	Карлово
109	Ангелъ Тодоровъ	"	"	Разградъ
110	Димитъръ Казакътъ	"	"	Сливенъ
111	Хаджи Костадинъ	"	"	Сливенъ
112	Антонъ Македонеца	"	"	Охридъ
113	Илия Лазаровъ	"	"	Локорско
114	Владимиръ Тодоровъ	"	"	Мачинъ
115	Христо Клинковъ	"	"	Етрополе
116	Ненчо Христовъ	"	"	Ловечъ
117	Атанасъ Ивановъ	"	"	Орѣховица
118	Досе Дюлгеринътъ	"	"	Дрѣново
119	Никола Димитровъ	"	"	Г.-Турчета
120	Михаилъ Каназирски	"	"	Болградъ
121	Димо	"	"	Калоферъ
122	Михаилъ	"	"	Браила
123	Василъ Стояновъ	"	"	Троянъ 1)
124	Ангелъ Стояновъ	"	"	Панагюрище
125	Христо Гецовъ	"	"	Етрополе
126	Атанасъ	"	"	Радино
127	Иванъ Поповъ	"	"	Калоферъ
128	Никола Поповъ	"	"	Калоферъ
129	Янко Бояновъ	"	"	Орѣховица
130	Христо	"	"	Калканъ Дере
131	Иванчо	"	"	Сливенъ
132	Ганчо	"	"	Дрѣново
133	Драганъ Ивановъ	"	"	с. Правецъ (Орѣхов.)
134	Киро	"	"	Търново
135	Марко Атанасовъ	"	"	Браила
136	Цанко Минковъ	"	"	Казанлъкъ
137	Георги Христовъ	"	"	Карлово
138	Никола	"	"	София
139	Атанасъ	"	"	Самоковъ
140	Никола	"	"	Търново
141	Н. Нановъ	"	"	с. Руска
142	А. Ивановъ Чартазановъ	"	"	Орѣховица
143	Антонъ	"	"	Габрово
144	Никола	"	"	"

1) В. по-горѣ.

145	Антонъ Черногореца	родомъ	изъ	Подгорица
146	Александръ Х. Димитровъ	„	„	с. Аладагли (Сливен.)
147	Петъръ Паскалевъ	„	„	Карлово
148	Стефанъ Газибаровъ	„	„	Сливенъ
149	Петъръ Дюкмеджиевъ	„	„	Карлово
150	Младенъ Павловъ	„	„	Видинъ
151	И. Цаневъ	„	„	Тетевенъ
152	Захарий Петровъ	„	„	Трѣвна
153	Недѣлчо Цаневъ	„	„	Сухиндолъ (Севл.)
154	К. Хараламбовъ	„	„	Котелъ
155	Стоянъ Войвода	„	„	Ст.-Загора
156	Христо Стояновъ	„	„	Божанци (Габровско)
157	Пенчо Манчевъ	„	„	Калугерово (Търнов.)
158	Василъ Троенчето	„	„	Троянъ (повторенъ)
159	Пенчо	„	„	Котелъ
160	Иванъ Кръстевъ	„	„	Русе
161	Анастасъ Джумалиевъ	„	„	Севлиево
162	Стефанъ П. Димитровъ	„	„	Габрово
163	Пенчо Стаменовъ	„	„	с. Мирково
164	Тодоръ Минковъ	„	„	с. Сараня (Каз.)
165	Атанасъ П. Рахиловъ	„	„	Шуменъ
166	Маринчо Никовъ	„	„	„
167	Коджа Иванъ Моканецътъ	„	„	Добружа
168	Малкиятъ Иванъ	„	„	Силистренско
169	Сава Букурещлията	„	„	неизвѣстно
170	Нено Ивановъ	„	„	Габровско
171	Ненчо	„	„	Троянъ
172	Йовко	„	„	Силистренско

Къмъ този списъкъ би трѣбвало да прибавимъ имената на четиредесеть души, съобщени отъ К. А. Цанковъ, съ обозначение на възрастьта. Той твърди, че въпросния списъкъ, писанъ съ моливъ, билъ запазенъ отъ онуй врѣме въ богатата му инакъ архива, която и другадѣ споменахме.[1]) Ето тия имена:

1	Цаню Данчевъ	отъ	Габрово
2	Младенъ Тричковъ	„	Пиротско

[1]) Ср. „Официални ромъно-турски документи", стр. 5.

3	Тодоръ Качевъ	отъ	Ломъ-Паланка
4	Димитъръ Юрдановъ	„	Търновско
5	Димитъръ Ганчевъ	„	Горни Турчета
6	Тодоръ Кирковъ	„	Сопотъ
7	Василъ Кънчевъ	„	„
8	Бойко Стелиновъ	„	Копривщица
9	Георги М. Стойковъ	„	Самоковъ
10	Василъ Ивановъ	„	Търново
11	Данчо Ивановъ	„	Ловни-Долъ (Търновско)
12	Тодоръ Илиевъ	„	Бѣлоградчикъ
13	Тодоръ Стойковъ	„	Ловечъ
14	Иванъ Недѣлчовъ	„	Панагюрище
15	Василъ Христовъ	„	Търново [1]

Въ военно отношение четата не е била безъ компасъ: въ нея влизатъ двама офицери — Петъръ Радоиновъ отъ Петербургъ, русинъ, който постъпилъ като доброволецъ и се нарича въ списъка „князъ", а ималъ чинъ капитанъ, и Войновски, пакъ младъ офицеръ отъ Габрово, който е фактически командантъ на четата.

Планътъ за движението е билъ, момчетата да сѫ на групи събрани по разни пристанища на Дунавъ и да се

---

[1]) При голѣмата разбърканость на наименованията при Захарий Стоянова, азъ намѣрихъ, че много отъ тѣзи четиредесеть души сѫ обозначени въ списъка му, макаръ често и погрѣшно, ала нѣкои и досущъ не се срѣщатъ тамъ. За да спестя трудъ на интересующитѣ се за провѣрка, азъ отбѣлѣжихъ тѣзи, които не се срѣщатъ въ голѣмия списъкъ; тѣ сѫ всичко петнадесеть. Погрѣшни сѫ у Зах. Стояновъ или недописани имената на (Димитъръ) Ботевъ отъ Кайматево Чирпанско (стр 470), (Георги) Юрданъ Апостоловъ (стр. 471) отъ Свищовъ, Илия Тодоровъ отъ Ловечъ (писанъ Тодоръ Илиевъ), Теофанъ Радановъ, руски капитанъ, писанъ само „единъ руски князъ" (стр. 471), Пеньо Христовъ (Атанасовъ) отъ Ловечъ, Атанасъ Ивановъ (Димитровъ) отъ Орѣховица, Никола Пенчевъ (писанъ само Поповъ). Отъ Видинъ въ голѣмия списъкъ имаше означено само едно лице — Младенъ Павловъ (стр. 473), а въ малкия списъкъ стои пакъ едно лице отъ Видинъ съ име Пандели Стояновъ — дали не сѫ едно и сѫщо? Малкиятъ списъкъ, споредъ казването на К. А. Цанковъ, принадлежи на една особна чета, която въ Пикетъ се присъединила къмъ Ботева. Тя е, навѣрно, онази на Катрафилова, макаръ че неговото име липсва тамъ. Остава и туй обстоятелство да се провѣри. Ще добавя, че въпросъ е още, дали всички лица отъ тази четица се присъединили къмъ Ботева, както К. Цанковъ претендира да знае, или не. Тогава имаше голѣмо движение. Мнозина заминаваха за Сърбия; а които минаха съ Ботева, не бѣха намѣрили врѣме да се упознаятъ помежду си. Тръгването бѣше сѫщо една тайна: мнозина до послѣдния моментъ сѫ знаяли само това, че отиватъ за Сърбия. Тази бърканица попрѣчила, безъ друго, на З. Стояновъ, да състави по-точенъ списъкъ на цѣлата чета.

качватъ на опрѣдѣления параходъ като градинари, послѣ да се прѣвъоржжатъ, да плѣнатъ за една минута парахода и да го изведатъ на пустинно мѣсто по българския брѣгъ. Разгледахме по-рано, кой е билъ авторътъ на тоя завоевателенъ планъ.

Планътъ билъ точно изпълненъ. На 16 Май Ботевъ, съ тридесеть до тридесеть и петь момчета, качилъ се отъ Гюргево на австрийския параходъ „Радецки"; послѣдния пжтувалъ нагорѣ. Отъ Зимничъ сжщо се качили петнаесеть — двaесеть ратници; отъ Турно-Могурели още двaесеть и петь — триесеть. Освѣнъ това, оттукъ се присъединили Войновски, Спасъ Соколовъ, когото познаваме като апостолъ въ Вратчанско, и Кирилъ Ботевъ, по-малъкъ братъ на поета. Всички, що досега се качили, брояли се на повече отъ сто, както извѣстява нѣкой свой влашки приятель самъ Ботевъ съ записка отъ „Радецки". Понататъкъ, отъ Корабия и Пикетъ, воеводата очаквалъ още стотина.[1])

Параходътъ продължавалъ своя пжть прѣзъ цѣлата нощь и на 17 Май, около 10 часа прѣди пладне, допрѣлъ послѣдната бунтовна скеля — Пикетъ: тукъ се качватъ рускиятъ капитанъ, Обретеновъ, Апостоловъ, Мито Цвѣтковъ, Сава Пеневъ отъ Търново, Перо Македонецътъ и Черногорецъ, който при Ботева заема сжщото мѣсто, както Стефо далматинецъ бѣше въ четата на Бенковски, и още четиредесеть или повече момчета.

Малко по-надолу отъ Пикетъ, дружината се облекла въ бунтовнитѣ си дрехи, развила знамето, параходътъ планомѣрно, безъ шумъ, билъ заробенъ и, по командата на бунтовницитѣ, слѣзълъ на Козлудуй.

II.

Пжтьтъ и сждбата на Ботевата чета.

Съ излизанието си на суша, четата направила непрѣдпазлива постжпка: ближната погранична стража се притекла да види, защо чуждиятъ параходъ тъй неочаквано слиза

[1]) З. Стояновъ, „Опитъ за Биография" стр. 339.

дѣто не трѣба. Нетърпеливитѣ бунтовници се прицѣлили, единъ турски войникъ падналъ мъртавъ на мѣсто.[1]) Останалата стража избѣгала къмъ Ломъ и, навѣрно, бѣше найбливката и сигурна доносчица за четата.

Прѣди четата да мине Дунавъ, Апостоловъ и Обретеновъ пишатъ Заимову да приготви петдесеть конски каруци, които да прѣнесатъ четата до Вратца. Заимовъ наистина заповѣдалъ на Лукана отъ Галиче да приготви исканитѣ кола и да чака на опрѣдѣленото мѣсто; но тъкмо два дни прѣди да мине четата, Луканъ билъ арестуванъ отъ ряховскитѣ власти по прѣдателство; той послѣ умрѣ въ затвора.[2])

По тоя начинъ, пжтьтъ на четата се забавя; тя сега трѣба да мине равни, открити полета, по които да се движи съ убийствена мѣдленость и пѣша, изложена всѣкой часъ да бжде съзрѣна, заобиколена, избита, и при туй, да се изнурява безцѣлно отъ единъ и така убийственъ пжть.

Изобщо, трѣба да се каже, че отъ оня часъ, откакъ ратницитѣ стжпватъ на родния брѣгъ, тѣхъ прѣслѣдва зла орисница съ редъ несгоди. Отъ Козлудуй къмъ четата се присъединили само двама: Младенъ Павловъ учитель въ селото и Георги Димитровъ Кантарджийски, който е билъ родомъ отъ Рахово, но сега се намѣрилъ тукъ и минава подъ знамето.

Четата е тръгнала около два часа слѣдъ пладне отъ Козлудуй, съ направление, разбира се, на Югъ, къмъ Вратца. Слѣдъ единъ часъ пжть, въ селото Бутанъ, борцитѣ за свобода се натъкватъ на първата вълна на разочарованието, което послѣ ще ги задави по-скоро отколкото врагътъ: селянитѣ бѣгали отъ тѣхъ, като отъ най-злия неприятель.

На 18 дружината осъмва надъ Борованъ. До Вратца сж още петдесеть километра оттукъ. Тя е далечъ! Трѣбва пакъ да се отбѣлѣжи, че въ туй голѣмо село, отдѣто четата е очаквала да се присъединятъ къмъ нея най-малко до четиристотинъ съратници, не се намѣрилъ живъ човѣкъ, който да донесе единъ котелъ вода, за да напои изморенитѣ прѣ-

1) К. А. Цанковъ, „Документи“, стр. 18.
2) Ст. Заимовъ, „Етюди“, стр. 140.

горѣли отъ жажда юнаци. Или очакванията бѣха фантастични, или приготовлението е било дѣтинско . . .

Оттукъ вече дружината е заслѣдена отъ отдѣление черкези, които я безпокоятъ на бързитѣ си коне. За нея, разбира се, остава само една надежда: да я посрѣщнатъ нови ратници отъ Вратца и да я засилятъ, инакъ, тя е бърже изгубена, както и стана.

Задъ Борованъ, наредъ съ село Баница—въ дѣсно, издига се голиятъ връхъ на Миленъ камъкъ. Четата бърза, по съвѣта на Войновски, да хване прѣдната камениста чука отъ планината за позиция. Въ политѣ още, додѣто се движи по открито поле, тя е нападната отъ башибозукъ, съ черкези, които я прѣвъзхождатъ въ численость. Но четата успѣва да отблъсне врагътъ, възлиза горѣ, напуща първата чука и намѣства се на самия Миленъ камъкъ. Но тукъ, убита отъ безсънна нощь, отъ умора и жажда, тя бива отъ ново заобиколена отъ придошлия още по-многочисленъ башибозукъ, къмъ който скоро се притича и редовенъ аскеръ, (отъ Вратца!) на помощь. Пристигналата войска е била подъ командата на Ибраимъ бей, бинбашия. Той водилъ два табора пѣхота, единъ ескадронъ кавалерия, а башибозуци били триста и черкезитѣ четиристотинъ, които минаватъ подъ негова команда.[1]) Турскиятъ военачалникъ ималъ, естествено задачата да изолира бунтовницитѣ по такъвъ начинъ, щото никой отъ вѫтрѣшностьта да не може да имъ се притече на помощь. Най-голѣмъ страхъ турскиятъ военачалникъ ималъ, разбира се, откъмъ Вратца, дѣто кипежътъ на духоветѣ не бѣше тайна за властьта. Всѣка минута той очаквалъ да се намѣри между два огня, ала неговото положение съвършено се поправя, слѣдъ като на помощь му пристига откъмъ Орхание Келъ-Хасанъ паша, съ значително отдѣление войници.

Сражението трае до вечерьта и само настъпилата тъмнина разтървала ожесточенитѣ врагове. Отъ четата паднали повече отъ тридесеть ранени и убити. Между тѣхъ и знаменосецътъ Курто, Попъ Сава Катрафиловъ, Атанасъ Горовъ и др.

---

1) Заимовъ „Етюди", 188.

Попъ Сава Катрафиловъ е една отъ забѣлѣжителнитѣ личности въ четата на Ботева. Роденъ въ Елена, той е билъ достатъчно образованъ, билъ е учитель въ Карнобатско, но всѣкждѣ съ буйния си нравъ дразнилъ подозрителностьта на турскитѣ власти: казватъ, че се попилъ по погрѣшка, но скоро хвърлилъ расото, билъ въ Русия, а послѣ работилъ въ печатницата на Ботева въ Букурещъ. Тоя безпокоенъ духъ намѣри граба си на Миленъ камъкъ, дѣто е билъ оставенъ между раненитѣ. Курто е билъ родомъ отъ Ески-Джумая и се занимавалъ съ манифактурна търговия на дребно по тузлушкитѣ турски села. Тамъ той добилъ голѣма извѣстность съ своето безстрашие и съ юнашката си снага.

Прѣзъ нощьта тръгнали да си пробиятъ пжтъ. Тогава пада и Давидъ Тодоровъ, интелигентенъ търговецъ отъ Вратца, който познавалъ язицитѣ: нѣмски, френски и ромжнски.

На 19 Май четата осъмва надъ Вѣслецъ, единъ отъ ония лѣсисти вериги—прѣдгория на Балкана,—които като вѣнецъ окржжаватъ Вратца. По политѣ на Вѣслецъ сж хубавитѣ вратчански лозя.

По чудо, потерата този день изгубила слѣдитѣ на изморената дружина. Момчетата могли да поседнатъ, да се отморятъ. Но по пжтя за Вѣслецъ изгубили се още братътъ на войводата Кирилъ, Иваница Данчевъ, Рускиятъ капитанъ Радановъ, Мито Цвѣтковъ и Димитъръ Дишлията отъ Сливенъ.

Между това, ето какво се бѣше случило въ Вратца. Появяването на Ботева върху Миленъ камъкъ, на 18, май не остава тайна за никого въ центра на революционния окржгъ: войска тръгва да се бие, башибозуци пъплятъ, ранени биватъ домъкнати — всичко това говорило колкото трѣба. Освѣнъ туй, на върхъ 18 Май отъ Орѣхово довтасалъ Станю Байчевъ, живъ още, и донесълъ на вратченци най-положителното извѣстие, че четата е турила вече кракъ върху отечественната земя. Не стига това, но отъ Миленъ камъкъ успѣлъ да избѣга Младенъ Павловъ, учительтъ отъ Козлудуй, който се бѣше присъединилъ къмъ

четата, и той още по-добрѣ описалъ работитѣ. Сега вече нѣмало враченци на кждѣ да шаватъ. Отъ тѣхъ се искало работа.

Но между съзаклетницитѣ въ града сжществуваше остъръ раздоръ; караницата водила своето начало още отъ оня моментъ, когато вратчанския комитетъ позволи съ неговитѣ пушки да се въоржжи външна чета: мнозина отъ патриотитѣ не искали да отпуснатъ своитѣ пушки изъ ржцѣ. Интригитѣ се разпалили дотамъ, че, както ни разправя самъ Заимовъ, той заплашилъ съвършено да зарѣже града.[1]

Разбира се, при тѣзи условия, силата на вратчени, колкото и не значителна, парализирала се съвършено и отъ само себе си. Но все пакъ, категоричното извѣстие на Станю Байчевъ, мисъльта, че наблизо до вратата на града български юнаци се биятъ съ вѣковния врагъ—всичко туй стрѣснало мнозина, и сжщиятъ день станало събрание въ кжщата на Мито х. Ангелакевъ спахийчето (Иотинъ). Тукъ се рѣшило, вечерьта да грабнатъ оржжие, а за сборенъ пунктъ опрѣдѣлили черковата св. „Възнесение".

Вечерьта, дѣйствително, сто и петдесеть—двѣстѣ лошо въоржжени хора запжтили се къмъ черковата. Едноврѣменно били разпратени хора да подпалятъ отъ четири страни града. Пожарътъ, обаче, избухналъ твърдѣ слабо и билъ веднага потушенъ.

Планътъ на врачани е билъ, да излѣзатъ по селата и като наелектризиратъ селската маса, да образуватъ една по-внушителна мощь. Но този планъ си останалъ една мечта.

Ботевата чета бѣше отвлекла почти цѣлата войска вънъ на полето. Само една рота е оставала като стража въ града и тя квартирувала въ ханътъ на Стефанъ Савовъ. Вратчени трѣбало първо да ударятъ върху тази войска и да станатъ пълни господари на своя градъ, но тѣ не се рѣшили и на тая, въ сжщность, не особно опасна стжпка: войската сама дотолкова е съзнавала своето нищожество[2], че носътъ си вънъ отъ затворения ханъ не е смѣяла да подаде.

Додѣто възстанницитѣ се събирали въ св. Възнесение, по улицитѣ — кое волно, кое неволно, дали се нѣколко ви-

1) „Етюди", стр. 191.
2) „Етюди", 189.

стрѣла. Градътъ съвършено се разтрѣвожилъ, турцитѣ се изпокрили.

Както и да е, тази трѣвога която всепакъ успѣватъ вратчани да дигнатъ около си, не минава—трѣбва да го признаемъ—току тъй. Войската и башибозука, които на 18 се сражаваха на Миленъ камъкъ, щомъ се научили за станалото, мислятъ вече — на слѣдующия день — не да прѣслѣдватъ бѣгащата чета, но да пазятъ гърба си: тѣ се връщатъ къмъ града. Додѣто напрѣдъ гледали да изолиратъ четата, за да не би нѣкой да дойде къмъ нея отъ Вратца, сега се постарали да изолиратъ града, за да не дойде въ него нѣкой отъ четата.

Разбира се, на 19 Май вратчанци осъмватъ пакъ въ черковата, но сега вече достатъчно омждрени. Сами повече не станали, отколкото бѣха, а пъкъ дори и намалѣвали, а положението само отъ себе си е ставало безизходно. Въ сжщото врѣме войската и башибозукътъ успѣва да се повърне и яко обхваща града отъ всички страни.

Сега вече могло пакъ да се дѣйствува, но съвсѣмъ тайно. Въ отчаянието, въ което изпаднали, вратчанци помислили да молятъ четата, дано тя се втурне въ града, да разбие турцитѣ и да спаси, макаръ врѣменно и себе си и тѣхъ, които явно е — сега не бѣха ни бунтовници, ни нищо, а добри плѣнници. До Вѣслецъ били пратени Гаче Ивановъ и Мито Хаджийски, които се върнали съ записка отъ Апостоловъ и дори съ надежда, както разправятъ въ Вратца, че, дѣйствително, четата желала да дойде сжщата вечерь въ града.

Но работата е, че никой не дойде и нито можеше да дойде. Войската и башибозукътъ владѣяха полето; четата сама твърдѣ добрѣ познаваше тѣхната сила, знаеше своята малочисленность въ сравнение съ врага. Въ туй положение, да слѣзе отъ височинитѣ на Вѣслецъ значеше да се даде да я хванатъ долу по равнината или, най-малко, да я унищожатъ.

Така че отъ тука нѣмало пакъ да се помогне на вратчанци.

Отъ друга страна, слѣдъ пладне, сжщия день 19 Май, въ града привтасва вече и самъ Келъ Хасанъ паша съ своя

значителенъ отрядъ отъ три—четири хидяди души съ 2 батереи артилерия. Възстанницитѣ що бѣха събрани въ св. Възнесение, всички на минутата се разбѣгали кой на кждѣто види: всѣкой търсилъ скривалище, за да спаси кожата си. Самъ Заимовъ, слѣдъ безуспѣшни опити да се крие ту въ една, ту въ друга кжща—срѣдъ настжпилата деморализация, всѣкой се пазилъ отъ него като отъ чума — изкочилъ, прѣоблеченъ като шопъ-копачъ, съ мотика на рамо, вънъ отъ града и бива хванатъ нѣколко дни послѣ между селата при Баница.[1])

Едноврѣменно съ двамата пратеници до Вѣслецъ, изъ града успѣли да се измъкнатъ, прѣоблечени като турци, Мито Ангелакевъ съ Кото Дзезовъ. Тѣ се запжтили къмъ Долна-Кремена. Побили байрака, що носили отъ Вратца, срѣдъ село; селянитѣ, подготвени отъ напрѣди, събрали се. Дори имало въодушевление. Мито пратилъ да извѣстятъ и на другитѣ села: Брусенъ, Горно-Кремена, Баденици, Старо-Село и др. да ставатъ. Имало надежда, че ще сполучатъ да съbeратъ въоржжена сила и да поведатъ работата по нататъкъ. Едноврѣменно и четата била прѣдупрѣдена за приготовлението, а туй, види се, ще да я спрѣло, всѣкой случай, за да не направи нѣкой отчаянъ опитъ съ единъ маршъ върху Вратца. Захарий Стояновъ загатва за това обстоятелство, но прѣувеличено; той твърди, че на Костелевския мостъ Ботева чакалъ другъ воевода, Мито Спахийчето, съ триста души юнаци, събрани изъ Долна и Горна Кремена и други села![2])

Скоро, обаче, дѣлото на Ангелакевъ Спахийчето и на патриотитѣ отъ Долня-Кремана рухнало отъ само себе си, както и трѣбаше да се очаква. Слѣдъ пладне привтасалъ нѣкакъвъ селякъ, който възвѣстилъ правдивата истина, че въ Вратца всичко е вече свършено: дошла войска и лови когото си иска—тамъ нѣма ни възстание, ни дяволъ. Това пръснало нещастнитѣ селяни: никой вече съ никого не се видѣли. Самъ Ангелакевъ се спасилъ съ голѣмъ трудъ, като се крилъ прѣоблеченъ.

1) „Етюди“, 193.
2) „Опитъ“, 436.

Ясно е, че съ туй се и свършва цѣлото Вратчанско възстание. Остава сега да прослѣдимъ само печалната сждба на нещастната чета, начело съ излъгания поетъ воевода: то не е вече възстание, не е нито борба, а добиване на една шепа нещастни хора—подхлъзнати еднажъ и нахълтали твърдѣ дълбоко и не прѣдпазливо въ една вражеска страна. Ако би било на мѣсто да се употрѣби въ подобни случаи какво и да било сравнение, ние бихме казали, че сждбата на Дрѣновската чета, на четата на Дюзтабанова, на Стоила и на Бенковски — бѣше хиляди пжти по-розова, отколкото оная на тази шепа немилостиво подиграни и на мжченическа смърть подведени хора. Първо и първо, попъ Харитонъ, Дюзтабановъ, Стоилъ и Бенковски не бѣха такива мечтатели и идеалисти като Ботева; тѣхната душа не бѣше се издигала до небесата, за да свали оттамъ образътъ на бляна за свобода, не бѣше се разпъвала на кръста на спасителя, за да ни разгласи оттамъ струнитѣ на адскитѣ страдания на роба, тия хора не бѣха полетѣли въ България съ ония крилати сънища за тържеството на свободата, съ оная поетска безгранична любовь и съ крилатото довѣрие къмъ народъ и бащиния, за да разберать и сега всичката сила на отровата на разочорованието. Да, само туй нещастно сравнение би ни разкрило великата оная роля, която играе при всѣко историческо събитие моральтъ на душитѣ. Една шепа беззащитни калугери, които своеволно прѣдложиха своитѣ килии за подслонъ, прѣвърнаха Попъ Харитона и неговитѣ другари въ безподобни герои, които и до послѣдно издихание защищаваха беззавѣтно високи човѣшки правдини само затуй, защото защищаваха едно свое собствено гнѣздо. На Дюзтабановъ, на Стоила, на Бенковски и на всички не липса едно бѣдно село, което да свърже сждбата на своитѣ беззащитни хижи съ туптежа на сърдцето, съ живота, съ бѣдната жертва на една шепа борци, рѣшени да сложатъ юнашки кости за отечествени права. А за възторженитѣ соколи на великия поетъ се паднаха въ дѣлъ дивитѣ гори, дѣто, полугладни, убити и прокудени, трѣбаше да заклопятъ очи съ горчивата клетва на безуспѣшни мжченици въ уста. И милостива пакъ бѣше сждбата, че направи единъ отъ пър-

витѣ въ реда да угасне поетътъ, за да не дигне прѣдъ неговитѣ горди очи завесата на пълното разочоровани.

Цѣлиятъ денъ на 19 Май Ботевъ и неговитѣ другари почивали на Вѣслецъ, а когато се стъмнило, тѣ хванали пжтя прѣзъ долината, дѣто се простиратъ вратчанскитѣ лозя, минали я, и на разсъмване стигнали стръмнитѣ поли на Стара планина надъ село Челопекъ, подъ което сега минава пжтя отъ Мездра за Вратца. Пжтьтъ на горѣ е собствено козя пжтека, по която борцитѣ сега се измъкватъ единъ по единъ.

Тамъ горѣ, дѣто умореpната дружина сѣда да си отпочине, бива незабавно нападната отъ многочислена потера отъ черкези, башибозукъ и редовна войска. Трѣба да се забѣлѣжи, че врагътъ дебналъ зорко своитѣ жертви и знаялъ отраню стжпкитѣ му. Ето защо потерята едновременно изкочила отъ разни страни.

На около, дѣто почивали сега момчетата, по високия балкански гребенъ надъ Челопекъ, около една малка възвишена котловина, редатъ се чуки подъ име: Околчица, Камара, Клена и Голата могила. Захарий Стояновъ на свое врѣме пустна измислицата, че всички сражения този день станали около Върхътъ Волъ, който, обаче, стои на страни отъ туй мѣсто. По късна и надеждна експертиза отъ живи ратници и отъ познавачи на мѣстото изъ близкитѣ тукъ села, като Челопекъ, Павелча, Мѣдковецъ и др. показаха истината.

Момчетата бърже напущатъ огъня, дѣто вече си пекли агнета, и бързатъ да хванатъ полузаетитѣ вече отъ врага височини за позиция. Ржководството на Войновски е толкози вѣщо, колкото и сржчно. Боятъ трае цѣлия день. Постигнатитѣ отъ врага прѣзъ туй врѣме резултати могатъ се опрѣдѣли съ туй, че въ една схватка, до дѣто Войновски съ умѣла маневра искалъ да отбие врага отъ една височина, отъ която грозѣла най-голѣма опасность за главната позиция на четата, юначниятъ офицеръ успѣлъ да заеме крилото и съ туй спасявалъ врѣменно цѣлото положение; ала многочисленниятъ врагъ отъ своя страна използувалъ раздѣленостьта на двѣтѣ господствующи точки, и

тъй като защитниците били вече малко, за да подържатъ съобщението си, то двѣтѣ половини на четата останали откжснати една отъ друга. Настжпилиятъ мракъ турилъ край на сражението. Ала тъкмо, когато Ботевъ окржженъ отъ своитѣ близки: Перо, Апостоловъ, Сава Пеневъ и Обретеновъ, обмислялъ плана, какъ да се измъкне отъ железния обръчъ на засадата и да се съедини съ откжснатитѣ другари, единъ черкезинъ, който изневидѣло се примъкналъ задъ шубракитѣ, замѣрилъ поета право въ челото и той, ударенъ, заклопилъ навѣки очи, надъ хладната и горда балканска скала. Черкезинътъ Джумбелетъ, прѣдводитель, сжщо билъ сложенъ на мѣсто отъ вѣрния куршумъ на Апостолова, но заслужената отплата не повърщала ни милионната часть отъ изгубеното съкровище.

Съ смъртьта на Ботевъ и съ настаналата нощна тъмнина, малкото другари на воеводата се разпръсватъ на разни посоки, безъ да успѣятъ да се съединятъ съ Войновски—или както казва Зах. Стояновъ, въ тая страшна и сждбоносна нощь, „дружината се самоубива". Пръснали се по два до четири души и били хващани или прѣдавани по отдѣлно. Отъ всички пръснати, само тринадесеть момчета, водени отъ Апостоловъ, скитали на 21 Май къмъ Люти бродъ, като мислили да прѣгазятъ Искъра на пжть за Тракия. Тукъ, обаче, имало пусия; почти всички били избити; падналъ и Апостоловъ. Тукъ се спасили Кжршовски и Инджето.

Но пакъ видна часть отъ цѣлата чета стояла още на кракъ, подъ водителството на юначния Войновски. Надъ Звѣрено тѣ минали Искъра. Къмъ 26 Май малката чета наближавала къмъ Етрополско, но между момчетата се явило разногласие, както всѣкоги става въ подобни врѣмена на упадъкъ и отчаяние. Едни отъ момчетата искали да теглятъ къмъ Сърбия, други къмъ Тракия, дѣто още имали надежда да заварятъ борци подъ знаме. Войновски, винаги все още неотпадналъ въ войнишкия духъ за борба докрай, билъ не за бѣгство вънъ, а за окървавена, бунтовна Тракия. Но деморализацията извършила пакъ своето си. Войновски не можилъ да въдвори съгласие, и момчетата

се раздѣлили. Съ хаджи Димитровъ тръгнали до петдесеть души, а съ Войновски само петнадесеть. Първитѣ били скоро пръснати, като повечето паднали живи въ ржцѣ.

Войновски водилъ до четиридесеть дни своитѣ другари, между които бѣха Обретеновъ, Сава Пеневъ, Димитъръ Тодоровъ отъ Габровско и др. Най-послѣ, самоотвержениятъ офицеръ падналъ пронизанъ отъ турскитѣ куршуми, въ геройска и непримирима борба около с. Шипково, въ Троянско [1]). Неговитѣ пръснати другари, Обретеновъ, Сава Пеневъ, Д. Тодоровъ и Стоянъ Ловченлийчето скитали още нѣколко дни изъ балкана, додѣто нѣкой си Пенчо Троянецъ ги прѣдалъ. Когато се появила потерата около хана, дѣто билъ послѣдниятъ остатъкъ на ботевци, а може би, и на цѣлото Априлско възстание, тия достойни за името на своя вождъ мжже се заловили за оржжие. Но скоро подлиятъ врагъ запалилъ зданието. Тогава героичнитѣ борци на минута се поколебали. Сторило имъ се, че по-добрѣ е да умратъ на бѣсилката, но прѣдъ очитѣ на хората, отколкото да изгорятъ въ тази огнена гробница. Но и въ този моментъ, единиятъ отъ тѣхъ, Стоянъ Ловчелията, млѣкаръ отъ Северинъ—нека се помни това име—помислилъ за клетвата, що далъ: да умре като бунтовникъ и да не се прѣдава, прѣпрѣчилъ вратата, за да не излизатъ отпадналитѣ духомъ другари, а най-послѣ „ухапалъ устата на револвера" и легналъ на мѣсто, като истински герой. Другитѣ се прѣдали.

Съ Войновски и съ неговитѣ юначни другари утихна послѣдната вълна отъ оня разбуненъ и величавъ и поетиченъ океанъ, който въ нашата история се нарича Априлско възстание, и който на вѣчни врѣмена ще остане една отъ найлжчезарнитѣ страници на нашата народна епопея.

---

[1]) Съжелявамъ, че липсватъ всѣкакви свѣдения за биографията му, която заслужва да се изучи най-подробно.

ТРЕТИ ОТДѢЛЪ

Пепелища.

ТРЕТИ ОТДѢЛЪ

Пепелища.

—

ГЛАВА ПЪРВА.

Историческата роля.

I.

Пепелищата като неразривна часть отъ цѣлото.

Пепелищата не сж логическо слѣдствие отъ ония случки, що разгледахме; въ тая смисъль тѣ не би трѣбало и да съставляватъ часть отъ повѣствованието. Основанията за това сж твърдѣ ясни. Всѣко събитие се гради върху три момента: начало, развитие и край. Къмъ началото броимъ и причинитѣ, а въ краятъ лежатъ послѣдствията. Когато е дума — както въ нашия случай — за възстание, причинитѣ сж, или че свободата е станала най-голѣма необходимость на живота, или пъкъ че условията на робския животъ сж вече непоносими — което, впрочемъ, означава почти едно и сжщо. А еднакво тъй, послѣдствията — когато е пакъ дума за възстание — могатъ да бждатъ, ако не, че свободата е спечелена, то поне условията за живота да бждатъ подобрени или, най-послѣ, че нищо не е постигнато и че тѣзи условия ставатъ още по-тежки. Съ една дума, и въ единиятъ, и въ другия случай не е дума за пепелища, или поне, пепелищата — били малко или много — не измѣнятъ

образа на послѣдствията. А това е, което искахъ да кажа: пожарища и разсипня — това не е логическия край на едно въоржжено съ опрѣдѣлена задача почнато дѣйствие.

Другъ е въпросътъ, ако искаме да опрѣдѣлимъ точно цѣната на постигнатия резултатъ и сравняваме печалата съ загубата. Въ такъвъ случай ние казваме ясно: толкова е спечелено, а толкова изгубено и вадимъ едно отъ друго. Ала пакъ, разбира се, прѣдметъ не сж пепелищата, но сжщинския резултатъ.

Ала строго земено и логически, тритѣ момента—начало, развитие и край — образуватъ история, а причинитѣ и послѣдствията сж философска оцѣнка на събитието—оцѣнка отъ политическо и социално гледище.

Въ нашата повѣствователна литература, обаче работата изглежда малко инакъ, и то пакъ благодарение на самия характеръ на тази литература. Ние притежаваме редица книги по Априлското възстание, които — дѣ повече, дѣ помалко — сж истински мемоари. А мемоарътъ не е история. Мемоари сж записки или спомени на единъ човѣкъ или на повече хора, които разказватъ не само какво участие сж зели въ събитието, но и какво ги сполетѣло при това. Отъ тѣзи спомени историкътъ се ползува, за да проучи събитието. Ала що се относи до патилата на съврѣменници, тѣхъ не само историкътъ може да използува: надъ тѣхъ най-вече ще работи икономиста, политическиятъ писатель или философътъ, за да освѣтлятъ лошото домакинство въ държавата, безумното управление, а сжщо, за да покажатъ причинитѣ на упадъка въ цѣлия организмъ. Историкътъ би ималъ тукъ сжщо работа, но само отъ друго гледище; възъ основа на печалнитѣ факти, той би ни разкрилъ, какъ органически и постепенно се разлага една мощна държава.

Въ повечето и по-извѣстни отъ тоя родъ съчинения въ нашата историческа литература особно и най-дълго се описватъ теглата на възстанницитѣ и пламъцитѣ на разрушението — по-дълго, отколкото самото възстание. А това е, разбира се, защото тѣзи съчинения сж повече или помалко мемоари. За илустрация, нека приведемъ съдържанието на нѣкои отъ тѣхъ. „Запискитѣ“ на Захария Стоя-

новъ се простиратъ, както е извѣстно, въ цѣли три тома. Като отмахнемъ 300 и повече страници въ първия томъ за разни спомени изъ по-стари врѣмена, — спомени, които иматъ чисто нравоописателна цѣль, — приготовленията за Априлското възстание сѫ разхвърлени твърдѣ небрежно, и то въ едвамъ двѣстѣ страници, които силно се разводняватъ пакъ още и съ лични епизоди изъ живота на автора. Вториятъ томъ обхваща близо четиристотинъ страници и той е, който ни повѣствува за самото възстание. Всепакъ обаче, повечето отъ половината отъ този материалъ (стр. 179 — 389) е посветенъ на скитанията и мѫкитѣ по Балкана. Къмъ всичко туй, цѣлиятъ трети томъ — 350 страници — като изключимъ кѫси подробности за Перущица, Брацигово и Батакъ, — описва затворитѣ. Казахме, че това не е недостатъкъ за едни записки, ала то не би било сѫщо, ако е дума за една история. Въ „Възстанието на Батакъ“ отъ Бойчо почти половината на книгата се пълни съ описание за ужаситѣ. Въ „Историята на града Габрово и Грабровскитѣ възстания“ отъ Бр. Гѫбенски — книга, дѣто възстанието въ 1876 не е специаленъ прѣдметъ, описанието на мѫкитѣ и разрушенията прѣзъ тая година заематъ по-голѣмо мѣсто, отколкото разказътъ за самото движение. Съ една дума, всички книги, що имаме върху възстанието, даватъ най-широко мѣсто на пепелищата. Дори „Историята на Брацигoвското възстание“ — едно съчинение съ по-критическа обработка — щомъ махнемъ бѣлѣжкитѣ за поминъкътъ и миналото на Брацигово (стр. 1-45), една третя отъ цѣлия остатъкъ е посветена пакъ на грозната поразия слѣдъ възстанието.

Между това, убѣденъ съмъ, че пълното описание на ужаситѣ, които увѣнчаха нашето възстание — това е дѣло само на художеството; освѣнъ туй, подобно описание ще образува страница въ историята на турското варварство, ала не и въ историята на нашето възстание.

Но трѣба всепакъ да отбѣлѣжимъ, че нашето възстание има изключителна, ако не дори и безподобна сѫдба: то бѣше, само по себе, открай докрай несполучливо; бѣше несполучливо, а сполучи напълно онова, за което бѣше из-

бухнало. Тукъ, имено, пепелищата изкачатъ като най-важенъ факторъ: това трѣба да се помни. Турцитѣ, като господари въ своята държава, трѣбаше съ сила и кръвь да потъпчатъ въоржженото съпротивление срѣщу приетия редъ въ страната: трѣбаше да смачкатъ възстанието. Но тѣ не направиха това, което е право отъ всѣко държавно гледище, не спрѣха тамъ, дѣто трѣба, а отидоха и по далечъ. Слѣдъ като бунтътъ бѣше смазанъ, турскитѣ пълчища, насъскани отъ своя вроденъ фанатизмъ, нахвърлиха се върху мирното население, върху жени, дѣца и старци, и въ кръвь потопиха цѣлата страна. Тогава, имено, слѣдъ като гласътъ на държавното право спираше, заговори языкътъ на човѣшкото право. Обществената съвѣсть въ Европа се възмути противъ туй нечувано варварство, всичко мина на страната на човѣщината и на добрия редъ, всичко мина на наша страна. Ето така и дойде нашето освобождение. Цѣлиятъ свѣтъ видѣ звѣра и скочи да спаси жертвата.

И въ тая смисъль вече, пепелищата сж неразривна часть отъ цѣлото. А щомъ като е така, ние трѣба неминуемо да спремъ на тѣхъ; да спремъ, ако не, за да обрисуваме съ всичкия чудовищенъ колоритъ упражненитѣ жестокости, то поне, за да изброимъ и да изтъкнемъ приблизителния размѣръ на фактитѣ. Колкото сухи и да сж тия факти, тѣ сж, имено, фундамента, на който се издигна непосрѣдствено нашата свобода.

II

Начало на анкетата. Елиотъ, Берингъ и Макгехенъ. Клането като държавна система въ Турция

Трѣба да признаемъ, че за турскитѣ звѣрства прѣзъ врѣме на възстанието и послѣ първи заговориха протестантскитѣ мисионери въ България. Тѣ бѣха успѣли да съберать много данни отъ чудовищни дѣла на насилия и варварска жестокость и се възмутиха първи. Непосрѣдствено заинтересувани съ душевното благосъстояние на единъ народъ, срѣдъ който бѣха дошли прѣзъ далечни океани да

проповѣдатъ спасение на душитѣ, тѣзи органи на божието слово достойно и оврѣме се възмутиха за мжкитѣ, страданията — да, за безднадежното положение на божието стадо. Въ Цариградъ тѣ заемаха видно положение, бѣха въ обходъ съ дипломатически и чужди кореспондентски кржгове. Въ България тѣ имаха душевни сродници. Така, имено, възмущението се роди, а скоро мина тогава и въ английската преса.

Партизанството, тъй нищожно у насъ въ послѣдно врѣме съ своитѣ недостойни похвати, въ културни държави, като Англия, често и винаги е проявявало съревнования въ найблагородни подвизи. Либералитѣ, начело съ доблестния Гладстонъ, не бѣха въ туй врѣме на рулото на държавния ковчегъ въ Англия. Тѣ бѣха водили и водиха енергична борба противъ своитѣ владѣющи противници, консерваторитѣ, ала никой случай не бѣ имъ се видѣлъ тъй сгоденъ да увѣнчаятъ своята партийна програма съ ореола на високи филантропически идеи — толкова достойни за единъ великъ народъ, колкото и за цѣлото човѣчество — както сега при кланетата въ България. Гладстонъ и отъ по-рано бѣше за една малко-много русофилска политика въ Англия. Нашето пъкъ дѣло тогава, както въ много случаи и до днесъ, свѣтътъ държеше неразривно свързано съ руското име. А консерваторитѣ английски държаха съ Турция, водиха турска политика. Държавническиятъ английски умъ мждрѣше се още съ старото и съ нищо не оправдано възрѣние, че Турция притежава жизнеспособность да се реформира въ скоро врѣме и да стане за въ бждаще една цивилизована и мощна държава. Тази мечта бѣха коткали дълго врѣме французкитѣ дипломати — най-старитѣ гяурски съвѣтници на султана — а когато тѣ се видѣха безсилни да я осжществятъ нѣкога, ето че англичанитѣ се нагърбиха съ нея — англичанитѣ, вѣчно горди съ своето непоколебимо прѣвъзходство: нагърбиха се, за да спратъ завоевателния маршъ към Босфора и Срѣдиземното море на сѣверната мечка, съ която бѣха непримирими врагове сжщо тъй, както по-напрѣдъ французитѣ.

При чудовищнитѣ, обаче, геройства на турцитѣ въ България, Глядстонъ улови случая да докаже на цѣлия

свѣтъ, че Англия има недостоенъ — даже не, а че държи срамenъ съюзникъ. По тоя начинъ, почнаха се, а че и въ такъвзи видъ се развиватъ послѣ работитѣ.

Пръвъ и най-рано, който отъ Цариградъ дигна гласъ за клането въ България, бѣше г. Пиярсъ, и днесъ още живущъ въ турската столица. Той захвана своитѣ публикувания още въ Юний —едвамъ единъ мѣсецъ слѣдъ звѣрскитѣ подвизи. Неговитѣ кореспонденции въ „Дейли Нюсъ“ възмутиха до неимовѣрность духоветѣ въ Лондонъ. Енергични петиции бѣха отправени въ парламента, а скоро и цѣлиятъ печатъ заговори за турското варварство.

Но когато стана явно, че трѣба официално да се разслѣдва злото, Американското посолство въ Цариградъ сѫщо не остана назадъ въ възмущението и назначи свой човѣкъ за това — г. Скайлеръ — генералния консулъ на Америка въ турската столица. Къмъ Скайлеръ се придружи доброволно Макгехенъ—специаленъ кореспондентъ на „Дейли-Нюсъ“ по избухналитѣ пламъци въ Балканския полуостровъ. Скайлеръ бѣше зелъ за свой прѣводчикъ въ пѫтуването нашия съотечественикъ г. П. Димитровъ, сега още дѣецъ по нашата дипломация. Той ни е изложилъ отпослѣ своитѣ „спомени“ въ една твърдѣ прилично написана, макаръ и много малка книжка.

Отъ страната пъкъ на английското посолство бѣше тръгналъ г. Берингъ, вториятъ секретаръ на съръ Елиота, министръ на Велико Британия въ Цариградъ.

Отпослѣ, Макгехенъ, съ своитѣ пламенни кореспонденции, прави вече самъ чудеса за да разбуди обществената съвѣсть не само въ Англия, но и въ цѣла Европа. Той всѣкждѣ се ползува съ фактитѣ, добити отъ Скайлера, ала като дава напълно воля на своето свободно кореспондентско перо, на негодованието и ужаса, които притискаха сърдцето му, той дари тѣло и душа на сухитѣ, скромни, ала високо правдиви заключения на официалния изслѣдователь. Гигантъ е, като човѣкъ, гигантъ е и като перо тоя Макгехенъ! България трѣба да му издигне паметникъ. Той се бои, че всичко пакъ ще замръзне съ заплашвания отъ страната на Европа и че нищо друго нѣма да се извърши; бои се, че Турция

ще употрѣби вѣчната си магия—да замаже очитѣ на свѣта съ реформи. „Не! — вика благородниятъ човѣколюбецъ — не, нито загубата на Румания, Сърбия и Гърция, нито Наваринския погромъ, не научиха Турция и турцитѣ да иматъ човѣшки чувства. Тогава, какъ е възможно да се чака, че слабитѣ заплашвания на Дерби (английскиятъ министеръ на външнитѣ дѣла) ще подѣйствуватъ на тѣхъ? Тѣ (турцитѣ) сѫ твърдѣ тѫпи, невѣжествени и диви. Каква полза за Лорда Дерби да заплашва единъ народъ, който даже не знае за неговото сѫществование? То е сѐ едно, да заплашвашъ нѣкой бенгалски тигъръ, че ще го викашъ въ полицейски сѫдъ." А другъ пѫть, въ възмущението си, несравнения Макгехенъ е тъй пламененъ, че едва ли нѣкой може, въ тоя родъ, да каже нѣщо по добрѣ отъ онова, що той е изговорилъ. „Какъ може — провиква се той — отъ такива люде (турцитѣ) да се чакатъ реформи? Не! нѣма да станатъ никакви реформи. Хиляди безпомощни жени и дѣца, хладнокръвно посѣчени на части, високо искатъ възмездие, а вие, държавници на Европа, разсѫждавате, че е нуждно да се съхрани status-quo, че всичко е длъжно да си остане като прѣди! А пъкъ азъ ви говоря, че това нѣма да бѫде така! Вие сте длъжни да намѣрите удовлетворително разрѣшение на източния въпросъ, или той да се рѣши и безъ васъ и не така, както вие чакате. Status-quo е немислимо, или цивилизацията е измама, справедливостьта — зълъ присмѣхъ, а християнството — лъжа." Или, както другадѣ казва, за да бие външната политика на Дизраели: „и така, русскиятъ варваринъ се бори за човѣчеството и християнството, а английскиятъ християнинъ — за варварството, тиранията, за злото и звѣрството! При такова зрѣлище лесно е да се съмни човѣкъ въ справедливостьта, въ цивилизацията, въ самото християнство [1])".

1) Писмата на Макгехена бидоха прѣведени на руски, отдѣто покойния Стамболовъ ги издаде и на български. Азъ нѣмахъ на разположение „Дейли Нюсъ" и не мога да сѫдя, дали всички или поне най-добритѣ писма на кореспондента сѫ събрани, и вѣрвамъ, че българското общество нѣкога ще иска да ги има въ по-сигуренъ прѣводъ отъ самия оригиналъ.

Скайлеръ, освѣнъ своя официаленъ рапортъ, не обнародва нищо по вѣстницитѣ; сѫщо и Берингъ. И двата тия рапорти се намиратъ въ Синята

Една отъ най-важнитѣ задачи за чуждитѣ официални изслѣдователи бѣше да опрѣдѣлятъ кога, кждѣ и какъ сж се почнали злочинията. За Берингъ, който тръгва като турски приятель, въпросътъ билъ по-опрѣдѣленъ. Тъй като турскитѣ официални кржгове не бѣха спирали да твърдятъ, че възстаналитѣ българи се отнасяли много безчовѣчно съ турското население, то оставало, официалниятъ английски пратеникъ да докаже това, и тогазъ всички турски звѣрства бѣха изеднажъ, ако не напълно, то поне до голѣма степень обяснени и оправдани.

английска книга, 1876 година, № 1. Но трѣбва да забѣлѣжимъ, че помѣстения тамъ рапортъ на Скайлера е кратъкъ и прѣдставлява резюме отъ оня, който Гладстонъ цитира въ „Уроци отъ клане"; послѣдния билъ печатанъ въ „Дейли Нюсъ", или, както бѣлѣжи Гладстонъ, въ нѣкои френски вѣстници, които, за жалость, ние сжщо нѣмаме. Въ единъ календарь отъ 1877 цѣлия този пространенъ рапортъ, макаръ и въ безпомощенъ прѣводъ, е даденъ на български. Прочее, цитати, които правимъ, се дължатъ на този прѣводъ. Календарътъ носи име: „За споменъ на Батачкитѣ и други-ти мъченици въ България. Народенъ календаръ за 1877 г., издаденъ отъ печатницата на Д. Веселиновъ въ Букурещъ". Въ пълнотата на рапорта и въ точностьта на даннитѣ азъ нѣма защо да се съмнѣвамъ, защото, освѣнъ че почти всичко отъ това, що се относи до сухи факти — се съдържа и въ „Синята книга", но и многото извадки, що Гладстонъ прави въ своята книга изъ рапорта на Скайлера, съдържатъ се точно и въ нашия прѣводъ.

Берингъ, освѣнъ главния свой рапортъ, далъ е богата редица отъ отдѣлни, кратки, но твърдѣ важни донесения изъ България, които рисуватъ ясно бавнитѣ стжпки, съ които малко по малко се подготви европейската намѣса за въ наша полза. Не по-малко сж важни донесенията на английскитѣ консули Дюпюи отъ Одринъ, Калвъртъ отъ Русчукъ, Брофи отъ Бургасъ, Блънтъ отъ Солунъ и др. Вѣстникъ Таймсъ донесе много извѣстия за говореното въ Парламента, а сжщо и нѣкои твърдѣ съчувствени статии за нашата кауза. Всичко туй, вѣрвамъ, ще състави нѣкога единъ богатъ сборникъ, за който нашето Министерство на просвѣщението не би трѣбало да пожали срѣдства. Ще да се намѣрятъ, може би, нѣкои подробности и въ Австрийската червена книга и въ рускитѣ официални донесения, ала азъ не разполагамъ съ тѣхъ. Колкото за френската „жълта книга" — тамъ нищо нѣма, или поне, всичко, що е тамъ, е почти нищо.

Нека не забравя да кажа, че английскиятъ посланикъ въ Цариградъ прѣзъ 1876, Сѫръ Хенри Елиотъ, бѣше пъленъ турколюбецъ, за което открито го обвиняватъ Макгехенъ и Гладстонъ. Когато се разбра, че американския консулъ Скайлеръ ще тръгне по анкета, сѫръ Елиотъ, който, заедно съ своето правителство, искаше съ каквито срѣдства и да било да се прикриятъ турскитѣ геройства, направи не малко, за да се осуети онази неприятна мисия, но усилията на человѣколюбиви американци, на български патриоти и на екзархията наша въ Цариградъ, бѣха успѣли да сломятъ козиитѣ на официалната Англия, и доброто възтържествува. Като най-добродѣтелни мжже въ това отношение г. Димитровъ споменува двамата благородни американци: А. Л. и Г. В., на които принудени сме за сега да знаемъ имената само въ тоя съкратенъ видъ. Какъ сж вървѣли, обаче, перипетиитѣ на всички интриги и скрити въздѣйствия въ турската столица — въ всички тия подробности, разбира се, азъ нѣмамъ възможность тукъ да влѣза.

И наистина, колкото се отнася до звѣрства, извършени отъ българска страна, турцитѣ не се стѣсняваха въ измислицитѣ си. Прѣди всичко, щомъ най напрѣдъ се чу въ печата за ужасното клане въ България, портата бѣше побързала да замаже очитѣ на обществото, като прибѣгна до старата практика: бѣха пращани специални и важни чиновници, „снабдени съ пълна властъ, да налагатъ строги наказания, както да спратъ чрѣзмѣрноститѣ.“ Единъ отъ тѣзи високи чиновници е билъ Едибъ Ефенди; той бива назначенъ да изслѣдва заробенитѣ въ Одринския вилаетъ, съ други думи, кланетата въ Сливенско и Пловдивско. И чудесно бѣше той извършилъ това! Неговиятъ рапортъ отпослѣ биде прѣдставенъ и на британския министеръ на вънешнитѣ дѣла въ Лондонъ, и цѣлиятъ свѣтъ научи съдържанието му. Прочее, тамъ се разправя, че изкланитѣ хора и всичката ужасия напр. въ Батакъ се дължи на туй, че до възстаналото село се дала кървава битка съ тежки загуби и за двѣтѣ страни! Ние знаемъ, че дръвникътъ въ черковния дворъ бѣше единственото поле на сражение, дѣто се отличиха батачени. За Бояджикъ, едно отъ Сливенскитѣ села, което биде съвършено унищожено, Едибъ Ефенди пакъ изпѣва своятъ отъ рано изученъ урокъ: въ една битка между селяни и войска, казва той, селото се запалило отъ само себе си и изгорѣло съвършено! Сѫщото ни разказватъ турскитѣ донесения и въ ново врѣме за унищоженитѣ македонски села. Читательтъ знае, че въ никакъвъ Бояджикъ въ Сливенско нѣмаше възстание, иначе ние го бихме описали.

Съ една дума, Берингъ имаше богати данни напрѣдѣ си. Отпослѣ, той, колко и да е туркофилъ, се пакъ чувствува, какво безчествие би било, ако прѣдставителя на една тъй доблестна и велика нация затвори очи прѣдъ ослѣпително ярката истина, та по тоя начинъ схваща и разкрива официалната турска измама.

Скайлеръ, въ края на своя рапортъ, признава, че още прѣди да тръгне отъ Цариградъ, Кяни паша, министъръ на гюмруцитѣ въ Султанската столица, казалъ му, какво възстанницитѣ въ Копривщица били варварски убили дъще-

рята и жената на мюдюрина си. Скайлеръ, обаче, послѣ посѣти самъ Копривщица и бѣше разбралъ, че мюдюрина тамъ не е ималъ дъщеря, а пъкъ прѣзъ врѣме на възстанието неговата жена се намирала въ Стара-Загора. Скайлеръ, като оповѣсти по-късно това, бѣше прибавилъ, че всички турски твърдения отъ този родъ сѫ „единъ синджиръ отъ лъжи“.

Разбира се, че що се относи до въпроса, доколко суровото заключение на човѣколюбивия дипломатъ е самата дѣйствителность, това ние, които боравимъ съ домашнитѣ източници, въ състояние сме по-добрѣ да знаемъ — то се знай, ако не сме слаби въ духа си, или ако не задушимъ срама, който ни диктува да криемъ истината. Но и въ тая точка читательтъ—чуждъ или нашъ — може вече да бѫде спокоенъ. Когато излагахме самото възстание, ние не пощадихме възстанницитѣ. Ония врѣмена се минаха, а сега е въ наша полза да признаемъ грѣшкитѣ си, отколкото да ги криемъ. И наистина, ние положихме всички грижи, за да не скриемъ нищо. Читательтъ знае, кѫдѣ какво бѣ извършено. За варварство отъ българска страна не може, за щастие, дума да става. Но че единични увлѣчения и грѣхове противъ революционния кодексъ, както и срѣщу християнския моралъ бѣха станали, това ние не избѣгнахме да разкриемъ и заклеймимъ. Не вѣрваме да ни е останало нѣщо скрито отъ подобенъ родъ дѣяния.

Прочее, нека кажемъ тукъ съ открито чело, че чужденцитѣ нѣмаше какво да откриятъ и докажатъ отъ върволицата чудовищни турски лъжи и да минемъ къмъ прѣдмета. Ето защо и Берингъ, и Скайлеръ, и всички други признаха, че отъ българска страна не е имало никакви чрѣзмѣрности. Берингъ, освѣнъ това, разясни, че въ Батакъ не е имало никакво сражение, а въ Бояджикъ съвсѣмъ.

Тогава, въпросътъ оставаше още по-опростенъ, по-откритъ; питало се въ края на крайоветѣ; кога, кѫдѣ, и защо сѫ произведени кланията?

Естествено, туркофилътъ Берингъ, за да отговори на трънливия въпросъ, пакъ трѣбало да се хване за нѣкаква правителствена необходимость, та дано оправдае султана.

И той бѣ направилъ това. Когато пристига въ Одринъ, той билъ попиталъ добросъвѣстно Одринския валия, не é ли той самъ направилъ разпореждание, да се свика и въоржжи башибозукътъ и да се прати срѣщу българскитѣ села, и ако е направилъ това, то кждѣ е лежала необходимостьта отъ подобни екстрени мѣрки? Оказало се, обаче, че то е било тъкмо така както дипломатътъ можеше да желае т. е. отговорътъ на валията е билъ такъвъ. Валията далъ разпореждание да се свика башибозукътъ и дори отворилъ правителственитѣ складове, за да го въоржжи. Туй признава и Берингъ съ чисто сърдце. Освѣнъ туй, валията обяснилъ, че се билъ видѣлъ принуденъ да прибѣгне до тѣзи мѣрки —едно, обяснение, което Берингъ, повидимому, трѣбаше пакъ, въ име на извѣстно доброжелателство, да иска да се оправдае. Валията разполагалъ съ малко войска, за да потуши грозното възстание, и прибѣгналъ до народното опълчение. Послѣдното, по непрѣдвиденъ начинъ, показало нѣкои непозволителни увлѣчения. Ето съ туй работата колко-годѣ се изглаждала сепакъ донѣкждѣ прѣдъ очитѣ на английския дипломатъ.

Обаче, твърдѣ скоро Берингъ трѣбаше да узнае, че възстанието е било твърдѣ слабо. Та изобщо благоразумниятъ англичанинъ не го нарича и възстание, ами се задоволилъ съ прѣзрителния изразъ—„българска гюрултия". Така че, той указва просто и чисто само на едно: валията ималъ достатъчно сили отъ редовна войска, за да се разправи както трѣбва съ възстаницитѣ, но че защо, при това, повикалъ е подъ оржжие и башибозука, туй оставало да е работа на валията.

Но вънъ отъ това, Берингъ бѣше узналъ още нѣщо.

Когато стига въ Т.-Пазарджикъ, старателниятъ и логиченъ сепакъ англичанинъ можилъ да схване едно странно обстоятелство. А то е, че, прѣди още да стигне каквото и да било разпореждане отъ валията, пазарджишкитѣ бегове бѣха поканили доспатския кжрагасж Ахмедъ ага да изколи Батакъ.[1])

Сега, съ туй ново откритие, работата земаше малко подругъ образъ въ понятията на приятелски настроения ди-

1) „Синята книга", т. I. 145, 1887.

пломатъ. Обаче, туркофилътъ Берингъ остава все още резервиранъ въ първо врѣме. Така, той отдава башибозушкия подвигъ и ужаситѣ въ Батакъ на фанатизма на нѣкои пазарджишки бегове, като упорито искаше да одуши страховития кошмаръ, който се мѣрка вече прѣдъ погледа му,— грозната мисъль, че тоя фанатизъмъ е въ кръвьта и на цѣлия турски народъ и че той лежи въ естеството на цѣлата султанска държава.

И наистина, на английския агентъ — иначе твърдѣ добросъвѣстенъ чиновникъ — липсали сж му нѣкои по-основателни познания изъ миналото и въобще изъ историята на отоманитѣ. Ако тая липса не бѣше, той не би ималъ нужда да прави мъгливи прѣдположения за фанатизма на единични личности, защото отъ съвсѣмъ рано щѣше да знае онова, което отдавна е една обща истина.

И разбира се, че онова, до което той не можеше да се добере, доизказватъ го Скайлеръ и Макгехенъ и цѣлъ редъ други писатели и държавници. И наистина, Скайлеръ, безъ никакви забикалки, излиза отъ истината, че турцитѣ до единъ сж непоправими фанатици. А за Макгехенъ вече знаемъ достатъчно: той се провиква високо, че турцитѣ сж били и ще си останатъ за винаги варвари. Съ туй, разбира се, и всичко се обясняваше. Малко по-късно, Лордъ Розбери, като специаленъ прѣдставитель на Британското правителство въ Цариградската конференция, макаръ и да бѣше консерваторъ и отявленъ туркофилъ, къмъ никакво друго заключение не можи да дойде, освѣнъ къмъ едно: че турци и добъръ редъ, Турция и реформи сж двѣ нѣща, които отричатъ едно друго.

Но върху всички тѣзи положения, колкото и да сж ярки, колкото и да сж неопровержими тѣ, има още нѣкои подробности, на които ние ще поспремъ, за да си обяснимъ пакъ още всичко, що трѣба.

Работата е, че додѣто Берингъ тъй наивно отдаваше клането на нѣкаква стратегическа необходимост или на самозабравата на двѣ-три фанатизирани глави, султанътъ, подъ неговия носъ, декорира джелатитѣ, което не малко трѣбаше да изненада благородния англичанинъ. Наистина, тоя послѣ си

отплати, като съ безброй рапорти — които сега само съ насмѣшка четемъ въ „Синята книга“ — настоятелно искаше, не само да се деградиратъ награденитѣ, но и да се накажатъ като прѣстѫпници. Ала султанътъ направи това, че нищо не направи, додѣто пакъ Берингъ си остана съ което трѣбаше: той фалира окончателно съ своето наивно гледище.

Ето кръвопийцитѣ, които Берингъ самъ ни изброява, че сѫ получили орденъ или повишение:

Шефкетъ паша, който унищожи Бояджикъ, получава високъ чинъ въ палата;

Хафѫзъ паша, който изгори Панагюрище и ограби Копривщица, се назначава командантъ въ Сърбия:

Ахмедъ ага Барутанлията, който изкла Батакъ, се награждава съ орденъ; Тосунъ бей, палачътъ на Клисура, Неджипъ ефенди героятъ въ Кръвеникъ и Батошево, се красятъ сѫщо съ ордени.

Ала нѣщо повече.

Не само наградиха кръвопийцитѣ, но добритѣ—които били, както казва Гладстонъ, страшна голѣма рѣдкость между турцитѣ — добритѣ бидоха наказани, уволнени, прѣзрѣни. Тѣхъ ги изброява сѫщо самъ Берингъ. Хафѫзъ ефенди и Хюсеинъ ефенди, които спасяватъ Ямболъ, Мютевелията въ Карлово, който не далъ да се плѣчкоса градътъ, Рустемъ ефенди, юзбашия, който насочилъ пушка срѣщу самитѣ башибозуци, за да спаси плѣненитѣ комити — всички тия получиха наказания.[1]) Хайдаръ ефенди, мютесарифътъ отъ Сливенъ, за когото симпатично споменува и Макгехенъ, бѣ скоро уволненъ; Хасанъ паша, покровительтъ на Брацигово, биде безцеремонно обруганъ отъ пазарджишкитѣ турци — „was violently abused by the Turks of Bazardjik.“[2])

Съ една дума, Берингъ, или по-добрѣ, Дизраели и цѣлото консервативно английско правителство, не разбраха, че се касае не до едно прѣстѫпление, не до една случайна грѣшка, или до едно врѣменно зло, но че въпросътъ е за цѣла една вѣковна система. Искаха отъ султанътъ наказание, когато султанътъ не можеше да наказва, а трѣбаше да

1) „Синята книга“, I, 165 1877.
2) Ibid., 166.

награди. Сѐ едно, искаха невъзможното. Не знаяха, или не искаха да знаятъ, че Турция бѣше и си е господарство, на което, и държавнитѣ, и религиознитѣ институции почиватъ върху насилието; държава, въ която джелатитѣ сж мощь, — мощь галена, и отъ власть, и отъ черкова. Искаха да сждятъ по европейски и съ модерни закони въ една държава, законитѣ на която сж срѣдновѣковни и варварски.

Или, най-послѣ, защото бѣха приятели съ тази държава, искаха да скриятъ, съ кого сж приятели.

Разбира се, общественото мнѣние въ Англия видѣ все пакъ по-рано отъ всички въ свѣта — туй трѣба да признаемъ съ удоволствие, и то говори най-неотразимо въ полза на великата нация—видѣ, че Великобритания, съ всичката своя всесвѣтска мощь, принудена е да пълзи — само за да противостои на такъвъ единъ страшенъ врагъ на Изтокъ, както бѣ Русия,—и че се съюзи съ варвари и канибали: сѐ едно, пригръща дявола.

Казахме, че на Берингъ, напр., не е липсало ни добросъвѣстность, ни старание, за да открие истината; но той не притежава нѣкои прости знания за литературата и миналото на турцитѣ. И той не е кривъ за това; на Западъ много малко знаятъ Турция; а може би, още по-малко я разбиратъ. Право бѣлѣжи Макгехенъ, че ако има нѣщо въ турцитѣ, което да очуди свѣта, то е, какъ майсторски тѣ лъжатъ: турчинътъ може да излъже всѣкой неопитенъ европеецъ. И тъкмо този е случаятъ съ Берингъ. Той разглежда пепелищата на Клисура, придруженъ отъ джелатинътъ й Тосунъ бей; разбира се, че този трѣба да му се е показалъ твърдѣ гостоприеменъ, услужливъ и милъ човѣкъ. Прѣзъ такива черни очила, бѣлото губи свѣтлината си.

Колкото за джелатскитѣ инстикти на турцитѣ, за тѣхнитѣ насилия и за закоренѣлитѣ, непоправими понятия въ тѣхнитѣ институции — за това ние не считаме за нуждно да се простираме надълго. Не сж малко вече писателитѣ и въ Европа, които разкриха всичко, що трѣба. Ние ще хванемъ само туй, що сега тъкмо ни е попаднало случайно подъ ржка, за да илюстрираме прѣдъ читателя мимоходомъ онова, що той, може би, твърдѣ добрѣ знае.

Когато турцитѣ си отидоха отъ България, бѣха забравили въ Видинъ и София своята архива. Неотдавна, трудолюбиви наши учени хванаха да публикуватъ нѣкои отъ тѣзи документи. Тѣ сж отъ най-разнообразно естество, ала помежду имъ се намѣриха и нѣкои конфиденциални разпореждания на турското правителство. Послѣднитѣ сж още по интересни въ дадения случай за насъ, че се касаятъ пакъ до едно възстание — до сърбското възстание прѣзъ 1805—1813—едвамъ половина вѣкъ, шеесетъ години прѣди нашето. А тъй като сърбитѣ пишатъ тъкмо сега една попълна история на своятъ освободителенъ подвигъ, то г. Баласчевъ, който разполагаше съ софийската архива, съобщилъ на бѣлградскитѣ ни съсѣди своитѣ открития. Отъ това негово съобщение произлѣзе една статия, току що въ прѣводъ публикувана въ страницитѣ на „Србски книжевни гласник", изъ дѣто се ползуваме отъ нея, защото не е още публикуванъ българскиятъ ѝ оригиналъ. Тамъ е казано всичко, що ни трѣба — казано съ документи, разбира се.

Когато, имено, въ 1805 сърбитѣ възстанаха и бѣха отнели редъ крѣпости отъ ржцѣтѣ на турската власть, султанътъ се вижда принуденъ — както може да се мисли — да свика въоржжени сили подъ знаме, за да потъпче възстанието. По този поводъ, отъ Цариградъ послѣдвало тайно разпореждание — бурултия — до Софийския мутеселимъ — управитель. Въ тази бурултия, прочее, подробно четемъ всички ония мѣрки, що е трѣбало мутеселимътъ да вземе — като административенъ чиновникъ и като добъръ мохамеданинъ — за да спаси накърненитѣ интереси на империята. Извѣстява се, че царската власть свикала съвѣтъ „отъ благородни родолюбци и висши сановници и отъ военни старѣйшини (мирмирали)", който съвѣтъ рѣшилъ: „цѣлокупниятъ мюслюмански свѣтъ, възъ основа на религиознитѣ свои длъжности и поради военна и държавна честь, трѣба да обяви свещена война, да се бие съ оржжие въ ржка, и съ опасность на живота да земе най-живо участие противъ възстаналитѣ раи — невѣрници, да се бие и бори, додѣто не бжде съвършено сломенъ и унищоженъ неприятельтъ на динъ-исляма; при това, мюсюлманското на-

селение е длъжно, отъ първъ до послѣденъ, да помага морално и материално, съ всичко що може на своитѣ пострадали братя мюсюлмани въ изброенитѣ градове и паланки, що се днесъ намиратъ въ ржцѣтѣ на възстанницитѣ". Понататъкъ бурултията като изброява подробно, кои лица били избрани и назначени за прѣдводители — а тия лица трѣбало да се почитатъ отъ всички чада мюсюлмански и синове на пророка — обърща се лично къмъ Софийскиятъ мутеселимъ: „и ти — казва бурултията — като Софийски мутеселимъ, нека ти е извѣстно, да съберешъ веднага и да свикашъ на оржжие и подъ знаме цѣлото мюсюлманско население на Софийската каза, което е способно за бой;[1]) и то имашъ най-много отъ три до петь дни врѣме на разположение, за да призовешъ и приготвишъ всички войници изъ Софийската каза и за да отредишъ и изберешъ изъ тѣхъ способни и юначни за старшии на отдѣление; тѣхъ ще построишъ въ военни колони и ще изпратишъ веднага, подъ команда на споменатия „башъ-богъ" (название на главнокомандующия), слѣдъ като ги сериозно и грижливо прѣгледашъ". [2])

Ето сега, споредъ тоя документъ, ония пълчища—главорѣзи—свикани и въоржжени не по случаенъ припадъкъ на фанатизма и не по врѣменна необходимость, а тъкмо въ духътъ на религията и въ редътъ на нѣщата и съ всичкото спокойно достойнство на приетия въ държавата иерархически редъ за заповѣди: везирътъ на управителя, управительтъ на другитѣ старѣйшини и на тълпата. [3])

Освѣнъ това, бурултията като заповѣда свещенъ походъ, който трѣба да се обяви въ името на религиознитѣ длъжности на мюсюлманитѣ, припомня тия длъжности, като нѣщо съвсѣмъ познато на всички. Г. Баласчевъ положилъ трудъ да ни разясни основателно и тази точка и то пакъ

1) А за такива се считатъ по старня турски законъ — всички мжже отъ 7 до 70 години.

2) Отпечатъкъ, стр. 110.

3) Че и по нашето възстание ще сжществува подобна бурултия, азъ се не съмнявамъ; единъ помакъ бѣше обѣщалъ да ми достави прѣписъ отъ подобна, като чрѣзъ това самъ той лично искаше, до извѣстна степень, да оправдае участието на своитѣ съселяни въ клането; послѣ, обаче, нѣмахъ случай да го видя. Но азъ все вѣрвамъ, че единъ день тоя документъ ще се намѣри.

чрѣзъ софийската архива. Той разяснява, че султанитѣ отъ по-ранни врѣмена, за да втълпятъ на мюсюлманското население религиознитѣ му задължения за въ подобни размирнически случаи, прибѣгвали сѫ до фетви — свещеноправно рѣшение на най-високия духовникъ — Шейхъ-юл-ислямътъ. А подобни фетви се намѣрили въ тефтеритѣ на архивата. Г. Баласчевъ ни цитира три най-важни отъ тѣхъ, издадени отъ Али ефенди, нѣкогашенъ Шейхюлислямъ, който е умрѣлъ въ 1691; фетвитѣ на Али ефенди бидоха напечатани въ началото на миналия вѣкъ, но г. Баласчевъ разглежда единъ рѫкописъ отъ софийскитѣ тевтери изъ 1743 г. Ще забѣлѣжимъ, че фетвитѣ изобщо иматъ разговоренъ видъ, и състоятъ отъ въпросъ и отговоръ. Прочее, пита се въ една отъ фетвитѣ: „Ако нѣкоя невѣрническа въорѫжена чета успѣе да обсади ислямски градъ, и околното мюслюманско население види, че той самичъкъ нѣма достатъчна мощь да противостои и да отбие врагътъ, и съобщи това на мюслюманитѣ отъ други градове на османската държава, дали тогава на мухамеданитѣ отъ османскитѣ градове, които сѫ били извѣстени, че невѣрници се додигнали противъ тѣхни братия — дали вѣрата и свещениятъ законъ имъ налага като длъжность да тръгнатъ и да се биятъ противъ невѣрниятъ врагъ? — Отговоръ: „Да, вѣрата налага имъ това като длъжность, и въ случай на отказъ и съпротивление, тѣ падатъ въ най-тежка отговорность, наказватъ се съ смърть тука на земята, и съ проклятие и вѣчна мѫка на небето."

Като чете човѣкъ тая фетва, обяснява си неволно, какъ, по едно само извѣстие на обсаденитѣ въ джамията стрѣлѣшки турци, тѣхнитѣ съсѣди османчени и други още се събиратъ и притичатъ се съ свѣткавична бързина да спасятъ своитѣ братя.

Втора една фетва допълня горната. Въпросъ: „Ако противъ бунтовна невѣрническа чета, която съ орѫжие въ рѫка е успѣла да отнѣме, оплени и оплячка нѣкой градъ на османската държава, бѫде изпратена османска войска, и султанътъ, като върховенъ и законенъ калифъ на пророка и на османската династия — Богъ нека упази на вѣки вѣ-

ковъ своя калифъ — даде своята височайша заповѣдь на войската си, да нападне, да разпръсне и до кракъ да унищожи бунтовната невѣрническа чета, а пъкъ османскитѣ войници, поради нѣкакви непростителни и противозаконни причини биха отказали да изпълнятъ заповѣдьта на падишаха и не биха желали да се противопоставятъ и да се борятъ съ бунтовната нéвѣрническа чета, какво наказание, тогава, налага законътъ на такива непослушни и непокорни войници? — Отговоръ: „Такива войници се гледатъ като велики държавни измѣнници, а за такивато е прѣдвидено най-тежкото наказание — смърть".

„Значи — прибавя умѣстно г. Баласчевъ въ своитѣ коментарии къмъ приведенитѣ документи — значи, тѣзи фетви намиратъ пълно практическо приложение въ бурултията, що приведохме. Всѣкой мюслюманинъ, билъ войникъ или не, задълженъ е по Шериата да се бие съ подигнатитѣ раи; въ противенъ случай, бива наказанъ съ смърть тукъ на земята, — което се заповѣдва отъ светия законъ — а на оня свѣтъ такъвъ се лишава отъ сладкия мохамедовъ рай. Съ тая строгость на Шериата — продължава г. Баласчевъ понататъкъ — която е само изразъ на срѣдно-вѣковната суровость въ понятията на мухамеданеца, се обяснява и оная готовность на мюслюманския свѣтъ да се бие съ християнитѣ." [1])

Сега, да видимъ, какъ събранитѣ подъ оржжие и знаме мюсюлмани-башибозуци ще усмиряватъ възстаналата рая: всичко туй категорично се опрѣдѣля пакъ въ бурултията и въ една отъ фетвитѣ.

„Султанското правителство е рѣшило — казва бурултията — да постжпи строго и немилостиво съ подигналата се и подбудена рая; за туй, правителството дава заповѣдь, да се убива, унищожава и стрѣля всѣкой бунтовникъ, за да се унищожи въ коренъ сѣмето на възстанието. Тоя начинъ на постжпване, успѣшно извършенъ, ще се смѣта като отмъщение на правовѣрцитѣ мюсюлмани, което отмъщение имъ се налага отъ тѣхнитѣ религиозни длъжности." [2])

[1]) Ibid, стр. 17.
[2]) Ibid, 9.

А фетфата по тоя пунктъ гласи, както слѣдва. Въпросъ: „Ако нѣкоя въоржжена чета невѣрници мжчи и убива мюсюлманското население, отнема и пустоши неговото имане, и върши принуждения и неприятелства, а чиновникътъ или валията, на които султанътъ и правителството нарочно сж възложили да гонятъ четата, за да се умири враждебния край, прѣдварително му прѣдложатъ да сложи по миренъ начинъ оржжие и пакъ да се покори на султановата власть и на законитѣ на страната, а бунтовницитѣ откажатъ и продължаватъ да се противятъ на царската власть, дали тогава шериатътъ допуска да се погуби и да се изколи всичкото възстанническо население?" — Отговоръ: „Да, допуща, и гледа се като законно, да се избива всичкото население, което е възстанало противъ падишаха и неговитѣ власти". Ето още единъ вариантъ, още по-живописенъ и обстоятелственъ, отъ сжщата фетва. Въпросъ: — „Ако християни отъ нѣколко села нарушатъ мира, възстанатъ противъ правителството и откажатъ да плащатъ данъкътъ, който имъ е наложенъ, и съединени съ неприятелска войска нападнатъ мюсюлманското население, завладѣватъ го и почватъ война съ мохамеданцитѣ, какъ трѣба, тогава, да се постжпи съ невѣрницитѣ?" — Отговоръ: „Да се нападне цѣлиятъ тѣхенъ край и да се разори; хората да се изколятъ всички до единъ, жени и дѣца да се заробятъ, дърветата да се изсѣкатъ и посѣвитѣ да се унищожатъ съ огънь или съ вода."

Човѣкъ неволно пакъ мисли за Юрушкитѣ колиби, тъй безразсждно, впрочемъ, нападнати отъ панагюрци — което описахме на свое мѣсто. Слѣдъ подобно прѣдизвикателство, постановленията на шериата сж опрѣдѣлени и фетвата пише, какво ще слѣдва.

„Така се обяснява — бѣлѣжи пакъ г. Баласчевъ въ своитѣ коментарии—че турскитѣ башибозуци немилосърдно колятъ, отниматъ и опустошаватъ всичко що е гяурско; а че и висшитѣ турски чиновници, както и войницитѣ и всички мохамедани въобще сж могли и могатъ да вършатъ клане и свирѣпства надъ побуненитѣ християни. Туй го иска шериатътъ. А споредъ това, и днесъ още видимъ, че султанътъ,

като върховенъ прѣдставитель на светия законъ, не само заповѣда да се постжпва по духа на мухамеданската религия, но още и награждава и въздига всички мюслюмани, що сж се отличили съ клане и свирѣпость противъ които и да било християни“ [1]).

Послѣдната фетва, дѣто се споменува за възстанническа чета, съединена съ неприятелски войски, ни напомня толкова усърдно разпространявания отъ турцитѣ слухъ прѣзъ 1876, че между нашитѣ възстанници имало „чужди“—ако не руси, то поне сърби: напомня и обяснява ни, какъ планомѣрно турскитѣ ржководителни кржгове сж насочвали фанатизма на озвѣренага своя сгань по религиозни пжтища. Тази дума „чужди“ е употрѣбена въ прѣводния текстъ на протокола на възстанницитѣ, държанъ въ Панагюрище, а самиятъ прѣводъ, както казахме, е дѣло на турската изпитателна комисия въ Пловдивъ. Ако е писано, щото нѣкога тоя прѣводъ да се окаже идентиченъ съ оригинала, ние сме убѣдени, че въ послѣдния ще липса думата чужди, а вмѣсто нея ще стои, поне възстанници емигранти, които ще минатъ отъ вънка (Дунава или прѣзъ Сърбия) — единъ изразъ достатъчно простъ и ясенъ, за да могатъ го разбра, ако искаха, турскитѣ прѣводачи и за да не го бъркатъ съ нѣкакви „чужди“ войски — ако не имъ е било прѣдписано така, именно, да го разбиратъ.

Както и да е, работата е ясна: възстане ли раята, имуществата му трѣба да се разграбятъ и унищожатъ, сами невѣрницитѣ е нуждно до кракъ да се изколятъ. Това и става. Ние го видѣхме отчасти въ продължителния разказъ на кървавитѣ събития; остава да погледнемъ по-отблизо, що казватъ цифритѣ и пепелищата.

---

1) Ibid, 17.

ГЛАВА ВТОРА.

Размѣри.

I

Оръдия на разорението. Размѣри.

Ето, приблизително, какъ се събрали всички ония башибозушки пълчища, които разориха Пловдивско. Додѣто още пловдивскиятъ мютесарифъ Азисъ паша е въ Пазарджикъ,—ще си припомнимъ, че той бѣ отишълъ тамъ, за да наблюдава възстанието въ Панагюрище по-отблизо — додѣто се мае още въ тоя градъ, пазарджишкитѣ бегове дали заповѣдь на Барутанлията да слѣзе отъ Доспатъ, а на пѫтя си той удря Батакъ. Въ самия Пазарджикъ се събиратъ башибозуци и черкези отъ околнитѣ села. Скайлеръ ги уцѣнява само до четиристотинь, но тѣ сѫ били нѣколко хиляди.

Едноврѣменно, Акифъ паша, одрински валия, билъ замоленъ отъ пловдивскитѣ турски нотабили да имъ прати военна помощь. Валията, който послѣ се извиняваще, че Махмудъ, Великиятъ везиръ, отказалъ да му прати редовна войска, далъ заповѣдь на турското население да се въорѫжи, като и самъ пратилъ отъ правителственнитѣ складове орѫжие, за да се раздаде на башибозука [1]). Берингъ бѣлѣжи, че двѣ хиляди кърджалийци отъ Хасковско слѣзли скоро въ Пловдивъ, но английския агентъ черпи своитѣ цифри отъ турски източници, а тия послѣ намаляваха нарочно численностьта на башибозука. Та, разбира се, и кърджалиитѣ сѫ били много повече отъ двѣ хиляди.

Отъ Доспатъ сѫщо слѣзли помацитѣ изъ Чепеларско и дори Енидженско и, споредъ споменитѣ на съврѣменници, още въ първитѣ дни, слѣдъ избухване на възстанието, Пловдивъ плувналъ катъ островъ посрѣдъ ужасното наводнение отъ чужди завоеватели. Всичката тая сганъ била гладна за плячка и кръвь. Скайлеръ бѣлѣжи, че тѣ потеглили къмъ осѫденитѣ на плѣнъ и пожаръ български села съ девизътъ: „Славата за султана, а плячката намъ“.

1) „Синята книга“, I, 145, 1877.

Валията назначилъ за общъ командантъ на пълчищата въ Пловдивъ Рашидъ паша, който веднага и пристигналъ отъ Одринъ, дѣто живѣлъ. Той билъ нѣкога управитель на Трѣвна. Едновремено, тъй като бившиятъ мютесарифъ въ Пловдивъ, поменатиятъ вече Азизъ паша, се показвалъ досега благоразуменъ и дори благосклоненъ къмъ християнитѣ, поради което татарпазарджишкитѣ бегове се оплакали отъ него, валията бърже го замѣстилъ съ Хамидъ паша, братъ на Савфетъ, който изгори Бояджикъ.

Карловскитѣ турци, подъ Тосунъ бей, били подкрѣпени отъ свои събратия изъ Казанлѫшко, една часть отъ които прѣзъ Шипка успѣ да подаде рѫка на плѣвенския каймакамъ Дели Неджипъ, за да оплѣнятъ Ново-Село.

Тѣзи пълчища биватъ скоро подкрѣпени, както означихме и на друго мѣсто, съ редовни войски, идещи отъ Цариградъ и отъ София. Отъ Цариградъ иде Хафѫзъ паша, а отъ София Хасанъ паша. Хасанъ паша води съ себе си башибозуци отъ по-далечнитѣ ребра на Марицинското дефиле. Походътъ, обаче, обхваща Тракийския революционенъ центъръ отъ двѣ страни. Хасанъ паша отъ долу, като напада Еледжикъ, минава прѣзъ Пазарджикъ и плѣни Брацигово; полковникъ Хасанъ бей, отъ друга страна, иде отъ горѣ, забира златишкитѣ турци и напада Панагюрище и Копривщица отъ тилъ, додѣто Хафѫзъ паша ги бие отъ фронтъ. Скайлеръ споменува още Исуфъ паша, който е разрушилъ Петричъ, като иде сѫщо отъ София, съ едно отдѣление войска. Трѣба да се прѣдположи, че Рашидъ иде отъ Одринъ, не безъ свое отдѣление и безъ артилерия.

Така събрани, тия пълчища налитатъ отъ всички страни, ато гарвани на мърша.

Гръцкиятъ вицеконсулъ въ Пловдивъ, Мателасъ, пѫтувалъ на 23 Май отъ Пловдивъ за Пазарджикъ и видѣлъ, че села горятъ вече и по двата брѣга на Марица. Това е трети день едвамъ слѣдъ като избухва възстанието, или едвамъ втори или първи, откакъ можеха да знаятъ съ положителность за него въ Пазарджикъ и въ турскитѣ села.

При тоя редъ на работитѣ, едва ли може да се мисли за разпореждане отъ Одринъ, или поне трѣба да се приеме

че между телеграмата на валията и въоржжението на тия тълпи нѣма никакво разстояние. Разорението почва съ свѣткавична бързина. Никакво колебание на духа прѣдъ прѣстжплението, никакъвъ трепеть на съвѣстьта прѣдъ ужаситѣ.

На 24 горятъ ония гнѣзда, що бѣха прибѣгнали въ Старо-Ново-Село на пжть за Копривщица. На 25 пламва самото Старо-Ново-Село. Радилово и Аликочово едноврѣмено зематъ огънь. На 26 прѣзъ нощьта цѣлото поле между Пловдивъ, Панагюрище, Пазарджикъ и Брацигово прѣдставлява едно грамадно пожарище, на което и Neронъ би могълъ да позавиди. Фееричния свѣтликъ на пламъцитѣ, съ поетични краски описва Захарий Стояновъ по пжтя на хвърковатата чета за Бѣлйово. На 27 иде редъ за Клисура. На 28, слѣдъ като защитницитѣ на Перущица се дивяли цѣлата нощь на гигантския свѣтилникъ на пожара по Тракийското поле, сега виждатъ вече какъ пламъцитѣ лазятъ и до собственитѣ имъ жилища. Въ сжщото врѣме, догаря Стрѣлча, а пламъцитѣ поематъ Петричъ, за да прѣскочатъ скоро къмъ Поибрене и Мечка. На 29 концертътъ на разрушението е вече пъленъ, защото Перущица яко гори, а свѣтватъ и селата около Пловдивъ, отсамъ Марица, като Бойково, Дѣдово, Сотиръ и други. Но вѣнецътъ иде на 30, когато пламва и Панагюрище. Човѣкъ може да си прѣдстави тия гигантски колони отъ пламъци и димъ, устремени къмъ небето, като една ужасна експлозия, която се стрѣми да обхване звѣздитѣ и да низвергне самия небесенъ сводъ. Но тия пламъци не сж мимолѣтна експлозия, защото дигатъ и развиватъ се съ стихийна сила и свѣтятъ денѣ и нощѣ и траятъ по недѣли!

Пламъцитѣ идатъ по система. Когато всичко е било плѣчкосано, и нѣмало що вече да се дига, туряли огъньтъ на кжщата. На бандитството, въ тоя му видъ, не липсватъ и класически чърти. Ония отъ разбойницитѣ, които сж по-бързи и по-смѣли, влизатъ, прѣтърсватъ на бърза ржка всички сандъци и потайни мѣста за скжпоцѣнности, забиратъ всичко, що намѣрятъ, и летятъ по-нататъкъ, за да не ги изпрѣди другъ; по тоя начинъ, операцията се продължава прѣзъ цѣлия градъ, като биватъ нападнати най-на-

прѣдъ по-богатитѣ на видъ кѫщи. Слѣдъ първата вълна иде втора, това сѫ лица отъ втори рангъ въ бандата, и тѣ се задоволяватъ, като задигнатъ само дрехи изъ отворенитѣ сандъци, черги отъ плѣненитѣ пусти стаи; трети, четвърти, пети пристигатъ едни слѣдъ други и задигатъ всичко що се намѣри. Макгехенъ споменува, че имало такива, които откъртвали прозорцитѣ, задигали греди, товарили дори и дървета отъ дръвника — товарили на специално докарани кола и ги отнисали по домоветѣ си или на пазаръ въ града. Други се повърщали и изъ пепельта на изгорѣлата кѫща събирали гвоздеитѣ! Туй грабителство често е траяло по цѣла недѣля и само най-послѣ, когато всичко е било задигнато и прѣнесено, самитѣ грабители ставали подпалвачи, гаче ли страхътъ въ тия варвари билъ вѣченъ, да не би сѐ пакъ да уцѣлѣе нѣщо за гяурина.

Всичкиятъ домашенъ добитъкъ билъ откаранъ по горитѣ и послѣ разпродаденъ на разни страни. Влизали въ обори, въ мази, задигвали бъчви, каци, нощови, всички домашни потрѣби — всичко до най-голѣми подробности. Отъ хванатитѣ плѣнници — мѫже и жени — отнимали грижливо всички дрехи до послѣдната риза и ги пущали често съвсѣмъ голи на произвола на сѫдбата. На женитѣ отнимали честьта, като послѣдно имане: защото — нали е казано — трѣба да се отнеме всичко на гяурина.

По тоя бруталенъ начинъ биватъ оплѣнени, плѣчкосани и изгорѣни цѣлъ редъ села и градове, отъ които — нека се забѣлѣжи — много не сѫ и възставали. Но нека ги отбѣлѣжимъ поредъ.

Батакъ, четиристотинъ кѫщи по Ст. Захариевъ (изчисление отъ 1870—1872), шестотинъ и петдесеть по Берингъ и седемстотинъ и петдесеть по Скайлеръ — всички изгорѣли.

Перущица, триста и петдесеть кѫщи, всички изгорѣли.

Панагюрище, двѣ хиляди кѫщи, изгорѣли до петстотинъ — двѣ училища и двѣ черкови [1]).

Петричъ, триста и тридесеть и деветь кѫщи, отъ които спасени само около двадесеть.

1) „Синята книга", I, стр. 151, 1877.

Клисура, осемстотинъ кѫщи, всички изгорѣли.

Стрѣлча, до двѣстѣ и петдесеть кѫщи (български), всички изгорѣли.

Поибрене, съ триста и тридесеть и три кѫщи — изгорѣли сто и шестдесеть и осемь кѫщи, съгласно изчисленията на общината, а сто и деветдесеть и деветь по Скайлера.

Муховскитѣ колиби, изгорѣли триста и четиредесеть кѫщи, съгласно изчисленията на общината, а сто и четиредесеть по Скайлера (послѣдния не посѣтилъ колибитѣ, а Берингъ не ги и познава).

Мечка, сто кѫщи, отъ които седемдесеть и осемь изгорѣли.

Бѫта и *Баня,* изгорѣли по шесть кѫщи, но цѣлитѣ села ограбени. Погрѣшно бѣлѣжи Скайлеръ, че цѣли сѫ отдадени на пламъци.

Попинци, отъ сто и двадесеть кѫщи, Хафѫзъ паша изгорилъ двадесеть и шесть.

Ерелий, двѣстѣ и деветдесеть и петь кѫщи (по изчисленията на общината), всички изгорѣли.

Кепелий, отъ осемдесеть и осемь кѫщи, всички изгорѣли (по изчисленията на общината всичко сто и двадесеть здания).

Елшица, отъ деветдесеть, изгорѣли петдесеть и двѣ.

Щърково, съ седемдесеть и три кѫщи, изгорѣли всички.

Динката, съ шестдесеть кѫщи, изгорѣли петдесеть и петь, или цѣлото [1]).

Церово, сто и осемдесеть кѫщи, изгорѣли осемдесеть.

Калугерово, сто и деветдесеть и три кѫщи, изгорѣли сто и петдесеть и три.

Лѣсичево, отъ сто и осемдесеть и шесть кѫщи, изгорѣли шестдесеть и четири.

Карамусалъ, (Карамюрселъ) съ сто и четиредесеть кѫщи [2]), всички изгорѣли [3]).

Славовица, съ сто кѫщи, до петдесеть изгорѣли.

Сърть-Харманъ, (Церовски гумна), сто и дведесеть кѫщи, шестдесеть изгорѣли.

---

1) „Синята книга“, т. I, 151, 1877.
2) Ст. Захариевъ, „Описание и пр.“, стр. 36.
3) „Синята книга“, рапорта на I. Hutton Dupuis, 1876. I, 52.

Дере-Харманъ (Рѣчни гумна), тридесеть кѫщи—всички изгорѣли.

Вътренъ, отъ триста и петдесеть кѫщи, изгорѣли, съгласно изчислението на общината, сто и петь; Скайлеръ ги означава сто и петдесеть, Берингъ — сто и тридесеть.

Брацигово, отъ петстотинь кѫщи, до петдесеть изгорѣли [1]).

Козарско, съ деветдесеть и осемь кѫщи, цѣло опожарено.

Аликочово, шестдесеть и осемь кѫщи — сѫщо.

Жребичко, деветдесеть кѫщи (български), всички изгорѣли [2]).

Бъга, шестдесеть и петь кѫщи (български), всички изгорѣли.

Ясѫкория, отъ сто и четиредесеть кѫщи, повече отъ половината изгорѣли [3]).

Радилово, сто и седемдесеть и седемь кѫщи, всички изгорѣли [4]).

Бойково, петдесеть и деветь кѫщи, всички изгорѣли.

Дѣдово, сто кѫщи — сѫщо.

Елешница, сто и двадесеть кѫщи, съвсѣмъ изгорѣли.

Цaрацово—не е означено въ синята книга, а е било разорено.

Узунъ Геренъ, сто и двадесеть кѫщи, всички изгорѣли.

Крастово, осемдесеть кѫщи, отъ които седемдесеть изгорѣли.

Синджирлии, сто и седемдесеть и седемь кѫщи, всички изгорѣли.

Старо Ново Село, триста кѫщи, всички изгорѣли.

Айваджикъ, петдесеть кѫщи, всички изгорѣли.

Трѣба да се забѣлѣжи, че туй сѫ само ония мѣста, които по единъ или други начинъ зеха участие въ възстанието; а има цѣли десятки още села, които никакъ не възстанаха и пакъ сѫ били безмилостно прѣдадени на огънь.

---

1) „Синята книга", рапорта на Берингъ, 151.
2) Ibid., рапорта на Dupuis, 52.
3) Ibid.
4) Берингъ, 151, рап. въ „Синята книга".

Такива Скайлеръ наброилъ до седемдесеть и деветь, въ Пловдивско, Сливенско и Търновско, но не вѣрваме да сѫ му били всички извѣстни. Въ Сливенско Бояджикъ биде изгорѣнъ и хората се изклаха, безъ да сѫ възставали нѣкога, само защото Савфетъ паша желаялъ да се награби, за което послѣ биде награденъ. Освѣнъ това, цѣлата почти страна бѣше немилостиво ограбена. Грабителствата сѫ отивали отъ Дунавъ надлъжъ, дори до Пиротъ, Нишъ и Солунъ, съ една дума, простирали се всѣкждѣ, дѣто имаше българска рая. Човѣкъ трѣба да чете рапортитѣ на английскитѣ консули отъ всички краища прѣзъ 1876 и дори отъ началото на 1877, за да види, колко турцитѣ бѣха послѣдователни въ своитѣ варварски принципи. Има случаи, дѣто обирътъ и плѣчкосването сѫ били специална задача, като напр. въ Копривщица, която не се бори, както знаемъ, и затуй биде пощадена отъ пламъци. Цѣли петнадесеть дни тукъ хищницитѣ прѣнасяли по домоветѣ си всичко, що намѣрили по людскитѣ кѫщи: всичко било забирано нахално, прѣдъ очитѣ на жени, дѣца и домакини и срѣдъ бѣлъ день и често отъ самия редовенъ аскеръ.

Фанатизмътъ и хищничеството имали такъво изключително владичество надъ вѣрнитѣ служители на султана, че тѣ се съвършено самозабравили; забравили, че като разорявать раята, разорявать своето собствено царство. Берингъ зелъ приблизителни данни отъ официални източници, колко данъкъ е прибирало правителството годишно отъ Пловдивския санджакъ и опрѣдѣля това на осемстотинъ хиляди лири; той се удивлява, че, благодарение на турското безумие, държавата сега за дълго врѣме се лишавала отъ тия добри приходи.

Въ Търновско сѫ били опустошени, както слѣдва:

Ново Село съ колибитѣ отъ хилядо и четиристотинъ кѫщи, всичко седемстотинь и седемдесеть и двѣ изгорѣли.

Кръвеникъ съ триста и седемдесеть кѫщи, отъ които сто и двадесеть изгорѣли.

Батошево съ *Стокитѣ* отъ осемстотинь и петь кѫщи, триста и двадесеть и деветь изгорѣли.

Новата Махла отъ седемдесеть кжщи, изгорѣли дванадесеть [1]).

Освѣнъ това, и тукъ е имало разграбени и горени села, безъ да сж зели участие въ възстанието; така е разграбено Гжбене, село отъ хиляда и четиристотинъ кжщи, съ околни близки колиби, отъ които голѣма часть изгорѣли. Ще добавимъ, че горнитѣ свѣдения на Калвертъ сж черпени малко или много отъ турски източникъ. Ново Село изгорѣ поголѣмата часть, сжщо и Батошево и Кръвеникъ. А всички сж били съвършено разграбени, което лесно се разбира, като си помислимъ, че хората избѣгаха и бѣха оставили всичко на произвола на хищницитѣ.

На видъ изглежда, че Панагюрище е пострадало помалко отъ другадѣ, но то не е вѣрно: тукъ разорението бѣше съвършено, защото Панагюрище е индустриаленъ градъ. Има голѣма разлика между едно земледѣлческо гнѣздо и нѣкой индустрияленъ центъръ. На селяка—земледѣлецъ вие не можете отне всичко, защото все ще му остане земята, а тя го храни. И при двѣ-три урожайни години той е пакъ богатъ. Но отнемете стоката, капитала, инструментитѣ на единъ индустриалецъ, и той е осжденъ на вѣрна гладна смърть. Землището на Панагюрище е бѣдно, и така се обяснява, че панагюрци не можиха вече да се съвзематъ. Перущица бѣше съвсѣмъ изгорена, ала мѣстото е богато и земледѣлческо и перущени сега се радватъ на рѣдко благосъстояние.

Въ разграбването на села прѣзъ 1876 година има живописни подробности. Казахме, че хищницитѣ обирали докрай и безсрамно всичко що намѣрятъ. Въ Батошево, запазени сж случайно едни стари тефтери. Ето произхождението имъ. Слѣдъ разорението, европейскитѣ сили, найвече Англия, настояваха да се повърне на бѣднитѣ селяни всичко, що имъ е откраднато, или правителството да имъ заплати. Подъ тоя натискъ, правителството назначава комисия отъ специаленъ чиновникъ, селския кметъ и нѣколко старѣи: тѣзи ходили отъ огнище на огнище и описвали,

1) „Синята книга", стр. 176, № 15, стр. 44, рапортъ на Edmund Calvert, английски вицеконсулъ въ Пловдивъ, командированъ въ Търновско.

що било разграбено. Тевтеритѣ сѫ полуизгорѣли, но ето нѣкои изписки изъ тѣхъ, които живописно говорятъ, до какви подробности е отивало плѣчкосването. На чело стои името на ограбения, писано съ турски характеръ, а слѣдватъ плѣчкосанитѣ вещи. И тъй:

Петъръ Иванъ:

1 кола съ ритли
40 кофи жито
30 кофи папуръ (царевица)
16 оки вълна
1 тиганъ
1 медникъ
1 кипче
1 мѣнче
1 желѣзо
2 тарнокопи
2 коси
2 сърпа
2 кожуха
1 кожа биволска
1 сертме
3 свредла
2 чифта гащи
2 салтамарки
3 ризи
3 топа платна
1 верига (ръженъ)
4 оки желѣзо
1 саджакъ (перустия)
1 козакъ (?)
. . . . (по-нататъкъ откѫснато).

Слѣдва другъ общъ списъкъ, отъ коя кѫща колко глави добитъкъ задигнатъ. Общитѣ цифри донѣкѫдѣ личатъ: сто и осемдесеть и петь вола, четиристотинь и тридесеть и петь крави, седемдесеть и петь коня, четиридесеть и осемь кобили, петдесеть и три телета, овци хилядо и седемстотинь и осемдесеть и петь, ягнета хилядо и двѣстѣ

и петдесеть и шесть, кози триста и осемдесеть и шесть и колко ярета — сжсано. Туй само за Батошево!

II.

Подробности за мжчителствата. Потрѣсяющи и героични случаи. Даскалъ Найденъ. Тодоръ Лефтеровъ. Каблешковъ. Петлешковъ. Славния Бачо Киро. П. Щърбановъ.

Ония, що бѣха тъй послушни на религиознитѣ си закони и тъй послѣдователни въобще, не можаха да останатъ по-назадъ и въ кървавото отмъщение. Първи, разбира се, трѣбаше да легнатъ подъ удара самитѣ причинители на смута, трѣбаше да се онищожатъ носителитѣ на оржжие противъ исляма, ала ние знаемъ духа на заповѣдитѣ, а поради това ясно е, че отмъщението не можеше само тамъ да спира. Казано е: трѣба кореньтъ да се изсуши на ония, що сж възстанали.

Най-добриятъ отговоръ на това ще бжде разбира се, дългиятъ редъ списъци отъ дѣца, жени и старци, легнали подъ ножа, наредъ съ тѣзи, що можеха да носятъ оржжие, ала, въпрѣки това, ние ще спремъ малко върху нѣкои подробности.

Побѣдитель, който води своитѣ плѣнници на ешафота и тамъ, подъ команда, кара да ги опушнатъ до единъ — както Наполеонъ бѣше направилъ въ Египетъ—това е жестоко; побѣдитель, който заповѣдва, по сжщия начинъ—по команда—да избиятъ и рода на плѣнницитѣ — е нѣщо варварско; въ 1876 се отива по-далечъ: побѣдениятъ не само се изтрѣбява — изтрѣблението е тамъ послѣдно дѣло: побѣдения тамъ изтезаватъ и позорятъ — това какъ да наречемъ?

Даннитѣ за изтезания, обиди и позоръ сж безбройни; тѣхъ чужди изслѣдователи, чуждата преса на врѣмето изтъкнаха съ подобающа пълнота.

„Има фактове, казва Макгехенъ, които сж до толкова ужасни, низки и позорни, щото окото се отказва да ги гледа, ухото да ги слуша, умътъ да ги обсжжда“.

Нека споменемъ само нѣкои характерни отъ тѣхъ.

Почтенни възрастни хора, хванати само по подозрѣние, които не даватъ никакъвъ знакъ, че биха опитали да избѣгатъ изъ ржцѣтѣ на правосждието, биватъ навързани съ вжжа, оковани въ букаи, като добитъци, каратъ ги да вървятъ пѣши дълги пжтища, подъ дъждъ и слънце, гладни и жедни; ако пожелаятъ сами да си наематъ кола—защото сж заможни — отказватъ имъ: главната цѣль е мжчението; по пжтя ги биятъ, обиждатъ всѣкакъ, обиратъ ги, а който падне безсиленъ—отъ старость може би—за да продължи пжтя си, добиватъ го на мѣсто, като псе, съ удари по глава, по гърди, по всѣкждѣ, дѣто заблагоразсждятъ. Това ни е разказалъ твърдѣ поетично г. Величковъ, който, срѣдъ дългъ синджиръ отъ подобни нещастници, и самъ бие шосето между Пазарджикъ и Пловдивъ. Не трѣба да се забравя, че въ синджиря сж баща и синъ: синътъ, виновенъ за революционнитѣ си ламтежи, а бащата — че е родилъ такъвъ синъ.

Онова, що ни разказва г. Величковъ, е неописуемо. Всички излизатъ отъ тъмнитѣ затворнически кауши: редатъ ги за пжть. „Тъкмо, когато излизахме отъ стаята — разказва г. Величковъ — едно заптие съ пушка въ ржцѣтѣ, дигната нагорѣ и обърната съ дръжката напрѣдъ, прѣлѣтя край насъ по стжпкитѣ на нѣколко затворници и, като ги застигна, удари едного отъ тѣхъ въ главата и го прострѣ на земята. Веднага нѣколко гласа повториха името на баща ми, като прибавиха: „убиха го!“ [1]).

Самиятъ затворъ изобилва съ потрѣсяющи картини. Между тъмницата и нуждницитѣ, за гредитѣ на тавана, били сж обѣсени за шията съ дебели желѣзни синджири дваесетина нещастници, съ вързани отдирѣ на гърба ржцѣ; краката имъ едвамъ допиратъ до земята: това не е смъртно наказание — така се не умира: туй сж инквизиторски мжчения. Нещастнитѣ „изопинатъ страдалчески нагорѣ главитѣ си“, дигатъ се на пръсти, за да отлекне на окованата шия, но краката имъ не ги носятъ по-далечъ! [2])

1] „Въ тъмницата“, изъ „Лѣтописи“, г. I, № 7, стр. 138.
2) Ibid, 2, 38.

Всѣка нощь цѣлото тъмнично здание се трѣсе изъ основа отъ „страшнитѣ сърдцераздирателни викове“ на ония, които биятъ; а днесъ сж бити едни, утрѣ — други: редатъ се [1]).

Щомъ синджирътъ плѣнници излиза вънъ отъ града, войницитѣ отъ конвоя се впущатъ надъ нещастнитѣ и обиратъ имъ всичко, що се намѣри по тѣхъ: пари, драгоцѣнности, часовници — всичко. А туй става, разбира се, прѣдъ очитѣ на тѣхнитѣ офицери [2]).

Наумъ Кундураджията не дава своитѣ пари и плаща съ живота си. Изначало, за отговоръ, промушили го на нѣколко мѣста съ сюнгия (щикъ), и той билъ длъженъ да върви съ зѣющи рани, отъ които е текла кръвь. Нѣколко врѣме — разказва г. Величковъ — бѣха го влѣкли вързанитѣ съ него другари, додѣто, най-сетнѣ, умаломощенъ отъ болки и отъ многото кръвь, която бѣше загубилъ, бѣше капналъ и бѣше се прострѣлъ полумъртавъ на земята. Джелатитѣ му го довършиха съ нѣколко удари“. Така свършили живота си и други [3]).

Когато синджирътъ отъ седемстотинъ души стига срѣдището на пжтя, между двата града, отъ подирѣ вървятъ коля, пълни съ убити и ранени. „Мисля, че стоятъ и сега прѣдъ мене тия нещастници, нахвърлени едни връзъ други, облѣни въ кръви, едни умрѣли, други издихающи, които като въ прѣдсмъртна агония отваряха и затваряха очитѣ си, и съ мжки починаха“ [4]).

Практикуваната система е пълно логично слѣдствие отъ даденитѣ заповѣди, религиозни и правителствени. Всички гяури, ако е възможно, трѣба да се хванатъ, изтезаватъ и изморатъ. Берингъ споменува въ рапорта си за нѣколко стотинъ души, затворени въ Пловдивъ въ една баня [5]): четири дни не ги оставили да излизатъ вънъ по себе си. Мнозина, живи още, спомнятъ това. Хората били принудени съ щепа да гребатъ извержения, за да си направятъ мѣсто

1) Ibid, 6. 118.
2) Ibid, 8, 155.
3) Пакъ тамъ.
4) 9, 178.
5) Тази баня и днесъ още стои въ Пловдивъ; тя е задъ чаршията.

да седнатъ. Вонята, що излизала отъ тоя адъ, била тъй ужасна, че караулътъ, що пазилъ тамъ, отказалъ се да стои до вратата.

Макгехенъ е отбѣлѣзалъ отдѣлни, живописни факти за избиване, обиди и позоръ. Осемдесеть и петгодишниятъ панагюрски свещеникъ, Т. Пѣевъ, слѣдъ като го мъчили „по най-изтънченъ начинъ, както могатъ да правятъ само турцитѣ", изгорили го, най-сетнѣ, живъ прѣдъ олтаря на черквата. На другъ старецъ и благодѣтеленъ човѣкъ изболи очитѣ и слѣдъ страшна мъка, пакъ живъ го изгорили. Осемнадесетгодишниятъ синъ на една бабичка билъ хванатъ, и турцитѣ „само за разтуха" отрѣзали му рѫцѣтѣ и главата, прѣдъ самитѣ очи на злочестата майка.

Не само старцитѣ и юношитѣ бивали мѫчени и убивани: женитѣ, момитѣ, дѣцата и младенцитѣ — разказва Макгехенъ — раздѣляли сѫщата участь. Отсѣчени дѣтски глави, набодени на щикове, били носени, като бойни трофеи, по улицитѣ. „Турцитѣ хладнокръвно сѫ изваждали младенцитѣ изъ люлкитѣ съ остриетата на щика, и като ги подхвърляли нѣколко пѫти отъ щикъ на щикъ, като топка, блъсвали ги въ лицето на ридающитѣ майки."

Трѣбва да се прибави, че туй не сѫ били отдѣлни случаи, а такава бѣше общата система на изтрѣблението.

Най-безмилостно сѫ били позорени и избивани женитѣ. Ни една жена въ Панагюрище, въ Копривщица и всѣкждѣ другадѣ отъ оплѣненитѣ мѣста, не избѣгна поруганието. Обаче, най що заслужва да се отбѣлѣжи, е че позорътъ винаги бива нанесенъ по такъвъ прѣнебрѣжителенъ и драстиченъ начинъ, каквото да подчертае системата на отмѫщението. Майкитѣ биватъ обезчестени прѣдъ очитѣ на своитѣ дъщери, момитѣ прѣдъ очитѣ на своитѣ братя.

Една жена, която се явила прѣдъ Скайлеръ и Макгехенъ, кършейки рѫцѣ разказала, че я безчестили въ една стая съ нейната петнадесетгодишна дъщеря, „а младото момиче — казва Макгехенъ — като треперѣше съ цѣлото си тѣло и като си затуляше лицето съ рѫцѣ, изповѣда, че сѫ го опозорили десеть солдати" [1]).

1] Прѣводъ на Стамболовъ, стр. 48.

И тъй нататъкъ.

Най-ужасното клане се извърши въ Батакъ, както е извѣстно. Цѣлото население, което заблагоразсѫди да се прѣдаде, мина подъ ножъ. Отъ начало женитѣ били отдѣляни, защото трѣбвали за малко, а слѣдъ като бивали обезчестени, главорѣзитѣ се спущали отъ всички страни върху тѣхъ и ги сѣкли кой както завърне—скупомъ. Сѫдбата на Панагюрци не бѣше по-розова. И тукъ, при общото бѣгство на 30 Априлъ, голѣма часть отъ населението биде съсѣчено не по-малко звѣрски отъ Батакъ. Клането се повтори още въ Перущица, на Еледжикъ и почти въ всички разорени села, дѣ повече, дѣ по-малко.

Най-немилостиво бѣха довършени най-интелегентнитѣ сили, особно учителитѣ, щомъ паднѣха въ рѫцѣ.

Даскалъ Найденъ Попъ Стояновъ, хилядникътъ на Копривщица, който командуваше една часть отъ обсадата на Стрѣлешката джамия, бѣше хванатъ, както знаемъ, заедно съ Каблешкова въ Троянския балканъ. Найденъ билъ съвършенно отпадналъ духомъ. Тяжестьта на годинитѣ—той бѣше човѣкъ кждѣ 45 години — мисъльта за изоставенитѣ дѣца и жени и физическата немощь, слѣдствие редица години усилена учителска дѣятелность, правили пѫтьтъ на скиталчеството по балкана,—особено слѣдъ такава съкрушителна катастрофа на дѣлото,—несносенъ за кроткия инакъ по характеръ миренъ културенъ дѣецъ. А когато вече падналъ въ вражески рѫцѣ, силитѣ му го оставили съвършено; той не можилъ да върви. Тогава почнали инквизиторскитѣ смъртни мѫчения надъ него. Опитали съ бой и съ издѣвателства да повърнатъ силитѣ на стария труженикъ, а съ това го убили още повече. Той носилъ дълга брада, оскубали му я[1]). Така, смазанъ отъ бой и отъ мѫки, той падналъ полумъртавъ и тогава го метнали „като кожа на самаря на единъ мършавъ конь" и една вечерь късно билъ замъкнатъ въ Търново. „Заптиитѣ, пълни съ ненавнсть, го стоварили и повлѣкли го като мърша, а главата му се блъскала по стѫпалата на сълбитѣ." [2]) Още сѫщата нощь злочестиятъ издъхналъ. Това е било въ втората половина на Май, а споредъ Копривщен-

1] Захарий Стояновъ, т. III. стр. 109.
2] Ю. П. Тодоровъ. — „Възпоминания", стр. 37.

ския протоколъ „наврьхъ петрово заговѣване“ — което едва ли е вѣрно, защото е късно за тогасъ.

Трогателна е смъртьта на другъ единъ твърдѣ забѣлѣжителенъ учитель отъ онази епоха — Тодоръ Лефтеровъ.

Найденъ П. Стояновъ.

Той се родилъ прѣзъ 1853 г. въ Търново, дѣто получилъ и първоначално образование. Слѣдъ смъртьта на баща си, Лука Лефтеровъ, той заминава съ майка си за Англия, въ Манчестеръ, дѣто братъ му, Хараламби Лефтеровъ, билъ установенъ на търговия. Тамъ Тодоръ прѣживѣва цѣли 12 години, като успѣлъ да свърши и търговска академия. Любовьта къмъ отечеството и младежкиятъ идеализъмъ, тъй отличенъ въ ония врѣмена, го заставили да се върне въ България, дѣто прѣзъ есеньта на 1873 г. го виждаме установенъ като

учитель въ Михалци. Какво именно го е заставило да замѣни града, дѣто можеше споредъ своята подготовка—съкровище за ония врѣмена—винаги да намѣри мѣсто, съ селско учителство—това обстоятелство остава необяснимо. Нѣкои прѣдполагатъ, че той „мечтаялъ да се прѣдаде на чисто апостолска работа“ [1]), ала, за жалость, животътъ не е тъй логиченъ и прямолинеенъ, та да повѣрваме лесно на подобни прѣдположения. Като учитель въ Михалци, той оставилъ най-добри спомени, билъ извѣстенъ въ цѣлата околность, като много ученъ даскалъ, и получавалъ колосална за ония врѣмена и то въ село заплата — 6000 гроша на година — отъ което може да сѫдимъ, доколко сѫ го и цѣнили. Стѫпилъ въ революционната организация още въ 1875 г., той развива голѣма дѣятелность въ своето село, както и въ околнитѣ пунктове, дѣто, благодарение на своя високъ умъ, не можелъ да не упражнява силно влияние върху духоветѣ. Най-добро доказателство за неговата плодоносна дѣятелность като революционеръ е очебиющето силно участие на Михалци—първо слѣдъ Бѣла Черкова — въ състава на Дрѣновската чета. Макаръ по-младши въ стѫпалото на революционната организация и въ четата, въ която се числятъ такива имена, като попъ Харитонъ, Пармаковъ, Бачо Киро, Караминковъ, сè пакъ Тодоръ Лефтеровъ остава между тѣхъ една ярка звѣзда въ възстаническия подвигъ.

Тодоръ Лефтеровъ.

Прочее, ето нѣщо и за неговата смърть. По всички спомени, той ще да е билъ между числото на ония 40 души или повече нещастници, които като се повръщатъ отъ нощния опитъ на 7 Май да си пробиятъ пѫть—дѣто пада и Парма-

---

1] „Учитель“, г. X., кн. 3, стр. 238.

ковъ,—сутриньта дигатъ бѣло знаме за прѣдаване, и послѣ биватъ звѣрски избити. Тодоръ, види се, е билъ отлъченъ и позванъ отъ пашата и щѣлъ да бжде, може би пощаденъ за по-късни изслѣдвания—турцитѣ правиха нѣкои такива икономии — но щомъ Фазлж-паша узналъ, кой е, разярилъ се и, казватъ, самъ билъ единъ отъ убийцитѣ на просвѣтениятъ народенъ труженикъ. Послѣ, трупътъ му се виждалъ проснатъ и захвърленъ настрани отъ пашовския шатъръ.

Не по-розова бѣше сждбата на Каблешкова, единъ отъ най-яркитѣ метеори на памятната епоха. Страдащъ отъ треска, а може би и отъ грьдна болесть, смазанъ отъ тежкия пжть, отъ блъсканията отъ затворъ на затворъ, а още повече, покрусяванъ душевно отъ прѣдпочитанието, което всѣкждѣ властитѣ му давали надъ другитѣ бунтовници съ надѣжда, че може повече работи да знае и да прѣдаде — Каблешковъ прѣтърпѣва изпитанията въ Ловечъ и въ Търново, но още тамъ подшушвалъ, че нѣма и не желае да остане живъ. Гордата душа не искала да е и по-нататъкъ свидѣтель на унижението и позора, на който била свидѣтель. Въ Габрово, прѣзъ дѣто миналъ съ Селями паша, на пжть за Пловдивъ, дѣто неговитѣ показания се считали отъ първостепенна важность за изпитателната комисия — та въ Габрово, вечерьта, щомъ стигнали, билъ настаненъ, за по-голѣмо спокойствие, въ заптийската стая. Щомъ, обаче, полицейскитѣ служители си излизатъ, пламенниятъ злочесть юноша откачилъ една пълна пушка — каквито имало закачени доста по стѣната — и съ единъ куршумъ въ главата турилъ моментално край на живота си. Той е билъ твърдѣ младъ. Като Лефтеровъ, той е роденъ въ 1853 г. Слѣдъ като свършилъ основното училище въ родното си гнѣздо, родителитѣ му, желающи да сдобиятъ чедото си съ по-добро образование отъ онова на Копривщенското училище, пращатъ Тодора въ Пловдивъ. Три години, 1864—1867, Тодоръ остава тукъ, послѣ което ние го виждаме вече въ Цариградъ, въ турския лицей. Поради разтроено здраве, той се връща прѣзъ 1871 г. въ Копривщица, дѣто остава до 1873 г. Тукъ почва, може да се каже, неговата политическа и агитаторска дѣятелность. Не се знае по какво влияние, мла-

дия човѣкъ сега вълнуватъ често културни — реформаторски идеи: той основалъ единъ видъ кооперативно дружество за доставяне машини, съ цѣль, повидимому, да развие въ Копривщица индустрията. Нѣкои казватъ, обаче, какво туй било само алегория: подъ невиненъ видъ се събирали пари за възстание. Както и да е, но едно отъ първитѣ дѣла на дружеството било, че се доставили плѣтачни машини за чорапи. Въ началото на 1873 г. Каблешковъ поискалъ служба отъ източната компания по желѣзницитѣ и билъ назначенъ като практикующъ при Одринската станция; тукъ научва той бърже телеграфната служба, минава за кратко врѣме въ Пловдивъ, като за телеграфистъ, и пакъ слѣдъ кратко врѣме е назначенъ началникъ на станцията въ Бѣлйово. Природнитѣ дарби, живиятъ умъ и симпатичниятъ характеръ отварятъ му щастливъ пжть за кариера. Но той е билъ безпокоенъ и мечталъ за идейни подвизи. Въ Бѣлйово Каблешковъ основава читалище, държи сказки и туря начало на своята политическа извѣстность. Къмъ туй врѣме спадатъ и първитѣ негови връзки съ революционната организация — единъ моментъ, за който, впрочемъ, нѣмаме точни свѣдения. Трѣба да се забѣлѣжи, че отъ Каблешкова сж останали нѣколко писма, нѣкои отъ които се обнародваха, макаръ и разкжсано, а други стоятъ още въ ржцѣтѣ на неговитѣ по-млади братя и тепърва ще видятъ свѣтъ; тогава ще се сдобиемъ, може би, и съ по-пълна негова биография. Фактъ е обаче, че безпокойството у него взима връхъ въ 1875 г., когато ще да е билъ вече въ течение на Ст.-Загорското дѣло, а веднага слѣдъ него, или даже прѣди него, прибира се въ Копривщица, като се прощава за винаги съ всѣка кариера. Тукъ го заварва и Бенковски, а за по-нататъкъ — ние всичко знаемъ.

Много сж горчиви послѣднитѣ минути отъ живота и на отличния Стоилъ воевода. Слѣдъ като се прѣдаватъ около Бинкосъ въ ржцѣтѣ на потерата, която ги заобиколила, всички били навързани и — то се знае — бити и обиждани. Това поразило окончателно стариятъ юнакъ: слѣдъ толкова несполуки, обидитѣ сега привършвали всичко. Стоилъ бѣше, както знаемъ, твърдѣ лютъ човѣкъ — както

Т. Каблешковъ.

всички чада на балканскитѣ усои, прокуждани и дълго тровени отъ несгодитѣ на живота, и за които друга опора не остава на тоя свѣтъ, освѣнъ собствената мощь и яростната отплата. Стоилъ, вързанъ, измжченъ, униженъ, легналъ на земята, лицето му посинѣло отъ разлютване и горчивина, и той казалъ, че нѣма да мръдне. Това и чакали палачитѣ: всички се нахвърлили върху него, удряли, тъпкали и слѣдъ една минута трупътъ на нещастния воевода билъ захвърленъ и главата набучена на върлина и като трофей понесена къмъ Сливенъ. [1])

Не само звѣрствата на палачитѣ, но и дълбокиятъ моралenъ упадъкъ на духоветѣ, деморализацията на цѣлия народъ—естествена рожба на великата провала — сж легнали като воденичeнъ камъкъ на гърдитѣ на борцитѣ и допълватъ всичко друго въ чернитѣ пепелища, що засипаха тъй немилостиво грандиозно мечтания подвигъ. Хората сж забравили клетвата, забравили въодушевлението, прѣдаватъ своитѣ братя, своята вѣра, своитѣ идоли. Прѣдателството е тиня въ дъното на оня адъ, който наричаме пепелища, и въ който трѣбаше да се потопи и задъхне всичко. Муховци посѣгатъ да убиятъ Бенковски, за Панагюрци се казва сжщото; Копривщени въ затвора прѣдаватъ единъ другиго. Всѣкой прѣдава, кой кого завърне. Дюзтабановъ въ Търново посочва своитѣ другари и си е присвоилъ ролята на втори Димитръ Общи въ историята. Цѣлъ редъ други прѣдаватъ свои роднини, съселени и съграждани—съ една дума: стигаше единъ мигъ несполука, за да се разкапе и опозори великото дѣло. Но така е: единъ вѣковенъ робъ, свикналъ, като червей, да пълзи въ смрадъ и унижение, не може изведнажъ да се възправи на великъ и гордъ борецъ — това трѣбаше апостолитѣ да мислятъ. Ето защо, въ общия уплахъ, що настжпва, има примѣри, дѣто животнитѣ, струва ни се, биха стоели по-високо. Въ бѣгството отъ Еледжикъ — въ момента, когато войската и башибозукътъ добивали когото стигнатъ, баща и майка хвърлятъ дѣтето си въ рѣката, за да бѣгатъ по-леко и да спасятъ своитѣ глави. Подобни при-

1) Въ запискитѣ си, Ив. Драсовъ бѣлѣжи, че притежавалъ портрета на Стоила. Дано този портретъ нѣкакъ се намѣри!

мѣри и не единъ се споменуватъ въ подробния баташки списъкъ, който притежаваме.

Въ грозния моментъ пакъ на бѣгството въ Панагюрище, единъ отъ стотницитѣ срѣща на пжтя си младо момче — дѣте, яхнало голъ бащинъ конь и печели гората: народниятъ водитель хваща невинната жертва за кракъ, мѣта го долу — рипва на коня и спасява кожата си. Какъ скоро борецътъ-революционеръ се прѣвърналъ въ светотатственъ разбойникъ и палачъ!

Случаятъ съ Петлешкова въ Брацигово не е отъ по-малко трогателнитѣ. Пашата настоявалъ да се прѣдадатъ водителитѣ и турилъ на изпитъ съ бой хванати плѣнници. Въ врѣме башибозукъ и войска подпалили селото отъ двѣ страни. „Като видѣли — разказватъ Иеремиевъ и Петлешковъ — че селото гори, което е трѣбало да се разбира, че става за главатаритѣ, Брациговци отиватъ при пашата, искатъ отдѣление войници и тръгватъ съ царскитѣ хора да ловатъ своитѣ водители. Нѣкой се обадилъ, че знае скривалището на Петлешкова". [1])

Ще добавимъ, че тоя нѣкой, казватъ, билъ близъкъ роднина, вуйка или чичо, или другъ нѣкой — все едно, — на покойниятъ апостолъ.

И така: стотина души свои и едно отдѣление войска заобиколили здраво кжщата; роднината знаялъ отдѣ се влиза въ тавана. Апостолътъ като чулъ каква е работата, слѣзълъ самичъкъ. А той чулъ, какъ се провиквали и какво тълкували неговитѣ съграждани на смѣтка на жертвата си. „Тука е — викали Брациговци като фарисеитѣ, що се ругаяха на Христа — тука: да уловимъ тоя нехранимайко, който ще ни изгори селото и ще стане причина да ни изколятъ. Да го прѣдадемъ — той е виновенъ за всичко. Ако не излѣзе, дайте да запалимъ кжщата му, та да иде неговата, а да не горятъ людскитѣ." Тѣзи думи вземаме пакъ отъ горнитѣ двама писатели: тѣ сж Брациговци, единиятъ е билъ отчасти очевидецъ, а другиятъ е грижливъ изслѣдователь.

---

1) „История на Брациговското възстание", стр. 110.

Петлешковъ, прѣди да се прѣдаде, взема отровата, що носилъ; съ това той овѣнча името си съ вѣчната слава на истински бунтовникъ.

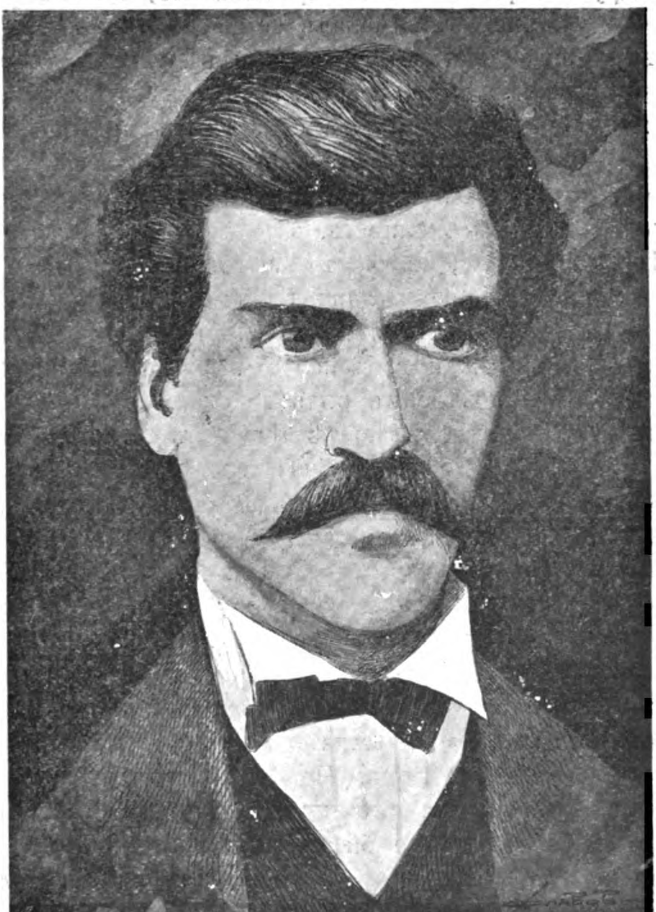

В. Петлешковъ.

Въ послѣднитѣ минути, що му оставали, той билъ туренъ между два огъня, за да обади другаритѣ си, но не отворилъ уста. Повели го къмъ Пазарджикъ, но скоро тукъ, по пжтя, настжпила вѣрната развръзка. Той падналъ, а па-

лачитѣ, които го карали, послѣдователни въ своята практика, съ ятагани и щикове ускорили края на агонията.

Петлешковъ бѣше човѣкъ на около 35 години; никакво друго образование не притежавалъ, освѣнъ онова на мѣстното училище. Занимавалъ се съ търговия, билъ доста богатъ, ималъ собствена мааза, билъ почтенъ, благъ, откритъ, и за тоя му нравъ обичали го всички. Къмъ дѣлото, Петлешковъ се присъединява едвамъ отъ срѣщата съ Бенковски — за по-ранни негови връзки липсватъ свѣдения — но и до край остава достоенъ и най-важенъ стълпъ на подвига въ цѣлата околность.

Нѣщо подобно, като съ Петлешкова, и не по-малко черно по естество, се извършва съ великия бачо Киро въ Бѣла Черкова. Нещастниятъ учитель народенъ и писатель, едва съ голѣми мжки избѣгналъ смъртьта въ Дрѣновския манастиръ, прибира се въ родното свое село, съ надежда да намѣри закрила отъ своитѣ вѣрни съселяни. Тукъ обаче, както всѣкждѣ, упадъкътъ билъ грозенъ, хората пълзѣли прѣдъ властьта; всѣкой билъ готовъ да извърши най-долнята постжпка, само за да спаси своята грѣшна душа. Бачо Киро се крилъ нѣколко дни въ кжщата на дѣдо Дончо Топала. Тоя, обаче, обадилъ тайната на близки свои, а тия прѣнесли по-нататъкъ и скоро цѣлото почти село знаяло всичко, що трѣба. Чорбаджията (кмета) Тотю Димитровъ Франговъ билъ виканъ заедно, съ дѣдо Кжтю и П. Ненковъ отъ чаушина въ Павликене, за да ги сждятъ, че крили комити; казватъ, че ги и заплашвали дори. Чорбаджията самичъкъ имаше синъ отъ Дрѣновската чета, който се криелъ сега въ село; бащата се боялъ, да не би турцитѣ да нападнатъ и обискуватъ цѣлото село, при което и синъ му би билъ хванатъ, пъкъ и самъ той разоренъ. Така именно виканитѣ рѣшили да прѣдадатъ главния виновникъ, та съ неговата глава да спасятъ и селото, и своитѣ си. Дѣдо Дончо Петровъ сжщо ималъ синъ въ четата и всичката вина изтоварялъ на бача Кира, бѣдилъ го, че той извадилъ отъ умъ чедото му—и пръвъ билъ обадилъ на кмета, дѣ се крие главниятъ бунтовникъ. Сега вече кметътъ съ нѣколко старѣи хванали бача Кира, сждили, хокали, ругали го цѣла нощь: не спали никакъ, за

Бачо Киро Петровичъ.

да го пазятъ, да не избѣгa, а нѣкои казватъ, че го даже и били. Посраменъ, измжченъ, бѣдниятъ добродушенъ учитель далъ дума, че ще се даде самъ, за да спаси селото. Утриньта го завели въ една колиба въ градинитѣ край село и все пакъ поставенъ билъ отстрани човѣкъ да го пази. Тогава отишли да обадятъ въ Павликени. Бачо Киро съ стоическо търпение очаквалъ появяването на своитѣ джелати. Прѣзъ туй врѣме, казватъ, забѣлѣзалъ на една греда: „изгориха ме свои хора." Успѣлъ сжщо да остави записка съ подобно съдържание, която мушналъ въ единъ чорапъ: послѣдното твърди неговиятъ синъ, запасенъ капитанъ Теодоси Бачокировъ. За жалость, записката не е запазена, или поне нѣмаме я още на лице. Бачо Киро се държалъ извънредно смѣло прѣдъ търновския чрѣзвичаенъ сждъ. Тамъ той издекламиралъ едно отъ своитѣ стихотворения на турски текстъ:

Бенъ биръ бачо Киро имъ
Тюрктенъ коркмазъ кумита имъ;
Хакжмж арамаа бенъ чиктжмъ
Ипи да бойнума бенъ тактжмъ.

(Азъ единъ бачо Киро съмъ, безъ страхъ отъ турчинъ кумита съмъ, правата си да търся азъ скочйхъ и самъ вжжето на врата си закачихъ).

Бачо Киро билъ прѣзъ цѣли 25 години учитель. Съ рѣдка наивность и съ една кротка любознателна душа, съ своитѣ редъ книжки, що издаде, съ романтичнитѣ си пѣша скитания по странство, заслужава основателно проучване, ала не си е намѣрилъ майстора още; той би билъ прѣкрасенъ типъ за исторически романъ, за да украси единъ български „Notre Dame de Paris."

Измжчванията, прѣслѣдването и ловътъ траятъ прѣзъ цѣлото лѣто. Изначало съ особна прокламация отъ страна на правителството свикватъ пръснатото население изъ горитѣ да се върне и да види онищоженитѣ свои жилища. Ето текста на прокламацията.[1])

---

1) Френската жълта книга—„Documents diplomatiques, affaires d'Orient 1875—1876—1877, p. 151.

Bulgares,

S. M. I. notre auguste Souverain veut inaugurer son règne heureux par une preuve éclatante de sa haute clémence pour vous. Je viens donc par ordre et de la part de Sa Majesté vous faire connaître ses intentions et ses sentiments magnanimes à votre égard.

Vous devez être persuadés que le Sultan Mourad Khan, notre généreux Maître, veut entourer de la plus vive sollicitude vous, ses loyaux et fidèles sujets, et tient à vous procurer tout ce qui pourrait être à même d'assurer votre bien-être et votre prospérité.

Votre culte, vos biens, votre sécurité rencontreront constamment de sa part une haute et puissante protection. Sous les auspices généreux de son sceptre paternel, vous ne cesserez de jouir des bienfaits résultant des priviléges et immunités qui vous ont été spontanément octroyés par ses augustes Ancêtres et qui viennent d'être solennellement confirmés et étendus par Sa Majesté Elle-même.

La nation bulgare a dès l'origine dignement répondu à ces intentions magnanimes de son Maître légitime et donné à son Gouvernement maintes preuves de son dévouement et de sa fidélité traditionnels.

Vos ennemis, ce sont ceux qui ont tenté dernièrement de donner un autre cours à ces sentiments, s'interposant entre vous et l'autorité qui veille paternellement à votre bonheur, ils cherchent, en dénaturant les actes du Gouvernement impérial et par des moyens subtils et coupables, à surprendre votre bonne foi et à vous détourner de la voie que vous n'avez cessé de suivre jusqu'à ce jour, celle de la loyauté et de la confiance absolue en la bienveillance du Gouvernement à votre égard.

Ils ont malheureusement réussi, mais en partie, dans leurs tentatives criminelles, car ils n'ont pu égarer qu'une minorité infime parmi vous. Ces quelques misérables ont osé organiser la terreur en portant la désolation au sein de vos familles, en détruisant sans pitié vos recoltes, fruits de vos constants labeurs, en promenant le fer et le feu dans vos foyers, en ravageant vos champs que vous avez arrosés

de votre sueur et qu'ils veulent noyer dans votre sang. Ils ont lancé de tous côtés des emissaires farouches qui, par des déclamations surannées et d'effroyables menaces mises par eux à exécution, se sont efforcés d'entraîner la partie saine de la population dans une entreprise aussi criminelle que stérile. Par tous ces agissements ils ne visent qu'à satisfaire leurs passions personnelles en ne se souciant nullement de tous les maux et de toutes les dures privations dont ils font souffrir le pays.

Bulgares!

Moi, comme représentant direct de S. M. le Sultan et comme un de vos plus anciens et de vos plus devoués compatriotes, je vous exhorte, vous qui êtes avec moi enfants de la même patrie, à vous rallier plus que jamais autour du trône de votre Souverain qui tend les bras à tous ceux que le repentir toucherait. Suivez l'exemple de vos ancêtres, qui se serraient toujours autour du drapeau de l'honneur et de la fidélité à toute épreuve envers leurs Maîtres bien-aimés; ne prêtez pas l'oreille à toutes les insinuations perfides et à toutes les vaines agitations dont on essaye encore de vous entourer, car toutes ces embûches ne sauraient avoir pour but que de vous plonger dans la misère et la ruine et d'attirer sur vous, avec les malédictions divines, les calamités inévitables de la répression.

Que les incorrigibles tremblent, car un châtiment prompt, sévère et juste les attend!

Que les bons se rassurent, car plus que jamais ils peuvent compter sur la justice et la protection efficace du Gouvernement imperial! Qu'ils continuent à vaquer tranquillement à leurs travaux des champs et à repousser avec indignation les conseils pernicieux qui leur sont donnés.

Qu'enfin les malheureux égarés, qui ont encore le temps de sauver eux et leurs familles des conséquenses de leur aveuglement, se hâtent de profiter du pardon qui leur est si généreusement offert, en déposant les armes et en regagnant en toute sécurité leurs foyers.

Le 24 mai/5 Juin 1876.

Signé: le Grand Vizir *Mehemed Ruchdi.*

(*Българи*, негово императорско величество, августейшия нашъ господарь иска да освети своето честито царуване съ едно блѣскаво доказателство за своята висока милость къмъ васъ. Прочее, по заповѣдь отъ негово величество, азъ ви съобщавамъ неговитѣ намѣрения и великодушнитѣ му чувства къмъ васъ.

Вие трѣба да сте убѣдени, че султанъ Мурадъ Ханъ, нашия милостивъ господарь, желае да ви окржжи съ най-нѣжни грижи — васъ, негови законни и вѣрни поданници, и възнамѣрява да ви даде всичко, що може да уздрави вашето благополучие и процъвтяване.

Вашата вѣра, вашитѣ имоти, вашата сигурность ще посрѣщнатъ винаги отъ негова страна високо и могжще покровителство. Подъ милостивата егида на отеческия му скиптъръ, вие нѣма да прѣстанете да се радвате на добрини, които произтичатъ отъ привилегиитѣ и свободитѣ, които своеволно ви сж били даравяни отъ неговитѣ благочестиви прадѣди и които пакъ тържествено сж обявени и дарени и отъ негово величество.

Българския народъ още отъ старо врѣме е отговарялъ на тѣзи великодушни намѣрения на своя законенъ господарь и винаги е давалъ на правителството му доказателства за своята традиционна вѣрность и прѣданость.

Тѣ ви сж неприятели тѣзи, които се опитаха напослѣдъкъ да дадатъ друга посока на вашитѣ чувства, които се поставиха между васъ и властьта, която отечески бди надъ щастието ви; тѣ търсятъ, изопачвайки дѣйствията на императорското правителство и съ хитри и прѣстжпни срѣдства да разклатятъ добрата ви вѣра и да ви отклонятъ отъ пжтя, който вие сте слѣдвали непрѣстанно до днесъ —пжтя на законностьта и съвършеното довѣрие въ доброжелателството на властьта къмъ васъ.

За нещастие, тѣ сж успѣли, но отчасти, въ своитѣ прѣстжпни намѣрения, защото не можиха да помамятъ освѣнъ една твърдѣ малка часть изъ васъ. Тѣзи нѣколко нещастници се осмѣлиха да създадатъ смутоветѣ и да докаратъ съсипня въ жилищата ви, разрушавайки безъ милость вашитѣ посѣви, плодове на неуморния ви трудъ, като разиграха огънь и мечь въ вашитѣ огнища, опустошавайки вашитѣ поля, които сте оросили съ потьта си и които тѣ искатъ да удавятъ въ кръвьта ви. Тѣ сж пустнали отъ всички страни бѣсни проповѣдници, които посрѣдствомъ изтрити декламации, мръсни заплашвання, изпълвани чрѣзъ тѣхъ, се опитаха да увлекатъ здравата часть на населението въ едно прѣдприятие толкова прѣстжпно, колкото и пагубно. Съ всичкитѣ си дѣйствия тѣ не гонятъ друго, освѣнъ да удовлетворятъ своитѣ си лични страсти, безъ да ги е еня за всички ония мжки и всички тежки лишения, които носятъ на страната.

Българи, азъ, като прямъ прѣдставитель на Н. В. Султана и като единъ отъ вашитѣ най-стари и прѣдани съотечественници, азъ

ви приканвамъ, вась, които сте отъ едно и сжщо отечество съ мене, да се прислоните повече отъ всѣкоги около трона на вашия господаръ, който простира ржка на всички, които досегне разкаянието. Послѣдвайте примѣра на вашитѣ прадѣди, които се притискаха винаги около знамето на честьта и вѣрностьта, неизмѣнни къмъ своя любимъ господарь. Не слушайте ехиднитѣ клѣвети и празднитѣ проповѣди, съ които още се опитватъ да ви окржжатъ, защото всички тия примки не ще иматъ другъ край, освѣнъ да ви повалятъ въ бѣдность и разсипия и да привлекатъ надъ васъ съ проклятието божие още и несгодитѣ на прѣслѣдването.

Нека треперятъ непоправимитѣ, защото бързо, жестоко и праведно наказание ги чака!

Нека добритѣ се успокоятъ, защото повече отъ всѣкога може да разчитатъ на справедливостьта и покровителството на императорското правителство. Нека продължатъ спокойно да си гледатъ полската работа и съ възмущение да отблъскатъ пагубнитѣ съвѣти, които имъ сж дадени.

Нека най-послѣ нещастнитѣ заблудени, които още иматъ врѣме да спасятъ и себе си, и сѣмействата си отъ послѣдствията на своето заслѣпление, побързатъ да използуватъ прошката, която толкова великодушно имъ се даде, като сложатъ оржжието и се завърнатъ въ огнищата си.

24 Май (5 Юний) 1876.

(Подп.) Великъ Везиръ *Мехмедъ Ружди*".

Слѣдъ като хората сж се прибрали, мнозина все пакъ отиватъ само по подозрение въ затворитѣ. Сждбата на тия остава неизвѣстна до 11 Августъ н. с. (30 Юлий) 1876 г., когато послѣдва общата амнистия; споредъ послѣдната, всички по подозрѣние затворници се пущатъ, а доказанитѣ организатори и прѣдводители се спасяватъ отъ смъртно наказание, което се замѣня съ вѣчни окови. Ето за илюстрация на амнистията едно свидѣтелство отъ русчушкия чрѣзвичаенъ сждъ, прѣдседатель на който бѣше Хакж-Паша, делегатъ на централното правителство и прѣдседателъ на касацията въ Цариградъ; съ това свидѣтелство Заимовъ е спасенъ отъ ешафота:

„Възстанникътъ на име Стоянъ Заимовъ отъ Чирпанъ е единъ отъ главнитѣ дѣйци—началникъ по сформируването и организирането на бунтовници—комити, които се домогваха да повдигнатъ—разбунтуватъ Българията (Булгаристана) противъ славната Османска империя. Той биде за-

ловенъ, прѣдаденъ въ ржцѣтѣ на чрѣзвичайния сждъ и осжденъ публично отъ послѣдния на смърть. Въ момента, когато смъртната присжда публично и на ешафота му се съобщаваше, бѣ издадена отъ Н. Ц. Величество Султана една височайша телеграма, която пристигна и съ която се заповѣдваше на поменатия чрѣзвичаенъ сждъ, щото смъртната присжда къмъ всички онѣзи лица, числяющи се въ категорията на възстанницитѣ (ербаабъ фесадъ хакларжнда) се видоизмѣня на доживотенъ строгъ тъмниченъ затворъ въ вѣчни окови (Мус—ебедъ—денъ кюрече). Вслѣдствие на тая височайша царска милость, поменатия Заимовъ съ окончателна присжда, произнесена отъ чрѣзвичайния сждъ, се поставя на доживотенъ строгъ тъмниченъ затворъ на вѣчни окови въ царската „терсана", за знание на което по реда си се съобщава на всички.

12 Августъ 1292 отъ егира (1876 г.)"

Но, въпрѣки амнистията, която спаси, наистина, много души, не малко други оставатъ, безъ сждъ и разслѣдване, да гниятъ още въ зънданитѣ до къмъ есень, за което Берингъ споменува въ кжсия си рапортъ отъ 19 октомврий (1 ноемврий) изъ Пловдивъ.[1])

За тоталното число на всички избити не можемъ да имаме точна цифра; Берингъ, Скайлеръ и Макгехенъ го туряха между тридесеть и шестдесеть хиляди души, но трѣбва да сж били не по-малко отъ сто хиляди. Тукъ прибавяме, като документъ, списъци за жени, дѣца и старци и за всички други беззащитно, въ бѣгство или при защита убити и пострадали. Тия списъци сж земени отъ официални учреждения — общинитѣ — които често сами заявяватъ, че за пълнотата имъ не могатъ да отговарятъ, защото има изселени фамилии, които не могатъ да се изпитатъ, има умрѣли, забравени — особно дѣца. Всѣкой случай, въ вѣрностьта на записанитѣ не може да се съмняваме. Списъкътъ на Батакъ е работенъ отъ единъ родолюбецъ—офицеръ, родомъ батаченецъ, който описвалъ опустошението по фамилии. Ние запазваме реда на имената по фамилия, — този редъ, който

1) Синята книга, I, 670.

ужасяваше нѣкоги Макгехена: той съ трепетъ споменува, че сѣмейства, които бройли до двадесеть и петь — тридесеть души, оставали съ три—четири или нѣкои съвършено сж бивали онищожени.

Една подробность за баташкитѣ жертви. Цѣли купища черепи сж запазени; тѣхъ може всѣкой да види и изучава. На тѣхъ има що да се наблюдава. Нещастниятъ осжденъ се изправялъ прѣдъ своя палачъ, войнишки, правъ; палачътъ замахвалъ ятагана, като мѣрилъ да разчекне робската глава тъкмо прѣзъ срѣдъ; злочестия се отклонявалъ на дѣсно и желѣзото отнимало лѣвото ухо; втори пжть, нещастниятъ накланялъ съ трепетъ глава къмъ лѣво, и отивало дѣсното ухо или часть отъ черепа, додѣто ножътъ се забивалъ тъкмо всрѣдъ и жертвата се проствала безчувственна долу. Такива черепи, разсѣчени посрѣдъ отъ горѣ надолу и съ сегментни отлюпки отъ двѣтѣ страни има запазени цѣлъ редъ. Другъ случай. Жертвата, съ вързани отзадъ ржцѣ, поставяли да легне на очи върху дръвника — една дебела греда; шията намѣствали добрѣ върху дървета и удряли ту съ ножъ, ту съ брадва. Случвало се, та ударътъ отивалъ върху черепа и бивалъ по-слабъ; тогава жертвата сама се намѣствала напрѣдъ, за да отсѣкатъ по лесно шията. Понѣкоги не единъ ударъ се повтарялъ върху черепа и отчеквали се стърготини, които и сега личатъ. Всички жертви, тжпи отъ ужасъ, безъ да се отвърнатъ отъ глелището, чакали своя редъ. Отъ нѣкого, при съсичането, шурвалъ буенъ потокъ отъ кръвь — повече отъ обикновено: туй възбуждало удивление, защото е показвало извънредна сила. Обикновено, жертвата се събличала сама, т. е. хвърляла послѣдната риза отъ гърба си, сетнѣ сама давала да й вържатъ ржцѣтѣ и сама лѣгала. На долния край на селото отдѣсно, на брѣга на Долния долъ, наредили стотина и повече души, казали имъ да седнатъ гжсто единъ до другъ — вързани разбира се; тогава полетѣли палачитѣ да сѣкатъ глави като наредени по земята либеници. Упражнението било: отсѣчената съ единъ ударъ глава да се търкулне сама по брѣга надолу.

Срѣдъ тѣзи ужасни обиди, изтезания, срѣдъ безподобнитѣ унижения на човѣшката природа, не липсваха и кар-

тини на възмущение, не липсваха геройски самоубийства. Такава е смъртьта на отличния Петъръ Щърбановъ, членъ на Военния съвѣтъ въ Панагюрище, за когото и другъ пжтъ обѣщахме да говоримъ.

Петъръ Ст. Щърбановъ е роденъ прѣзъ 1832 г. въ Панагюрище. Баща му, Стефанъ Щърбановъ, билъ богатъ търговецъ, първенецъ въ града, а по характеръ той билъ кротъкъ, уменъ и ученолюбивъ. Щомъ синъ му стигналъ седмата си година, той го изпратилъ въ училище, дѣто малкийятъ Петъръ получилъ грамотность. Слѣдъ като свършва мѣстното училище, Щърбанову условили частенъ учитель по турски езикъ. Той лесно усвоилъ чуждиятъ езикъ и умѣялъ да чете и пише на него.

Съ дохожданието на Бенковски въ Панагюрище, Щърбановъ се запознава отблизо съ комитетското дѣло и съ сърдце се прѣдава на него. Като почтенъ и влиятеленъ човѣкъ между тѣзи които, като него, ламтѣли за свобода и право, той билъ избранъ въ революционния комитетъ, а слѣдъ прогласяване на възстанието — членъ на Военния съвѣтъ. Като такъвъ, Щарбановъ далъ на дѣлото всичко що можалъ. Съ паданието на Панагюрище, Щърбановъ загинва. Неговата смърть по своята трагичность заслужва, както казахме, да се отбѣлѣжи.

Срѣдъ общата бърканица, когато вече турцитѣ нахлули въ града, Щърбановъ тръгналъ къмъ Военния съвѣтъ изъ долната вратня на кжщата имъ, откъмъ рѣката. Тукъ го срѣщнала съсѣдката му Кера Цвѣтанкова, която му казала, че турцитѣ отъ тази страна налетѣли. Той се повърща въ дома си. Повежда жена и дѣца и тржтили да бѣгатъ изъ горната вратня. Щомъ излѣзли на пжтя, видѣли слисанъ свѣтъ; страхъ и трепетъ, жени и дѣца бѣгали и не знаяли кждѣ да идатъ, а гърмежитѣ ставатъ все по-близки и по-силни. Щърбановъ подбралъ много жени отъ тази махла, на които знаялъ, че мжжетѣ бѣха разпратени на далечни позиции отъ града; подбралъ ги всички и заедно съ неговитѣ дѣца прибѣгнали да се укриятъ въ срѣщната кжща на Петъръ Дудековъ (прѣзъ пжтя). Дудековата кжща е богата и много голѣма, обградена е съ високъ каменъ

Петъръ Щърбановъ.

зидъ. Всички — повече отъ четиридесеть-петдесеть—скрили се въ голѣмия зимникъ подъ кѫщата, гдѣто заварили и други хора. Тукъ Щърбановъ застаналъ на зимничния входъ, съ револверъ въ рѫка, отъ дѣто наблюдавалъ пѫтната врата. А гърмежитѣ се чували все по-близо и по близо, придружени съ страшни писъци. Слѣдъ малко, разбива се вратнята. Турцитѣ нахлуватъ. При навлизането на първитѣ нападатели, Щърбановъ поискалъ да излѣзе вънъ отъ зимника и да стрѣля на тѣхъ, но шуреитѣ му Георги и Стефанъ (млади момчета) и др. прѣпрѣчили се на вратата прѣдъ него и съ голѣма молба той билъ върнатъ назадъ. Слѣдъ това, нахлуватъ въ двора още повече турци и кого дѣ видятъ по двора убивали. Тамъ падналъ, между други, и Петъръ Дудековъ, старецъ, и Цона Мехтерова (млада невѣста). Щърбановъ, като видѣлъ това, обърналъ се къмъ шуреитѣ си и имъ казвалъ, защо го възпрѣли; не видятъ ли що вършатъ звѣроветѣ: не само мѫже, ами и жени убиватъ. Ето че сѫ зачули въ туй врѣме пакъ силни гърмежи и отчаяни мѫченически плачове. Щърбановъ, като видѣлъ вече безизходното си положение, оттегля се отъ вратата и подирва жена си, около която въ единъ ѫгълъ на зимника били сгушени и четиритѣ й малки дѣца (отъ които най-голѣмото, Стефанъ, на шесть години, Нонка на четири години, която отъ страхъ умрѣла, Прода на двѣ и малкия Павелъ шесть мѣсеченъ). Като ги съгледалъ нещастния баща, развълнуванъ душевно, пристѫпилъ и се изправилъ съ впити очи и насочилъ револверъ къмъ тѣхъ. Послѣ стрѣсналъ се, вдигналъ рѫката си нагорѣ и бърже-бърже помилвалъ и цѣлуналъ дѣцата си, въздъхналъ дълбоко и, съ бързи крачки и просълзени очи, оттеглилъ се къмъ вратата. Шуреитѣ му като го видѣли много отчаянъ, прѣпрѣчили се на вратата и му заловили рѫката. Но той изговорилъ: „Мойта се свърши вече!“ Съ тия думи той изпразднилъ револвера въ устата си.

Колко ли още други, неизвѣстни герои сѫ загинали съ сѫщата жестока смърть! И колко ли още други потрѣсающи сѣмейни картини сѫ останали безъ свидѣтель и оставатъ въ тъмнина за историята!

Потрѣсающата картина отъ смъртьта на Великия Кочо Чистеменски съ другаритѣ му въ Перущица, които по-напрѣдъ убиватъ жена и дѣца и послѣ себе си, описахме на свое мѣсто. Нека минемъ сега къмъ мъртвото, но много значуще изложение на списъцитѣ. Тамъ, редомъ съ възстаници, стоятъ имена на немощни старци и жени, крѣхки дѣвици и бозайничета, избити съ равно ожесточение, като заклѣти врагове. Горчивитѣ подробности сами удрятъ въ очи, стига малко да се загледаме въ списъка. Едноврѣмено издагаме списъка на всички заточени, затваряни, въобще пострадали.

I. Панагюрище.

а) *Убити, изклани и обѣсени.*

		год.			год.
1.	Велко Г. Бучуклиевъ	30	20.	Георги Костурковъ	42
2.	Мар. П. Бучуклиевъ	28	21.	Магдалина Власакова	18
3.	Лука Ив. Хитрьова	27	22.	Георги Баровъ	36
4.	Георги Божинъ	21	23.	Георги Гаджовъ	62
5.	М. Ив. Стоименова	20	24.	Добре Каменски	40
6.	Велко Донковъ	14	25.	Нено Ив. Пиперковъ	2
7.	Цона Донкова	25	26.	Тодоръ Налбатски	30
8.	Стоилъ Шопа	48	27.	Хаджи Кръстю	45
9.	Илия Стоиловъ	18	28.	Станчо Бошковъ	30
10.	Стояна Ст. Бжтовска	30	29.	Стойко П. Нягуловъ	75
11.	Стойка Т. Босйова	17	30.	Ганчо Дундаровъ	42
12.	Крайчо Балиндроковъ	45	31.	Нено Бекяровъ	60
13.	х. Ст. Балиндроковъ	40	32.	Стойчо Шоповъ	40
14.	Лула Пан. Поппова	45	33.	Анна Ильова	32
15.	Дим. П. Петришки	58	34.	Велко Сжбовъ Илчовъ	62
16.	Павелъ Щърбановъ	45	35.	Дѣлчо Илчовъ	55
17.	Стана Ст. Пауничина	35	36.	Лулчо Нед. Ланджовъ	27
18.	Лула Пауничина	18	37.	Коста Ушовъ	70
19.	Давидъ Пауничинъ	16	38.	Радъ Г. Ушовъ	2

		год.
39.	Цвѣта Геор. Ушова	2
40.	Станчо Мариновъ	26
41.	Стаю Дражовъ	76
42.	Лулчо Станчовъ	62
43.	Иванъ Димановъ	40
44.	Кирчо Димановъ	50
45.	Кою Нѣмски	68
46.	Кат. Ил. Калагларска	17
47.	Мария Вел. Кацарова	32
48.	Мария Лул. Маньова	24
49.	Дойка Ан. Шишкова	20
50.	Тюл. Н. Караильова	70
51.	Лула Ст. Димирова	18
52.	Патю Ст. Димировъ	28
53.	Димо Нен. Илповъ	30
54.	Дим. Ан. Шишковъ	40
55.	Рада Михал. Търлева	85
56.	Харал. Д. Шумановъ	18
57.	Михо Н. Циганкаровъ	75
58.	Петра Мин. Ангъозова	62
59.	Добре Кул. Сукленъ	68
60.	Анастасъ Хаджи	53
61.	Тодоръ Ст. Дѣдовъ	48
62.	Стою П. Куйкинъ	22
63.	Дѣла Пет. Ламбова	17
64.	Аджи Паликартъ	56
65.	Ив. Лул. Рундаровъ	37
66.	Нончо Добр. Чуклевъ	38
67.	Ник. Добр. Чуклевъ	28
68.	Стоянъ Рад. Юруковъ	68
69.	Радъ Ст. Юруковъ	45
70.	Томе Ст. Юруковъ	35
71.	Радъ Ст. Финджековъ	18
72.	Петко Петр. Пърлевъ	6
73.	Дончо Вел. Чолаковъ	21
74.	Христю Гешановъ	49
75.	Д. Н. Димикатоновъ	51

		год.
76.	Петра Димикатонова	38
77.	Нона Ст. Свинарова	6
78.	Радъ Дян. Юруковъ	70
79.	П. Сжбевъ Сжбковъ	40
80.	Никола Н. Илчовъ	40
81.	Димо Н. Илчовъ	43
82.	Малея Стояновъ	41
83.	П. М. Грозданековъ	22
84.	Георги М. „	18
85.	Свѣщ. Ив. Ганчовъ	62
86.	Василъ Н. Баировъ	36
87.	Нейко Пенчовъ	38
88.	Вълко Ст. Муховски	18
89.	Дойчо Ст. Гарнеовъ	15
90.	Пена Ив. Митова	12
91.	Петръ Ив. Митовъ	32
92.	Делчо Рад. Харъковъ	38
93.	Нейко Ст. Чуклевъ	27
94.	П. Сжбк. Костурковъ	29
95.	Никола Генинъ	27
96.	Ник. Вързетинаковъ	42
97.	П. Н. Кривитанковъ	50
98.	Нена Ив. Михмезова	25
99.	Дѣлчо Чамовъ	42
100.	Дѣл. Дѣйк. Петровъ	47
101.	Петко Дѣл. Дѣйковъ	20
102.	Ст. Пеневъ Пжковъ	40
103.	Вълчо Петринъ	31
104.	Тодоръ Н. Матевъ	60
105.	Цв. С. Фурнаджиевъ	18
106.	Пена Кр. Вълнева	28
107.	Цвѣта Кр. Вълнева	1
108.	Дона Иос. Керкенякова	28
109.	Дим. Н. Копелиски	20
110.	Скер. Ив. Гемановъ	55
111.	Лулчо Гаджовъ	75
112.	Петръ Кривиганчовъ	21

		год.
113.	Радъ Л. Балджиевъ	48
114.	Патю Л. Петкански	38
115.	Дена П. Петканска	10
116.	Рада П. Петканска	25
117.	Сим. Кур. Фурнадж.	52
118.	Кузма П. Фурнадж.	18
119.	Цвѣта П. Фурнадж.	12
120.	Неделя Ст. Белишка	70
121.	Цв. Искровъ Мачовъ	70
122.	Никола П. Михтезовъ	32
123.	Иванъ П. Михтезовъ	21
124.	Нена П. Михтезова	17
125.	Н. Кост. Златековъ	18
126.	Петръ Дошековъ	58
127.	Дойка К. Мавруданова	20
128.	Дѣлчо Г. Патърчановъ	51
129.	Катетина х. Малеова	12
130.	Нено Малеовъ	62
131.	Зария Койчовъ	52
132.	Лулчо Н. Ковачовъ	72
133.	Цвѣтко Л. Ковачовъ	42
134.	Стою Ив. Меченовъ	40
135.	Лулчо Н. Джонова	47
136.	Цв. П. Пиперняковъ	32
137.	Ат. П. Момековъ	38
138,	Мария Т. Самоходова	7
139.	Ст. Кр. Самоходовъ	62
140.	Курта Л. Петкансковъ	51
141.	Рада Пен. Джунова	52
142.	Дѣла Цв. Топалова	56
143.	Патю Ил. Радуловъ	68
144.	Гена Петр. Радулова	56
145.	Вълчо Петринъ	72
146.	Добра Г. Дошекова	40
147.	Никола Г. Дошековъ	4
148.	Марко Н. Пененовъ	49
149.	Нейко М. Пененовъ	70
150.	Никола С. Скачковъ	2
151.	Саво Н. Марековъ	20
152.	Стою Ст. Шиндаровъ	2
153.	Стоянъ Шиндаровъ	3
154.	Курта Л. Петканековъ	32
155.	Велко Добр. Маслевъ	16
156.	Пена Добр. Маслева	48
157.	С. Дим. Срѣбрековъ	38
158.	Иванъ Ник. Геренски	48
159.	Ст. Лул. Скачковъ	75
160.	Анна Цв. Джунова	52
161.	Цвѣтко Джуновъ	58
162.	Дончо Н. Стръгеловъ	71
163.	Мария Т. Бѣлопитова	47
164.	Минко Рад. Джоловъ	39
165.	Цона Пен. Хасанова	51
166.	Стоянъ Н. Джуджовъ	68
167.	Рада Ст. Джуджова	56
168.	Стою Ст. Джуджовъ	37
169.	Ненка Ст. „	29
170.	Рада Ст. „	3
171.	Дѣлчо Ст. „	16
172.	Лула Ан. Шушлекова	75
173.	Саво Ман. Дошековъ	52
174.	Иванъ С. Дошековъ	17
175.	Кръстю Ив. Дошековъ	40
176.	Петко Чукенековъ	41
177.	Стоянъ Ст. Дуджовъ	1
178.	Лулчо Н. Савлековъ	70
179.	Гина Лул. Савлековъ	75
180.	Станисл. Дим. „	2
181.	Петръ Ст. Щърбновъ	37
182.	Нона П. Щърбанова	7
183.	Ат. Л. Щърбаповъ	42
184.	Дончо Стръгеловъ	80
185.	Лука Н. Господовъ	25
186.	Мария Н. Господова	20

		год.			год.
187.	Петръ Ст. Дудековъ	62	224.	Стойка Ив. Конкова	42
188.	Лулчо Д. Перфановъ	32	225.	Нена Ив. Конкюва	12
189.	Елена Л. Перфанова	3	226.	Параш. Ив. Конкюва	6
190.	Лула Пен. Бобекова	2	227.	Стойно Ст. Цущековъ	7
191.	П. Дим. Мехтеровъ	3	228.	Мария Ив. Пухова	12
192.	Велко Ст. Тутевъ	86	229.	Милко Цв. Пуховъ	7
193.	Иванъ П. Шондьовъ	84	230.	Нидѣлю Ст. Чачовъ	78
194.	Христо Н. Хиндаловъ	88	231.	Иванъ Ст. Радивчовъ	48
195.	Куна Н. Хиндалова	30	232.	Свѣщ. Лука Динчовъ	48
196.	Вела С. Коджабашова	43	233.	Нена Нид. Матекова	46
197.	Н. Ст. Коджабашевъ	43	234.	Радъ Фил. Еничеровъ	45
198.	Стою Сп. Шиндаровъ	3	235.	Краичо Серетлиски	70
199.	Янко Ст. Велювъ	20	236.	Гена Кривата	69
200.	Стояна Г. Гушкова	12	237.	Иванъ п. Павловъ	43
201.	Василя Иончова	73	238.	Мария Ив. Павлова	38
202.	Стою Ст. Валяйски	72	239	Ст. С. Брадестиловъ	18
203.	Анна Рад. Баненска	68	240.	Димо Н. Илчовъ	32
204.	Лула Ст. Коджабашева	36	241.	Свѣщ. Нист. Неновъ	82
205.	Никола Панайотовъ	62	242.	Петръ Калагларeца	43
206.	Дѣла Н. Панайотова	52	243.	Цвѣта Ст. Кекова	38
207.	Христо Д. Циганина	51	244.	Цончо Б. Копрившки	72
208.	Димитръ Хр. Дидовъ	23	245.	Кр П. Дюлгеровъ	51
209.	Мария Хр. Дидова	7	246.	Стоянъ Цв. Киринъ	48
210.	Дина Хр. Дидова	4	247.	Ив. Кост. Шиндаровъ	46
211.	Никола Ст. Паровъ	40	248.	Филипъ Ив. Узуновъ	30
212.	Лулчо Ив. Враювъ	41	249.	Михо Нов. Джуновъ	64
213.	Никола Лул. Враювъ	16	250.	Минко Ю. Бжтовски	3
214.	Пен. П. Биволаровъ	60	251.	Лулчо Барaровъ	36
215.	Койна П. Биволарова	55	252.	Св. Георги Футековъ	46
216.	Цвѣта К. Джунова	5	253.	Панчо х. Луковъ	38
217.	Иванъ Ст. Хасановъ	41	254.	Лулчо П. Докузановъ	68
218.	Патю Илчовъ	61	255.	Иванъ Пен. Ралчовъ	60
219.	Нона Пат. Илчова	51	256.	Петра Ил. Муховска	66
220.	Илчо Мар. Кюрчиевъ	60	257.	Ник. Р. Бѣлопитовъ	57
221.	Драганъ Хишовъ	92	258.	Ст. Пан. Муховица	63
222.	Ив. Петр. п. Толевъ	42	259.	Мар. Нет. Юруковъ	50
223.	Нена П. п. Толева	32	260.	Петра Н. Ангьозова	42

		год.
261.	Цвѣта К. Джунова	30
262.	Цвѣта Г. Костуркова	12
263.	Ст. П. Сапунджи	45
264.	Петко П. Коларовъ	15

б) *Ранени.*

1.	Стояна Донкова	60
2.	Дончо Дѣл. Донковъ	1
3.	М. Донч. Джапалиева	8
4.	Хяджи Добровица	63
5.	Пеьо Ник. Маньовъ	6
6.	Стоянчо Бекяровъ	23
7.	Георги Кост. Баровъ	21
8.	Паликартъ П. Нейковъ	22
9.	Радъ Ив. Гешановъ	46
10.	Ив. Ст. Щарафа	48
11.	Мария Т. Юрукова	40
12.	Ганчо Мар. Вайсиловъ	35
13.	Стойка Н. Беньова	20
14.	Стоянъ Сим.. Фурнадж.	14
15.	Ос. Д. Керкеняковъ	36
16.	Лула П. Фурнаджиева	13
17.	Стефанъ Р. Каменски	21
18.	Георги Т. Хасановъ	32
19.	Цвѣта Дойчова Дидова	32
20.	Манчо Ган. Клисурски	48
21.	Петръ Геор. Желовъ	42
22.	Мария П. Шиндарова	4
23.	Славчо Н. Кърпаровъ	41
24.	Цвѣтко Мар. Данековъ	70
25.	Манчо Сав. Дошековъ	8
26.	Никола Сав. Дошековъ	8
27.	Васила Сп. Шиндарова	31
28.	Мария Г. Маслюва	28
29.	Георги Рад. Джонювъ	49
30.	Ел. Мих. Шиндарова	40
31.	Сп. В. Коджабашиевъ	31
32.	Вела Мар. Шишкова	38
33.	Дишка Сп. Белишка	56
34.	Петръ Н. Кацаровъ	18
35.	Стефанъ П. Шоповъ	40
36.	Свѣщ. Г. Керевановъ	52
37.	Рашко Нид. Нѣмски	58
38.	Вас. Г. Веселинековъ	36
39.	Дѣлчо Лул. Докузановъ	32
40.	Илия Г. Суравилиевъ	18
41.	Цвѣтко Пен. Ралчовъ	39
42.	Ст. Пеневъ Юруковъ	55

в) *Затваряни.*

1.	Никола Мариновъ	25
2.	Петръ Нягуловъ	21
3.	Павелъ Ст. Щърбановъ	27
4.	Георги Власаковъ	38
5.	Вл. Ст. Балабановъ	26
6.	Димитръ Елишки	38
7.	Кръстю Гешановъ	42
8.	Симонъ х. Кириловъ	47
9.	Цвѣта Ив. Щарафа	39
10.	Найденъ Ст. Дриновъ	28
11.	Иванъ Ил. Парпуловъ	42
12.	Сжбко Пенчо Сжбковъ	48
13.	Маню Гуговъ	62
14.	Нато Ст. П. Стефановъ	40
15.	Лулчо Т. Бистрековъ	36
16.	Л. П. Безмустакановъ	22

	год.
17. Стоянъ П. Смолаковъ	31
18. Стоно Лук. Гарнеовъ	37
19. Павелъ Н. Делирадовъ	30
20. Томе Ст. Пиклевъ	31
21. Пенчо Ст. Даскаловъ	32
22. Димитръ Н. Райновъ	45
23. Кр. Ст. х. Кръстевъ	42
24. Димитръ Дели Радовъ	14
25. Павелъ х. Симеоновъ	37
26. Коста Т. Керимихчиевъ	43
27. П. Як. Безмустаковъ	62
28. Яко П. Безмустаковъ	62
29. Георги Вел. Пепински	25
30. Свѣщ. Н. Чуклевъ	41
31. Фил. Ст. Щърбановъ	38
32. Петръ Н. Георгиевъ	36
33. Кръстю Н. Гарчовъ	20
34. Кръстю х. Томовъ	38
35. Георги Нен. Малеовъ	32
36. Койчо Генчовъ	22
37. Димитръ п. Нейковъ	23
38. Димитръ Г. Лангеровъ	38
39. Нешо Радовъ	16
40. Ефтимъ С. Конунарски	42
41. Велко П. Масловъ	27
42. Бойно Д. Ганчовъ	39
43. Спасъ Ст. Шиндаровъ	42
44. Васила Ст. Шиндарова	32
45. Кост. Ст. Геренченина	32
46. Райко Иос. Бѣлопитовъ	42
47. Димитръ Цв. Данековъ	31
48. Иванъ Лековъ	40
49. Манчо х. Димитровъ	52
50. Петръ Тод. Дѣдовъ	30
51. Петръ Ил. Братковъ	37
52. Иванъ Петр. Дудековъ	36
53. Никола Пен. Гюровъ	38
54. Павелъ П. Шоповъ	38
55. Пано Геровъ	48
56. Рашко Нид. Нѣмски	58
57. Матю Кр. Серетлиски	50
58. Маринъ Ил. Братковъ	37
59. Ив. Илиевъ Попински	32
60. х. Кръстю Налбантовъ	49
61. Дѣлчо Пет. Гуриновъ	42
62. П. Ст. Брадестиловъ	49
63. Захария Сжб. Койчевъ	38
64. Стоянъ Г. Шоповъ	28
65. Лулчо Мариновъ	32
66. Илия Фил. Хжнтовъ	41
67. Лулчо П. Раковъ	60
68. Дойчо Лул. Раковъ	32
69. Пѣю Лул. Раковъ	35
70. Дѣянъ х. Дяковъ	48
71. Христо Ст. Главчовъ	50
72. Св. Панчо Джуджовъ	41
73. Райна п. Георгиева	22
74. Маринъ Д. Шишковъ	43
75. Пенчо Р. Ралчовъ	42
76. Пеню Ил. Перфановъ	62
77. Стоянъ Н. Тропчевъ	58
78. Радъ Дѣлиниколовъ	65
79. Илия П. Бойкинъ	58
80. Стойко Ст. Цоцорковъ	63
81. Стойко Деризимовъ	65

II. Копривщица.

а) *Убити и обѣсени.*

1. Г. Гр. Хлътевъ-Бенковски
2. Тодоръ Л. Каблешковъ
3. Найденъ П. Стояновъ
4. Брайко Еневъ
5. Цоко Ил. Будиновъ
6. Св. Ник. Г. Бѣлчевъ
7. Тодоръ Н. Душановъ
8. Тодоръ Малѣевъ
9. Павелъ Ив. Фурнаджиевъ
10. Василъ В. Мангъровъ
11. Кръстьо Н. Радомировъ
12. Кръстьо П. Радомировъ
13. Станко Говедара
14. Хр. Вълковъ Бояджиевъ
15. Андонъ Заевъ Шопътъ
16. Груьо Л. Срѣтковъ
17. Станьо Н. Сапунджиевъ
18. Стойчо Р. Джуджовъ
19. Динчо Бонинъ
20. Бона Майка
21. Неьо Смиловъ воденчарь
22. Мария Неева и дѣтето й
23. Григоръ Д. Будикатъ
24. Св. Дончо Плачковъ
25. Рашко Ст. Маврудиевъ
26. Стоянъ Инджето

б) *Заточвани, затваряни, ранени и пр.*

1. Нешо п. Брайковъ
2. Атанасъ Б. Шабановъ
3. Петръ М. Жилковъ
4. Генчо К. Бѣлчевъ
5. Ганчо Н. Млъчковъ
6. Рашко п. Радомировъ
7. Никола Ил. Бѣловѣждовъ
8. Никола Г. Гайтанековъ
9. Георги Н. Тусуновъ
10. Георги Н. Каменаровъ
11. Георги Н. Тихановъ
12. Недѣлко Н. Тихановъ
13. Вангелъ Минчовъ Сърба
14. Генчо Д. Шулевъ
15. Ханчо Хр. Биволаровъ
16. Илия Мангъровъ
17. Никола Въльовъ
18. Тодоръ Филиповъ
19. Св. Илия Кацаровъ
20. Вельо Ат. Сирековъ
21. Луко Ат. Гьотликовъ
22. Либенъ Пападийнъ
23. Пенчо П. Папухчиевъ
24. Никола Н. Чипевъ
25. Филипъ Кр. Бояджиевъ
26. Тодоръ М. Тумангеловъ
27. Костадинъ Н. Юруковъ
28. Ив. Ст. Янтахтовъ
29. Тодоръ Л. Моровеновъ
30. Св. Ив. Ерчевъ
31. Тодоръ И. Душановъ
32. Алекса П. Кесяковъ
33. Найденъ Ив. Шулевъ
34. Тодоръ П. Козинаровъ
35. Вельо Т. Мирчовъ
36. Георги Т. Мирчовъ
37. Иванъ Фурнаджи
38. Якимъ Младеновъ
39. Тодоръ Р. Карамосковъ
40. Дамянъ Кескиновъ
41. Матея Н. Кривиралчовъ

42. Найденъ Панчовъ
43. Симионъ Ниновъ
44. Михаилъ В. Купчиски
45. Петко Н. Карагали
46. Ив. Н. Лютовъ
47. Ганчо К. Старибратовъ
48. Ненчо Н. Ослѣковъ
49. Пѣьо Кр. Бояджиевъ
50. Харалампия Маневъ
51. Ненчо Искровъ
52. Георги К. Анадоли
53. Стоянъ Н. Берберъ
54. Вельо Н. Бояджиевъ
55. Кара Никола Ивановъ
56. Геро Ат. Х. Геровъ
57. Дѣлчо Балабановъ
58. Дойчо Шулевъ
59. Лулчо Крадлековъ
60. Ненчо Л. Крадлековъ
61. Динчо Попадиинъ
62. Дончо Почековъ
63. Иове Стефлековъ
64. Стоянъ Стефлековъ
65. Михаилъ Захаралията
66. Василъ Д. Щутковъ
67. Ив. Ц. Загорчиновъ
68. Найденъ Врачовъ
69. Ив. Д. Дебеляновъ
70. Атанасъ Десьовъ
71. Св. Харалампия
72. Св. Павелъ
73. Св. Брайко
74. Св. Стоянъ
75. Найденъ Мъниковъ
76. Славчо Х. Д. Кесяковъ
77. Василъ П. Бѣлчевъ
78. Брайко Киндековъ
79. Цоко Ив. Голасановъ
80. Гаврилъ Х. Тодоровъ
81. Дѣло Н. Бжзевъ
82. Тодоръ Маковъ.
83. Тодоръ Ив. Карапетковъ

III. Перущица.[1]).

а) *Убити и обѣсени.*

1. Петръ Боневъ.
2. Георги С. Пеневъ
3. Тодоръ Ат. Чолаковъ
4. Маташъ Янколовъ
5. Еню Тошевъ
6. Илия Величковъ
7. Тодоръ Величковъ
8. Атанасъ Тошковъ
9. Апостолъ Славчовъ
10. Стоилъ Мандаджиевъ
11. Мария Мандаджиева
12. Архангелъ Арачиевъ
13. Костаки Р. Арачиевъ
14. Атанасъ Р. Арачиевъ
15. Архангелъ Сендовъ
16. Димитръ Р. Андрѣевъ
17. Димитръ Тонковъ
18. Спасъ Даневъ

1) Този е единствения списъкъ, който притежаваме за Перущица и той е, за жалость, твърдѣ непъленъ.

19. Костадинъ Дардовъ
20. Стоименъ Дардовъ
21. Грозда Влаева
22. Велика Симонова
23. Андрѣя Ц. Симоновъ
24. Стоянъ Джингаровъ
25. Петръ Бояджиевъ
26. Тодоръ Козаря
27. Илия Стояновъ
28. Христю Ангелиевъ
9. Стоянъ Иовчевъ
. Димитръ Тиловъ
31. Илия Тиловъ
32. Апостолъ Ил. Тупчевъ
33. Илия Рупчевъ
34. Арахангелъ Тотовъ
35. Атанасъ Тотовъ
36. Василъ Толчовъ
37. Стоянъ Дѣлчовъ
38. Кръстю Гърнаковъ
39. Петръ Гърнаковъ
40. Никола Кушевъ
41. Гължбъ Гинчовъ
42. Арахангелъ Силямовъ
43. Апостолъ Тодорчовъ
44. Мито Боневъ
45. Славе Боневъ
46. Стоянъ Боневъ
47. Павелъ Боневъ
48. Начу Пълевъ
49. Мито Поповъ
50. Люляна Попова
51. Ягода Попова
52. Павлю Доневъ
53. Кръстанъ Доневъ
54. Тота Филипова
55. Атанасъ Муровъ
56. Петръ Ат. Муровъ
57. Гюро Ат. Муровъ
58. Атанаса Ив. Кжнева
59. Никола Г. Къневъ
60. Спасъ Наджевъ
61. Стоянъ Еневъ
62. Костадинъ Тошковъ
63. Кръстю Тошковъ
64. Райка Талепова
65. Стоянъ Динковъ
66. Кирчо Кръстановъ
67. Атанасъ Ствилковъ
68. Никола Кръстенъ
69. Никола Кърпачовъ
70. Атанасъ Т. Кръстевъ
71. Катерина Кръстанова
72. Г. Дачовъ
73. Гюрга Т. Витанова
74. Стаменъ Кърмовъ
75. Костадинъ х. Танковъ
76. Господина Покл. Танкова
77. Никола Гроздановъ
78. Тодоръ А. Табовъ
79. Димитръ Райковъ
80. Стоянъ Добренъ
81. Спаса Добрена
82. Георга Атанасова
83. Пауна Атанасова
84. Никола И. Илиевъ
85. Костадина Христева
86. Илия Киревъ
87. Калоферъ Спасовъ
88. Тодоръ Цачовъ
89. Георги Цачовъ
90. Юрдана Тодорова
91. Василъ Соколски
92. Стоянъ Тотовъ
93. Цвѣтко Тотовъ
94. Костадинъ Тотовъ

95. Георги Тилковъ
96. Рангелъ Тилковъ
97. Къдра Г. Тилкова
98. Атанасъ Д. Тилевъ
99. Павелъ Д. Тилевъ
100. Митра П. Тилева
101. Божия И. Тилева
102. Борисъ П. Тилевъ
103. Марийка И. Тилева
104. Марчо Боженовъ
105. Илия Марчовъ
106. Ст. Цвѣт. Панагюрецъ
107. Георги Н. Табовъ
108. Тодоръ Д. Кръстевъ
109. Димитръ Кръстевъ
110. Катерина Кръстева
111. Куто Пейчовъ
112. Димитра К. Пейчова
113. Христо К. Пейчевъ
114. Каню Кръстевъ
115. Стоянъ Каневъ
116. Ининка Стоянова
117. Стоянъ Р. Кръстевъ
118. Велика Г. Мишова
119. Атанасъ Г. Мишовъ
120. Галипа Г. Мишовъ
121. Иванъ Мишовъ
122. Ковчо Гинчовъ
123. Гюрга Н. Гинчова
124. Спаса Н. Гинчова
125. Гилю Църкаловъ
126. Сиферина Гилева
127. Иванъ Гилевъ
128. Атанасъ Гилевъ
129. Димитръ Георгиовъ
130. Начо Д. Геошовъ
131. Недѣля Аризанова
132. х. Тодоръ Гинчовъ
133. Юрдана х. Тодорова
134. Иванъ х. Тодоровъ
135. Никола х. Тодоровъ
136. Цвѣтко Тековъ
137, Иова Цвѣткова
138. Елена Цвѣтковъ
139 Богдана Цвѣткова
140. Христю Цвѣтковъ
141. Христо К. Гроздановъ
142. Тодоръ Кръстевъ
143, Стоянъ Кръстевъ
144. Стоянъ Г. Сърнаковъ
145, Натю Михаловъ
146. Иванъ Натевъ
147. Магдалина Натева
148. Велика Натева
149. Райко Каймакановъ
150. Имшерия Р. Каймакановъ
151. Апостолъ Р. Каймакановъ
152. Люляна Р. Каймаканова
153. Стоянка Ставрева
154. Петку Р. Долевъ
155. Илия И. Долевъ
156. Митра И. Куртова
157. Петку Долевъ
158. Рангелъ Т. Долевъ
159. Василъ Г. Куртовъ
160. Димитръ Куртовъ
161. Кѫта Р. Кургева
162. Велика Р. Куртова
163. Георги А. Пановъ
164. Кръстю Е. Поповъ
165. Николина Кръстева
166. Дачо Ташовъ
167. Иванъ Малинчовъ
168. Димитръ Малинчовъ
169. Иванъ Анастасовъ
170. Костадинъ Пъздеровъ

171. Иванъ Мочовъ
172. Тодоръ Мочовъ
173. Костадинъ Сендовъ
174. Рангелъ Пенчовъ
175. Илия Пенчовъ
176. Стоянъ Лозановъ
177. Георги Д. Богоевъ
178. Митро Д. Богоевъ
179. Гизда А. Айвазова
180. Рангелъ Мряновъ
181. Мария Кирева
182. Янко Рангеловъ
183. Георги Ангеловъ
184. Костадинъ Стояновъ
185. Михалаки Стояновъ
186. Спасъ Христевъ
187. Стоянъ Т. Мацовъ
188. Гължбъ Б. Куртовъ
189. Илия Б. Куртовъ
190. Тодоръ Дачовъ
191. Георги Дачевъ
192. Гичо Доневъ
193. Митра Гинева
194. Велика Гинева
195. Маринъ К. Дордовъ
196. Костадинъ Кривошиевъ
197. Тодоръ Тиловъ
198. Иванъ Тиловъ
199. Стояна Т. Минева
200. Костадинъ Цачовъ
201. Кътю Стоилковъ
202. Димитръ Г. Гинчовъ
203. Любомиръ Д. Гичевъ
204. Магдалина Д. Гичова
205. Велика Д. Гичова
206. Дѣла Г. Гинчева
207. Божия И. Милошова
208. Димитръ С. Каймакановъ

IV. Клисура.

а) *Убити и обѣсени.*

		год.
1.	Андонъ Брайковъ	9
2.	Атанасъ Курдалиевъ	70
3.	Ана Караджова	60
4.	Арменъ Вълчевъ	50
5.	Атанасъ П. Минковъ	25
6.	Брайковица Минчева	50
7.	Божко Петковъ	23
8.	Брайко Н. Дръндаровъ	33
9.	Велю П. Иончевъ	37
10.	Власаки Иовковъ	45
11.	Гана Ив. Кайдъмова	30
12.	Галина Кайдъмова	4
13.	Гена Танчева	65
14.	Генчо Шойлековъ	100
15.	Гешо Т. Балиновъ	35
16.	Георги Щърбиятъ	42
17.	Георги Ченчевъ	72
18.	Гана Калъчева	63
19.	Георги Чечката	70
20.	Гена Копачева	62
21.	Дончо Стоевъ	95
22.	Дѣлчо Михалевъ	40
23.	Дѣла Танкова	28
24.	Димитръ Дюлгеровъ	

	год.		год.
25. Дѣлчо Кацаратъ	75	62. Неда Кацарова	60
26. Драганъ Карафискинъ	39	63. Никола Калйовъ	25
27. Дѣлчо Рачевъ	30	64. Нешовица Калйова	50
28. Захаръ Влайковъ	90	65. Нена х. Христева	25
29. Ив. Н. Козинаровъ	10	66. Нона Бр. Минчова	60
30. Ив. Червенаковъ	70	67. Ненка В. Петкова	30
31. Иванъ Дѣлчовъ	40	68. Нягулъ Бахаровъ	46
32. Иванъ Танковъ	30	69. Никола Ив. Караджовъ	33
33. Ив. Дюлгеринътъ	30	70. Недко Курдалиевъ	22
34. Иванъ Романовъ	40	71. Никола Семерджиевъ	40
35. Кева П. Джартазанова	10	72. Нейко Буховъ	60
36. Копчовица Глушкина	70	73. Никола Балиновъ	40
37. Кирянъ Ц. Алваджиевъ	3	74. Пена Павурджиева	70
38. Куна Б. Керимидчиска	71	75. Пена Д. Стоева	75
39. Кара Дончо Бахарятъ	60	76. Петръ Лѣсичевъ	78
40. Кунчо Поповъ	42	77. Петръ Воденчаровъ	85
41. Лулчо Г. Лучевъ	2	78. Пена Р. Патурова	80
42. Лала Брайкова	45	79. Петръ Нанчевъ	75
43. Лулчо Божковъ	90	80. Пена Първанова	24
44. Лала Танкова	25	81. Петко Петровъ	1
45. Лало Няг. Иосевъ	18	82. Петръ Н. Козинаровъ	5
46. Лала Д. Кацарова	30	83. Пена Д. Стайжикова	74
47. Лало Т. Балиновъ	40	84 Попадия Хр. Боядж.	70
48. Лукия Копчева	20	85. Пена Д. Гешова	79
49. Лалчовица Курдалиска	62	86. Пена Ник. Дончева	18
50. Мария Бр. Джеферова	50	87. Петръ Михаловъ	27
51. Мария Теповичарова	20	88. Петръ Джартазановъ	40
52. Маню Патуровъ	70	89. Петръ попъ Ивановъ	23
53. Матьо Марковъ	55	90. Петъръ Първановъ	60
54. Мария Петрова	18	91. Ралчовица Керимидч.	70
55. Мария Хр. Цанчова	25	92. Радъ Гръмидоловъ	85
56. 2 дѣца Цончеви по 9 м.		93. Ралчо Романовъ	70
57. Мачо Фурнаджията	50	94. Райка Постелакова	60
58. Маню Спасовъ		95. Рашко Будаковъ	60
59. Нено Г. Дръндаровъ	70	96. Стеф. Ив. Кайдъмовъ	7
60. Неда Гуилиова	71	97. Симеонъ Кайдъмовъ	70
61. Николица Брайкова	50	98. Стайко Радовъ	70

		год.
99.	Стоянъ Пачарржзовъ	70
100.	Стефана Д. Кацарова	14
101.	Стояна х. Савова	75
102.	Стоянъ Десковъ	60
103.	Стеф. Дѣлибекирова	70
104.	Стойка Кайдъмова	60
105.	Свещеникъ Божко	50
106.	Стою Пауновъ	38
107.	Стефанъ Почековъ	26
108.	Стефанъ Калчовъ	50
109.	Стоянъ Дапковъ	65
110.	Стойчо Ласкинъ	34
111.	Тотьо Панчевъ	15
112.	Танко Капановъ	80
113.	Тодоръ Козаревъ	36
114.	Христо Делибсеятъ	52
115.	Христовица Цанчева	70
116.	Хаджи Калевица	90
117.	Хаджи Гергана	70
118.	Христо Павурджиевъ	48
119.	Хаджи Ганчо Велевъ	65
120.	Харал. Ив. Караджовъ	25
121.	Х. Никола х. Савовъ	56
122.	Христо Д. Бояджиевъ	20
123.	Христо Трувчевъ	29
124.	Цана Георгиева	25
125.	Цана Първанова	60
126.	Цанко Петровъ	1/2
127.	Цана Н. Козинарова	40
128.	Цанко Н. Козинаровъ	2
129.	Черньо Андрѣевъ	23
130.	Яко Конаревъ	74
131.	Яко Гетовъ	34
132.	? Петровъ Ѣеповичъ.	2 м.
133.	? „ „	2 м.
134.	Ивана Михова	6 м.
135.	? Н. Козинарево	2 дни
136.	? Папукчиеви	?
137.	? Папукчиеви	?
138.	? Петковъ Ионческъ	3
139.	? П. Д. Джартазановъ	12
140.	? Цанкова П. Тепавич.	5
141.	? Георгево Осойченово	1
142.	Брайковица Гавтандж.	40

б) *Заточвани и затваряни.*

1. Беню Кировъ
2. Велю Дапковъ
3. Ганчо Черневъ
4. Ганчо Лучевъ
5. Генчо Т. Влахлиевъ
6. Георги Шопатъ
7. Дѣлчо Шойлековъ
8. Дѣлчо Берберовъ
9. Дончо П. Макавѣевъ
10. Иванъ Кондаковъ
11. Илия Зогравски
12. Иванъ Георгевъ
13. Иванъ Бунековъ
14. Кою Червенаковъ
15. Кунчо Ст. Кандуровъ
16. Лало Пенчовъ
17. Лулчо Станковъ
18. Младенъ Дончевъ
19. Минчо П. Лѣсичевъ
20. Минчо Стайковъ
21. Маринъ Генчевъ
22. Миленъ Треновъ
23. Минко Т. Фурнаджиевъ
24. Нешо Берберовъ

25. Никола Андрѣевъ
26. Недѣлко Петровъ
27. Недко Динчевъ
28. Нешо Налбантина
29. Никола Козинаровъ
30. Нягулъ Дончевъ
31. Петръ Хр. Павурджиевъ
32. Павелъ х. Цанчевъ
33. Петко Г. Шойлековъ
34. Петко Лазаровъ
35. Петръ Глухчевъ
36. Священикъ Божко
37. Священикъ Брайко
38. Священикъ Кръстю
39. Священикъ Стойчо
40. Тодоръ Л. Бояджиевъ
41. Тотю Лазаровъ
42. Тунчо Петковъ
43. Фръго Станевъ
44. Филипъ П. Божковъ
45. Христю Н. Бояджиевъ
46. Христю Ц. Бояджиевъ
47. Христю Ф. Поповъ
48. Христю Г. Пранджовъ
49. Цанко Бояджиевъ
50. Цвѣтко Семковъ
51. Черню Русковъ

V. Батакъ.

Убити и заклани.

а) Паунова махала.

	год.
1. Петръ Горановъ	50
2. Петръ Триндафиловъ	30
3. София Петрова	8
4. Трендаф. Т. Пауновъ	76
5. Мария Стефанова	12
6. Катерина Стефанова	3
7. Райна Стефанова	1/2
8. Владимиръ Ангеловъ	1
9. Продю Шундовъ	55
10. Димитръ Продюновъ	25
11. Герю Аризановъ	60
12. Тоско Герювъ	23
13. Продю Аризановъ	45
14. Димитръ Продювъ	17
15. Ангелъ Продювъ	15
16. Стоянъ Анювъ	45
17. Димитръ Ст. Анювъ	18
18. Филю Лазаровъ	38
19. Георги Филювъ	1
20. Стоянъ Паулевъ	10
21. Трендафилъ Паулевъ	1
22. Велю Пауновъ	50
23. Тоско Велювъ	23
24. Тодоръ Велевъ	15
25. Георги Велювъ	11
26. Петръ В. Юруковъ	40
27. Мария Петрова	2
28. Стефанъ В. Юруковъ	30
29. Илия Тр. Юруковъ	50
30. Злата Трендафилова	70
31. Елена Илиева	10
32. Катерина Ангетова	2
33. Водю Георгиевъ	1
34. Петръ Я. Треновъ	30
35. Ангелъ Треновъ	60
36. Мария Ангелова	50

		год.
37.	Наско Ангеловъ	30
38.	Ангелина Т. Шутева	50
39.	Ванка Т. Шутева	19
40.	Ангелъ М. Сираковъ	35
41.	Продю Терзиевъ	40
42.	Димитръ Продювъ	4
43.	Димитръ Терзиевъ	40
44.	Тодоръ Терзиевъ	30
45.	Мария Тодорова	2
46.	Г. Терз. Кръваревъ	45
47.	Янка Георгиева	9
48.	Тодоръ Георгиевъ	3
49.	Христоско Миленкинъ	50
50.	Ана Христоскова	45
51.	Митю Христосковъ	29
52.	Георги Христосковъ	26
53.	Тодоръ Аризановъ	4
54.	Мария Аризанова	1
55.	Младенъ Кошариевъ	30
56.	Злата Младенова	28
57.	Атанасъ Миленкинъ	48
58.	Тоско Атанасовъ	22
59.	Янко Атанасовъ	10
60.	Тоско Атанасовъ	8
61.	Петра Атанасова	5
62.	Георги Ташовъ	45
63.	Дора Г. Ташова	18
64.	Зоча Г. Ташова	16
65.	Наско Ганевъ	40
66.	Елена Наскова	17
67.	Нисторъ Ганевъ	50
68.	Мария Георгиева	4
69.	Нисторъ Георгиевъ	1
70.	Илия Ганевъ	46
71.	Тодоръ Ганевъ	45
72.	Илия Хрисчовъ	55
73.	Петра Бузева	90

		год.
74.	Георги Илиевъ	40
75.	Ванчо Георгиевъ	4
76.	Ангелъ Илиевъ	25
77.	Колю Илиевъ	32
78.	Пеню Таслевъ	69
79.	Петръ Пеневъ	40
80.	Петра Пенева	35
81.	Пена Стоева	48
82.	Атанасъ Костадиновъ	20
83.	Катерина Василева	25
84.	Иванъ Костадиновъ	18
85.	Катерина Костадинова	18
86.	Ваню Гюровъ	18
87.	Петра Гюрова	15
88.	Дойчо Маротинъ	45
89.	Мария Дойчова	14
90.	Георги Таслевъ	48
91.	Николина Георгева	45
92.	Илия Георгевъ	15
93.	Стоянка Георгева	12
94.	Илия Тодановъ	30
95.	Катер. Ил. Тоданова	30
96.	София Тоданова	60
97.	Катерина Тоданова	27
98.	Стоянъ Дюлгеровъ	60
99.	Петра Ст. Дюлгерова	57
100.	Дим. Ст. Дюлгеровъ	9
101.	Колю Джуриловъ	30
102.	Т. Зеф. Календеркинъ	50
103.	Митю Тодоровъ	25
104.	Атанасъ Джамбазовъ	35
105.	Стоянъ Атанасовъ	16
106.	Тодоръ Джамбазовъ	38
107.	Колю Джамбазовъ	55
108.	Янко Колевъ	23
109.	Митю Колевъ	12
110.	Илия Колевъ	10

		год.
111.	Янко Гор. Янушовъ	50
112.	Мария Янкова	48
113.	Ваню Янковъ	26
114.	Илия Янковъ	16
115.	Мария Ванюва	1
116.	Русю Горановъ	30
117.	Дяля Русева	4
118.	Мария Русева	2
119.	Стояна Горанова	60
120.	Георги Нас. Горановъ	26
121.	Иванъ Георгевъ	1/2
122.	Георги Нещяревъ	70
123.	Гюра Г. Нещяревъ	17
124.	Георги А. Нещяревъ	12
125.	Тоско А. Нещяревъ	1
126.	Георги В. Нещяревъ	25
127.	Вранко Пауновъ	30
128.	Петра Вранкова	1/2
129.	Петръ Пауновъ	32
130.	Нисторъ Гайтанчовъ	75
131.	Стоянъ Нисторовъ	35
132.	Катерина Георгева*)	23
133.	Мария Георгева	2
134.	Тодоръ Нисторовъ	18
135.	Катерина Тоскова	10
136.	Колю Ташевъ	35
137.	Ангелъ Колювъ	6
138.	Георги Колювъ	4
139.	Иванъ Колювъ	1 1/2
140.	Тяню Дим. Тянчовъ	32
141.	Георги Дим. Тянчовъ	26
142.	Тодоръ Дим. Тянчовъ	20
143.	Фикия Димитрова	15
144.	Мария Димитрова	40
145.	Катерина Димитрова	4
146.	Петръ Димитровъ	1/2
147.	Петръ Я. Геревъ	30
148.	Доню Я. Геревъ	39
149.	Илето Герюво	30
150.	Тасю Герювъ	45
151.	Митю Ганевъ	40
152.	Тодоръ Митевъ	22
153.	Начо Ганевъ	68
154.	Злата Начева	62
155.	Вранчо Начевъ	35
156.	Мария Вранчова	1
157.	Илия Тосковъ	3
158.	Никола Тосковъ	1
159.	Колю Ганевъ	20
160.	Дяля Ганева	8
161.	Недяля Колева	5
162.	Мария Колева	2
163.	Наско Тиновъ	40
164.	Ангелъ Тиновъ	22
165.	Стефана Георгева	50
166.	Илия Георгевъ	22
167.	Нисторъ Ганевъ	45
168.	Пена Ганева	35
169.	Наско Ганевъ	38
170.	Мария Нисторова	12
171.	Катерина Нисторова	9
172.	Наско Нисторовъ	6
173.	Яню Герювъ	55
174.	Ангелъ Митевъ	18
175.	Петръ Нисторовъ	35

б) Кавлакова махала.

1.	Нисторъ Домовчиевъ	60
2.	Мария Василева	7
3.	Коста Казлъровъ	68

*) Удавена въ воденична коруба.

		год.
4.	Рада Костова	65
5.	Георги Костовъ	45
6.	Митра Георгева	42
7.	Стоянъ Георгевъ	8
8.	Атанасъ Костовъ	35
9.	Митю Костовъ	28
10.	Никола Митевъ	1
11.	Тодоръ Бъбаревъ	30
12.	Петра Бабарева	4
13.	Лазаръ Гочовъ	70
14.	Танка Лазарова	67
15.	Вранко Гочовъ	35
16.	Дора Здравкова	65
17.	Ангелъ Здравковъ	25
18.	Ичко Гочовъ	75
19.	Кида Ичкова	73
20.	Георги Зафирковъ	45
21.	Катерина Георгева	19
22.	Ангелъ Бъбаревъ	70
23.	Илия А. Бъбаревъ	46
24.	Тоско Илиевъ	2
25.	Никола Илиевъ	1/2
26.	Върба Димитрова	36
27.	Петръ А. Бъбаревъ	18
28.	Георги Бъбаревъ	73
29.	Гина Георгева	70
30.	Ангелъ Г. Бъбаревъ	45
31.	Писа Ангелова	43
32.	Петръ Ангеловъ	5
33.	Георги Ангеловъ	3
34.	Ваню Къневъ	70
35.	Мария Петрова	4
36.	Наско Ван. Къневъ	35
37.	Петра Наскова	32
38.	Митю Насковъ	10
39.	Мария Наскова	8
40.	Дим. Ван. Къневъ	28

		год.
41.	Вана Димитрова	25
42.	Писа Димитрова	6
43.	Петра Димитрова	4
44.	Наско Къневъ	55
45.	Павлю Анкинъ	50
46.	Пена Павлюва	48
47.	Тодоръ Павлювъ	35
48.	Катерина Тодорова	2
49.	Димитръ Тодоровъ	1
50.	Ваню Павлювъ	30
51.	Петра Ванюва	26
52.	Мария Ванюва	1
53.	Пеню Казлъровъ	6
54.	Лилка Павлюва	55
55.	Колю Павлювъ	35
56.	Николина Колева	33
57.	Ваню Колевъ	2
58.	Митю Пеневъ	32
59.	Петра Митева	30
60.	Мария Пенева	12
61.	Катерина Колева	8
62.	Видолъ Казлъровъ	75
63.	Капка Видолова	70
64.	Петю Видоловъ	50
65.	Димитръ Видоловъ	45
66.	Вана Димитрова	40
67.	Георги Видоловъ	36
68.	Илия Хрисчовъ	60
69.	София Илиева	1
70.	Митю Маринъ	60
71.	Тодоръ Митевъ	28
72.	Митю Тип. Балиновъ	28
73.	Илия Тип. Балиновъ	26
74.	Митю Сираковъ	60
75.	Стоянка Митева	22
76.	Петръ Митевъ	8
77.	Трендафилъ Митевъ	6

		год.
78.	Петра Митева	4
79.	Тодоръ Стоевъ	18
80.	Стефанъ Стоевъ	16
81.	Ангелъ Стоевъ	14
82.	Митю Стоевъ	12
83.	Грозда Пенева	60
84.	Петръ Гроздановъ	35
85.	Митю Петровъ	30
86.	Дялю Пелювъ	70
87.	Петра Пелюва	65
88.	Георги Дялювъ	50
89.	Тодоръ Дялевъ	30
90.	Димитръ Тодоровъ	10
91.	Елена Дялева	32
92.	Георги Пеневъ	50
93.	София Георгева	45
94.	Колю Георгевъ	20
95.	Петръ Кузовъ	55
96.	Мария Петрова	50
97.	Стоянка Петрова	2
98.	Велю Пелевъ	65
99.	Велика Велева	60
100.	Върба Велева	45
101.	София П. Пелева	6
102.	Тоско Пелевъ	22
103.	София Пелева	20
104.	Маргалъ Пелевъ	65
105.	Катерина Георгева	6
106.	Петръ Георгевъ	4
107.	Ангелина Маргалева	26
108.	Илия Г. Божановъ	55
109.	Колю Илиевъ	22
110.	Илия Колевъ	4
111.	Пеню Божановъ	50
112.	Благоя П. Божановъ	30
113.	Васила Илиева	$1^1/_2$
114.	Атанасъ Илиевъ	1
115.	Тино Божановъ	60
116.	Лена Георгева	6
117.	Дяля Георгева	4
118.	Петръ Георгевъ	1
119.	Наско Илиевъ	8
120.	Тоско Илиевъ	6
121.	Янко Божановъ	50
122.	Злата Янкова	45
123.	Митю Къневъ	50
124.	Върба Митева	45
125.	Елена Митева	10
126.	Мария Митева	8
127.	Катерина Митева	6
128.	Ангелъ Къневъ	45
129.	Мария Ангелова	40
130.	Димитръ Ангеловъ	16
131.	Никола Ангеловъ	12
132.	Катерина Ангелова	10
133.	Елена Ангелова	8
134.	Ваню Къневъ	35
135.	Дяля Ванева	30
136.	Илия Ваневъ	4
137.	Наса Ванева	2
138.	Стоянка Ванева	1
139.	Вълю Кавлаковъ	70
140.	Тоско Вълевъ	40
141.	Ангелъ Тосковъ	3
142.	Петръ Тосковъ	8
143.	Наско Кавлаковъ	66
144.	Ангелъ Насковъ	45
145.	Петра Ангелова	43
146.	Писа Ангелова	10
147.	Тоско Ангеловъ	6
148.	Мария Ангелова	3
149.	Димитръ Насковъ	40
150.	Гина Димитрова	32
151.	Мария Димитрова	16

		год.
152.	Тоско Димитровъ	7
153.	Петръ Димитровъ	3
154.	София Петрова	24
155.	Ангелъ Петровъ	5
156.	Мария Петрова	2
157.	Петръ Гюровъ	65
158.	Пена Петрова	60
159.	Янко Петровъ	28
160.	Петръ Банчевъ	60
161.	Петръ Николовъ	3
162.	Георги Петровъ	22
163.	Лаза Георгева	18
164.	Мария Георгева	1
165.	Димитръ Петровъ	13
166.	Вълю Банчовъ	57
167.	Димитръ Вълевъ	30
168.	Стоянка Димитрова	28
169.	Ангелъ Димитровъ	6
170.	Недѣля Димитрова	3
171.	Ангелъ Вълевъ	14
172.	Трендафила Георгева	22
173.	Петръ Георгевъ	7
174.	Ваню Георгевъ	5
175.	Султана Георгева	2
176.	София Илиева	2
177.	Свѣщ. п. Петъръ	45
178.	Илия п. Петровъ	23
179.	Петра Илиева	2 мѣс.
180.	Никола п. Петровъ*)	20
181.	Димитръ Ангеловъ	45
182.	Върба Димитрова	43
183.	Петръ Димитровъ	8
184.	София Димитрова	5
185.	Георги Димитровъ	1

		год.
186.	Вълко Кавлаковъ	65
187.	Калина Николова	27
188.	Мария Николова	9
189.	Вана Николова	7
190.	Искра Николова	5
191.	Катерина Николова	2
192.	Димитръ Вълковъ	24
193.	Здравка Димитрова	21
194.	Георги Димитровъ	1
195.	Вълю Горевъ	22
196.	Мария Горева	18
197.	Катерина Вълева	2
198.	Ангелъ Кавлаковъ	70
199.	Груда Ангелова	67
200.	Тодоръ А. Кавлаковъ**)	35
201.	Върба Тодорова	33
202.	Груда Тодорова	9
203.	Лаза Тодорова	6
204.	Ангелъ Тодоровъ	3
205.	Митю Балиновъ	70
206.	София М. Балинова	68
207.	Тино М. Балиновъ	48
208.	Дим. Т. Балиновъ	23
209.	Петръ Т. Балиновъ	5
210.	Гълю М. Балиновъ	38
211.	Стоянка Г. Балинова	38
212.	Атанасъ Г. Балиновъ	3
213.	Иванъ М. Балиновъ	43
214.	Фикия Ив. Балинова	43
215.	Атанасъ М. Балиновъ	45
216.	Дора Ат. Балинова	44
217.	Георги Ат. Балиновъ	24
218.	Ангелъ Ат. Балиновъ	19
219.	Стоянка Г. Балинова	24

*) Изрѣзани ржцѣтѣ на части, послѣ ушитѣ, очитѣ извадени и най-послѣ закланъ.

**) Рѣзанъ съ ножъ отъ ржцѣтѣ, послѣ ушитѣ и най-сетнѣ закланъ.

		год.			год.
220.	Атанасъ Г. Балиновъ	3	255.	Катерина Ат. Попова	3
221.	Вана Г. Балинова	1	256.	Георги М. Балиновъ	40
222.	Вана Ат. Балинова	8	257.	Петра Г. Балинова	36
223.	Янко Гюровъ	62	258.	Нисторъ Милевъ	60
224.	Гюро Я. Гюровъ	38	259.	Сеферинъ Нисторовъ	36
225.	Мария Гюрова	38	260.	Петръ Нисторовъ	34
226.	Петръ Кърколячовъ	60	261.	Катерина Петрова	31
227.	.... П. Кърколячова		262.	Никола Петровъ	2
228.	Дим. Кърколячовъ	55	263.	Ангелъ Нисторовъ	32
229.	Митра Кърколячова	52	264.	Тодоръ Ангеловъ	1
230.	Илия П. Кърколячовъ	1/2	265.	Колю Василевъ	40
231.	Ангелъ Гюровъ	50	266.	Тодора Василева	70
232.	Петра Анг. Гюрова	48	267.	Никола Т. Василевъ	3
233.	София Анг. Гюрова	15	268.	Стояна П. Доганова	40
234.	Петръ Анг. Гюровъ	10	269.	Мария П. Доганова	12
235.	Катерина Анг. Гюрова	5	270.	Пуню Догановъ	60
236.	Мария Анг. Гюрова	3	271.	Тодоръ П. Догановъ	40
237.	София Гюрова	75	272.	Петра Тодорова	38
238.	Георги Сарафиновъ	60	273.	Димитръ Тодоровъ	20
239.	Дяля Г. Сарафинова	54	274.	Василъ Тодоровъ	13
240.	Стоянъ Г. Сарафиновъ	28	275.	Мария Тодорова	8
241.	Георги Н. Сарафиновъ	3	276.	Стефана Тодорова	2
242.	Петръ Балиновъ	62	277.	Димитръ Пуневъ	35
243.	Елена П. Балинова	19	278.	Мария Димитрова	3
244.	Христоско Кавлаковъ	62	279.	Георги Димитровъ	1
245.	Никола Коларевъ	35	280.	Иванъ Пуневъ	30
246.	Катер. Н. Коларева	1	281.	Дяля Пунева	18
247.	Тоско Благоевъ	65	282.	Благоя Догановъ	60
248.	Елена Т. Благоева	63	283.	Георги Благоевъ	35
249.	Лаза Т. Благоева		284.	Димитръ Георгевъ	6
250.	Ат. Н. Мангъровъ*)	23	285.	Тодоръ Благоевъ	30
251.	Тодоръ М. Мангъровъ	48	286.	Юрданъ Благоевъ	15
252.	Георги М. Мангъровъ	44	287.	Димитръ Божовъ	22
253.	Никола Т. Мангъровъ	2	288.	Никола Божовъ	18
254.	Атанасъ Поповъ	55	289.	Катерина Божова	15

*) Рѣзали му сѫ частитѣ: ушитѣ, извъртяни очитѣ, рѣзани рѫцѣтѣ и сѣчено тѣлото на части.

		год.
290.	Стоянъ Божовъ	10
291.	Стоянка Божова	7
292.	Тодоръ Догановъ	65
293.	Димитръ Тодоровъ	45
294.	Гюргя Димитрова	40
295.	Илия Димитровъ	18
296.	Катерина Димитрова	14
297.	Ивана Димитрова	12
298.	Митра Димитрова	10
299.	Нидяля Димитрова	6
300	Никола П. Поповъ	50
301.	Елена Николова	16
302.	Дяля Николова	10
303.	Георги Ивановъ	2
304.	Свѣщ. Нейчо Пауновъ	55
305.	Стефана Нейчова	16
306.	Стоянъ Мяховъ	40
307.	Милана Михова	65
308.	Вана Стоянова	3
309.	Яню Мяховъ	70
310.	Георги Янювъ	40
311.	Ангелина Ангелова	7
312.	Пуню Мяховъ	65
313.	Тянка Пунева	63
314.	Златанъ Пуневъ	32
315.	Ангелъ Димовъ	45
316.	Гина Димова	75
317.	Елена Ангелова	42
318.	Петръ Ангеловъ	18
319.	Георги Ангеловъ	4
320.	Гюра Димовъ	40
321.	Мария Митева	1
322.	Илия Димовъ	70
323.	Иванъ Илиевъ	25
324.	Илия Ивановъ	1
325.	Гюра Димовъ	50
326.	Георги Пейчиновъ	80
327.	София Георгева	75
328.	Иванъ Георгевъ	40
329.	Дяля Иванова	10
330.	Тоско Ивановъ	6
331.	София Иванова	1
332.	Илия Георгевъ	35
333.	Зоча Илиева	32
334.	Петра Илиева	3
335.	Ангелъ Илиевъ	1/2
336.	Велю Георгевъ	55
337.	Атанасъ Велювъ	32
338.	Марена Атанасова	30
339.	Димитръ Атанасовъ	3
340.	Димитръ Велевъ	20
341.	Тодоръ Велевъ	17
342.	Димитръ Георгевъ	25
343.	Ангелъ Георгевъ	20
344.	Дяля Тодорова	47
345.	Петра Тодорова	5
346.	Катерина Тодорова	3
347.	Стоянка Тодорова	1
348.	Ивана Димитрова	43
349.	Тодоръ Димитровъ	10
350.	Дяля Димитрова	8
351.	Георги Семерджиевъ	35
352.	Ергения Георгева	33
353.	Стоянка Георгева	8
354.	Катерина Георгева	6
355.	Мария Георгева	4
356.	Дяля Георгева	1
357.	Георги Ил. Димовъ	40
358.	..... Георгевъ	1/2
359.	Чиню Пейчиновъ	55
360.	Николина Чинева	12
361.	Мария Чинева	9
362.	Митра Чинева	6
363.	Елена Чинева	4

		год.
364.	Гюра П. Пейчиновъ	40
365.	Фикия П. Пейчинова	60
366.	Петра П. Пейчинова	38
367.	Тянка Гюрова	19
368.	Фикия Гюрова	8
369.	Тодоръ Пуневъ	20
370.	Пуню Пейчиновъ	35
371.	Димитръ Пейчиновъ	30
372.	Писа Димитрова	28
373.	Коста Ристевъ	45
374.	Божия Костова	43
375.	Петра Костова	7
376.	Здравка Костова	3
377.	Стоянъ Ристевъ	40
378.	Яна Стоянова	7
379.	Божия Стоянова	4
380.	Вранко Томовъ	28
381.	Ванчо Вранковъ	2 мѣс.
382.	Ангелъ Томовъ	20
383.	Ангелъ Динковъ	13
384.	Дяля Динкова	7
385.	Ангелъ Митевъ	19
386.	Елена Митева	2
387.	Наско Вранчовъ	55
388.	Георги Чалмовъ	54
389.	Здравка Георгева	52
390.	Ванчо Вранчовъ	28
391.	Пуню Вранчовъ	30
392.	Петра Пунева	$1\frac{1}{2}$
393.	Пуню Вранчовъ	56
394.	Вранко Пуневъ	37
395.	Георги Пуневъ	36
396.	Елена Георгева	$1\frac{1}{2}$
397.	Стефанъ Вранковъ	5
398.	Ангелъ Пейчиновъ	40
399.	Атанасъ Ангеловъ	2

в) Стойчова махала.

		год.
1.	Стоянъ Пр. Стойчовъ	47
2.	Петра Стоянова	2
3.	Митю Пр. Стойчевъ	40
4.	Тодоръ Митевъ	16
5.	Николина Митева	13
6.	Атанасъ Митевъ	8
7.	Яна Митева	$\frac{1}{2}$
8.	Ангелъ Пр. Стойчевъ	36
9.	София Ангелова	32
10.	Мария Ангелова	10
11.	Христоско Ангеловъ	6
12.	Георги Ангеловъ	$\frac{1}{2}$
13.	Митю В. Ралевъ	50
14.	Велю Митевъ	14
15.	Мария Митева	12
16.	Николина Митева	9
17.	Георги Циговъ	56
18.	Илия Георгевъ	30
19.	Георги Илиевъ	4
20.	Ангелъ Илиевъ	2
21.	Атанасъ Илиевъ	27
22.	Тоско Илиевъ	4
23.	Тошо Циговъ	35
24.	Митю Тошевъ	8
25.	Ванка Ангелова	47
26.	София Ангелова	22
27.	Тома Ангеловъ	8
28.	Тодоръ Ц. Колчовъ	40
29.	Колю Цързювъ	65
30.	Мария Колева	55
31.	Върбю Цързювъ	35
32.	Митра Колюва	30
33.	Атанасъ Колювъ	18
34.	Никола Върбювъ	3
35.	..... Върбювъ	1

		год.			год.
36.	Иванъ Каладжиски	55	73.	Христоско Слаевъ	50
37.	Тяна Каладжиска	75	74.	Марйя Христоскова	14
38.	Трендафилъ Циговъ	85	75.	Ангелъ Христосковъ	19
39.	Калина Трендафилова	70	76.	Мария Христоскова	18
40.	Тошо Трендафиловъ	40	77.	Момче некръстено	7 дни
41.	Георги Трендафиловъ	32	78.	Ивана Христоскова	8
42.	Искра Георгева	1/2	79.	Анчо Сираковъ	50
43.	Димитръ Поповъ	55	80.	Велика Анчова	48
44.	Тодоръ Димитровъ	30	81.	Димитръ Анчовъ	20
45.	Писа Тодорова	27	82.	Петръ Анчовъ	18
46.	Дяля Тодорова	6	83.	Мария Анчова	10
47.	Вана Тодорова	3	84.	Колю Чинговъ	40
48.	Илия Димитровъ	28	85.	Петра Чингова	59
49.	Тоско Димитровъ	26	86.	.... Колева	7
50.	Петра Димитрова	20	87.	.... Колева	5
51.	Катерина Димитрова	17	88.	Георги Христосковъ	35
52.	Христоско Кривовъ	60	89.	Петра Христоскова	55
53.	Колю Христосковъ	32	90.	Петръ Георгевъ	2
54.	Мария Колева	30	91.	Георги Христосковъ	35
55.	Катерина Колева	5	92.	Илия Христосковъ	32
56.	Петра Колева	2	93.	Петра Илиева	1
57.	Митю Христосковъ	30	94.	Дора Нисторова	65
58.	Андрея Митевъ	4	95.	Нисторъ Ичимовъ	65
59.	Георги Веселиновъ	50	96.	Риса Нисторова	62
60.	Мария Георгева	48	97.	Наско Ичимовъ	45
61.	Тоско Георгевъ	26	98.	Илия Ичимовъ	30
62.	Димитръ Георгевъ	17	99.	Петра Илиева	2
63.	Богданъ Веселиновъ	45	100.	Димитръ Ичимовъ	22
64.	Ангелъ Богдановъ	21	101.	Дяля Тупузова	68
65.	Тодоръ Богдановъ	2	102.	Тодоръ Ярковъ	45
66.	Атанасъ Латевъ	32	103.	Катерина Яркова	35
67.	Петра Атанасова	4	104.	Стоянъ Тодоровъ	6
68.	Божия Атанасова	2	105.	Петръ Тодоровъ	4
69.	Никола Колунчевъ	50	106.	Петра Тодорова	12
70.	Илия Николовъ	30	107.	Илия Ярковъ	55
71.	Зоча Илиева	27	108.	Доню Илиевъ	23
72.	Митра Илиева	2	109.	Ничка Тип. Недева	20

		год.
110.	Янко Недевъ	60
111.	Ангелъ Т. Комшуто	55
112.	Амшерия Т. Комшуто	
113.	Петра Ангелова	50
114.	Георги Ангеловъ	16
115.	Тодоръ Ангеловъ	14
116.	Лазаръ Ангеловъ	12
117.	Ваню Ангеловъ	9
118.	Катерина Ангелова	6
119.	Стоянка Ангелова	2
120.	Лазаръ Тод. Комшувъ	26
121.	Пеню Кремдювъ	70
122.	Илия Пенювъ	35
123.	Стоянка Илиева	2
124.	Димитръ Манолевъ	40
125.	Писа Димитрова	1/2
126.	Илия Манолевъ	31
127.	Стефана Ил. Манолева	25
128.	Петръ Ил. Манолевъ	6
129.	Стоянъ Ил. Манолевъ	3
130.	Иванъ Манолевъ	40
131.	Стефана Ил. Манолева	6
132.	Божия Ив. Манолева	3
133.	Петръ Бояджикинъ	50
134.	Нейчо Неневъ	70
135.	Ваню Н. Неневъ	50
136.	Писа Ванюва	48
137.	Иванъ Тодоровъ	1
138.	Нейчо Ванювъ	18
139.	Божия Ванюва	14
140.	Петръ Ванювъ	4
141.	Георги Пейч. Чинювъ	28
142.	Николина Георгева	7
143.	Ангелъ Георгевъ	1/2
144.	Георги Циговъ	28
145.	Искра Цигова	60
146.	Никола Георгевъ	7

		год.
147.	Искра Георгева	1/2
148.	Николина Георгева	2
149.	Пеню Манолевъ	70
150.	Георги Пенковъ	40
151.	Петръ Георгевъ	4
152.	Тодоръ Георгевъ	2
153.	Янко Тянкинъ	40
154.	Петра Янкова	37
155.	Димитръ Янковъ	7
156.	Илия Янковъ	5
157.	Катерина Янкова	3
158.	Георги Калеевъ	75
159.	Янко Георгевъ	40
160.	Мария Янкова	37
161.	Стоянка Георгева	23
162.	Петра Янкова	16
163.	Ангелъ Неневъ	34
164.	Наско Ангеловъ	1/2
165.	Вана Ангелова	4
166.	Димитръ Неневъ	48
167.	Ангелъ Димитровъ	7
168.	Катерина Димитрова	1/2
169.	Начу Ненювъ	42
170.	Злата Начова	39
171.	Георги Начовъ	1
172.	Петра Начова	5
173.	Георги Лукаревъ	80
174.	Стоя Георгева	78
175.	Стоилъ Георгевъ	31
176.	Гина Стоилова	26
177.	Катерина Стоилова	3
178.	Петра Стоилова	1 1/2
179.	Божу Нен. Кормушовъ	50
180.	Димитръ Божовъ	9
181.	Водю Стойчовъ	68
182.	Божа Водюва	65
183.	Димитръ Водювъ	27

		год.
184.	Митю Водювъ	27
185.	Тода Митова	24
186.	Стефанка Митова	5
187.	Стойчо Стойчовъ	48
188.	Димитръ Стойчовъ	19
189.	Никола Стойчовъ	60
190.	Петра Николова	58
191.	Стойчо Николовъ	41
192.	Катерина Стойчова	39
193.	Стоянка Стойчева	8
194.	Мария Стойчева	5
195.	Петра Стойчова	$2^1/_2$
196.	Никола Димитровъ	4
197.	Катерина Димитрова	2
198.	Яна Стойчова	68
199.	Георги Пр. Стойновъ	27
200.	Петра Георгева	25
201.	Мария Георгева	5
202.	Божия Георгева	3
203.	Злата Върбювъ	7
204.	Димитръ Гарабитовъ	44
205.	Мария Д. Гарабитова	$6^1/_2$
206.	Стойчо Д. Гарабитовъ	4
207.	Митю Латевъ	70
208.	Имия М. Латевъ	20
209.	Наско Телениковъ	51
210.	Писа Наскова	47
211.	Ванка Наскова	10
212.	София Наскова	7
213.	Георги Насковъ	7
214.	Никола Насковъ	4
215.	Георги Латевъ	58
216.	Божия Георгева	55
217.	Ангелъ Георгевъ	25
218.	Стоянка Георгева	8
219.	Димитръ В. Латевъ	40
220.	Гина В. Латева	61

		год.
221.	Фикия Димитрова	13
222.	Катерина Димитрова	11
223.	Велю Лич. Рисковъ	43
224.	Георги Лич. Рисковъ	33
225.	Ангелъ Лич. Рисковъ	29
226.	Пеню Рисковъ	83
227.	Гина Пенюва	81
228.	Яню Пенювъ	38
229.	Наско П. Рисковъ	35
230.	Петръ В. Рисковъ	45
231.	Благоя В. Рисковъ	26
232.	Колю Калеювъ	83
233.	Колю Кол. Калеевъ	43
234.	Стоянъ Кол. Калеевъ	45
235.	Димитръ Стояновъ	26
236.	Мария Стоянова	12
237.	Георги Т. Калеювъ	45
238.	Велю Калеювъ	53
239.	Яна Велюва	51
240.	Димитръ Велювъ	17
241.	Георги Ван. Калеювъ	31
242.	Яна Георгева	28
243.	Вана Георгева	17
244.	Николина Ванева	60
245.	Трендафилъ Пуневъ	31
246.	Наско Герджиковъ	55
247.	Иванъ Герджиковъ	40
248.	Георги Герджиковъ	25
249.	Ангелъ Герджиковъ	31
250.	Ангелъ Герджиковъ	66
251.	Костадинъ Ангеловъ	45
252.	Наско Гернжиковъ	55
253.	Толю Насковъ	18
254.	Иванъ Герджиковъ	50
255.	Петра Иванова	45
256.	Георги Герджиковъ	35
257.	Наса Георгева	32

		год.
258.	Димитръ Георгевъ	2
259.	Колю Герджиковъ	38
260.	Митю Мерджановъ	55
261.	Христю Герджиковъ	60
262.	Петръ Христевъ	28
263.	Димитръ Христевъ	22
264.	Христю Герджиковъ	58
265.	Лазю Герджиковъ	30
266.	Божия Лазева	27
267.	Николина Лазева	3
268.	Писа Пеюва	50
269.	Георги Пеювъ	25
270.	Георги Пеювъ	22
271.	Тодоръ Пеювъ	80
272.	Иванъ Пеювъ	30
273.	Личко Капсъзовъ	60
274.	Върба Личкова	58
275.	Янко Личковъ	28
276.	Лаза Личкова	22
277.	Дяля Личкова	12
278.	Тодоръ Миржановъ	63
279.	Янко Тодоровъ	30
280.	Колю Миржановъ	80
281.	Стефана Вълева	45
282.	Георги Вълевъ	5
283.	Ангелъ Н. Мерджановъ	35
284.	Христю Герджиковъ	65
285.	Петръ Христевъ	28
286.	Димитръ Христевъ	22

г) Самунева махала.

		год.
1.	Петръ Я. Станковъ	38
2.	Здравка Петрова	36
3.	Георги Петровъ	4
4.	. . . . Петрова	2
5.	Гюргя Я. Станкова	80
6.	Димитръ Станковъ	32
7.	Петръ Димитровъ	2
8.	Мария Димитрова	3 мѣс.
9.	Христю Я. Станковъ	50
10.	Янко Христевъ	10
11.	София Наскова	1
12.	Ваню М. Станковъ	28
13.	София Ванева*)	25
14.	Димитръ Ваневъ	2
15.	Тодоръ Топаловъ	40
16.	Стояна Тодорова	35
17.	Митра Тодорова	12
18.	Петръ Тодоровъ	10
19.	Благоя Тодоровъ	7
20.	Ирина Тодорова	2
21.	Наско Я. Станковъ	45
22.	Христоско Н. Станковъ	8
23.	Катерина Н. Станкова	1/2
24.	Янко Станковъ	70
25.	Николина Янкова	68
26.	Дели-Колю Коларевъ	70
27.	Вана Колева	65
28.	Стоянъ Колевъ	30
29.	Николина Стоянова	3
30.	Благоя Стоянова	1
31.	Янко Колевъ	20
32.	Колю Геошевъ	50
33.	Ивана Ст. Жилѣзкова	70
34.	Стефана Петрова	33
35.	Ирина Петрова	12
36.	Елена Петрова	10
37.	Илия Петровъ	2
38.	Марга Крушарова	70
39.	Ифтимъ Крушаровъ	40

*) Разпрана и убито дѣтето въ корема й.

		год.
40.	Божия Ифтимова	38
41.	Тоско Ифтимовъ	13
42.	Елена Ифтимова	5
43.	Янко Вл. Шаровъ	50
44.	Велика Янкова	48
45.	Георги Янковъ	10
46.	Злата Петрова	40
47.	Никола Петровъ	15
48.	Димитръ Петровъ	12
49.	Недѣля Петрова	9
50.	София Триндафилова	32
51.	Стоянка Триндафил.	8
52.	Катер. Триндафилова	6
53.	Атанасъ П. Кирломовъ	40
54.	Анастаса Атанасова	39
55.	Риса Атанасова	1
56.	Янко Кюрломовъ	39
57.	Тоско Янковъ	16
58.	Янко Н. Джурковъ	75
59.	Дора Янкова	70
60.	Гълю Янковъ	40
61.	Босила Гълева	38
62.	Катерина Гълева	8
63.	Ванка Гълева	6
64.	Дора Гълева	3
65.	Петръ Гълевъ	1
66.	Димитръ Г. Джурковъ	50
67.	Стоянка Димитрова	40
68.	Мария Димитрова	15
69.	Божия Димитрова	8
70.	Никола Димитровъ	4
71.	Георги Димитровъ	1/2
72.	Янко Газинчовъ	55
73.	Тодоръ Янковъ	30
74.	Божия Тодорова	1
75.	Димитръ Янковъ	18
76.	Ваню Янковъ	9
77.	Мария Маргалева	18
78.	Тоско П. Хаджиевъ	40
79.	Вана Тоскова	36
80.	Божия Тоскова	12
81.	..... Тоскова	4
82.	..... Тоскова	1/2
83.	Злата Газинчова	70
84.	Злата Ангелова	18
85.	Божия Ангелова	12
86.	Георги Ангеловъ	10
87.	Иванъ Ангеловъ	7
88.	Тодоръ Ангеловъ	3
89.	Благоя Ангеловъ	3
90.	Петко Газинчовъ	48
91.	Димитръ Петковъ	18
92.	Катерина Петкова	11
93.	Ваню Тикваря	80
94.	Стокя Ванюва	77
95.	Ангелъ Ванювъ	35
96.	Георги Ангеловъ	4
97.	Илия Ив. Тикваревъ	45
98.	Николина Илиева	40
99.	Иванъ Илиевъ	15
100.	Ангелъ Илиевъ	18
101.	Никола Илиевъ	12
102.	Петръ Илиевъ	5
103.	Костадинъ Илиевъ	3
104.	Георги Ив. Тикваревъ	40
105.	Катерина Георгева	38
106.	Ваню Георгевъ	14
107.	Ангелъ Георгевъ	12
108.	Никола Георгевъ	9
109.	Нейчо Георгевъ	7
110.	Василъ Георгевъ	4
111.	Петръ Георгевъ	1
112.	Мария Янкова	48
113.	Димитръ Янковъ	18

		год.			год.
114.	Стоянка Янкова	14	151.	Стоименъ Митевъ	22
115.	Тодоръ Янковъ	10	152.	Тошо Коралиевъ	70
116.	Петръ Янковъ	7	153.	Върба Тошова	60
117.	Ангелъ Янковъ	4	154.	Георги Тошовъ	35
118.	Мария Тодорова	8	155.	Ваню Георгевъ	2
119.	Ива Тодоровъ	5	156.	Вълю Тошовъ	25
120.	Катерина Тодорова	2	157.	Катерина Вълева	2
121.	Георги Карлюковъ	65	158.	Хаджи Янко	55
122.	Тянка Карлюкова	60	159.	Марга Янкова	53
123.	Петръ Георгиевъ	35	160.	Тодоръ Янковъ	30
124.	Гина Петрова	33	161.	Мария Тодорова	1
125.	Димитръ Петровъ	8	162.	Филипъ Коралиевъ	75
126.	Катерина Петрова	5	163.	Тоско Филиповъ	35
127.	Стоянка Петрова	2	164.	Дора Тоскова	32
128.	Димитръ Георгевъ	28	165.	Мария Тоскова	8
129.	Гела Димитрова	25	166.	Иванъ Тосковъ	1
130.	Никола Димитровъ	2	167.	Тодоръ Филиповъ	28
131.	Бисера Георгева	48	168.	Гълю Филиповъ	22
132.	Димитръ Георгевъ	20	169.	Петръ Филиповъ	19
133.	Илия Русевъ	48	170.	Стойко Овчара	70
134.	Марга Илиева	8	171.	Георги Стойковъ	45
135.	Мария Илиева	6	172.	Върба Георгева	42
136.	Гина Янкова	60	173.	Тоско Георгевъ	25
137.	Тодоръ Янковъ	30	174.	Вана Тоскова	2
138.	Николина Тодорова	28	175.	Ангелъ Стойковъ	40
139.	Янко Тодоровъ	2	176.	Злата Ангелова	38
140.	Тянко Янковъ	17	177.	Никола Марудинъ	68
141.	Ангелъ Шикринъ	48	178.	Маруда Николова	65
142.	Димитръ Ангеловъ	23	179.	Вана Иванова	35
143.	Илия Ангеловъ	18	180.	Димитръ Ивановъ	8
144.	Мария Ангелова	7	181.	Петръ Ивановъ	5
145.	Илия Карагьозовъ	45	182.	Стефанъ Ивановъ	3
146.	Николина Илиева	42	183.	Петко Везевъ	72
147.	Дойчо Шикринъ	60	184.	Стояна Петкова	70
148.	Грозда Дойчова	58	185.	Ангелъ Петковъ	22
149.	Митю Дойчовъ	28	186.	Илия Петковъ	30
150.	Николина Дойчова	20	187.	Стефана Илиева	2

		год.
188.	Петръ Петковъ	42
189.	Стефана Петрова	2
190.	Мария Георгева	3
191.	Елена Георгева	1
192.	Божа Иванова	55
193.	Тодоръ Пенчовъ	57
194.	Риса Тодорова	55
195.	Петръ Тодоровъ	22
196.	Благоя Тодоровъ	18
197.	Злата Тодорова	11
198.	Колю Вълчиновъ	50
199.	Катерина Колева	17
200.	Никола Благовъ	25
201.	Димитръ Николовъ	1
202.	Мария Николова	4
203.	Тодоръ Благовъ	15
204.	Петра Петрова	36
205.	Благоя Петровъ	13
206.	Мария Петрова	1
207.	Илия Благовъ	29
208.	Елена Илиева	4
209.	Янко Илиевъ	1
210.	Илия Грозевъ	50
211.	Дора Илиева	48
212.	Ангелъ Грозевъ	45
213.	Димитръ Ангеловъ	18
214.	Ангелъ Терзията	40

д) Климентова махала.

		год.
1.	Дойко Т. Климентовъ	105
2.	Лазаръ Шопа	50
3.	Писа Лазарова	47
4.	Димитръ Лазаровъ	25
5.	Тошо Лазаровъ	22
6.	Илия Лазаровъ	18
7.	Ангелъ Димитровъ	1/2
8.	Заф. Ив. Каркулевъ	70
9.	Иванъ Зафировъ	48
10.	Катерина Иванова	45
11.	Василъ Ивановъ	15
12.	Илия Зафирковъ	40
13.	Ивана Илиева	38
14.	Стоянка Илиева	3
15.	Катерина Илиева	1
16.	Тодоръ Зафирковъ	35
17.	Стояна Т. Каркулева	33
18.	Триндаф. Д. Каркулевъ	20
19.	Магдал. Д. Каркулева	18
20.	Вълю Пен. Мирчевъ	50
21.	Петра Вълева	48
22.	Мария Вълева	6
23.	Ангелъ Вълевъ	3
24.	Тодоръ Пен. Мирчовъ	26
25.	Петръ Тодоровъ	1
26.	Найчо Ст. Коларевъ	60
27.	Петръ Н. Коларевъ	32
28.	Мария Петрова	30
29.	Найчо Петровъ	3
30.	Ив. Найчовъ Коларевъ	27
31.	Ангелъ Найчовъ	24
32.	Петръ Георгевъ	28
33.	Ангелина Петрова	3
34.	Елена Петрова	1
35.	Илия Георгевъ	25
36.	Ангелъ Георгевъ	8
37.	Катерина Георгева	15
38.	Върба Георгева	3
39.	Гина Петрова	47
40.	Горю Тяневъ Цуревъ	60
41.	Тоско Горевъ	15
42.	Недѣля Горева	8
43.	Петръ Тян. Цуревъ	55
44.	Тоско Петровъ	3
45.	Георги Тош. Чърковъ	35

		год.			год.
46.	Фикия Георгева	32	83.	Никола Ангеловъ	7
47.	Димитръ Ф. Гърковъ	36	84.	Русю Ангеловъ	3
48.	Писа Димитрова	34	85.	.... Ангеловъ	1
49.	Мария Димитрова	15	86.	Дим. Ф. Коралиевъ	26
50.	Ангелъ Димитровъ	6	87.	Писа Димитрова	3
51.	Тодоръ Димитровъ	12	88.	Ваню Коралиевъ	50
52.	Илия Димитровъ	3	89.	Вана Ванюва	45
53.	Върба Димитрова	1	90.	Тодоръ Ванювъ	8
54.	Илия Фил. Гърковъ	32	91.	Димо Клинчовъ	70
55.	Митра Ил. Гъркова	30	92.	Дѹра Димова	65
56.	София Ил. Гъркова	1	93.	Тодоръ Димовъ	38
57.	Петра Радева	26	94.	Наско Тодоровъ	5
58.	Мария Радева	2	95.	Ваню Дим. Клинчовъ	35
59.	Тодоръ М. Хаджиевъ	38	96.	Ангелъ Ванювъ	6
60.	Мария Тодорова	36	97.	Ванка Ванюва	1/2
61.	Елена Тодорова	15	98.	Димитръ Т. Клинчовъ	70
62.	Димитръ Тодоровъ	12	99.	Амшерия Димитрова	65
63.	Стояна Тодорова	10	100.	Василъ Димитровъ	25
64.	Петра Тодорова	6	101.	Колю Василевъ	1
65.	Никола Ат. Везевъ	32	102.	Никола В. Клинчовъ	40
66.	София Ник. Везева	30	103.	Мария Николова	40
67.	Мария Ник. Везева	10	104.	Зоча Николова	10
68.	Ангелъ Ник. Везевъ	8	105.	Паса Николова	8
69.	Гюргя Д. Ташкова	50	106.	Петръ Николовъ	6
70.	Василъ Д. Ташковъ	18	107.	Димитръ Николовъ	1
71.	Димитръ Клинчевъ	40	108.	Стоянъ Дим. Клинчовъ	38
72.	Георги Каркулевъ	38	109.	Катерина Стоянова	1
73.	Петръ Георгевъ	10	110.	Паско Руневъ	30
74.	Фикия Георгева	8	111.	Писа Паскова	28
75.	Стоянъ Георгевъ	1	112.	Трендафила Паскова	8
76.	Янко Фил. Коралевъ	30	113.	Георги Пасковъ	5
77.	Дяля Янкова	3	114.	Петръ Пасковъ	3
78.	Наско Русевъ	50	115.	Тодоръ Тян. Руневъ	50
79.	Мария Наскова	45	116.	Доста Тодорова	45
80.	София Наскова	15	117.	Мария Тодорова	12
81.	Стоянъ Насковъ	5	118.	Катерина Тодорова	10
82.	Ангелъ Русевъ	40	119.	Наско Пълевъ	70

		год.			год.
120.	Катерина Наскова	15	158.	Николина Христоскова	8
121.	Петръ Насковъ	6	159.	Коста Чаушовъ	55
122.	Митра Наскова	4	160.	Доню Костовъ	25
123.	Дяля Наскова	1/2	161.	Вълю Джурковъ	60
124.	Малинъ Пун. Пълевъ	40	162.	Николина Вълева	57
125.	Малина Малинова	15	163.	Катер. Триндафилова	1
126.	Ангелъ Малиновъ	6	164.	Ваню Вълевъ	12
127.	Петра Малинова	4	165.	Ваню Джурковъ	70
128.	Ванка Малинова	2	166.	Петръ Ванювъ	30
129.	Тодоръ Пун. Пълевъ	22	167.	Стойна Петрова	27
130.	Ленка Тодорова	2	168.	Мария Петрова	4
131.	Стойчо Тян. Цуревъ	69	169.	Георги Петровъ	1
132.	Стоянъ Стойчовъ	35	170.	Петра Георгева	2 1/2
133.	Катерина Стойчова	5	171.	Владо Ваневъ	20
134.	Андрея Ст. Цуревъ	30	172.	Катерина Ванева	10
135.	Юрданъ Андрѣевъ	1 м.	173.	Ванчо Ванчовъ	70
136.	Димитръ Ст. Цуревъ	27	174.	Петръ Георгевъ	13
137.	Мария Димитрова	2	175.	Наско Георгевъ	3
138.	Дѣте некръстено	3 дни	176.	Илия Ванчовъ	40
139.	Петръ Ст. Цуревъ	24	177.	Вълю Газинчовъ	70
140.	Георги Стойчевъ	20	178.	Босила Вълева	65
141.	Митю Тян. Цуревъ	80	179.	Ванка Богдюва	32
142.	Тинка Митева	70	180.	Вълю Богдювъ	3
143.	Стойчо Митевъ	35	181.	Босиля Горюва	1
144.	Писа Стойчева	34	182.	Петръ Газ. Зеленчовъ	60
145.	Катерина Стойчева	5	183.	Здравка Петрова	58
146.	Дяля Стойчева	2	184.	Доню Петровъ	28
147.	Стоянъ Мит. Цуревъ	55	185.	Стоянъ Терзиски	30
148.	Петра Стоянова	10	186.	Мария С. Терзиска	2
149.	Мария Стоянова	6	187.	София Лаз. Терзиска	45
150.	Маргита Стоянова	4	188.	Вълю Лаз. Терзиски	15
151.	Писа Лазина	8	189.	Тодоръ Лаз. Терзиски	12
152.	Катерина Стоянова	1	190.	Никола Лаз. Терзиски	8
153.	Тодоръ Ристевъ	50	191.	Мария Лаз. Терзиска	10
154.	Димитръ Тодоровъ	22	192.	Злата Лаз. Терзиска	5
155.	Христоско Тодоровъ	15	193.	Ангелъ Самуневъ	35
156.	Иглика Христоскова	54	194.	Писа Вел. Самунева	90
157.	Василъ Христосковъ	11	195.	Георги Тод. Пенчовъ	30

		год.			год.
196.	Тодоръ Георгевъ	1	233.	Горю Димитровъ	35
197.	Илия Самуневъ	30	234.	Петра Гор. Хаджиева	33
198.	Катерина Илиева	28	235.	Стефана Г. Хаджиева	5
199.	Пеню Самуневъ	50	236.	Мария Г. Хаджиева	2
200.	Дим. П. Самуневъ	20	237.	Катерина Г. Хаджиева	1
201.	Петръ Пен. Стивасаря	70	238.	Петръ Димитровъ	28
202.	Пена Цетрова	65	239.	Илия Миленовъ	50
203.	Пена Митева	28	240.	Марика Ил. Миленова	47
204.	Тоско Пенкинъ	25	241.	Тозю Ил. Миленовъ	35
205.	Ангелъ М. Пенкинъ	2	242.	Катерина Тазева	30
206.	Георги Мафовъ	40	243.	Иванка Ил. Миленова	18
207.	Петръ Георгиевъ	20	244.	Иванъ Върбановъ	18
208.	Петра Георгиева	18	245.	Георги Върбановъ	13
209.	Илия Георгиевъ	15	246.	Илия Везевъ	70
210.	Тоско Мафовъ	37	247.	Никола Везевъ	28
211.	Катерина Тоскова	35	248.	Димитръ Николовъ	2
212.	Мария Тоскова	3	249.	Русю Пъпаневъ	75
213.	Милка Зафиркова	80	250.	Лазаръ Русевъ	40
214.	Петръ Миленовъ	60	251.	Никола Лазаровъ	20
215.	Теофана Петрова	57	252.	Фикия Радулова	8
216.	Мария Петрова	10	253.	Петра Радулова	6
217.	Катерина Петрова	8	254.	Найденъ Капинчовъ	40
218.	Наско Миленовъ	55	255.	Николина Найденова	38
219.	Илия Насковъ	30	256.	Тодоръ Найденовъ	9
220.	Георги Н. Миленовъ	27	257.	Никола Найденовъ	5
221.	Ангелъ Н. Миленовъ	23	258.	Ангелъ Найденовъ	3
222.	Петръ Насковъ	20	259.	Коста Капинчовъ	64
223.	Георги Миленовъ	50	260.	Дора Костова	60
224.	Стефана Георгева	47	261.	Ангелъ Костовъ	50
225.	Петръ Георгевъ	25	262.	Върба Ангелова	43
226.	Марга Петрова	23	263.	Дора Ангелова	14
227.	Елена Петрова	15	264.	Мария Ангелова	6
228.	Мария Петрова	7	265.	Катерина Ангелова	4
229.	Катерина Петрова	2	266.	Илия Капинчовъ	55
230.	Стефанъ Георгевъ	18	267.	Петръ Капинчовъ	40
231.	Димитръ х. Георгевъ	60	268.	Мария Петрова	35
232.	Стефана Димитрова	58	269.	Димитръ Петровъ	8

		год.			год.
270.	Риса Петрова	4	307.	Стефана Гъл. Тодева	50
271.	Гина Мит. Капинчова	75	308.	Елена Гълюва	18
272.	Дялю Чучулевъ	75	309.	Георги Гълювъ	40
273.	Божия Дялюва	65	310.	Лаза Георгева	35
274.	Ангелъ Чучулевъ	50	311.	Ружа Георгева	12
275.	Петра Ангелова	45	312.	Тоско Георгевъ	9
276.	Димитръ Ангеловъ	20	313.	Наско Гълювъ	35
277.	Ангелина Ангелова	17	314.	Николина Наскова	33
278.	Георги Чучулевъ	40	315.	Илия Насковъ	4
279.	Вана Георгева	35	316.	Стефана Наскова	2
280.	Мария Георгева	4	317.	Пеню Цвѣтановъ	50
281.	Стоянка Георгева	2	318.	Тодоръ Пеневъ	15
282.	Стефанъ Узуновъ	45	319.	Мария Пенева	12
283.	Искра Стефанова	40	320.	Митю Пеневъ	10
284.	Мария Стефанова	18	321.	Стоянъ Цвѣтановъ	28
285.	Ангелина Стефанова	6	322.	Грозда Димитрова	42
286.	Ангелъ Стефановъ	15	323.	Риса Димитрова	10
287.	Стоянъ Узуновъ	54	324.	Ангелъ Димитровъ	8
288.	Мария Стоянова	50	325.	Тоско Димитровъ	4
289.	Димитръ Стояновъ	15	326.	Ангелъ Карамановъ	50
290.	Колю Узуновъ	50	327.	Мария Стоянова	28
291.	Ката Колева	45	328.	Ангелъ Стояновъ	2
292.	Мария Димитрова	2	329.	Вълю Карамановъ	46
293.	Ангелъ Узуновъ	45	330.	Стоянка Вълева	43
294.	Зоча Ангелова	42	331.	Илия Вълевъ	18
295.	Латина Ангелова	18	332.	Митю Карамановъ	32
296.	Недѣля Ангелова	16	333.	Зоичка Митева	30
297.	Тана Ангелова	14	334.	Стоянъ Митевъ	8
298.	Насю Ангеловъ	8	335.	Ванка Митева	6
299.	Никола Ганинъ	48	336.	София Митева	4
300.	Ангелъ Николовъ	14	337.	Трендафилъ Митевъ	2
301.	Благоя Ганинъ	40	338.	Найденъ Банковъ	65
302.	Писа Благоева	38	339.	Милка Найденова	60
303.	Колю Благоевъ	18	340.	Наско Банковъ	48
304.	Катерина Благоева	16	341.	Грозда Наскова	45
305.	Стефанъ Благоевъ	14	342.	Тодоръ Насковъ	5
306.	Мария Благоева	12	343.	Катерина Наскова	1

		год.
344.	Янко Ташинъ	40
345.	Гина Янкова	38
346.	Ваню Янковъ	7
347.	Тодоръ Ташинъ	38
348.	Недѣля Тодорова	2
349.	Георги Ташинъ	35
350.	Риса Маджарова	60
351.	Тазю Рисинъ (зетъ)	35
352.	Иванка Тазюва	32
353.	Елена Тазюва	8
354.	Мария Тазюва	3
355.	Риса Сеферинова	42
356.	Катерина Сеферинова	18
357.	Ангелъ Сефериновъ	16
358.	Мария Сеферинова	14
359.	Иванъ Сефериновъ	12
360.	Стояна Сеферинова	10
361.	Маргалъ Мирчевъ	55
362.	Злата Маргалева	22
363.	Таско Въл. Джурковъ	75
364.	Мария Георгева	8
365.	Анка Георгева	6
366.	Илия Георгевъ	1
367.	Гина Въл. Джуркова	16
368.	Колю Кара-Владевъ	55
369.	Ангелъ Колювъ	25
370.	Зафиръ Динчевъ	50
371.	Стефана Зафирева	48
372.	Илия Зафиревъ	42
373.	Петръ Зафиревъ	22
374.	Мария Зафирева	18
375.	Дяля Зафирева	23
376.	Марга Власева	30
377.	Петръ Власевъ	8
378.	Ангелъ Пъпаневъ	80
379.	Злата Ангелова	75
380.	Катерина Ангелова	20

		год.
381.	Стоянка Ангелова	18
382.	Георги Ангеловъ	42
383.	Ивана Георгева	40
384.	Марга Георгева	10
385.	Мария Георгева	5
386.	Недѣлю Георгевъ	3
387.	Димитръ Пъпаневъ	50
388.	Василъ Димитровъ	17
389.	Петръ Димитровъ	15
390.	Ваню Тодоровъ	45
391.	Катерина Ванева	40
392.	Тодоръ Ваневъ	15
393.	Стефана Ванева	13
394.	Влашия Ванева	10
395.	Петръ Тодоровъ	36
396.	Писа Петрова	34
397.	Божия Петрова	4
398.	Елена Петрова	2
399.	Стефанъ Илиевъ	8
400.	Георги Илиевъ	6
401.	Митю Стоевъ	26
402.	Ангелъ Пъпаневъ	40
403.	Митра Ангелова	12
404.	Тодоръ Ангеловъ	10
405.	Мария Зафирова	40
406.	Илия М. Фирковъ	40
407.	Катер. Ил. Фиркова	6
408.	Петръ М. Фирковъ	44
409.	Андрея П. Фирковъ	6
410.	Ангелъ П. Фирковъ	1
411.	Мария Колева	15
412.	Катерина Колева	3
413.	Ангелъ М. Хаджиевъ	60
414.	Петръ Ангеловъ	10
415.	Димитръ Ангеловъ	18
416.	Колю Ангеловъ	16
417.	Илия Ангеловъ	14

		год.			год.
418.	Петръ М. Хаджиевъ	30	455.	Ваню П. Балабановъ	40
419.	Кица Петрова	28	456.	Ангелъ П. Балабановъ	6
420.	Гюргя Тодорова	30	457.	Митю Вълчиновъ	50
421.	Петръ Г. Хаджиевъ	45	458.	Злата Митева	48
422.	Георги Ванчовъ	6	459.	Георги М. Вълчиновъ	25
423.	Димитръ Ванчовъ	4	460.	Назла Георгева	24
424.	Стоянъ Г. Хаджиевъ	25	461.	Димитръ Георгевъ	7
425.	Георги Стояновъ	3	462.	Мария Георгева	5
426.	Лена Стоянова	1	463.	София Георгева	3
427.	Зафиръ Хаджиевъ	70	464.	Катер. М. Вълчинова	18
428.	Рада Зафиркова	68	465.	Гина Водева	48
429.	Атанасъ Зафирковъ	26	466.	Вана Стоянова	28
430.	Катерина Атанасова	23	467.	Мария Стоянова	6
431.	Колю Зафирковъ	20	468.	Георги Стояновъ	4
432.	Петръ Зафирковъ	18	469.	Босиля Илиева	27
433.	Янко Г. Хаджиевъ	60	470.	Тоско Илиевъ	3
434.	Риса Янкова	55	471.	Георги П. Хаджиевъ	42
435.	Георги Янковъ	35	472.	Тоско Георгевъ	22
436.	Ангелъ Петровъ	$^1/_2$	473.	Дяля Тоскова	1
437.	Мария Янкова	12	474.	Наско П. Хаджиевъ	38
438.	Николина Янкова	8	475.	Мария Наскова	36
439.	Ангелъ Янковъ	6	476.	Илия Насковъ	5
440.	Тодоръ Янковъ	3	477.	Здравка Наскова	2
441.	Наско Янковъ	1	478.	Колю П. Хаджиевъ	40
442.	Велю Найчевъ	70	479.	Петръ Колевъ	22
443.	Ивана Велюва	60	480.	Георги Петровъ	3
444.	Стоилъ Велювъ	40	481.	Елена Петрова	1
445.	Георги Велювъ	40	482.	Павелъ Вълчиновъ	80
446.	Катерина Велюва	45	483.	Петра Павелова	78
447.	Върба Митева	30	484.	Георги Илиевъ	10
448.	Тодоръ Митевъ	10	485.	Петръ Павеловъ	40
449.	Дяля Митева	7	486.	Димитръ Петровъ	20
450.	Пеню Балабановъ	70	487.	Катерина Димитрова	4
451.	Дяля Пенева	60	488.	Петръ Чиневъ	37
452.	Наско Пеневъ	20	489.	Велика Петрова	34
453.	Лаза Пенева	18	490.	Писа Петрова	12
454.	Стоянка П. Балабанова	35	491.	Георги Петрввъ	10

		год.
492.	Димитръ Петровъ	8
493.	Дяля Божилова	38
494.	Лена Божилова	6
495.	Мария Божилова	4
496.	Митра Божилова	2
497.	Невена Божилова	1/2
498.	Стоянка Георгева	33
499.	Катерина Георгева	12
500.	Тоско Георгевъ	10
501.	Марена Георгева	6
502.	Георги Паваловъ	80
503.	Ана Ангелова	38
504.	Георги Ангеловъ	5
505.	Божия Ангелова	3
506.	Ангелъ Пищроневъ	80
507.	Петръ Ангеловъ	26
508.	София Митева	32
509.	Тодоръ Митевъ	2
510.	Дяля Георгева	28
511.	Фикия Георгева	15
512.	Мария Георгева	12
513.	Петръ Найденовъ	30
514.	Георги Петровъ	8
515.	Мария Петровъ	6
516.	Колю Найденовъ	40
517.	Стояна Колева	37
518.	Тоско Колевъ	20
519.	Георги Колевъ	14
520.	Мария Колева	12
521.	Петра Колева	8
522.	Стоянъ Цоцевъ	45
523.	Тефения Стоянова	42
524.	Тодоръ Стояновъ	22
525.	Мария Стоянова	8
526.	Божия Стоянова	6
527.	Петра Стоянова	4
528.	Стефанъ Стояновъ	

		год.
529.	Янко Цоцевъ	78
530.	Слава Янкова	66
531.	Митра Тодорова	26
532.	Ванка Тодорова	2
533.	Петъръ Димовъ	23
534.	Ангелъ Димовъ	21
535.	Илия Димовъ	19
536.	Андрея Димовъ	16
537.	Мария Т. Коларева	6
538.	Гълю Коларевъ	80
539.	Маленко Бутринъ	50
540.	Велика Маленкова	45
541.	Атанасъ Н. Марудинъ	50
542.	Фикия Атанасова	50
543.	Илия Атанасовъ	10
544.	Никола Атанасовъ	7
545.	Петръ Атанасовъ	3
546.	Вранка Атанасова	1
547.	Димитръ Власевъ	50
548.	Тяна Димитрова	45
549.	Атанасъ Димитровъ	15
550.	Стоянъ Димитровъ	13
551.	Илия Димитровъ	11
552.	Мария Димитрова	9
553.	Зоча Димитрова	6
554.	Стоянка Павалова	25
555.	Илия Найчевъ	82
556.	Стоянка Найчова	17
557.	Дяля Найчова	15
558.	Гина Вълева	52
559.	Петръ Вълевъ	35
560.	Лена Вълева	32
561.	Мария Вълева	3
562.	Ангелъ Вълевъ	1
563.	Георги Д Хаджиевъ	45
564.	Петра Г. Хаджиева	42
565.	Ванка Г. Хаджиева	12

	год.		год.
566. Янко Хаджиевъ	43	603. Петра Тодорова	31
567. Дяля Я. Хаджиева	41	604. Никола Тодоровъ	10
568. Мария Я. Хаджиева	13	605. Николина Тодорова	3
569. Невена Я. Хаджиева	10	606. Дяля Тодорова	7
570. Христоско Тошковъ	46	607. Кана Богданова	61
571. Яна Христоскова	42	608. Никола Богдановъ	35
572. Тодоръ Христосковъ	7	609. Кица Николова	32
573. Андрея Христосковъ	5	610. Богданъ Николовъ	4
574. Катерина Христоскова	3	611. Стоянка Николова	1
575. Тошо Христосковъ	1/2	612. Благоя Богдановъ	7
576. Недяля Тошкова	69	613. Митра Благоева	25
577. Елена Петрова	32	614. Мария Благоева	1
578. Георги Петровъ	8	615. Петръ Гяуровъ	65
579. Тодоръ Петровъ	6	616. Мария Петрова	60
580. Нидѣля Петрова	4	617. Невка Митева	84
581. Стоянка Петрова	2	618. Стефанъ Петровъ	11
582. Вана Велева	32	619. Ангелъ Власевъ	62
583. Димитръ Велевъ	9	620. Върба Ангелова	59
584. Илия Велевъ	5	621. Богданъ Ангеловъ	36
585. Ангелъ Велевъ	3	622. Мария Богданова	34
586. Христоско Велевъ	1/2	623. Петра Богданова	8
587. Лаза Гяурова	36	624. Божия Богданова	6
588. Димитръ Лазинъ	9	625. Стефанъ Богдановъ	2
589. Елена Лазина	6	626. Янко А. Власевъ	18
590. Яню Келешовъ	80	627. Амшерия Т. Власева	42
591. Никола Яневъ	40	628. Наско Амшериевъ	16
592. Митра Николова	38	629. Мария Амшериева	2
593. Ангелъ Николовъ	12	630. Вана Амшериева	4
594. Димитръ Николовъ	9	631. Андрея Власевъ	28
595. Николина Николова	7	632. Здравка Андрѣева	23
596. Катерина Николова	4	633. Георги Андрѣевъ	5
597. Райна Николова	1	634. Георги Гяуровъ	75
598. Георги Ян. Келешовъ	31	635. Митю Георгевъ	58
599. Ленка Георгева	24	636. Катерина Митева	55
600. Петръ Георгѣвъ	5	637. Георги Митевъ	19
601. Николина Георгева	3	638. Петра Митева	16
602. Димитръ Георгевъ	1	639. Стоянъ Митевъ	13

		год.
640.	Атанасъ Митевъ	5
641.	Наско Гяуровъ	54
642.	Никол. Наскова	51
643.	Петръ Насковъ	16
644.	Здравка Наскова	13
645.	Мария Наскова	9
646.	Недѣля Наскова	7
647.	Ваню Г. Гяуровъ	45
648.	Елена Ванева	43
649.	Митра Ванева	8
650.	Катерина Ванева	4

е) Странни лица.

		год.
1.	Георги Мангъра	35
2.	Митрумъ Георгевъ	40
3.	Теоф. Мирковъ берберя	45
4.	Ристо Мутафчията	30
5.	Стефанъ Бояджията	30
6.	Ангелъ Мастора	50
7.	Даскалъ Ник. Ганчевъ	55
8.	Костадинъ Спасовъ	50
9.	Иванъ Кафеджиевъ	22
10.	Петръ Кафеджиевъ	40
11.	Георги Делиевъ Терзия	30
12.	Гаврето Грънчара	35
13.	Благо Бакърджията	50
14.	Никола Благовъ	16
15.	Тодоръ (чирака на Христо Мутафчията)	20
16.	Славе Божинъ	40
17.	Ив. Тонжуровъ учит.[1])	50
18.	Георги Ат. Матѣевъ	35
19.	Иванъ Ангеловъ	30
20.	Тошо Г. Дончовъ	40
21.	Никола Т. Петаковъ	30
22.	Димитръ П. Мавревъ	32
23.	Георги Тасовъ Бамбовъ	30
24.	Мистю Кр. Ташковъ	30
25.	Щерю Кр. Ташковъ	25
26.	Ристодоръ Димитровъ	20

VI. Брациговски пунктъ.[2])

а) *Убити и обѣсени.*

I. Отъ Брацигово.

1. Василъ Ат. Петлешковъ
2. Свещ. Никола (попъ Соколъ)
3. Илия Партжчевъ
4. Христо Партжчевъ
5. Иванъ Нолювъ
6. Атанасъ Дуковъ
7. Ангелъ Цѣровеца
8. Христо Цѣровеца
9. Георги Търпомановъ
10. Симонъ Рашайковъ
11. Хр. Н. Симоновъ
12. Анг. Мишевъ
13. Василъ Гъл. Буровъ

---

1) Като учитель познатъ на турцитѣ, намѣрили го въ училището заедно съ попъ Нейчо. И двамата първенъ имъ сѣкли ржцѣтѣ на части, като захванали отъ пръститѣ, послѣ ушитѣ; извадили имъ очитѣ и найпослѣ сж ги омъртвили.

2) Заето изъ историята на Брациговското възстание отъ Иеремиевъ и Петлешковъ.

14. Пѣю Тодовичинъ
15. Иванъ Мишевъ
16. Дим. Бояновъ
17. Тиню Чинакчила
18. Велика В. Гуслова
19. Василъ Андреевъ
20. Никола К. Зоговъ
21. Ат. Рамбовъ
22. Ат. Тодовичинъ
23. Илия П. Стояновъ
24. Илия Г. Кънчевъ
25. Василъ Сокеровъ
26. Петъръ Чулковъ
27. Дафе Гинковъ
28. Илия Г. Кюсеилиевъ
29. Ставро Пѣйкинъ
30. Спасъ Чанакчила
31. Ел. В. Джабарова
32. Любомиръ Ст. Къневъ
33. Куз. Мишевъ
34. Илия Танчевъ
35. Кирякъ Хр. Манчевъ
36. Ст Ив. Кърпачевъ
37. Ст. Шаваниковъ
38. Ив. Ат. Марковъ
39. Ат. Бъндевъ
40. Георги Доновъ
41. Темелко Ставревъ
42. Хр. Баджевъ
43. Г. П. Зафировъ

II. Отъ с. Бѣга.

44. Триндаф. Н. Млячковъ

III. Отъ с. Ждрѣбичко.

45. Анг. Дъниковъ
46. Илия Дъниковъ
47. Илия Крушаровъ
48. Ив. Антоновъ
49. Малинъ Ботевъ
50. Пѣйко Христосковъ
51. Анг. Христоскозъ
52. Ст. Илиевъ
53. Петко Тосевъ
54. Ружа Ангелова
55. Рада Митева
56. Стою Митевъ
57. Анг. Стояновъ
58. свещ. Тодоръ Трифоновъ
59. Ангелъ Дънгалаковъ
60. Иванъ Димевъ
61. Илия Митевъ
62. Ат. Велевъ
63. Илия Еримовъ
64. Коста Маноловъ
65. Колю Кузмановъ
66. Георги Тодоровъ
67. Илия Дойчиновъ
68. Калинъ Широколжчки
69. Дим. Бубаровъ
70. Драго Наковъ
71. Никола Илчевъ
72. Анг. Манoccовъ

IV. Отъ Али-Кочово.

73. Никола Георгиевъ
74. Иванъ Стояновъ
75. Павлю Стояновъ
76. Петко Атанасовъ
77. Дим. Котевъ
78. Ат. Кондювъ
79. Яни Недѣлчевъ
80. Триндафилъ Петковъ
81. Минка Димитрова
82. Тано Спасовъ
83. Калина Ташева

84. Ангелина Янколова
85. Саво Панагюреца
86. Триндафилъ Соколовъ
87. Триндафилъ Стоиловъ
88. Цвѣта Николова
89. Филипъ Димитровъ

V. Отъ Козарско.

90. Иеромонахъ Нефталимъ
91. Тод. Кръстановъ
92. Свещ. Тод. Ненчовъ
93. Стоилъ Василевъ
94. Хр. Лазаровъ
95. Ст. Търповъ
96. Анг. Стояновъ
97. Ив. Дамяновъ
98. Ат. Вълковъ
99. Мито Колевъ
100. Триндафилъ Николовъ
101. Риса попъ Иванова
102. Кръстана Петрова
103. Анастасъ Василовъ
104. Анг. Чобановъ

VI. Отъ Радилово.

105. Кото Ивановъ
106. Андонъ Галевъ
107. Тано Андоновъ
108. Дим. Пеневъ
109. Илия Косовъ
110. Петко Ив. Коевъ
111. Дим. Върбановъ
112. Стефанъ Караджовъ
113. Янушъ Рабаджиевъ
114. София Топалова
115. Дим. Иововъ
116. Илия Гешевъ
117. Тодоръ Гешевъ
118. Илия Топаловъ
119. Пенчо Личевъ.
120. Коста Митовъ

VII. Отъ Яся-Кория.

121. Свещ. Анг. Санджкчиевъ
122. Спасъ Т. Узуновъ
123. П. Т. Узуновъ
124. Ал. Терзията
125. Никола Алексовъ
126. Хр. Ржбевъ
127. Хр. Вълковъ
128. Ел. Н. Вълкова
129. Илия Манолчовъ
130. Ник. Ил. Манолчовъ
131. Хр. Славовъ
132. Т. Сп. Ангеловъ
133. П. Катранковъ
134. Т. Атанасовъ
135. Велко Тодоровъ
136. Дим. Власевъ
137. Илия В. Кузмановъ
138. Хр. К. Вълковъ
139. Павелъ Георгиевъ
140. П. Ян. Личевъ
141. Дим. Георгиевъ

б) *Заточени и затворени.*

I. Отъ Брацигово.

1. Стоянъ Юруковъ
2. Никола Юруковъ
3. Ангелъ Мижорковъ
4. Ст. П. Геошовъ
5. Щ. Бъчваровъ

6. Хр. Юруковъ
7. Анг. Юруковъ
8. Ив. Юруковъ
9. П. Ликомановъ
10. Ат. Ст. Ликомановъ
11. Ник. Ст. Ликомановъ
12. Ат. Търпомановъ
13. Анг. Манчовъ
14. Мих. Манчовъ
15. Свещ. Дим. Арнаудовъ
16. Петръ Мечкаркинъ
17. Хр. П. Димитровъ
18. Ив. Иеремиевъ
19. Анг. Кузмановъ
20. Юрд. Ст. Къневъ
21. Георги П. Димитровъ
22. Ат. Трояновъ
23. Никола Луджевъ
24. Ник. Янковъ
25. Ат. Манчовъ
26. Ник. Каравълковъ
27. Кузо Рабаджи
28. Кр. Геошовъ
29. Щ. Трояновъ
30. П. Ячовъ
31. Георги Тодориевъ
32. Толю Джамовъ
33. Ат. Милиевъ
34. Ник. Христевъ
35. Кост. Бозовъ
36. Т. Цойковъ
37. Ив. Хрисчевъ
38. Ст. Хрисчевъ
39. Сърбинъ Цанковъ
40. Свещ. П. Стоиловъ
41. П. Вълчевъ
42. Ив. Брояновъ
43. Пав. Петлешковъ
44. Кост. Томчевъ
45. Георги Дялювъ
46. П. Стоицовъ
47. Д. Рашайковъ
48. Ив. Грънчаровъ
49. В. Недевъ
50. Д. Кънчевъ
51. Дан. Юруковъ
52. Дам. Комбовъ
53. Търпо Грънчаровъ
54. Вас. Мишовъ
55. Ник. Грънчаровъ
56. Ив. Неновъ
57. Дим. Неновъ
58. Никола Налбантъ
59. Вас. Димитриевъ
60. Ст. Сефинъ
61. Никола Пунджовъ
62. Ник. Ст. Зоговъ
63. Никола Поповъ
64. Д. Джамовъ
65. Н. Цѣновъ
66. Н. Карабайрактаровъ
67. Ст. Джукановъ

II. Отъ Аликочово.

68. Лаз. Илиевъ
69. Тр. Василевъ
70. Дим. Симоновъ
71. Василъ Стайковъ
72. Цв. Хрисчевъ
73. Ст. Хрисчевъ
74. Ат. Илиевъ
75. Хр. Пандуровъ
76. Лаз. Спасовъ
77. Кънчо Стояновъ
78. Ник. Илиевъ
79. Дим. Кръстевъ
80. Сим. Секаловъ

III. Отъ Бѣга.

81. Георги Анчовъ
82. Свещ. Илия Димитровъ
83. Ник. Петровъ
84. Пет. Николовъ
85. Илия Стояновъ

IV. Отъ Козарско.

86. Триндаф. Николовъ
87. Пет. Кръстевъ
88. Ат. Пѣевъ
89. Коста Христевъ
90. Свещ. В. Павловъ
91. Ст. Петровъ
92. Ат. Стоиловъ
93. Георги Стоиловъ
94. Дим. Триндафиловъ
95. Ив. Триндафиловъ
96. Дим. Яневъ
97. Анг. Атанасовъ
98. Ник. Ангеловъ
99. Сим. Димитровъ
100. В. Пѣевъ
101. Търпо Щерювъ
102. Дим. Стояновъ
103. Велю Кузмановъ
104. Г. Атанасовъ
105. Ат. П. Ивановъ
106. Т. Кръстановъ
107. Георги Тодоровъ
108. Георги Дамяновъ
109. Щерю Костадинчевъ
110. Яне Василевъ
111. Ник. Димовъ
112. Хр. Щерювъ
113. Ап. Василевъ
114. Илия Стоевъ
115. Ат. Христевъ.
116. Ник. Георгиевъ
117. Георги Колевъ
118. Георги Сидовъ
119. Ник. Лазаровъ
120. Дам. Илиевъ
121. Ник. Костадиновъ
122. Кост. Колевъ
123. Сп. К. Гюзелевъ
124. Анг. Варадиновъ
125. Георги Тачевъ
126. Сп. Илиевъ
127. Вас. Илиевъ
128. Тод. Ангеловъ

V. Отъ Ждрѣбичко.

129. Тод. Стайковъ
130. Ангелъ Андреевъ
131. Илия Калиновъ
132. П. Кузевъ
133. Пет. Бабачевъ
134. Хр. Тодоровъ
135. Смиленъ Тодоровъ
136. Ат. Вълковъ
137. Коста Манолевъ
138. Ник. Кузмановъ
139. Илия Дойчиновъ
140. Илия Стоевъ
141. Стеф. Николовъ
142. Дафо Николовъ
143. Ив. Атанасовъ
144. Георги Илковъ
145. Ангелъ Дойчиновъ
146. Ант. Маноловъ
147. Илия Тасковъ
148. П. Н. Андреевъ
149. Ник. Атанасовъ
150. Г. Личевъ
151. Ив. Личевъ

152. Кр. Ил. Крушаровъ
153. Манолъ Крушаровъ
154. Ник. Кузевъ
155. Ив. Димитровъ
156. Трандаф. Бабачевъ
157. Ат. Калиновъ
158. Анг. Сокеровъ
159. Георги Терзията
160. Илия Кузевъ
161. Трифонъ Стояновъ
162. Ив. Кузмановъ
163. Стоилъ Бубаревъ
164. Хр. Кузмановъ
165. Ат. Тошовъ
166. Сп. Бакърджиевъ
167. Томо Димовъ
168. Хр. Димовъ
169. Ив. Николовъ
170. Дим. Сокеровъ
171. Бож. Ангеловъ
172. Ст. Петлешковъ
173. Г. Кориски
174. Пенко Петлешковъ
175. П. Стояновъ
176. Ст. Сокеровъ
177. Д. Балдювъ
178. А. Балдювъ
179. Т. Балдювъ
180. К. Николовъ
181. Тод. Терзията
182. Стойко Личовъ
183. Ив. Стоювъ
184. Щ. Личовъ
185. Т. Крушаровъ
186. Ат. Маджаровъ
187. Ив. А. Кузювъ
188. Вас. Кузювъ
189. Г. Андреевъ

VI. Отъ Радилово.

190. Спасъ Лупановъ
191. Ив. Поповъ
192. Ванчо Гинчовъ
193. Ник. Т. Коцовъ
194. Петко Данчевъ
195. Стефко Кандовъ
196. Илия Пройчевъ
197. Свещ. Геор. Д. Прѣдювъ
198. Тодоръ Вачковъ
199. Петъръ Т. Вачковъ
200. Хр. Т. Вачковъ
201. Дим. Стоицовъ
202. Марко П. Мишевъ
203. Анг. Кѫтювъ
204. Георги В. Вачковъ
205. Тончо П. Георгевъ
206. Ник. Ташевъ
207. Ив. Ангелиевъ
208. Георги Т. Банчовъ

VII. Отъ Ясѫ-кория.

209. Анг. Дабиджовъ
210. Ив. Дячовъ
211. Дячо Върбановъ
212. Стоилъ П. Грудевъ
213. Дим. Дячевъ
214. Тод. Кукориновъ
215. Тод. Делипавловъ
216. Колю Узуновъ
217. Тиню Сънджкчиевъ
218. Геоги Стамболията
219. Анг. Даскала
220. Дафо Казаковъ
221. Дим. П. Триндафиловъ
222. Пет. Санджкчиевъ
223. Ив. Смъркалювъ
224. Тосю Смъркалювъ

225. Пет. Смъркалювъ
226. Тод. Банковъ
227. Ник. Паунчевъ
228. Насю Узуновъ
229. Тод. Ангеловъ
230. Георги Цвѣтковъ
231. Найденъ Пѣйковъ
232. Ив. Русевъ
233. Пенчо Аризановъ
234. Ат. Банковъ
235. Тод. Аризановъ
236. Анг. Триндафиловъ
237. Ат. Кукориновъ
238. Христоско Кукориновъ
239. Анг. Н. Вълковъ
240. Дим. Вълковъ
241. Герги Начковъ
242. Янко Хаджиевъ
243. Пет. Брайковъ
244. Анг. Маджовъ
245. Ат. Пенчовъ
246. Тод. Аризановъ
247. Ив. Делипавловъ
248. Гжлю Аризановъ
249. Стоим. Шиковъ
250. Стоилъ Шиковъ
251. Янко Бардуковъ
252. Върбанъ Димитровъ
253. Тодю Аневъ
254. Аризанъ Дабиджовъ

VII. Стрѣлча.

а) *Убити и обѣсени.*

1.	Стаменъ Кръстевъ	25
2.	Генчо Кръстевъ	28
3.	Филипъ Кръстевъ	18
4.	Петко Н. Татаровъ	56
5.	Цанчо Ангеловъ	20
6.	Димитръ Костовъ II-й	26
7.	Ганчо Нонинъ	65
8.	Нешо Фил. Поповъ	34
9.	Милйо Фил. „	28
10.	Димитръ Г. Гуджовъ	20
11.	Дончо Games Царевъ	
12.	Енчо Т. Фингаровъ	40
13.	Милйо Пенчовъ	20
14.	Стоянъ Е. Кежовъ	22
15.	Петръ Нончовъ	40
16.	Станйо Имювъ	35
17.	Харалампия Зоневъ	30
18.	Нешовица Ревова	70
19.	Иваница Бѣличениката	60
20.	Тодора Д. Каламбутова	50
21.	Мариница Байкова	60
22.	Димитрица Петкина	50
23.	Рада Шопкинята	30
24.	Лало Филиповъ	30
25.	Иванъ Ангеловъ	30
26.	Дѣло Нягуловъ	30
27.	Ненко Татаровъ	56
28.	Лулчо Рашковъ	22
29.	Саво Рашковъ	18
30.	Енчо П. Царвулановъ	60
31.	Петко Бойковъ	20
32.	Вълканъ Маджаровъ	45
33.	Стоянъ П. Кацаровъ	28
34.	Дончо С. Кацаровъ	40

		год.			год.
35.	Тодоръ Ивановъ	30	43.	Нешо Велчовъ	30
36.	Генчо Цв. Чачовъ	45	44.	Петръ Д. Велчовъ	26
37.	Стоянъ Кючуковъ	60	45.	Петко Димитровъ	15
38.	Енйо Балйовъ Чорсовъ	65	46.	Георги Петкинъ	36
39.	Лулчо Енйовъ	27	47.	Саво п. Евстатиевъ	30
40.	Найденъ Цвѣтковъ	27	48.	Свещ. Бойчо Петровъ	38
41.	Стефанъ Енйовъ	42	49.	Филипъ Грозйовъ	60
42.	Петко Николовъ	52			

б) *Затваряни, ранени и пр.*

1.	Генчо Иос. Кидосковъ	75	27.	Георги Байковъ	45
2.	Нончо Савовъ Цемовъ	35	28.	Спасъ Митовъ	35
3.	Филипъ Д. Мацинъ	25	29.	Петко Лазаровъ	36
4.	Димитръ Костовъ I	53	30.	Петръ Василкиовъ	50
5.	Димитръ Кунчовъ	45	31.	Петко Петровъ	26
6.	Янко Ненковъ	18	32.	Танчо Добрйовъ	30
7.	Милйо Ф. Чишерановъ	23	33.	Коста Илиевъ	36
8.	Гавраилъ Г. Гуджовъ	35	34.	Нешо Филиповъ	51
9.	Нешо Ст. Кацаровъ	50	35.	Филипъ Нешовъ	36
10.	Рашко Г. Гуджовъ	55	36.	Димитръ П. Стойновъ	22
11.	Генчо Р. Гуджовъ	18	37.	Тодоръ Цвѣтковъ	28
12.	Любенъ Нидѣлчовъ	35	38.	Иовко Петкинъ	26
13.	Нешо М. Чишерановъ	42	39.	Гето Велковъ	25
14.	Пенчо Т. Фингаровъ	45	40.	Динчо Янковъ	26
15.	Ганчо В. Гелеменовъ	40	41.	Лало Велювъ	28
16.	Стоянъ Динчовъ	38	42.	Стоянъ Кафеджиевъ	50
17.	Славчо Динч. Славинъ	60	43.	Христю Нягуловъ	40
18.	Тодоръ Нанчовъ	45	44.	Радъ Грезйовъ	40
19.	Нейо Н. Чапкъновъ	50	45.	Коста Байковъ	45
20.	Филипъ Димовъ	30	46.	Св. И. х. п. Евстатиевъ	35
21.	Танчо Кунчовъ	40	47.	Свещеникъ Евстатия	46
22.	Тодоръ А. Балтовъ	36	48.	Маринъ Ангеловъ	48
23.	Иванъ Иос. Кидосковъ	35	49.	Саво Ангеловъ	22
24.	Рашко Д. Бѣлчовъ	22	50.	Ангелъ Мариновъ	65
25.	Иосифъ Цанковъ	45	51.	Иванъ Ангеловъ	25
26.	Динчо С. Кацаровъ	42			

	год.		год.
52. Кръстю Димитровъ	28	54. Танчо Петровъ	28
53. Милйо Ангеловъ	40	55. Янко Р. Тошковъ	33

VIII. Понбрене.

а) Убити.

1. Стоянъ Поппов ъ 45
2. Ангелъ Бедриновъ 50
3. Иванъ Стоиловъ 65
4. Власаки Влаховъ 52
5. Никола Г. Джунаковъ 22
6. Петко Ив. Талатиловъ 18
7. Никола Гарчовъ 65
8. Петко Ганчовъ 45
9. Гено Гушлековъ 55
10. Никола Нид. Зяпковъ 49
11. Никола М. Ножаровъ 50
12. Иванъ Ст. Карагиозовъ 20
13. Никола Ив. Танчовъ 25
14. Гена Ст. Бодурова 16
15. Рада Ст. Бодурова 14

б) Затваряни.

1. Дѣлчо Ив. Уливеровъ 65
2. Попъ Нидѣлю Ивановъ 58
3. Ст. Н. Дерменджия 48

IX. Цѣрово.

а) Убити.

1. Минчо Амуджовъ 40
2. Стоица Ивановъ 30
3. Стоянъ Франговъ 45
4. Аджи Ненко Илиевъ 30
5. Петръ Геневъ 25
6. Митръ Г. Раплювъ 20
7. Ангелъ Бързаковъ 20
8. Вълчо Жилювъ 50
9. Колю Крайчовъ 50
10. Петръ Шенгаровъ 25
11. Енчо Гурустановъ 30
12. Цвѣтко Шенгаровъ 20
13. Гене Теллията 35
14. Нена Вучова 25
15. Цвѣтко Шаренковъ 40
16. Павелъ Енчовъ 50
17. Стефанъ Г. Каваговъ 36
18. Геор. Благоевъ (Даск.) —

б) Заточени и затваряни.

1. Стоянъ Сердаровъ 31
2. Цвѣтко К. Бръшковъ 48
3. Никола Кочовъ 36
4. Гене Ив. Кюрчията 34
5. Ангелъ Г. Телиски 30
6. Михалъ Г. Телиски 16
7. Никола С. Кодуковъ 34
8. Гене Балабановъ 58
9. Георги Ст. Арачиски 38
10. Ночо Поповъ 32

		год.			год.
11.	Свещ. Георги Ноневъ	50	14.	Иванъ Т. Гумнеровъ	42
12.	Троянъ Павловъ	33	15.	Генко Нетковъ	38
13.	Илия Сердаровъ	40	16.	Атанасъ Шенгаровъ	—

X. Мухово.

а) *Убити, обѣсени и пр.*

1.	Найденъ Нейковъ	50
2.	Георги Владевъ	35
3.	Цвѣта Г. Владева	34
4.	Тодоръ Нейковъ	80
5.	Станю Стойновъ	90
6.	Стоилъ Жабаровъ	45
7.	Дѣлчо Райновъ	30
8.	Иванъ Станьовъ	40
9.	Добре Халевъ	50
10.	Кръстю Станковъ	45
11.	Вълко Бързаковъ	40
12.	Иванъ Въртиски	44
13.	Иванъ Матеничаровъ	50
14.	Гено Матеничаровъ	30
15.	Колчо Младеновъ	35
16.	Никола Готьовъ	40
17.	Владъ Готьовъ	50
18.	Христю Търньовъ	60
19.	Радъ Навущановъ	50
20.	Никола Навущановъ	30
21.	Димитръ Мѫджовъ	45
22.	Петръ Тръкалановъ	60
23.	Петръ Тердзиски	60
24.	Петръ Н. Цвичовъ	35
25.	Кръстана Учкурова	30
26.	Василъ Ст. Босаковъ	30
27.	Златанъ Гиозьовъ	50
28.	Стойко Дебровъ	50
29.	Стою Пеньовъ	35
30.	Добре Ст. Христовъ	36
31.	Георги Ив. Стайковъ	20
32.	Стоянъ Гиозьовъ	60
33.	Кунчо Н. Навущановъ	45
34.	Благо Николовъ	45
35.	Станю Гериовъ	30
36.	Проданъ Ивановъ	20
37.	Стоянка Ив. Ружинова	45
38.	Атанасъ Ив. Ружиновъ	5
39.	Минчо Кичуковъ	65
40.	Ангелъ Гунчовъ	30
41.	Пена Ст. Райкова	45
42.	Минчо Бончовъ	35

б) *Затваряни и пр.*

1.	Кръстю Цѣровеца	45
2.	Христю Тотинъ	46
3.	Стоянъ Готьовъ	55
4.	Златанъ Готьовъ	58
5.	Никола Тръкалановъ	40
6.	Гено Николовъ	35
7.	Стойко Младеновъ	35
8.	Петръ Доколянковъ	50
9.	Димитръ Терзидски	40
10.	Тодоръ Фафалиевъ	30
11.	Стою Ячкуревъ	40
12.	Стойно Терзидски	50
13.	Нено Дѣколянковъ	45

		год.
14.	Пенчо Ячкуревъ	35
15.	Димитръ Стоиловъ	35
16.	Иванъ Рафаиловъ	30
17.	Иванъ Илиевъ	50
18.	Димитра Петкова	35
19.	Колчо Бежовъ	30
20.	Иванъ Теповичаровъ	50
21.	Иванъ Ружиновъ	50
22.	Добро Н. Короджиски	65
23.	Проданъ Ружиновъ	60

XI. Калугерово.

а) *Убити, обѣсени и пр.*

1.	Иванъ Ботевъ	70
2.	Никола Кр. Цонковъ	55
3.	Христо Кепелиски	75
4.	Никола Поровъ	65
5.	Никола М. Драгановъ	31
6.	Ангелъ Нон. Нешковъ	34
7.	Георги Нед. Нешковъ	20
8.	Томе Гриашковъ	30
9.	Пане Квралагановъ	55
10.	Теофилъ Бѣйковъ	55
11.	Ангелъ Велчовъ	60
12.	Георги Велчевъ	34
13.	Иванъ П. Чукурановъ	20
14.	Паунъ Т. Тумбалиевъ	25
15.	Отецъ Хараламппй	60
16.	Ненчо Драгановъ	
17.	Божилъ Чочоловъ	
18.	Тодоръ Квралагановъ	
19.	Ангелъ Н. Квачковъ	
20.	Георги Ив. Квачковъ	
21.	Мария Велчева	
22.	Никола Кънevъ	
23.	Димитръ Дачовъ	
24.	Георги Ив. Георгиевъ	
25.	Лазарина М. Шикова	
26.	Велко Паралиевъ	
27.	Тодоръ Георгиевъ	
28.	Стою Чергаровъ	
29.	Рада П. Калагларска	
30.	Стоянъ Ник. Титевъ	
31.	Ангелъ П. Керешидовъ	
32.	Неделю Поибренски	
33.	Илия Манастирски свинарь	
34.	Гроздена Н. Тодорова	
35.	Митра Г. Рахова	
36.	Петръ Драгановъ	
37.	Велчо Кировъ	

б) *Затваряни, заточени и пр.*

1.	Стоянъ Сираковъ	60
2.	Стою Илчовъ	55
3.	Петко Нен. Попповъ	45
4.	Георги Сираковъ	60
5.	Отецъ Кирилъ	50
6.	Панчо Петровъ	60
7.	Петко Осмовъ	67
8.	Свещ. Георги Христевъ	52
9.	Свещ. Стеф. Стояновъ	75
10.	Ангелъ Нешковъ	50
11.	Никола Шиндаровъ	
12.	Христоско С. Райкинъ	
13.	Атанасъ Тренчовъ	
14.	Никола А. Лазаровъ	

15. Илия Чергаровъ
16. Никола Г. Бейковъ
17. Христо М. Райкинъ
18. Иванъ Кировъ
19. Тома Г. Сираковъ
20. Захария С. Сираковъ
21. Петръ Хр. Димовъ
22. Петко Бейковъ
23. Величко Квачковъ
24. Георги М. Шипаровъ
25. Илия Квачковъ
26. Атанасъ Шипаровъ

XII. Мечка.

Затваряни.

	год.
1. Иванъ Ф. Думухчиевъ	72
2. Андрѣя С. Корбановъ	53
3. Петръ Г. Грепчовъ	57
4. Коста П. Коклювъ	53
5. Димитръ П. Коклювъ	66

XIII. Вѣтренъ.

а) *Убити и обѣсени.*

1. Янаки Кюрчията
2. Гено Сърбиновъ
3. Христо Петкинъ
4. Митрь Н. Поплювковъ
5. Вълчо Чипиловъ
6. Пено Кочмаровъ
7. Мария Кочмарова
8. Лазо Клисаровъ
9. Грозданъ Ялчковъ
10. Георги Папукчията
11. Митрь Углешовъ
12. Постолъ Чучковъ
13. Стоименъ Бонджовъ
14. Катер. Ив. Г. Ненова
15. Пено Караджовъ
16. Иванъ Цѣровченина

б. *Затваряни и ранени.*

1. Георги Лютаковъ
2. Петръ Лютаковъ
3. Василъ Лазаровъ
4. Георги Бѣлювски
5. Пено Чавдаровъ
6. Стефанъ Адовъ
7. Св. Дим. Лютаковъ
8. Кочо Копановъ
9. Стоянъ Копановъ
10. Вълчо Банкинъ
11. Митко Бѣлювски
12. Мария Гергиненова
13. Митрь Чепиловъ
14. Нена Ст. Даулова
15. Атанасъ П. Кумановъ
16. Петка Ив. Мушова

XIV. Елшица.

а) *Убити и обѣсени.*

		год.			год.
1.	Ст. Д. Ваклиновъ	50	4.	Стоянъ Хаджиски	50
2.	Найденъ Котленовъ	70	5.	Танка Тодорова	35
3.	Дойчо Трифоновъ	30	6.	Дойчо Шулековъ	60

б) *Затваряни и ранени.*

1.	Петко Митовъ	30	6.	Минко Шулековъ	55
2.	Ненко Михайловъ	60	7.	Никола Шулековъ	60
3.	Тодоръ Шулековъ	50	8.	Георги Шулековъ	50
4.	Андонъ Шулековъ	55	9.	Стоянъ Дичовъ	55
5.	Мирчо Шулековъ	70			

XV. Бжта.

а) *Убити и обѣсени.*

1.	Елена Стоянова	21	4.	Васю Илиювъ	18
2.	Георги Атанасовъ	2	5.	Яко Драгановъ	50
3.	Петръ Добревъ	40	6.	Никола Стойковъ	1

б) *Затваряни и ранени.*

1.	Стояна Атанасова	46	7.	Георги Кр. Царски	73
2.	Ненко Върбановъ	58	8.	Стоянъ Ив. Ендаровъ	52
3.	Ненко Минковъ	62	9.	Нено Пенчовъ	60
4.	Димитръ Ивановъ	58	10.	Лало Минковъ	53
5.	Станю Митовъ	48	11.	Станчо Стояновъ	52
6.	Георги Говедаровъ	48	12.	Стойко Патьовъ	50

XVI. Ерелий.

а) *Убити.*

1.	Стоянъ Зайковъ	80	3.	Петко Костадиновъ	20
2.	Атанасъ Зайковъ	40	4.	Петръ Дупиновъ	80

		год.			год.
5.	Игнатъ Иовчевъ	70	12.	Стоянъ Колевъ	21
6.	Димитръ Вълковъ	35	13.	Мария Костадинова	50
7.	Цвѣт. Алтавановъ	20	14.	Иванъ Минчовъ	28
8.	Христю Поповъ	50			
9.	Лула Стоянова	65		*б) Ранени.*	
10.	Петко Дончовъ	28	15.	Пана Сѫбова	34
11.	Иванъ Московъ	70	16.	Вълко Димитровъ	16

XVII. Баня.

а) *Убити и ранени.*

1. Христоско Г. Поплювковъ
2. Иванъ Живковъ
3. Нено Барбаювъ
4. Стоянъ Стефановски
5. Вълко Гр. Рашовский
6. Тодоръ Л. Стефановски

б) *Затваряни.*

1.	Свещ. Гр. Трѣнчовъ	45	9.	Пенчо Н. Шоповъ	55
2.	Никола Барбаювъ	30	10.	Стоянъ Н. Шашовъ	55
3.	Петко Ил. Бѣлоконски	35	11.	Пенчо Ст. Шанговъ	35
4.	Василъ Хамбарски	25	12.	Стоянъ Карагея	28
5.	Павелъ Райновъ	22	13.	Стоянъ Шагварковъ	40
6.	Петко Атанасовъ	30	14.	Ангелъ Г. Караджовъ	40
7.	Ненко Стояновъ	40	15.	Тодоръ Ст. Дескала	40
8.	Вълко Кехая	55	16.	Атанасъ Кагаянъ	

XVIII. Кепелий.

а) *Убити.*

1.	Радъ Ив. Чаушовъ	37	5.	Панчо Николовъ	22
2.	Никола Динчовъ	45	6.	Тано Продановъ	65
3.	Никола Бекяровъ	60	7.	Дѣло Ганчовъ	50
4.	Атанасъ Серовъ	45	8.	Петко Ангеловъ	70

б) *Затваряни.*

1.	Маринъ В. Чаушевъ	46	3.	Стойчо Ноновъ	47
2.	Стою Писковъ	50	4.	Иванъ Динчовъ	34

	год.		год.
5. Маринъ Ивановъ	21	8. Мито Дѣловъ	25
6. Тодоръ Вълковъ	25	9. Христоско Дойчовъ	26
7. Ноно Дѣловъ	24	10. Лазаръ Геновъ	23

XIX. Црънча.

а) *Убити.*		б) *Затваряни.*	
1. Тасо Василевъ	60	3. Славо Шарковъ	50
2. Кръстю Гиздовъ	65	4. Петръ Шарковъ	45

XX. Щърково.

а) *Убити.*		б) *Затваряни.*	
1. Ат. Христосковъ	42	3. Попъ Петко Ангеловъ	54
2. Христю Дундаловъ	58	4. Илия Петровъ Даскала	44

XXI. Динката.

Убити.

1. Иванъ Симоновъ	6. Тоте Андрѣевъ
2. Ангелъ Пеневъ	7. Трифонъ Андрѣевъ
3. Кочо Митровъ	8. Иванъ Митровъ
4. Петко Скерлатовъ	9. Коле П. Скерлатовъ
5. Лале П. Бустадунски	

XXII. Лѣсичево.

Убити и обѣсени.

1. Стойко Мишовъ	80	6. Стефана Зарова	60
2. Стоянъ Иванчовъ	55	7. Мария Г. Зарова	1
3. Велко Чорбаджиски	55	8. Анна Ст. Кошова	45
4. Кочо Мързьовъ	60	9. Митьо Ст. Кошовъ	4
5. Стоянъ Мързьовъ	80	10. Добре Геновъ	70

		год.
11.	Атанасъ Д. Геновъ	27
12.	Кръстю Д. Геновъ	35
13.	Тодора Кр. Добрева	30
14.	Кръстю Кр. Добревъ	1
15.	Мито Ат. Добревъ	1
16.	Гина М. Найденова	40
17.	Гечо М. Найденовъ	3
18.	Ангелъ Шумановъ	65
19.	Вел. Ан. Шумановъ	25
20.	Рада Дудева	60
21.	Мите Г. Дудовъ	22
22.	Ангелъ Ан. Петковъ	1/2
23.	Найденъ Илчовъ	50
24.	Илчо Георгевъ	25
25.	Мите Ив. Ненчовъ	20
26.	Ноне Червенаковъ	22
27.	Иванъ Ст. Ципорковъ	22
28.	Благо Тошкинъ	25
29.	Петръ К. Мурджовъ	1
30.	Стоянъ К. Кошовъ	1 1/2
31.	Ванто Нечкинъ	30
32.	Елена В. Нечкина	2
33.	Маринъ Мараджиски	40
34.	Попъ Георги	80
35.	Баба Калинка	80
36.	Петра Ив. Мантарова	40
37.	Смиленъ Варниковъ	40
38.	Стояна Ат. Умерова	60
39.	Митра Ст. Енкина	50
40.	Коте Маратилевъ	60
41.	Вида Кичова	50
42.	Злата Варникова	60
43.	Иванъ Спасовъ	26
44.	Инто Колювъ	32
45.	Петръ Катерининъ	35
46.	Никола Т. Мурджовъ	1
47.	Петко Ангеловъ	70
48.	Димитръ М. Петковъ	1 1/2
49.	Георги Вълковъ	20
50.	Личо Л. Ганиовъ	1
51.	Лазаръ Ан. Дойчиновъ	1
52.	Спаса Цв. Ковачева	1/2
53.	Стоянъ Ст. Десповъ	1

XXIII. Кара-Мусалъ.

Убити.

1.	Панчо Динковъ	95
2.	Атанасъ Чопановъ	85
3.	Атанасъ Шутевъ	70
4.	Атанасъ Пачовъ	65
5.	Ангелъ Шахъновъ	60
6.	Стоименъ Пачовъ	65
7.	Никола Кръджовъ	70
8.	Анчо Кръджовъ	35
9.	Малинъ Джукеловъ	35
10.	Коле Джукеловъ	65
11.	Панко Бадровъ	35
12.	Трифонъ Коевъ	30
13.	Тодоръ Коевъ	34
14.	Георги Дерменджиски	55
15.	Ангелъ Мантаровъ	55
16.	Кула Мантарова	15
17.	Митръ Матовъ	40
18.	Атанаса Аджова	55
19.	Иванъ Дойчевъ	45
20.	Митръ Аджовъ	22

	год.		год.
21. Илия Ламбевъ	65	25. Никола Бараковъ	17
22. Ангелъ Црънчовъ	75	26. Ивана Попова	12
23. Митръ Калваковъ	15	27. Христоско Попповъ	9
24. Спасъ Костовъ	16		

XXIV. Славовица.

а) *Убити.*

1. Кошо Вълчовъ	52	10. Стоянъ Цвѣтковъ	28
2. Гето Пилювъ	47	11. Ангелъ Влайковъ	70
3. Ангелъ Радинъ	31	12. Митъръ Гюндуровъ	65
4. Лазаръ Бараковъ	70	13. Стояна К. Владова	1
5. Атанаса Бингарова	70	14. Кръстю Весалиновъ	$^1/_2$
6. Рада Татаерова	70	15. Триндаф. Христоскова	$^1/_2$
7. Кръстана Баракова	55	16. Малина Т. Урашова	1
8. Стоянъ Чолеовъ	5	17. Тодоръ Кусеровъ	55
9. Стоица Кипринъ	49		

б) *Затваряни.*

1. Атанасъ Малиновъ	28	6. Кошо Владовъ	45
2. Илия Арнаутски	38	7. Филипъ Куртовъ	40
3. Петко Ковача	50	8. Рашо Геновъ	47
4. Иванчо Пѣювъ	25	9. Стефанъ Заровъ	50
5. Митъръ Благовъ	18	10. Митръ Вълчовъ	45

XXV. Сѫртъ Харманъ.

а) *Убити.*

1. Христоско Чавеовъ	7. Стано Шутевъ
2. Стоица Миховъ	8. Стоица Чуренчова
3. Кръстю Милошовъ	9. Пено Ибровъ
4. Дачо Червенаковъ	10. Никола Мариновъ
5. Петко Червенаковъ	11. Спасъ Ан. Кюсековъ
6. Гено Лашовъ	12. Ивана А. Стамболска

13. Пано Пеновъ
14. Ивана П. Пенова
15. Христоско Дасавкаровъ
16. Стойна Цв. Райнина

б) *Затваряни и ранени.*

1. Никола Клисурски
2. Ангелъ Н. Клисурски
3. Кошо К. Ятовъ
4. Стефенъ Г. Црънчовъ
5. Кръстю Медарски
6. Кошо Чавдаровъ
7. Христо Мръковъ
8. Атанасъ Райчовъ
9. Митръ П. Кюсековъ
10. Кито Мръковъ

XXVI. Бѣлица.

а) *Убити и обѣсени.*

1. Арангелъ Ивановъ
2. Мичо Нейковъ
3. Иванъ Лазовъ
4. Кръстю Георгиевъ
5. Велю Стояновъ
6. Вълко Стояновъ
7. Цвѣтко Ивановъ
8. Михаилъ Ат. Панчовъ
9. Ганчо Геновъ
10. Илия Ласковъ
11. Петръ Петковъ

б) *Затваряни.*

1. Христо Михаиловъ
2. Павелъ Боневъ
3. Панко Гергевъ
4. Нено Стояновъ
5. Стоянъ Неновъ
6. Иванъ Постоловъ
7. Мито Стояновъ
8. Тано Постоловъ
9. Петръ Стояновъ
10. Петко Лазаровъ
11. Динко Цвѣтковъ
12. Генчо Ивановъ
13. Стойчо Цѣнковъ

Азбученъ показалецъ на по-рѣдко срѣщани и по-забѣлѣжителни собствени имена въ III томъ.

В.

Г.

Л.

С.

Т.

Списъкъ на портретитѣ въ цѣлото съчинение*).

ПЪРВИ ТОМЪ.

ВТОРИ ТОМЪ.

ТРЕТИ ТОМЪ.

---

*) Означенитѣ съ звѣздичка портрети сѫ на особенъ листъ, вънъ отъ текста.

Художници, които сж изработили нѣкои отъ помѣстенитѣ портрети*).

Ив. Ангеловъ, т. I стр. 59, 114, 142, 186, 202, 236, 254, т. II. стр. 5, 6, 57, 96, 99, 155, т. III стр. 43, 45, 50, 178, 298, 404.
К. Величковъ, т. III, стр. 275, 392
А. Митовъ, т. I, 96
П. Клисуровъ, т. III, 264
Б. Михаиловъ, т. I, 222, т. III, 291
О. Хорейши, т. III, 274
Н. Морозовъ, т. I, 198, т. III, 332, 396
Г. Евстатиевъ, т. I, 220, т. II, 196
Ал. Мутафовъ, т. II, 41, т. III, 293
К. Панайотовъ, т. I, 195, т III, 225, 389
Хр Берберовъ, т. I, 148, т. II, 25
Н. Петровъ, т. II, 46
Ив. Славовъ, т. III, 395
Р. Жековъ, т. I, 228, т. III, 47
Г-ца Виктория Георгова, т. III, 315
В. Антоновъ, т. II, 52
Т. Мавродиевъ, т. I, 188.

Цитирани или споменати съчинения и автори.

Ст. Заимовъ, „Миналото“ етюди.
П. Кисимовъ, „Исторически работи“.
Д-ръ В. Беронъ, „Археологически изслѣдвания“.
Панайотъ Хитовъ, „Моето пжтуване“.
Н. Балкански, „Записки отъ живота на Г. С. Раковски“.
П. Карапетровъ, „Сбирка отъ статии“.
Ч. Поповъ, „Чърти изъ живота на Г. С. Раковски“
„Бомбардирванье Београда“.
З. Стояновъ, „В. Левски“, биография.
Хр. Македонски, „Записки“.
Г. Димитровъ, „Княж. България“.
З. Стояновъ, „Записки по възстанието“.
„ „ „Четитѣ въ България“.
А. Теодоровъ Баланъ проф., „Българска литература“.
Берковски, „Изъ възпоминанията ми“.
Пирочанацъ „Кнез Михаило III“.
Полковникъ Краевъ „Възстанията на българитѣ“.
Раковски, „Горски пжтникъ“.
I. Ристиħ, „Први рат“.
Ив. Ев. Гешевъ, „Евлоги Георгиевъ“.
Ив. Адженовъ, „Записки“.
I. Ристиħ, „Сполашна одношаjи“.
М. Г. Грековъ, „Геройската смърть на Н. Воеводовъ и Цвѣтко Павловичъ“.
Ст. Заимовъ, „В. Левски“, биография.
К. Цанковъ, „Писма и документи“.
Д-ръ Стояновъ, „Градъ Ловечъ“.
М. Ив Марковски, „Спомени“.
К. Цанковъ, „23 писма на Левски“.
I Ристиħ, „Дипломатска историjа Србиjе“.
Ст. Заимовъ, „Миналото“, очерки
З. Стояновъ, „Хр. Ботевъ“, биография.
Биманъ, „Стефанъ Стамболовъ“, биография.
„Иваница Данчевъ“, отъ сжщия.
Finlay „History of Greece“
П. Ивановъ, „Възпоминания отъ разбъркани врѣмена“.
Ю Ивановъ, „Периодическия печатъ“.
Н. Бѣловѣждовъ. Първата пушка“.
Ranke, „Die serbische Revolution“.
Прота Ненадовичъ, „Записки“.
Hammer, „Geschichte der Osmanen“.
Blanki „Voyage en Bulgarie“.
Раковски, „Хайдути“.
М. Д. Балабановъ, „Страници отъ политическото ни възраждание“.
Иречекъ, „Княжество България“.
В. Кънчевъ, „Етнография и статистика на Македония“.
М. Т. Влайковъ, „Бѣлѣжки върху економическото положение на Панагюрище“.
П. Карапетровъ, „Материали за описване града Панагюрище“.
Хр. и П. Гжбенски, „История на Габрово“.
Н. Ив. Ванковъ, „История на учебното дѣло въ България“.

---

*) Прѣдставенитѣ рисунки сж били прѣгледани и приети отъ жури: г. г. К. Величковъ и П. Клисуровъ, като по-слабитѣ работи сж отхвърлени.

Т. Бурмовъ, „Българо-гръцката църковна разпря“.
П. Р. Славейковъ, „Съчинения“.
Ю. П. Тодоровъ, „Възпоминания“.
A. Chopoff, „Les réformes et la protection des chrétiens en Turquie“.
И. Г. Бакаловъ, „Ст. Ив. Пешевъ“.
Хр. Ф. Поповъ, „Самуилъ“.
Черновѣждъ, „Панагюрското възстание“.
Тома Георгиевъ, „Бѣлѣжки за Срѣдногорското възстание“.
Ст. Костурковъ, „Заклинанието на село Мечка“.
Н. Хр. Петлешковъ и Ив. Иеремиевъ, „История на Брацисовс. възстание“.
Г. Н. (Натевъ), „Защитата на Перущица“.
Бойчо, „Батакъ“.
Г. Лютаковъ, „Село Вѣтренъ“.
Н. І. Владикинъ, „Бѣлйовското възстание“.
Лапрадъ, „Свадбата на хайдутъ Енчо“.
Д. Кукумявковъ, „Сливенското възстание“.
Ст. Захариевъ, „Описание на Т.-Пазарджишката кааза“.
„Четование“.
„Автобиографія Панагюрской Учителницей Райне Георгиевной“.
А. Мишевъ, „Боягъ около Брацигово“.
П. Димитровъ, „Спомени“.
Свещ. П. Франговъ „Бѣлочерковската чета“.
Ив. Н. Марангозовъ, „Новоселското възстание“
Н. Балабановъ, „Нѣщо по възстанието въ Трѣвна“.
Макгехенъ, „Писма“.
Гладстонъ, „Уроци отъ клане“.
Английската синя книга, Френската желта книга, наши и чужди, стари и нови списания и вѣстници, неиздадени документи, писма, записки и пр.

гъ.

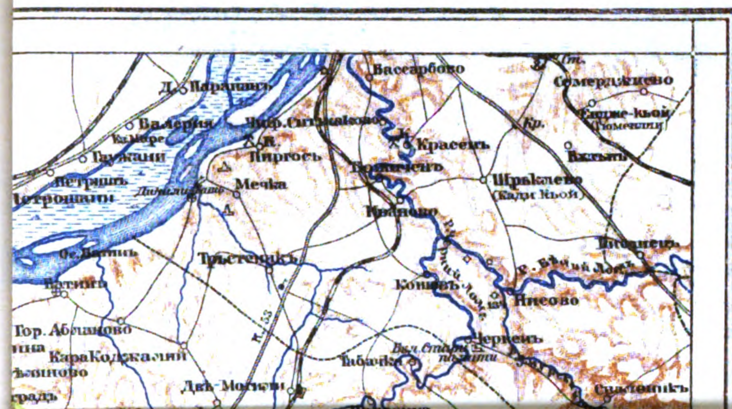
Вассарбово
Семерджиево
Валерия
Гаужани
Петрошани
Пиргосъ
Мечка
Красенъ
Щръклево
(Кади Кьой)
Тръстеникъ
Кошовъ
Нисово
Червенъ
Табачка
Гор. Абланово
Кара Коджалий
Двѣ Могили
Батинъ
Сваленикъ

ъ.

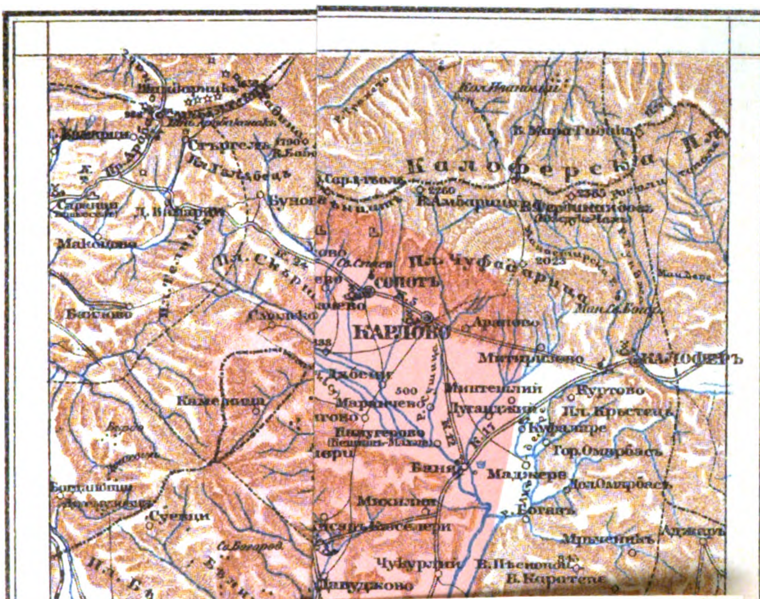
Калоферска
СОПОТЪ
КАРЛОВО
КАЛОФЕРЪ
Куртово
Баня
Маджере
Чукурли
Давудково
500